



BOSNA I HERCEGOVINA
MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
МИНИСТАРСТВО ЦИВИЛНИХ ПОСЛОВА



KULTURNA I DRUŠTVENA POVIJEST / (H)ISTORIJA NARODA BOSNE I HERCEGOVINE

Udžbenik za dopunsku nastavu
za 5, 6, 7, 8. i 9. razred osnovne škole
za djecu u iseljeništvu

КУЛТУРНА И ДРУШТВЕНА (Х)ИСТОРИЈА НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Уџбеник за допунску наставу
за 5, 6, 7, 8. и 9. разред у основној школи
за дјецу у исељеништву



BOSNA I HERCEGOVINA
MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA

Kulturna i društvena povijest / (h)istorija naroda Bosne i Hercegovine

Udžbenik za dopunsku nastavu za 5, 6, 7, 8. i 9. razred u osnovnoj školi
za djecu u iseljeništvu

Izdavač: **Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine**

Za izdavača: **Adil Osmanović**

Urednici: **Adnan Husić, Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine**

Alen Kalajdžija, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Saradnik: **Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu**

Odgovorno lice: **Alen Kalajdžija**

Koordinatori: **Franjo Markota, Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine**

Muhidin Čolić, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu

Nastavni predmeti	Autorski tim	Recenzenti
Jezici i književnosti naroda Bosne i Hercegovine	Aida Kršo Ivana Tomić Hadžem Hajdarević Aleksandra Čvorović	prof. dr. Josip Baotić prof. dr. Sanjin Kodrić
Muzička / Glazbena kultura Likovna kultura	Merima Čaušević Željko Filipović	doc. dr. Valida Akšamija-Tvrtković vanr. prof. Muhamed Bajramović
Geografija / Zemljopis	Vladimir Zubić Amra Zubić	doc. dr. Ranko Mirić
(H)istorija / Povijest	Hajrudin Mešić	prof. dr. Slobodan Šoja

Grafičko-likovna oprema / DTP: **Željko Filipović**

Lektura i korektura: **Sumeja Bičević, Zenaida Karavdić, Erma Ramić-Kunić**

Lektor: **Marija Kovačić**

Štampa: **Dobra knjiga, Sarajevo**

Tiraž: **3000**

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

37.016:7/9(075.2)

KULTURNA i društvena povijest/(h)istorija naroda Bosne i Hercegovine :
udžbenik za dopunsku nastavu za 5, 6, 7, 8. i 9. razred u osnovnoj školi za djecu u
iseljeništvu / [autorski tim Aida Kršo ... [et al.]. - Sarajevo : Ministarstvo civilnih
poslova Bosne i Hercegovine, 2017. - IX, 526 str. : ilustr. ; 25 cm

Ćir. i lat. - Tekst na bos., hrv. i srp. jeziku.

ISBN 978-9958-9152-3-9

1. Kršo, Aida

COBISS.BH-ID 25074950



BOSNA I HERCEGOVINA
MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA
БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА
МИНИСТАРСТВО ЦИВИЛНИХ ПОСЛОВА

**KULTURNA I DRUŠTVENA POVIJEST / (H)ISTORIJA
NARODA BOSNE I HERCEGOVINE**

Udžbenik za dopunsku nastavu za 5, 6, 7, 8. i 9. razred u osnovnoj školi
za djecu u iseljeništvu

**КУЛТУРНА И ДРУШТВЕНА (Х)ИСТОРИЈА
НАРОДА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ**

Уџбеник за допунску наставу за 5, 6, 7, 8. и 9. разред у основној школи
за дјецу у исељеништву

MINISTARSTVO CIVILNIH POSLOVA / МИНИСТАРСТВО ЦИВИЛНИХ ПОСЛОВА
SARAJEVO / САРАЈЕВО

2017.

Poštovane nastavnice i nastavnici, uvaženi roditelji, dragi naši učenici,

Pred vama je prvi udžbenik koji nosi naslov Kulturna i društvena historija naroda Bosne i Hercegovine, a namijenjena je za djecu u bosanskohercegovačkom iseljeništvu, koja pohađaju nastavu od 5. do 9. razreda u dopunskim osnovnim školama.

Postojanje jednog ovakvog udžbenika pokazalo se kao izuzetno potrebno i od velikog značaja kako za mladu bosanskohercegovačku populaciju koja živi izvan svoje domovine, tako i za nastavnice i nastavnike koji izvode nastavu u skladu s aktuelnim Nastavnim planom i programom za dopunske škole u bosanskohercegovačkom iseljeništvu, ali i za sve one koji se žele upoznati s jedinstvenim, kulturnim, civilizacijskim i društvenim vrijednostima Bosne i Hercegovine.

Autori koji su radili na ovom udžbeniku uložili su dosta truda da kroz nastavnu građu obuhvate najvažnije elemente društvenog i kulturno-historijskog identiteta Bosne i Hercegovine u cjelini. Udžbenik sadrži poglavlja koja se bave jezicima i književnosti naroda Bosne i Hercegovine, muzičkom i likovnom kulturom, geografijom i historijom. Vođenim načelom usklađenosti s Nastavnim planom i programom prilagodili smo sadržaj uzrastu učenika, nastojali smo da ispoštujemo normu standardnih jezika, koja je prepoznata u onome što je zajedničko za službeni bosanski, hrvatski i srpski jezik u Bosni i Hercegovini i dva pisma koja su u upotrebi.

Svjesni smo činjenice da nema savršenog udžbenika i ovaj koji je pred vama, kao i svaki drugi, ima svoje nedostatke, koje ne možemo niti želimo sakriti. Vjerujemo, ipak, da postojanje i upotrebna vrijednost ovog udžbenika uveliko premašuje sve njegove eventualne nedostatke.

Naša nastojanja bila su da započnemo šire aktivnosti na promociji jedinstvenih i zajedničkih vrijednosti Bosne i Hercegovine, u mozaiku svjetskih kulturnih vrijednosti, sa svim specifičnostima koje ona ima i po kojima su ova zemlja i njezin narod poznati, kao i da olakšamo izvođenje dopunske nastave u iseljeništvu i unaprijedimo ukupni kvalitet i domete dopunskog obrazovanja.

Sama činjenica da država Bosna i Hercegovina, odnosno, Ministarstvo civilnih poslova stoji iza ovog projekta, pokazatelj je pozitivnih kretanja i iskreno se nadamo da je ovo samo jedan od prvih koraka u pravom smjeru koji nam predstoje u narednom periodu.

Vjerujemo da će ovaj udžbenik doprinijeti razvoju svijesti o izuzetnim bosanskohercegovačkim vrijednostima, unaprijediti kvalitet dopunske

nastave, a prije svega, omogućiti sticanje novih znanja o svojoj domovini svim budućim generacijama u bosanskohercegovačkom iseljeništvu, a i šire.

Ako smo to i djelimično uspjeli, onda su naša dobra namjera i misija opravdani.

S poštovanjem,

Dr. sc. Adil Osmanović,

Ministar civilnih poslova Bosne i Hercegovine

Уважене наставнице и наставници, поштовани родитељи!

Пред вама је уџбеник под насловом Културна и друштвена повијест / историја народа Босне и Херцеговине, намијењен за допунску наставу у основној школи од 5. до 9. разреда за бх. иселјеништво. Израда уџбеника оваквога типа представља прије свега методичко-педагошко задовољство јер омогућује представљање најважнијих научно-стручних података из области националних дисциплина млађој бх. популацији која живи изван своје домовине, знајући при томе да је израда оваквог приручника ријетка новина у бх. наставничкој пракси, а посебно стога што су уџбеници овога типа пријеко потребни и што је вријеме да се на томе плану и званично све више и боље ради.

Стручни тим задужен за израду ове књиге, састављен углавном од људи који у струци имају довољно искуства али и ентузијазма да се ухвате укоштац с конкретним задацима, настојао је да се руководи темељним начелима адекватног стручног, педагошког, методичког и психолошког приступа у елаборацији наставних јединица, трудећи се што јасније, досљедније, тачније и прецизније представити прописану наставну грађу из шест области националних дисциплина у којима су обухваћени најважнији елементи друштвеног и културног идентитета – језичког, књижевноисторијског, музичког, ликовног, земљописног и историографског мозаика Босне и Херцеговине. У једном тако одговорном задатку постојала је и бојазан од тога колико ће се наставно градиво, предвиђено актуелним Наставним планом и програмом за допунске школе изван Босне и Херцеговине, моћи адекватно приближити млађој бх. ученичкој популацији, уважавајући читав низ специфичних фактора који се морају испоштовати приликом израде овакве врсте рукописа а који се фактички састоји од шест националних дисциплина: да је садржајно прилагођен свим релевантним јединицама из Наставног плана и програма; да је концептуално проходан, тј. да не постоје значајнија методичка и концепцијска одступања међу областима; да је уџбеник обимом ограничен, односно да није преопширан и физички тежак; да адекватно репрезентира сву релевантност изузетно сложене грађе за извођење наставе из области националних дисциплина. Поред тога, морало се водити бригу и о сљедећим, такођер јако важним сегментима текста: да је уџбеник понајприје језички референтан и приступачан за извођење наставних јединица и за усвајање знања из матерњег језика и његовим адекватним овладавањем – у складу с модерним приступом развијања језичких компетенција; да је нужно поштивање свих научно релевантних постулата и да је то истовремено методичко-дидактички прилагођено хетерогеној ученичкој популацији; да удовољава свим нужним захтјевима колективног и индивидуалног учења; да осигурава могућност

интердисциплинарног учења и проходност кроз садржаје различитих области итд. – уважавајући при томе једну врло важну чињеницу, а то је да су знања крајњих корисника различита и да је њихова језичка компетенција у смислу могућности прихватања датих садржајна индивидуална.

Због свих тих разлога, ауторски тим је настојао испоштовати одређене принципе израде овог уџбеника, који се могу свести на неколико битних начела:

- начело досљедног поштивања Наставнога плана и програма, као и принципа прописаних Јавним позивом – уз пуно уважавање и уврштавање готово свих планираних наставних јединица, због чега се може стећи дојам да је уџбеник преобиман;
- начело прилагођавања садржаја наставних јединица уџбеника узрасту, уз перманентну свијест о томе да се тај домен тешко може потпуно испоштовати, првенствено због чињенице да је језичка компетенција ученика шаролика и врло индивидуална, уз чињеницу да су млађе генерације датог узраста углавном билингвалне;
- начело поштивања језичког индивидуалног израза аутора – уз обавезу слијеђења норме стандардних језика који је препознат у ономе што је заједничко за службени босански, хрватски и српски језик у Босни и Херцеговини;
- начело истицања заједничких културних и друштвених вриједности свих народа и грађана Босне и Херцеговине – уз пуно уважавање свих специфичних индивидуалних и колективних идентитета, узимајући у обзир и старосне, територијалне, функционалне и родно осјетљиве теме;
- начело поштивања научно-стручних параметара – с посебним фокусом на приближавање наставне тематике језичким и интелектуалним могућностима ученика;
- начело свеукупне концептуалне уједначености уџбеника у свим областима које су обухваћене Програмом – уз максимално поштивање појединачно процијењених спецификаума сваке области.

И овај уџбеник, као углавном и сваки други, има својих недостатака које нити можемо нити треба да сакријемо. Извјесно је уствари само једно – да нема савршеног уџбеника и да ово треба бити тек почетак ширих друштвено-културно-стручних активности на промоцији свих оних вриједности према којима се види специфичност Босне и Херцеговине у мозаику свјетских културних вриједности по којима ова земља и њезини народи, као и њихова појединачна и заједничка култура, јесте то што јесте.

Ово је први уџбеник овог типа намијењен за бх. исељеништво у допунским школама од 5. до 9. разреда основне школе, што је информација довољна сама по себи. Међутим, чињеница да држава Босна и Херцеговина и њезина званична тијела, њезине институције, стоје иза овог пројекта, показатељ је позитивних кретања. Вјерујемо да ће овај уџбеник макар мало допринијети развијању позитивних бх. вриједности. Ако смо то успјели, сматрамо да је наша мисија оправдана.

*Др. сц. Ален Калајџија,
Директор Института за језик
Универзитета у Сарајеву*

**KNJIŽEVNOSTI
NARODA BOSNE I
HERCEGOVINE**

**КЊИЖЕВНОСТИ
НАРОДА БОСНЕ И
ХЕРЦЕГОВИНЕ**



Šta je to književnost i šta je jezik?

To su pitanja koje ste više puta čuli u školi, ili u svojoj životnoj sredini. Vjerovatno ste se i sami često zapitali: Šta je to književnost? Šta je jezik kojim govorimo i pomoću kojeg se sporazumijevamo?

Književnost je vrsta umjetnosti čije je osnovno izražajno sredstvo jezik. Ako znamo da je književnost vrsta umjetnosti, onda bi bilo dobro da se upitamo koje još umjetnosti poznajemo. To su: muzika, slikarstvo i druge likovne umjetnosti, teatar i gluma, balet, arhitektura, film. Dok je u književnosti osnovno izražajno sredstvo jezik, u slikarstvu i općenito u likovnim umjetnostima osnovno izražajno sredstvo su oblici, linije i boje, u muzici su tonovi, u baletu pokreti, u arhitekturi oblici i njihova međusobna povezanost, u filmskoj umjetnosti slike i pokreti, itd. Tako dolazimo do zaključka da je umjetnost posebna vrsta čovjekove duhovne djelatnosti u kojoj umjetnik, služeći se darovima prirode, neposrednim stvaralačkim nadahnućem i vizijom, oblikuje konkretno umjetničko djelo, prožeto vlastitim osjećanjima o svijetu i o životu. Na nastavnim satima o jeziku saznali ste da je **jezik sistem znakova i pravila pomoću kojih se tih znakovi uvezuju, da bi se ostvarila komunikacija između ljudi.** Jer, sve što u životu vidimo, čujemo ili osjetimo, čuva se u jeziku. Sve je sastavljeno od riječi. Tako je cijeli naš život u riječima. Riječi koje izgovaramo, ili ih čujemo i čitamo, imaju svoju boju, zvuk, miris, mogu biti slatke ili gorke, razigrane ili nepomične, nasmijane ili tužne... O jeziku, gramatici i zakonitostima unutar maternjeg jezika saznat ćete u dijelovima udžbenika gdje se govori o jezičkoj normi, pravopisu, gramatici i o tome kako se lično služiti jezičkoizražajnim sredstvima.

Na svijetu ne postoji jezik kojim se ljudi sporazumijevaju a da na njemu, kroz generacije i generacije, nije stvarana i publikovana umjetnička književnost. U ovom udžbeniku bit će prikazani tekstovi iz književne tradicije koja je nastala na vašem maternjem jeziku, ili na maternjem jeziku vaših majki, očeva i starijih generacija. Književna djela zastupljena u ovom dijelu udžbenika prvenstveno pripadaju književnosti Bosne i Hercegovine, ali dodata su i ona književna djela, predviđena postojećim Nastavnim planom i programom, koja su sastavni dio bošnjačke, hrvatske i srpske nacionalne književne tradicije.

Uloga književne riječi je da bude živi čuvar jezika i pomaže u pamćenju svega drugog što je pohranjeno u maternjem, ili bilo kojem drugom jeziku. Što više čitamo i usavršavamo osobno jezičko osjećanje postajemo pametniji, odrasliji, spremniji da odgovorimo na mnoga pitanja u svakodnevnom životu. Uz to, onoliko koliko budemo više poštovali pravopisnu normu u svakodnevnoj upotrebi jezika, toliko će nas više cijeniti svi oni s kojima komuniciramo.

Zato, družeći se s pjesmama, pričama, proznim i dramskim odlomcima, ali i s osnovnim informacijama o pravopisnoj normi i gramatici, zamislite da ste, svakim novim uzletom u svijet književnog djela i svijet maternjeg jezika, poletjeli i u jedno sretnije vrijeme i životni prostor u kojem će vam biti lijepo i ugodno.

DOBRO DOŠLI U SVIJET KOJI ĆEMO U OVOM DIJELU UDŽBENIKA NAZVATI: JEZICI I KNJIŽEVNOSTI NARODA BOSNE I HERCEGOVINE!

MAK DIZDAR

ZAPIS O ZEMLJI

Pitao jednom tako jednoga vrli pitac neki
A kto je ta šta je ta da prostiš
Gdje li je ta
Odakle je ta
Bosna
Rekti

A zapitani odgovor njemu hitan tad dade:
Bosna da prostiš jedna zemlja imade
I posna i bosa da prostiš
I hladna i gladna
I k tomu još
Da prostiš
Prkosna
Od
Sna

BILJEŠKA O PISCU

Mak Dizdar je jedan od najpoznatijih bh. pjesnika. Rođen je u Stocu 17. listopada 1917, a umro u Sarajevu 14. rujna 1970. godine. Objavio je više knjiga poezije, te studija o kulturnopovijesnom naslijeđu Bosne i Hercegovine.

Najznačajnija Dizdarova knjiga pjesama je *Kameni spavač*, jedno od najvećih pjesničkih ostvarenja na našem jeziku. U ovome je djelu, kroz govor napisa, crteža, znakovlja, znamenja utisnutih na bosanskim stećcima, oživljena višestoljetna povijest i sudbina zemlje Bosne.

PITANJA I ZADACI

- Pjesma je sastavljena od dvije strofe koje su malo neobično grafički uređene. Prva strofa sadrži pitanje, u drugoj strofi je ponuđen odgovor. Tko postavlja pitanje? Gdje se nalazi postavljač pitanja u odnosu na onoga kome je pitanje postavljeno? Kakva je pozicija lirskog subjekta prema onome kome je upućen odgovor na pitanje šta je to zemlja Bosna?
- Na koji je način pjesnik rasporedio stihove u pjesmi? Kako je ostvaren ritam? Šta je posebno naglašeno?
- Koja je uloga naporednosti riječi: hladna – gladna, posna – bosa; prkosna – sna?
- Izdvojite riječi koje se čine neobičnim za suvremeni jezični standard i koje su tzv. jezični arhaizmi.
- Pronađite još neku pjesmu u kojoj je opisana zemlja Bosna, pa pokušajte na nastavnom satu maternjeg jezika pokrenuti diskusiju o neposrednim osjećanjima na koja vas navodi pjesma “Zapis o zemlji”.

OBJAŠNJENJE POJEDINIHI RIJEČI

kto – ko (arhaizam)

pitac – onaj koji postavlja pitanje (arhaizam)

rekti – reci (arhaizam)

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

arhaizam – riječ koja se vrlo rijetko koristi, ili je iščezla iz suvremene jezičke upotrebe

jezički standard – ono što u upotrebi jezika i stilskih jezičkih sredstava odgovara važećoj pravopisnoj normi

lirski subjekt (ili pjesnički subjekt) – nositelj neposrednih osjećanja u pjesmi

motiv – najmanji dio književnog teksta u okviru određene teme

poezija – vrsta književnosti pisana u stihovima, koja se odlikuje skladnim korištenjem jezičkih glasova, ritmom i bogatstvom pjesničkih slika

ritam (pjesnički ritam) – posebno ostvareni raspored jezičkoizražajnih sredstava u pjesmi

stih – redak u pjesmi

strofa – cjelina od više stihova

tema – ono o čemu se govori u nekom književnom djelu

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ

ŠUMA STRIBOROVA

Zašao neki momak u šumu Striborovu, a nije znao da je ono šuma začarana i da se u njoj svakojaka čuda zbivaju. Zbivala se u njoj čuda dobra, ali i naopaka – svakome po zasluži.

Morala je pak ta šuma ostati začarana dokle god u nju ne stupi onaj kojemu je milija njegova nevolja nego sva sreća ovoga svijeta. Nasjekao dakle onaj momak drva i sjeo na panj, da počine, jer bijaše lijep zimski dan. Ali iz panja iziđe pred njega zmija i stade se umiljavati oko njega. Ono pak ne bijaše prava zmija, nego bijaše ljudska duša, radi grijeha i zlobe ukleta, a mogao ju je osloboditi samo onaj koji bi se s njom vjenčao. Bljeskala se zmija kao srebro na suncu i gledala momku pravo u oči.

– “Lijepe li gujice, Bože moj! Gotovo da bih je i kući ponio” – progovori momak od šale.

– “Evo budalaste glave, koja će me osloboditi na svoju nesreću”, – pomisli grešna duša u guji, požuri se i pretvori se odmah od guje u ljepotu djevojku, te stade pred momka. Rukavci joj bijeli i vezeni kao krila leptirova, a sitne nožice kao u banice. Ali kako bijaše zlobno pomislila, onako joj ostade u ustima gujin jezik.

– “Evo me! Vodi me kući i vjenčaj se sa mnom!” – reče guja-djevojka momku.

Sad da je ono bio siguran i dosjetljiv momak, pa da je brže mahnuo ušicom od sjekire na nju i da je viknuo: “Nisam baš ja mislio da se sa šumskim čudom vjenčam”, postala bi djevojka opet gujom, i utekla bi u panj i nikomu ništa.

Ali ono je bio neki dobričina, plašljiv i stidljiv mladić, pak ga bilo stid da joj ne ispuni želju kad se već radi njega pretvorila. A baš mu se i svidjela, jer je bila ljepolika, a on, neuputan, nije mogao znati što joj je ostalo u ustima.

Uze on djevojku za ruku i povede je kući. A živio je taj momak sa svojom starom majkom i pazio majku kao ikonu.

– “Evo, majko, snahe”, – reče momak, kad stigoše on i djevojka kući.

– “Hvala Bogu, sinko”, – odvrati majka i pogleda ljepotu djevojku. Ali je majka bila stara i mudra i odmah spozna, što imade snaha u ustima.

Ode snaha da se preobuče, a mati reče sinu:

– “Lijepu si mladu izabrao, samo pazi, sine, nije li ono guja!”

Sin se malone skamenio od čuda: otkud njegova mati znade da je ono bila guja?

Razljuti se u srcu i pomisli: “Moja majka mora da je vještica.” I odmah zamrzi na majku.

Počelo njih troje živjeti zajedno, ali ono zlo i naopako. Snaha jezičljiva, nazlobna, proždrljiva i goropadna.

Bila je tamo litica visoka do oblaka, te snaha zapovijedi jednog dana starici neka joj donese snijega sa vrha litice, da se umije.

– “Nema puta na ovu visinu”, – reče starica.

– “Uzmi kozu, neka te vodi. Kuda ona gore, tuda ti naglavce dolje”, reče snaha.

Tamo bio i sin, pa se nasmijao na te riječi, samo da ugoditi svojoj ženi. To se tako ražalilo majci da odmah pođe na liticu po snijeg, jer joj nije bilo žao života. Idući putem, htjela se pomoliti Bogu za pomoć, ali se predomisli govoreći: “Opazio bi Bog da mi sin ne valja.”

No Bog joj ipak osta na pomoći, i ona sretno donese snahi snijega s litice ispod oblaka.

Drugoga dana zapovijedi snaha baki:

– “Idi tamo na jezero zamrznuto. Usred jezera ima rupa. Uhvati mi na rupi šarana za ručak.”

– “Provalit će se led poda mnom, propast ću u jezero” – odvrati baka.

– “Radovat će se šaran, propadneš li s njime” – reče snaha.

I opet se sin nasmijao, a baka se tako ražalostila, da odmah ode na jezero. Pucketa led pod bakom, plače ona, da joj se suze po licu mrznu. Ali još neće da se Bogu moli, taj pred Bogom da joj je sin grešan.

– “I bolje da poginem”, – pomisli baka i ode po ledu.

Ali još nije došlo vrijeme da baka umre. Zato preletje nad njom galeb, noseći ribu. Omakne se riba galebu i padne upravo pred baku. Baka uze ribu i donese sretno snahi.

Trećeg dana sjela baka uz ognjište i uzela sinovu košulju da je okrpa. Kad to vidje snaha, poletje do nje, istrže joj košulju iz ruku i viknu:

– “Ostavi to, sljepice stara, nisu to tvoji poslovi.”

I ne dade majci da okrpa sinovu košulju.

Sad se starici posve rastuži srce, te ona ode pred kuću, sjedne na onoj ciči zimi na klupu i pomoli se Bogu:

– “Bože moj, pomози mi!”

Uto vidje ona kako k njoj ide neko ubogo djevojčce, na njemu samo izderana rubina, a rame pomodrilo od studeni, jer joj se rukav iskinuo. Ali se svejedno djevojčce nasmijava jer je umilne čudi. Pod pazuhom joj svežanj triješća.

– “Hoćete li, bako, kupiti luči? “ – pita djevojčce.

– “Nemam novaca, kćerce, nego ako hoćeš da ti okrpam taj rukavčić”,

– reče tužna baka, koja je još držala u rukama iglu i konac za sinovu košulju.

Baka okrpa djevojci rukav, a djevojka joj dade svežanj luča, zahvali joj milo i ode dalje, radosna, što joj rame ne zebe.

(Odlomak iz knjige “Priče iz davnine”)



BILJEŠKA O SPISATELJICI

Ivana Brlić-Mažuranić se rodila u Ogulinu 1874. godine u poznatoj obitelji Mažuranića, koja je hrvatskoj književnosti i kulturi dala niz znamenitih osoba. Umr-la je 1938. godine. Objavila je sljedeće knjige: *Valjani i nevaljani* (pripovijetke i pjesme za dječake), *Škola i praznici* (kratke pripovijetke i pjesme iz dječijeg života) *Čudnovate zgođe šegrta Hlapića* (pripovijest), *Priče iz davnine*, *Knjiga omladini* (crtice) i *Jaša Dalmatin potkralj Gudžerata* (roman). Bila je vrlo popularna spisateljica pa su njezine knjige prevedene na mnoge evropske jezike.

PITANJA I ZADACI

- O čemu govori ova priča? Šta je osnovna tema priče? Kako biste potpunije razumjeli priču, važno je znati šta je Stribor u slavenskoj mitologiji. Stribor je božanstvo vjetera.
- Odredi fabulu u priči. Kakav je kronološki slijed događaja?
- Šta u ovoj priči pripada svijetu bajke, a šta pripada mogućoj životnoj stvarnosti?
- Koji su glavni likovi u priči? I njih možete podijeliti na isti način kao i pojave i događaje u prethodnoj rečenici.
- Pokušajte opisati karaktere pojedinih likova i njihove međusobne odnose: sin – majka, suprug – supruga (žena – guja), snaha – svekrva... Šta je sina ponukalo da dovede ženu kući bez obzira što je znao da je bila guja (zmija)? Kakva je snaha bila prema

svekrvi, sinovljevoj majci? Šta je sve zahtijevala od majke svoga supruga? Zbog čega je to činila i čemu se, potajno, nadala?

– Koliko ova priča može imati veze sa stvarnim životom, bez obzira što ne bi bilo ni začaranosti, ni zmije koja bi se pretvorila u ženu, ni šume Striborove? Postoje li neki loši ljudi u tvojoj sredini, koji bezdušno maltretiraju starije ljude? Ako postoje, kakva su tvoja osjećanja u vezi s tim?

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

bajka – posebna književna vrsta u kojoj se ono što je stvarno prepliće s čudesnim i nestvarnim (Uobičajeno je da su glavni likovi u bajkama dobri i da su suprotstavljeni likovima koji su zli, loši, negativni. Oni koji nose pozitivne osobine na kraju bajke bivaju nagrađeni za svoju dobrotu.)

fabula – naziv za samu priču, odnosno kronološki slijed događaja unutar književnoga djela (U fabuli se prilikom opisivanja, odnosno prepričavanja određenoga teksta, koriste detalji koji pomažu da se stekne vlastita i potpuna slika o junacima i događajima određenoga djela.)

lik – nositelj radnje u književnome djelu (Književni likovi se dijele na glavne i sporedne. Glavni lik je nositelj glavne radnje. Ostali likovi su sporedni likovi i oni su manje važni. Način na koji je pisac opisao neki lik, kao i način na koji se taj određeni lik ponaša, zove se **karakterizacija lika**.)

mitologija – skup mitova (narodnih predanja) iz svijeta mnogoboštva

TITIZ I DŽOMET

Ono ti je bio titiz i džomet, pa pođu oni zajedno putovati po svijetu. Od novaca su imali svega pedeset groša, i to u džometu četrdeset, a u titiza deset groša.

Onda rekne džomet titizu:

– Hoćemo li mojih četrdeset groša prije trošiti? Titiz mu odgovori:

– Pa de, vala!

Putujući tako neko vrijeme, potroše džometovih svih četrdeset groša.

Onda rekne džomet titizu:

– Hoćemo li sad tvojih deset groša trošiti, dok ispadne kakav selamet?

Na to titiz odgovori:

– Kako smo potrošili tvojih četrdeset groša, mojih ćemo deset još lakše.

Nego ti sebi gledaj selameta, a ja ću sebi.

Idući tako, dođu do jednog raskršća i tu se rastanu. Džomet ode na desnu, a titiz na lijevu stranu puta.

Idući, džomet je putovao cijeli dan. Pred večer stigne blizu jedne varoši. Ne htjede ulaziti u varoš, nego se zamisli i reče: “Što ću ja u ova doba u varoši kad u kesi nemam ni prebijene pare.”

Blizu te varoši bili su nekakvi stari mlinovi. On svrati u jedan od tih mlinova da prenoći. Ti mlinovi su prestali mljeti žito prije četrdeset godina, jer korito rijeke bijaše usahlo. Džomet uđe unutra. Ne imajući gdje leći, spusti se iza mlinskih kamenica i tu se skupi.

Kad je bilo oko pola noći, začu se pjevanje i svirka. To su bili đavoli. Kad bijahu blizu onih mlinova, svrate u onaj isti mlin gdje je bio džomet. Čim kročiše u mlin, stadoše igrati i pjevati. Kad su se naigrali i napjevali, najstariji među njima reče:

– Stanite, dosta je igranja i pjevanja, hajde da pripovijedamo štogod od starina – i on poče prvi: – Prije četrdeset godina ovuda je tekla rijeka i ovi mlinovi su mljeli žito.

Onda rekne najmlađi:

– Da zna svijet da se otisnula pećina, pa vodi zaustavila vrelo, a to je na čaršiji, i na raskršću...

Na to treći u njihovu društvu reče:

– A znate li vi onog berbera fukaraša što bude u onoj kahvici blizu raskršća kod džamije? Da znate, u njegovoj kafanici ima sedam kazana dukata. Ti su dukati bili nekoga cara. Da zna onaj berber pa da podigne samo jednu ploču, dukati bi se ukazali. Onda se berber ne bi onako patio.

Tako su oni razgovarali u mlinu do pred zoru.

Kad se ukazala zora, društvo se odatle izgubi.

Čim đavoli odoše, izađe i džomet iz mlina i ode u onu varoš, uđe u jednu kafanu, pa stane pitati:

– Ljudi, što se vi patite ovako za vodu? Ljudi mu na to odgovore:

– Evo ima četrdeset godina kako ovako deveramo. Džomet im na to rekne:

– Da mi hoćete dati jedno četrdeset momaka, ja bih vam, s Božjom pomoći, mogao naći i prokopati vrelo.

Oni čim to čuše, odu i prijave veziru.

Vezir ga dozove sebi i dadne mu stotinu momaka. Još mu rekne:

– Ako pronađeš vrelo, dobro ću te darovati.

On ode odatle i dođe na ono raskršće. Tu se najprije raskorači i zakopa. Onda zapovijedi onim momcima da kopaju.

Oni počnu kopati: kopaj, kopaj, dok ne dokopaše do jedne stijene.

Momci reknu:

– Nema vode, nije fajde kopati! A džomet poviče:

– Ha, tu je voda!

Opet počnu kopati i opkopaju oko stijene. Kad podigoše stijenu, voda pokulja na sve strane. Svjetina se obraduje, iskupi se i počnu i oni kopati. Voda proteče onim istim putem kud je i prije tekla. Čim je prokopao i našao vrelo, zovne ga vezir preda se da ga obdari.

Kad je džomet došao pred vezira, vezir ga zapita:

– Koliko hoćeš i čim hoćeš da te nadarim?

Na to mu džomet odgovori:

– Čestiti veziru, ništa ti ja ne tražim drugo, jedino, ako hoćeš, uzmi mi od onoga berbera onu kafanicu.

Vezir zapovijedi da se dozove odmah onaj berber. Kad je berber doš'o upita ga vezir:

– Bili li ti prodao onu tvoju kafanicu? Berber rekne:

– Bih za dobre pare!

Vezir uzme džometu kafanicu i još ga dobro darova.

Džomet, čim izađe iz vezirova konaka, uputi se u onu kafanicu. Odmah zastre dobro pendžere, zapali svijeću i počne otkopavati one dukate. Nije malo kopao, ukaže se kazan pun dukata.

Onda on dalje kopaj, kopaj, kopaj, te iskopa i ostalih šest kazana. Uzme nekoliko sanduka i izruči u njih one dukate pa ih onda zakuje.

Poslije toga džomet načini kuću i oženi se, pokupuje nekoliko dućana, pa se zatrgovči.

Jedno jutro, sjedeći u dućanu, ugleda jednog siromaha, sav je taj bio odrpan i poderan. Čim ga vidje, odmah ga prepozna. To je bio titiz, njegov drug. Svrati ga u dućan i ponudi da sjedne. Uveče ga povede sa sobom kući da prenoći i tu mu pokaže svoje blago.

Titiz se ukočio od čuda gledajući toliko blago, pa ga upita:

– Pa pobogu, brate, otkuda ti toliko blago?

Na to mu džomet reče:

– Jesam li ja tebi kazao da će biti selameta!

I sve mu ispriča kako je bilo i šta je čuo u mlinu. Onda titiz rekne džometu:

– Džaba ti tvoji dukati, samo me odvedi u onaj isti mlin gdje si i ti prenoćio.

Džomet ga odvede u mlin i pokaže mu isto ono mjesto gdje je i on ležao kad je noćio u mlinu.

Titiz tu legne i zakonači.

Kad je bilo oko po noći, začuše se oni isti svirači.

Čim uđoše u mlin, stadoše opet igrati i pjevati.

Kad su se tako naigrali i napjevali, ustade najstariji među njima i reče:

– Dosta je bilo igranja i pjevanja, hajde da pripovijedamo štogod od starina.

Na to najmlađi reče:

– A zašto bismo pripovijedali kad, čuli ste i vidjeli ste, proteče voda i nađoše se dukati nakon što smo prošli put pripovijedali. To mora da je neko čuo kad smo pripovijedali.

Na to srednji od njihova društva reče:

– Hajdemo najprije pregledati da u mlinu nema nekoga od ljudi.

Onda ustadoše, potražiše i nađoše titiza, pa ga svega, u ljutnji i bijesu, istrgaše.

Tako titiz svrši svoj titiski život, a džomet osta u poštenju i bogatstvu, živeći sretno do duboke starosti.

(*Bosanka narodna priča*)

OBJAŠNJENJE POJEDINIH RIJEČI

berber – čovjek koji ima određenu zanatsku ili koju drugu radnju, najprije u značenju osobe koja obavlja frizerske poslove

dukat – novčana jedinica u zlatu

džomet – onaj koji ne žali novac i imetak, koji voli pomagati drugima

groš – stara novčana jedinica

fukaraš – čovjek koji je fukara, siromah

pendžer – prozor

selamet – izlazak iz nekog teškog stanja, spas

titiz – onaj koji ne želi trošiti svoj novac i imetak, niti pomagati drugome, koji je tvrdica

vezir – politički namjesnik iz vremena Osmanske carevine u Bosni

PITANJA I ZADACI

- *Ova bosanska narodna priča pripada usmenoj književnoj tradiciji Bosne i Hercegovine. Koja je osnovna tema priče?*
- *Koje životne pouke narodna priča nosi u sebi?*
- *Koliko ste u svakodnevnom ponašanju titiz a koliko džomet?*
- *Na koji je način uspostavljen dijalog u priči između pojedinih likova?*

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

dijalog – razgovor između dva, ili više likova u književnom tekstu.

usmena književnost – rani oblik narodne umjetnosti nastao prije pojave pisma ili u kulturama koje se nisu služile pismom (Usmena književnost je stoljećima prenošena i primana isključivo govorom, pa je jedno od njenih glavnih obilježja često ponavljanje istih tema, motiva ili načina kazivanja, radi lakšeg razumijevanja i pamćenja.)

NIKOLA ŠOP

BAKINE NAOČARI

S teškim konjima sad će večernja kola
izvući iz doma mog sve stvari.
Pusto je, još samo tinjaju nasred stola
mrtve mi bake mutne naočari.

Koliko puta su bistro gledale u mene,
na plemenitom joj nosu radosno drščući.
Koliko puta tajnim suzama zamagljene
što je već svanuće, a još se ne vraćam kući.

I nema me i nema, a Velika Kola
već gasnu i baka je sva u mraku i brizi...
Niz hladne, ugasle očari nasred stola
jedna suza joj klizi.

BILJEŠKA O PJESNIKU

Nikola Šop je rođen 19. augusta 1904. u Jajcu, a umro u Zagrebu 2. januara 1982. godine. Uglavnom je pisao pjesme. Književni kritičari kažu da iz njegovih stihova religioznost zrači kao prirodno stanje čovjekove svijesti. Spomenut ćemo njegove važnije pjesničke zbirke: *Pjesme siromašnog sina* (1926), *Isus i moja sjena* (1934), *Od ranih do kasnih pijetlova* (1939), *Za kasnim stolom* (1943), *Kućice u svemiru* (1957), *Astralije* (1961).



PITANJA I ZADACI

- Šta je osnovna tema ove pjesme?
- Kakva neposredna osjećanja u vama izaziva pjesma? Obratite pažnju na to šta sve u ovoj pjesmi upućuje na tužno raspoloženje, šta je to elegično.
- Koju vezu uspostavlja pjesnik između naočara umrle bake i svoje pozicije u svijetu u kojemu živi? Na šta upućuju „mutne naočare“, zbog čega su mutne, a na šta upućuje dio stiha „bistro gledale“?
- Koje su opće životne vrijednosti naročito naglašene u drugoj strofi pjesme? Posebno obratite pažnju na ljubav između bake i njezina unuka.
- Kako pjesnik osjeća bakinu zabrinutost i nakon njene smrti? Zbog čega je posljednji stih kraći u odnosu na sve prethodne stihove?
- Ako imate neko lično neposredno i lijepo sjećanje na svoju baku (ili nenu, nanu, očevu ili majčinu majku), pokušajte opisati njezinu brigu i pokazane radosti u vrijeme vašega odrastanja.

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

elegija – lirска pjesma u kojoj su iskazana tužna osjećanja proistekla iz različitih životnih situacija i pobuda

kompozicija – način na koji je pisac u priči, romanu, ili nekom drugom književnom djelu uspostavio radnju, odnosno slijed zbivanja

sintagma – veza dvaju ili više pojmova koji sačinjavaju jednu misaonu pojmovnu cjelinu

ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ

У ПОЗНУ ЈЕСЕН

Чуј, како јауче ветар кроз пусте пољане наше,
И густе слојеве магле у влажни ваља до...
Са криком узлеће гавран и кружи над мојом
главом,
Мутно је небо сво.

Фркће окисо коњић и журно у село граби,
И већ пред собом видим убог и стари дом:
На прагу старица стоји и мокру живину ваби,
И с репом косматим својим огроман зелјов
с њом.
А ветар суморно звижди кроз црна и пуста
поља,
И густе слојеве магле у влажни ваља до...
Са криком узлеће гавран и кружи над мојом
главом,
Мутно је небо сво.

U POZNU JESEN

Čuj, kako jauče vetar kroz puste poljane naše,
I guste slojeve magle u vlažni valja do...
Sa krikom uzleće gavran i kruži nad mojom
glavom,
Mutno je nebo svo.

Frkće okiso konjić i žurno u село grabi,
I već pred sobom vidim ubog i stari dom:
Na pragu starica стоји i mokru živinu ваби,
I s repom kosmatim својим огроман zelјov
s njom.
A vetar sumorno zviždi kroz crna i pusta polja,
I guste slojeve magle u vlažni valja do...
Sa krikom uzleće gavran i kruži nad mojom
glavom,
Mutno je nebo svo.



БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Војислав Илић је познати српски пјесник. Рођен је 1860. у Београду, у познатој књижевничкој породици, а умро је, такође у Београду, 1894. године. Првенствено је писао лирске пјесме елегичних осјећања, у којима је сликовитим ријечима обликовао задивљујуће слике природе. Иза Илића су остале три књиге пјесама.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Каквим те непосредним расположењима испуњава ова пјесма? Зашто?
- Упоредите ову пјесму с пјесмом Николе Шопа „Бакине наочари”, у којој су елегична расположења усмјерена према баки. У Шоповој пјесми исказан је осјећај према особи, а у овој, Илићевој пјесми, међутим, исказан је осјећај према природи. Покушајте да то доведете у међусобну везу и да опишете.
- На који начин могу да се доживе наведене пјесничке слике?
- Због чега догађаји у природи толико утичу на расположења и понашања код људи?
- Наведи која су све лица, бића, појаве и ствари споменути у овој пјесми (вјетар, до, дом, коњић, пас зељов, гавран, старица...)
- Издвоји епитете којима су снажно описана одређена стања у природи и у осјећањима људи. По чему су опис јесењег пејзажа и пјесма елегичног садржаја?

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ТЕРМИНИ

епитет – додаток именици који је поближе означава како би предочена слика била што потпунија, живља, јаснија

пјесничка слика – једна ријеч, склоп ријечи, стих, али и цијела пјесма, којом се, мотивима вида дочарава и исказује одређена поетизована животна предоџба (пејзаж, покрет и сл.)

ДУШКО РАДОВИЋ

ШТА ЈЕ НА КРАЈУ

На крају неба, на крају мора, на крају пута?
Шта је на крају деца би хтела да знају?
Зато једу, зато спавају,
Зато расту брже од капута.

Шта је на крају среде? Четвртак.
А шта – на крају четвртка? Петак.
На крају свих крајева?
Увек је један нови почетак.

Крајеви се потроше,
почеци увек трају.
Почетак – ето шта је на крају!

ЗАМИСЛИТЕ

Замислите, децо, једно велико море,
и у том мору једну велику лађу,
и на лађи округле прозоре,
и на једном прозору – принцезу Нађу.

Замислите сад, децо, то исто море,
и у том мору исту велику лађу,
и на лађи исте округле прозоре,
и на другом прозору – разбојника Кађу.

Замислите онда: бура иде,
ветрова фијук и таласи,
и један талас принцезу скиде
и поче млади живот да гаси.

Замислите, децо, сто таласа,
већих сто пута од сваке принцезе,
може и ајкула свакога часа
на модром таласу да се доведе.

Страхом и болом обузет,
појави се отац принцезин
и рече: – Онај биће ми зет,
ко спасе млади живот њезин!

Замислите, децо, пуна лађа,
сви официри, принчеви, адмирали...
И сви ћуте, сви дрхте, само Кађа
скочи – и море га зали.

Кађа извали страшну псовку
на рачун ветра, на адресу живота, на име мора,
избеже смрти мишоловку
и спасе принцезу из валова.

Замислите сад: отац тај,
краљ сигурно, а цар вероватно,
подиже Кађу у загрљај
и пољуби га ноншалантно.

– Ово је кћер моја, а жена ваша – принцеза мила Нађа!
– А ја сам, с допуштењем, извините на сметњи, разбојник Кађа!
Умири се море, затаји ветар, стаде лађа...
Пуни страха, пуни стида, препуни језе –
сви гледаху у правцу принцезе.

– Храбри Кађа, рече бледа принцеза, ја сам ваша Нађа...
Извините, тата, на овом свету свашта се догађа!

БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Душко Радовић је пјесник, писац, афористичар, новинар, радијски и телевизијски уредник. Рођен је 29. новембра 1922. год. у Нишу, а умро 16. августа 1984. у Београду. Најширој публици је познат по афоризмима којима је будио Београђане на таласима Радија „Студио Б“. Афоризми су касније објављени у три књиге Београде, добро јутро.

Познатија су му дјела: Капетан Џон Пиплфокс (радио-драма), Смешне речи (пјесме), Причам ти причу (пјесме и приче), На слово, на слово (телевизијска серија), Вукова азбука (пјесме), Зоолошки врт (пјесме), Београде, добро јутро (афоризми), итд.



ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Пред вама су двије пјесме пјесника Душка Радовића. Једна је генерална представа о свијету и животу, а друга низ замишљених конкретних слика о неком могућем догађају на мору. На који начин је успостављена интонација у првој, а на који начин у другој пјесми?
- Упоредите интонацију, тј. атмосферу и тоналитет у пјесми “Шта је на крају“ с пјесмом Мака Диздара “Запис о земљи”.
- Како доживљавате слијед пјесничких слика у пјесми “Замислите”?
- Због чега је принцеза, пред оцем и свим присутнима, реаговала као да јој се, ипак, допада разбојник Кађа.

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ТЕРМИНИ

афоризам – кратак облик једноставне и духовито изречене тврдње о нечему или некоме

интонација – остварени ритам и тоналитет у одређеној пјесми

ЗАНИМЉИВО

Пјесник Душан Радовић био је познат као велики сатиричар и писац афоризама. Ево неколико афоризама о односу између дјеце и одраслих:

- “Родитељи, туците своју децу чим видите да личе на вас.”
- “Тешко је бити дете и бити добар.”
- “Ако решите све проблеме своје деце, они неће имати других проблема сем вас.”
- “Имати пријатеље, то значи пристати на то да има лепших, паметнијих и бољих од вас. Ко то не може да прихвати, нема пријатеља.”

KEMAL MAHMUTEFENDIĆ

ROMAN O NOVČIĆU

(Odlomak)

– Tup-tup-tup – udarilo me je nešto pravo u tjemenu. Nisam znao šta se dešava. Ali, klizio sam naprijed, sa istim, drugim novčićima. Jedan po jedan, u dugoj jednoličnoj koloni. Bilo je čak i veselo, mada neizvjesno kud to mi idemo.

Okrenuo sam se lijevo i desno, pogledao naprijed i nazad

– da vidimo drugih, istih takvih novčića, šta oni misle: kud idemo?

– a ono što sam vidio nije ni najmanje odgovorilo na moje izgleda suviše pitanje.

Bilo kako bilo, ja i moja braća, svi ti skakutavi novčići, stigli smo konačno do jednog strašnog otvora – padajući jedan iza drugog u jednu bezdanu rupu, iz koje je odjekivao tako jak zvon da bi i Božije uši zacijelo zaglušile.

Vidim – odjednom – kako sjajim čudnim i neobjašnjivim sjajem koji me je prožimao u čitavoj zapremeni i obujmu. Sve oko mene ogledalo se u tom mom sjaju, nasmiješeno i nekako veselo. Veselo što postoji, i ja veseo što se to, tako radosno, ogleda u meni – običnom, najobičnijem novčiću. A da, vjerujte, nisam još znao ni kako mi je ime.

Nečije bijele i, čini mi se, mekane ruke prihvatise mene i moju skakutavu braću – slagale su nas u kupe, čini mi se, po stotinu, možda i više, a možda i manje. Ali smo, sada, stajali jedan na drugome i čekali strpljivo šta će dalje da bude sa nama.

(...)

Presložili su nas, već slijedećeg trena, u nekakve platnene kesice, a te kesice, mirišljave na nekakvu ugodnu prašinu, stavili u još veće kese, pa ih zavezali i hitnuli tko zna gdje – samo znam da je tupnulo. Oko mene je bio mrkli mrak i tupi odjek onih mojih srodnika oko mene, a potom je sve skupa krenulo, barem mislim da je krenulo, negdje, nekamo, Bog bi znao kuda – a i zašto. Nisam znao ni tko sam, ni čemu ću služiti, a o cilju kuda me voze, o njemu ni sanjati niti nagađati nisam mogao. A čekalo me je mnogo toga. Ali, polako: čitav roman je pred nama; nećemo ga, valjda, ispričati u dvije-tri riječi!

Dugo i previše opširno bi bilo da pričam kud sam sve zatim išao – ta-mo-amo, gore-dolje, i sve tako bespomoćno i prepušten volji nekoga drugog, posve nepoznatog.

U stvari, nije mi bilo nimalo drugačije nego mojim drugarima, istim novčićima čija sam metalna, sjajna tijela osjećao oko sebe i uz sebe.

Šta da pričam, našao sam se u jednom malom mjestu, u njegovoj banci, u koju su navraćali obični ljudi, seljaci, činovnici i domaćini. Okolo, kroz čiste prozore, vidjela su se blago zatalasana polja, zelene šume i rijeka i mnogo potoka koji su, vijugajući, tekli kroz rosne trave i oko kao sir bijelog stijenja. Bez obzira što sam bio strpan u vreću, sa drugim novčićima, vrjednijim i ma-

nje vrijednima, ili u ladicu odakle me je mogao dobiti svaki posjetitelj mjesne banke, sve vrijeme provedeno ovdje, do mojih “ušiju” dopirali su zvukovi mještašceta, toliko mi ugodni i prijatni: lajanje štenadi, kokodakanje živine, hujanje vjetra, cika zaigrane djece i, povremeno, sirena sa vatrogasnog tornja, kao i zvonjava sa crkvenog zvonika.

Ali i to ne potraja dugo. Jer, zna se, novčić je novčić, i, prirodno, on se ne zadržava dugo na jednom mjestu, pogotovo ako je u banci, zar ne?

Jednoga dana, jednostavno, nađoh se u jednoj žuljevitoj ruci, za koju prvo pomislih da je muška, ali ne prođe malo vremena pa uvidjeh da je ta ruka pripadala jednoj krupnoj seljakinji obučenju u šarene i široke haljine, koja je živjela u okolici i, kako ću kasnije vidjeti, imala čitav buljuk djece.

BILJEŠKA O PISCU

Kemal Mahmutefendić, pjesnik, pripovjedač, putopisac, romanopisac, dramski pisac, pisac za djecu, aforističar, rođen je u Sarajevu, 8. aprila 1942. godine. Školovao se u Sarajevu, Konjicu i Beogradu. Radio je kao nastavnik, akviziter, novinar, bibliotekar, čak i kuhar. Živi u Zenici.

Objavio je veliki broj književnih djela, a među najznačajnijima su: *Putnici* (pjesme u prozi), *Rasulo mirisa* (poezija), *Neretva* (poema), *Pjesme napisane u dvorcu Batthyanny* (poezija), *Genije na smetljištu* (poezija), *Roman o novčiću*, *Pali sa oblaka* (roman za djecu), *Putevi ljudi grobovi* (putopisi), *Čovjekoliki ljudi* (aforizmi), itd.



PITANJA I ZADACI

- U odlomku su citirani uvodni dijelovi iz Romana o novčiću. Novčić je, vidimo, bio u banci, složen s ostalim metalnim novčićima, zatim kod seljanke i njezine djece, pa u ladicu... (U kasnijim poglavljima bit će kod ciganke, u prosjakovim rukama, na najrazličitijim mjestima.) Jeste li kad razmišljali gdje se sve nalazio novčić koji ste vi držali u ruci, ili, pak, trenutno imate u svome džepu?
- Zbog čega su novčiću pridodate ljudske osobine? Je li priča o novcu redovno i priča o ljudskom karakteru, o dobrim i lošim pojedincima među ljudima?
- Postoji li neko djelo koje ste pročitali u svojoj školskoj lektiri da ga možete uporediti s *Romanom o novčiću*? Naprimjer, koliko je moguća usporedba s odnosom prema novcu u *Pipi Dugoj Čarapi* švedske spisateljice Astrid Lindgren?

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

naracija – pričanje, pripovijedanje, ono što se propovijeda, ili što je već ispri-povijedano

narator – onaj koji pripovijeda, pripovjedač

roman – najduži i najsloženiji dio pripovijedne proze, gdje su događaji međusobno povezani (Prema temi o kojoj pripovijeda, roman može biti: **avantu-ristički ili pustolovni, dječiji, ljubavni, naučno-fantastični, omladinski, porodični, ratni roman**, itd.)

IVO ANDRIĆ

ASKA I VUK

(Odlomak)

Ovo se desilo u ovčijem svetu na Strmim livadama. Kad je Aja, krupna ovca teškog runa i okruglih očiju, ojagnjila svoje prvo jagnje, ono je izgledalo kao i sva ostala novorođenčad: šaka vlažne vune koja počinje da kmeči. Bilo je žensko. I bilo je siročče, jer je Aja upravo tih dana izgubila muža, koga je mnogo volela. To dete majka je nazvala Aska, nalazeći da je to vrlo pristalo ime za buduću ovcu-lepoticu. (...)

Aska je sa odličnim uspehom završila prvu godinu baletske škole i upravo je trebalo da počne drugu. Bio je početak jeseni sa još jakim suncem, koje neprimetno počinje da bleđi, i toplim kratkim kišama od kojih se stvara rado-sna duga iznad vlažnih i obasjanih predela. Aska je toga dana bila naročito vedra i živahna – rasejana. Zanesena svežinom dana i lepotom sočne trave, zašla je malo pomalo sve do ivice udaljene bukove šume, pa čak i u nju. Tu je trava bila, kako se Aski učinilo, naročito sočna i što dublje u šumu, sve sočnija.

U šumi je bilo još mlečne magle koja se, kao ostatak od neke čudne noć-ne igre, povlačila pred suncem. Belo i svetlo i tiho. Slaba vidljivost i potpuna tišina stvarale su začaran predeo u kome prostor i daljina nisu imali mere i u kome je vreme gubilo svoje značenje.

Aska je njušila stare nagnute bukve, obrasle mahovinom koja opija kao priča o neobičnom doživljaju, pretrčavala svetle, zelene čistine, i činilo joj se da priči nema kraja ni neobičnim doživljajima broja. I kad je bila na jednoj od takvih čistina – našla se odjednom lice u lice sa strašnim vukom. Iskusan, star i drzak, on se bio privukao sve do tih krajeva u koje inače vukovi u to doba godine ne silaze. Njegovo olinjalo krzno, zelenkasto i smeđe, omogućilo mu je da se izjednači sa jesenjim bukvama i travom koja počinje da vene.

Divni predeo, koji je opijao i zanosio Asku, digao se odjednom kao tanka i varljiva zavesa, a pred njom je stajao vuk užagrenih očiju, podvijena repa i kao na smeh malko iskeženih zuba, strašniji od svih majčinih opomena. Krv

se u Aski sledila i nožice su pod njom odrvenele. Prisećala se da treba da dozove svoje, i otvarala je usta, ali glasa nije bilo. Ali smrt je pred njom bila, nevidljiva a jedina i svugdašnja, grozna i neverovatna u svojoj grozoti.

Vuk je napravio polukrug oko svoje nepomične žrtve, polaganim, mekim hodom koji prethodi skoku. Izgledalo je da sa nevericom, ukoliko vukovi poznaju nevericu, posmatra šilježe i da se sa sumnjom, jer za sumnju su vukovi sposobni, i sa strahom od zamke pita kako je ovako mlado, belo i lepo, moglo zalutati čak ovamo i doći mu takoreći pod zub.

Za žrtvu to su bili neočekivani čudni trenuci, negde između smrtnog užasa, u kom je već bila potonula, i nezamislive, krvave i konačne činjenice koja se krije iza reči – smrt. To je već premrloj Aski ostavljalo nešto malo vremena i tamo gde je mislila da ga više nema i ne može biti, ali tako malo da je to jedva ličilo na vreme. To joj je dalo i snage za pokret, ali to nije bio pokret odbrane, jer za njega nije bila sposobna. Poslednji pokret mogao je biti samo – igra.

Teško, kao u mučnom snu, devojčica je učinila prvi pokret, jedan od onih pokreta koji se vežbaju uz “štanglu” i koji još i ne liče na igru. Odmah za tim je izvela drugi, pa treći. Bili su to skromni, ubogi pokreti na smrt osuđenog tela, ali dovoljni da za koji trenutak zaustave iznenađenog vuka. I kad je jednom počela, Aska ih je nizala jedan za drugim, sa užasnim osećanjem da ne sme stati, jer ako između jednog i drugog pokreta bude samo sekund razmaka, smrt može ući kroz tu pukotinu. Izvodila je “korake”, onim redom kojim ih je učila u školi i kao da čuje oštri glas svoje učiteljice: “Jedan-i-dva! Jedan-i-dva-i-tri!”

Tako je išlo sve redom. Sve što je u toku prve godine mogla da nauči. Pokreti su kratki, brzi, i ne mogu da ispune vreme, koje stoji nepomično kao praznina iz koje stalno preti smrt. Prešla je i na figure koje se u školi izvode bez oslona, na sredini sale. Ali tu su njeno znanje i njene snage bili ograničeni. Pravilno i potpuno umela je da izvede dve-tri figure. I ona ih je izvodila grozničavo. Jedna, pa druga, pa treća. I tu je bio otprilike kraj njenog znanja i veštine. Morala je da ponavlja pokrete, a bojala se da ponavljanjem ne izgube od svoje snage i privlačnosti. I uzalud je nastojala da se seti još nečega što bi mogla da izvede i čime bi zatrpala ponor koji je čeka na kraju igre.

Vreme prolazi, vuk je gleda i čeka, ali već počinje da se približava, a pred njom su nemilosrdno zatvorena sva dalja znanja klasične igre, i glas učiteljice postaje sve tiši, gubi se negde potpuno. Dobro je poslužilo njeno znanje, ali sad je njemu došao kraj. Znanje izneverilo, škola ne ume ništa više da joj kaže, a valja živeti i, da bi se živelo – igrati.

I Aska je krenula u igru iznad škola i poznatih pravila, mimo svega što se uči i zna.

Ko zna da li je svet ovaj, otkad postoji, video ono što je toga dana videla skromna i bezimena šuma iznad Strmih Livada.

Preko zelenih čistina, preko uskih prolaza, između sivih i teških bukovih drveta, po glatkom i smeđem ćilimu od lišća koje se godinama slaže jedno na drugo, igrala je ovčica Aska, čista, tanka, ni još ovca ni više jagnje, a laka i pokretna kao bela vrbova maca koju nosi vetar, sivkasta kad bi ušla u pra-

men tanke magle, a svetla, kao iznutra obasjana, kad bi se našla na čistini prelivenoj suncem. A za njom je, nečujnim koracima i ne odvajajući pogleda od nje, išao matori kurjak, dugogodišnji i nevidljivi krvnik njenog stada.

Lukavi, hladni i poslovično oprezni vuk, kome ni ljudi ni životinje nisu mogli ništa, bio je najpre iznenađen. To iznenađenje pretvaralo se sve više u čuđenje i čudnu, neodoljivu radoznalost. Isprva se prisećao ko je i šta je, gde se nalazi i šta treba da radi, i samo je govorio sam sebi: “Da se prvo nagledam ovog čuda neviđenog. Tako ću od ovog čudnog šilježeta imati ne samo krv i meso, nego i njegovu neobičnu, smešnu, ludu i ludo zabavnu igru, kakvu kurjačke oči još nisu videle. A njegova krv i meso nikad mi ne ginu, jer ga mogu oboriti i zaklati kad god hoću, i učiniću to, ali tek na svršetku igre, kad vidim celo čudo do kraja.”

(...)

Kad bi joj se učinilo da se vuk pribira i priseća ko je i šta je, ona je pojačavala brzinu i smelost svoje igre. Izvodila je preko oborenih debala neobične skokove, koji su vuka nagonili na smeh i na novo divljenje i izazivali u njemu želju da se ponove. Skakala je na povaljene bukve i na onom jastučiću od mahovine koja ih pokriva, stojeći samo na stražnjim nogama, pravila od sebe belu, veselu čigru koja zaslepljuje oči gledaoca. Zatim bi uspravljena, samo na prednjim nogama, pretrčala sitnim i sve bržim koracima neku ravan i još zelenu površinu među drvetima. Kad bi naišla na otvorenu strminu, spustila bi se strmoglavo, oponašajući smelu skijašicu niz stazu od glatkog suvog lišća, ali tako brzo kao kad neko palcem prevuče briljantan “glisando” preko klavijature: fuuuu-it! A vuk bi se sašuljao za njom što brže može, samo da ne izgubi iz vida ništa od igre. Još uvek je ponavljao u sebi da mu, pre ili posle, krv i meso ovog šilježeta ne ginu nikad, samo da vidi potpuno i do kraja njegovu igru, ali je to ponavljao svaki put sve kraće i slabije, jer je u njemu sve više mesta zauzimala igra i potiskivala sve ostalo.

A ni vreme ni dužinu put nisu merili ni vuk ni Aska. Ona je živela a on je uživao.

(...)

Na okrajku čistine desila se neočekivana stvar. Iz svog prekinutog pokreta, kao ptica pogođena u letu, pala je – Aska, a vuk je kao zelena senka klisnuo u šumu.

Čobani su strčali i na ravnom mestu našli onesvešćenu Asku. Nikakve povrede nije bilo na njoj, ali je ležala u šumskoj travi kao mrtva. Iza vuka je ostao krvav trag.

(...)

Aska je dugo болоvala i sporo se oporavljala od strašnog doživljaja, ali su njena mladost i volja za životom, majčina dobra nega, i opšte saučešće svih stanovnika Strmih Livada najposle savladali bolest. I Aska je ozdravila i

postala poslušna ćerka i dobra učenica, a s vremenom i prvakinja baleta na Strmim Livadama.

Po svetu se pisalo i pričalo i pevalo o tom kako je ovčica Aska nadigrala i prevarila strašnog vuka. Aska sama nije nikad govorila o svom susretu sa zveri ni o svojoj igri u šumi. Jer, o najvećim i najtežim stvarima svoga života niko ne voli da govori. Tek kad je prošlo nekoliko godina i kad je u sebi prebolela svoje teško iskustvo, Aska je po svojoj zamisli postavila čuveni balet, koji su kritičari i publika nazivali "Igra sa smrću", a koji je Aska uvek nazivala "Igra za život".

Posle je živela dugo i srećno, postala igračica svetskog glasa, i umrla u dubokoj starosti.

I danas, posle toliko godina, igra se taj njen čuveni balet u kom umetnost i volja za otporom pobeđuju svako zlo, pa i samu smrt.

BILJEŠKA O PISCU

Ivo Andrić je rođen u Docu kod Travnika, 9. oktobra 1892. U dobi od dvije godine ostaje bez oca te s majkom seli u Višegrad kod rodbine. Školovao se u Višegradu, Sarajevu, Zagrebu. Kasnije je studirao u Beču i Krakovu.

Od značajnijih književnih djela možemo spomenuti knjige lirske proze *Ex Ponto* i *Nemiri*, romane *Na Drini ćuprija*, *Travnička hronika* i dr., pripovijest *Prokleta avlija*, više knjiga pripovijedaka (*Putovanje Alije Đerzeleza*, *Jelena žena koje nema*, itd.), knjige eseja, putopisa i dr. Ivo Andrić je za svoj književni rad dobio najznačajniju književnu nagradu na svijetu – Nobelovu nagradu, 1961. godine.

Umro je u Beogradu 13. marta 1975. godine.



PITANJA I ZADACI

- Koja neposredna osjećanja u vama izaziva ova priča o nestašnoj i hrabroj ovčici Aski i opasnom razbojniku vuku?
- Svijet basne prenesen je u svijet ljudske stvarnosti. Askina hrabrost i nagon za životom postao je jači od opasnosti i straha... Pokušajte usmeno izložiti šta znači ta trajna borba između dobra i zla, kao i borba između života i smrti.
- Ivo Andrić je jednom prilikom rekao da je umjetnik "vjesnik istine" i da je umjetničko djelo "poruka kojom se iskazuje složena stvarnost ljudske istorije". Znači li to da je umjetnost izdržljivija, jača, pametnija od drugih zakonitosti u ljudskom i svakom drugom svijetu i životu? Pokušajte na nastavnom satu maternjeg jezika razviti diskusiju o umjetnosti i umjetnicima.

Umjetnost je posebna vrsta čovjekove duhovne djelatnosti u kojoj se stvaraju djela prožeta vlastitim osjećanjima o svijetu i životu. Postoji više vrsta umjetnosti: **poezija, muzika, likovne umjetnosti, arhitektura, filmska umjetnost, pozorišna umjetnost** itd. Svaka umjetnost ima vlastito izražajno sredstvo. U književnosti je osnovno izražajno sredstvo jezik.

Umjetnik je čovjek koji sudjeluje u oblikovanju nekog umjetničkog djela (na primjer, **pjesnik, slikar, arhitekt, muzičar, glumac** i sl.)

SMRT OMERA I MERIME

(Narodna balada)

Dvoje su se zamilili mladih;
Omer momče, Merima djevojka,
U proljeće kad im cvjeta cvijeće,
Kad im cvjeta zumbul i karanfil;
Upazi ih jedna mala straža,
Mala straža Omerova majka;
"Mili sine, Omer, momče mlado
Ti ne ljubi Merime djevojke,
Ljepšom će te oženiti majka,
Lijepom Fatom novoga serdara;
Još je Fata od roda bogata
I tebe će potpomoći blagom."
Al' besjedi Omer, momče mlado:
– Prođi me se, moja mila majko!
Neću Fate za života moga,
Već ja hoću Merimu djevojku:
Nije blago ni srebro ni zlato,
Već je blago, što je srcu drago."

To ne sluša Omerova majka,
Već na silu oženila sina,
I na silu dovela djevojku.
Kad je bilo večer po večeri,
I mladence u ložnicu sveli
Al' besjedi Omer, momče mlado:
"Aoj, Fato, ala ti si l'jepa!
Moja Mejra nije tako l'jepa,
Al' je Mejra mome srcu draga.

Oj, Boga ti, Fatima djevojko,
Donesi mi divit i hartije,
Da napišem do dv'je do tri r'ječi,
Jer je moja pobjedljiva majka,
Pa će reći da si m' umorila."
Kad je majci knjigu napisao,
On govori Fatimi djevojci:
"Oj, Boga ti, Fatima djevojko, Kupajte me
đulom rumenijem, Proneš'te me pokraj
moje Mejre, Nek me Mejra mrtvoga cjeliva
Kad me nije živog poljubila.
Oj, Boga ti, žalosna djevojko,
Ne pust' glasa do bijela dana,
Nek se moja naveseli majka
I sestrice kola naigraju
I u kolu pjesme napjevaju."
To izusti pa i dušu pusti.

Kad ujutro b'jeli dan osvanu,
Uranila Omerova majka.
Nosi kitu sitnog bosioaka
Da probudi dvoje mladenaca.
Ciknu, viknu Fatima djevojka:
"Oj, Boga mi, mila moja majko,
Sinoć ti je Omer počinuo!"
Al' besjedi Omerova majka:
"Bog t' ubio, Fatima djevojko
Ti si mi ga umorila mlada!"

Al' besjedi Fatima djevojka:
"Nisam, majko, života mi moga!
Neg' evo ti dv'je do tri r'ječi
Što je tebi Omer ostavio."
Čita riječi Omerova majka,
Čita riječi, pa suze proliva.

Kupaše ga đulom rumenijem,
Pon'ješe ga Mejrinome dvoru.
Al' besjedi Merima djevojka:
"Đul miriše, moja mila majko,
Đul miriše oko našeg dvora;
Čini mi se – Omerova duša."

Al' besjedi l'jepe Mejre majka:
"Muč' ne luduj, Merima djevojko!
"Muč' ne luduj kad budala nisi!
Sad tvoj Omer drugu dragu ljubi,
A za tebe mladu i ne mari".
Al' besjedi Merima djevojka:
"Đul miriše, moja mila majko,
Đul miriše – Omerova duša."
Ona strča dolje niz čardake,
Pa istrča na sokak na vrata,
Vidi granu sitnoga bisera:
"Bogom brati do dva pobratima,

Čija li je od grana bisera?"
Al' besjede do dva pobratima:
"To je grana mladoga Omera".
Al' besjedi Merima djevojka:
"Bogom braćo, do dva pobratima,
Spustite ga pred moje dvorove –
Da ga, jadna, mrtvoga cjelivam,
kad ga nisam živog poljubila!"

Spustiše ga pred Mejrine dvore,
K njemu Mejra živa primaknula,
Mrtva Mejra crnoj zemlji pala.
Sabljama joj sanduk satesaše.

Kad Omera od dvora pon'ješe,
Tada Mejru u sanduk spustiše.
Kad Omera na groblje don'ješe,
Tada Mejru od doma pon'ješe.
Kad Omera u raku spustiše,
Tada Mejru na groblje don'ješe.
Kad Omera zemljicom posuše,
Tada Mejru u raku spustiše.

Tu se tuku dvije stare majke
I proklinju i staro i mlado
Ko rastavi i milo i drago.

Objašnjenje pojedinih riječi

hartija – papir na kojemu je nešto napisano ili bi trebalo da se napiše

knjiga – u značenju: pismo, poruka

divit – pernica zajedno s mastionicom

đul – ruža, općenito cvijet

čardak – gornji dio kuće s balkonom koji je obično isturen u bašču *ložnica* – mjesto na kojemu se spava, bračni ljubavni krevet

pobjedljiv – u značenju: onaj koji u svemu daje konačnu riječ

pobratim – onaj koji se prihvata kao rođeni brat

raka – iskopano mjesto za grob, mezar

serdar – starješina u jednom okrugu

PITANJA I ZADACI

- Književnoumjetničke tekstove obično prati bilješka o piscu. U baladi *Smrt Omera i Merime* nema imena autora, kao što nema imena pisca ni u drugim primjerima usmene književne tradicije, kao što su, naprimjer, romanse, sevdalinke, epske pjesme, itd. Zašto? Ko je, onda, autor ove balade?
- Pred nama je jedna od kraćih verzija čuvene balade *Smrt Omera i Merime*. O čemu govori balada?
- Ova balada je sastavljena od epskih, lirskih i dramskih elemenata – pokušajte odrediti navedene elemente u baladi.
- Po koliko je stihova sadržano u svakom pojedinom stihu?
- Šta saznajemo na početku pjesme? Šta znači *zamilili*?
- Na koji bi se način ova balada mogla dovesti u vezu sa sevdalinkom? Je li i u sevdalinci uvijek u pitanju nesretna ljubav?
- Pronađite djela koja imaju sličnu temu. Slična je tema prisutna u usmenom narodnom stvaralaštvu, ali i kod značajnih pisaca unutar različitih naroda i njihovih književnih tradicija, naprimjer: *Tristan i Izolda*, *Medžnun i Lejla*, *Romeo i Julija*, *Kralj Nal i Damajanta*, itd., itd...
- U baladi je dato dosta općih životnih poruka (izreke, poslovice, aforizmi). Pronađi stihove u kojima su sadržane te važne životne poruke i pokušaj obrazložiti njihov smisao.
- S obzirom da je balada *Smrt Omera i Merime* prilagođena i za pozorišnu predstavu, potrudite se, ako ste u mogućnosti, pogledati tu dramsku predstavu (adaptacija i režija: Sulejman Kupusović) i unesite u svoje Dnevnike čitanja neposredne dojmove: a) čime je naša osnovna predstava o jednoj velikoj i tragičnoj ljubavi obogaćena pozorišnom predstavom i b) šta, eventualno, nedostaje u odnosu na to kako ste razumjeli baladu *Smrt Omera i Merime*.

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

stilska figura (pjesnička figura) – posebno jezičko izražajno sredstvo kojim se nastoji uljepšati, obogatiti, učiniti zanimljivijom neka izražena misao

Pjesnici i pripovjedači često u svome spisateljskom postupku nastoje da riječima dadnu neka nova, šira, prenesena značenja. Ta nova, prenesena značenja riječi nazivaju se **stilske** ili **pjesničke** figure. Veliki je broj takvih primjera u djelima narodne i umjetničke književnosti, ali i u našem svakodnevnom životu.

aliteracija – stilska pjesnička figura ponavljanja istih suglasnika ili slogova u stihu, i to najčešće na početku (Primjer: *Sabljama joj sanduk satesaše*)

balada – epsko-lirska pjesma sa, uglavnom, tragičnim raspletom

Baladu karakterizira **jedinstvo epskog, lirskog i dramskog izraza**. Ona ima pripovjedački karakter u načinu predstavljanja teme, a priča se ka-
zuje, kao u epskoj pjesmi, u trećem licu. Fabula, ili radnja, bitno je određena
i duboko prožeta snažnim emocijama, pa je time srodna s lirskom pjesmom.
Dramski karakter balade vidi se u dijalozima i monolozima koji otkrivaju nara-
vi određenih junaka. Predmet balade nisu junački podvizi, kao u epici, nego
unutrašnji duševni potresi. U književnosti Bosne i Hercegovine najpoznatije
su balade: *Hasanaginica*, *Smrt Omera* i *Merime*, *Smrt braće Morića*...

romansa – epsko-lirska pjesma koja je po karakteru vedra, ponekad hu-
moristična, često s neočekivanim preokretima u radnji i neobičnim razrješe-
njem

Najčešća tema romanse je ljubav. Poenta je duhovitna i neočekivana, ali
slika ljubavi je jednostavna i neidealizirana.

sevdalinka – tradicionalna bosanska ljubavna pjesma, koja prvenstveno
ima svoju muzičku varijantu, a u kojoj uglavnom u prvom planu neispunjena
ljubavna čežnja

izreka – izgovorena ili na drugi način uobličena misao u kojoj je sažeta
svevremena mudrost o nekom važnom životnom pitanju

Izreka može biti aforizam, narodna poslovice i sl. Obično je vezana za ne-
što što je veoma važno i autoritativno iz povijesti ljudske misli i ljudskog roda
općenito. Čuvene su misli poznatih svjetskih vođa, reformatora, političara,
naučnika, književnika, humanista i sl.

poslovice – sažeta životna uputa nastala u narodnoj životnoj tradiciji, ko-
jom se na mudar način izražavaju jasni i poučni stavovi o životu i njegovim
zakonitostima

Poslovice su, prvenstveno, vezane za narodnu mudrost (narodne poslo-
vice) i za iskustvo koje se u narodnoj tradiciji taložilo i prenosilo iz generacije
u generaciju.

Zanimljivo

Mnoge pjesme iz bosanskohercegovačke usmene književne tradicije, na-
ročito sevdalinke, govore o nesretnoj ljubavi. Nesretna ljubav najčešće je bila
uvjetovana time da su, u nekim davnim, dalekim vremenima, postojali običaji
da roditelji sami biraju mladića, ili djevojku, za svoju kćer, ili za svoga sina.
Porodicama je bilo važno da buduća snaha ili zet budu iz što poznatije i ču-
venije porodične loze, ali i da poboljšaju materijalni položaj porodice s kojom
se povezuju ženidbom, ili udajom.

MAJKA FATU KROZ TRI GORE VIČE

Majka Fatu kroz tri gore viče:
 “Jesi l’ kćeri, ub’jelila platno?”
 Fata joj se kroz sedam odziva:
 “Nisam, majko, ni do vode stigla;
 Dragi mi je vodu zamutio!
 Kun’ ga, majko, i ja ću ga kleti,
 Samo stani, ja ću započeti:
 Tamnica mu moja njedra bila,
 Sindžir-halke – moje b’jele ruke,
 Bukagije – moje belenzuke!”

Objašnjenje pojedinih riječi

viče, vikati – u značenju zvati, dozivati

sindžir – lanac

bukagije – okovi na nogama zatvorenika

belenzuke – narukvica, grivna

PITANJA I ZADACI

- Usmena pjesma *Majka Fatu kroz tri gore viče* data je u dijalogu. Kakav se efekat postiže?
- Završni dio pjesme sadržan je u kletvi. Je li u pitanju kletva ili nešto drugo? Kojim stilskim sredstvom je izražena kletva?
- Ove lirske narodne pjesme spjevane su u desetercu ili u osmercu. Pjevane su, ili se još uvijek pjevaju, u različitim životnim prilikama. Važnu ulogu ima ritam, koji pojačavaju različiti oblici ponavljanja. U lirskom izrazu prevladava tzv. figurativni govor. U čemu se osobito očituje humor u pjesmi?

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

figurativni govor – govor ili tekst izražen određenim stilskim figurama, gdje izrazi redovno imaju preneseno značenje

kletva – kraća narodna umotvorina u prozi ili stihu, čije su osnovne karakteristike jezgrovitost, slikovitost i dinamičnost

lirski izraz – izraz koji je iskazan na lirski, pjesnički način

osmerac – stih od osam slogova.

deseterac – stih od deset slogova (javlja se u nekoliko oblika: **asimetrični, epski** ili **junački deseterac**, koji je uobičajeni stih epske narodne poezije).

ritam – posebno uređena izmjena naglašenih i nenaglašenih slogova u stihu i, općenito, u nekom govornom nizu ili tekstu

ЈЕТРВИЦА АДАМСКО КОЛЕНА

... Она знаде шта је сиротињство
(Од малоће сиротица била):
Прије Мирку бела хлеба даје,
Прије Мирку него свом Маринку;
Кад 'но света недељица дође,
Кад изиђе на сокак међ' друге,
Њена Мирка на крило посади,
Свог Маринка до себе на земљу:
Нитко не зна да је сиротица,
А да Мирко своје мајке нема.

Кад 'но свето Васкрсење дође,
Кад на деци рухо покројише,
Какво Мирку, онакво Маринку
Чисти скерлет и зелену свилу,
Свако мисли и свако се диви,
Како стрина негује их оба,
Као да су браћица рођена.

Кад Ковиљка у цркву пошеће,
Обојицу води за ручицу,
А сав народ стрину благосиља
(Сам ли Господ из небеског царства):
"Ој, Ковиљка, колена адамско!
Проста душа твојих родитеља,
Који су те породили мудру,
Међ' туђу те браћу отпустили,
Па ти знадеш шта је сиротињство."

Боже мили на свему ти хвала!
Тако ради јетрва Ковиљка;
Она храни оба своја сина,
Хранила их до седамн'ест лета.
Кад настало лето осамн'есто,
Писат' пође цареви везире,
Писат' пође по земљици царској
И он купи на цареву војску:
Где у кући четир' мушке главе,
Од четворо узима тројицу;

Где тројица, узима двојицу;
Где двојица, онде обојицу;
Где је један, и оног једнога.

Редак дође Ковиљкину двору
 Да јој иду Мирко и Маринко,
 Да јој иду на цареву војску.

Кад је било у боју првоне,
 Кад у ватру деца ударила,
 Пуче пушка, из те ватре прве,
 Пуче прва па уби Маринка.
 Сам остаде сиротица Мирко,
 Сам остаде на царевој војсци;
 Војевао за девет година,
 Кад настала година десета,
 Прекиде се та царева војска,
 Не зна Мирко на коју ће страну;
 Да ли стрини да ли свету белу? —

Окрете се својој милој стрини.
 Далеко га она угледала,
 Па је преда њ стара ишетала:
 “Чедо Мирко, а где је Маринко?” —
 “Ој, Бога ми, моја мила мајко,
 Јер за другу бољу не знам мајку,
 Кад смо били у боју првоне,
 Пуче пушка из те ватре прве,
 Пуче прва, те уби Маринка.”
 Заплака се јетрва Ковиљка,
 Па говори сиротици Мирку:
 “Чедо Мирко, ходи ближе стрини,
 Ја не имам да загрлим сина,
 А ти немаш да т’ загрли мајка:
 Ходи, Мирко, да т’ загрли стрина.”

Објашњење појединих ријечи

адамско кољено – израз за нарочито племенитог човјека, или жену, који подноси све патње и који свима пружа искључиво љубав

аманет – завјет да неко нешто учини, опорукa

јетрвица – деминутив од јетрва, супруга брата од мужа

преслица – дрвена направа на коју се намотава вуна за предење

Васкресење – вјерски празник у православљу, Васкрс

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Пред нама је једна од најпознатијих епско-лирских пјесама у српској усменој књижевној традицији. Која је основна тема ове народне пјесме?
- Приметијели сте да народни пјевач говори о Мирку употребљава ријеч сиротица? Због чега је ова именица употријебљена у женском роду?
- Какве људске особине показује Ковиљка након што је изгубила свога сина у рату? Шта је добила као накнаду за своју неизмјерну њежност и пожртвованост?
- Упоредите женске ликове у овој народној пјесми са женским ликовима у другим пјесмама усмене књижевне традиције (Смрт Омера и Мериме, Хасанагиница, итд.)

КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ТЕРМИНИ

епско-лирска пјесма – народна пјесма настала у усменој књижевној традицији у којој се преплићу епика и лирика

народни пјевач – онај који говори народну пјесму

MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

BOSNA ŽUBORI

Bosna žubori; nad pitomim krajem
Anđeo mira širi lahka krila –
I lahor pirka, ko da sitnom cvijeću
Mistične priče šapće veče mila.

Bosna žubori i – ko rujne usne
Cvijetne tiho obalice ljubi,
Pa tamo negdje, poput moje misli,
Kraj tvog se dvora u daljini gubi.

Bosna žubori, a s barčicom mojom
Nestašno sitni igraju se vali;
– Ah, čini mi se, moj anđele, tako
Da ljubav tvoja srcem mi se šali.



BILJEŠKA O PISCU

Musa Ćazim Ćatić je rođen 12. marta 1878. u Odžaku ali je, nakon majčine preudaje, najvećim dijelom svoga života bio vezan za Tešanj. Školovao se u Odžaku, Tešnju, Sarajevu i Zagrebu. Bio je darovit učenik pa je već kao srednjoškolac dobro naučio arapski, turski i perzijski jezik. Prve pjesme objavljuje u listovima: *Domaće ognjište*, *Pobratim*, *Behar*, *Gajret* i dr. Godine 1914. štampana je, za Ćatićeva života, njegova prva i jedina zbirka pjesama *Pjesme*. Umro je, izmučen bolešću, 6. aprila 1915. godine.

PITANJA I ZADACI

- Kakav svijet, kakvu atmosferu u prirodi otkriva ova pjesma. Šta je pjesnik čuo, primijetio, osjetio u žuborenju rijeke Bosne?
- Znamo da pjesnici drukčije posmatraju pojave i događaje od običnih ljudi. Takvo osjećanje naziva se **lirsko osjećanje svijeta**, poznato u književnosti kao **lirika**. Koje ljepote i posebnosti otkriva rijeka u svome tečenju i na koji je način lirsko osjećanje uneseno u ove stihove?
- Obratite pažnju na pjesnikova poređenja. Sa čime je moguće uporediti nježnost rijeke prema svojim obalama? Pjesnik kaže: *“Bosna žubori i – ko rujne usne / Cvijetne tiho obalice ljubi...”* Šta kazuju ovi stihovi?
- Žuborenje vode pjesnika podsjeća na njegovu nesretnu ljubav. Zašto pjesnik odjednom poredi rijeku s vlastitim životnim udesom i problemima?
- Izrecite vlastita osjećanja dok posmatrate vodu koja teče.

Objašnjenje pojedinih riječi

anđeo – duhovno, nevidljivo biće

lahor – lagani vjetar

mistično – što je skriveno, tajnovito, blisko vjeri i vjerovanju

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

lirika – sve što je vezano za pjesmu i pjesnički izraz

lirsko osjećanje svijeta – pjesničko osjećanje u kojem pjesnik ostvaruje svoje pjesničko nadahnuće

DOBRIŠA CESARIĆ

JESEN

Ona je tu. U tuzi kiše
Po poljanama tiho hoda,
I kuda stiže uvis diže
Usplahirena jata roda.

Polako penje se u brda,
A kuda prođe, njezin put
Od otpalog je lišća žut.
I u dol njime idu krda.

U jezero unese nemir,
I ne vidiš mu više dna,
A medvjed, koga putem sretne,
Odjednom zaželi se sna.

A kada livadama dune
Njen vjetar, uzbune se travke.
U strništima tužno šušti:
To polja slute snijeg i čavke.

Na cesti uveli se list
U čudu digo: gle, ja skačem!
A čovjek koji hoda drumom
Zagrnuo se ogrtačem.

BILJEŠKA O PISCU

Dobriša Cesarić se rodio 10. siječnja 1902. godine u Slavonskoj Požegi (Hrvatska). Djetinjstvo je proveo u Osijeku, gdje je završio osnovnu školu i četiri razreda niže gimnazije. Godine 1916. dolazi u Zagreb, gdje maturira, a 1920. upisuje se na filozofski fakultet.

Radio je kao činovnik, lektor, prevoditelj s više stranih jezika i urednik. Umro je 18. prosinca 1980. godine u Zagrebu. Objavio je veliki broj pjesama i drugih književnih djela za djecu.



PITANJA I ZADACI

- Kako pjesma djeluje na vas? U čemu je sve prepoznata jesen?
- Pjesma je podijeljena u pet strofa, kao u više odijeljenih a ipak međusobno povezanih slika-cjelina. Kako pjesnik opisuje jesen? Zbog čega pjesnik daje jeseni neke ljudske osobine (primjerice, u stihovima: “Polako penje se u brda”, “U jezero unese nemir”, itd.)?
- Pjesma “Jesen” je oblikovana u pet strofa. Svaka strofa sadrži četiri stiha. Od koliko su slogova, uglavnom, sačinjeni stihovi? Nagovještava li vam brojka od devet slogova pjesnikovu želju da kaže kako jesen dolazi u devetom mjesecu u godini, ili je to samo jedna slučajnost?
- Prenesite u pisani tekst vlastito osjećanje i doživljavanje jeseni. Dakako da u svome tekstu možete upotrijebiti izdvojene epitete iz Cesarićeve pjesme.
- Napišite desetak rečenica u kojima će se, uz imenice, naći što više epiteta.

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

epitet – stilsko izražajno sredstvo kojim je istaknuta neka posebna vrijednost i značenje pojma koji je ukrašen epitetom (Za epitet se kaže da je “ukrasni pridjev”.)

DŽEMALUDIN LATIĆ

DJEDOV VOĆNJAK

Pod plotom raste zerdelija,
 orahove grane škrife.
 U međi dunja zemlji se svija,
 a na dnu mirišu lipe.
 Jesen – nova voćka izbije.
 Traži neba i svog hlada.
 Jedna po jedna rudi, zrije...
 Djedov voćnjak pun je slada.
 Kad se rodih, djed uskliknu
 i novi orah posadi.
 Za moju sestru – budimku,
 za moga brata – kesten mladi.
 I sad, kad vjetar s planine puhne,
 mnoštvo mirisa pohrli.

Krošnjje se razviju – voćke šume,
 al’ djed uvijek prepozna tri.

Danas je moj orah velik.
 Na njemu grakću vrane.
 Ja odrastoh, u svijet odselih.
 Vratim se, tužan pod njim stanem.
 Pred akšam grane šušte, trepću,
 od voća selo miriše.
 Udišem ko nekad... Radostan bit’ neću:
 plodove djed ne bere više.

BILJEŠKA O PISCU

Džemaludin Latić se rodio 1957. godine u Pridvorcima, selu smještenom u kotlini između Crnog vrha i Vranice, bliže Prozoru nego G. Vakufu. Osnovnu školu je pohađao na Borovoj Ravni i u Voljevcu. Gazi Husrev-begovu medresu, studij književnosti i jezika, te magistraturu i doktorat obavio je u Sarajevu.

Objavio je više knjiga pjesama (*Mejtaš i vodica*, *Dome Davudov*, *Moj ummete*, *Srebrenički inferno*, *Škripa vratnica*, i dr., a knjiga pjesama *Srebrena česma* je jedna od najboljih knjiga za djecu objavljena na našem jeziku.



PITANJA I ZADACI

- Kako pjesnik doživljava voćnjak svoga djeda i kakva su vaša neposredna osjećanja u odnosu na atmosferu ostvarenu u pjesmi?
- Pjesma ima dva svoja djela. Dijelovi pjesme raspoređeni su u dva različita vremena – u vrijeme kad je djed, onaj koji je podizao voćnjak, bio živ i vrijeme kad se pjesnik, svraćajući u voćnjak, kroz mirise prisjeća i djeda i vremena kad su voćke sađene. Zašto nad voćkama grakću vrane i šta one svojom tamnom bojom predstavljaju?
- Kakvo raspoloženje prevladava u drugom dijelu pjesme?
- Ako ste kad ulazili u neki voćnjak ili se sjećate neke voćke, opišite šta sve u tebi taj voćnjak ili voćka pobuđuje.

Objašnjenje pojedinih riječi

budimka – vrsta posebne kalemljene kruške, čija je sorta vezana za Budim (dio današnjeg glavnog grada Mađarske, Budimpešte)

GRIGOR VITEZ

ŠEVINA JUTARNJA PJESMA

Uvis!
 Uvis ću se dići!
 Do sunca ću
 da ga budim
 ići
 ići
 ići...
 Ponijet ću
 tamburicu
 tamburicu
 tamburicu
 Sipat ću zvonca dolje
 zelenim
 žutim

i modrim beskrajnim
 poljem
 Gdje mi je gnijezdo?
 Gdje su mi ptići?
 Morat ću
 sići
 sići
 sići
 ptiće obići...
 Onda ću opet
 do sunca
 ići
 ići
 ići...



BILJEŠKA O PISCU

Grigor Vitez je jedan od najznačajnijih pjesnika za djecu. Rođen je 15. veljače 1911. u selu Kosovac kod Nove Gradiške. Umro je u Zagrebu, 23. studenoga 1966., a sahranjen je u rodnome selu.

Pisao je poeziju za djecu i odrasle, priče i prozu za djecu, slikovnice, igrokaze. Objavio je knjige pjesama za djecu *Prepelica* (1956), *Sto vukova* (1957), *Kad bi drveće hodalo* (1959), *Jednog jutra u gaju*, izbor (1961), *Iza brda plava*, izbor (1961), *Hvatajte lopova* (1964), *Gdje priče rastu* (1965), dok je knjiga *Igra se nastavlja* tiskana nakon njegove smrti.

PITANJA I ZADACI

- Dok čitamo ovu pjesmu, kao da i sami sudjelujemo u ševinoj jutarnjoj pjesmi. U prvom je planu ritam, ritmičko ponavljanje riječi, oživljena atmosfera... Sve je zanese-no, ushićeno, radosno, sretno. Polja se pod suncem prelijevaju u različitim bojama. Koje sve boje spominje pjesnik?
- Kakva osjećanja u vama izaziva ševina zanesenost suncem i letenjem uvis? Ševa je u svojoj radosti sretna, ali i, kao majka, zabrinuta gdje su njezini ptići. Koliko je u tome osjećanju rastuženosti ili sreće?
- Šta znače ponavljanja: *ići, ići, ići; ponijet ću tamburicu, tamburicu, tamburicu...*? Na koji to način pjesnik, iz stiha u stih, oponaša ševinu pjesmu?

ĆAMIL SIJARIĆ

HRT

(Odlomak)

(...) Gledali su ga – i nijesu umjeli ništa da kažu, do da je to ono što prije nijesu vidjeli – da je hrt. Stajao je na svojim tankim nogama, a tanak i sav, tako da je ličio na živ, zategnut luk, koji se nema kuda odapeti, jer je svud tijesno. Nešto carsko, što mogu da imaju samo dobri konji, lavovi i hrtovi, imao je u svome držanju, ali i nešto što imaju nevjeste kad se tek dovedu. Široka polja i beskrajne daljine bili su i sada u njegovima očima, i za njima tuga, jer je to ostalo u Dolićima. Da je govorio, rekao bi: Nijesam više onaj koji lovi, nego ulovljeni. I činio je ono što je dato i hrtovima: pustio bi suzu; kao što i hoće to biti sa strancem kad se nađe u tuđini.

I, kao da mu noge nijesu više ni trebale, kad se nema kuda potrčati. A isto tako ni oči, kad nemaju kuda pogledati. Plašio se brda i šuma oko sebe, koje su mu zatvarale vidik, i gotovo mu nalegle na šape. Daleke tačke na zemlji, koje od svega što na četiri noge hodi hrtovi najbolje vide, iščezle su, i sa njima nestao čitav dio svijeta: zemlje, i neba...

Dizao je jednu od prednjih nogu, previjao je u koljenu kao da je slomljena, i dugo tako stajao na tri – kako ne stoji ništa drugo, do hrtovi. Nikakva promjena u držanju tijela ne bi tada nastala: ne bi klecnuo, ne bi posrnuo, ne bi ničim mrdnuo, sem što bi se učinilo da lebdi, i da nema pod sobom oslonca. Izgledalo je da on svoje težine i nema, i da ništa u sebi nema što zemlji vuče, a ni nebu, nego da je samo jedna opruga – što se odapinje u daljine, u ravnine, ka cilju...

Bio je bijel. Dlake kratke toliko da se činilo da je go. I po tome je – po golutinji, od svega što se vratima i vratnicama pred kućom njegovog gospodara zatvaralo, on jedini bio kao kakav ljuti siromah: bez gunja, bez runa, bez kočeti. I sve čime se pokrivalo, i to samo dio svoje glave, bile su njegove duge i tanke uši, gotovo providne, oborene dolje; dizao ih je samo kad trči, i to ne uvis, nego duž vrata, i tada se činilo da ušiju i nema. A ono što se najviše, kod tog golog stvorenja isticalo, bile su oči: bile su mu crne, i iznad njih, za čudo, crne obrve, iako je sav bio bijel. Tim crnim, krupnim i ponekad kao staklo sjajnim očima gledao je mudro kao kakav starac. Nijesu to bile gladne pseće oči stvorene da ištu; bile su stvorene da gledaju, a na svijetu se ima šta gledati. Stoga se – kad čučne na svoje stražnje noge a na prednje visoko se osloni, činilo se da je na nekakvom svom prijestolu, sa kojeg – upravo svojim gledanjem, ne ište nego daje. Leđa su mu tada jedna kosa ravan, koja odozdo, od repa i zemlje, ide gore prema glavi sve više i više, kao da bi ka nebu, na kojem, a najviše noću, i inače idu oči hrtova... Ako se ta linija njegovih leđa dotakne, ona će zadrhtati kao kakva napeta žica, i nešto što više nije dodir, nego zvuk i glas, odzvoniće kroz cijelo njegovo tijelo kao kakva svirka... I ne od mesa i kostiju, jer toga je u njemu bilo malo,

nego od nekakvih tankih i zvučnih žica bio je sačinjen, i zbog toga i tanak, i lak, i zvučan...

Sporo se navikavao na čeljad u kući Šarana Lipovca; bio je u njoj tuđin – koji je, ma koliko mu se govorilo, bio nepovjerljiv. Bilo mu je dovoljno što poznaje jednu glavu – ženu Šaranovu, uz koju bi se, kao sve svoj uz svoga, prikrpio da se spasava. Legao bi pred nju, ispružio prednje noge, položio po njima glavu i gledao je kao da kaže: Mi smo svoji...

...I tamna noć na zemlji – pa zemlje kao da i nema, do gore neba, na kojem su on i mjesec jedini, i malo – pa će ostati samo jedan: hrt, ili mjesec.

(...)

Nastajale su, i dugo trajale, studene zime. Za pse torne Šaran je načinio male kolibice, slamom ih gore pokrio a dolje pozder prostro. Lajali su iz tih svojih kućica kao da ih brane – potvrđujući: da pas ne laje sela radi, nego sebe radi. Da je i imao takvu kućicu, hrt ne bi lajao – jer nije mu u soju da se lavežom brani: to neka čine oni prošli...

Bio je beskućnik; on jedini od svega što je njegov domaćin imao. Zavlacio se pod niske strehe ili savijao uz kućni prag – tu gdje, ako ne toplota od ognjišta s druge strane praga, a ono dim dolazi. Ispred nogu čeljadi, kad prag prekoračuju, sklanjao se, ili – već olijenio i obnemario, puštao da ga preskaču, i cvilio kad ga načepe. Izazivao je sažaljenje u čeljadima kad zacvili, tako kao da su načepila starca, i – za utjehu, puštala ga da uđe u kuću kod ognjišta. Bilo je to spasenje za njega premrzlog, kad prag preskoči. Prikupio bi se uz ugarke – tu gdje je bilo uvijek pepela, pa mu i meko i toplo. Glavu bi položio na šape, prižmurio, i grijao se: a to je bilo upravo ono što mu je, sad dobro staru, i trebalo... Ostajao je tu sve do onog trenutka kad žene stanu da peku hljebove; kad uzmu da oko ognjišta razgrču žar i po njemu polažu crepulje. Budile su ga tada tim svojim crepuljama iz sna. I tjerale od ognjišta da im ne smeta – a on se, kao što to čini svaki beskućnik kad se negdje privije, opirao i ostajao na svome pepelu sve dok na njega ne bi digle ugarke. Bio je – u toj borbi sa ženama za svoj ležaj, sav osmuđen ugarcima, tako da mu je, nekad vitko i gipko tijelo, a sada tromo i pogrbljeno, bilo išarano crnim prugama, i koliko je dobio ugaraka, toliko je nosio i pruga.

Dode – od loga ležanja uz ognjište, garav od dima, siv od pepela i osmuđen od ugaraka, i ličio je na živu, na nedogorjelu paljevinu...

Bio je tada – i takav – možda još jedini ostatak ostataka nekada čuvenih dolićkih hrtova – i njihov kraj... Onakav kao kod starih čardaka, koji podsjećaju što su nekad bili – pa više nijesu, i čekaju samo još jedan vjetar, onaj posljednji.

Bio se skupio pred pragom, tu gdje ga vjetrovi nijesu dohvatili, ali ga je, na vedroj zimskoj noći punoj zvijezda stezao mraz. Bila je noć sva sjajna: dolje na zemlji debeo smrznuti snijeg, a po njemu mjesečina, pa se nebo i zemlja, u beskrajnu mliječnu bjelinu, kroz koju, sam i velik, plovi mjesec. Gledao ga

je odozdo ispred praga, usamljen na zemlji kao i on na nebu, i – još jednom, kroz bjeline i ravnine nebeske, lovi ga... Jedna tanka staza, od njega malog pred kućnim pragom do velikog mjeseca na velikom nebu, išla je pravo, i on – na toj stazi, a ka mjesecu, bio opet mladi hrt u lovu, i sve bliži svom cilju...

Niko nije mogao vidjeti taj lov – a da je mogao, vidio bi u očima hrtovim ulovljen mjesec, i njega, bijelog od mjesecine kao kad je nekad bio mladi hrt – mrtvog.

Ostalo je i dalje gore nad njim veliko nebo, nadneseno nad male stvari na zemlji... Sjale su po njemu zvijezde... I mjesec. I noć tekla.

BILJEŠKA O PISCU

Ćamil Sijarić je rođen 13. septembra 1913. godine u selu Šipovice (Bijelo Polje, Crna Gora), a umro u Sarajevu 6. decembra 1989. godine. Napisao je veliki broj djela različitih književnih žanrova. Najostvareniji je kao romanopisac i vrhunski pripovjedač.

Od značajnijih Sijarićevih djela spomenut ćemo sljedeća: *Ram bulja* (pripovijetke, 1953); *Bihorci* (roman); *Kuću kućom čine lastavice* (pripovijetke, 1962); *Miris lišća orahova*, (pripovijetke, 1991); *Konak* (roman); *Zelen prsten na vodi* (pripovijetke); *Zapis o gradovima* (putopisi) i dr.



PITANJA I ZADACI

- Ko je pripovjedač u ovoj priči? Šta je to pripovjedač u trećem licu?
- Obratite pažnju na prve rečenice kojima pripovjedač uvodi čitaoca u svoju priču, spominjući dolinu, sokole, hrtove, lov...
- Ko je osnovni pokretač fabule u ovoj priči?
- Hrt se nije mogao priviknuti novoj sredini i nije bio vičan lovu po brdima i gorama kao što su bili vični obični lovački kerovi. Šta se sve dogodilo s hrtom, nekada mladim i bijele dlake, a kasnije užutjela i ugarena krzna zbog grijanja u pepelu kraj ognjišta.
- Koliko nas priča o psu podsjeća na ljudski život i neumitnu njegovu prolaznost?
- Ako ste kad imali nekog kućnog ljubimca ili ste voljeli neku životinju a nje više nema, potrudite se da se sjetite kako je došla u vaš životni prostor i nastojte to opisati što budete bolje znali.

KNJIŽEVNOTEORIJSKI TERMINI

fabula – razvoj i slijed radnje u priči

pripovjedač u trećem licu – to je onaj pripovjedač koji nastoji da se on sam ne primijeti, nego svoje pripovijedanje ostvaruje s određene vremenske distance

ŠUKRIJA PANDŽO

STRAH

Bojim se svakog psa, pa i onog najmanjeg. To vam moram priznati. Taj moj strah potiče još iz ranog djetinjstva i do danas me prati stopu u stopu. Pa i kad koji od njih vrti repom i umiljava se, ja mu ne vjerujem. Sve mi se čini sad će podmuklo da škljocne zubima i da me uhvati za tur ili nogavicu. A i psi, izgleda, znaju da ih se plašim, pa me gledaju nekako prezrivo i sa omalovažavanjem i kao da mi kažu: baš si kukavica!

A evo otkud taj strah.

Upravo sam bio pošao u osnovnu školu. Nije bila daleko od moje kuće. Trebalo je samo proći strmim putem između groblja i Vukojeve kuće. U Vukoja je bio pas ružan i zločest, kudrave glave, pune čičaka. Zvali su ga Ogar. Ja sam uvijek žurio kraj Vukojeva drvljanika, iza kojeg je Ogar trzajući lancem izlijetao i lajao pomamno. A kad je zapao snijeg, s uživanjem sam gazio izvan prtime i s torbom na leđima skakutao prema školi. Bio sam i zaboravio na Ogara, jer on je sad ležao sklopčan u svojoj kućici i nije tako često lajao na prolaznike. Ali me je jednog dana iznenadio.

Bila je poledica i ja sam polako, nogu za nogom, silazio prtinom. Nikoga nije bilo na putu. U sebi sam ponavljao pjesmicu koju nam je učitelj bio zadao. I najedanput čuo sam režanje iza sebe. Okrenuo sam se, a Ogar je trčao k meni. Počeo sam da bježim prema školi. Ogar me je pristigao i počeo da drpa za tur i za torbu. Vrištao sam i padao na leđa, a Ogar je jednako vukao zubima sad za debele vunene čarape, sad za torbu, u kojoj su šuštale knjige. Tako me je dopratio do škole. Istrčali su učenici i učitelj i otjerali ga. Uveli su me u školu, dali mi vode da pijem – prestrašio sam se – kažu – a ja sam jednako jecao i prikupljao poderane gaće i čarape. Nije me bio ujeo. Kao da se igrao sa mnom. Nisam mogao da po tablici pišem, toliko su mi drhtale ruke. Drugovi su me sažaljivo zagledali, a ja nisam ništa drugo mislio osim kako ću se vratiti kući.

I toga dana sam zaobišao Vukojevu kuću. Nije mi ni na um palo da se vratim istim putem. Kod kuće sam te večeri skakao iz sna i vikao: Šibe – Uša!

Otada me je otac duže vremena provodio kraj Vukojeve kuće, jer nisam smio da se pomolim na oči Ogaru, pa makar on bio i vezan. I taj strah me je držao godinama. Gdje god sam vidio psa, zaobilazio sam i uklanjao mu se. Ako je uz čobane išlo i pseto, izdaleka sam zvao da me provedu. Bilo je i ruganja i napuckivanja psa na mene:

– Puci ga, drž! – vikala su djeca kad bi me opazila, a ja sam prijetio da će ih moj otac istući, plakao i kamenjem se branio. A psi su još žešće nalijetali.

Poslije sam otputovao u grad u gimnaziju i mило mi je bilo što se nisam često susretao sa psima. Odahnuo sam. Ali sam morao nekoliko puta na godinu da idem kući i da satima pješačim preko planine. I ničeg me nije bilo strah koliko toga da odnekud ne istrči pas i pokaže mi zube.

Tako sam se jednog ljeta vraćao sa velikog školskog odmora u grad u školu. Otac me je ispratio do planine. To je ogromna brežuljkasta visoravan koja se proteže na desetak kilometara, sasvim pusta. Jedino tu na nekoliko mjesta ljetuju planinštaci sa svojim kolibama, torovima i stokom. Cesta presijeca planinu i prolazi kroz doline obrasle suhom mirisnom travom.

Kad smo zagazili u planinu, otac je skinuo torbu s leđa, uprtio me njome i rekao: – Već si dosta veliki, sine, možeš dalje i sam do kasabe. Drži se stalno ovih telefonskih stubova i stići ćeš na glavnu cestu. Za petšest sati eto te tamo na konak, pa sutra hvataj kola za šeher.

Poljubio sam ga u ruku. Njegove oči su bile vlažne kao i uvijek kad god smo se rastajali i sastajali. U ruci sam držao kišobran i poštapao se njime. Bio sam poslije očevih riječi nekako gord i slobodan. Obazreo sam se nekoliko puta i primijetio da se i otac obazire, sve dok nije zamakao za brdo.

Nebo je bilo plavo kao spomenak. Popuhivao je blag vjetar, a pod nogama je pucketala osušena trava i bježali preplašeni skakavci. Naokolo nikog nije bilo dokle oko dopire. Jedino su se pri vrhu planine u daljini za jedan ljudski doziv bijeljele ovce i čula bleka.

Žurno sam odmicao. Stalno je kraj mene promicalo jedno te isto: brijeg, dolina, brijeg, dolina, da mi se činilo da putu nema kraja. Samo poneka ptica sleti kraj ceste i čudno zviždukne. Poštapam se kišobranom, a sunce me prži po licu.

I najedanput iznenada nešto me hladno presiječe. Štrecnuh. Zaglušan lavež kao da izniknu iz zemlje. Povrh strane preko koje sam išao iskočiše tri velika ovčarska psa i nasrnuše na mene.

Ja se izgubih. Nekako plačno i molećivo viknuh na njih: Uša! – a oni još jarnosnije nasrnuše i opkoliše me. Odnekud iz daljine neko ih je dozivao, neki zvonak ženski glas. Ali oni nisu čuli. Pokušah da se branim kišobranom, jer kamenja nije bilo u blizini, kišobran se rasklopio, a psi tek tada udvrostručiše lajanje i zubima počеше da škljocaju. Brže-bolje sklopkih kišobran i od uzbuđenja i nemoći sjedoh i pomislih: Ujedite me! Nije mi tada nikako padala na um priča koju sam često čuo: kad čovjek sjedne, psi ga ne

napadaju. Ne. Ja sam se srozao jer nisam imao više snage da stojim. Izgubio se sasvim. Ali vidio sam da je priča bila istinita. Psi su prestali da laju, čučnuli su kraj mene kao da čekaju da ustanem. Gledali su me poprijeko, a kako sam ja i dalje sjedio, krenuli su jedan za drugim prema glasu koji ih je još uvijek uporno zvao, stalno se osvrćući.

Pozadugo sam sjedio sav klonuo i okretao glavu tamo prema brdima iza kojih je zamakao otac. Koliko sam tad poželio da je tu, da se pribijem uz njega, jer se on, čini mi se, nije nikad ničega bojao.

I kad sam krenuo, koljena su mi podrhtavala. Jedva sam koračao. S mrakom sam stigao u kasabu.

(...)

A kako tad, tako i danas. Strah me ne ostavlja. I kad idem ulicom pa slučajno pročitam na dvorišnim vratima: „Čuvaj se psa!“ ja pređem za svaki slučaj na drugu stranu ulice.

Smiješno zar ne, ali šta da radim. Takav sam.



BILJEŠKA O PISCU

Šukrija Pandžo je rođen 1910. u Ulogu kod Kalinovika a umro u Sarajevu 1984. godine. Školovao se u Mostaru i Beogradu. Radio je kao učitelj, nastavnik i urednik na radiju. Objavio je veliki broj djela, od kojih se među značajnija ostvarenja ubrajaju djela pisana za djecu: *Pjesme* (1952); *Razgovori* (pjesme za djecu, 1954); *Ljudi smo* (pripovijetke, 1958); *Samo još kosovi zvižduću* (priče za djecu, 1961); *Bliže su postale zvijezde* (pjesme za djecu, 1965); *Zeleni strah* (priče za djecu, 1975); *Na kraju puta* (pripovijetke, 1979) i dr.

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je priča objavljena u knjizi priča za djecu “*Još samo kosovi zvižduću*”.
- Koja je osnovna tema priče “Strah“?
- Koja dva vremena povezuje pripovjedač? Zašto se dječak boji psa; kako strah od psa doživljava odrasli čovjek? Obrati pažnju na posljednje rečenice u priči.

- Kakve osjećaje u vama pobuđuje ovaj tekst i koliko imate razumijevanja za ovakvu vrstu pokazanog straha?
- Napišite neki tekst (priču, crticu, esej i sl.) o nekom vlastitom strahu. Neko se plaši mraka, neko nepoznatih lica, neko psa, neko velike visine, neko se boji usamljenosti, neko strahuje da ga se ne ogovara, a čega se vi bojite?

БРАНКО ЂОПИЋ

ЛУЊА ХОЋЕ БАТИНЕ

(Одломак из романа Орлови рано лете)

Почетком нове школске године умјесто учитељице Лане, коју су ученици веома вољели, дошао је зловољни учитељ, којег су због његове строгаће и љутине прозвали “Паприка”. Ђаци су се новом учитељу опирали задиркивањем и бјежањем с наставе. Чак је основана и ђачка дружина у коју се могло бити једино ако би се добиле батине од учитеља Паприке. Дјевојчица Луња је хтјела постати члан те дјечије дружине.

Луња је стигла у школу озбиљна, стиснутих усана, а чим је учитељ ушао у разред, она устаде са свог мјеста и приђе катедри.

- Шта је? – зловољно промрси учитељ и не гледајући је.
- Хоћу да добијем батине.

Учитељ се трже, затрепта и не вјерујући да је добро чуо, нахери главу и заклони уво дланом.

- Шта кажеш, понови! Шта си то рекла?
- Хоћу да ме истучете, батине да добијем! – гласније понови Луња.

Учитељ Паприка погледа је најприје уплашено, па забезекнуто, затим разроко као да му је мува сјела на његов црвени нос, а онда се забаци натраг, на наслон столице, лупи рукама по столу и луђачки стаде да се смије.

- Аха-ха-ха-ха, хоће дјевојчица батине! Аха-ха-ха!

Луња је чекала да он престане са смијањем, али како учитељ није прекидао, она узне креду и сунђер с полице пред таблом и баци на земљу.

– Охо-хо-хо, баш нећу да те тучем! – грохотао је Паприка. Луња онда зграби с катедре разредницу, укоричену тешку свеску, и тресну је о земљу. Полетје облак прашине на све стране као да је бомба пала.

- Ето, сад ћу добити батине!

Учитељ кихну од силне прашине и ухвати се за катедру од загрцнутог смијеха.

– Ха-ха-хаааа! Е, ђаво те однио, ово ти вриједи Цариграда! Ама ко би те тукао, кад си таква. Аха-ха-ха! Намрштена Луња одлучно попаде таблу за ногу и повуче је. Плоча се с треском сруши на под, Паприка просто подивља од смијеха, избуљи очи и стаде тако да урла да од тога зазвекаше бочице с мастилом по клупама. За њим удари у грохот читав разред.

Учитељ се толико смијао и смијао да му најзад ударише четвороструке сузе. Дуго их је брисао, хохотао и хахотао све тише, а кад се коначно потпуно смирио, он зачуђено погледа око себе као да се буди иза сна и буљећи очи запита:

– А какав је ово неред? Ко је срушио таблу, ко је бацио разредницу?

– Хи-хи-хи-хи! – зацилика разред. Паприка скочи и попаде прут.

– Правите лом и још се смијете, а! Чекајте, сад ћу ја вама показати!

Јурнуо је уздуж клупа и – швиц, швиц! – распалио лијево-десно по ђачким рукама, по леђима, а негдје, богме, и по глави. Смијех престаде као да га засу пљусак.

– Правите неред и још се смијете, је ли!

Кад се вратио за катедру, он избуљи очи у Луњу као да је први пут види.

– А ти? Шта ти ту чекаш, а?

Па као да се одједном досјетио, он злурадо зашкиљи:

– Аха, сад ми паде на ум: батине, батинице, је ли! Почео је да се обзире око себе за оним главним прутом, “парадним”. Луња се препаде. Све дотад била је упорна, храбра, али сад... Одједном је спопаде такав страх да јој се учитељ учини већи од планине.

– Шта би сад, куда би?!

Истог трена сјети се Јованчета и оног незаборавног дана кад је тај храбри дјечак пред самим учитељевим носом искочио кроз прозор и побјегао. Да, да, побјегао!

– А како би тек било да ја, дјевојчица, и то још најмлађа у разреду, скокнем кроз прозор? Али би то била прича!

Луња поново баци један брз поглед на учитеља. Сад јој се више није чинио као планина. Каква планина! Па то је само један злоћуд, мамуран чича, од ракије пропао, вјечито кисео и љут. Гле га како завирује иза ормана, тражи прут.

– Хоп, сад је вријеме!

Луња суну према широм отвореном прозору, попе се на прозорску даску и – дућ! – скочи у меку леју, поред бокора перуника.

– О, па оно није баш тако страшно. Само се земља мало затресла.

И планина у даљини поскочила је увис и опет пала натраг, а није се разбила! Како ли је дивна ствар скакање, знају дјечаци шта је добро.

Не губећи много времена, Луња скочи на ноге, отресе сукњицу (као што би урадила свака дјевојчица, па макар с неба скочила!) и трком појури у прво љесково шипражје.

Забезекнути учитељ није скочио иза катедре и појурио за Луњом као оно некад за Јованчетом. Овоме се он ни у сну није надао одједне дјевојчице. Зато је и остао мирно на своме мјесту, жмиркао, климао главом и најзад прогунђао:

– Тако ме је лијепо молила да је измлатим, а ја умјесто тога запуцао прутом по читавом разреду. И ето ти, стигни је сад! Стигни је! Лако је то било рећи, али заиста тешко извршити, јер је Луња као крилата јурила у Прокин Гај...

БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Бранко Ћопић је рођен 1. јануара 1915. године у селу Хашани код Босанске Крупе. Учитељску школу је завршио у Бањој Луци, а Филозофски факултет у Београду. Највише је писао за дјецу. Својим дјелом је прославио свакидашњи живот, народне обичаје и традицију Босанске крајине. Умро је у Београду 26. марта 1984. године.

Од дјела за дјецу и омладину међу најпознатијима су: Приче испод змајевих крила (1950), Пијетао и мачак (1952), Доживљаји Николетине Бурсаћа (1955), Орлови рано лете (1959), Башта сљезове боје (1969) и др. Многа његова дјела доживјела су и своје филмске верзије.



ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Фабула романа Орлови рано лете везана је за један школски разред чији ученици нису везани искључиво за школу, учионицу, редовну наставу, него и за дружења која се догађају изван школских клупа. Већ сте раније научили да је фабула редослијед догађаја у књижевном, филмском или позоришном дјелу. Зашто је дјевојчици Луњи важно да је, како то она каже, истуче учитеља Паприка? Како је писац описао смијање учитеља Паприке?
- Шта је све дјевојчица Луња морала урадити да би постала члан дружине? Зашто се ипак на крају предомислила?
- Подсјећа ли вас Луња на неки други лик из свијета литературе? Сјетите се Пипи Дуге Чарапе или још неке друге јунакиње из свијета књижевности.
- Наравно, роман треба прочитати у цјелини. Јер ће само тако бити могуће у потпуности схватити садржај романа и како је писац истакнуо лик Луње, лик учитеља, лик Јованчета, све друге ликове и битне одлике њихова карактера.

DINKO ŠIMUNOVIĆ

DUGA

(Odlomak)

(...) Toga je ljeta sunce neobično dugo i žarko sipalo sjaj i toplinu na Čardake i Lug, na Glibušu i njezine pritoke. No što je silno sunce više razvijalo obilja i sreće u Lugu, to su Čardaci pod njegovim božanskim zrakama postajali sve ukočeniji i tiši: varošani su se posakrili u svoje kamene kuće usječene u hrid da prospavaju to žarko ljeto. A sparan i težak uzduh cijedio im mrtve kapi znoja koje nije pilo žarko sunce već bi natapale klonula tjelesa i uspavljivale zadnje sile u njima.

Tako su Čardačani svakoga ljeta probavljali masne objede te čekali večeru i već misleći da s njima sva priroda pod suncem spušta klonula uda.

Samo njihovi dječaci, mali Čardačani, smjeli su se pržiti na suncu i hladiti u mlakoj Glibušinoj vodi ne čekajući večer kao njihove sestre.

One su morale čekati zalaz nemilog sunca da s majkama prošeću po jedinjoj čardačkoj ulici i tako pokažu nove i svijetle opravice. A do tada su morale ležati da im lišca ostanu nježna i bijela kakva moraju da budu u gospodskih djevojčica. Ali je dugo, dugo to ljetno popodne u Čardacima, a tišina i mrtvilo čini časove još duljima – i onima što se valjaju u tešku i nemirnu snu, kao i djevojčicama što na gdjekojem otvorenom prozoru, goloruke, prislušuju dalekom šumu u Lugu.

Tako je i Serdarova kćerka Srna svakog popodneva, oslonjena glavicom na ruke, stajala na prozoru najveće kuće u Čardacima. Sa prozora na kom bijaše Srna, vidio se velik komad polja u tankoj maglici kroz koju je ona gledala svijetlim i raširenim zjenicama.

U istoj su sobi spavali Serdar Janko i gospođa mu Emilija, dok je njihova jedinica Srna gledala sa prozora žarko ljeto udišući stotine mirisa i slušajući tisuće glasova što su dopirali kroz nepomični uzduh.

Nije baš da joj je bilo ime Srna, već Brunhilda, no tako su je odmila prozvali Čardačani ne nalazeći u njezinu krsnom imenu onoliko čara koliko majka Emilija. I lijepa bijaše Srna, vitka i visoka, a kose do ramena kao ugašeno zlato, pa vlažne i meke baš kao svila na kukuruzima u Lugu.

Pa koliko je bila vitka, tako je hitro i skakala, da bi svak, čim je vidi, pomislio na srnu makar i ne znajući kako je zovu. Žarke joj oči tako su se sjale te bi mislio da su za sve prije nego za san. A bilo je samo deset godina toj Srni.

Znala je da kasnije mora dugo s majkom moliti, pak obući jednu od svojih laganih ali tijesnih opravica i poći na šetnju među majkom i ocem kroz dugu i prašnu ulicu na dnu Čardaka. A iz te se ulice nije vidio ni Lug ni Glibuša sa svojim pritocima.

(...)

Ipak je Srna bila češće vesela nego tužna, pa je mnogo puta nad mirnim Čardacima zatrepnjela njezina zvonka pjesma. A pjesma je njezina bila tako mila i slatka da bi sva ostala djeca zašutjela kad bi ona pjevala.

Nije da bi ona pjevala što drugo nego i ostali u Čardacima. Ali je njezin glas bio taki da bi se uzduh napunio zdravljem, mladošću i ljepotom od njezine pjesme. Pa bi se i Srna obveselila svom glasom i zapjevala još slađe, a radost i sreća rasla sve više u njoj i oko nje. Tada bi potrčala k roditeljima da pogleda je li i do njih doprla ta sreća. No radost bi i pjesma u Srninim prsima zamukla čim bi ih vidjela.

Serdar i Serdarovica mislili su da se ne pristoji njihovoj kćeri kad mu drago pjevati i koju god pjesmu, zato što je bila žensko i zato što još nijesu kupili glasovira.

A radi toga što je bila žensko, kratili su joj mnoštvo stvari, pa i stoga što su bili bogatiji od drugih.

Majka i u polusnu opazi na prozoru djevojčicu.

– Brunhilda!

– Brunhilda! – ponovi za njom kao jeka otac.

– Past ćeš sa prozora, Brunhilda!

– Pa još si goloruka! Je li te ko vidio, Brunhilda? Kakva si to ti djevojčica!

– A je li na tebi sunce? Bože sveti, brzo unutra, Brunhilda.

I tako je Srna slušala svaki dan bezbrojne opomene za svoju lakoumnost, osobito kad bi htjela da učini nešto što se dopušta samo dječacima.

Srna ne samo što je lijepa već je i zdrava kao zdrav dan. Sve je iskriilo i vrilo u njoj. Ipak je ona morala svako jutro i svaku večer gutati kojekakve trave i ljekarije, a gospođa Emilija govoraše: “I moja je baba i mati pila, a ja ih i sad pijem. Valja da čuvaš zdravlje jer ti nijesi nikakav dječak. Njima ne može ništa biti. Ti valja da se čuvaš... i Bogu da se moliš”, završila bi uzdišući.

Pa uza sve te trave i ljekarije Srna nije oboljela, samo bi joj se grstilo kadgod.

Ali i jesti nijesu joj nikada do sita davali: “Dječaci mogu žderati koliko hoće. Oni treba da budu veliki i jaki, a ti moraš biti tanka i vitka.” – “I ne smiješ trčati jer se to djevojčici ne pristoji.” – “A mogla bi pasti i nagrditi lice”, govorili su naizmjenice Serdar i Serdarovica.

Srna skoči s prozora i stane onako goloruka i slabo odjevena nasred sobe. Opojena mirisom i glasovima daleke prirode, čutjela je u svojim tankim mišicama kako struji radost i snaga, ali odmah spusti svoje gole ručice da čuje kišu opomena i prijekora. I u kući je silno mirisalo, no to bijaše miris ljekarija, tamjana, znoja i uljenih svjetiljaka što su gorjele pred ikonama. I taj je miris bio opojan i jak, no sjećao je na bolest, starost i smrt, a miris iz Luga gdje su pjevali dječaci, budio je radost i život.

Srna je sve to u svojoj dječjoj duši ćutjela, ali mislila nije ništa. Tako je njoj bilo u roditeljskoj kući svaki dan i ne samo ljeti. I ovaj put navriješe Srni na oči krupne suze, a cijelo joj vitko tijelo drhtalo.

Pa nije ona ni bila kao druge djevojčice što su, pače ni kao dječaci. Svaki je to znao i nijesu joj proricali dobra.

Bila je Srna kao vatra živa i govorila katkad čudne riječi koje se od druge djece čardačke nikad ne čuju, niti su ostale djevojčice imale njezinih želja. Ona je htjela da se na jablan penje, da prepliva Glibušu, da trči na konju, da se potuče s dječacima – i stotinu drugih čudnovatih i strašnih stvari. Jedan put se pače dočepala i očeve stare puške, pa ko zna što bi se dogodilo da joj ne oduzeše. I zato su roditelji strogo pazili na nju pa joj ne puštali ni onoga što su druge djevojčice smjele. “Što će svijet reći” i “mlada se šibica savija”, govorila su mrko-tužna lica Serdara Janka i gospođe Emilije.

Serdar Janko bijaše najbogatiji Čardačanin, a Srna jedinica i najbogatija baštinica u Čardacima. Ali, kakva bila da bila ta Srna, ljubila je svoje roditelje i bijaše joj drago da se o njoj dobro misli.

Zato sada i stajaše nepomično nasred sobe, jer da je progovorila ili se makla, bojala se da bi time roditelje rasrdila još više.

Iza običnih prijekora i opomena obukoše joj kućne haljine, i svi se sprema na popodnevnu molitvu gdje je Srna dugo ponavljala sveđ iste riječi.

Moleći, mislila je na dječake koji su još i sada skakali dolje po livadama među vrbama i rakitom. Zatim je gledala bez svijesti na oltarić što ga je sama nakitila, vraćajući oči sad na plamenove malih svjećica a sad na mrtvo cvijeće među njima.

Ritmično moljenje ugodno joj uspavalo sav onaj nemir i želje što joj ih žarki ljetni dan ustalasio u duši...

Objašnjenje pojedinih riječi

uzduh – zrak, vazduh

varoš – gradsko, urbano naselje

PITANJA I ZADACI

- Pred nama su odabrani počeci pripovijetke Dinka Šimunovića Duga, u kojoj je opisan život djevojčice Srne kojoj roditelji nisu dopuštali igrati se i trčati s dječacima. U kakvo nas vrijeme događanja radnje uvodi pisac, odnosno narator?
- U čemu se sastoji osnovna ideja priče?
- Potrudite se naći knjigu, pročitati priču do svršetka i tako saznati na koji se način dogodila tragedija u životu djevojčice Srne.

GROMOVO ĐULE

Bio sam sasvim, sasvim mali, ali ovog se dobro sjećam. Valjda što je toliko sijevalo i grnilo.

Moja rodna kasabica poznata je kao igralište gromova. Zgnijezdila se na golom nevisokom podnožju planina, koje silazi u neveliko polje.

Kad dođe ljetna oluja, gromovi kao krakati svijetli divovi skaču po tim planinčinama, sablje njihovih munja i tutanj njihovih tabana utjeraju sve živo u kasabi u kuće, štale i ćumeze, i pozatvaraju u njoj sva vrata i prozore. Nikad se toliko puta svijet ne prekrsti i toliko svetih riječi iz Kur'ana ne izgovori. Ljudi šalju Bogu nijema obećanja da nikad više neće grijehiti.

Jednom tako zaorlja takva oluja, u kući smo toga popodneva ostali samo mati i ja. Mati u ludoj jurnjavi pozatvara sve prozore, stisnu me u krilo, i, zaklonjeni malo iza prozora, gledamo u baštu. Smrklo se, ali sijevne pa vočke postanu kao da su od zlata i dragog kamenja, i meni onda žao što takve i ne ostanu. Odmah zatim tresak, koji kao da me svega raznese, pa za njim gromorno valjanje grmljavine, koje ulazi u prozorska stakla i zidove. Priljubim se uz mater, a lijepo mi. Onda line u voćnjak, kao da neko odozgo zalijeva kantama. Grane se povijaju do zemlje, žao mi ih, drage naše vočke, jadnice – nemaju se nikud skloniti.

– Majko, što će tolika kiša? – pitam.

Mati, stisla me, žmiri, užurbano šapće nekakve, potpuno mi nerazumljive, riječi. (Poslije sam saznao: riječi iz Kur'ana.)

– Hoće li, majko, još jednom onako? – pitam, jedva čekajući da tresne.

Mati me blago udari po potiljku, a grom, kao da me čuo, prasnu, udari u sred bašte. Vidjeh usijan plavičast kolut, kao da na zemlju pade sjajna tepsija pa je nestade.

Mati me trkom iznese u divanhanu.

– Sine, ne zovi ih više! – dašće, ljubi me gdje stigne. – Izgorjećemo.

Poslije, kad je oluja otišla, iznijela me u voćnjak. Vrti se oko ovog mjesta gdje je udario grom, spušta me iz naramka i raščešljava travu, traži nešto, a ničeg nema.

Tek mnogo poslije, saznao sam šta je tražila. Đule gromovo. Nije, kažu, veliko, sitno je kao golubije jaje. Ko ga nađe pa zakopa negdje pred kućna vrata, dokle ga tako drži, kuća će mu biti sigurna od vatre, od puške i noža, od krađe i vradžbine.

Mora da sam tako još u najranijem djetinjstvu sklopio prijateljstvo s gromovima.

Poslije mnogo godina, jedne mrkle noći na planini Vlašiću, udarali su svud oko mene, kao vatrena kiša-šropac, a jednoga dana našao sam se na Vranići

planini u samim oblacima, gdje su oko mene igrali đavolsko kolo. Nijedan me nije htio. Bilo je tako nekoliko puta i u ratu, među kuršumima i granatama.

Da mi dva brata nisu poginula, prosto bih povjerovao da je mati našla, i tajno negdje zakopala, gromovo đule.

Vjerujem i ne vjerujem, ali i danas tražim gdje ga je zakopala.



BILJEŠKA O PISCU

Skender Kulenović, pjesnik, romanopisac, pisac za djecu, dramski pisac, esejist, rođen je 2. septembra 1910. u Bosanskom Petrovcu, a umro 25. januara 1978. god. u Beogradu.

Među značajnija Kulenovićeva književna ostvarenja ubrajaju se knjige soneta (*Soneti I*, *Soneti II*), poeme *Stojanka majka Knežopoljka*, *Ševa* i dr., roman *Ponornica*, drame *Djelidba*, *Večera*, *A šta sad?*, zbirka pripovijedaka *Divanhana*, zatim knjiga priča za djecu *Gromovo đule* i dr.

PITANJA I ZADACI

- Šta je tema ove priče? Ko se javlja u ulozi pripovjedača? Navedite glavne ličnosti u priči.
- U priči “Gromovo đule” uočljivi su uvod, zaplet, kulminacija (vrhunac) i razrješenje. Označite svaki od pobrojanih dijelova priče.
- Pisac se posebno zadržao na opisu: a) događaja, b) atmosfere, c) unutrašnjeg raspoloženja glavne ličnosti? Pokušajte obrazložiti odgovor koji vam se čini najprimjerenijim.
- Kojim stilskim sredstvima je pisac opisao grmljavinu?
- U priči su navedena dva životna doba: a) vrijeme dječastva i b) vrijeme životne zrelosti. Na koji se način glavni junak u priči sjeća groma kao već odrastao čovjek?

Objašnjenje pojedinih riječi

đule – posebno streljivo za top

kasabica – malo gradsko ili prigradsko naselje, varošica

Kur'an – sveta knjiga za muslimane koju je, prema islamskom učenju, Bog poslao ljudima preko vjerovjesnika Muhammeda a.s.

ISAK SAMOKOVLJA

NOSAČ SAMUEL

(Dio 6.)

Kod Papučovih mirisala je i avlija na pečeno meso. Simha je na kućnim vratima dočekivala goste. Udarala je u def i pjevala dobrodošlicu. U sobi su gorjele dvije lampe. Negdje su nabavili i nekakav dugački sto i iskitili ga cvijećem. Kad su svi stigli, počela je slava. Točila se rakija, iznosila jela. Raspoloženje je raslo. Na dnu stola sjedio je riđi Jakov. Lagano je i on ispijao čašice kao i ostali. Ali uskoro je počeo sve češće da pruža ruku s praznom čašom.

(...)

Saruča je sjedila na svom mjestu. Gledala je preda se i bivala sve bljeđa. Sva je strepila da Jakov ne počini kakvu nepriliku.

Nosač Samuel, zaručnik, sjedio je svečano u svom subotnjem odijelu, slušao je razgovore, pjesmu, uzimao je sad komad kokošnjeg mesa, sad komad pečene janjetine, jeo, mljackao jezikom i čekao zgodnu priliku da započne razgovor o svojoj bakalnici i jednako smišljao koliko da zatraži kad mu Jakov bude ponudio nape za kaparisanje dućana. Kolebao se. Osam cvancika ili čitavu bijelu medžediju? Unoseći se u ove misli, prestajao bi na mahove i da jede. Tada bi žene graknule:

– Što ne jedete, Samuele?

– Dajte, natočite Samuelu rakije! Prikućite Samuelu sahan s kokošnjim mesom! Uzmite, Samuele, koji krastavac. Ništa ne jedete! Baš ništa!

Samuel bi se trgnuo i opet prihvatio jela.

Upravo je nosač Samuel bio uzeo mastan kokošji vrat i s njega čupkao meku kožu punu sala, kad je riđi Jakov iznenadno skočio sa svog sjedišta:

– Šta je? – počeo je da viče. – Jesam li ja živ ili nisam? Samo se brinete za njega. „Samuele jedite! Samuele, pijte. Samuele, hoćete li ovo? Samuele, hoćete li ono?“ A ja? Jesam li ja tu ili nisam. Na srijedu s tom rakijom. Hoću i ja da pijem i da se opijem! Rakiju ovamo!

Drao se strahovito. (Ovako je još samo Ahmet Anadolac znao da se dere). Bio je sav pomodrio u licu i drhtao je. Simha je brzo skočila s rakijskom bocom, ali već je riđokosi Jakov bio tresnuo pesnicom o sto. Udarac je bio tako silan, da su čaše poskakale u vis kao uplašeni pilići. Zazvečalo je suđe. Jedna je viljuška poletjela prema Erdonji. Da se žena nije sagela, udarila bi je u čelo.

S plitkog suda koji je stajao pred Samuelom iskočilo je kokošje krilo iz gustog zaprška i pljusnulo Samuela no obrazu, a odatle mu se skotrljalo niz novo odijelo.

Stara Erdonja, prestravljena dernjavom i onom viljuškom, gubila je svijest, naginjala se sve više, dok se najzad nije stropoštala na pod.

Papučo je ukočio pogled u Jakova. Brada, uvinuta prema prsima, čisto

mu se tresla. Vidjelo se da se i u njemu sprema bura. Dotada se Papučo nije nikad naljutio na svog sina. Ovoga puta nije mogao da se uzdrži. Dok su podizali Erdonju, i dok je Samuel otirao lice i odijelo krajem peškira, Papučo je ustao, i opruživši ruku prema vratima, stao da viče:

– Napolje, skote! Napolje!

Dugi zakovršeni solufi koji su mu visili sa sljepoočica ljuljali su se kao splet uznemirenih pijavica.

Svi su se skamenili. Strah, da će riđi Jakov trgnuti nož iz bensilaha i početi jednog no jednog da kolje, bio je sve ukočio. Ali riđi

Jakov rekao je mirno i poslušno:

– Idem, oče! Idem!

Bio je i pošao. Bio je i otvorio vrata, zakoračio, ali tada se odjednom okrenuo i počeo pribrano, tiho:

– Tjerate me kao psa. Ne smeta. I nisam drugo nego pas. I evo idem. Idem da vam ne smetam, a vi gospodo, jedite, pijte, i veselite se dalje kako ste počeli. I ja ću se veseliti. Potražiću Ahmeta Anadolca i opiću se. I vi ćete se opiti. Ali ne zaboravite da niko od vas ne bi sjedio tu gdje sjedi, da ja nisam tresnuo svojom kesom. Niko! Da ja nisam obećao deset dukata za svoju sestru Saruču, ni vi, Samuele, ne biste glodali danas kokošje vratove i trpali u stomak pečena jaja, pobiberena biberom, kojeg sinjor Mair nabavlja iz Indije.

Hajmačo je počeo da ga umiruje.

(...)

Samuelu se osušilo grlo. Šta da radi! Šta da kaže? Da li da uzme nape? Ako ih uzme, sutra će se pričati no gradu, kako mu je Jakov bacio dukate, kao kad se psu baci komad debela mesa. I imao je pravo Jakov. On, Samuel, sanjao je samo o tim dukatima. O bakalnici! Bez tih dukata ne bi mu Saruča ni na um pala. Sve je tako! I evo sad ti dukati leže pred njim, može ih uzeti, samo treba da pruži ruku. Ali kako da pruži tu ruku? Kako? Svi gledaju šta će da radi. Svi se pitaju: hoće li ih uzeti? Hoće li?

– Samuele, – prekinuo je tada ćutanje ujak Šimon, i rekao odlučno: – Uzmi novac, i da se zaruke slave dalje.

Samuel se spremao da ustane i da uzme kesu s dukatima, ali ga je odjednom obuzeo strah da će se, ako uzme novac, jedna od onih lampi na zidu utrnuti, i to ona što onako dobro svijetli. Sumrak će zavladati u sobi, svi će ćutati i niko se neće micati s mjesta. Simha će spustiti def na pod, a Saruča će se zagrcnuti od nekog užasnog plača, koji će strahovito da provali iz nje i domalo će joj srce pući.

Ustao je brzo i sav drhćući rekao je:

– Simha, vratite mu kesu!

– Samuele! – opomenuo je ujak Šimon kratko i oštro svojim piskavim glasom.

Samuelu je bila udarila krv u glavu. Mračilo mu se pred očima. Ponovio je:

– Simha, vratite mu pare! Ne trebaju meni dukati!

– Ne govori gluposti! – siktao je Šimon. – Uzmi nape kad ti kažem!

– Neću da uzmem – odriješio se Samuelu odjednom jezik. Vikao je: – Neću da uzmem, ne trebaju mi takve nape. Ne uzimam ja Saruču zbog para. Živjeću ja i bez njih. Uzeću Saruču golu i bosu. Živjeću i bez njegovih dukata.

– Živjeće! Hahaha! Živjeće bez mojih dukata! – cerekao se riđi Jakov.

– Jest, živjeću, živjeću! – okrenuo se Samuel prema njemu.

– Živjeću!

Pružio se po stolu, dohvatio kesu i tresnuo njome Jakovu u prsa.

Kesa je snažno udarila Jakova po grudima i pala mu za bensilah.

– Eto vam ih! Živjeću i bez njih, jest, crveni pijetle! Crvena pijanduro!

– Hahaha! – cerekao se riđi Jakov.

Neko je dao znak. Simha je udarila u def, zatresla njegovim zvečkama, a Hajmačo je zapjevao. Estera je Jakova izgurala napolje.

Nosač Samuel pao je umoran na klupu. Bio je blijed i drhtao je. Poslije pjesme ustao je Papučo, skinuo sa sebe svoj dugački lanac sa srebrnim satom. Svojim rukama objesio ga je nosaču Samuelu o vrat i metnuo mu sat za pas. Nije rekao nijedne riječi. Dohvatio je zatim čašu i nazdravio:

– Gospodo, vi ste svjedoci. Bog uzima i Bog daje! Ono mi je rođeni sin, ali ovoga mi Bog šalje. Samuele! Le hajim!

Samuel je prihvatio čašu, kucnuo se i rekao:

– Vjenčanje neka bude odmah druge nedjelje. Što je ruha spremljeno, spremljeno je. Meni ne treba više. Nosač Samuel će raditi i živjeti!

– Le hajim!

– Le hajim!

Stari Papučo i nosač Samuel ispili su čaše do dna, onda su se zagrlili i izljubili.

Saruča je spustila glavu na rame Mirjami, ženi Šimonovoj. Sva se tresla. Plakala je, vidjelo se, od neke duboke radosti. I Erdonja je trgla oblog koji su joj bili omotali oko čela...

Objašnjenje pojedinih riječi

bakalnica – prodavnica robe za opću namjenu u domaćinstvu

barjak – bajrak, zastava

bensilah – široki kožni opasač s mnoštom pregradaka sprijeda

def – muzički instrument

medžedija – fes (kapa) boljeg kvaliteta

sinjor – u značenju gospodin

le hajim – u značenju: uzdravlje, živio!



BILJEŠKA O PISCU

Isak Samokovlija je rođen u Goraždu 3. decembra 1889. godine u porodici sefardskih (španskih) Jevreja, a umro 15. januara 1955. u Sarajevu. Sahranjen je na starom jevrejskom groblju na strmoj padini Trebevića. Po obrazovanju je bio liječnik (medicinu je studirao i završio u Beču), a u književnom životu je sudjelovao prvenstveno svojim pripovijetkama iz sefardskog (jevrejskog) života. Od prve knjige *Od proljeća do proljeća* (1929), pripovijetke su mu objavljene u dvadesetak izdanja. Prema Samokovlijinj dramu *Hanka*, snimljen je istoimeni film.

PITANJA I ZADACI

- Pred nama su odlomci iz pripovijetke pisca jevrejskog porijekla. Ovo djelo je zanimljivo što u sebi sadrži i dosta riječi zadržanih u bosanskim govorima iz turskog jezika, ali i onih riječi koje su španski Jevreji donijeli sa sobom u Bosnu nakon progona iz Španije u šesnaestom stoljeću. Taj jezik zvao se jevrejskošpanski jezik, ili jezik Sefarda (sefardski jezik). U kojemu se vremenu odvija radnja ove pripovijetke? –
- Težište pripovijetke je sukob između Samuela i Riđeg Jakova. Kad su se i zbog čega sukobili?
- Pronađite u tekstu slikovito opisane detalje bogate trpeze, rasipništva, raznih vrsta jela, bogataške osionosti u odnosu na Samuelovo imovinsko stanje i položaj u društvu. Kojim je riječima Jakov pokušavao uvrijediti nosača Samuela?
- Šta je navelo nosača Samuela da odbije dukate?
- Opišite svojim riječima nosača Samuela i njegov probuđeni ljudski ponos. Kojim je riječima Samuel htio da ponizi Jakova?
- Pročitajte pripovijest Nosač Samuel u cjelini te unesite u svoj Dnevnik čitanja osnovne dojmove o ovoj Samokovlijinj pripovijesti.

Zanimljivo!

Jevrejskošpanski jezik (jezik Sefarda) – jezik španskih Jevreja, doseljenih u Bosnu u vrijeme osmanske uprave nad ovim krajevima, kojim se govorilo i na kojemu se pisalo sve do Drugoga svjetskog rata. Jevrejskošpanski jezik u sebi sadrži dosta riječi iz španskog jezika pomiješanih s hebrejskom vjerskom i kulturnom tradicijom.

ПЕТАР КОЧИЋ

ЈАЗАВАЦ ПРЕД СУДОМ

(Одломак)

Давид Штрбац, сељак из околине Бање Луке, тужи суду јазавца јер му је појео њиву кукуруза. Давидови одговори и питања судији, који се чине немушти и наивни, уствари су потпуно алегорични. Они на специфичан начин одсликавају сву биједу и трагику живота босанског сељака под аустроугарском влашћу.

„Јазавец пред судом” брџка је и јетка критика на рачун аустроугарске власти која је 1878. године, одлуком Бечког конгреса, смијенила вишестољетну османску управу Босном и Херцеговином.

Судац: Па ти, Давиде, ниси, како видим, будала?

Давид: Ко каже да сам будала?

Судац: Не каже нико, него... Како ти можеш, Божији човјече, тужити јазавца?

Давид: А како ти мене јопе' мореш тако питати? Зар ти мислиш, болан, да ја не знам да овај ваш цар има за свашто закон? Знам ја то, знам; добро ја то знам. Немој мислити да не знам!

Судац: Ама, ето, Давиде, да речемо да има закон и за јазавце, опет је то некако незгодно. Бистар си и паметан човјек, промисли се... Ти знаш кад суд некога осуђује, треба да зна колико је стар, је ли ожењен, има ли дјеце, како говори, које је вјере. Све је то потребно суду. Ето, које је вјере тај твој несрећник?

Давид: Никакве! Да је икакве вјере, не би дирао у моју сиротињу.

Судац (смијуљи се): Је ли ожењен?

Давид: Јест, ожењен је.

Судац: По чему знаш?

Давид: Знам вамо по нечем. То не треба славни суд да зна. Срамотно је то 'вође и помислити, а камоли изрећи. Ожењен је, ожењен!

Судац: Има ли дјеце, враг га однио, кад је ожењен?

Давид: Има. О, да му видиш дјеце и вамилије! Пуна и долина више оне моје јадне и једине њивице што се зове Ни Давидова, ни царска, ни спа'иска.

Судац: Како говори, Давиде, тај твој лопов: којим језиком?

Давид: То ти, главати господине, 'нако посигурно не умијем казати. Брклъачи ко и ти ово дијете кад сте се нешто малоприје договарали. Забрклъачи де, господине, мало на њег' да видим 'оће ли...

Судац (смије се, говори нешто и удара јазавца по њушци).

Давид: Види, господине, види како диже њушку, како те разумије! Види, курвина сина, како се ко ђоја ражалостио. Не претварај се, лопове један! Лако говориш господиновим језиком, то ти неће помоћи.

Слободно, немој се претварати.

Судац: Кад је рођен; колико је стар овај твој лопов, Давиде

Давид: Није он ни стар. Млад је он још.

Судац: Не питам те то, већ бих рад знати колико му је година. И то ми је потребно.

Давид: А колико има година откад сте ви дошли у Босну?

Судац: Па има тако двадесет и три – и четири године.

Давид: О, много, побогу брате! Збиља, кад ћете ви већ... Е, толико је година, отприлике, и овом лопову, сјеме му се затрло!

Судац: Како ти то знаш?

Давид: Знам 'вамо по нечему. Пиши ти слободно, толико му је.

Судац: "Пиши ти слободно, толико му је!" Ти то мени као да заповиједаш, а? Ухватили смо те, Давиде! Не знаш!

Давид: Ама, пиши, господине, кад ти кажем, толико му је.

Судац: Ама није то тако! Мораш казати по чем то знаш.

Давид: Е, кад оћеш да кажем, казаћу ти: дира у туђу сиротињу, па ја мислим да је баш за вашег земана рођен. Ето по чем знам!

Судац: Како, како?

Давид: Све полако... Опрости, господине, помео сам се. Опрости, господине, молимо те, збунио сам се, па не знам ни шта говорим. Кад год уђем у славни суд, чини ми се да ме из свију ћошкова боду у очи оне несретне, палиграфске куке. Жена ме је, Бог је убио, устрашила, она моја крзуба бабетина!

Писарчић: Ја бих рекао, господин судац, да се овај човјек претвара.

Давид (у себи): Е, мој синко, зар си ти то сад видио?... Не гријеш, дијете, душе. Не биједи ме код славног суда!... Ето, господине, казао сам све што си ме пито. Сад морете тог лопова по закону осудити.

Судац: А име?

Давид: Име му је Јолпаз Давидов. Тако га свијет зове а тако ће му и славни суд позовке писати, ако га данас не осудите на вјешала. Село му се зове Мелина, котар Бања Лука, окружје Бања Лука, а земља, мислим, главати господине, да ће и њему бити Босна. Кућна му је лумера, каже кнез, оне двије кантарске куке. (Ц.С.).

Судац (устаде): Давиде, чуј сад! Закон осуђује...

Давид: А камо оно: У име његово? А, не, господине! То ништа не признајем! Ја се држим реда и закона! Да сам ћио радити преко закона, ја би' њега сам у шуми убио! Знам закон, па преко закона не дам ни свом рођеном оцу!... Ви њега морете, ако закон допушта, и у свилу и у кадиву обући, па га онда пустити нек се шеће по чаршији, не буди примијењено, ко какав пријестолник. Нећете ли по реду и закону, има у овој земљи и окружни суд, има наша премилостива Земљана влада, а овај исти Давид, с овом истом својом блентавом главом, и с овим истим лоповом, мого би једног јутра и у Бечу осванути. Немојте ви мислити шта мислите! Ако не чујем оно: У име његово, одма' иђем на окружни суд.

Судац: Па ето, Давиде, у име његово закон осуђује Јолпаза Давидова на двадесет...

Давид (претрже га): Молим те, главати господине, ко што се Бог и старији моле, држ' се само реда и закона! Није тако, већ 'вако: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова из села Мелине, котара Бање Луке, окружља Бање Луке, земље... (окреће се писарчићу). Шта би ти реко, дијете, је ли и њему земља Босна, или је с вама дошо уз ову посљедњу буну?

Писарчић: Из Босне је он, Давиде.

Давид: Ако није дошо из ваше земље, окотио се вође за вашег земана, па опе' је свеједно. Де-де, господине, настави, да чујемо!

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године...

Давид: Е, вала ви за то! Сад видим да си чојек од реда и закона.

Ја сам заборавио малоприје казати колико му је година. Чојек нек иде по реду и закону, па да је црни Циганин, он ти је одма' код мене добар. Е, 'вала ти за то! Де-де, господине, даље.

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена...

Давид: И за то ти 'вала. И то сам заборавио казати. Ожењен је, кости му у Зеници сагњиле! Ама, не знам што се и уплећем у послове славног суда? Ја знам тужити, али не знам судити. Није ме Бог за то створио, па ет'! Де-де, господине, да чујемо.

Судац: Славни суд у име његово осуђује Јолпаза Давидова, стара двадесет и двије године, ожењена, из села Мелине, окружља Бање Луке, земље Босне, а кућне нумере оне као двије кантарске куке (Ц.С.), на двадесет година тешке тамнице у Зеници...

Давид (скаче од радости и удара јазавца по њушци): О-о, јазо! Аујде, јазо! 'Оћеш још мало куруза? Јазо! Јазо, болан што не говориш? Јадна ли ти и прежалосна мајка твоја! Има, има и за тебе закон у 'вој земљи; немој мислити да нема!...



БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Петар Кочић је рођен 29. јуна 1877. у Стричићима код Бање Луке, а умро 27. августа 1916. године у Београду. Школовао се у манастиру Гомионица, затим у Сарајеву, Београду и Бечу, гдје је студирао филозофију. Познат је као велики национални и социјални револуционар.

У свом књижевном раду првенствено је био заокупљен борбом за социјална права и против аустроугарске колонијалне власти у Босни и Херцеговини. Најбоље се то види у његовој драмској једночинки *Јазавца пред судом*, односно у трима збиркама приповиједака с јединственим насловом *С планине и испод планине*.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Најприје одреди којој књижевној врсти (жанру) припада ово дјело. Која је врста драмског текста у питању?
- На основу чега утврђујемо да је овај драмски комад једночинка?
- Шта све припада комедији и комичком у овом дјелу?
- Како се Давид Штрбац понаша у судници и на који се начин обраћа судији и представницима власти? Да ли је он заиста толико неук колико се представља или његово понашање у судници има одређени дубљи смисао?
- Како се понашају судија, писар и други представници власти?
- Зашто се главни јунак у овом драмском комаду зове баш Давид а не неким другим именом? Упореди име Давид с његовим имењаком из Библије, гдје се Давид бори против Голијата.
- Док говори о јазавцу, о коме заправо говори Давид Штрбац?
- Нађите примјере у којима је упечатљиво илустриована говорна карактеризација лика?
- Које су све скривене, алегоричне мисли садржане у Давидовој захвалници Земаљској влади?
- Прочитајте у овом уџбенику (дио везан за историју) више података о времену аустроугарске владавине у Босни и Херцеговини.
- Откријте ријечи које нису правописно нормиране у нашем матерњем језику.

Књижевнотеоријски термини

једночинка – позоришни комад у једном чину

комедија – врста драме у којој се драмска напетост завршава веселим крајем

жанр – врста књижевног или којег другог дјела

VESNA PARUN

KAD SUNCE UMIVA OČI

Kad sunce umiva oči visoko u planini,
u tvome rovu hlad je, i tama ko u grobu.
Tvoj čekić još ječi u zemljinoj dubini zvijezdama
burka plamenu utrobu.

U crnom grumenu lave tvoji se razabiru prsti,
ti dlanom razmičeš mora i pesnicom svjetove spajaš,
Biljci pomažeš i izvorima crpsti,
smjer vodama daješ, bregove razdvajaš.

Bez tebe točak spava i vrpca miruje, niti huči
žrvanj, niti hljeb miriše,
Ni oganj se ne krijesi, nit' ima tko da kuje, nit,
zemlja u krilu blago žetve njiše.

I gdje se dimi grad, i mostovi gdje bruje, gdje
brod valove siječe, ti na kormilu stojiš. Ti bdiš
kroz pomrčine i strepiš kroz oluje,
i svijet je tvoje djelo; ti sam se nad njim znojiš.

BILJEŠKA O PJESNIKINJI



Vesna Parun, jedna od najpoznatijih hrvatskih pjesnikinja, rođena je 10. travnja 1922. na otoku Zlarinu. Dobar dio djetinjstva i mladosti je provela u Splitu, u Biogradu na Moru, Šibeniku. Školovala se na Visu, u Šibeniku, Splitu, Zagrebu. Umrla je 25. listopada 2010. u Stubičkim Toplicama u 88. godini života. Objavila je preko šezdeset knjiga poezije i proze. Dobitnica je brojnih književnih nagrada i općedruštvenih priznanja. Značajnije knjige pjesama: *Zore i vihori* (1947), *Crna maslina* (1955), *Vidrama vjerna* (1957), *Koralj vraćen moru* (1959), *Bila sam dječak* (1963), *Otvorena vrata* (1968), *Sto soneta* (1972), *Apokaliptičke basne* (1976), *Ljubav bijela kost* (1978), *Sonetni vijenci* (1991), *Ptica vremena* (1996), *Griješ smrti* (2000), itd.

Objašnjenje pojedinih riječi

lava – rastopljena stijenska masa izbačena iz vulkana tokom erupcije, koja, kad je u početku istisnuta iz otvora, u tekućem je stanju i može dostići do velikih udaljenosti prije negoli se ohladi i stvrdne

žrvanj – mlinski kamen, koristi se ili se koristio za mljevenje žitarica u vodenicama i mlinovima

kormilo – uređaj na brodu, čamcu, podmornici ili avionu koji služi za određivanje i održavanje smjera, odnosno za upravljanje u smjeru lijevo-desno

PITANJA I ZADACI

- Koja neposredna osjećanja u vama izaziva ova pjesma? Prepoznajte i izdvojite lirске (pjesničke) slike.
- Odredite motive u pjesmi: 1. glavne i 2. sporedne.
- U naslovu “Kad sunce umiva oči” sadržana je jedna stilska figura. Koja?
- Koja je vrsta rime provedena u pjesmi?
- Za jezik lirskih pjesama se kaže da je metaforičan, a za metaforu da je najpjesničkija stilska figura. Kakav jezik koristi pjesnikinja i da li bi ista jezičkoizražajna sredstva bilo moguće upotrebljavati u svakodnevnom govoru?
- Koja je to stilska figura proizvod većeg broja prenesenog kazivanja i može li stilski postupak pjesnikinje imenovati kao ta figura?
- Pronađite još nekoliko pjesama Vesne Parun i prepoznajte šta im je zajedničko s pjesmom “Kad sunce umiva oči”. Kako funkcionira alegorija kao stilska figura?

Književnoteorijski termini

poređenje – figura riječi, kad se dva pojma dovode u međusobnu vezu prema nekoj svojoj sličnosti

Poređenje se koristi sličnošću između dva pojma da bi pomoću jednoga opisao drugi.

personifikacija – stilska figura kojom se pojavama u prirodi ili mrtvim predmetima pridaju ljudska obilježja ili obilježja živih bića

Pomoću personifikacije pjesnik „očovječuje“ svijet oko sebe, oživljava ga i dovodi u pristinju vezu s vlastitim životom. Npr: *U crnom grumenu lave tvoji se razabiru prsti, / ti dlanom razmičeš mora i pesnicom svjetove spajaš...*

lirska pjesma – kraća zaokružena umjetnička cjelina koja sadrži jedinstveno duhovno raspoloženje, koje se ispoljava pomoću postupaka jezičke organizacije

Lirska poezija ima veoma dugu tradiciju svoga nastajanja. Prve lirske vrste nastale su u antičkoj književnosti. To su: **himna, oda, idila, epigram, ditiramb.**

lirski subjekt (ili **pjesnički subjekt**) – ono unutarnje “ja” koje oblikuje lirsku pjesmu i predstavlja njenu izraženu duševnost

himna – pjesma posvećena nekome ili nečemu što je posebno vrijedno poštovanja, divljenja, čak i obožavanja

oda – pjesma ispisana (ili ispjevana) u čast neke važne osobe, znamenja, jubileja i sl., prema kome se ili prema čemu se gaji posebna vrsta ljubavi i poštovanja

HAMZA HUMO

AKVAREL

O bistri jesenji dani,
Odozgo sa svijetlih palata
Osmijeh me vas mami,
O bistri jesenji dani!

Naš grad je zreo akvarel
Pun plavih, zlatnih boja.
Pralja je majka moja,
A ja s pločnika deran
Bos ulicom pjevam:
O bistri jesenji dani,
Na svemu vas zlatni osmijeh titra:
Na prozorskim oknima
Skrivenim u granju,
Na zastavicama auta hitra,

Na licima što blenu u vrevu danju,
Na kosama gospe sa drugog kata.
Na piljarice šatoru bijelu,
Na katedrale kupoli zlata.

U našem malom dvorištu
Vijore haljine, haljine
Plave, crvene, bijele, šarene,
A ja s pločnika deran
Bos ulicama pjevam:
O bistri jesenji dani,
Odozgo sa svijetlih palata
Osmijeh me vas mami,
O bistri jesenji dani!

BILJEŠKA O PISCU

Hamza Humo je rođen u Mostaru 30. decembra 1895. a umro u Sarajevu 19. januara 1970. godine. Školovao se u Mostaru, Zagrebu, Beču, Beogradu. Objavio je veliki broj djela različitog književnoga žanra. Među najznačajnijima su: *Nutarnji život* – pjesme (1919); *Strasti* – pripovijetke (1923); *Grozdanin kikot* – lirski roman (1927); *Pod žrvnjem vremena* – (1928); *Adem Čabrić* – roman (1947); *Hadžijin mač* – pripovijetke (1955) itd.



Objašnjenje pojedinih riječi

akvarel – slikarska tehnika slikanja vodenim bojama

PITANJA I ZADACI

- U ovoj je pjesmi iskazano nesvakidašnje radovanje životu. Koja je funkcija uzvika u početnim i završnim stihovima ove pjesme?
- Šta je navelo dječaka da svoj grad vidi kao zreli akvarel? Kojim je sve bojama opisan grad?
- Koliko ovi stihovi govore o društvenom statusu dječaka i njegove majke spram gradskih svijetlih palata?
- Koji sve pridjevski oblici, učestalim ponavljanjima, dominiraju u ovim stihovima?
- Pokušajte iz trenutnog svoga životnog obitavališta, iz porodičnog dvorišta, ulice, mahale i sl., opisati svoje mjesto ili bar njegov manji dio, u raznobojnim radostima jesenjeg godišnjeg doba.

DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

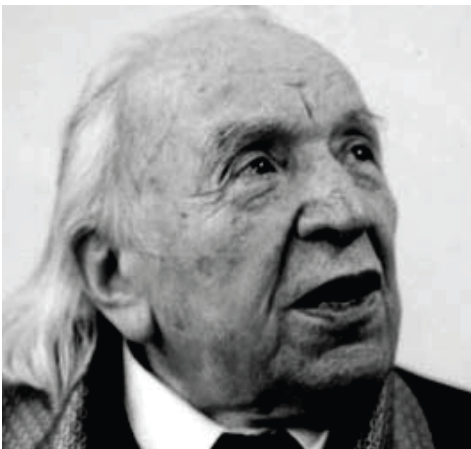
NEBO

Nebo je modro platno,
Na kojem nevidljiva ruka
Bez prestanka nove oblike slika:

Pogledaj, u dnu neba slatko pase
Stado ovaca u bijelim runima.
Gdje im je pastir?

Rumeno cvijeće cvate
U mirisu,
Do neba.

U nebeskim pašnjacima
Moja draga baka
Čuva goveda.



BILJEŠKA O PISCU

Hrvatski pjesnik **Dragutin Tadijanović** je rođen u Postušju, kod Slavanskog Broda, 4. studenoga 1905. u siromašnoj i brojnoj obitelji, a umro je 27. lipnja 2007. godine. Školovao se u susjednom selu, Podvinju, potom u Slavanskom Brodu i Zagrebu. Njegova najznačajnija djela su knjige pjesama: *Lirika*, *Sunce nad oranicama*, *Pepeo srca*, *Dani djetinjstva*, *Tuga zemlje*, *Intimna izložba crteža iz Raba*. U više knjiga su mu tiskane izabrane pjesme: *Blagdan*, *Žetve*, *Srebrne svirale* i *Prsten*.

PITANJA I ZADACI

- Na koji način pjesnik opisuje nebo i šta sve vidi na nebu?
- Koja sve stilsko-izražajna pjesnička sredstva prepoznajete u ovoj pjesmi? Obratite pozornost na uspostavi veze između neba i, kako kaže pjesnik, “modrog platna”. U čemu sve prepoznajete preneseno značenje pojedinih riječi?
- Već ste čuli za stilsku figuru koja se zove metafora? Kada se metafora proširi na cijelu pjesničku sliku, dobiva se alegorija. Gdje u ovoj pjesmi prepoznajete alegoriju?
- Nastavljajući priču o alegorijskom kazivanju, u čemu pjesnik vidi stado ovaca koje pasu? Šta vi mislite tko je pastir toga stada?
- Kako pjesnik ostvaruje svoju vezu s umrlom bakom?
- Gdje je živjela baka prije nego što je umrla? Zašto njen unuk, pjesnik, zaključuje da njegova baka „čuva govoda“?
- Usporedi ovu pjesmu s pjesmom “Bakine naočari” Nikole Šopa. Gdje su sličnosti a gdje razlike u ovim pjesmama kada je u pitanju doživljavanje svijeta voljene osobe (bake), koja više nije na ovome svijetu?

Književnoteorijski termini

preneseno značenje – slikovit i uvijen način izražavanja kojim se umjetnik služi kako bi na što bolji način dočarao pjesničku sliku i izrazio određenu poruku

metafora – skraćeno poređenje u kojemu se jedna riječ zamjenjuje drugom na temelju neke njihove zajedničke osobine

alegorija – stilska pjesnička figura, koju zovu i proširena metafora, čiji je smisao sadržan u prenesenom značenju, što znači: dok se govori o određenim pojavama, misli se na nešto sasvim drugo. Čitava se jedna književna vrsta, **basna**, temelji na alegoriji. Životinje u njoj nastupaju kao tipovi ljudi određenih karakternih, staleških ili moralnih osobina. I smisao pojedinog djela često uopće ne može biti shvaćen ako se ne uzme u obzir njegovo alegorijsko značenje.

БРАНИСЛАВ НУШИЋ

СУМЊИВО ЛИЦЕ

(Одломак)

ЛИЦА

- ЈЕРОТИЈЕ ПАНТИЋ, средски капетан
- АНЂА, његова жена
- МАРИЦА, њихова кћи
- ВИЋА

- ЖИКА срески писари
- МИЛИСАВ
- ТАСА, практикант
- АЛЕКСА ЖУЊИЋ, срески шпијун
- ГАЗДА СПАСА
- ГАЗДА МИЛАДИН
- ЈОСА, пандур

Збива се у доба наших очева, у једној пограничној паланци.

Чин први

Соба паланачки намештена. Врата са стране и у дну.

ЈЕРОТИЈЕ, АНЂА

ЈЕРОТИЈЕ (*шета узбуђено с рукама позади држећи једно писамце*).

АНЂА (*долази из леве собе*): Што си ме звао?

ЈЕРОТИЈЕ (*подмеће јој писмо под нос*): Помириши!

АНЂА: Ала лепо мирише!

ЈЕРОТИЈЕ: На шта?

АНЂА (*досећа се*): Чекај!... Мирише на проминцле.

ЈЕРОТИЈЕ: Баш си погодила!

АНЂА: Него?

ЈЕРОТИЈЕ: Мирише на Ђоку.

АНЂА: Каквог Ђоку, бога ти?

ЈЕРОТИЈЕ: Ето, таквог!

АНЂА: Говори, човече, шта је, ништа те не разумем.

ЈЕРОТИЈЕ: Имаш ли ти каквог Ђоку у фамилији?

АНЂА (*домишљајући се*): Немам!

ЈЕРОТИЈЕ: Е, ако ти немаш, твоја ћерка има.

АНЂА: Ама, шта говориш, бога ти?

ЈЕРОТИЈЕ: Не говорим ја, Анђо, он говори, он!

АНЂА: Ама ко?

ЈЕРОТИЈЕ: Па Ђока!

АНЂА: Опет! Говори једанпут, човече, да те разумем?

ЈЕРОТИЈЕ: Је л' хоћеш да разумеш? Е, па на, прочитај ово, па ћеш разумети! (*даје јој писмо*)

АНЂА (*чита писмо*): „Ђока“.

ЈЕРОТИЈЕ: Њега знамо већ. Остави њега па почни озго.

АНЂА (*чита озго*): “Марице, душо моја!”

ЈЕРОТИЈЕ: Аха, је л' ти сад мирише на проминцле?

АНЂА: (*наставља читање*): “Примио сам твоје слатко писмо и изљубио сам га стотину пута.”

ЈЕРОТИЈЕ: Чудо није изљубио и писмоношу и управника поште и...

АНЂА: *(чита даље)*: „Поступићу тачно по упутствима која си ми у њему изложила.”

ЈЕРОТИЈЕ: Дивота! Твоја ћерка шаље упутства. Ако тако потеря, може почети још и да шаље фасписе; може чак да заведе и деловодне протоколе па да почне посао под нумером...

АНЂА *(чита даље)*: “Једва чекам срећан час да притиснем...”

ЈЕРОТИЈЕ *(престрави се)*: Шта да притисне?

АНЂА *(наставља)*: „Пољубац на твоја уста.“

ЈЕРОТИЈЕ: Чудо не каже да ударим печат на твој распис.

АНЂА *(завршава читање)*: „Твој до гроба верни Ђока.“ *(згранута)*

ЈЕРОТИЈЕ: Ђока! Ето ти га с мисли и с персоном! Сад знаш ко је Ђока.

АНЂА *(крсти се)*: Ју, ју, ју, ју, Господ је не убио! Прсте ћу јој исећи, да га мајци никад више не напише писмо.

ЈЕРОТИЈЕ: Море, ће да га напише носем. Носем ће да га напише, само кад хоће.

АНЂА: Откуд ти ово писмо?

ЈЕРОТИЈЕ: Донео поштар.

АНЂА: За њу?

ЈЕРОТИЈЕ: За њу, дабоме!

АНЂА: И ти га отворио?

ЈЕРОТИЈЕ: Отворио, дабоме.

АНЂА: Боље да ниси, боље бога ми, него овако што ми преседе. И како ћу да јој кажем да си јој отворио писмо?

ЈЕРОТИЈЕ: Ето ти сад! Чудо божје! Отварао сам ја писма мало веће господе, па нећу Ђокино.

АНЂА: Отварао си, ал' си због тога и службу изгубио.

ЈЕРОТИЈЕ: Изгубио, па шта? Поседео мало, колико да се заборави, па после опет добио службу.

АНЂА: Па јесте, ал' немој сад опет да отвараш писма.

ЈЕРОТИЈЕ: Морам! Није што хоћу, него морам. Знаш како је то, остане човеку у крви. Има људи који воле туђе пиле, има их који воле туђу жену, а ја волим туђа писмо. У мојим је рукама, гледам га, а не знам шта у њему пише. Не можеш да издржиш, па то ти је. Слађе је мени прочитати туђе писмо но појести три порције сутлијаша са циметом, а ти, Анђо, знаш колико ја волим сутлијаш са циметом. Ето, дошло од јутрос пуно писама из министарства, из округа, из општине. Кад, једно писмо мирише. Знам писма из министарства не миришу, не миришу ни она из округа, а она из сеоских општина... можеш мислити већ!... Узмем ово писмо, погледам, кад... „Госпођици Марици Пантићевој.“ Охо, рекох, ту смо! Отворим га, помиришем, кад... замириса Ђока. Ето ти!

АНЂА: Ја не знам, бога ми, шта ради ова држава! Зар није боље да девојке уче читати и писати тек кад се удаду.

ЈЕРОТИЈЕ: Па и онда не знам шта ће им. Да читају ваљда из „Кувара“ како се праве пуслице и мушкацоне. Ту је муж, па ако му се једу пуслице, а он нека прочита жени како се праве.

АНЂА: Право кажеш!

ЈЕРОТИЈЕ: А ниси ни погледала одакле је писмо? АНЂА (*загледа*): „Прокупље“.

ЈЕРОТИЈЕ: Кажем ја теби, Анђо, не шаљи дете у госте тетки, али ти, нека, нека се дете проведе мало. Е, ето ти сад, она се провела, а сад можеш ти да се проводиш.

АНЂА (*размишља*): А опет, шта знаш, Јеротије, можда је ово каква добра прилика?

ЈЕРОТИЈЕ: Хм, добра прилика, Ђока, добра прилика! Иди, бога ти! Добра је прилика господин Вића, а не Ђока! И ти, да си мајка као што треба, ти би требала да је научиш. Ето човек је хоће, није да неће. Баш пре неки дан опет ми је рекао:

“Кад би се ми ородили, господине капетане, где би нам био крај!”
(...)



БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Бранислав Нушић је рођен, под именом Алкибијад Нуша, 1864. године у Београду. Његов отац је био угледни трговац, али је убрзо, након Нушићева рођења, изгубио своје богатство. Породица пресељава у Смедерево, гдје Нушић проводи дјетињство, завршава основну школу и прва два разреда гимназије, затим сели у Београд, гдје Нушић матурира и дипломира на Правном факултету. Службовао је у Београду, Новом Саду, а од 1923. до 1927. године ради као управник Народног позоришта у Сарајеву.

Нушић је остао запамћен као непоновљиви мајстор за хумор. Најпознатије су му комедије: *Госпођа министарка*, *Народни посланик*,

Ожалошћена породица, *Покојник*, *Сумњиво лице*, итд. Умро је у Београду 1938. године.

Објашњење појединих ријечи

пандур – полицајац

персона – личност, особа

скрцао – у значењу: намакао, нагомилао крцкањем, мало-помало

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- *Сумњиво лице* је комедија у два чина и једно је од најуспјелијих драмских остварења Бранислава Нушића. Радња се догађа у малој србијанској паланци, гдје је љубав двоје младих људи (Марице и Ђоке) коштала младића да преко ноћи постане “сумњиво лице”, које је опасно по државу и њен поредак. Ријеч је о пародији на рачун државе, власти, управе, чиновника и постојећег судског апарата. Одломак који имамо пред собом је сами почетак комедије *Сумњиво лице*. На који нас начин комедиограф уводи у драму?
- Како отац открива везу између своје кћерке Марице и њеног младића Ђоке? Којим се све људским слабостима, приглупостима и ограничениостима сусрећемо пратећи сами почетак драмске радње?
- Како тече дијалог између оца Јеротија и мајке Анђе у тренутку док читају љубавно писмо које је требало да дође њиховој кћерки Марици?
- Чиме се све служио Нушић у портретисању својих јунака: а) хумором, б) иронијом, с) сатиром? Које су сличности а које разлике између ова три појма?
- На основу овог одломка закључите да ли је *Сумњиво лице*: а) **комедија ситуација**, б) **комедија карактера**, с) **комедија интриге**?
- Подсјети се која је основна разлика између комедије и трагедије? Шта би била трагикомедија?

Књижевнотеоријски термини

пародија – исмијавање друштвених и других негативности

комедија – врста драме у којој се, за разлику од трагедије, драмска напетост завршава веселим крајем

трагикомедија – драмски текст или позоришни комад у ком се преплићу трагично и комично

комедија забуне – комедија у којој се слиједом непредвидивих околности проистеклих из забуне одвија цијели низ комичних радњи и непосредних њених ефеката

комедија карактера – комедија којој је у првом плану комична психолошка карактеризација ликова

сатира – књижевни облик у ком се, исмијавањем и јавном осудом, критикују друштвене појаве или групни и појединачни карактери

иронија – стилска (пјесничка) фигура у којој се казује једно а мисли на нешто што је сасвим супротно

NAZA VEZILJA

Još jedno proljeće.

Najprije su „babine huke” provele svoje, zasipajući kasabu čas kišom čas snijegom, da bi istog dana na trenutak provirilo bijelo, vruće sunce. Tri noći su nekakvi daleki šumovi slijetali niz čaršiju i gubili se dolje u čajirima, blato se mrzlo, kravilo, i opet mrzlo, a nemiri se počeli uvlačiti u ljude. Ilija Rezikin, zelen i sušičav starac, protegao se na tamnoj postelji, pogledao kroz penđer u potok što mu je lizao kućni zid natapajući ga vlagom, pa zastenjao:

– Sa’ će pramaljeće, bome, mene tuši a kosti mi škripe, dabogda da mognem dihat’ kroz dvije nedjelje. (...)

A proljeće je putovalo niz pavlovački potok, pa niza Hadroviće, razlijevalo se po budžacima, blještalo u srmali zrnima starinskog ćabenskog tespiha Omerefendijjinog. Pričalo je to proljeće uvijek istu a uvijek novu priču pavlovačkoj djeci sa krivim nogama i bijelim podbulim licima, priču o onim plavim visovima što liče na polegle zmajevе i svake sedme godine jedanput prelete kasabu, pa onda bude rodna godina i puno hljeba u kući (samo što niko živ ne pamti kad su to zmajevi posljednji put preletjeli). Priča proljeće kad se između vlažnih trepavica probije do zjenice o zlatnim prostorima gdje sve iskri i sja i treperi u svilenim bojama i gdje se samo leti i vrišti. U studeni život naših pogrbljenih kućeraka zaviri ono, dovikne, digne, obodri. I trgnuo se svako.

(...)

Još jedno proljeće.

U Nazin život ono je ušlo iznenadno i bučno, dok je prljav, pocrnio snijeg još čamio po uglovima bašče. Oglasilo se prije dolaska golemim mokrim kolutom na tavanici, pa je Naza, vezući danima, slušala jednolično kapanje kroz prodrt krov; kap! kap! i već tada u njoj su počele rasti tople proljećne nade. Povijena nad đerđefom do duboko u noć slušala je vjetrove i vode od otopljenih snjegova što su negdje vani šumjeli, pa kad bi je od duga bdijenja i sitnih šara pred njom zapeklo u očima, ona bi žmireći legla nauznak i podavala se nekakvoj toploj drhtavici; osjeti kako joj vrhovi prstiju gore, izbodeni, stavi ih na jastuk i počinje nesvjesno, polako, pa sve brže da prevlači njima preko mekane površine jastuka, milujući i derući trošnu tkaninu, a kroz užarenu svijest promiču čudne, nikad dokučene slike, i iz svakog ćoška proviruje po jedno muško lice.

Zatim se sve misli rasplinu i sjećanja kao kroz dalek i zaboravljen san jave se. Ispreturane slike prošlosti, poneki do tančina zapamćen razgovor s Nezirom, a onda sanjarenje, mašta se otrgne i prsti ponovo padnu po ja-

stuku. U tim budnim snovima iščezavao je sav dotadašnji život, i lanjska materina smrt i mučni dani u fabrici ćilima i stegnut piskav glas brata koji plaćući traži dinar, jer mora kupiti novu pisanku i onaj sve češći bol u očima, bol od kojeg su tekle suze, sve je to nestajalo pred zamišljenim zbivanjima ili davnim djetinjim sjećanjima.

Pričalo se u ovoj prostranoj kući – a pusti čardaci i odaje to su potvrđivali – o zlatnom vremenu koje je prošlo, o pjesmi, vilenim konjima, kmetovima i sevdahu, pričalo se nekad, i u djetinjstvu Naza je, lutajući prostranim odajama i halvatima, osjećala i strah i neku tajanstvenu, skrivenu ljepotu minulih vremena. Težak vazduh iza mušebaka (u tom vazduhu zadrži se uvijek kakav star miris suhog bosioka ili karanfila), očeve obješene haljine srmom izvezene, puška na zidu i one pokretljive šumne sjenke što se u akšam javljaju po budžacima oživljujući mrtve stvari i puneći upečatljivu dječju dušu grubom stvarnošću, sve se to jednom zauvijek utisnulo u Nazino sjećanje. Pa su došla druga vremena (njihov dolazak Naza je upamtila po tome, što su sobe i zidovi ogoljeli, a teška materina ogra dukata koji su zvečali meko, kao prigušeno, izgubila se i Naza nikad nije smjela da pita gdje, bojeći se strašnog nekakvog odgovora, vremena koja ona nije htjela i protiv kojih se iz sve snage bunila. Kad je ostala sama s majkom i bratom, djetetom kržljivim, nedoraslim i uvijek nekud ćutljivim, činilo joj se – a tako je samu sebe uvjerala – da je to samo privremeno, da će se sve što je prošlo opet vratiti. Jer, ona je tako željela. Sve je poslije toga bilo neugodan san. I zapuštena bašča, i hljeb sa sirom, i studene zimske noći i, najзад, fabrika ćilima sa strogim pogledom nastojnice, ropskim strahovanjem što ga red i mogućnost izgubljene nadnice ulijevali, i sa ubogim mjesečnim ajlukom.

Sve više je Naza mrzila ovo svakodnevno nemilo snivanje, sve se više povlačila u se i tako odvojena vezla je danima, upisujući u derdef sva svoja priželjkivanja. Sve što je nestalo, sve što nije bilo i nije moglo biti, sve što je drago, sve je to Naza ostvarivala na derdefu. U krivim linijama spavali su zmajevi i sokoli i serhatlije iz divnih priča, micale su se one ćudne sjenke iz starinskih odaja, oćev ferman svijetlio je crvenom ćohom, zlatan zvek zvonio je u vezu i slike daleke buduće sreće, slike neodređene, pune boja i treperenja, te nestvarne slike gledale su je iz derdefa nasmijane. To što je svoje drage vezove prodavala, jer je trebalo kupiti drva, to je opet bio ružan san. I sve je bio san, i materina smrt, a potreba, neodoljiva potreba za buđenjem, javljala se s proljeća. Svake godine, tako, iznova ožive nestale priče. Radosno ćekanje nećeg svijetlog, lijepog, što je nalik onom zlatnom vremenu iz priča, takvo ćekanje ispuni je svu i pogrbljena Naza ispravi se koraćajući ćaršijom prema ćilimari.

(...)

Tako je došlo i ovo, trideseto Nazino proljeće. U noći prvoga dana dugo je prebirala po ruhu. Skupljano s mukom i godinama, zatvoreno u teškoj okovanoj sehari (ostatak bogate prošlosti) to ruho odisalo je onim posebnim

mirisom nošene tkanine. Bile su tu i stare materine svadbene džam-fezdi-mije i jedna ko zna odakle sakrivena zlatom prošarana papuča, pa nekoliko Nazinih najdražih vezova, lijepo složene krpe (bogzna čemu namijenjene) i košulje, i preko svega toga Naza je dugo prevlačila rukom gledajući ukočeno, kao nekom vizijom očarana, u unutrašnjost sanduka i ponavljajući uporno dvije riječi:

– Udaću se! Udaću se!

Pa je došao drugi dan. Rano izjutra probuđena s jednom stalnom mišlju na svoje ruho, gledala je kroz pendžer nalakćena. Grane stare kruške, pod kojom djeca svake jeseni dugo stoje i čežljivo gledaju u žute kolačuse, te grane miruju tamne u svijetlom jutru. Kao čudan i pun života vez razapet na modrom đerđefu neba, crn, izlomljen i izukrštan vez sa sitnim, jedva primjetnim zelenim pupoljcima, ukazuju se te grane Nazi. Sjela je za đerđef. Taj tajanstveni nebeski vez proljeća, može li se on izvesti?

Proljeća su uvijek donosila Nazi nova i nanovo doživljena uzbuđenja i ta uzbuđenja Naza nije umjela kazati niti bi je ko slušao. Samo su grčeviti potezi na razapetom platnu govorili o tim doživljajima, i stoga su proljećne vezove njene gospode najradije kupovale, plaćajući izuzetno i razmetljivo po deset dinara više. Drhtavi, ti su crveni i zeleni potezi zadihano jurili nekud vijugajući, gubeći se, da najzad izbiju na plavu širinu u nekoj vrištavoj boji što podsjeća na prekinut uzvik. I danas Naza je zaboravila otići na posao, zaboravila da će joj nadnica propasti i od jutra do duboko u noć, dok joj se oči nisu zamaglile od suza, vezla je i vezla. Ne osjećajući umor, ponesena željom da uhvati i ispiše na đerđefu onaj svoj veliki jutarnji doživljaj, ona je žurila da što prije svrši (sve s potajnom mišlju na sinoćno ruho), kao da će poslije toga odmah doći ono nešto, davno očekivana posljednja sreća. Ništa određeno nije imala pred sobom, ni sama nije znala šta čeka, ali duboko u njoj počivalo je uvjerenje da će se brzo, čim završi ovaj vez, možda još sutra, dogoditi „ono” i da poslije toga neće više biti tegoba. A u dnu toga uvjerenja počivala je jedino stvarna, neodoljiva čežnja za čovjekom. Nezir!

(...)

Prisiljena da počne, ona se najzad oslobodila:

- Ja ne mogu više čekat’... vo-vodi me... i... vjenčaj, ako ‘š sad, namah!...
- Pusti me, vidiš da imam posla, nije mi do maškare, djevojko!
- Ne šalim se, dina mi, nego ti ozbiljno kažem, vodi me kadiji na ničah!...
- Ama šta ti je, idi dovraga! Će si ti za me i šta mi se, kog belaja, namećeš! Neću te! Dosta je šale, skini mi se s vrata, budalo budalasta, sikter!

Naza se lecnu. Sve dok je Nezir govorio, raspaljujući se vlastitim riječima sve više, ona je otvorenih usta, sa još nasmiješenim izrazom i sa onim punim povjerenja pogledom pratila njegov govor ne vjerujući ni u jednu jedinu riječ, sigurna da se on samo šali. A kad ču ono „sikter!” izgovoreno oštro i popraćeno pokretom ruke kao da je izgoni napolje, ona zadrhta. U

taj čas sruši se sve što je bilo svijetlo. Ukaza joj se crveno, zadržiglo i srdžbom iskrivljeno lice pred njom, odrpan seljak smije se s ulagivanjem begu, čudna golotinja zja iz tamne unutrašnjosti dućana, a ona prljava guska zaustavila se i gaće.

U jedan trenutak začudi se kako je sve novo i nepoznato tu unaokolo. Zatim joj se lice trže kao od velikog bola, pokri ga rukama i dok ju je Nezir gurao grubo rukom, ona je, čvrsto stisnutih očiju, bojeći se da ponovo pogleda u ruševine jednog dragog svijeta, išla nasumce preko čaršije.

Kad je opet progledala, one svilene paučine nije bilo, ili joj se samo tako činilo. Huzbašin kanat je lupkao, zvana su zvonila Ilijinu smrt i taj zvon mijesao se s dalekim dovikivanjem splavara s Rijeke.

„Uzaludno proljeće!” pade joj iznenada na pamet. I dok je, pogrbljena i skršena, išla polako prema fabrici, u njoj se je javljalo jednolično i uporno: Uzaludno proljeće! Uzaludno...

BILJEŠKA O PISCU

Zija Dizdarević je rođen u Vitini kod Ljubuškog 18. februara 1916., ali djetinjstvo i mladost su mu vezani za Fojnicu, gdje je njegova porodica preselila 1920. godine. Školovao se u Sarajevu i Beogradu. Prve književne radove objavio je još kao srednjoškolac. Ubijen je u proljeće 1942. godine u zloglasnom fašističkom logoru Jasenovac. Sve Dizdarevićeve knjige štampane su tek nakon njegove smrti: *Pripovijetke* (Sarajevo, 1948); *Prosanjane jeseni* (1959), *Sabrana djela* (1968), *Blago u duvaru* (1983). U Fojnici, te u nekim drugim gradovima BiH se, kao sjećanje na ovoga značajnog bh. pripovjedača, održavaju tradicionalni književni susreti u znaku njegova imena („Susreti Zija Dizdarević”).



Objašnjenje pojedinih riječi

ajluk – mjesečna plaća

babine huke – narodni naziv za kasni zimski period (polovina mjeseca marta)

đerđef – okvir na kojemu se zateže platno za vez ili goblen

PITANJA I ZADACI

- Gdje je pisac smjestio radnju ove pripovijetke?
- Ko je pripovjedač u ovoj priči?
- Kako teče radnja: **hronološki** ili **retrospektivno**?
- Koja je osnovna tema u ovoj priči? Šta dodatno pokreće fabulu?
- Kako su opisani događaji, a kako atmosfera dolaska proljeća?
- Jeste li kad čuli za narodnu uzrečicu “srušen svijet, “srušeni snovi”? Ili za narodnu izreku: Obećanje, ludom radovanje? Na koji je način pripovjedač jasno pokvao tu granicu između sna, s jedne strane, i grube realnosti, s druge strane?

Književnoteorijski termini

hronološki način kazivanja – pripovjedački postupak u kojemu se događaji nižu onim redom kako su se i zbivali

retrospektivni način kazivanja – prekidanje hronološkog slijeda zbivanja podsjećanjem na događaje koji su se zbili u prošlosti

lik – nosilac radnje u književnom djelu (Književni likovi se dijele na glavne i sporedne. Glavni lik je nosilac glavne radnje. Ostali likovi su sporedni likovi i oni su manje važni. Način na koji je pisac opisao neki lik, kao i način na koji se taj određeni lik ponaša zove se karakterizacija lika.)

psihološka karakterizacija lika – skup specifičnih duševnih osobina nekog od likova u pripovijednom tekstu

opis – opisivanje, ocrtavanje, prikazivanje svojstava, izgleda, osobina i značajki nekog lika, prostora ili postojeće atmosfere unutar književnoga teksta

Opis, naprimjer, može biti: opis vanjskog izgleda lika, opis vanjskog prostora (eksterijer) i opis unutrašnjeg prostora (enterijer).

NARODNE IZREKE, POSLOVICE, ZAGONETKE, PITALICE

U narodnoj tradiciji, zahvaljujući bogatom iskustvu koje je usmeno prenošeno s generacije na generaciju, očuvano je mnogo narodnih izreka, odnosno poslovice, u kojima je sadržana određena životna mudrost i temeljna istina o životu i svijetu u kojem čovjek živi. Narodne izreke (poslovice) obično su vrlo duhovite, najčešće sažete samo u jednoj jedinoj rečenici. Njihova je osnovna namjena da skrenu pažnju, pouče i upozore.

- ONO ŠTO POSIJEŠ TO ČEŠ I POŽNJETI.
- KO RADI, NE BOJI SE GLADI.

- PITAT ĆE TE STAROST GDJE JE BILA MLADOST.
- KO DRUGOME JAMU KOPA, SAM U NJU PADA.
- KAD JEDEŠ – ŽVAČI, KAD GOVORIŠ – MISLI.
- ISPECI PA RECI!
- NIJE ZLATO SVE ŠTO SIJA.

PITANJA I ZADACI

- Zašto su narodne izreke obično sažete u samo jednu jedinu rečenicu? Šta to narodni mudrac najviše štedi? Zašto?
- Na koji način narodni mudrac saopćava određenu mudrost? Šta time želi izazvati u onome ko ga sluša?
- Zašto se narodne izreke (poslovice) nazivaju: mudrosnice?
- Jeste li čuli za još neku narodnu izreku (poslovicu)?
- Kako na vas utiču narodne izreke (poslovice)? Ponašate li se onako kako nas narodne izreke (poslovice) uče i opominju?

Objašnjenje pojedinih riječi

Narodna izreka (ili **poslovica**) – kratka, sažeta izrečena životna mudrost

ZAGONETKE

U usmenoj narodnoj tradiciji očuvana su duhovita i kratka poređenja koja nazivamo zagonetkama. Rješenje zagonetke zove se odgonetka.

KUD GOD IDEM, SVOJOJ KUĆI STIŽEM.	<i>(puž)</i>
BEZ KOŽE UĐE A S KOŽOM IZIĐE.	<i>(hljeb u pećnici)</i>
PUNA ŠKOLA ĐAKA, NIGDJE NEMA VRATA.	<i>(lubenica)</i>
ČETIRI UHA, DVA TRBUHA.	<i>(jastuk)</i>

RASTE JELA USRED SELA,
IZ SVAKE JELE DVANAEST OGRANAKA,
IZ SVAKOG OGRANKA ČETIRI GRANČICE,
IZ SVAKE GRANČICE PO SEDAM LISTIĆA.
(godina, mjeseci, sedmice)

ŠTA BEZ NOGU BJEŽI A BEZ RUKU GRABI?
(riba)

JA SAM MLAD, TANAK, LIJEP,
KAD PUTUJEM, IMAM REP
I ŠTO IDEM DALJE, REPA JE SVE MANJE;
IZGUBIM GA PUTUJUĆI, PA BEZ REPA MORAM KUĆI?
(konac u igli)

PITANJA I ZADACI

– Kad odgonetnete postavljene zagonetke, organizirajte na nastavnom satu mater-njeg jezika da svaki učenik/učenica postavi jednu zagonetku.

PITALICE

U pitalicama se postavljaju duhovita pitanja i na njih traži konkretni duhoviti odgovor. Pitalicama se provjerava neposredna snalažljivost i mudrost onoga kome se one upućuju. Postoje i pitalice na koje nema pravog odgovora (pogledaj primjere). U sadržaju su često dosta slične zagonetkama ili narodnim izrekama (poslovicama).

RIBA I PO – MARKA I PO, KOLIKO JE DESET RIBA?

ŠTA JE TEŽE: KILOGRAM ŽELJEZA ILI KILOGRAM PERJA?

ŠTA SE BOLJE VIDI NOĆU NEGO DANJU?

Objašnjenje pojedinih riječi

zagonetka – duhovita i kratka poređenja sastavljena samo od riječi s namje-rom da upute na neki pojam koji valja odgonetnuti

odgonetka – rješenje zagonetke

pitalice – duhovita pitanja na koja se traži konkretni duhoviti odgovor, čime se provjerava neposredna snalažljivost i mudrost onoga kome se pitalice upućuju

HASANAGINICA

(Narodna balada)

8

Šta se b'jeli u gori zelenoj?
Al' je snijeg, al' su labudovi?
Da je snijeg, već bi okopnio,
labudovi, već bi poletjeli
Nit' je snijeg, nit' su labudovi,
nego šator age Hasan-age;
on boluje od ljutih rana.
Ob'lazi ga mater i sestrice,
a ljubovca od stida ne mogla.
Kad li mu je ranam' bolje bilo,
on poruči vjernoj ljubi svojoj:
„Ne čekaj me u dvoru b'jelomu,
ni u dvoru, ni u rodu momu!”
Kad kaduna r'ječ razumjela,
još je jadna u toj misli stala,
jeka stade konja oko dvora;
tad pobježe Hasanaginica,
da vrat lomi kuli niz pendžere.
Za njom trču dvi ćeri djevojke:
„Vrati nam se, mila majko naša,
nije ovo babo Hasan-aga,
već daidža, Pintorović beže!”
I vrati se Hasanaginica,
ter se vješa bratu oko vrata.
„Da, moj brate, velike sramote,
gdi me šalje od petero dice!”
Beže muči, ne govori ništa,
već se maša u džepe svione,
i vadi njoj knjigu oprošćenja,
da uzimlje potpuno vjenčanje,
da gre s njime majci uzatrage.
Kad kaduna knjigu proučila,
dva je sina u čelo ljubila,
a dv'je ćeri u rumena lica:
a s malahnim u bešici sinkom,
od'jeliti nikako se ne mogla,
već je bratac za ruke uzeo,
i jedva je s' sinkom rastavio,
ter je meće k sebi na konjica,
s njome grede dvoru bijelomu.
U rodu je malo vr'jeme stala,
malo vr'jeme, ni nedjelju dana,

dobra kada i od roda dobra,
dobru kadu prose sa svih strana,
da najveće imotski kadija.
Kaduna se bratu svomu moli:
„Ah, tako te ne želila, braco!
Nemoj mene davat za nikoga,
da ne puca jedno srce moje,
gledajući sirotice svoje!”
Ali beže ne hajaše ništa,
već nju daje imotskom kadiji.
Još kaduna bratu se moljaše,
da njoj piše listak, b'jele knjige,
da je šalje imotskom kadiji:
„Djevojka te l'jepo pozdravljaše,
a u knjizi l'jepo te moljaše,
kad pokupiš gospodu svatove,
dug polduvak nosi na djevojku,
kada bude agi mimo dvore,
nek' ne vidi sirotice svoje!”
Kad kadiji b'jela knjiga dođe,
gospodu je svate pokupio,
svate kupi, grede po djevojku.
Dobro svati došli po djevojke,
i zdravo se povratili s njome.
A kad bili agi mimo dvora,
dvije ćerce s pendžera gledahu,
a dva sina prid nju izhođahu:
tere svojoj majci govorahu:
„Svrati nam se, mila majko naša,
da mi tebi užinati damo!”
Kad to čula Hasanaginica,
starišini svatov' govorila:
„Bogom brate, svatov' starišina,
ustavi mi konje uza dvora,
da darujem sirotice moje!”
Ustaviše konje uza dvora.
Svoju dicu l'jepo darovala:
svakom sinku nazve pozlaćene,
svakoj ćeri čohu do poljane;
a malomu u bešici sinku,
njemu šalje u bošči haljine.
A to gleda junak Hasan-aga,

ter dozivlje do dva sina svoja:
„Hod'te amo, sirotice moje,
kad se neće smilovati na vas,
majka vaša srca kamanoga!”

Kad to čula Hasanaginica,
b'jelim licem u zemlju udrila,
uput se je s dušom rastavila,
od žalosti, gledajuć' sirote!

Objašnjenje pojedinih riječi

bošča – pokrivač za glavu ili platno u koje se obično nešto umotava i nosi

kaduna – naročita gospođa

knjiga – u značenju pismo

pendžer – prozor

prosac – onaj koji, prema tradicionalnom narodnom običaju, od djevojke (ili žene) za udaju traži lični pristanak ili pristanak njenih roditelja/staratelja i porodice

PITANJA I ZADACI

- *Hasanaginica* je narodna **epsko-lirska pjesma (balada)** u kojoj je opisana tragična sudbina žene nakon nesporazuma s mužem unutar tadašnjih patrijarhalnih društvenih normi ponašanja. Koji su vaši neposredni dojmovi o ovoj narodnoj pjesmi?
- Koja je osnovna tema ove balade?
- Odredi glavne likove, nosioce radnje u ovoj narodnoj pjesmi?
- Jeste li dosad čuli za stilsku figuru koja se zove **slavenska antiteza**?
- Koliko slogova imaju stihovi u baladi? Šta je **epski deseterac**?
- Uspostavi i opiši međusobne odnose unutar tadašnjih postojećih patrijarhalnih društvenih normi i naporednosti:
 - a) supruga – muž
 - b) snaha – svekrva
 - c) snaha – jetrva
 - d) majka – djeca
 - e) sestra – brat
 - f) žene – muškarci
 - g) begovi – age
 - h) pojedinac, lična osjećanja – sredina, društvo i društveni kontekst
 - i) epsko – lirsko

- Zbog čega Hasanaginica nije mogla otići posjetiti svoga ranjenog muža? Je li ona lično željela otići, ili od stida nije mogla?
- Ko je imotski kadija?
- Šta je u ovoj baladi tragično? Obratite pažnju na trenutak kad svatovi, dok vode Hasanagicu, nailaze kraj kule Hasanage.
- Kakav je **jezik narodnog pjevača**?



Scena iz opere "Hasanaginica"



Nada Đurevska

Zanimljivo

Balada *Hasanaginica* nadahnula je mnoge dramske pisce da napišu istoimene drame (Milan Ogrizović, Alija Isaković, Nijaz Alispahić i dr.). Poznata je i televizijska drama *Hasanaginica*, snimljena prema tekstu Alije Isakovića, a u kojoj lik Hasanaginice glumi Nada Đurevska.

Književnoteorijski termini

balada – epsko-lirska pjesma sa, uglavnom, tragičnim raspletom

epski deseterac – stih koji ima deset slogova s pauzom (cezurom) iza četvrtoga sloga

epsko-lirska pjesma – pjesma (obično, narodna pjesma) koja u sebi sadrži i elemente epskog kazivanja i elemente lirskog iskaza

narodni pjevač – opći izraz za kazivača pjesme iz usmenoga narodnog stvaralaštva

slavska antiteza – posebna vrsta antiteze; antiteza koja se sastoji od pitanja, negativnog odgovora, zatim potvrdnog odgovora, a ime je dobila zbog toga što je česta u usmenom (narodnom) pjesništvu slavenskih naroda

televizijska drama – dramski tekst snimljen (filmovan) za emitiranje, prvenstveno, na televiziji

SKENDER KULENOVIĆ

STEĆAK

Stećak mramorni ćuti govorom scena po boku,
jači od kandža kiše, povampirenja i krađe.
Njegov mjesec i sunce, što znače posmrtno lađe,
davno su prevezli dušu, vjekuju sad u doku.

Udaljili su se od njega i gradovi i sela.
Vidik mu stvore listopad i kože što tu brste.
Vjetar podsjeti lijeske, i one se šapatom krste.
Zmija mu kreće uz reljef, svoj reljef svije sred čela.

Zašto sam došao ovdje, kad sve već ovdje piše?
Posljednju blijedu zelen s jesenjom travom dišem.
Čuj, zvoni zrelo stablo – to lijes mi teše žuna.

Stihove što još bruje dlijetom po stećku svom stišaj,
pa, uspokojen, pusti neka ih pokrije lišaj,
leži pod stećak stiha bez prevoznika-čuna.

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je poznati sonet Skendera Kulenovića.
U koji nas svijet uvodi pjesnički subjekt ovim stihovima?
- U kojem su slogu sročeni stihovi u sonetu?
- Uporedite sonet *Stećak* Skendera Kulenovića sa sonetom A. G. Matoša *Notturmo*.
U čemu su sličnosti a u čemu razlike? Obratite pažnju na broj slogova u pojedinom stihu.
- Kako se u ovoj pjesmi razumijeva osnovni smisao stećka i koja je njegova uloga u čovjekovu životu? Je li stećak samo nadgrobni biljeg ili nešto više? Obratite pažnju na riječi – simbole: *lađa, mjesec, sunce, zmija* itd.
- Čemu sve odolijeva stećak, čemu prkosi, šta govori?
- Zbog čega su od njega udaljeni gradovi i sela?
- Vidimo da je u **katrenima** predočena slika samog stećka u postojećem životnom kontekstu, okolišu, atmosferi, gdje je izložen vjetru, kišama, nepogodama, ostavljenostima, našim čuđenjima. Međutim, kasnije, u dvjema **tercinama**, pjesnički subjekt značenja i poruke stećka prenosi na samoga sebe. Zašto?

ANTUN GUSTAV MATOŠ

NOTTURNO

Mlačna noć; u selu lavež; kasan
Ćuk il netopir;
Ljubav cvijeća - miris jak i strašan
Slavi tajni pir.

Sitni cvrčak sjetno cvrči, jasan
Kao srebren vir;
Teške oči sklapaju se na san, S neba rosi mir.

S mrkog tornja bat
Broji pospan sat,
Blaga svjetlost sipi sa visina;

Kroz samoću, muk, Sve je tiši huk:
Željeznicu guta već daljina.

Objašnjenje pojedinih riječi

notturmo – noć

netopir – sova, ćuk

BILJEŠKA O PISCU

Antun Gustav Matoš je rođen 1873. u Srijemu (Hrvatska), a umro 1914. god. u Zagrebu. Pisao je poeziju, pripovijetke, putopise, kritike, te gorljivo sudjelovao u književnim polemikama u svome vremenu.

U njegova najznačajnija književna ostvarenja ubrajaju se: *Iverje*, *Novo iverje*, *Ogledi*, *Vidici i putovi*, *Umorne priče*, *Naši ljudi i krajevi*, *Tri humoreske*, *Moralist i druge satire*, *Život za milijune*, *Pečalba*.

U Zagrebu mu je podignut i spomenik u obliku klupe na kojoj Matoš sjedi i gleda u Zagreb.



PITANJA I ZADACI

- *Notturmo* je, kako kažu biografi ovoga velikoga hrvatskog pjesnika na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, posljednja Matoševa pjesma. Napisana je nekoliko dana prije smrti. Koja je osnovna tema ove pjesme? U kakvoj je atmosferi zatečen pjesnički subjekt?
- Prvi stihovi govore o smirenosti, spokoju, miru koju donosi noć. Je li, međutim, isti slučaj u kasnijim stihovima? Donose li kasniji stihovi, postupno, osjećanje jeze i straha?
- Pjesnik najintimnije suosjeća sa svim onim što se događa u prirodi. Ovo je jedna od mnogobrojnih Matoševih pejzažističkih pjesama. Prostor, ili pejzaž, nije uokviren nekom statičnom slikom, nego je sav u zvučnom i glazbenom pokretu, sve je spleteno mrežom snažnih zvučnih signala. Obratite pozornost na: noć i lavež, glasanje cvrčaka, miris cvijeća, osjećanje teških očiju, nadolazeći mir, bat s tornja, sat koji je pospan, blaga svjetlost, osjećanje samoće, muk, huk, željeznica koju guta daljina, itd.
- Šta bi se moglo reći o ostvarenom jeziku i stilu? Obratite pažnju na činjenicu da pjesma ima dvije razine značenja: 1. **doslovno značenje** i 2. **preneseno značenje**, tj. ono značenje koje se ostvaruje u čovjekovu umu i osjetilima. U kojemu je obimu *Notturmo* **deskriptivna pjesma (opisna, pejzažna pjesma)**, a u kojemu obimu **misaona pjesma**?
- Koje još stilske figure prepoznajete u ovoj pjesmi? Pronađite primjere za **onomatopeju i personifikaciju**.
- Na koji način posebnu ritamsku tenziju i zvučnost daju jednosložne riječi na svršetku stiha (*bat, sat, mir, vir, itd.*)?
- S obzirom da je **ukrštena rima** vrlo česta u Matoševoj poeziji, gdje je i na koji način ovdje ostvarena?

Književnoteorijski termini

deskriptivna (ili **opisna**) **pjesma** – vrsta lirске pjesme u kojoj pjesnik najčešće opisuje prirodu i ističe njene ljepote

pejzažistička pjesma – opisna (deskriptivna) pjesma u kojoj je osnovna tema opis određenog pejzaža

sonet – ritamski usklađena i rimovana posebna pjesnička forma sastavljena od četrnaest stihova i raspoređena, obično, u četiri strofe (4 + 4 + 3 + 3)

parna rima – rima u kojoj je glasovno podudaranje (slaganje) završnih slogova u strofi uspostavljeno na principu: *aabb*

ukrštena rima – rima u kojoj je glasovno podudaranje (slaganje) završnih slogova u strofi uspostavljeno na principu: *abab*

ЈОВАН ДУЧИЋ

МОРСКА ВРБА

Само врба стоји над морем, врх света,
Расплела је косу зелену и дугу,
Наличи на нимфу која је проклета
Да постане дрво и да шуми тугу.

Слуша песму гора када јутро руди,
Агонију воде у вечери неме,
Непомично стоји тамо где све блуди:
Облаци и ветри, таласи и време.

И ту шуми с њима, дајући полако,
Мору коју грану, ветру листак који:
И, ко срце, себе кидајући тако,
Тужно шуми живот. – Сама врба стоји...

БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Јован Дучић је рођен у Требињу 1874., а умро у САД-у 1943. године. Школовао се у Швајцарској и Француској. Био је дипломата, те је као амбасадор живио у Софији, Атини, Риму, Мадриду, Женеви, Будимпешти, а кад је избио Други свјетски рат отишао је у Америку. Писао је пјесме, путописе, есеје и критике. Прву збирку пјесама штампао је 1901., а затим и 1908., 1911. и 1914. године.

Најпознатији пјеснички циклуси су: *Царски сонети*, *Дубровачке пјесме*, *Јадрански сонети*, *Сенке по води*, *Душа и ноћ*, *Јутарње пјесме*, *Пјесме љубави и смрти*, итд.



ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Пред нама је још једна описна (дескриптивна), пејзажистичка пјесма. Међутим, за разлику од Матошеве пјесме, гдје је обухваћен широк простор који улази у пјесму, овдје је пјеснички субјекат заокружен судбином врбе изнад мора. С којим митским бићима пјесник упоређује врбу?
- И у овој пјесми остварена је рима (укрштена рима: абаб). Шта недостаје да би ова пјесма могла да буде сонет?

– Које истине о свијету и животу открива пјеснички субјекат?
 Могли бисмо да кажемо да ово није само описна (дескриптивна)
 пјесма, него је и мисаона пјесма.

Књижевнотеоријски термини

мисаона поезија – поезија којом су исказане филозофске, мудре истине о свијету и животу

NEDŽAD IBRIŠIMOVIĆ

BOSNA

Bosna, to je jedna dobra zemlja.
 Kad plače, klobučaju kiseljaci.
 Sagni se i pij, niko se ne ljuti.

U Bosni ima jedna tišina.
 U tišini jedna njiva.
 U toj njivi obeharalo stablo.
 Zimi Bosna po svu noć srebrom zvoni.

Bosna ima Bosanca.
 Kad Bosanac liježe na počinak
 On polahko glavu spušta na zemlju
 Da zemlju ne povrijedi.

Bosna ima majku.
 Majka se popne na brdo iznad pruge
 Pa mahne mašinovodi.
 Majka mahne mašinovodi,
 A lokomotiva vrisne.

Bosna ima kuću
 U kući živi starica
 Njen osmijeh je ajet o Džennetu.

Skloni obuću kad prelaziš Unu, Savu, Drinu
 Operi noge u rijekama
 Bosna je ćilimom zastrta.

BILJEŠKA O PISCU

Nedžad Ibrišimović, romanopisac, dramski pisac, pripovjedač, skulptor, rođen je 20. oktobra 1940. godine u Sarajevu. Osnovnu školu je završio u Žepču. Srednju umjetničku školu, odsjek kiparstvo, 1961. godine, također u Sarajevu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu, odsjek filozofija. Autor je velikog broja knjiga pripovijesti, drama i romana. Prevođen je na češki, turski, albanski, engleski, francuski, španski, njemački i italijanski. Umro je 15. septembra 2011. godine u Sarajevu.



Objašnjenje pojedinih riječi

ajet – rečenica u Kur'anu

Džennet – Raj, prema islamskom vjerovanju

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je pjesma jednog od najznačajnijih bh. pisaca u drugoj polovini dvadesetog stoljeća. Iako je Ibrišimović prvenstveno bio prozni pisac, napisao je i određeni broj pjesama. Pjesma “Bosna” izražava patriotski odnos pjesničkoga subjekta prema svojoj domovini. Na koji je način uspostavljena veza sa zemljom koja se voli?
- U čemu je ovo **patriotska pjesma**.
- Obratite pažnju na stihove: *Kad Bosanac liježe na počinak / On polahko glavu spušta na zemlju / Da zemlju ne povrijedi*. Šta vam oni neposredno govore o odnosu Bosanca prema svojoj zemlji?
- Ova se pjesma rasporedom stihova i ostvarenim ritmom razlikuje od prethodnih pjesama. Predočena je u **slobodnom stihu**.

Književnoteorijski termini

slobodan stih – stihovi u pjesmi koji nisu međusobno povezani ili uvjetovani rimom

Većina pjesama u književnom stvaralaštvu savremenih pisaca ispisana je slobodnim stihom. Te pjesme nisu napisane tako da izravno poštuju ustaljena pravila u gradnji stihova i strofa, ili raspored rima, u njima se nižu stihovi različite dužine, a pravih rima nema, ili se rime pojavljuju tek povremeno.

patriotska poezija – poezija u kojoj su izražena visoka osjećanja prema domovini, zavičaju, rodnom kraju, životnom prostoru u kojemu se živi, ili iz kojega se potiče.

TIN UJEVIĆ

DAŽD

(Odlomak iz poeme)

U obilnim mlazovima
iz teških oblaka
liva se gusta kiša.

Toči kao iz kabla
na livade,
na voćnjake,
na pašnjake;
ali, nadasve,
lupa na naša stakla,
kuca na naša vrata,
bije nam o krovove.
I zvuči,
i svira,
u svima jezicima,
u čudnim narječjima,
nasilna,
sveplodna kiša.

A njen je zvuk
sladak sluhu
kao čehulja grožđa
usnicama.

(...)

Kiša rominja,
glogolji,
žamori;
kiša jadikuje;
mijenja pravac,
vraća se,
bugari,
i opet sipi i sipi
na dvorišta gdje stvara mlake,
na krovove gdje teče u žlijeb;
kiša jednolično svira
kao lučac o zvonku staklu
po stablima,
po brezima,
po živcima,
po srcima.
Kiša kiši
i kiši
i prestaje da kiši;
a onda otiče cestom...



BILJEŠKA O PISCU

Tin Ujević (puno ime: **Augustin Tin Ujević**) je rođen u Vrgorcu (Hrvatska) 5. srpnja 1891, a umro je u Zagrebu 12. studenoga 1955. godine. Suvremenici ga, osim što je bio veliki pjesnik, pamte i po tomu što je posjedovao iznimno bogatstvo duha i enciklopedijsku obaviještenost o problemima kulture i umjetnosti. Objavio je veliki broj knjiga poezije, knjiga eseja, ali i prijevoda s francuskog i drugih europskih jezika.

Objašnjenje pojedinih riječi

dažd – kiša

harfa – glazbeni instrument

PITANJA I ZADACI

- Koja su osjećanja pokrenuta u pjesniku dok gleda kako, “kao iz kabla”, pada kiša? Kakvim je mislima obuzet?
- Zašto je pjesnik upotrijebio staru, arhaičnu riječ *dažd* a ne kiša?
- Koliko se u pjesnikovu doživljaju padanja kiše prepliću slušne (akustične) pojedinosti s vidnim (vizualnim) pojedinostima?
- Na što sve kiša podsjeća pjesnika? S čime sve uspoređuje padanje kiše?
- Otkrijte gdje je sve pjesnik upotrijebio stilsku figuru onomatopeju.
- Koje su riječi dovedene u međusobnu ritmičnu vezu? Gdje je sve ostvarena rima? Zašto je to važno u punom doživljavanju pjesme?

Književnoteorijski termini

onomatopeja – pjesničko izražajno sredstvo u kojemu se glasovno oponašaju određeni zvuci iz prirode

DOBRIŠA CESARIĆ

OBLAK

U predvečerje, iznenada,
Ni od kog iz dubine gledan,
Pojavio se ponad grada
Oblak jedan.

Vjetar visine ga je njaho,
I on je stao da se žari,
Al oči sviju ljudi bjehu
Uprte u zemne stvari.

I svak je išo svojim putem:
za vlašću, zlatom il za hljebom,
A on – krvareći ljepotu –
Svojim nebom.

I plovio je sve to više,
Ko da se kani dići do boga;
Vjetar visine ga je njaho,
Vjetar visine raznio ga.

PITANJA I ZADACI

- Pjesma *Oblak* Dobriše Cesarića je sastavljena od četiri strofe od po četiri stiha. Poslije pozornog čitanja obratite pozornost za što je neposredno vezan pjesnički subjekt. Može li opisivanje prirodne pojave kao što je naslov, po sebi, nešto sugerirati?
- Možemo li kazati da je pjesnik usmjeren na neku socijalnu pojavu?

- U što prerasta oblak? Što simbolizira?
 - Kako tumačite stihove: *I svak je išo svojim putem: / za vlašću, zlatom il za hljebom...* Za čim je išao, čemu je težio oblak?
 - Tko vas podsjeća na oblak u vašem neposrednom okruženju?
 - Pročitajte pozorno pjesme *Balada iz predgrađa* i *Slap* i usporedite ih s pjesmom *Oblak* prema sljedećim kriterijima:
 - stilska funkcija glagola (prezent, aorist i imperfekt),
 - stilska funkcija pridjeva i imenica u opisivanju,
 - prema zvukovnim elementima pjesničkog govora,
 - prema glasovnoj strukturi stiha, ponavljanju glasova i njihovoj ekspresivnoj vrijednosti.
- Pjesma *Balada iz predgrađa* ima veoma izraženu socijalnu notu. U čemu se to najviše ogleda?

BALADA IZ PREDGRAĐA

....I lije na uglu petrolejska lampa
Svjetlost crvenkastožutu
Na debelo blato kraj staroga plotu
I dvije, tri cigle na putu.

I uvijek ista sirotinja uđe
U njezinu svjetlost iz mraka,
I s licem na kojem su obično brige
Pređe je u par koraka.

A jedne večeri nekoga nema,
A moro bi proć;
I lampa gori,
I gori u magli,
I već je noć.

I nema ga sutra, ni prekosutra ne,
I vele da bolestan leži,
I nema ga mjesec,
I nema ga dva,
I zima je već,
I sniježi...

A prolaze kao i do sada ljudi
I maj već miriše...
A njega nema, i nema, i nema,
I nema ga više

I lije na uglu petrolejska lampa
Svjetlost crvenkastožutu
Na debelo blato kraj staroga plotu
I dvije, tri cigle na putu.

SLAP

Teče i teče, teče jedan slap;
Što u njem znači moja mala kap?

Gle, jedna duga u vodi se stvara,
I sja i dršće u hiljadu šara.

Taj san u slapu da bi mogo sjati,
I moja kaplja pomaže ga tkati.

Književnoteorijski termini

simbol – stilska figura sastavljena od riječi ili skupine riječi kojima konkretan predmet upućuje na određeni apstraktni pojam

Simbolom se konkretnom predmetu daje šire značenje. Primjerice: hrast – dugovječnost, stijena – postojanost, golub s maslinovom grančicom – mir, lisica – lukavost, itd. Simbol, kao pjesnička figura, osobito je njegovan u vrijeme književnoga romantizma.

simbolizam – stilski postupak, prisutan u poeziji u drugoj polovici 19. stoljeća, razvija se u europskoj literaturi. Cijeli tekst svojim sadržajem prerasta u jedinstveno značenje koje nije u vezi s konkretnim polazištem.

socijalna poezija – poezija u kojoj su opisani određeni društveni problemi kao što su siromaštvo, težak socijalni status radnika, itd.

АЛЕКСА ШАНТИЋ

EMINA

Sinoć, kad se vratih iz topla hamama,
Prođoh pokraj bašte staroga imama;
Kad tamo, u bašti, u hladu jasmina,
S ibrikom u ruci stajaše Emina.

Ja kakva je, pusta! Tako mi imana,
Stid je ne bi bilo da je kod sultana!
Pa još kad se šeće i plećima kreće...
– Ni hodžin mi zapis više pomoć neće!...

Ja joj nazvah selam. Al' moga mi dina,
Ne šće ni da čuje lijepa Emina,
No u srebren ibrik zahitila vode
Pa po bašti đule zalivati ode;

S grana vjetar duhnu pa niz pleći puste
Rasplete joj one pletenice guste,
Zamirisa kosa ko zumbuli plavi,
A meni se krenu bururet u glavi!

Malo ne posrnuh, mojega mi dina,
No meni ne dođe lijepa Emina.
Samo me je jednom pogledala mrko,
Niti haje, alčak, što za njome crko'!...



БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Алекса Шантић је рођен 1868, а умро 1924. године. Живио је у трговачкој мостарској породици у којој нису имали разумијевања за његову пјесничку даровитост. Послије завршетка трговачке школе у Трсту и Љубљани, враћа се у родни Мостар.

Својом поезијом Шантић је повезивао 19. и 20. вијек. Највећу пјесничку зрелост достиже између 1905. и 1910. године, кад су и настале његове најљепше пјесме. Шантићева поезија је пуна снажних емоција, љубавне туге, бола и пркоса.

Објашњење појединих ријечи

алчак – враголан

хамам – купатило

хоџин запис – посебни запис, на арапском језику, у сврху народног лијечења

ибрик – бакарна посуда с уским грлом и с поклопцем за воду

имам – духовни предводник и ауторитет у исламској вјерској заједници

иман – вјера, вјеровање

султан – врховни суверен у Османском царству

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Пред нама је једна од најљепших пјесама у историји бх. љубавне поезије. Своју непосредну инспирацију за љубавно пјесништво Шантић је нашао у босанскохерцеговачкој народној пјесми севдалинци. Откријте у којим се елементима *Емина* веже за севдалинку. И севдалинка је, превасходно, пјесма љубавне чежње и неостварене љубави.
- Како је остварена рима у овој пјесми? Код великих пјесника није нимало случајно да и значење појмова у рими додатно употпуњује свијет и израз унутар пјесме (*хамама* – *имама*, *јасмина* – *Емина*, *мрко* – *црко*, итд.)
- У наставку дружења с поезијом Алексе Шантића, пажљиво прочитајте пјесму *Вече на шкољу*, гдје је уочљиво колико и одабир гласова у стиховима поспјешује ритам поједине пјесме и наше непосредно читатељско осјећање. Јесте ли чули за стилске фигуре **асонанца** и **алитерација**?

ВЕЧЕ НА ШКОЉУ

Пучина плава
Спава,
 Прохладни пада мрак.
Врх хриди црне
Трне
 Задњи румени зрак.

И јеца звоно
Боно,
 По кршу дршће звук;
С уздахом туге
Дуге
 Убоги моли пук.

Клече мршаве
Главе
 Пред ликом бога свог –
Ишту. Ал' тамо,
Само
 Ђути распети бог.

И сан све ближе
Стиже,
 Прохладни пада мрак,
Врх хриди црне
Трне
 Задњи румени зрак.

VEČE NA ŠKOLJU

Pučina plava
Spava,
 Prohladni pada mrak.
Vrh hridi crne
Trne
 Zadnji rumeni zrak.

I jeca zvono
Bono,
 Po kršu dršće zvuk;
S uzdahom tuge
Duge
 Ubogi moli puk.

Kleče mršave
Glave
 Pred likom boga svog –
Ištu. Al' tamo,
Samo
 Ćuti raspeti bog.

I san sve bliže
Stiže,
 Prohladni pada mrak,
Vrh hridi crne
Trne
 Zadnji rumeni zrak.

Књижевнотеоријски термини

љубавна поезија – пјесништво које слави љубав, повезаност и занос оних који се воле, или који чезну једно за другим

Међу највеће домаће и свјетске пјеснике љубавне поезије убрајају се: Франческо Петрарка, Жак Преввер, Силвија Плат, Сергеј Јесењин, Весна Парун, Алекса Шантић, Муса Ђазим Ђатић и др.

алитерација – стилска фигура (пјесничка) понављања истих сугласника или слогова у стиху, и то најчешће на почетку

асонанца – стилска (пјесничка) фигура понављања истих самогласника у стиху

OSLO POD SNEGOM

(Odlomak – Pisma iz Norveške)

Na kamenu je sav život Norveške, sav njen karakter, sva njena nesreća. U vodama je sva njena lepota. U šumama njena mašta. Na zapadnoj, razudenoj i rascvetaloj obali poređani su raskošno lepi i jezovito ćutljivi fjurovi sa svojim dolinama, i posejane su varošice, pune hitrog života mornara i šarene graje pristaništa. A u unutrašnjosti, teško pritiskuju i zemlju i ljude puste snežne poljane, fjelovi (Fjeld), i kamenjari, i teško i nepravilno se podižu varoši na rasplinjeno slojevitim ili kupasto zaobljenim, često kao staklo glatkim brežuljcima i blokovima stena koji na svakom koraku strče iz zemlje, a koje je teško spraviti sa zemljom.

I Oslo (ranije Kristijanija), glavni grad Norveške, leži na takvom terenu, i stoga je sav talasast i neravan, pun strmenitih ulica, izdignutih zgrada, raznih bizarnih slika. Idete ulicom, i odjedared zašušti drvo nad glavom; a ranije niste mogli ništa opaziti, jer je stena s ulice živom ogradom skrivena. Ili, poznaniku se ulazi u kuću pravo s ulice, a njegovu prvom susedu se ulazi u kuću preko šezdeset stepenica. Malo dalje opet, između dve kuće, diže se stena koja izgleda kao porušen toranj ili kao preturena lađa, a izrasla je platana u čudnom, maltene horizontalnom položaju, i zakrčila na tom mestu skoro pola puta. Crkve su mahom na brežuljcima, a ulica Karla Johana (kralj norveški) penje se kao prostrana terasa do kraljeva dvorca, koji sa šumovitog visa gleda celu srednju varoš.

Kasnije, kad padne debeli norveški sneg i otvori se saonik, vidi se mnoga privlačna i neobična slika na tom humkastom i neravnom terenu. Ne samo školska deca nego i poštanski i bankarski momci, trgovački i zanatlijski šegrti i raznosači, jednom rečju svi oni koji od zabave ili po dužnosti krstare ulicama celoga dana – stanu se pojavljivati sa nekim veoma niskim, uskim i lakim, ako je slobodno reći, ružnim saonicama, koje nose pod pazuhom kao kakav portfelj. I čim se ulica, ma najmanje, nagne, odjedared, jednim brzim i vešt看im manevrom odrasli uzjašu, a deca potrbuške legnu na svoje saonice, i u trenu oka, dok vi još nevešto gazuckate i oprezno ispitu-jete i desnom i levom, oni su skratili svoj put, i tamo dole, udnu ulice, lako i hitro poskakali iz snega, tutnuli saonice opet pod pazuhu do prve zgodne prilike, kojih je po ulicama Osla dosta.

Ima, naravno, i takvih prolaznika kojima saonice ne priliče, ali po norveškim pojmovima priliči im nešto drugo, priliči im da se tociljanjem ugrelu i skrate put. Duž svakoga trotoara vidite jednu ili dve tociljajke, glatke kao staklo, i po njima se klizi mlado i staro, debelo i mršavo, graciozno i zdepa-sto, naravno sa jednom sigurnošću i brzinom koju mogu imati samo ljudi što

se takoreći od rođenja, i više od šest meseci u godini transportuju na ovaj originalni način.

Koliko te pojave oživljavaju promet, koliko karakterističnosti, novih gestova, figura i manira unose u svakidašnju uličnu sliku, to se ne da lako opisati. Izgleda kao da svi ljudi igraju od radosti što je pao sneg i lete saonice.

Iznenaduje možda što u modernom, urednom, strogo uređenom glavnom gradu ta čudna jurnjava nije zabranjena ni po parkovima, ni po najživljim ulicama i raskršćima. Već ako to nije vrsta nacionalne afirmacije da se bez ikakvih odredaba i pravila svaki po volji sme strmeknuti, i svakog po volji sme oboriti. Dečje, ili paketima natovarene saonice neprekidno se ukrštaju i sevaju između automobila i tramvaja; a nigde nema trotoara bez točiljajke, odnosno, pošto se sasvim male saonice spuštaju i po trotoarima i glačaju ih u svima pravcima, nema trotoara koji nije točiljajka. Mora se priznati, međutim, da se krupne nevolje retko događaju, a da se sitne nevolje dešavaju najviše onima što traže da prođu između točiljajki.

Naročito živopisna su ona mesta gde je raskršće brežuljak i zvezda se u nekoliko strmenitih ulica. Takav je, recimo, vis ispred kraljeva dvora, ili mesto gde je spomenik pesnika Velhavna. Tu je u svako doba dana toliko dece koliko o Božiću vrabaca na ambaru, i neobično je zanimljivo gledati sa kakvom bravurom upravljaju saonicama, spuštaju se sa vrha visa, projure celu ulicu, i, usled silnog zamaha, lete još daleko i po ravnom. Svi u kožnim haljinama, ili u kamiljoj dlaci i vuni a la Fritjof Nansn, i svi zdravi i veseli i nestašni kao da ih je neko na đavolskoj lopti servirao.

To je tako živa i pokretljiva slika da stranac radoznalo gleda: neće li čežnjivi pjesnik Velhavn odjedared skočiti sa stolice svoga spomenika, i sa grudvama snega koji mu se u krilu nakupio potrčati u gomilu dece...

BILJEŠKA O KNJIŽEVNICI

Isidora Sekulić je rođena u Mošorinu, 16. februara 1877., a umrla u Beogradu, 5. aprila 1958. Jedna je od najistaknutijih srpskih književnica 20. vijeka. Djetinjstvo je provela u Zemunu, Rumi i Novom Sadu, a školovala se u Novom Sadu (Viša djevojačka škola) i Somboru (Srpska preparandija). U pola vijeka književnog rada objavila je više knjiga narativne proze, kritičkih knjiga i članaka. Evo nekih od važnijih djela: *Saputnici* – dnevnička proza (1913.), *Pisma iz Norveške* – putopis (1914.), *Đakon Bogorodičine crkve* – roman (1919.), *Kronika palanačkog groblja* – pripovijetke (1940.), *Analitički trenuci i teme*, knj. 1-3. – eseji (1941.), *Govor i jezik, kulturna smotra naroda* – studije(1956.), itd.



PITANJA I ZADACI

- Kojoj književnoj vrsti pripada ovo djelo? Čuli ste u dosadašnjem svome obrazovanju za **putopis**?
- Već ste upoznati s osnovnom podjelom književnosti: lirika, epika, drama. U prethodnom dijelu ovog dijela udžbenika susretali smo se s lirskim osjećanjem svijeta, u narednom dijelu družiti ćemo se s proznim tekstovima, odnosno s književnim izrazom koji poznamo pod pojmom: epika.
- Putopisi Isidore Sekulić obiluju snažnim poetskotvornim slikama. Obratite, naprimjer, pažnju na sljedeći citat: *“Naročito živopisna su ona mesta gde je raskršće brežuljak i zvezda se u nekoliko strmenitih ulica...”* Na koji način riječ *zvezda* (prema infinitivu *zvezdati*) razumijevate kao prezentni glagolski oblik?
- U nastavku, možete vidjeti koje su sličnosti a koje razlike u putopisu Isidore Sekulić u odnosu na putopisne zapise Zuke Džumhura?

ZUKO DŽUMHUR

NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI

Ovdje, sa brijega, vidi se cio Zlatni rog. Desno je Fanar.

Voda pod Fanarom bila je bajata i stara – vizantijska.

U ovoj vodi više se ne ogledaju stvari sa zemlje.

Po Fanarskom brijegu nad Zlatnim rogom čuče crvotočne kuće popularnih mušebaka, rasute po padini iznad Vaseljenske patrijaršije. Izdaleka, ovako razbacane, liče na potučenu vojsku posljednjih otomanskih sultana.

Ova propala zdanja grčkih trgovaca vijekovima su odolijevala islamu i zemljopisima.

Bogata i moćna do prije stotinjak godina, desna obala zaliva bila je gnijezdo fanariota. Ovdje je bio centar grčke akcije na Balkanu i trgovačke špekulacije na Levantu. Odavde su se generacije bogatih hrišćana lukavstvom, novcem i intrigama nosile s turskom vjerom i policijom. Zlatom se kupovao sultan i iskupljivao Hrist.

Trgovci su držali novac, patrijarh carigradski držao je crkvu, car ruski držao je patrijarha. Kada nije bivalo tako – panduri su globili trgovce, a derviši su vješali patrijarha. Srednja vrata Vaseljenske patrijaršije i danas su zazidana. Na njima je visio patrijarh Grigorije. Ali, i prije i poslije toga, begovi fanarski bili su i kneževi i guverneri otomanski po Vlaškoj i Rumeliji i savjetnici carski na Saraju i na Porti.

Nema više fanariota... Ni sultana otomanskog... Ni cara pravoslavnog... Sa ovog brežuljka zlato je pobjeglo u banke po Galati ili čak u Urugvaj.

Bogati trgovci žive na Džihangiru ili Floridi. Na Fanaru je ostala sirotinja jevrejska i Patrijašija vaseljenska uboga i preuboga. Prije nekoliko godina htjela je Patrijaršiji pomoći i Moskva, ali su je pretekli protestanti i dolari.

Na padini što prolazi pored malog prozora ležao je nekad stari Vizant, i možda su janičari u jednom od ovih tijesnih prolaza dotukli osamnaestog i posljednjeg vizantijskog cara, računajući od Konstantina Velikog ili sto dvadesetog, računajući od imperatora Avgusta Oktavijana.

Tako piše u svim historijama...

Brod okreće desno, panorama se prekida. Pored prozora teče zelena voda. Sve do Ejuba...

Truhle tarabe, drvene kuće, desetak kubeta, stotine automobila i jablanovi. Sakrivena u šiblje, turbeta na gomili dotrajavaju kao neko ogromno, neupotrebljivo i polupano posuđe, bačeno u korov. Na Istoku se spomenik ne može uvijek vidjeti cio. Sve je napuklo i za sve se zalijepio „noviji“ svijet dućana i daščara. Vidi se obično kube ili samo vrh munare.

Na dnu dvorišta Ejubove džamije, u zelenilu šedrvana i česama ima stotinjak kvadratnih metara stare turske keramike, ljepše od one u jedrenskoj Selimiji, i svježije od one u Plavoj džamiji. Na ovim pločama sve se veže i prepliće u zelenim čvorovima i opet nadovezuje u vječnom ponavljanju teme koja je bez početka i kraja kao u staroj istočnjačkoj bajci.

Ovo je ispjevao pjesnik koji nije znao za granice dozvoljenog i nedozvoljenog, i bježeći jedino od čovjekova lika, iskreno i tiho pjevao je po ovom zidu svoju malu zelenu strofu. Nju može zapamtiti svako ko voli da čita čudna slova kojima je napisana, ali niko je ne može ponavljati i recitovati. Plemenitom površinom sa svih strana tankim plavim venama istočnjačkog ornamenta teče nježni krvotok arabeske.

(...)

Šetnja po Zlatnom rogu je završena. Na izlazu treba predati kartu. Neko će reći da je Zlatni rog lijep samo u proljeće. Drugi, opet, ujesen. Treći zimi.

U stvari, on je ružan i ljeti, i zimi, i ujesen, i u proljeće. Ali je u isto vrijeme i uvijek lijep, ali samo predveče.

Danju je ovaj zaliv ogroman rov, pun ustajale vode po čijoj se ivici nahvatao život žut kao mahovina.

Noću, na mjesecini, ovo je kič, turistička reklama i ono „rado te se sjeća...“ na razglednicama. U ponoć, bez mjesecine, ovo je strašilo i crni bodež u leđima Evrope.

Popodne ovo je dugačka Čukarica, puna dokova, lađa i otpadaka.

Lijevo – obala prodavača i preprodavača.

Desno – mahala puna čučavaca i leblebija po kojoj se suši ovčetina, dime nargile, trešte gramofoni i pljušte šamari.

Samo pred sunčev zalazak ovo je zlatan mač na crvenoj vatri.

Samo nekoliko trenutaka svakog dana ovo je Zlatni rog.

BILJEŠKA O PISCU



Zulfikar Zuko Džumhur je rođen u Konjicu 1921, a umro u Herceg-Novom 1989. godine. Prema ranije izraženoj želji, ukopan je u rodnom mjestu. Kao dijete vjerskog službenika, koji je bio podložan premještajima, školovao se van Bosne i Hercegovine. Nakon srednje škole, apsolvirao je pravo i studirao na Akademiji likovnih umjetnosti u Beogradu. Bio je i neumoran putnik – hodoljub koji je cijeloga svoga života obilazio svijet i o viđenom govorio i pisao. Džumhur je objavio slijedeća djela: *Nekrolog jednoj čaršiji* (1958), *Pisma iz Azije*, (1974), *Hodoljublja* (1982), *Putovanje bijelom lađom* (1982). Zulfikar Zuko Džumhur je bio i vrlo cijenjen likovni umjetnik, prije svega crtač i karikaturist.

Objašnjenje pojedinih riječi

panađur – vašar

vilajet – pokrajina, provincija, teritorija jednog valije; zavičaj, rodni kraj, ali i svijet

džuba – odjeća, ogrtač muslimanskih duhovnika *džumhur* – narod, masa, skup, sastanak

dimiskija – sablja koja je iskovana u Damasku

PITANJA I ZADACI

- **Putopis** je granična književna vrsta, poput **reportaže**, **autobiografije**, odnosno **memoara**, **feljtona** i sl. U čemu se putopis razlikuje od drugih književnoumjetničkih žanrova, naprimjer romana, pripovijetke, drame?
- Na koji način je prepoznatljivo da putopis nije samo kretanje kroz prostor nego i kroz vrijeme?
- Obratite pažnju na Džumhurov stil i vrlo odmjerenu upotrebu jezičkoizražajnih sredstava. Koliko kratke, eliptične rečenice doprinose oživljavanju atmosfere u putopisu?
- Podsjetite se historijskih činjenica vezanih za Zlatni rog u Istanbulu. Odakle kreće i gdje završava svoj putopis Zuko Džumhur.
- Opišite jedno od svojih dražih putovanja. Oblikujte svojim rečenicama vlastiti putopis.

Književnoteorijski termini

putopis – granična književna vrsta, uglavnom ispisana u proznom obliku, gdje je opisano određeno putovanje i izneseni neposredni utisci o njemu. Putopis je, inače, književno-naučna vrsta koja može biti i doprinos geografiji ili etnografiji, ali je riječ o osobenoj književnoj vrsti u kojoj je putovanje i opis proputovanih područja ili zemalja povod za šire umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu onom što putopisca zaokuplja tokom putovanja. Nerijetko se putopis približava eseju ili romanu, u kojem je fabula organizirana kao slijed događaja koji se zbivaju tokom putovanja nekog lika ili skupine likova.

feljton – podlistak u dnevnoj ili periodičnoj štampi koji predstavlja posebnu cjelinu

reportaža – književna vrsta koja se razvila u okviru novinarstva

Reportaža izvještava o nekom doživljaju, događaju, društvenoj djelatnosti ili prirodnoj pojavi na način koji se može u većoj ili manjoj mjeri približiti umjetničkom načinu izlaganja, jer pisac reportaže, reporter, izlaže i vlastiti pogled na predmet onoga što iznosi i opisuje u svojoj reportaži, koristeći se vlastitim neposrednim utiscima i životnim iskustvima.

autobiografija – opis iz vlastitog života, od rođenja pa do vremena u kojem se autobiografija piše ili, pak, samo određene etape u životu

memoari – uspomene, sjećanja; granična književna vrsta u kojoj je neposredno objedinjen historijsko-znanstveni interes s književnoumjetničkim oblikovanjem

U memoarima se najčešće opisuju društvene, političke, znanstvene ili, pak, umjetničke djelatnosti pojedinca, te iznose događaji i konkretna razmišljanja o istim tim događajima u kojima je sudjelovao onaj koji piše memoare (memoarist).

memoarist – pisac memoara

AHMET HROMADŽIĆ

VODENI CVJETOVI

Jednom davno, tako davno da je teško pogoditi kada, poletjelo je s juga jato labudova. Letjeli su visoko, čas iznad oblaka, čas ispod oblaka kroz prostrano nebesko more i nigdje se nisu zaustavili dok ne doletješe do bistrog jezera na vrh planine. I tek tu se spustiše u dubinu vode koja se bljeskala na jutarnjem suncu, u kojoj su se ogledali crni borovi koji su rasli na obali. I voda i šuma dočekaše ih tišinom a uznemiriše se i poplašiše samo sitnije ptice na granama i sitne ribe u vodi.

Još je bilo jutro.

Još su s borovih iglica opadale kapi rose a mnogi planinski cvjetovi su još spavali.

Labudovi su plivali jezerom polako i bez šuma. A sa obale, iz trave, iza panjeva i kamenja, iz borovih krošanja i iz grmova, pratile su ih oči znatizeljnog i šarolikog šumskog svijeta.

Gledale su ih zlatne kune i crne, vesele vjeverice. Gledala ih je lisica koja se šunjala po obali i tetrijeb sakriven u gustoj krošnji bora. I ko zna kakve ih još sve zvijeri i zvjerčice, ptice i ptičice nisu gledale.

Labudovi su plivali.

Labudovi su se igrali i niko ih nije ometao, niko ih nije plašio. I kasnije ih niko ne bi možda ni pominjao da se nije dogodilo nešto što na jezeru dotad niko nije ni vidio ni upamtio.

Iz vode su najednom iznikli čudni cvjetovi. Stotine cvjetova. Hiljade cvjetova. Svi jednaki i svi crveni kao krv. Prekriše jezero i voda pocrveni i bijeli labudovi se pretvoriše u crvene. I ribe u vodi postadoše crvene. I biljke i žabe koje su uplašeno izvirivale iz svojih skrovišta.

Ali ni to ne bi sve.

Iz jezera se podiže crvena magla, opasa obalu, oboji crvenom bojom borove i grmove, travu i kamenje, ptice i zvijeri koje se tu zatekoše. A zateče se:

mrki medvjed koji je spavao u hladu borova,

vjeverica koja je skakutala s grane na granu,

stado srna i srndaća koji su se spustili s pašnjaka da se rashlade i napiju vode,

jato golubova koji su doletjeli da se okupaju.

Tako nastaje prva bajka o crvenim vodenim cvjetovima, na vrhu nepoznate planine, na nepoznatom jezeru.

Tako nastaje bajka koja je trajala samo jedan dan jer, pred noć, kad zađe sunce, sklopiše vodeni cvjetovi laticice i potonuše na dno jezera. I sve se opet promijeni, sve dobi stari izgled. I labudovi se podigoše s vode i odletješe preko planine. Onda pade mrak, upališe se zvijezde i u šumi zavlada mrtva tišina.

Sutradan, u isto vrijeme, opet se labudovi spustiše na jezero. I opet, dok su plivali, dok su se igrali, po vodi se rascvjeta cvijeće. Samo, ono sad nije bilo crveno, ono je bilo plavo. I, kao što je prošlog dana sve u jezeru i oko jezera postalo crveno, sad postalo plavo.

Tako se rodi i druga bajka.

Ali, i ona potraja jedan dan pa prođe, jer pred noć cvijeće potonu a labudovi odletješe s jezera, ne plavi već opet bijeli, kakvi su i doletjeli. Trećeg dana procvjeta na vodi žuto cvijeće.

Tako se rodi i treća bajka.

Sedam puta su slijetali i odlijetali labudovi i sedam puta se rascvjetavalo vodeno cvijeće i svakog dana ono je bilo druge boje. I svakog dana se rađala po jedna bajka.

Tek posljednjeg dana je otkrivena tajna vodenih cvjetova. Labudovi su svakog jutra u kljunovima donosili sjeme cvijeća i sijali ga po jezeru. Otkud su ga donosili, nije niko dosad saznao a neće niko ni saznati, jer labudovi više ne doljeću na jezero.

BILJEŠKA O PISCU

Ahmet Hromadžić je rođen u Bjelaju kod Bosanskog Petrovca 11. oktobra 1923. godine. Školovao se u rodnom mjestu (osnovna škola) i Sarajevu (Tehnička i Viša pedagoška škola). Radio je kao novinar *Oslobođenja* te u drugim listovima i redakcijama za kulturu u BiH. Kao urednik izdavačkog poduzeća "Veselin Masleša" osniva dječju biblioteku "Lastavica".

Pisao je pripovijetke i romane za djecu i odrasle, književne i pozorišne kritike, književne reportaže, crtice i članke. Od djela bismo mogli izdvojiti: *Labudova poljana* (roman), *Patuljak iz Zaboravljene zemlje* (roman), *Patuljak vam priča* (pripovijetke), *Okamenjeni vukovi* (roman), *Dječak jaše konja* (roman) i dr. Umro je 1. januara 2003. godine.



PITANJA I ZADACI

- “Vodeni cvjetovi”, jedna od priča iz knjige *Patuljak vam priča*, počinje prema poznatom bajkopisnom pripovjedačkom obrascu: “*Jednom davno, tako davno da je teško pogoditi kada...*” Zašto i ovoga puta pisac poseže za tim da radnju priče smjesti u neko daleko, daleko doba? Koje je to vrijeme u kojemu se zbiva radnja ove priče?
- Ko je sve postao dijelom ove bajke? Kakva je uloga labuda? Kakva je uloga cvjetova?
- Kakva osjećanja izazivaju opisi predjela i prostranstava otkuda su labudovi doletjeli? Koje sve gledao labudove? Koje životinje?
- Šta se dogodilo s labudovima? Otkud odjednom hiljade crvenih cvjetova na jezeru? Zašto je sve postajalo crveno? Šta pripovjedač hoće da kaže?

СВЕТОЗАР ЂОРОВИЋ

ШПИЈУН

(Одломак)

Дошавши у уред стари подворник Коста прогура се кроз гомилу сељака који су збијени и притијешњени стајали у ходнику и живо се препирали, улезе у своју тијесну канцеларију, збаци са чупаве главе улупљени и замашћени шешир у прикрајак и окренувши се на пети, узе некакву прљаву, разгуљену крпетину, па лагано, гегуцајући оде у предстојникову собу.

(...) А и он се клањао свакоме у уреду, свакога поздрављао и свакоме стајао на услузи. Млађи чиновници слали га да им доноси доручак, пиво, кахву, духан; понекима је носио цвијеће, љубавна писма; некима чак заимао новаца, које су му ријетко враћали. Старијима је, опет, чешће цијепао дрва код куће, носио воду, рибао подове. Наравно да је предстојнику, као најстаријем, највише и требао и код њега је, врх свега, окопавао башту и доживио ријетку част да му је често дјецу носио, испирао им пелене и, узгред, правио свирале од трстике или пушке од зовике.

Клањао се и услуживао свакога; зато је желио да се и њему неко клања и да га послужи...

– Ништа љевше него бити господин – промуца напосљетку, опет остављајући списе и хартију и прихватајући за крпу. – Благо оном ко се за то родио.

Ослухнувши мало, брзо скочи са столице и нешто поче чистити, трљати, распрематити.

– Ево предстојника! – викну узбуђено врпољећи се.

– Ево га!...

Чим предстојник улезе, Коста брже-боље притрча, прихвати му штап и шешир и поче чистити капут као да стреса прашину, макар што је капут био чист и никакве прашине на њему није било. Предстојник одмакнувши се удари дланом о длан, протрља руке, поправи цвикере, завуче руке у џепове и звиждућући поче шетати по соби.

– А шта ти чекаш? – пискутљиво запита Косту, који је тих, скроман, погурен стајао покрај врата и са страхом га гледао. – Шта ћеш?

– Чекам шта ће ваша милост заповиђети – одговори Коста шапатам, једном руком грчевито теглећи пеш од капута и лукаво се смијешећи.

– Не требаш ми...

Коста се скупи, преви и, дубоко се поклонивши, прихвати за штекавицу на вратима.

– Стој! – викну предстојник изненада исправљајући се и заповједнички дижући руку. – Стани!

Коста стаде.

– Знаш ли ти да те ја волим? – запита предстојник ласкаво искрививши главу и гледајући га преко наочара.

Коста опусти руке низа се, усиљавајући се да се опет насмије, блесасто развуче лице. Не одговори ништа...

– И моја те госпођа воли и сви те волимо, јер... јер си услужан, покоран, вјеран... и никад не протестираш и не бунеш се... Ми те волимо и знамо да би ти сигурно нама за љубав све учинио.

– Ако хоћеш и у воду да скочим, што се рекне – одговори

Коста осокољен, премјештајући се с ноге на ногу. – Све...

– А ти имаш и дјеце? – нагласи предстојник јаче.

– Четворо, богу на аманет!

– Треба ти и боља плаћа?

Коста приклони главу лијевоме рамену и пјевајући отегну:

– Хај – хај!

Предстојник му лагано приступи и ухвати га за раме.

– Имаћеш ти и бољу плаћу и још... још... Па му погледа у очи и прошапта тише: – Ако је знао зарадити...

Дохвативши једну столицу опкорачи је и сједе према Кости. Скрстивши руке на наслону од столице спусти браду на њих.

– Данас су чудне прилике настале, – рече тихо, цупкајући ногом – и некакве нове струје јављају се... Чују се некакви протести, граје, тужбе... По чаршији говоре, вичу... А ти идеш по чаршији, састајеш се... а добар си човјек и сви ти вјерују...

– Вјерују, фала богу – одговори Коста поносито, па се мало исправи.

– Па ја бих да ти будеш мој „повјерљиви човјек“ и... да ми јављаш шта ко говори и како говори?

Коста не одговори.

Предстојник, натежући се, устаде и одгурну столицу.

– Но? – запита јаче, хватајући га за браду...

Коста лијено слегну раменима.

– Но?

– Шта? – мукло запита Коста, правећи се да не разумије.

– Хоћеш ли бити мој „повјерљиви човјек“?...

Коста поче поправљати јаку од кошуље, ширити је; поче ушрмрковати, кашљати.

– Ама то се у нас не назива чојек него шпијун, господине

– проциједи кроз зубе.

Предстојник се подругљиво осмијехну.

– Нека се назива како се хоће, а ја желим да ме послушаш

– рече. – Или да добијеш бољу плаћу, или... да отрчиш из службе...

Смисли се!... Бирај!...

Па га са два прста узе за пеш од рукава и пажљиво изведе из собе...

Заставши пред собом Коста се прислони уза зид и, чешкајући се по глави, блесасто гледаше сељаке који, збијени у гомилу, једнако се препираху и викаху. Густ, оштар дим духански поче га клати по очима и мамити му сузе, а силан мирис зноја и мокре обуће поче га гушити, давити... Да се, бар, освети, он одиже руку и бијесно подвикну гурајући свакога, гонећи из ходника. Сељаци зачуђени измакоше се у страну и почеше гунђати; неки се испрсише и отворено стадоше протестовати.

(...)

Тек пред вече јави се предстојнику. Био је раздрљен, рашчупан, дроњав, са упрљаним рукама и облаћеним ногавицама; дуга, просиједа коса пала му по челу и покрила ситне водњикаве очи, бркови му се опустили и пали по напола отвореним устима, брада му се овлажила и побиијелила од пљувачке.

Раскорачивши се нашироко и чувајући се да не падне, стаде пред предстојника и широко застење:

– Ево ме...

– Но? – запита предстојник тихо, пишући нешто а и не осврћући се на њега. – Шта је?

– Био сам и чуо сам...

Предстојник остави перо и погледа га. И одмах скочи и, стиснувши зубе, одиже руку да га удари. У задњи час, ипак, као да се предомисли, па одступи мало и оштро запита:

– Ста си чуо?

– Марко Кнежевић каже да му се отелила кржава; Петру Божовићу обосио коњ, те отишао да га поткује; Илија Митров изгубио на картама три гроша и опсовао попа; Станко...

– Стани! – викну предстојник љутито; ударајући ногом о под. – Доста је!...

– Још нијесам свршио – отегну Коста тепајући и вадећи некакве хартије. – Има овдје читава читуља...

Предстојник застаде.

– Зар су ти то важни послови? – запита подругљиво.

– А зар ја могу што друго и чути? – откреса Коста растресајући хартије и загледајући их. – И зар ће ми неко нешто казати кад ено сва чаршија прича како је читав шехер препун шпијуна?...

Предстојник баци цвикер на сто и тресну читавим снопом хартија...

Светозар Ђоровић (1875.-1919.) је један од најзначајнијих бх. приповједача. Пошто је највећи дио свога живота провео у родном Мостару, тај дио Херцеговине је био његова највећа литерарна инспирација. Његове су прозе везане за живот малих, обичних људи, од трговаца, занатлија, војника, до духовника и бивших племића.

У значајнија Ђоровићева дјела убрајају се: *Полетарке* (пјесме, 1894.); *Разорено гнијездо* (приповијетке, 1898.); *Стојан Мутикаша* (роман, 1907.); *Зулумћар* (драма 1911.); *Јарани* (роман, 1913.); *Брђани* (новела, 1919.), *Међу својима* (роман, 1921). У више издања су штампана Ђоровићева изабрана или сабрана дјела.



ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Приповједач Светозар Ђоровић највише је писао о малим, обичним, несретним људима из свога времена, који су били жртве власти, политичких уцјена и страдања. Међу најпознатија његова књижевна дјела убраја се роман *Стојан Мутикаша*, према ком је снимљен и филм. У причи Шпијун сликовито је представљена једна народна и духовита животна епизода подворника Косте Кошчинића. Којом нас дирљивом сликом и описом уводи приповједач у причи Шпијун?
- Шта Коста тражи у предстојниковој соби и како себе доживљава у некој новој, дјетињој сањалачкој улози?
- Ко је овдје приповједач? Шта је приповиједање у трећем лицу?
- На који се начин одвија комуникација између предстојника и подворника?
- Предстојник се, наравно, понаша као власт, али, у исто вријеме, жели бити власт и кад су у питању људске душе, па од Косте, чак га уцјењујући већом плаћом, бенефицијама, итд., тражи да буде „његов човјек”. Коста добро зна шта то значи, да се од њега тражи да буде шпијун, и од тог тренутка почиње занимљиво међусобно надмудривање. Шта би све могло да одређује карактер предстојника (осионост, похлепа, склоност уцјењивању, бахатост, итд.), а шта карактер подворника Косте (наивност, свијест о властитом социјалном статусу, свијест да посао мора да се чува по сваку цијену, али, на крају, народска мудрост и одлучност да се остане чиста образа)?
- На који начин хумор доприноси социолошкој, психолошкој и етичкој карактеризацији ликова у овој причи?
- Којој би се књижевној врсти најлакше могла прилагодити ова прича? Напримјер, драми?

Књижевнотеоријски термини

приповиједање у трећем лицу – приповједач који настоји да се он сам не примијети, него своје приповиједање остварује с одређене дистанце

етичка карактеризација лика (према појму *етика*: морал, наука о моралу и ћудоредном понашању) – нијансирање моралних особина лика, износећи како се лик односи према другима и према постојећим друштвеним вриједностима, је ли, на примјер, поштен или непоштен, храбар или плашљив, вриједан или лијен, истинољубив или је лажљивац, итд.

психолошка карактеризација лика (према појму *психологија*: наука о душевном, менталном, психичком аспекту личности) – скуп специфичних душевних особина неког од ликова у приповиједном тексту

социолошка карактеризација лика (према појму *социологија*: наука о друштву) – опис друштвеног поријекла лика и начина на који друштвена средина утиче не његово понашање и ставове о животу

хумор – приказивање људи, њихових поступака и недостатака с циљем да се изазове смијех и укаже на оно што је негативно у њиховим карактерима

ABDULAH SIDRAN

KUDUZ

(Odlomci iz filmskog scenarija)

Niko nije poznao Bećira Kuduza.

Jedan, koji pamti tri države i devet vladara, kune se očinjim vidom da Bećir Kuduz nikada nije ni postojao.

A zar se može sanjati ono što ne postoji?

Behka Sokolović, udovica sa Ilidže, sanjala ga je trinaest puta i tvrdi da ima krila. Ne koristi ih, nego kad ga duša zaboli.

Izjavu, u kojoj se navodi da je Bećir Kuduz viđen kako u Kiseljaku, u pro-davnici Mije Klarića, kupuje par kiseljačkih pogačica, na dan 22. 3. 1988. godine, u 19 sati i 25 minuta – potpisalo je 17 osoba različitog pola, profesije i uzrasta.

A zar se može vidjeti ono čega nema? (...)

Sve to, o postojanju i nepostojanju Bećira Kuduza, ne kazuje ništa. Molimo razborite i pouzdane građane da, ukoliko negdje vide, sretnu, ili čuju Bećira Kuduza – jave telefonom 217-136, ili najbližoj stanici milicije.

Samo ćemo tako moći saznati da li je ikada postojao Bećir Kuduz, zvani Bećo.

1. SCENA:

‘99. DAN, SUMRAK, VEČE

Kvrgavim selom Žuklje (što se smjestilo u brdima, na razmeđu bosanskih kasaba Kiseljaka, Fojnice i Kreševa) landara grupa dječaka različitog uzrasta (šest-sedam, do trinaest-četrnaest godina)... Njihova patrola selom nije bez konkretnoga razloga: nosi ponajstariji od njih, na krugu jake živce, nadžidžane metalne table KUĆNIH NUMERA. Za njima, i sa njima, kao da je i on jedan od njih, poskakuje selski džukac GARO, star, pametan pas. U jednoga su dječaka, ili trebaju dvojica, drvene ljestve, na koje se penje onaj što čekićem i ekserima prikucava NUMERE na horizontalnu dasku kućnih vrata, ragastove. Kako gdje; gdje jači zid, pa se prima ekser, biće i na zidu, pokraj vrata. – Proći će tako nekoliko kuća – mi ćemo doživjeti pitoresknost tog miljea, a samo će iskusni među nama moći zamisliti kako tmurno i rugobno taj milje djeluje u neko drugo, ružno, kaljavo godišnje doba. Sada je to umalo pa idilično. Kućna su dvorištu medena, domaćice rade, prolaze ljudi, traje seoski život – dok dječaci ne uđu u dvorište čijoj kući pripada NUMERA 66: izđikao korov, zapušteno, mrtvo: bosanska neka varijanta kure „Ašer“. Traju dječiji dijalozi, i Onaj koji ukucava ovdje će, uzevši i on riječ u priči – pogrešno zakucati tablu, umjesto 66, biće to 99. Evo šta čujemo iz dječijih usta.

PRVI GLAS: Kaže u mene babo da će iz zatvora izić Bećir Kuduz...

DRUGI GLAS: Je l’ im to pobjeg’o?

PRVI GLAS: Nije, nego odslužio...

TREĆI GLAS: Bjež’o im je on triput... Jednom, po nekoj sajli, preš’o Dri-
nu... Dlanovi mu izgorili... došli ko gvožđe...

ČETVRTI GLAS: Cijelu Foču ostavio bez struje...

PETI GLAS (*najmlađi*): Je l’ stvarno... strašan? Kako?

ŠESTI GLAS: Neće se on ni vraćat’ u Žuklje... Šta će Bećir Kuduz u
Žuklju...?

ČETVRTI GLAS: Ne bi se ni ja vrać’o... da sam na njegovom mjestu...

TREĆI GLAS: Nema šta Bećir ne zna! On može bit nevidljiv... kad hoće...

PETI GLAS (*najmlađi*): Oti’će u neku pustinju... đe ima lavova... Ma lako je
njemu... može on šta hoće...

2. SCENA:

„KUKU“

*U prijemno-otpusnoj kancelariji zatvora u F. traje „proces“ uoči izlaska
hapšenika koji je svoju kaznu odslužio. Vidimo, sasvim dokumentarnim re-*

doslijedom, radnje preobuke, razduživanja, preuzimanja svog prtljaga, potpisivanje nekih papira, uzimanje nekog novca, odijevanje u ono svoje – radnje su spore, ruke drhtave, lice zgrčeno.

To je lice Bećira Kuduza Beće (36-37 godina), samoukog seoskog majstora od zidarsko-tesarskih poslova (dunđerski zanat), koji odleža svojih sedam godina robije, od kojih je zasigurno više od pola ležao za drugog, nehtijući, u skladu sa svojim poimanjem morala, imenovati saučesnika (rođaka mu i komšije Salema Kuduza, dvije-tri godine mlađeg). Možda i ne vidimo ostala lica i tijela, samo neke službene ruke.

A traje, u offu, dijalog pri koncu kojeg će se tek pojaviti slika uz koju on ide...

ČUVAR: Ako se budeš vrać'o...

BEĆO (*prekida ga*): Neću se vraćat'!

ČUVAR (*odsječno*): Ne prekida me! Ako se budeš vrać'o... znaš kako ovi kažu: Ko je jednom kuso robijašku čorbu...

BEĆO: Neću je kusat'...

ČUVAR: Ne prekida me (*dreknu*) ... kusaće je opet! Znači – ako se budeš vrać'o – ne uzimaj tuđe na se... nek svak liječi svoje... Ovo ti k'o otac kažem... Sjedi.

Sad vidimo: Bećo, u stavu mirno (ako se lice vidjelo ranije, neka škripi viličnim kostima, i neka mu se pluća nadimaju, u trenucima kad ga Glavni čuvar ušutkuje), Glavni čuvar na dva-tri koraka od njeg, još jedan u službenoj uniformi, mlađi od ovoga pretpenzijskog stokilaša rumenog lica koje je vidjelo sve, pa na njemu „sve piše“. On je već sjeo za onaj sto na kom bijahu obavljane ceremonije, isturio ruku posred stola, nudi šaku s isturenim prelomljenim „srednjakom“, poziva na igru „kuke“. (Hoće se reći da su oni to činili i ranije, te daje Bećo uživao izvjesne simpatije kod službenih lica, a poradi svoga samoučkog dara za svašta: što mu oko vidi, to mu ruke naprave, kako o njemu kazuje ko god zna.)

Bećo nevoljko prilazi, sjeda, ukrštaju se „srednjaci“, i traje natezanje u kome nakon izvjesnih nedoumica Bećo nadjačava. Nabrekle žile, dlakava koža, krv u naponu... – Šutke, Bećo se maša nekakve torbe-zavežljaja, odlazi preko vrata u svome ondašnjem civilnom odijelu, dok mu Glavni, stojeći, dobacuje:

ČUVAR: Sretno!

Pobjednički stisnuta pest desne ruke, kojom odmahuje Bećo, no odnosi se na malopredašnju pobjedu. –

BEĆO: Ne brigaj se!

Izlazak, prolazak, ulazak u metež pazarnog dana u mjestu F.

BILJEŠKA O PISCU

Abdulah Sidran, pjesnik, filmski scenarist, prozni pisac, rođen je u Binježu kod Sarajeva 1944. godine. Školovao se i živio u Sarajevu. Dobitnik je mnogih domaćih i međunarodnih nagrada za poeziju i filmske scenarije. Značajnije knjige pjesama: *Šahbaza* (1970), *Kost i meso* (1976), *Sarajevska zbirka* (1979), *Sarajevski tabut* (1993), *Zašto tone Venecija* (1996), *Morija* (2007) i dr. Značajaniji filmski scenariji: *Sjećaš li se Dolly Bell?* i *Otac na službenom putu*, reditelja Emira Kusturice, te *Kuduz*, u režiji Ademira Kenovića, i dr.



PITANJA I ZADACI

- Ovdje smo citirali odlomke iz filmskog scenarija *Kuduz* književnika Abdulaha Sidrana, prema kojemu je režiser Ademir Kenović snimio istoimeni film. U ovim je odlomcima predložen uvodni tekst scenarija. Filmski scenarij, vidimo, gotovo je potpuno sličan dramskom tekstu. Na koji nas način scenarist uvodi u svoju filmsku scenarijsku priču?
- Na koji je način scenarist dočarao vizualne pojedinosti?
- Zašto u prvoj sceni nisu imenovani likovi, nego su samo imenovani kao: Prvi glas, Drugi glas itd.
- Kakve su rečenice u filmskom scenariju? Zbog čega su, osobito u dijalozima, kratke, odsječne, svedene na telegrafski izvještaj?
- Obratite pažnju na jezik likova. U kojim se elementima razlikuje jezik scenariste – pripovjedača od jezika likova u scenariju?
- Podsjetite se šta ste saznali o filmu iz medijske kulture.

TERMINI IZ FILMSKE UMJETNOSTI

animirani film – filmska vrsta u kojoj se prizori pokreta dobivaju pojedinačnim snimanjem sličica (modeli oblikovani od gline ili plastelina, lutke, crteži, slike), čime se postiže njihovo vizualno oživljavanje

dokumentarni film – film koji se temelji na stvarnom životu, koji se snima na mjestima gdje su se zbila određena događanja, te s onim osobama koje su neposredni svjedoci

- glumac** – osoba koja oponaša neki od postavljenih likova u filmu (kao i u teatru, itd.)
- igrani film** – film u kojemu je ispričana jedna životna priča (Kao što i romani mogu biti imenovani prema sadržaju radnje, tako isto mogu i filmovi, pa postoje: **akcioni**, **avanturistički**, **dječiji**, **film drama**, **kriminalistički**, **ljubavni**, **glazbeni /mjuzikl/**, **ratni**, itd.)
- kadar** – igrana scena u filmu
- kinematografija** – ukupnost informacija, znanja i neposrednih događanja vezanih za film
- knjiga snimanja** – raspored snimanja filma, sa svim planiranim tehničkim detaljima
- kompjuterska animacija** – stavljanje u pokret (oživljavanje) pojedinih predmeta, modela, crteža, slika pomoću obrade u nekom od kompjuterskih programa
- kostimograf** – osoba koja brine o garderobi glumaca za izvođenje određene filmske (kao i pozorišne) scene
- kratki film** – igrani ili dokumentarni film u kojemu je ispričana samo jedna stvarna ili izmišljena priča
- mjuzikl** – glazbeni film, u kojemu je u prvom planu njegova glazbena komponenta
- montaža** – konačna obrada usnimljenoga filmskog materijala u finalnu filmsku verziju
- znanstvenopopularni film** – film u kojemu se na neposredan i popularan način prezentuju dostignuća iz oblasti znanosti
- nijemi film** – ranija etapa u razvoju filma (tridesete godine 20. stoljeća), kada nije bilo zvuka, nego su se izgovorene rečenice glumaca mogle vidjeti ispisanima na platnu
- producent** – osoba odgovorna za trajanje procesa produkcije filma i financiranje
- reklamni film** – film koji je snimljen u ekonomsko-propagandne svrhe
- režiser** (ili: **reditelj**, **redatelj**) – onaj koji, prema knjizi snimanja, upravlja procesom snimanja i ukupnog rasporeda planiranih scena u filmu
- scenarij** – priča prema kojoj nastaje film
- snimatelj** – osoba zadužena za usnimavanje filmskih scena, prema knjizi snimanja i prema neposrednim uputama režisera

MUHAMED NERKESI

O PERU

O pero,
Iako si nemoćno i naoko nijemo,
Bez jezika, kad priđeš u ruke učitelju
Od tebe on načini slavuja.

Istoga časa počneš izvijati pjesme
U svakome napjevu otkrivaš hiljadu tajni
Hodi sada, otpočni pjesmu
I složi glas sa slavujem moje naravi!

...

Kad mi riječ sa jezika pođe
Kao plamen se iz usta pojavi.
Zaljubljen sam, stih je moj
A pjesma izraz goruće ljubavi.

Bojim se da zaljubljeni neće
Ni u raju naći mira živa
Ako rajске hurije nauče
Sve manire stambolskih diva

BILJEŠKA O PISCU

Pjesnik **Muhamed Nerkesi** (1584.–1634.) bio je, kao mnogi drugi pjesnici u vremenu u kojemu je živio, pisao na nekom od orijentalnih jezika. Pisao je na turskom i perzijskom jeziku. Uglavnom je živio u Sarajevu, gdje je bio mu-deris, a neko vrijeme i u Novom Pazaru. Pjesme su mu uglavnom potaknute sufijjskim nadahnućem.

PITANJA I ZADACI

- Šta je sve za pjesnika njegovo pero kojim piše i kojim želi opisati ljepote ovoga svijeta?
- Šta znače pjesnikovi zaključci o nemoći i nijemosti pera, te o snazi pera kad “dođe u ruke učitelju”? Šta znači da tada pero postaje poput slavuja?
- Na koji je način pjesnik doveo u neposrednu vezu pero i ljubav?

Objašnjenje pojedinih riječi

diva – djevojka posebno lijepa i gizdava izgleda

hurija – rajska (dženetska) ljepotica

muderis – nastavnik, pedagog, profesor

stilst – onaj koji ima vlastit, izgrađen, način pisanja ili izražavanja *sufijsko* – ono što je povezano s mističkim učenjem u okviru islamskog svjetonazora

Književnoteorijski termini

inspiracija (ili **nadahnuće**) – posebno povoljno duševno stanje za neki umjetnički ili, općenito, stvaralački čin

književnost na orijentalnim jezicima – književno stvaranje velikog broja bosanskih pisaca u vrijeme osmanske uprave nad bosanskohercegovačkim i širim prostorima na nekom od orijentalnih jezika (na arapskom, perzijskom ili turskom jeziku)

poređenje – stilska figura u kojoj se veza dvaju pojmova ostvaruje prema njihovoj međusobnoj sličnosti i gdje, obično, postoji poredbena kopula “kao”

stil – način izražavanja

MAK DIZDAR

MODRA RIJEKA

Nikto ne zna gdje je ona
Malo znamo al je znano

Iza gore iza dola
Iza sedam iza osam

I još huđe i još luđe
Preko gorkih preko mornih

Preko gloga preko drače
Preko žege preko stege

Preko slutnje preko sumnje
Iza devet iza deset

Tamo dolje ispod zemlje
I onamo ispod neba

I još dublje i još jače
Iza šutnje iza tmače

Gdje pijetlovi ne pjevaju
Gdje se ne zna za glas roga

I još huđe i još luđe
Iza uma iza boga

Ima jedna modra rijeka
Široka je duboka je

Sto godina široka je
Tisuć ljeta duboka jest

O duljini i ne sanjaj
Tma i tmuša neprebolna

Ima jedna modra rijeka

Ima jedna modra rijeka –
Valja nama preko rijeke

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je jedna od najpoznatijih pjesama *Kamenog spavača* Maka Dizdara. Koje neposredne asocijacije izaziva pojam *modra rijeka*?
- Na šta upućuje završni stih: *Valja nama preko rijeke*?
- Na osnovu čega možemo zaključiti da je ovo **misaona pjesma**?
- Pronađite *Kameni spavač* i vidite zbog čega se ova knjiga pjesama smatra vrhunskim pjesničkim ostvarenjem. A u nastavku, donijet ćemo još dvije ljubavne pjesme iz *Kamenog spavača*. Posebnu pažnju obratite na pjesnikov jezik, preuzet sa starih bosanskih nadgrobnika – stećaka.

GORČIN

Ase ležit
Vojnik Gorčin
U zemlji svojoj
Na baštini
Tuždi

Žih
A smrt dozivah
Noć i dan

Mrava ne zgazih
U vojnike
Oдох

Bil sam
U pet i pet vojni
Bez štita i oklopa
E da ednom
Prestanu
Gorčine

Zgiboh od čudne boli
Ne probi me kopje
Ne ustrelj strijela
Ne posječe
Sablja

Zgiboh od boli
Nepreboli
Volju

A djevu mi ugrabiše
U robje

Ako Kosaru sretnete
Na putevima
Gospodnjim
Molju
Skažite
Za vjernost
Moju

KOSARA

Kad je nekud gone preko oštrog drača
Gradim most od ruku njime da korača

Sve dalje je vode preko mutne vode
Ali čudom stiže meni sve to bliže

Glavu čistu meću pod oštricu mača
U sebi si viša u meni si jača

Tebe više nema al' ti nisi nijema
Na nebu se javi k'o crvena rana

O zvjezdana

MEŠA SELIMOVIĆ

ZLATNA PTICA

(Odlomak iz romana Derviš i smrt)

I u mojoj kući bio je tavan. Sjedio sam šćućuren na starom bačenom sedlu, sam u tom svijetu neupotrebljivih stvari što su izgubile raniji oblik i poprimale novi, prema dobu dana i mojim raspoloženjima, prema jačoj ili slabijoj svjetlosti što ih je preobličavala, prema tuzi ili radosti u meni. Jašuci na sedlu u susret želji da nešto bude, da se desi nešto iz maglovitih dječijih maštanja što su se hirovito mijenjala, nestvarna kao i stvari u tavanskoj polutami.

Taj tavan me stvarao, kao što me stvaralo i bezbroj drugih mjesta i prilika, susreta, ljudi, nastajao sam u hiljadama izmjena, i uvijek mi se činilo da je sve ranije nestajalo sa novom promjenom, da se gubilo kao beznačajno u maglama proteklog vremena. A onda sam, uvijek nanovo, i neočekivano, nalazio tragove svega što je bivalo, kao žive iskopine, kao svoje vlastite naslage, i mada stare i ružne, postajale su drage i lijepe. Taj ponovo otkriveni neizgubljeni dio mene, što nije samo sjećanje, vrijeme je uljepšalo i vraćalo iz nedohvatnih daljina, spajajući me s njim. Tako je postojao dvojako, kao djelić moje sadašnje ličnosti, i kao sjećanje. Kao sadašnjost, i kao početak.

Na tom tavanu, gdje sam tražio samoću, saznavajući se, i pribježište od otvorenih širina zavičaja, iako sam ga volio više nego majku, mislio sam često o zlatnoj ptici iz neninih priča. Nisam znao šta je ta zlatna ptica, ali dok sam slušao kako pada kiša po krovu od šindre, i otvoreni kapak lupa na vjetru, i bezbroj očiju viri iz ćoškova, zamišljao sam kako pronalazim svoju zlatnu pticu, kao junak iz neninih žubornih kazivanja, znajući da se tako, na neki čudan, neobjašnjiv način, ostvaruje sreća.

Zaboravio sam na nju docnije, život je raspršio snatrenja mladosti, moguća u vrelom zamišljanju bez prepreka, u slobodi željenja bez granica, rođena u neiskustvu. A javila se ponovo, kao podsmijeh, kad mi je bilo najteže.

Bio jednom jedan dječak, u očevoj kući, nad rijekom, koji je sanjao zlatne snove, jer ništa nije znao o životu.

Bio je i jedan drugi dječak, u hanu, na ravnici, koji je mislio o zlatnoj ptici. Ubili su mu majku, bila je grijesna, a njega otjerali u svijet.

Bilo nas je četvoro braće, i sva četvorica su tražila zlatnu pticu sreće. Jedan je poginuo u ratu, jedan je umro od sušice, jednog su ubili u tvrđavi. Ja svoju više ne tražim.

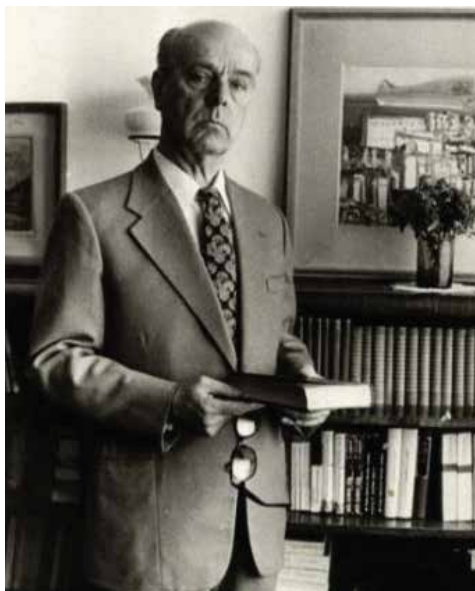
Gdje su zlatne ptice ljudskih snova, preko kojih se to bezbrojnih mora i vrletnih planina do njih dolazi? Da li nam se ta duboka čežnja djetinje nerazumnosti posigurno javlja samo kao tužni znak izvezen na maramama i na safijanskim koricama nepotrebnih knjiga?

BILJEŠKA O PISCU

Meša Selimović, pripovjedač, romanopisac i esejist, rođen je 26. aprila 1910. u Tuzli. U rodnom gradu je završio osnovnu školu i gimnaziju, a u Beogradu je studirao književnost. Bio je aktivni učesnik antifašističkog pokreta u Drugom svjetskom ratu. Dobitnik je mnogih književnih i općedruštvenih priznanja. Umro je 11. jula 1982. godine u Beogradu.

U najznačajnija književna djela ubrajaju se romani *Derviš i smrt* (prvo izdanje 1966) i *Tvrđava* (prvo izdanje 1970), knjiga autobiografskih *Sjećanja* (prvo izdanje 1976) i dr.

U čast piščeva imena i djela u Tuzli se, na književnoj manifestaciji *Cum Grano Salis*, svake godine dodjeljuje nagrada „Meša Selimović“ za najbolji roman objavljen u prethodnoj godini na bosanskom, crnogorskom, hrvatskom i srpskom jezičkom prostoru.



Objašnjenje pojedinih riječi

derviš – pripadnik derviškog reda u islamskoj tradiciji

safijansko – ono što je čisto, što je pravo

sedlo – sjedalo koje se stavlja konju na leđa radi lakšeg jahanja

šejh – zapovjednik u derviškom redu, starješina tekije

tekija – duhovni i molitveni prostor, odnosno dom za dervise

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je odlomak iz drugog dijela romana *Derviš i smrt*, u kojemu se glavni junak romana šejh Ahmed Nurudin prisjeća svoga djetinjstva. Šta nam se sve otkriva, unutarnjim monologom glavnog junaka?
- Svako književno djelo nosi u sebi snažnu vezu osjećaja i misli. Njima se iznose opće istine o svijetu i životu. Koja osjećanja u vama podstiče ovaj dio romana?
- Šta predstavlja tavan? Posebno obratite pažnju na opise i prisjećanja koja u svijesti glavnog junaka izaziva tavan.
- Odakle dolazi zlatna ptica? Šta simbolizira zlatna ptica?
- Šta sve mogu značiti “zlatne ptice dječijih snova”? Šta sanja svaki pojedini dječak od četverice braće? Zašto je tu bitan broj četiri? Zamislite mahramu i na svakom kraju mahrame po jednu izvezenu zlatnu pticu.
- Kakvo životno osjećanje preovlađuje u ovom kazivanju? Obratite pažnju na posljednju rečenicu u odlomku: *Da li nam se ta duboka čežnja djetinje nerazumnosti posigurno javlja samo kao tužni znak izvezen na maramama i na safijanskim koricama nepotrebnih knjiga?*

ABDULAH SIDRAN

BAŠESKIJA

Jutros je, usred ljeta, snijeg pao, težak i mokar. Plaču zaprepaštene bašče. Bilježim to i šutim, jer svikao sam na čuda. Vidim, kroz okna dućanska, zabrinuta prolaze lica, i nijema. Kamo će stići, Bože, koji sve znaš? Ne hulim, samoću sam ovu primio ko dar, ne kaznu, ko premoć, nipošto užas. Stići će, znam, odjutra, ljudi neki. Morao je i noćas neko umrijeti. Duša je moja spremna, ko kalem i papir predamnom. Šutnja i čama. Koga si, noćas, otrgnuo gradu? Čije ćemo ime spominjati jutrom, uz duhan i kahvu, narednih dana? Treba biti mudar, neka se strava čekanja na licu ne očituje. Jer dugo je trebalo dok shvatih: ovo je grad u kome sve bolesti zarazne su. Širi se ljubav ko žutica i kuga. I mržnja se jednako koti. Nisam li, možda, odviše sam? Nije to dobro, toliko sam sviko na samoću. Mislim li pravo, Bože? Tako je nekoć (i to stoji zapisano), crvena kiša lila ponad grada, pometnja i strah rasli ko korov. A malo je zdravih u gradu duša. I pravo je što je tako. Jer, bolest otkuda – jasno mi je, al otkuda zdravlje? Je li, Bože, zbilja, otkuda zdravlje? Pitaju li to ovi ljudi oko mene (što isto ih primam, znajući da ni dva nisu ista, ni pred Tvojim, ni pred mojim licem), pitaju li? I znaju li da ih motrim? Kako bi im samo srca uzdrhtala ove redove da vide! Griješim li prema sebi, tek tada sam drugima prav. Prema njima griješim li, pravdu prema sebi ispunjam. Šta je onda istina, reci mi, Bože moj? Moli te skromni Mula-Mustafa, što druge želje nema već tiho da bude, i još tiše ode, kad dođe čas.

Objašnjenje pojedinih riječi

hulim, huliti – izlagati što pogrđnim riječima

kalem – pero, ono čime se što piše

9

PITANJA I ZADACI

- Kakav nam svijet otkriva pjesnik u pjesmi o Bašeskiji i koja neposredna osjećanja u tebi izaziva sadržaj pjesme?
- U dosadašnjem školovanju i upoznavanju s bosanskohercegovačkom poviješću, književnošću, kulturom, bili ste u prilici upoznati se sa životom i djelom velikoga sarajevskog ljetopisca iz druge polovice 18. i prve decenije 19.stoljeća Mula Mustafe Bašeskije (1732.–1809.). Na koji nas način pjesnik uvodi u pjesmu?
- Ljetopisac zapisuje ono što čuje, vidi ili osjeti. Posebno obratite pozornost na stih: „*Bilježim to i šutim, jer svikao sam na čuda.*” Gdje se otkrivaju primjeri njegovog istinskog čuđenja?
- Odakle dolazi pomirenost pjesničkog subjekta s onim što se događa u prirodi i u društvu?
- Na koji način pjesnički subjekt uspostavlja razgovor s Bogom? Šta pita Boga i koje odgovore od Boga očekuje?

VESELKO KOROMAN

DOĆI ĆE VRIJEME BLAGOG NARODA

Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
obilje rana, obilje časti, obilje tuge.
Naroda što ima višu a plemenitu moć,
ravnicu i more, knjige i anđele.

Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
najveće groblje, najveću glavu, vjetar i tminu.
Naroda što je rasut, što živi dugo
na sjeveru i jugu, u srpu mjeseca.

Doći će vrijeme blagog naroda. Onog što ima
bijeje gore, otoke i sunce, stoljeća i tminu.
Naroda što misli, što velik je i miran
na sjeveru i jugu, u srpu vremena.



BILJEŠKA O PISCU

Veselko Koroman, pjesnik, romanopisac, esejist, urednik, rođen 1934. godine u Radišićima kod Ljubuškog. Većinu Koromanova književnoga rada obuhvaća poezija, ali piše i eseje, i književnu kritiku.

Koroman slovi kao jedan od najvećih bh. i hrvatskih pjesnika. Ovdje ćemo navesti neke od naslova njegovih knjiga pjesama: *Grad prema sjeveru*, *Crne naranče*, *Knjiga svanuća*, *Svjetiljka od trnja*, *Sjaj i rane*, *Na tom svijetu*, *Jezik na pašnjaku*, itd.

PITANJA I ZADACI

- Prema kojemu vremenu je okrenut pjesnički subjekt u ovoj pjesmi?
- U svakoj strofi je na početku pjesme istaknut oblik futura: *doći će*. Koje asocijacije u vama pobuđuje ovaj stav pjesničkoga subjekta? Obratite pozornost na posljednje riječi u pjesmi: *u srpu vremena*. Koja je funkcija srpa u svakidašnjem životu?
- Iz čega pjesnički subjekt crpi optimizam da će jednom doći neko sretnije vrijeme?

ЂОРЂО СЛАДОЈЕ

ОТКРОВЕЊЕ

На гробљу једва ниче трава,
И уз литицу бршљан стење,
С тим се уједно завршава,
Господе, наше вознесење.

А то над чим је душа стрепела
И димила се у лирском жару,
Шака је магле, лула пепела,
И мишја цика у дувару,

Која једино љути аждаху
И чини стварним наше лудило,
Па у пометњи, јагми и страху
Заборависмо шта се нудило.

А кад у крчми уждисмо лампе,
Указаше се пегаве шаке,
Које у мраку кришом трампе
Судбине наше за сребрњаке.

ОТКРОВЕНЈЕ

На groblju jedva niče trava,
I uz liticu bršljan stenje,
S tim se ujedno završava,
Gospode, naše voznesenje.

A to nad čim je duša strepela
I dimila se u lirskom žaru,
Šaka je magle, lula pepela,
I mišja cika u duvaru,

Koja jedino ljuti aždahu
I čini stvarnim naše ludilo,
Pa u pometnji, jagmi i strahu
Zaboravismo šta se nudilo.

A kad u krčmi uždismo lampe,
Ukazaše se pegave šake,
Koje u mraku krišom trampe
Sudbine naše za srebrnjake.

БИЉЕШКА О ПИСЦУ

Ђорђе Сладоје, пјесник и есејист, рођен је 1954. године у селу Клиња, код Калиновика. Гимназију је завршио у Сечњу, а студиј социологије у Сарајеву. Од 1992. године живи у Врбасу (Војводина, Србија).

Објавио велики број књига пјесама, из којих издвајамо: *Дневник несанице*, *Свакодневни уторник*, *Плач Светог Саве*, *Манастирски баштован*, *Златне олупине*, итд.



Објашњење појединих ријечи

аждаха - вишеглава неман из митологије

дувар - зид

крчма - запуштени угоститељски објекат, свратиште за пијанице

вознесење – узнесење, уздигнуће душе

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

- Која је основна идеја ове пјесме?
- Каква је позиција пјесничког субјекта у пјесми?
- У чему препознајете иронију?

Књижевнотеоријски термини

иронија – стилска (пјесничка) фигура у којој се казује једно, а мисли на нешто што је сасвим супротно

IVO ANDRIĆ

KNJIGA

(Odlomak)

Dječak, trinaestogodišnji Latković, posudio je na početku školske godine, prvi put u životu, knjigu iz školske biblioteke. Dok ju je nosio u svoj stan, pala mu je na stepenište. Kad ju je podigao, vidio je da se od pada potpuno iskorila. Strah je ovladao njime. Nezgoda s knjigom unijela je nemir u njegov život. Pokušao je na sve načine, koliko god je bilo moguće, da knjigu vrati u njezino prvobitno stanje...

Kad je lepak bio rastopljen, odneo ga je u sobu, izvadio knjigu i parčetom drveta, koje je bio naročito istanjio, počeo da maže povez knjige. Lepak se hvatao za prste, lepio i otezao, kapao i po koricama. Dečak je padao u sve veću zabunu što je više hteo da bude pažljiv i oprezan. Najposle, uglavio je knjigu u korice i pritisnuo čvrsto drugim knjigama i teškim predmetima. Zatim je uklonio sve tragove svoga rada i oprao ruke.

Tu noć je spavao naročito nemirno. Svaki čas se budio od pomisli da je možda nepopravljivo pokvario celu stvar. Nešto ga je gonilo da se digne i da vidi je li se lepak već osušio i kako je lepljenje uspelo. Ali se bojao da ne probudi druga koji je spavao u drugom uglu sobe. Tako je jedva dočekaao zimsko svitanje. Tada se digao, razmakao malo zavese i pri sivoj svetlosti jutra izvadio knjigu koja je bila ukrućena od tutkala i teško se otvarala. On je rastvori pažljivo, slušajući sa strahom i zadržana daha kako knjiga pucketa. Korice su bile slepljene za poledinu knjige, ali su na prvoj i poslednjoj strani bili vidni tragovi tutkala i neveštog lepljenja.

Dečak stavi ponovo knjigu u sanduk i drhteći od studeni vrati se na prstima u postelju, u mučnoj nedoumici da li je stvar dobro rešio ili je potpuno i do kraja upropastio.

Otuda je i danju i noću, koristeći se svakim trenutkom samoće, otvarao kriomice svoj kovčeg, zgledao knjigu i procenjivao da li je lepljenje uspelo i da li bi smeo da je takvu vrati bibliotekaru. Često je procena ispadala povoljna, a još češće nepovoljna. I strah je rastao...

PITANJA I ZADACI

- Pred nama je priča o knjizi Ive Andrića, dobitnika Nobelove nagrade za književnost. Prepoznajte uloge opisa u pripovijedanju (statičan opis, dinamičan opis, zaustavljanje i pokretanje radnje).
- Kroz kakva je sve duševna stanja morao proći glavni lik u ovoj pripovijesti?
- Je li predložen hronološki ili retrospektivni način kazivanja?
- Jeste li se nekad zatekli u sličnoj situaciji, bilo da je u pitanju knjiga ili druga posuđena stvar, ili da je u pitanju neki drugi problem, a od čijeg ste konačnog ishoda, odnosno konačnog rješenja strahovali?

Književnoteorijski termini

novela – pripovijest o nekom događaju, koja, najčešće sadrži samo jedan događaj s malim brojem likova, a radnja se zbiva u ograničenom vremenu i prostoru

fabula ono je o čemu se priča: niz događaja u koje su upletene neke ličnosti i koji u tom nizu imaju svoj početak i kraj

hronološki način kazivanja – pripovjedački postupak u kojemu se događaji nižu onim redom kako su se i zbivali

retrospektivni način kazivanja – prekidanje hronološkog slijeda zbivanja podsjećanjem na događaje koji su se zbili u prošlosti

Nobelova nagrada – nagrada koju dodjeljuje Fondacija od sredstava koja je zavještao Alfred Bergard Nobel (1833–1896), švedski izumitelj dinamita i drugih eksplozivnih sredstava.

Nobelova nagrada dodijeljena je prvi put 1901. godine, na petogodišnjicu Nobelove smrti. Nagrada se dodjeljuje za pet oblasti: **fiziku, hemiju, fiziologiju s medicinom, literaturu i mir**. Prvi dobitnik Nobelove nagrade za književnost bio je francuski pisac René Sully Prudhomme.

SLAVKO KOLAR

BREZA

(Odlomak)

Tužni jesenski vjetar donosio je s Bikovskog Vrhla glas zvona koja su zvonila za pokoj uboge duše Janičine. Kiša je sitno sipila kao magla, a kroz selo na Labudan-brdu sporo su se vukla kola s Janičinim lijesom. Bio je pokriven šarenim peškirimama i lijepo izvezenim zaslonima, a kako je put bio loš i razvaljen, njihao se lijes s Janičinim tijelom kao na valovima.

Kola su vukli Rumen i Rogec, dva volićka Labudanova, a vukli su ih lako, kao da i nije onoliko blato. (To je najbolji znak za Janičinu dušu, jer kad je npr. umro stari Rok Matušin, premda je cesta bila suha, nisu ga četiri vola mogla izvući, sve dok nije velečasni došao i blagoslovio – ali Rok je bio poznati grešnik.)

Uz volove je stupao stari Mika Labudan. Bio je umoran i pospan.

Čitavu je noć probdio, sve u razgovoru s ljudima i ženama, točeći i dijeleći od časa do časa svakome po čašu vina. Bio je u tom poslu oprezan, tako da su svi ostali više-manje trijezni, a njega samoga uhvatilo tek negdje ujutro. Zato je prije negoli je pošao na groblje, stavio u unutarnji džep bočicu šljivovice da se putem krijepi.

Stara njegova Kata ostala je doma da kuha večeru za karmine.

Sva je sirota bila smućena. Kud je i sama bila očajna što je Janica umrla bez svijeće, tud je još stigao i velečasni malo iza Janičine smrti. Dojahao on na svojoj krakatoj i repatoj bedeviji, noseći presveti sakrament u ruci. Bedeviju je vodio zvonar Janko, cinkajući tako milo i svečano, da se sve krstilo i klanjalo kud god je velečasni s otajstvom prolazio.

Dojahao dakle velečasni, pa s konja pita:

– Gdje je bolesnica?...

– E, mrijela je! – pokunjeno, postićeno i poplašeno odgovaraju ukućani. Savila se stara Labudanka kao stara šljiva, pa sve kroz nos mrmlija neku ispriku: da tko bi to mislio tako brzo, pa ovo, pa ono... A velečasni se raspalio:

– Sram vas bilo, vi nesretnici! Zar sam vas ja tako učio? Vi i ne znate koliki ste grijeh navukli na duše svoje!

Od svega toga, pa od probdjevenih noći, od popita vina i rakije, stara je Labudanka bila sva smetena, tako da se njen Mika ozbiljno bojao kakvu li će večeru spremiti i neće li je one babe što joj pomažu okrasti.

Iza lijesa stupao je Marko, mrk i ozbiljan, s velikim ali nerazapetim kišobranom u ruci. Uz njega je išao i njegov brat od strica, a iza njih sve sama ženskadija. Nije ih bilo mnogo: mati i sestra Janičina, pa jetrva joj Jaga, pa tetiča Jela, Mara Brezovka i još dvije- tri babe.

Tiho je odmicao sprovod kroz selo, pa kako je prošao kraj koje kuće, žene bi iz škafova izbacivale vodu.

– Hajd Rumena, hajd Rogec! – oglasio bi se od časa do časa stari Mika, pa bi onda kradom gucnuo rakijice.

Bijaše duboko tronut. Jer ipak je Janica bila dobra, a i mlada je bila. Što, svega ako je imala osamnaest godina! Tako mlada, pa pod ledinu!

No bijaše i žedan, neobično žedan. Što je njegov dugački, čupavi brk bio vlažniji, Mika bijaše žedniji, ujedno i skloniji dubokom razmišljanju.

– Kaj ćemo kad je sudbina takva!... Je li svi moremo biti srećni? – pitao se on i odmah odgovarao kratko i decidirano:

– Ne moremo!... To ti je tak kak da ni svi nemremo biti bogati niti svi gospoda! Dragi bog zna vre zakaj je to tak uredil, pak nek se vrši volja boža!...

Dugačak je to bio put, jer je od Bikovca do Bikovskog Vrha jedan sat hoda.

Žene su iz početka glasno plakale, a onda sve tiše, neke su molile krunicu, a na po puta sve su tiho i mirno vodile svoje obične razgovore.

Marka je mučila želja za cigaretom. Zato je zaostao malo iza žena s Ivanom, bratom od strica, pa smotali svaki po cigaretu, zadimili i pošli lagano za ženama.

– Buš išel Žugečićima na svadbu? – pitao ga Ivan. Smrknuo se Marko i malo se kao posramio.

– Žugečićima je jako stalo da dojdeš!...

– A kaj ja još znam! – rekao je, odbivši nervozno dim.

– Znam, ali...

– Pa, kaj ne bi išel?... Dotle prede osem dan... Pa onda to je i drugo selo!

Marko se samo suho nakašljao i nije rekao ni riječi.

BILJEŠKA O PISCU

Slavko Kolar, pripovjedač, romanopisac, filmski scenarist, rođen je 1891. godine u Palešniku pokraj Garešnice (Hrvatska). Pisao je pripovijetke, pozorišna djela, scenarije, pripovijetke za djecu.

Neka njegova najpoznatija djela; pripovijetke: *Kraljeva smrt*, *Najsretniji dan u životu Mijata Pitomog*, *Pobuna viteza Joze*, *Razgovorljivi putnik*; pozorišna djela: *Politička večera* (komedija u tri čina, 1947), *Sedmorica u podrumu* (drama u tri čina), *Čist posao ili Dobri čovjek iz Zagreba* (komedija u tri čina, 1962); filmski scenariji: *Breza*, *Luda kuća*; autobiografski fragmenti: *Prvi koraci*, *Uvod u autobiografiju*, *Mutne godine*; pripovijetke za djecu: *Škakljiv konjić* (1950), *U vučjoj jami* (1951), *Neobičan zec* (1952), *Macan i Nebojša* (1953), *Petrica Kerempuh* (1958) itd.

Umro je u Zagrebu 1963. godine.



PITANJA I ZADACI

- U kakvu nas neposrednu atmosferu uvodi pripovjedač? Obratite pozornost na opis pejzaža i na detalje koji upotpunjuju jednu sumornu životnu sliku (kola koja se sporo vuku, kiša, “tužni jesenjski vjetar”). Šta se događa, koja su društvena događanja i obredi u pitanju?
- Ovaj odabrani odlomak je iz onog dana kad se sahranjuje mlada žena Janica. Obratite pozornost na živ, vrlo sugestivan opis likova. Pisac se očito potrudio oko **karakterizacije likova**.
- Obratite pozornost na piščev jezik. Kakav je **jezik pripovjedača a kakav jezik likova u pripovijesti**? Zbog čega dolazi do izmjene jezika? Koliko ta činjenica povećava jezičkoizražajnu snagu i uvjerljivost?
- Pronađite pripovijest *Breza* i pročitajte je u cijelosti!

BRANKO ČOPIĆ

BAŠTA SLJEZOVE BOJE

(Odlomak)

Muškarci obično slabo razlikuju boje, ali jedan takav neznajša u bojama kakav je bio moj djed, e, takvog je bilo teško naći. Njegov spektar svodio se na svega četiri osnovne boje, a ono ostalo – to nije ni postojalo ili se svodilo, u najmanju ruku (ako je čiča dobre volje!), na neki vrlo neodređen opis: „Žuto je, a kao i nije žuto, nego nešto onako – i jeste i nije.“

Kako je na ovome našem šarenom svijetu većina stvorenja i predmeta obojena "i jest i nije" bojom, to je s mojim djedom oko toga uvijek dolazilo do nesporazuma i neprilika.

U jedno od najprijetnijih doba godine, skoro preko noći, rascvjetao bi se u baštici kraj naše kuće crni sljez i ljupko prosinuo iza kopljaste pocrnjele ograde. On je u mirna sunčana jutra zračio tako povjerljivo i umiljato da to nije moglo izmaći čak ni djedovu oku i on bi udobrovoljeno gundao majući se po dvorištu:

– Pazider ga, sva se bašta modri kao čivit.

Ono, istina, na sljezovu cvijetu jedva da je negdje i bilo tragova modre boje, ali ako je djed kazao da je modra, onda ima da bude modra i kvit. Isto se tako moglo desiti da neke godine djed rekne za tu istu baštu da se crveni, i onda za tu godinu tako i važi: sljez mora ostati crven.

Djedov rođak Sava Damjanović, negdašnji kradljivac sitne stoke, a pod starost ispičutura i pričalica, i nenamjerno je znao da najedi mog dobrog djeda. Dok djed priča, on ti ga istom začuđeno prekine:

– Otkud lisica crvena kad je žuta!

– Hm, žuta? – beči se djed. – Žut je tvoj nos.

Sava zabrinuto pipne svoj ružičast baburast nos i vreći:

– Crvena! Ta sve nacije odavde do Bihaća znaju da je žuta, a ti...

Savin svijet prostire se do Bihaća, jer je čiča nekoliko puta tamo ležao u hapsu, ali čak ni ti prostori ne mogu da razuvjere mog djeda.

– Hm, Bihaća! I drugi su ljudi ležali u bihačkoj Kuli pa ne vele da je lisica žuta. Bolje ti je pij tu moju rakiju i čuti, ne kviri mi unučadi.

A unučad, nas troje, nabili se u ćošak blizu starca i čekamo kad će Sava započeti sa svojim lopovskim doživljajima. Prepirka o bojama baš nas nimalo ne interesuje, lisica je lisica, pa ma kakve farbe bila.

Zbog djedove tvrdoglavosti u pogledu boja, i ja sam, već na prvom koraku od kuće, upao u nepriliku. Bilo je to u prvom razredu osnovne škole...

PITANJA I ZADACI

- Na koji nas način pripovjedač uvodi u priču? Ko je pripovjedač?
- Šta, na početku, znači konstatacija: „*Muškarci obično slabo razlikuju boje...*“? Kakva je tu uloga djeda? Obratite pažnju na vrlo emotivnu vezu između djeda i unuka.
- Kako sljez ulazi u priču? Ima li on neku boju? Kakva je?
- Potražite ovaj Ćopićev roman i saznajte zašto dječak ulazi u sukob s učiteljicom! Ko je za njega vrhovni autoritet kad je u pitanju poznavanje života, prirode, svega sa čim se susreće?

Književnoteorijski termini

humor – prikazivanje ljudi, njihovih postupaka i nedostataka s ciljem da se izazove smijeh

komično – ono što je smiješno u određenom književnom djelu, što izaziva smijeh

Branko Ćopić je bio toliko poznat u vrijeme u kojemu je živio da bi, čim bi izišao na ulicu, neko uzviknuo: “Vidi, vidi, ono je Branko Ćopić”. Dosadilo, tako, Branku Ćopiću u jednoj šetnji da stalno iskaču iza ugla zgrada i govore: “Eno Ćopića, eno Ćopića!” pa se okrenuo i doviknuo: “Pa, šta ako je Ćopić, nije *međed!*”

DERVIŠ SUŠIĆ

VELIKI VEZIR

Historijska drama u šest slika od dva dijela

MEHMED-PAŠA SOKOLOVIĆ

MUZAFER PILAVIJA, vezirov tjelohranitelj

ORLOVIĆ, Hamzevija

SADUDIN, carski dovadžija

ĐUZEL MEHMED-AGA, upravnik tamnice

SULTAN MURAT III ESMIHAN, vezirova žena

KASIM DALKILIČ, janjičar HASAN, vezirov defterdar

HUSREF-PAŠA

CARSKI DEFTERDAR

ŽENA IZ BOSNE

ČLANOVI DIVANA

STRAŽARI

ČAUŠI IGRAČICE

ROBINJA, pratilja vezirove žene

I ROB

II ROB (nijem)

UBICE

NURBANU, sultanija, majka Muratova i Esmihanina

POSLUŽITELJ NA DIVANU

ČELEBIJA, carski liječnik (hećim)

Događa se početkom oktobra 1579. u Carigradu.

PRVI DIO

Sala za sjednice još je prazna. Protrči poneki čauš i popravi neku sitnicu u namještaju.

(...)

SCENA PRVA

(Sjednica Divana)

U polukrugu sjede članovi Divana, na koljenima. Iza njih čauši s golim sabljama u rukama. Malo uzvišenje za mjesto velikog vezira je prazno. U njegovom podnožju sjedi defterdar.

Ćutanje. Iščekivanje.

PEJALA PAŠA: (oslušne, pogleda po ostalim članovima, zatim Defterdaru) Da li je Mehmed-paša jutros zdrav ustao?

DEFTERDAR: Javio je da će doći.

PEJALA PAŠA: (Pogledavši u rešetkasta vrata tzv. Babi Seadat iz kojih ponekad sultan prati sjednice Divana) Da li je sultan Murathan, Allah mu moć uvećao, sjeo u svoju sobu?

DEFTERDAR: Nije.

SINAN PAŠA: (aludivno) Već tri godine on to ne čini.

PEJALA PAŠA: (opomenuvši) Njegova volja.

DEFTERDAR: Čuo sam da je sultan Murat han, Allah mu carstvo udvostručio, svunoć bio na sijelu kod svoje majke...

Tišina. Iščekivanje.

ČAUŠ: Husref-paša, Allah mu ugled učinio vječnim!

Husref-paša prođe žurno, sjedne na prvo mjesto s desna, gdje mu po ljestvici pripada.

Sjedajući, srdačno se pozdravlja sa Sinan-pašom. Ćutanje...

ČAUŠ: (S vrata, svečano) Mehmed-paša Sokollu...

Članovi Divana ustanu, pognu glave. Mehmed-paša ulazi za svoje godine brzo, poslovno, srdito, pođe na svoje mjesto, pogleda na prisutne...

MEHMED PAŠA: Sabahlbriniz hairolsun!

ČLANOVI DIVANA: Allah razi olsun! (Tek što veliki vezir sjedne i oni posjedaju)

MEHMED PAŠA: (Defterdaru) Skrati sve uvode! Počni! Žuri mi se!

DEFTERDAR: (Poljubi golem defter, raspečati ga, izvuče jedan list hartije) Pismo venecijanskom duždu u vezi udvostručenog karantina za trgovce iz Azova...

SOKOLOVIĆ: Potpisano! Raspravljeno. Dalje!

DEFTERDAR: Raspis svim kadijama, kadiaskerima i...

SOKOLOVIĆ: Je li to tumačenje naredbe o oslobađanju hrišćanskih pret hodnica u pohodima od obaveza popravke mostova?! Zar to još nije otišlo?

To smo raspravili prije dvadeset i dva dana. Tri pisara koji su najodgovorniji za zakašnjenje raspisa, kazniti! Poslati ih u vojsku na granicu prema Karabogazu. Dvije godine! Dalje!

DEFTERDAR: ...veliki most na Tisi provaljen...

SOKOLOVIĆ: Ravno prije godinu i dva mjeseca s ovog mjesta izdato je naređenje da se popravi. Za prekosutra sastavi spisak odgovornih i prijedlog – koga na galiju, koga u graničnu službu... a ko da radi na mostu! Dalje!

BILJEŠKA O PISCU

Derviš Sušić je rođen u Vlasenici 3. juna 1925 a umro u Sarajevu 1. septembra 1990. godine. Kao đak sarajevske Učiteljske škole, odlazi s grupom učenika 1942. godine u partizane, što će imati znatnog uticaja na njegov književni svijet i tematsku zaokupljenost. Nakon rata učiteljovao je u Srebrenici i Tuzli, zatim bio novinar *Oslobođenja*, *Zadruga-ra*, te povremeno suradnik drugih listova. Jedno je vrijeme bio upravnik Narodne biblioteke u Tuzli, te i društveno-politički radnik u Sarajevu.

Najpoznatija su mu djela: *Ja, Danilo*; *Pobune*, *Uhode*, *Tale*, *Veliki vezir*, *Nevakat*, itd.



Objašnjenje pojedinih riječi

čauš – vojni zapovjednik

divan – mjesto za razgovor i savjetovanje

hamzevije – derviški red nazvan po svome osnivaču Hamzi Orloviću u drugoj polovini šesnaestog stoljeća, nazvan krivovjernim

kadija – sudac

kadiasker – vojni sudac

PITANJA I ZADACI

- *Veliki vezir* je historijska drama u kojoj je prikazan život Istanbula u vrijeme velikog vezira Mehmed-paše Sokolovića u drugoj polovini šesnaestog stoljeća. U ovom udžbeniku smo prikazali samo početak drame. Na koji način dramski pisac uvodi čitaoce u dosta složene odnose vlasti i njenih podanika?
- Obratite pažnju na odnos potčinjenih prema velikom veziru Sokoloviću i općenito prema vlasti.
- Drama *Veliki vezir* imala je više pozorišnih izvedbi. Potrudite da se nakon čitanja drame, odgledate njezinu pozorišnu izvedbu.

Književnoteorijski termini

drama – književni rod, u stihovima ili u prozi, namijenjen izvođenju u pozorištu. (Drame se dijele na sljedeće vrste: tragedija, komedija i drama u užem smislu.)

lik, likovi – neposredni nosilac (ili nosioci) radnje u drami

dijalog – razgovor između dvaju likova u drami

IRFAN HOROZOVIĆ

ZELENA DEVA

Zamišljen pred velikim bijelim platnom, razapetim u vrtu, slikar Harun je kičicom dovršavao nogu zelene kamile što je ispunjavala skoro čitavo njegovo platno i zatim se osvrnuo da na paleti pronade jednu potrebnu nijansu. Pomalo iznerviran, užurbano se uputio u kuću. Još se vrata nisu zatvorila za njim, a deva radoznalo otvori ono svoje jedino oko i oprezno spusti nogu na travu vrta. Sljedećeg trenutka već je bila na sokaku i, lagahno pomjerajući noge, zavirivala u avlije i vrtove, odakle su je pratili začuđeni pogledi. Rijetko je ko vidio kamilu i zelenu uz to. Jaki Ismail, koji je prolazio kao i obično, oskudno odjeven i obilato pokazujući svima svoje mišice, ugleda kamilu u Karasokaku i široko se nasmija kao da je prisustvovao nekoj dobroj šali. Ne prestajući da se smije, on pojuri prema njoj i stjera je do kraja sokaka koji nije imao kraja i, nabacivši joj konopac oko vrata, povede je na gradski trg. Sad su se već svi smijali, stvarno, bilo je to neobično. Zar je ikad bilo toliko trgovaca, ijednog pazarnog dana. Svi su se smijali i svi htjeli da kupe zelenu devu. Ismail se smijao najviše i tražio ogromnu cijenu koju, naravno, niko nije mogao platiti. Ko zna koliko bi tako stajali i šalili se da iz svog dućana nije naišao Faik Talha i prišao okupljenima. Jedini je on bio ozbiljan i sad su se njemu smijali.

– Hoćeš li kupiti ovu zelenu devu, Talha?

Kakav smijeh. Ismail se opet najviše smijao i izvikivao cijenu. Faik se bez riječi okrenu i ode. Uskoro su ga vidjeli kako se vraća s kesom u kojoj je bio sav njegov novac. Najednom su se svi uozbiljili. Faik izvadi novac i odbroja Ismailu. Bilo je tačno koliko i cijena. Ismail mu pusti konopac i Talha hitro skoči na devu koja sva uzdrhta. Ljudi se izmakoše a deva kao suluda pojuri ostavljajući oblak prašine za sobom.

Uspjeli su samo da vide kako Talha namiče mahramu na usta. Deva je poput vjetra jurila kroz male ulice i vrtove, preskačući preko ograda, dok, najednom, ne naiđe na jednu veliku ogradu, i vinu se, a zatim, preskočivši

je, u trenutku se nađe pred ogromnim bijelim platnom, razapetim u vrtu, koje se više nije moglo izbjeći.

Malo kasnije, slikar Harun, izišavši iz kuće, s nijansom koju je tražio, stade pred svoje platno i prvo se namršti, a zatim se rasijano počea po glavi. Nije se mogao sjetiti kad je naslikao jahača koji je lijevom rukom navlačio mahramu preko usta, kao da se želi zaštititi od pješčane prašine.

BILJEŠKA O PISCU

Irfan Horozović, romansijer, pripovjedač, pjesnik, pisac za djecu, esejist, dramski pisac, rođen je u Banjoj Luci 27. aprila 1947. godine, gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. Studij komparativne književnosti završio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Objavio je više od trideset književnih djela, a među značajnijima su: *Talhe ili šedrvanski vrt* (priče, 1972), *Kalfa* (roman, 1988), *Prognani grad* (priče, 1994), *Imotski kadija* (roman, 2000), *William Shakespeare u Dar es Saalamu* i dr. Dobitnik je brojnih značajnih književnih nagrada i preveden na više jezika. Živi u Sarajevu.



PITANJA I ZADACI

- Pričom “Zelena deva” povezana su dva nivoa umjetničkog izražavanja: slikarstvo i književnost. Pokrenite na nastavnom satu maternjeg jezika diskusiju o nastajanju i životu nekog umjetničkoga djela. Zašto je deva zelene boje?
- Vidno je da pripovjedač u priču uvodi nadstvarne, fantastične elemente. Šta u ovoj priči pripada fantastičnoj književnosti? Obratite pažnju na posljednju rečenicu!

Književnoteorijski termini

fantastična književnost – književnost koja u sebi ima elemente izvanprirodnog, nadstvarnog, fantastičnog

**JEZICI
NARODA BOSNE I
HERCEGOVINE**

**ЈЕЗИЦИ
НАРОДА БОСНЕ И
ХЕРЦЕГОВИНЕ**



KROZ ČASOVE JEZIKA OD I DO IV RAZREDA

Uzrast od petog do osmog ili devetog razreda znači prelazak u starije razrede. Stoga, prije nego što počnete učiti ono što vas čeka u petom razredu, treba da se podsjetite, pa nešto i naučite, o onome što ste učili ranije.

ŠTA JE SLOVO A ŠTA GLAS?

U našem jeziku ima 30 glasova.

Glas je ono što izgovorimo, najmanja jedinica usmenog govora.

Slovo je ono što napišemo, najmanja jedinica pisanog govora.

Slovo je znak kojim se bilježi glas.

Naprimjer: Izgovorimo [a] i to zapišemo ovim znakom /A/ ili /a/.

To znači: Svaki glas u našem jeziku ima svoj znak – ima slovo.

Štampana slova latinicom, po abecednom redu:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A	B	C	Č	Ć	D	DŽ	Đ	E	F	G	H	I	J	K
a	b	c	č	ć	d	dž	đ	e	f	g	h	i	j	k
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
L	LJ	M	N	NJ	O	P	R	S	Š	T	U	V	Z	Ž
l	lj	m	n	nj	o	p	r	s	š	t	u	v	z	ž

Štampana slova ćirilicom, po azbučnom redu:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
A	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	З	И	Ј	К	Л	Љ	М
а	б	в	г	д	ђ	е	ж	з	и	ј	к	л	љ	м
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
Н	Њ	О	П	Р	С	Т	Ћ	У	Ф	Х	Ц	Ч	Џ	Ш
н	њ	о	п	р	с	т	ћ	у	ф	х	ц	ч	џ	ш

НАПОМЕНА:

Glasovi dž, lj, nj napisani latiničnim slovima izdvojeni su jer su to jedina tri glasa koji se bilježe s dva znaka: d+ž > dž, l+j>lj, n+j>nj. To je samo kada se piše latinicom.

Ćirilica za svaki glas ima samo po jedan znak, pa i za ova tri glasa: љ, њ, џ.

U sljedećoj tabeli, raspored i latiničnih i ćiriličnih slova je po abecednom redu, da bi lakše naučili ćirilična slova, oni koji ne znaju, ili da se podsjetite oni koji su zaboravili. Onaj ko zna samo latinična slova, lakše će prepoznati kako se to slovo piše ćirilicom.

»	VELIKA ŠTAMPANA SLOVA ВЕЛИКА ШТАМПАНА СЛОВА		mala štampana slova мала штампана слова	
	LATINICA ЛАТИНИЦА	ЋИРИЛИЦА ЋИРИЛИЦА	latinica латиница	ћирилица ћирилица
1.	A	А	a	а
2.	B	Б	b	б
3.	C	Ц	c	ц
4.	Č	Ч	č	ч
5.	Ć	Ћ	ć	ћ
6.	D	Д	d	д
7.	DŽ	Џ	dž	џ
8.	Đ	Ђ	đ	ђ
9.	E	Е	e	е
10.	F	Ф	f	ф
11.	G	Г	g	г
12.	H	Х	h	х
13.	I	И	i	и
14.	J	Ј	j	ј

15.	K	К	k	к
16.	L	Л	l	л
17.	LJ	Љ	lj	љ
18.	M	М	m	м
19.	N	Н	n	н
20.	NJ	Њ	nj	њ
21.	O	О	o	о
22.	P	П	p	п
23.	R	Р	r	р
24.	S	С	s	с
25.	Š	Ш	š	ш
26.	T	Т	t	т
27.	U	У	u	у
28.	V	В	v	в
29.	Z	З	z	з
30.	Ž	Ж	ž	ж

O SLOGU I RIJEČI

Slog je dio riječi.

Prve pjesmice učimo u ritmu razdvajajući riječi na slogove, udarajući dlanom o dlan pljesnemo na svaki slog.

*Sva-ko jut-ro pe-rem gru-di
ta-ko ra-de pra-vi lju-di
tr-ljam tr-ljam sve se pu-ši
pe-rem gla-vu, vrat i u-ši.*

Riječi dijelimo na slogove u pisanju samo onda kada trebamo prenijeti dio riječi u novi red.

Npr.: *te-levizija, tele-vizija, televi-zija, televizi-ja ... itd.*

NAUČIMO PRAVILNO IZGOVARATI SVE GLASOVE!

Kao što ste naučili izgovarati neke glasove koji imaju samo u njemačkom, švedskom, norveškom, danskom, francuskom ili engleskom jeziku, na isti način trebate pravilno izgovarati sve glasove u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku.

TRI KORAKA DO PRAVILNOG GOVORA

1. **Prvi korak** je pravilno izgovarati pojedinačno svaki glas:

[a] [b] [c] [č] [r]

2. **Drugi korak:** Tačno izgovarati glasove tokom izgovora cijele riječi. Treba da se čuje svaki izgovoren glas.

Dajte svakom glasu vremena da oživi, da ga i drugi čuju! To je onda lijepo govorenje, naravno, uz još neke bitne korake koje treba naučiti! Nemojte da ostane u grlu, neizgovoren! Sljedeće primjere pročitajte kako su napisani: i pravilan i nepravilan izgovor!

Pravilan izgovor je [muzika] a ne: [muz'ka > muska]

[curica] a ne: [cur'ca]

[Zenica] a ne: [Zen'ca]

[Sarajevo] a ne: [Saraj'vo]

[Jahorina] a ne: [Jahor'na]

[Bjelašnica] a ne: [Bjelašn'ca]

[Gračanica] a ne: [Gračan'ca]

[Hercegovina] a ne: [Hercegov'na]

[doći ću] a ne: [doću]

[hoćeš li sa mnom] a ne: [ho's sa mnom]

[ljudski, ljudstvo] a ne: [lju'ski, lju'stvo]

[predsjednik] a ne: [pre'sjednik]

3. **Treći korak:** Govorite dovoljno glasno, jačinu glasa prilagodite prostoru i grupi kojoj govorite.

ZAŠTO JE VAŽNO JE NAUČITI PRAVILNO GOVORITI?

U staroj Grčkoj i starom Rimu posebno su cijenili dobre govornike, ljude koji su lijepo, jasno i uvjerljivo govorili. Dobijali su važna mjesta na dvoru ili uz vladara.

Velike vojskovođe ili državnici bili su veliki govornici jer su znali svoj govor prilagoditi publici i cilju koji su željeli postići. Oni su svojim govorom pokretali hiljade ljudi, započinjali revolucije, mijenjali svijet.

Oni koji znaju lijepo govoriti, oni su uspješni pravnici, dobri učitelji svojim učenicima, zanimljivi u društvu, ljudi vole da ih slušaju.

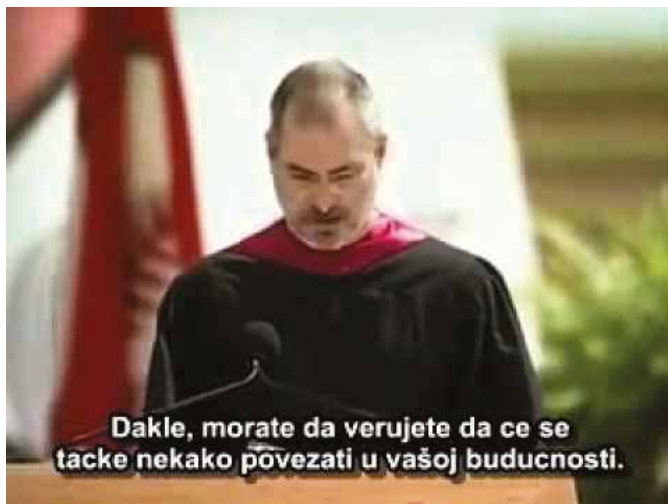
Ako govorite lijepo, ako je vaš govor jasan, neisprekidan, siguran, ljudi će vam vjerovati i uspjeh ćete u svemu što ste zamislili!

Ne trebamo vas podsjećati da i ljubav počinje lijepim riječima... I narodna izreka glasi: *Lijepa riječ i gvozdена vrata otvara!*

Evo već mnogo razloga zašto je važno naučiti pisati pravilno i govoriti lijepo!

ZANIMLJIVO

Steve Jobs, osnivač kompanije „Apple“, pamti se po onome što je radio, ali i govorio. Njegov govor na jednom od najvećih univerziteta na svijetu – Stanfordu, ubraja se među najuspješnije govore studentima prilikom dodjele diploma! Potražite taj govor i pažljivo poslušajte šta govori i kako govori Steve Jobs.



ZNANOSTI / NAUKE O JEZIKU

Gramatika: Riječ *gramatika* je porijeklom iz starogrčkog jezika, a u osnovi ima riječ *gramma* što znači *slovo*. Zato se *gramatika* u hrvatskome jeziku prevodi kao *slovnica*. Međutim, uobičajen naziv znanosti/nauke o riječima i svemu što je vezano za riječi jeste *gramatika*.

Pravogovor (ortoepija) – znanost/nauka o pravilnom izgovoru riječi i rečenica.

Pravopis (ortografija) – znanost/nauka o pravilnom pisanju.

INTERPUNKCIJSKI I PRAVOPISNİ ZNACI

Kada u govoru nešto hoćete istaknuti ili nekog nešto pitati i slično, visinom glasa, brzinom govora, pauzama u govoru, pokretima lica i tijela, govor postaje jasan.

U pisanju se takve pojave bilježe znakovima koji se nalaze uz riječi ili na kraju rečenice. Ti znakovi se zovu **interpunkcijski** i **pravopisni znaci**.

Treba razlikovati interpunkcijske (rečenične) znakove od pravopisnih znakova koji stoje uz riječi.

Interpunkcijski znaci u pisanom govoru služe za rastavljanje teksta na rečenice i rečenične dijelove.

Riječ *interpunkcija* je od lat. riječi *interpunctio*, što znači *rastavljati*.

POMOĆNI ZNACI U PISANOM TEKSTU

INTERPUNKCIJSKI ZNACI (stoje uz rečenicu)

<i>zarez</i>	,
<i>tačka</i>	.
<i>tačka-zarez</i>	;
<i>dvotačka</i>	:
<i>navodnici</i>	” “
<i>crtica</i>	-
<i>zagrada</i>	()
<i>upitnik</i>	?
<i>uzvičnik</i>	!

PRAVOPISNI ZNACI (stoje uz riječi)

<i>tačka</i>	.
<i>dvotačka</i>	:
<i>tri tačke</i>	...
<i>crtica</i>	-
<i>crtica</i>	-
<i>zagrada</i>	()
<i>zvjezdica</i>	*
<i>apostrof</i>	'
<i>akcenatski znaci</i>	kuća, sestra, sunce, duga
<i>znak jednakosti</i>	=
<i>znaci porijekla</i>	> i <

KULTURA IZRAŽAVANJA

Препричати значи испричати својим ријечима садржај неког текста, филма, позоришне представе или причу коју сте чули. То подразумијева да сте запамтили битне појединости тога догађаја или неке приче, да сте уочили везе и односе међу ликовима и догађајима. Квалитетније препричавање има више појединости.

UPUTSTVO ZA PREPRIČAVANJE

- *Napraviti bilješke u toku čitanja, da se ne izostave važni dijelovi u toku prepričavanja.*
- *Navesti o kome se radi.*
- *Ukratko opisati likove.*
- *Koji je osnovni problem ili događaj istaknut?*
- *Je li problem riješen i na koji način je riješen?*
- *Prepričan tekst treba da sadrži vaš stav o opisanom događaju i likovima.*

Događaj je ono što se nekom dogodilo.

Doživljaj je ono što se vama dogodilo.

Opisivanje ili **deskripcija** jeste postepeno navođenje osnovnih osobina predmeta, bića i pojava.

MEDIJSKA KULTURA

TELEVIZIJA

Riječ televizija je grčkog porijekla, nastala od grčke riječi tele, što znači „daleko” i vizija, što znači „gledanje”.

Zahvaljujući televizijskom programu, možete vidjeti i one slike koje su udaljene od vas, bilo gdje na planeti, pa čak i izvan naše planete! I putem televizije, kao i putem radija, emitiraju se razne vrste programa: informativni, kulturni, znanstveni, obrazovni, glazbeni, sportski, dječiji, zabavni, ali i filmski, reportažni, dokumentarni itd.

FILM

Film je video-projeksija u pokretu. U početku svoga nastanka film nije bio ozvučen. Nije se čulo ono što glumci govore. Ta vrsta filma poznata je kao nijemi film. Jedan od najgledanijih junaka u nijemim filmovima je lik kojeg je igrao jedan od najvećih velikana komedije Charlie Chaplin (Čarli Čaplin). Chaplin je najčešće tumačio lik skitnice, veselog beskućnika, koji ima džen-

tlmenske manire i udvaračku naklonost prema damama. Njegov lik nosi uski kaput, prevelike hlače i cipele, polucilindar te bambusov štap, a zaštitni znak su mu podšišani brkovi.

JEZIK

SLOVNICA (GRAMATIKA)

Ispod naslova *Nauke/znanosti o jeziku*, objašnjeno je zašto se *gramatika* naziva još i slovnica. Vratite se dva lista ranije i podsjetite se.

Ranije ste već učili o izjavnoj, upitnoj i uskličnoj rečenici. Možete ih prepoznati?

Alma je išla u šetnju.

Je li danas Damir bio u školi?

Vedrane, molim te kupi nam papire u boji!

Ova podjela rečenica zasniva se na kriteriju njihove ciljne usmjerenosti. Pored ove, postoji podjela rečenica zasnovana na njihovoj gramatičkoj ustrojenosti.

JEDNOSTAVNA REČENICA

Jednostavna rečenica je rečenica koju tvore samo osnovni ili glavni dijelovi rečenice – subjekat i predikat, ili samo predikat.

Damir piše. Zijo spava. Darko vozi. Ivan peca. – više riječi

Čitam. Sjedim. Osjećam. Grmi. Sviće. – jedna riječ

Sam predikat može biti rečenica samo kada je u ličnom glagolskom obliku.

Prisjetimo se:

Subjek(a)t označava onog koji nešto radi:

Damir (Ko piše? – Damir), *Sumeja* (Ko čita? – Sumeja.),

Darko (Ko vozi? – Darko.), *Ivan* (Ko peca? – Ivan.)

Predikat označava šta radi subjekat.

Piše. (Šta radi Damir? – Piše.), *Čita.* (Šta radi Sumeja? – Čita.)

Vozi. (Šta radi Darko? – Vozi.), *Peca.* (Šta radi Ivan? – Peca.)

PROŠIRENA REČENICA

Nekada nisu dovoljne samo dvije riječi, subjekat i predikat, da bismo potpuno prenijeli svoju misao. Tada osnovnim dijelovima rečenice dodajemo i sporedne dijelove.

Tako prethodna rečenica koju smo gore naveli može glasiti:

- *Damir piše knjigu.*

- *Vrijedni Damir piše knjigu.*

- *Vrijedni Damir, bratov drug, piše knjigu.*

- *Vrijedni Damir, bratov drug, piše knjigu u sobi.*

Na isti način možete i sami dopuniti ostale rečenice! Mi ćemo još jednu rečenicu proširiti sa sporednim dijelovima. Pročitajte i pratite kako smo uradili:

Višnja spava.

Višnja spava na kauču.

Moja sestra Višnja čvrsto spava.

Višnja, djedina unuka, čvrsto spava u fotelji.

Uradite isto sada i sami:

Darko vozi.

Sve navedene rečenice dobile su nove – **sporedne dijelove rečenice.**

U prvoj rečenici saznali smo šta Damir piše, odnosno, predmet na kojem se vrši radnja – *knjigu* – **objekat.**

U drugoj rečenici saznali smo kakav je Damir, tačnije kakvu osobinu posjeduje – *vrijedan* – **atribut.**

U trećoj rečenici saznali smo ko je Damir, imenujući ga na drugi način – *bratov drug* – **apozicija.**

U četvrtoj rečenici saznali smo još jednu dodatnu obavijest, gdje *Damir piše knjigu* – *u sobi* – **priloška odredba za mjesto.**

Rečenice koje pored osnovnih sadrže i sporedne dijelove nazivamo **proširenim rečenicama.**

Naučili ste da rečenica ima svoje **glavne** i **sporedne dijelove.**

Glavni dijelovi rečenice su **subjekat** i **predikat.**

U službi **subjekta** mogu biti:

- imenice: *Amir je danas crtao.*
- skupovi riječi sa imenicom: *Jedan od majmuna je pobjegao.*
- zamjenice: *Ona stalno uči.*
- brojevi: *Petica je najbolja ocjena.*

Službu **predikata** vrše glagoli, a pored glagola u službi predikata mogu biti:

- imenice i zamjenice: *Samra je moja sestra.*
- pridjevi: *Učenici su vrijedni.*
- prilozii: *Tvoja domovina je ovdje.*
- brojevi: *Amir je prvi.*

Sporedni dijelovi rečenice su:

- **atribut** i **apozicija** (dodaci subjektu);
- **objekat** i **priloške odredbe** (dodaci predikatu).

Službu **atributa** vrše:

- pridjevi: *Visoka djevojčica pjeva.*
- zamjenice: *Naša učiteljica je uvijek spremna da pomogne.*
- brojevi: *Jedna sveska mi je u torbi, a druga na stolu.*
- imenice: *Sanja ima lančić od zlata.*

Službu **apozicije** vrši:

- skup riječi čiji je glavni član imenica: *Dobio sam igračku od Stjepana, mog djeda.*

Službu **objekta** vrše:

- imenice: *Stalno razmišljam o izletu.*
- zamjenice: *Učiteljica ih je pohvalila.*

Službu **priloških odredbi** vrše:

- prilozii: *Sutra ću kupiti sladoled.*
- imenice u nekom padežu s prijedlogom ili bez prijedloga: *Nisam bio u školi zbog bolesti.*

ПРИДЈЕВИ

Маријин отац Иван хтио је усрећити кћерку. Посјетио је велику, раскошну продавницу играчака. Купио је малог, сивог, плишаног слонића. Након што је Марија добила слонића, оца је почастила чоколадним колачем.

Чији је отац је купио слонића? – *Маријин.*

Каква је продавница коју је посјетио Маријин отац? Како изгледа?

Какве је димензије? – *велика, раскошна.*

Какав је слонић? Које је димензије? Које је боје? – *мали, сиви.*

Од чега је направљен слонић? Слонић је направљен од плиша. Какав је то онда слонић? – *плишани*.

Од чега је направљен колач? Колач је направљен од чоколаде. Какав је то колач? – *чоколадни*.

Док смо говорили о слонићу, продавници, колачу и Ивану – предметима и бићу означеним именицама ми смо запазили њихове особине (*мали, сиви, велика, раскошна*), припадање (*Маријин*) и грађу (*плишани, чоколадни*). **Промјенљива, несамостална врста ријечи која стоји уз именицу и која се слаже с именицом у роду, броју и падежу назива се придјев.**

Придјеви се по значењу дијеле на:

- **описне** (*сретан дјечак, добра мајка, умиљато дијете*) – означавају **накав** (*мушки род*), **наква** (*женски род*), **накво** (*средњи род*) је нешто?
- **присвојне** (*Аднанов отац, мајчина хаљина, птичје гнијездо*) – означавају **чији** (*мушки род*), **чија**, (*женски род*) **чије** (*средњи род*) је нешто?
- **градивне** (*чоколадни пудинг, шећерна вуна, слано јело*) – означавају **од чега** је направљен, направљена, направљено нешто?

GLAGOLI

Glagoli su promjenjive vrste riječi koje označavaju radnju, stanje i zbivanje.

1. ZNAČENJE GLAGOLA

Glagoli se po značenju dijele na:

- **glagole radnje** – označavaju svjesno djelovanje – *trčati, hodati, peglati, dati, nositi*;
Vesna trči. Ivana hoda. Erma pegla. Haris nosi.
- **glagole zbivanja** – označavaju događaje koje uzrokuju prirodne sile i koji nisu uvjetovani našom voljom – *grmjeti, kišiti, rasti, sazrijevati*;
Grmjelo je svu noć. Dok smo šetali, kišilo je kao da nikad neće prestati. Voće je sazrijevalo brže nego prošle godine.
- **glagole stanja** – označavaju stanje u kome se ništa ne radi niti se išta zbiva – *stajati, ležati, spavati, šutjeti*.
Jasmin je stajao uz ogradu. Zenaida je ležala i odmarala na ležaljci. Amar je spavao tokom cijelog puta. Fatima je šutjela sve dok nisu stigli do škole.

IMENICE

Vidim žuti brodić. Na brodiću vidim žutu, malu zastavu. Čini mi se da je sidro plavo. Šarene ptice lete.

Znate li šta je zajedničko potcrtanim riječima?

Ako ne znate, to je da pripadaju istoj kategoriji riječi – imenicama. To je kategorija riječi kojom imenujemo bića, predmete i pojave. Zajedničko im je da sve imaju tri gramatička obilježja: *obilježje roda*, *broja* i *padeža*. Po *rodu* imenice mogu da budu *muškog*, *ženskog* i *srednjeg*, po broju u *jednini* i *množini*, a po padežu svaka u nekoliko različitih oblika.

Rod. Imenice koje označavaju bića imaju prirodni rod prema spolu, *muški* i *ženski*, a koje ne označavaju bića sva tri, razumije se svaka ili *muški*, ili *ženski*, ili *srednji*. Rod po spolu naziva se prirodni, a kod predmeta i pojava *gramatički*. Prirodni rod po spolu podudara se sa gramatičkim kod bića koja su čovjeku bitna po spolu, ona koja mu nisu bila bitna po spolu rod su dobila prema strukturi riječi kojom su imenovana, pa su muškog roda: *krokodil*, *jaguar udav*, *mrav*, a *deva*, *vrana*, *pčela* ženskog roda. Tako su mladunčad bića, pa i čovjeka, srednjeg roda: *dijete*, *tele*, *pile*. Kad se rod imenice ne može odrediti po spolu, određuje u, velikoj mjeri, prema završetku: muškog roda su one imenice koje završavaju na suglasnik, ženskog roda one koje završavaju na vokal -a, a srednjeg roda one koje završavaju na -e ili -o. Kada to nije dovoljno, upotrebljavaju se pokazne zamjenice:

- za muški rod - taj *krokodil*, taj *auto* (prema automobil), ali i to *auto*,
- za ženski rod - ta *deva*, ta *vrana*, ta *pčela*,
- za srednji rod - to *dijete*, to *polje*,

Prema obilježju broja imenice mogu da označava jedan predmet ili više istih predmeta: *konj – konji*; *vrabac – vrapci*; *pčela – pčele*; *sto – stolovi*; *val – valovi*.

Imenice imaju **jedninu** i **množinu**. Imenice koje imaju samo oblik množine – **pluralia tantum**: *vrata*, *makaze*, *njedra*, *grudi*, *naočare*, *pantalone*... Ove imenice nikad ne mogu biti u jednini, jer se sastoje od neodvojivih dijelova. Npr. *pantalone* imaju dvije nogavice, *naočare* imaju dva stakla za dva oka i sl. Imenice koje imaju samo oblik jednine – **singularia tantum**: *brat*, *čovjek*, *gospodin*...

Obilježje padeža odnosi se na mogućnost da se imenice mogu pojaviti u više oblika, padeža, u jednini i u množini: učenik, učenika, učeniku, učeniče, učenikom; učenici, učenikā, učenicima, učenike, učenici, učenicima.

S obzirom na značenje, imenice se dijele na:

vlastite, zajedničke, zbirne, gradivne, apstraktne (misaone) i konkretne.

Vlastite imenice označavaju vlastita imena ljudi, životinja, geografskih pojmova: *Petar Perić, Bosna i Hercegovina, Šarac, Jupiter, Saturn*.

Zajedničke imenice označavaju predmete, bića i pojave s istim osobinama. Po pravilu imaju oblike i jednine i množine: *kuća – kuće, knjiga – knjige, list – listovi*.

Zbirne imenice označavaju predmete i pojmove koji se nalaze u paru ili u nekom mnoštvu. Oblikom jednine kazuju množinu: *lišće, cvijeće, granje, pilad, telad, braća, djeca*.

Gradivne imenice označavaju materiju ili građu: *voda, zemlja, brašno, šećer, vino, pijesak, pamuk*.

Apstraktne (misaone) imenice označavaju pojave koje su nemjerljive i koje se ne mogu vidjeti golim okom, najčešće su u domenu misli i apstrakcije: *ljubav, sreća, tuga, starost, mladost, veselje, radost, mudrost, vještina, pjevanje, mišljenje*.

Konkretne imenice označavaju bića i predmete iz realnog svijeta: *more, rijeka, grad, selo, zgrada, dvorište*.

PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA)

Podsjetite se šta je *ortoepija* ili *pravogovor*! O tome smo govorili u dijelu ispod naslova *Nauke o jeziku*, nekoliko listova ranije.

UPRAVNI I NEUPRAVNI GOVOR

“Uf!” reče Lori, sav se tresući.

“Molim!” reče Miš mršteći se, ali vrlo učtivo. “Jesi li nešto rekao?” “Ja nisam!” odvrati Lori žurno.

“Znam vrlo dobro šta to znači kad ja nešto nađem”, reče Patka. “Obično je to žaba!”

“U tom slučaju”, svečano reče Dodo ustajući na noge, “predlažem da se sastanak odloži radi urgentne aplikacije intenzivnijih medikamenata.”

“Ono što sam htio da kažem”, reče Dodo povrijeđen, “jest da bi nas najbolje mogla osušiti jedna izborna trka.”

Luis Kerol, *Alisa u zemlji čuda*, glava III.

Upravni govor je navođenje tuđih riječi upravo onako kako su izgovorene.

Nepravni govor je prepričavanje tuđih riječi.

Kada želite tačno prenijeti ono što je neko rekao, tada doslovno prenosite svaku riječ. Takve dijelove rečenice ili cijele rečenice označavamo posebnim znakovima – navodnicima.

Navodnike koristimo kao oznaku da navodimo nečije riječi onako kako su rečene. Navodnici se stavljaju na početku i na kraju svakog dijela navedenog teksta.

Tuđe riječi možemo navesti na tri načina (Obratite pažnju na raspored navodnika!):

1. **način:** *Nastavnik je rekao: “Danas idu na izlet svi učenici petih razreda.”*
2. **način:** *“Danas idu na izlet svi učenici petih razreda”, rekao je nastavnik.*
3. **način:** *“Danas idu na izlet”, rekao je nastavnik, “svi učenici petih razreda.”*
4. *„Kuda je otišao?“, upitala me majka.*
5. *„Dodi ovamo!“, vikali su drugovi.*

Zarez u rečenicama kao što su 4. i 5, za razliku od bosanskog i srpskog, nije predviđen u hrvatskom pravopisu.

Navodnicima se označavaju:

1. tuđe riječi, direktni govor,
2. imena škola i ostalih institucija, ako u naslovu imaju vlastito ime pored opće / opšte imenice: *Osnovna škola „Alija Nametak“, Buci – Visoko,*
3. nazivi knjiga, umjetničkih djela, časopisa i sl. *„Alisa u zemlji čuda“, „Bašta sjezove boje“, „Ševina jutarnja pjesma“ Grigora Viteza itd.*

Pravila o upravnom govoru:

1. Tačka se piše unutar navodnika.
2. Iza upitnika i uzvičnika u navodnicima se ne piše zarez, u hrvatskom jeziku, a u bosanskom i srpskom se piše.
„Kuda je otišao?“, upitala me majka.
„Dolazi ovamo!“, vikali su drugovi.
3. Nastavak upravnoga govora, odvojen zarezima, počinje malim slovom.
“Danas idu na izlet”, rekao je nastavnik, “svi učenici petih razreda.”

1. zadatak:

Po ovom šablonu stavite navodnike i ostale potrebne znakove interpunkcije u sljedećim rečenicama:

1. Rekao mi je učitelj molim te donesi mi naočale.
2. Molim te donesi mi naočale rekao mi je učitelj.
3. Molim te rekao mi je učitelj donesi mi naočale.

1. _____ : " _____ ."
2. " _____ " , _____ .
3. " _____ " , _____ , " _____ ."
4. " _____ ?" _____ .
5. " _____ !" _____ .

2. zadatak:

Sljedeće rečenice rasporedi na odgovarajuća mjesta i upiši ih na odgovarajuće linije.

1. Ponesi udice, rekao je, da pokušamo ponovo.
2. Jesi li kupio sir? pitala je mama.
3. Pomislio je: Dobro sam prošao.
4. Boni je moj pas! rekao je ponosno.
5. Dozvoli da ti objasnim, zamolio je.

1. _____ : " _____ ."
2. " _____ " , _____ .
3. " _____ " , _____ , " _____ ."
4. " _____ ?" _____ .
5. " _____ !" _____ .

ПРАВОПИС (ОРТОГРАФИЈА)

ВЕЛИКО СЛОВО

Треба разликовати појам опћег (општег) и појам властитог имена.

Када опћи (или општи) појмови постану посебни, онда они добију своје име!

Примјер: опћи (или општи) појам је дјевојчица, а властито име је *Нина*; опћи (или општи) појам је планина, а властито име је: *Игман*.

Властито име је појам по којем се јединка разликује од врсте.

Опћи (или општи) појмови су: дјевојчица, дјечак, планина, ријека, итд.
Властита имена су: Амина, Нино, Јахорина, Сава итд.

Због своје посебности и издвајања од опћег (или општег) појма, **властита имена пишу се великим словом.**

ВАЖНО!

Према начину писања великим или малим словом, властита имена дијелимо на:

1. једночлана имена,
2. вишечлана имена:
 - а) вишечлана имена у којима се све ријечи пишу великим словом,
 - б) вишечлана имена у којима се само прва ријеч пише великим словом, а од осталих ријечи великим словом пишу се само оне које су и саме по себи властито име.

PISANJE VELIKOG ILI MALOG SLOVA U JEDNOČLANIM IMENIMA

Velikim slovom pišu se:

1. **vlastita imena ljudi:** *Azra, Dragan, Jasna, Maja, Milan, Muhamed, Peđa, Sanja* itd.
2. **imena naroda i pripadnici naroda:** *Amerikanci, Arapi, Austrijanci, Bošnjaci, Crnogorci, Englezi, Hrvati, Mađari, Nijemci, Poljaci, Slovenci, Srbi* itd.

3. **nazivi stanovnika (etnici):** Banjalučanin, Bosanac, Brčak, Dobojlja, Evropljanin, Fočak, Gačanin, Hercegovac, Podrinjac, Sarajlija, Trebinjac, Zeničanin itd.
4. **imenica *Bog* i svi zamjenički oblici koji se odnose na *Boga* (*On*, *Njega*).**
5. **imena božanstava:** *Afrodita, Apolon, Minerva, Mitra* itd.
6. **vlastita imena životinja:** *pas Boni, mačak Cicko, krava Bjelka, konj Đogat* itd.
7. **opće imenice upotrijebljene u umjetničkim djelima:** *Djed Mraz, Snješko Bijelić.*

Malim slovom pišu se:

1. **prisvojni pridjevi -ski, -čki nastali od vlastitih imena:** *američki, banjalučki, cazinski, drinski, evropski, sarajevski* itd.
2. **titule, zvanja, zanimanja:** *aga, ban, direktor, doktor, fratar, hodža, kralj, majstor, mujezin, paša, pop, profesor* itd.
3. **ustaljena imena pravaca, perioda, pripadnika pravaca:** *budizam, humanizam, islam, kršćanstvo, ledeno doba, prosvjetiteljstvo, srednji vijek, humanist, kršćanin, musliman, komunist* itd.

NAUČIMO:

NAUKA O IMENIMA - ONOMASTIKA!

Nauka koja se bavi proučavanjem imena zove se **onomastika**.

Onomastika je posebna grana lingvistike koja se bavi proučavanjem vlastitih imena (imena i prezimena) i nadimaka, odnosno proučava značenje i historije imena ljudi (**antroponimi**) i imena mjesta (**toponimi**).

Antroponimi su imena ljudi.

Toponimi su imena mjesta.

Etnici su imena stanovnika nekog mjesta.

PISANJE VELIKOG ILI MALOG SLOVA U VIŠEČLANIM IMENIMA

1. Višečlana imena u kojima se **SVE RIJEČI PIŠU VELIKIM SLOVOM**

1. **kontinenti:** *Afrika, Azija, Evropa, Južna Amerika, Sjeverna Amerika, ...*
2. **države:** *Kraljevina Švedska, Češka Republika, Republika Slovenija, Saudijska Arabija* itd. (**Bilo kako da je naziv države, sve riječi pišu se velikim slovom.**)

3. naseljena mjesta: *Bosanska Kostajnica, Kotor-Varoš, Donji Vakuf, Donji Žabar, Bosanska Dubica, Bosanski Petrovac, Bosanska Gradiška, Velika Kladaša, Gornji Rujani (općina Livno), Mali Guber (općina Livno), Donja Papratnica (općina Kakanj), Dubovo Brdo (općina Kakanj), Sopotnica (općina Kakanj), Budišnja Ravan (općina Konjic), Gornji Gradac (općina Konjic), Gornje Višnjevce (općina Konjic), Donja Paklenica (općina Maglaj), Donji Rakovac (općina Maglaj), Bijela Ploča (općina Maglaj), Bosansko Petrovo Selo (općina Gračanica), Stjepan-Polje (općina Gračanica).*

- a. gradovi i sela:** Svaki naziv grada i sela piše se velikim slovom! Sve riječi!
- b. općine i naselja:** Sve riječi u nazivu općine i naselja, tj. dijelove grada, pišu se velikim slovima!

Kada riječ općina / opština znači područje, piše se malim slovom:
Stanujem u općini Kakanj.

Kada riječ općina / opština znači instituciju, piše se velikim slovom:
Radim u Općini Kakanj.

VAŽNO!

Višečlani nazivi u kojima se sve riječi pišu velikim slovom su: kontinenti, države, naseljena mjesta!

Sva ostala višečlana imena pišu se samo prva riječ velikim slovom, a ostale samo ako je vlastito ime: imena ulica, trgova, kantona, institucija, praznika, geografskih pojmova, historijskih događaja i dr. U tekstu koji slijedi navedeni su ti primjeri!

2. Višečlana imena u kojima se SAMO PRVA RIJEČ PIŠE VELIKIM SLOVOM

Višečlani nazivi kod kojih se samo prva riječ piše velikim slovom, a od ostalih riječi velikim slovom pišu se samo one koje su same po sebi vlastito ime:

- 1. Ulice, aleje i trgovi:** *Aleja lipa, Trg heroja, Trg djece Dobrinje* (Dobrinja je vlastito ime i mora se pisati velikim slovom.), *Trg Republike* (misli se na određenu republiku), *ul. Zaima Imamovića, Mula Mustafe Bašeskije, Velika Brijesnica* (ove ulice napisane su sve velikim slovom jer su unutar naziva ulica vlastita imena!), *Školska ulica, Veliki ćurčiluk* itd.
- 2. institucije (preduzeća, ustanove, škole):** *Osnovna škola „Petar Kočić“ u Kozluku – općina Zvornik, Javna ustanova Prva osnovna škola – Bosanska Krupa, Gazi Husrev-begova medresa – Sarajevo, Udruženje sportskih*

ribolovaca „Kečiga“ Brčko, Zemljoradnička zadruga „Visočica“ Kreševo, Recitatorska sekcija Prve osnovne škole u Živinicama, Tvornica keksa i vafla „Lasta“ u Čapljini, Izdavačka kuća „BH-Most“ – Sarajevo itd.

3. građevinski objekti: *Stari most, Kineski zid, Autoput Sarajevo – Zenica, Berlinski zid, Brusa-bezistan, Sahat-kula u Sarajevu, Careva džamija u Stocu, Jevrejski hram, Stara pravoslavna crkva u Sarajevu, Franjevački samostan u Fojnici, Kula Husein-kapetana Gradašćevića, tvrđava Kaštel – Banjaluka itd.*

4. organi uprave: *Nastavničko vijeće, Upravni odbor, Nadzorni odbor, Vijeće učenika, Vijeće roditelja itd.*

5. organizacije: *Organizacija Ujedinjenih nacija, Dječiji hor “Palčić”, Kulturno-umjetničko društvo “Slobodan Princip Seljo” Sarajevo itd.*

6. kantoni: *Sarajevski kanton ili Kanton Sarajevo, Zeničko-dobojski kanton*

7. praznici: *Osmi mart ili 8. mart, Prvi maj ili 1. maj, Međunarodni dan djeteta, Bajram, Božić, Hanuka, Ramazan, Ramazanski bajram, Uskrs, Vaskrs, Sveti Nikola, Nova godina itd.*

8. geografski pojmovi: *Livanjsko polje, Panonska nizija, Boračko jezero, Neretvanski kanal, Hutovo blato, Trebinjska šuma, Bosanska krajina, Jadransko more itd.*

9. nazivi knjiga i časopisa: *San zubara Pincetija (autor Šefik Daupović), Vesela sveska.*

10. sazviježđa i nebeska tijela: *Veliki medvjed, Mliječni put, Zemlja, Sunce itd.*

11. historijski / istorijski događaji: *Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat, Afganistanski rat, Oktobarska revolucija itd.*

12. države koje više ne postoje: *Osmansko carstvo, Tursko carstvo, Istočno rimsko carstvo, Dubrovačka republika, Austro-Ugarska monarhija itd.*

13. odlikovanja: *Šestoaprilska nagrada, Zlatna plaketa*

14. manifestacije, skupovi: *Zimske olimpijske igre u Sarajevu, Sarajevski filmski festival, Sajam školskih aktivnosti u Prijedoru, Internacionalni festival prijateljstva u Goraždu, Sarajevski dani poezije, Međunarodni sajam eko-turizma, ekologije i eko-zdrave hrane – EKOBIS u Bihaću, Stručni skup „Biblioteke novog doba“ u Tesliću, Tradicionalna manifestacija „Ljeto na Vrbasu“ (u drugoj polovini jula ispod zidina tvrđave Kastel) u Banjoj Luci itd.*

15. zakoni: *Zakon o zabrani pušenja u zatvorenim prostorijama, Zakon o bibliotečkoj djelatnosti, Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju* itd.

VAŽNO!

Znači, sve što je na ulici, u ulici, na trgu: preduzeća, ustanove, objekti, mostovi, građevine, piše se samo prva riječ velikim slovom, izuzev vlastitih imena, sve što je nabrojano od broja 1. do broja 15.

PRAVOPIISNA PRAVILA PISANJA PRIDJEVA

1) Pridjevi nastali od vlastitih imena dodavanje nastavaka -ov, -ev, -in pišu se velikim slovom: *Milanov, Muhidinov, Alenov, Đorđev, Hercegovačev, Milošev*, od imenice *Pero*, pridjev je *Perin*, kao *Perin* sin (ali je pravilno i *Perov* sin), *Mujin* auto (a pravilno je i *Mujov* auto), *Suljin* korak (ali i *Suljov* korak), *Aidin*, *Milankin*, *Marijin* itd.

2) Pridjevi koji su nastali od vlastitih imenica dodavanjem nastavaka -ski, -čki, -ški pišu se malim slovom: *Bosna – bosanski, Evropa – evropski, Prijedor – prijedorski, Tuzla – tuzlanski, Kupres – kupreški, Zenica – zenički, Zvornik – zvornički, Travnik – travnički* itd.

3) Sastavljeno se pišu:

a) pridjevi nastali od dvije riječi (najčešće pridjev i imenica): *istočnobosanski* (: istočna Bosna), *južnoevropski* (: južna Evropa); *naučnoistraživački* (: naučno istraživanje), *književnojezički* (: književni jezik), *kulturnohistorijski* (: kulturna historija), *socijaldemokratski* (: socijalna demokratija).

b) pridjevi nastali od dvije riječi od kojih je prva pridjev, zamjenica, broj, prilog, prijedlog ili negacija *ne*:

crnokos, plavook, kratkovid, punokrvan, sveobuhvatan, omalen, priglup, proćelav, nečuven, neotesan, nekulturan, nemoguć, neprihvatljiv, svijetlozelen, modroplav, tamnosiv i sl.

c) pridjevi nastali od dvije riječi u naporednom odnosu, i koje imaju novo značenje:

gluhonijem (i gluh i nijem), *bosanskohercegovački* (i bosanski i hercegovački; *bosanskohercegovačka* granica prema susjednim državama) itd.

d) pridjevi izvedeni od geografskih naziva koji se pišu kao polusloženice: *kulenvakufski* (: Kulen-Vakuf), *šarplaninski* (: Šar-planina).

КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

ПРЕПРИЧАВАЊЕ С ПРОМЈЕНОМ ГРАМАТИЧКОГ ЛИЦА

Препричати значи испричати својим ријечима садржај неког текста, филма, позоришне представе или приче коју сте чули. То подразумијева да сте запамтили битне појединости тог догађаја или неке приче, да сте учили везе и односе између ликова и догађаја. Што је више појединости, ваше препричавање је сликовитије.

ЗАДАТАК ЗА ВЈЕЖБУ

1) Изаберите одломак из неке књиге коју сте посљедњу прочитали. Препишите одломак тако да умјесто у 1. лицу једнине буде у 3. лицу једнине или 1. лицу множине. Примјер:

- Написала сам дуго писмо својој пријатељици. (**1. лице једнине** – написала сам - ја)
- Написала је дуго писмо својој пријатељици (**3. лице једнине** – написала је – она)
- Написали смо дуго писмо својој пријатељици. (**1. лице множине** – написали смо – ми).

2) Сада смислите причу у једном лицу, па све препричајте тако да замијените неким другим граматичким лицем. Примјер:

- Док сам шетала градом, размишљала сам о поклону за братов рођендан. (**1. лице једнине**)
- Док је шетала градом, размишљала је о поклону за братов рођендан.

ПРЕПРИЧАВАЊЕ ЗАМИШЉЕНОГ ДОГАЂАЈА

Подсјетите се шта је догађај!

То је оно што се неке догодило, а ви сте само посматрали, видјели, чули причу од неког.

ЗАДАТАК

1. Замислите један догађај.
2. Забиљежите дијелове своје приче.
3. Дијелове испуните детаљима.
4. Прича мора имати редослијед, почетак, средину и крај:

- увод,
- централни дио у ком је испричана суштина догађаја,
- завршни дио у ком ћете рећи како се нешто завршило

Послије овакве припреме, причу испричајте свима. Трудите се да заинтересујете оне који вас слушају, да будете занимљив приповједач, да повјерују у вашу причу као да се стварно догодила!

OPISIVANJE (PREDMETA, LIKOVA, UNUTRAŠNJI I VANJSKI OPIS, OPIS KRAJOLIKA)

Deskripcija je opisivanje. Pod opisom podrazumijevamo postepeno navođenje osnovnih osobina predmeta, bića i pojava na osnovu neposrednog ili posrednog posmatranja i doživljavanja.

Bitno je usmjeriti pažnju na bitne i manje bitne osobine predmeta, pojave ili bića. Uz pažljivo posmatranje, bitno je i izabrati prave ili najprikladnije riječi i rečenice da bi opisivanje bilo slikovito, živo, zanimljivo, dinamično.



Gradska vijećnica - Sarajevo

OPIS PEJZAŽA

Navedeno objašnjenje deskripcije, ili opisivanja, uvodi vas u sljedeći zadatak, a to je – opis pejzaža. Sjetite se nekog kraja kroz koji ste prošli ili ste duže boravili.

Uputstvo za opis pejzaža

- Opišite kraj koji vam je posebno drag ili vam je po nečemu drugačiji od ostalih.
- Izaberite predio koji želite opisati sa svim pojedinostima:
 - gdje je,
 - koliko je prostrano,
 - šta obuhvata,
 - kakve su boje,
 - kakvi zvukovi,
 - kako izgleda u određenim vremenskim okolnostima,
 - koliko je posjećeno, itd.
- Opišite sve što vidite i na šta vas podsjeća sa mnogo detalja i pojedinosti.

U sve to unesite svoj stav i osjećanja prema tome što opisujete. Opis će biti zanimljiviji.

INTERPRETATIVNO ČITANJE

Čitanje je pretvaranje napisanog teksta u usmeni govor. Da bi informacija iz pisanog teksta bila prenesena upravo onako kako piše, potrebno je da pratimo znakove koji se koriste u pisanom govoru, a to su: interpunkcijski i pravopisni znakovi, velika slova, odlomci, istaknuti dio teksta drugim slovima i slično.

Umjesto navedenih sredstava, u govoru upotrebljavamo: pokrete lica i tijela, jačinu i visinu glasa, brzinu govora.

Da bi čitanje teksta bilo prilagođeno prilici, publici i sadržaju, potrebno je uraditi određene pripreme za čitanje teksta, a to je:

1. pročitati tekst da biste znali o čemu je riječ, koju informaciju želite prenijeti, za koga je tekst namijenjen, za koju priliku.
2. Odrediti i označiti cjeline na kojima treba napraviti pauzu u čitanju, promijeniti visinu glasa, upotrijebiti neki pokret (lica ili tijela).

ZADATAK

Kada uradite sve navedene pripreme, pokušajte pročitati tekst, ali interpretativnim ili izražajnim čitanjem. Tako se pripremaju glumci, spikeri, ali u zavisnosti od toga kakav i koji tekst čitaju.

МЕДИЈСКА КУЛТУРА

Прије него што научите нешто више о филму, подсјетите се које су врсте умјетности и на ком мјесту је филмска умјетност.

Врсте умјетности:

1. музика / гласба
2. глума
3. књижевност
4. сликарство
5. кипарство
6. архитектура
7. филм
8. плес
9. стрип

Филмска технологија веома се брзо развијала, па је то данас једна од најмоћнијих медијских индустрија у свијету.

Филм може да се подијели у сљедеће категорије:

1. цртани или, на други начин обликован, анимирани филм,
2. документарни филм,
3. научнопопуларни филм,
4. рекламни филм,
5. играни филм,
6. компјутерска анимација итд.

АНИМИРАНИ ФИЛМ

У анимираном филму покрети се добијају појединачним снимањем сличица које су нацртане руком или помоћу компјутерске технике.

То могу да буду и модели обликовани од глине или пластелина, лутке, цртежи, слике). Познати чешки анимирани филм у ком су ликови направљени од глине зове се „Пат и Мат“. То је филм о двојници мајстора који непрестано покушавају да нешто поправе, преуреде.

Компјутерска анимација потиснула је класичну анимацију – цртање руком сваке сличице, о чему свједочи све више анимираних филмова који су у цијелости или већим дијелом креирани помоћу рачунара.

И музички спотови данас се снимају уз помоћ компјутерске анимације и техником анимираног филма, цртање ликова и покрета: британска рок-група “Coldplay” има спот за пјесму “Adventure Of A Lifetime” урађен компјутерском анимацијом.

Потражите на интернету ове спотове и погледајте их!

Савремени анимирани филмови су:

Shrek,
Ice Age (Ледено доба),
Madagascar (Мадагаскар),
Simpsons movie (Симпсонови),
The Jungle Book (Књига о џунгли).

Вјероватно сте гледали ове филмове, а и многе друге који су урађени компјутерском анимацијом!

Најпознатији произвођач анимираних филмова свакако је компанија Волта Дизнија (Walt Disney).

ДОКУМЕНТАРНИ ФИЛМ

Документарни филм заснован је на стварним животним чињеницама. Снима се на мјестима гдје су се збила одређена догађања или је, пак, у току њихово догађање. То значи да у њему учествују особе које су у филмској причи непосредни свјedoци.

ИГРАНИ ФИЛМ

Данас је, наравно, најраширенији и најпопуларнији играни филм. Филмска прича или сценариј може да буде обрада или адаптација неког романа, драмског текста или другог књижевног дјела, новинске вијести или догађаја из живота, али може да буде и изворно написана искључиво за филм.

У зависности од теме, филм може да буде авантуристички (пустоловни), историјски, хорор (филм страве и ужаса), филмска комедија, криминалистички, љубавни, научно-фантастични, ратни, вестерн-филм (каубојски) итд.

Филмове намијењене млађим узрастима називамо дјечијим филмовима.

REČENICA

U ovoj školskoj godini zadatak je da naučimo dijelove rečenice, tj. funkcije tih dijelova u rečenici.

Prije toga, podsjetite se šta ste naučili u petom razredu o *rečenici*.

Šta je rečenica?

Jednostavne rečenice imaju samo **osnovne** ili **glavne dijelove** rečenice. Ako to nije dovoljno da biste u potpunosti izrazili svoje misli i osjećanja, tada rečenicu proširujemo dodacima. Tada osnovnim dijelovima rečenice dodajemo i sporedne dijelove.

Već ste naučili da rečenica može biti: *neproširena* i *proširena*.

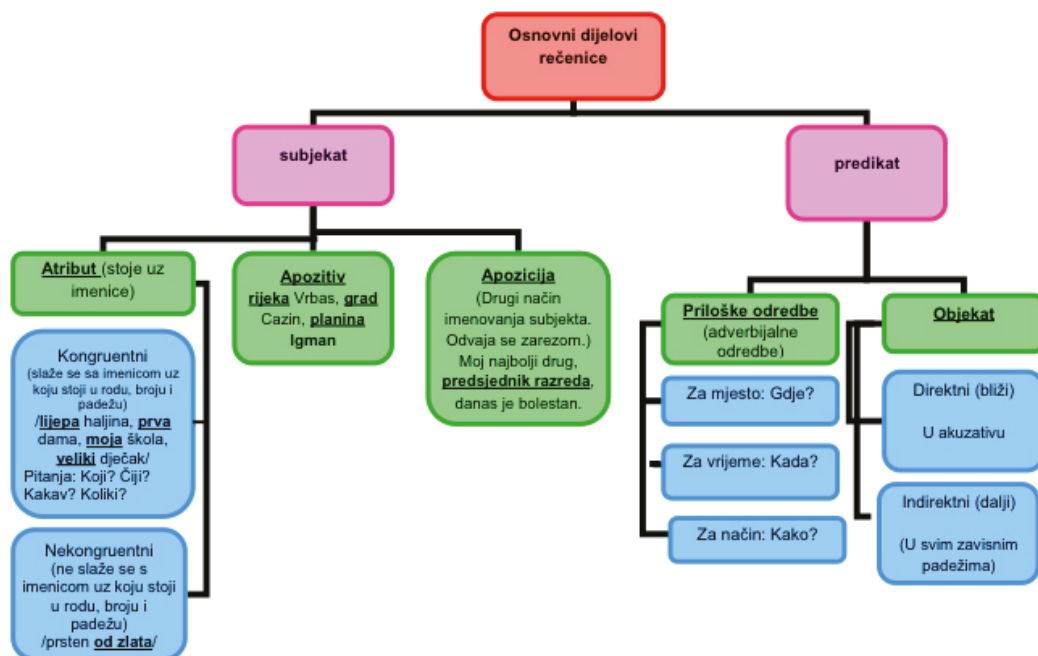
DIJELOVI REČENICE

Osnovni dijelovi rečenice su *subjekat* i *predikat*. Ostali dijelovi su dopune *subjektu* ili *predikatu*. O predikatu i osnovnim dijelovima rečenice dobili ste kratke informacije u petom razredu:

Djevojčica čita novu knjigu u sobi.

Odredi funkcije dijelova u rečenici!	Pitanja pomoću kojih određujemo funkcije u rečenici: Napomena: Pogledaj u šemu i pomoću pitanja brzo ćeš naći odgovore!
djevojčica –	Ko čita? Pitanje za subjekat!
čita –	Šta radi? Pitanje za predikat!
novu –	Kakvu knjigu? Pitanje za atribut!
knjigu –	Šta čita? Pitanje za objekat!
u sobi –	Gdje čita? Pitanje za prilošku odredbu za mjesto!

Osnovne dijelove rečenice i njihove dodatke možete vidjeti i na sljedećoj slici, na kojoj se jasno prepoznaje šta se veže za subjekat, a šta za predikat.



SUBJEKAT

Subjek(a)t je, tradicionalno, uz predikat, osnovni dio rečenice. Subjekt uglavnom pokazuje *ko* nešto radi.

Subjekt može biti i onaj ko trpi radnju. Također se određuje postavljanjem pitanja: *ko* ili *šta*. Npr. **Kuća** je sagrađena. **Knjiga** je napisana. **Cvijeće** je posađeno.

Subjekt može biti **gramatički** i **logički**.

Gramatički subjekat je onaj subjekat koji uvijek dolazi u nominativu.

Primjer:

Stigla je zima. Snijeg je počeo padati.

Postavimo sebi pitanja: **Ko** ili **što** je stigao? Ko ili što je počelo padati?

Odgovor na prvo pitanje: *Zima* – subjekat u nominativu;

Odgovor na drugo pitanje: *Snijeg* – subjekat u nominativu.

Senad vozi bicikl. Ko vozi bicikl? Odgovor je: *Senad*.

Mak je putovao i ovog ljeta. Ko je putovao? Odgovor je: *Mak*.

Sunčica je moja drugarica. Ko je moja drugarica? Odgovor je: *Sunčica*.

Istaknute riječi su subjekat u svakoj navedenoj rečenici. Označavaju nekog ko nešto radi. Postavljamo pitanje za padež nominativ: *ko*? Gramatički subjekat je uvijek u nominativu.

Logički subjekat nije u nominativu jer ne označava nosioca radnje, tj. onog ko vrši radnju ili na kome se vrši radnja. Da biste pravilno odredili u kojem je padežu subjekat, postavite sebi pitanje tako da odgovor bude upravo ta riječ.

- **Logički subjekat u genitivu:** Njime se označava pojam čije se postojanje tvrdi ili poriče: *ima* ili *nema* kiše; *ima* ili *nema* zvijezda na nebu, i sl.

Danas nema kiše. Čega nema? Odgovor je: *kiše* (genitiv).

Vjetra ima toliko da rastjera oblake. Čega ima... Odgovor: *Vjetra* (genitiv).

- **Logički subjekat u dativu:**

Društvu je bilo vrlo uzbudljivo.

Pitanje: *Kome je bilo uzbudljivo?* Odgovor je: *Društvu* (dativ).

- **Logički subjekat u akuzativu:**

Marka je stid.

Koga je stid? Odgovor je: *Marka* (akuzativ).

- Obično se tzv. logički subjekat posmatra kao neki drugi rečenični član.

U službi subjekta može biti:

- **imenica:** *Damir* gleda film. (GS) – *Damira* boli glava. (LS)

- **zamjenica:** *Ona* voli cvijeće. (GS) – *Njoj* je lijepo. (LS)

- **pridjev:** *Najbrži* će pobijediti. (GS) – *Najbržeg* nije bilo. (LS)

- **broj:** *Devet* je broj dresa. (GS) – *Prvom* sam čestitao. (LS)

- **glagol u infinitivu:** *Učiti* je korisno. *Plivati* je zdravo! *Voljeti* je lijepo!

*(GS)- gramatički subjekat *(LS)- logički subjekat

PREDIKAT

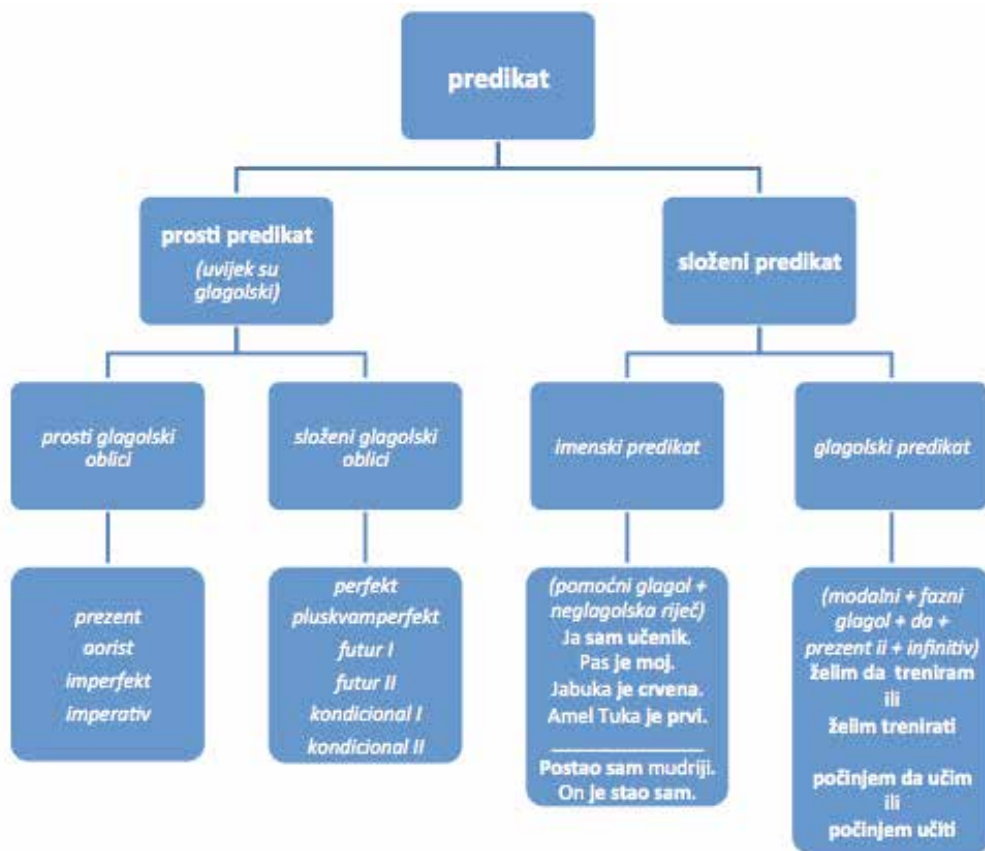
Predikat je, pored subjekta, osnovni dio rečenice. Daje nam informaciju šta neko radi. Predikat označava neku radnju, stanje ili zbivanje.

U službi predikata su riječi koje označavaju radnju, a to su glagoli.

Primjer:

Vedran *trči*. Ja svaki dan *izvodim* psa u šetnju. Saša *trenira* košarku dva puta sedmično.

Pored glagola u službi predikata mogu biti imenice, zamjenice, pridjevi, prilozi i brojevi.



Kao što se iz tabele može vidjeti, predikat po riječima koje ga čine može biti **glagolski** i **imenski**, a po strukturi, sastavu **prosti** i **složeni**.

U službi predikata je glagol u ličnom glagolskom obliku, sam ili s nekom drugom riječi – imenicom, pridjevom prilogom, brojem.

Primjeri:

Vedran *trči*.

Ja svaki dan *izvodim* psa u šetnju.

Saša *trenira* košarku dva puta sedmično.

Lični glagolski oblik i imenica:

- Milan *je učenik*.
- Gosti *su radnici* iz Zenice. (imenice)
- Hasan *je najbrži*. (pridjev)
- Ivan *je peti* u redu. (broj)
- Sestra *je dobro* danas. (prilog)

Kao što ste već primijetili, predikati se prema složenosti dijele na: **proste** i **složene**.

PROSTI PREDIKAT

Sastoji se od prostog ili složenog ličnog glagolskog oblika.

*U subotu **smo išli** u kupovinu.*

*Sutra **idem** tetki.*

*Meho **razmišlja** o djevojkama.*

*Kiša **pada** cijeli dan.*

SLOŽENI PREDIKAT

Prosti predikat se sastoji od jednog ličnog glagolskog oblika, bez obzira da li je prost ili složen lični glagolski oblik. Pogledajte na shemu iznad.

Funkciju prostog predikata može vršiti prost ili složen glagolski oblik.

*Elvir **je otišao**.* (perfekt, složen glagolski oblik, prosti predikat)

*Luna **je bila kupila** cvijeće.* (pluskvamperfekt, složen glagolski oblik, prosti predikat)

Imenski predikat je složeni jer se sastoji od dva dijela. To su glagolski dio (glagol *jesam* / *biti* u ličnom glagolskom obliku) i imenski dio (imenica, zamjenica, pridjev ili broj).

Ja sam učenik. Adnan je dobar učenik. Omer je moj brat.

Ja sam niska. Kuća je pospremljena.

Ja sam vaša.

Ja sam prva.

Funkciju imenskog predikata (u širem smislu) mogu vršiti i glagoli kojima treba pomoćni glagol, ali i dopuna značenja neke imenske riječi. Takvi glagoli su, npr. postati, ostati, izgledati osjećati se, zvati se. Uz njih stoji pomoćni glagol, ali i imenska riječ u nominativu ili instrumentalu, koja dopunjuje značenje:

On je ostao zamišljen. Ja sam postao mudriji. Ja sam se osjećao sretno.** ili **Ja sam se osjećao sretnim. Postao je direktor.** ili **Postao je direktorom.

U složenom *glagolskom predikatu* prvi glagol nema potpuno značenje, to su modalni glagoli: *moći, htjeti, željeti, morati, smjeti.*

*Željko **želi da kupi** gitaru. ili Željko **želi kupiti** gitaru.*

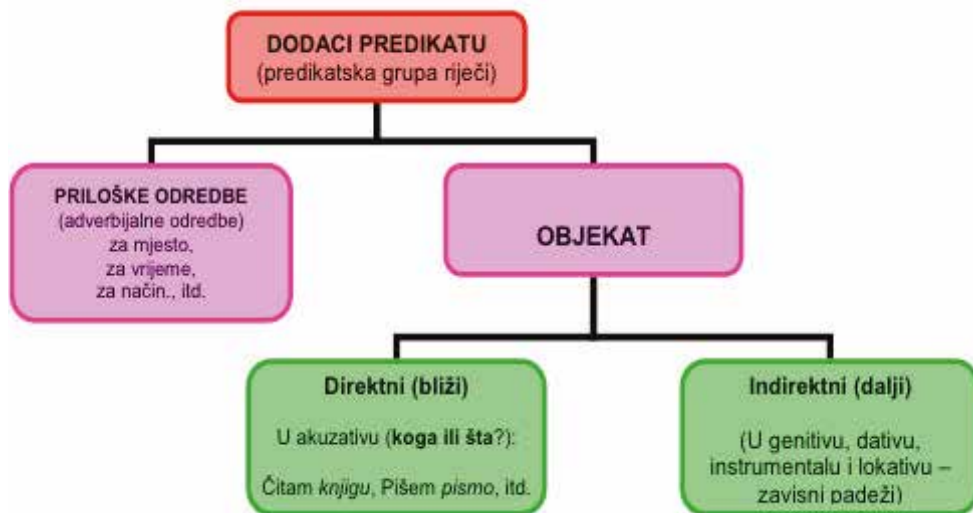
*Halid **ne može da ide** sam na utakmicu. ili Halid **ne može ići** sam na utakmicu.*

*Aida **ne može da dohvati** knjigu s police. ili Aida **ne može dohvatiti** knjigu s police.*

*Ivan **mora da piše** zadaću. ili Ivan **mora pisati** zadaću.*

*Maja **ne smije da pliva** bez jastučića. ili Maja **ne smije plivati** bez jastučića.*

DODACI PREDIKATU



OBJEKAT

Objekat je glagolska dopuna kojom se kazuje predmet na kojem se vrši radnja ili u vezi s kojom se vrši radnja.

Objekat može biti: **bliži (direktni)** i **dalji (indirektni)**

Bliži (direktni) objekat obično stoji u akuzativu bez prijedloga ili partitivnom genitivu. Upotrebljava se uz prelazne glagole i radnja direktno prelazi na njega.

Odgovara na pitanje: **koga, šta? čega?**

Mija čita knjigu. Pitanje: **Šta** čita? Odgovor: *Knjigu.* (knjigu je objekat u akuzativu)

*Majka pravi **ručak**.*

*Prošle godine sam kupila **suvenir**.*

*Daj mi malo **vode**.*

*Amra sluša **muziku**.*

*Ado je pospremio **sobu**.*

Dalji (indirektni) objekat stoji u genitivu, dativu, akuzativu sa prijedlogom, instrumentalu i lokativu. Upotrebljava se uz neprelazne i povratne glagole.

Odgovara na pitanja: **kome? čemu? o kome? o čemu? čime? čega? za čime?**

Objekatsku službu najčešće vrše imenice i zamjenice.

Dalji (indirektni) objekat:

Moj brat razmišlja o djevojkama.

Glumio je frajera.

Često idem svojoj tetki.

Zadovoljni smo školskim klupama.

Stalno mislim na Mirjanu.

PRILOŠKE ODREDBE (ADVERBIJALNE ODREDBE)

Priloške odredbe su glagolske dopune kojima se iskazuje vrijeme, mjesto, način, količina, uzrok ili cilj vršenja radnje iskazane predikatom.

Priloške odredbe dijele se na:

- prilošku odredbu za vrijeme,
- prilošku odredbu za mjesto,
- prilošku odredbu za način,
- prilošku odredbu za količinu,
- prilošku odredbu za uzrok,
- prilošku odredbu za cilj i namjeru,
- prilošku odredbu za društvo.

U službi priloških odredbi najčešće su prilozi i imenice u nekom padežu s prijedlogom ili bez njega.

Priloška odredba za vrijeme određuje vrijeme vršenja glagolske radnje i dobija se na pitanje *kada?*

*Maida i ja smo se vidjeli **prošle godine**.*

***Jutros** samo imali lijep doručak.*

*Doći ću kod tebe **sljedećeg vikenda**.*

***Noću** ne mogu da spavam.*

Priloška odredba za mjesto određuje mjesto vršenja glagolske radnje i dobija se na pitanja: *gdje? kuda? odakle? dokle?*

Elma dolazi iz Mostara.

Tata je došao s posla.

Odlazim svojoj sestri.

Idemo prema moru.

Priloška odredba za način određuje način vršenja glagolske radnje i dobija se na pitanje *kako, kako se nešto radi?*

Svjetlana radi svoj posao s ljubavlju.

Brzo se snašao u novom razredu.

Šetali su sporim koracima.

Sagradili su kuću uz velika odricanja.

Bez napora je završio posao.

Priloška odredba za uzrok određuje uzrok vršenja glagolske radnje i dobija se na pitanja *zašto? zbog čega?*

Od uzbuđenja ju je zagrlio.

Radovala se zbog sestre.

Zbog znanja je dobio visoku ocjenu.

Uradila je to iz ljubavi.

Priloška odredba za cilj i namjeru određuje namjeru vršenja glagolske radnje i dobija se na pitanje *s kojim ciljem? s kojom namjerom?*

Došli su radi kupovine.

Idem u trgovinu po kućne namirnice.

Preselio se u drugi grad radi djevojke.

Sve će učini radi uspjeha i slave.

Priloška odredba za društvo određuje društvo s kojim se vrši glagolska radnja i dobija se na pitanje *s kim?*

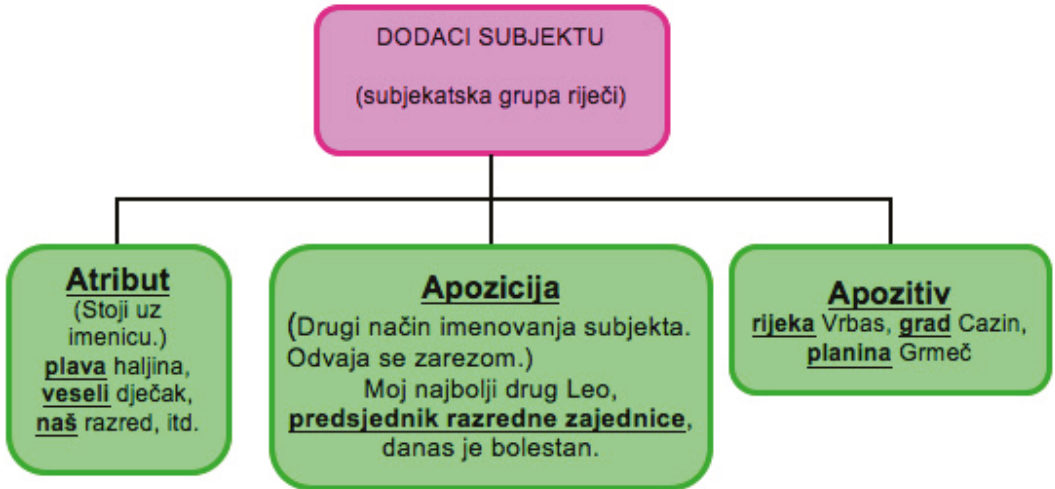
Išla sam na izlet s drugaricom.

Ide u kupovinu s roditeljima.

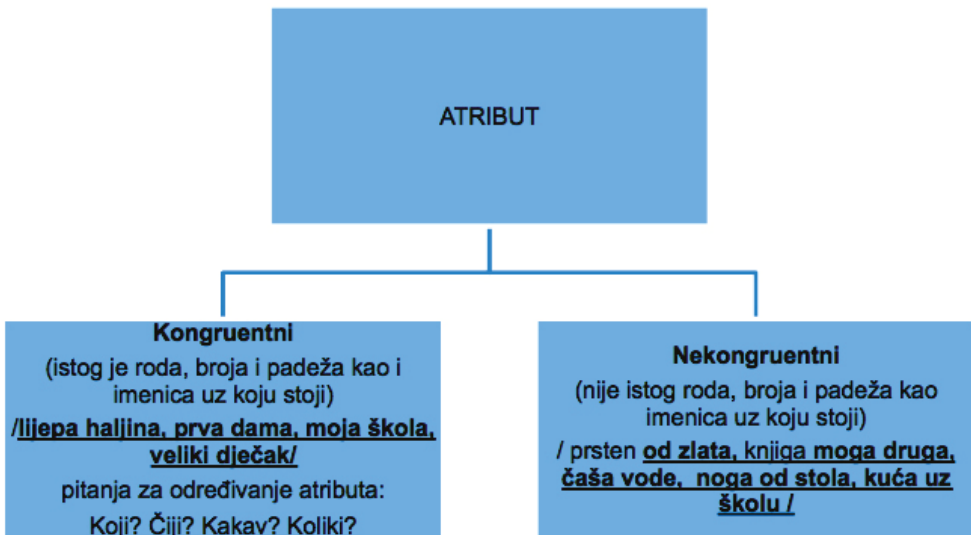
Trčim s Mirkom.

DODACI SUBJEKTU

Subjektat je jezgro rečenice, njen osnovni dio, pored predikata. Ostali dijelovi u rečenici se vežu i dopuna su ili subjektu ili predikatu. Dopune ili dodaci subjekta daju nam više informacija o subjektu, npr. kakav je neko, čije je nešto, npr. Njegov san se ostvario. Ili se dodatno imenuje, npr. Aida, Amrina drugarica, danas je otputovala. Ove dodatne informacije koje stoje uz subjekat su dodaci subjektu.



ATRIBUT



Osnovna uloga atributa je da pobliže odrede imenicu ili imeničku zamjenicu uz koju stoje.

U petom razredu ste učili koje vrste riječi mogu imati atributsku funkciju u rečenici. Sada ćete detaljnije da se upoznate o tome koje riječi mogu biti u službi atributa:

pridjevi: *plavi* dječak; *sunčano* jutro; *očev* auto itd.

pridjevske zamjenice: *moja* knjiga, *onaj* oblak, *neki* čovjek itd.

brojevi: *prvi* razred; *drugo* dijete; *sedmi* dan itd.

padežne forme s prijedlogom: kuća *pored* puta; snijeg *do* koljena; lijekovi za bolesnike itd.

padežne forme bez prijedloga: dan *odluke*, put *svile*, govor *zavičaja*;

neki prilozi: zidovi *spolja* itd.

imenice: lančić *od zlata*.

APOZICIJA

Apozicija je dodatno objašnjenje imenice iza koje stoji, odnosno drugo ime te imenice – najčešće iskazano imeničkom sintagmom čiji se glavni član s imenicom koju naknadno objašnjava slaže u rodu, broju i padežu.

Primjeri:

*Zoran, **moj rođak**, položio je vozački ispit.*

U navedenom primjeru apozicija je iskazana sintagmom *moj susjed*. Glavni član te sintagme je imenica *susjed* i ona se s imenicom koju objašnjava slaže u rodu, broju i padežu.

Zoran – imenica muškog roda, N. jd.;

rođak – imenica muškog roda, N. jd.

Apozicija se u rečenici može naći u sredini i na kraju, ali ne i na početku rečenice:

*Položio je vozački ispit Zoran, **moj rođak**.*

Ukoliko bismo sintagmu *moj rođak* stavili ispred imenice *Zoran*, onda to ne bi bila apozicija već atribut i ne bi bila odvojena zarezom:

***Moj rođak** Zoran položio je vozački ispit.*

Primjeri:

*Igor, **moj brat od strica**, došao je u Tuzlu.*

*Sajo, **Sejin najbolji drug**, igra košarku.*

*Lara, **bratova djevojka**, uvijek je lijepo obučena.*

APOZITIV

Apozitiv kao i apozicija iskazuje neku informaciju o imeničkom pojmu, u pisanju se obavezno odvaja zarezima. Osnovna razlika je u tome što apozitiv opisuje imenicu iza koje stoji, a apozicija je drugo ime imenice koju objašnjava.

Primjeri:

*Ruže, **žute i crvene**, uzmirisale su cijelu kuću.*

*Ena, **uzbuđena zbog izleta**, nije mogla da spava.*

***Zrela**, kruška je pala.*

PROMJENJIVE I NEPROMJENJIVE VRSTE RIJEČI

Morfologija je nauka koja se bavi proučavanjem vrsta i oblika riječi. Pošto ćemo u ovom poglavlju govoriti o vrstama riječi, znači da učimo o morfološkom nivou jezičke strukture.

Prema tome da li se mogu mijenjati po rodu, broju, padežima, licima ili vremenima, ili se nikako ne mogu mijenjati, sve vrste riječi dijelimo u dvije velike grupe: promjenjive i nepromjenjive.

PROMJENJIVE VRSTE RIJEČI

- | | | |
|-------------------|---|----------------------------|
| 1. Imenice | } | promjena po
deklinaciji |
| 2. Zamjenice | | |
| 3. Pridjevi | | |
| 4. Brojevi (neki) | | |
| 5. Glagoli | } | promjena po
konjugaciji |

NEPROMJENJIVE VRSTE RIJEČI

1. Prilozi
2. Prijedlozi
3. Veznici
4. Uzvici
5. Riječice

Deklinacija je promjena po rodu, broju i padežu.

Konjugacija je promjena po licima i vremenima.

Komparacija je gramatička promjena kojom se označava veća ili manja vrijednost od onog što označava pridjev: *lijep – ljepši – najljepši*; ili prilog: *brzo – brže – najbrže*.

VAŽNA NAPOMENA!

Nisu sve promjenjive vrste riječi uvijek promjenjive, kao što nisu ni sve nepromjenjive riječi uvijek nepromjenjive.

Više o tome saznat ćete kasnije. Za sada, zapamtite dvije velike grupe, a to su: promjenjive i nepromjenjive vrste riječi. Naravno, naučite da ih znate nabrojati. Ima ih po pet u svakoj grupi, kao pet prstiju na jednoj ruci!

IMENICE

U petom razredu ste učili nekoliko osnovnih stvari o imenicama. Da se podsjetite, učili ste šta su imenice, da razlikuju tri roda i da se po značenju dijele na: vlastite, zajedničke, zbirne, gradivne, apstraktne (misaone) i konkretne.

Ove godine proširiti ćete znanja o ovoj vrsti riječi.

Imenice su promjenjiva vrsta riječi kojima se imenuju bića, predmeti i pojave. To su jedine prave samostalne riječi. To znači da mogu biti upotrijebljene i izvan rečenice.

Kriteriji podjele imenica

1. podjela imenica prema značenju: konkretne (vlastite, zajedničke, zbirne i gradivne) i apstraktne (imenuju osjećanja i glagolsku radnju);

2. podjela prema kategoriji roda: imenice prirodnog i imenice gramatičkog roda (*brat, stolica*);

3. podjela prema kategoriji broja: imenice koje imaju samo jedninu (*čovjek*), imenice koje imaju samo množinu (*vrata*), imenice koje imaju i jedninu i množinu (*prozor*), imenice koje imaju oblike stare dvojine (dual) u genitivu množine (*oko* i *uho, očiju, ušiju*);

4. podjela imenica po produženju oblika u množini: imenice sa oblicima kratke množine (*konj – konji*) i imenice sa oblicima duge množine (*most – mostovi*).

5. imenice srednjeg roda kod kojih se osnova završava na samoglasnik (*ime – imena, tele – teleta, nebo – nebesa*) i s proširenjem osnove (formantom).

1) Podjela imenica prema značenju

a) konkretne ili stvarne (nešto opipljivo, materijalno – kad znače bića i predmete)

Vlastite ili osobne: Aida (ime osobe), Boni (ime psa), Vrbas (rijeka), Trebinje (grad), Jahorina (planina), Miljacka (rijeka) Vlastita imena bića i geografskih pojmova obavezno se pišu velikim početnim slovom!

Opće ili zajedničke: učitelj, dijete, sat, vjetar, biljka, stolica, planina, tabla itd.) Zajedničke imenice se pišu malim početnim slovom!

Zbirne: lišće, cvijeće, granje, telad, djeca, i sl.). Oblikom jednine izražavaju množinu! Jedna skupina nečega. Ne mogu se brojati.

Gradivne: voda, vazduh, zemlja, brašno, ulje, šećer... Označavaju materiju! Imaju samo jedninu, kao i zbirne.

b) apstraktne ili nestvarne (označavaju nešto neopipljivo, nematerijalno, primjer: *dan, ljubav, dobrota, zdravlje* itd.).

Imenuju osjećanja i raspoloženja: *želja, radost, tuga, raspoloženje, strah, briga, volja* itd.

imenuju osobinu: *mudrost, mladost, ljepota* itd.

Imenuju radnju – glagolske imenice: *čekanje, čitanje, pjevanje, skakanje* itd.



voda (more)



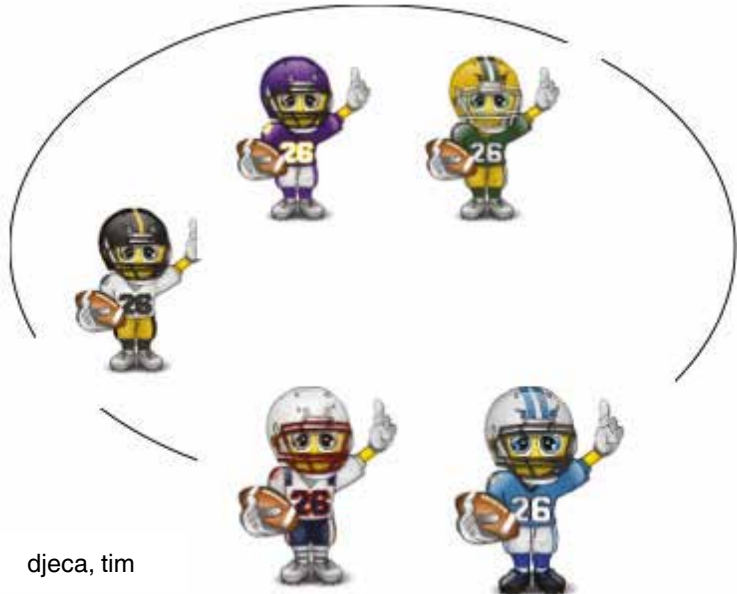
voda u flaši



kamen



jaja



djeca, tim



drveće



lišće



cvijeće

Imenica *bol* ima dva roda: *taj* (oštar) *bol* (muški rod), *ta* (teška) *bol* (ženski rod). Imenica *veče(r)* ima tri roda: *dobar večer*, *dobra večer* i *dobro veče*. Samo u srednjem rodu *r* se ne piše.

Zanimljivo:

Ako želite nekome poželjeti i pozdraviti ga u večernjim satima, reći ćete: u bosanskom i hrvatskom jeziku: *Dobra večer*, u srpskom jeziku je *Dobro veče*.

Oblici *veče(r)*, *juče(r)* u bosanskom i hrvatskom jeziku zadržavaju glas *r* na kraju riječi, a u srpskom jeziku se piše i izgovara bez *r*: *juče* (neobično *jučer*), pa tako i oblik *veče*.

GRAMATIČKE OSOBINE IMENICA

Gramatičke osobine imenica su: **rod, broj i padež**.

Rod imenica

Imenice mogu imati **prirodni rod** i **gramatički rod**.

Rod se određuje na osnovu nastavka imenice u nominativu jednine i pokazne zamjenice: *taj, ta, to*.

Rod imenica koji se zasniva na razlikama bića u prirodi naziva se **prirodni rod**.

Imenice kojima se imenuje nešto neživo (predmeti i pojave) imaju **gramatički rod**.

PRIRODNI ROD	PRIRODNI ROD	PRIRODNI ROD
Imenice muškog roda (na suglasnik)	Imenice ženskog roda (na vokal <i>a</i>)	Imenice srednjeg roda (na vokal <i>e / o</i>)
<i>otac, sin, brat, učitelj, mačak, vuk, lav, konj</i>	<i>majka, baba, sestra, učiteljica, mačka, vučica, lavica, kobila</i>	<i>dijete, čedo mače, pile, janje,</i>
GRAMATIČKI ROD (predmeti)	GRAMATIČKI ROD (predmeti)	GRAMATIČKI ROD (predmeti)
Imenice muškog roda (na suglasnik)	Imenice ženskog roda (na vokal <i>a</i>)	Imenice srednjeg roda (na vokal <i>e / o</i>)
<i>telefon, prozor, hrast, flomaster</i>	<i>stolica, terasa, ruža, olovka, gumica</i>	<i>mjesto, polje, drvo, dugme, ime</i>

U određivanju rodova mogu nam pomoći pokazne zamjenice:

- muški rod: **taj čovjek**
- srednji rod: **to dijete**
- ženski rod: **ta žena**.

Imenice prirodnog muškog roda se završavaju na suglasnik, imenice prirodnog ženskog roda na vokal *-a*, a imenice prirodnog srednjeg roda na vokal *-e / -o*.

U vezi s tim, ako se imenice sa značenjem predmeta i pojava završavaju na suglasnik, dobija se gramatički muški rod: *telefon, prozor, hrast, flomaster* sl.

Imenice sa značenjem predmeta i pojava koje se završava na vokal *-a* dobijaju gramatički ženski rod: *stolica, terasa, ruža, olovka, gumica*...

Imenice sa značenjem predmeta i pojava koje se završavaju na vokal *-e / -o* dobijaju gramatički srednji rod: *mjesto, polje, drvo, dugme, ime*.

VAŽNO!

Kada se određuje rod imenica, treba obratiti pažnju na to da se prirodni rod odnosi na spol, a gramatički rod je gramatička kategorija.

Žena je prirodnog ženskog roda, a *slika* je gramatičkog ženskog roda jer se završava sa *-a*.

ZADACI ZA VJEŽBU:

Razvrstajte navedene imenice prema rodu: *mlijeko, voda, sudija, medo, grad, zvono, uže*.

Odredite prirodni i gramatički rod.

Broj imenica

Učenik je uradio domaću zadaću. jednina / singular

Učenici su uradili domaću zadaću. množina / plural

Šta označava jednina imenica? - Označava da se radi o jednom biću ili predmetu.

Šta označava množina imenica? - Označava više predmeta, bića i pojava.

U bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku imamo dva broja: **jednina** ili **singular** - *učenik* i **množina ili plural** - *učenici*.

Međutim, ima imenica koje imaju samo jedninu ili singular - **singularia tantum**:

- vlastite imenice: *Petar, Ado, Travnik, Mostar, Bosna, Drina, Australija* i sl.;
- gradivne imenice: *voda, vino, mlijeko, so, brašno, ulje* i sl.;
- zbirne imenice: *granje, djeca, gospoda*,
- zajedničke imenice: *čovjek, brat*.

U našem jeziku postoje i imenice koje imaju samo množinu ili plural - **pluralia tantum**:

- zajedničke imenice: *grudi, leđa, prsa, vrata, jasje, makaze, naočari, stepenice*;
- neke vlastite imenice: *Prokosovići, Vinkovci, Hadžići, Zavidovići*.

Ostale vrste imenica imaju oba broja, izuzeci su rijetki kao: *čovjek - ljudi*.

Imenica *čovjek* u množini ima drukčiju osnovu *ljude*.

Različite osnove nazivaju se **supletivnim oblicima**.

Imenice s oblicima kratke množine:

Kratku množinu redovno imaju dvosložne i višesložne imenice: *papir – papiri, prozor – prozori, tanjir – tanjiri*, ali i neke jednosložne imenice: *zub – zubi, konj – konji, noć – noći* itd.

Imenice s oblicima duge množine (dodavanjem umetka, formanta, infiksa -ov- ili -ev- u množini): *most – mostovi, nož – noževi, vo – volovi, drug – drugovi, zid – zidovi* itd. Dugu množinu po pravilu imaju jednosložne imenice (imenice koje se sastoje od jednog sloga).

PADEŽI

Učiteljica svira klavir. Od **učiteljice** sam dobila pohvalu. Idem **učiteljici**. Često vidim **učiteljicu**. **Učiteljice**, ne budite zabrinuti! **S učiteljicom** sviram i pjevam. O **učiteljici** često razmišljam.

Veliki, bijeli **brod** plovi. Idemo ushićeni prema **brodu**. Tamo vidim još neki **brod**. Hej, **brode**, nemoj ići, čekaj i mene! Putovali smo malim **brodom**. Govorim o onom trgovačkom **brodu**.

Koje riječi su istaknute u prvom, a koje u drugom tekstu?

– U prvom tekstu je istaknuta imenica *učiteljica* (biće), a u drugom imenica *brod* (predmet).

Da li imenica koja označava biće - *učiteljica* i imenica koja označava predmet - *brod* u svim rečenicama imaju iste oblike?

– Imenice imaju različite oblike, jer su se prilagođavale sadržaju i značenju.

Da li su označene imenice promijenile svoje značenje?

– Značenje imenica ostalo je isto, one su samo postavljene u različite relacije prema drugim riječima u rečenicama. Mijenjale su oblik promjenom padeža.

Koliko u našem jeziku imamo padeža?

– U bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku ima sedam padeža.

Promjena imenice *učiteljica* i imenice *brod* redoslijedom po **padežima** izgleda ovako:

Padeži	Pitanja za biće	primjer	Pitanja za stvari	primjer
Nominativ	Ko svira kavir?	učiteljic-a	Šta plovi?	brod-ø
Genitiv	Od koga sam dobila pohvalu?	učiteljic-e	Čega se bojim?	brod-a
Dativ	Kome idem?	učiteljic-i	Čemu idem?	brod-u
Akuzativ	Koga vidim?	učiteljic-u	Šta vidim?	brod-ø
Vokativ	Dozivanje. Hej!	učiteljic-e	Hej!	brod-e
Instrumental	S kim sviram i pjevam?	s učiteljic-om	S čim samo putovali?	brodom-om
Lokativ	O kome razmišljam?	o učiteljic-i	O čemu govorim?	o brodu-u

Padežna značenja i padežni prijedlozi

U našem jeziku ima sedam padeža. A ako bismo preveli latinske nazive za svih sedam padeža, otkrili bismo bar jedno, najčešće bitno, značenje tih oblika:

nominativ – padež kojim se nešto imenuje (lat. *nominare*)

genitiv – padež roda ili porijekla (lat. *genitus*)

dativ – padež davanja (lat. *dare*)

akuzativ – padež optuživanja (lat. *accusare*)

vokativ – padež dozivanja (lat. *vocare*)

instrumental – padež sredstva ili društva (lat. *instrumentum*)

lokativ – padež mjesta (lat. *locus*).

Promjena riječi po padežima naziva se *deklinacija*. *Declinare* (čitaj: deklinare) riječ je iz latinskog jezika, znači „otklanjati, sklanjati, odstupiti, udaljiti“ (od osnovnog oblika).

Već ste u tabeli mogli vidjeti i naučiti pitanja koja stoje uz pojedine padeže, a vidjeli ste i olakšicu kako da jednostavnije odredite padežni oblik za neku riječ.

Važno je da padež za neku riječ određujete u kontekstu rečenice ili jednostavno dodajte glagol kao što je u tabeli.

PODJELA IMENICA PREMA DEKLINACIJI

Deklinacija je promjena po rodu, broju i padežu. Imenice se dijele na tri vrste, prema nastavcima koje dobijaju u genitivu jednine.

PRVA DEKLINACIJA ILI A-DEKLINACIJA

Po prvoj deklinaciji mijenjaju se:

1. imenice muškog roda s nulitim morfemom *-ø* i vokalima *-o*, *-e*, *-u*

N. jd.: *čovjek, jelen, grad, rad, muž, puž, momak, Damir; anđeo, posao, pepeo, Danko, Rade.*

	Jednina		Množina	
N	grad -ø	puž -ø	grad-ov- -i	puž-ev- -i
G	grad -a	puž -a	grad-ov- -a	puž-ev- -a
D	grad -u	puž -u	grad-ov- -ima	puž-ev- -ima
A	grad -ø	puž -a	grad-ov- -e	puž-ev- -e
V	grad -e	puž -u	grad-ov- -i	puž-ev- -i
I	grad -om	puž -em	grad-ov- -ima	puž-ev- -ima
L	grad -u	puž -u	grad-ov- -ima	puž-ev- -ima

Imenice muškog roda, tzv. dvosložni hipokoristici s uzlaznim akcentom (naglasak), koje se završavaju na *-o*, imaju mogućnost promjene na dva načina, ovako kako je u tabeli:

	Pero, Pere / Mujo, Muje		Pomoć za određivanje padežnog oblika!	Pero, Pera / Mujo, Muja	
N	Pero	Mujo	Osnovni oblik	Pero	Mujo
G	Pere	Muje	Od koga sam naučila?	Pera	Muja
D	Peri	Muji	Kome idem?	Peru	Muju
A	Peru	Muju	Koga vidim?	Pera	Muja
V	Pero	Mujo	Za dozivanje	Pero	Mujo
I	Perom	Mujom	S kim šetam?	Perom	Mujom
L	Peri	Muji	O kome govorim?	Peri	Muji

Imena Pero, Tomo, Mujo, Suljo i slična imena muškog roda koja se završavaju na -o, gramatički se ponašaju kao riječi od milja jer su ova imena nastala skraćivanjem imena muškog roda na suglasnik: *Petar > Pero, Tomislav > Tomo, Muhamed / Mustafa > Mujo, Sulejman > Suljo* itd. Ova imena, iako su prirodnog muškog roda, mijenjaju se kao imenice ženskog roda čija osnova u nominativu završava na gramatički morfem -a, ali mogu i kao imenice muškog roda čija osnova završava na gramatički nulti morfem, na suglasnik. Zato je pravilno i *Mujo > Muje, i Mujo > Muja*),

2. Imenice koje se mijenjaju po prvoj deklinaciji su i imenice srednjeg roda na -o, -e: *selo, drvo, kolo, polje*.

	Jednina		Množina	
N	scl- o	polj- e	scl- a	polj- a
G	scl- a	polj- a	scl- a	polj- a
D	scl- u	polj- u	scl- ima	polj- ima
A	scl- o	polj- e	scl- a	polj- a
V	scl- o	polj- e	scl- a	polj- a
I	scl- om	polj- em	scl- ima	polj- ima
L	scl- u	polj- u	scl- ima	polj- ima

3. Po prvoj deklinaciju mijenjaju se i imenice srednjeg roda s proširenom osnovom

a) imenice s umetnutim -n tipa: *ime : imena, pleme : plemena, rame : ramena, sljeme: sljemena, vrijeme : vremena...*

	Jednina	Množina
N	plemc- ø	plemc- n-a
G	plemc- n-a	plemc- n-a
D	plemc- n-u	plemc- n-ima
A	plemc- ø	plemc- n-a
V	plemc- ø	plemc- n-a
I	plemc- n-om	plemc- n-ima
L	plemc- n-u	plemc- n-ima

b) imenice s umetnutim **-t** tipa: *drvo* : *drveta*, *dugme* : *dugmeta* (imaju pravilnu množinu), *dijete*: *djeteta* : *djeca*, *ja(g)nje* : *ja(g)njeta* : *ja(g)njad*, *tele* : *teleta*: *telad*, *unuče* : *unučeta* : *unučad* - (nemaju množine s umetkom **-t** umjesto množine upotrebljava se oblik zbirne imenice na **-a** i **-ad**) i imenica *jaje* : *jajeta* : *jaja* koja u jednini može da ima proširenu osnovu ali i ne mora, a u množini nema proširenu osnovu.

	Jednina			Množina		
N	dugme- ø	jaje- ø	unuče- ø	dugme- t-a	jaj- a	-----
G	dugme- t-a	jaje- t-a / jaj- a	unuče- t-a	dugme- t-a	jaj- a	-----
D	dugme- t-u	jaje- t-u / jaj- u	unuče- t-u	dugme- t-ima	jaj- ima	-----
A	dugme- ø	jaje- ø	unuče- ø	dugme- t-a	jaj- a	-----
V	dugme- ø	jaje- ø	unuče- ø	dugme- t-a	jaj- a	-----
I	dugme- t-om	jaje- t-om / jaj- em	unuče- t-om	dugme- t-ima	jaj- ima	-----
L	dugme- t-u	jaje- t-u	unuče- t-u	dugme- t-ima	jaj- ima	-----

c) imenice koje imaju umetnuto **-es-**: *nebo* > *nebesa*, *čudo* > *čudesa*, *tijelo* > *tjelesa*.

Ove imenice u množini mogu biti i neproširene.

	Jednina	Množina
N	čud-o	čud-a / čud-es-a
G	čud-a	čuda / čud-es-a
D	čud-u	čud-ima / čud-es-ima
A	čud-o	čud-a / čud-es-a
V	čud-o	čud-a / čud-es-a
I	čud-om	čud-ima / čud-es-ima
L	čud-u	čud-ima / čud-es-ima

Neke imenice tipa: *leđa, pluća, usta, vrata, križa, kola, nosila* postoje samo u množini jer se sastoje iz više dijelova. Ne može se reći jedno *leđo*, ali može jedno *plućno krilo*, a *pluća* imaju samo množinu.

DRUGA DEKLINACIJA ILI E-DEKLINACIJA

Po ovoj deklinaciji mijenjaju se:

- sve imenice ženskog roda koje se u N. jd. završavaju na gramatički morfem *-a*: *sestra, duša, Lejla*
- imenice na *-a* koje znače mušku osobu: *mladoženja, vođa, vojvoda, poglavica, sluga, starješina, sudija*;
- lična imena muška i hipokoristici: *Alija, Ilija, Ivica, Nikola, Ivo, Mato, Pero, Suljo, Mujo, Meho, medo, zeko, bato*.
- zbirne imenice koje imaju samo jedninu: *djeca, braća, gospoda, vlastela, dvojica, trojica* itd.

	Jednina			Muška imena kao hipokoristici (riječi od milja)		Množina	
	ženski rod	muški rod na -a	srednji rod			ženski rod	muški rod na -a
N	sestr-a	sudij-a	djec-a	Per-o	Mujo	sestr-e	sudij-e
G	sestr-e	sudij-e	djec-e	Per-e	Muje	sestr-a-r-a	sudij-a
D	sestr-i	sudij-i	djec-i	Per-i	Muji	sestr-ama	sudij-ama
A	sestr-u	sudij-u	djec-u	Per-u	Muju	sestr-e	sudij-e
V	sestr-o	sudij-a	djec-o	Per-o	Mujo	sestr-e	sudij-e
I	sestr-om	sudij-om	djec-om	Per-om	Mujom	sestr-ama	sudij-ama
L	sestr-i	sudij-i	djec-i	Per-i	Muji	sestr-ama	sudij-ama

Pravilno je i: *Pero, Pera, Peru i Pero, Pere, Peri*; kao i: *Mujo, Muja, Muju i Mujo, Muje, Muji*.

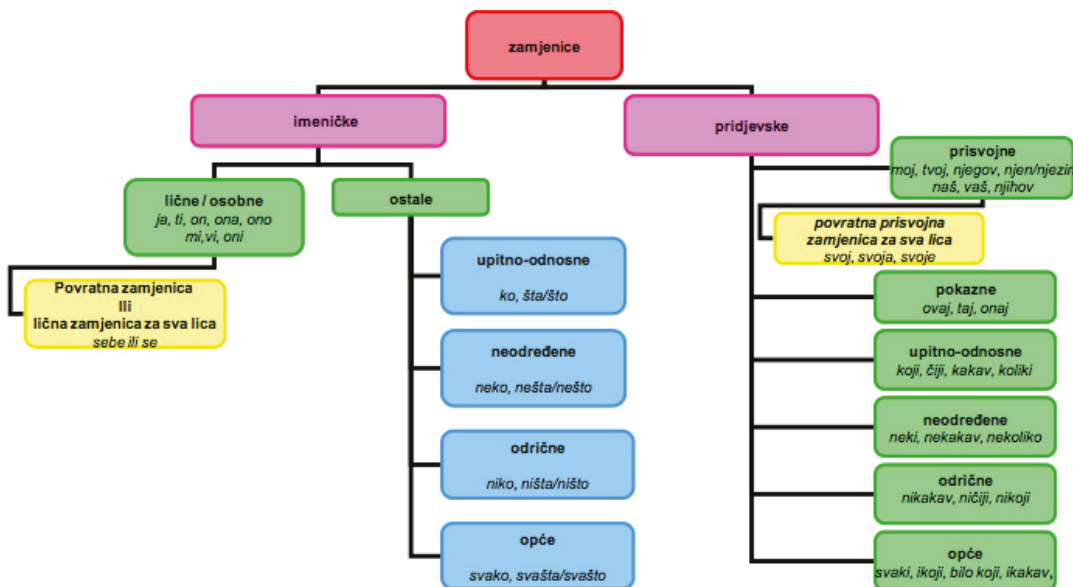
TREĆA DEKLINACIJA ILI I-DEKLINACIJA

- Imenice ženskog roda koje se u nominativu jednine završavaju na suglasnik: *ljubav, krv, glad, milost, mudrost, žalost, sposobnost, riječ, laž, noć, mast*. Imenica *kći* je u ovoj skupini, iako se završava na vokal, jer postoji i oblik *kćer*.
- U ovu skupinu spadaju zbirne imenice na *-ad (telad)* koje imaju morfološki samo jedninu.

Jednina			
N	ljubav- Ø	kći / kćer- Ø	milost- Ø
G	ljubav- i	kćer- i	milost- i
D	ljubav- i	kćer- i	milost- i
A	ljubav- Ø	kćer- Ø	milost- Ø
V	ljubav- i	kćer- i	milost- i
I	ljubav- i / ljubavlju (ljubav- I-ju)	kćer- i /	milost- i / milošću (milosću > milost- ju)
L	ljubav- i	kćer- i	mudrost- i
Množina			
N	ljubav- i	kćer- i	milost- i
G	ljubav- i	kćer- i	milost- i
D	ljubav- ima	kćer- ima	milost- ima
A	ljubav- i	kćer- i	milost- i
V	ljubav- i	kćer- i	milost- i
I	ljubav- ima	kćer- ima	milost- ima
L	ljubav- ima	kćer- ima	milost- ima

ZAMJENICE

Zamjenice su promjenjiva vrsta riječi. Zamjenice zamjenjuju imenice kojima se označavaju lica, predmeti i pojave ili upućuju na njih. Izriču različit odnos među govornim licima, stvarima i pojavama.



Lične ili osobne zamjenice su po službi u rečenici samostalne. One ne zavise od drugih riječi. Druge riječi se s njima vežu i na njih naslanjaju, kao i na imenice. One, dakle, u rečenici vrše imeničku službu, pa se zato zovu još i imeničke zamjenice. Od imeničkih zamjenica samo lične zamjenice razlikuju rod i imaju množinu.

Lične zamjenice prvog i drugog lica jednine *ja* i *ti*, kao i njihova množina *mi* i *vi*, imaju po jedan oblik za sva tri roda. Svako će za sebe reći *ja*, a svakom drugom će se obratiti s *ti* bez obzira da li je muško, žensko ili dijete.

Samo lična zamjenica 3. lica ima posebne oblike za sva tri roda: *on* za muški, *ona* za ženski i *ono* za srednji rod u jednini, a za množinu: *oni* (muški), *one* (ženski), *ona* (srednji rod).

Lične zamjenice se često izostavljaju u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku. Zahvaljujući glagolskim nastavcima koji su različiti za sva lica, osim u trećem licu, lične zamjenice se mogu izostaviti.

Naprimjer:

Ja gledam. Ti gledaš. On gleda. Ona gleda. Ono gleda.

Mi gledamo. Vi gledate. Oni gledaju.

Dovoljno je reći:

Gledam. Gledaš. Gleda.

Gledamo. Gledate. Gledaju.

Međutim, već znate da u engleskom i njemačkom jeziku, kao i u nekim drugim jezicima, treba navesti ličnu zamjenicu.

Zašto samo zamjenice za treće lice imaju sva tri roda?

Zamjenica trećeg lica se odnosi na onog o kome se govori, nije u direktnoj komunikaciji. Onaj o kome se govori nije prisutan ili je udaljen od prva dva govornika i može biti bilo ko i bilo kojeg roda (muškog, ženskog ili srednjeg). Zato samo zamjenica za treće lice ima oblike za sva tri roda.

Zamjenice ja i ti (1. i 2. lice jednine, kao i 1. i 2. lice množine) iste su za sva tri roda jer se odnose na osobe koje su u direktnoj komunikaciji. Razgovor se odvija između dvije osobe. Nema potrebe određivati im rod jer se on vidi ili se podrazumijeva. Govornici su upućeni jedni na druge.

Pridjevske zamjenice vrše službu pridjeva. One ne zamjenjuju pridjeve nego ih određuju po značenju. Upotrebljavaju se uz imenice koje određuju. Zbog toga su odredbene i nesamostalne riječi. To jeste osnovna razlika između imeničkih i pridjevskih riječi.

Pridjevske zamjenice zavise od riječi uz koje stoje i slažu se s tim riječima u rodu, broju i padežu. Naprimjer: *ovaj* džemper, *ovog* džempera, *ovom* džemperu.

Nominativ	ovaj	džemper
Genitiv	ovog	džempera
Dativ	ovom	džemperu

džemper – muški rod, jednina, nominativ.

ovaj – muški rod, jednina, nominativ.

Znači, pridjevske zamjenice imaju oblike za sva tri roda, one su trorodne:

moj, moja, moje, / tvoj, tvoja, tvoje, / njegov, njen / njezin

naši muškarci (muški rod), naše žene (ženski rod), naša djeca (srednji rod),

vaši, vaše, vaša, / njihovi, njihove, njihova.

Povratna prisvojna zamjenica za sva lica *svoj, svoja, svoje* upotrebljava se uvijek kada treba označiti da nešto pripada subjektu.

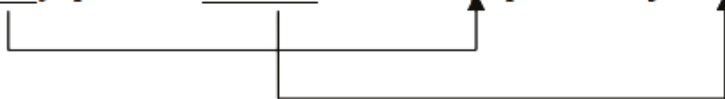
Zapamtite!

Pravilno je reći: *ja sam obukla svoj džemper* (a ne *moj džemper*). *Ona je obukla svoj džemper* (a ne *njen džemper*). Jer, svako oblači *svoj džemper* (a ne *njegov*).

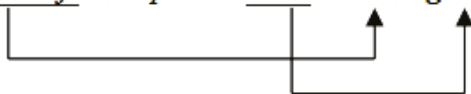
Pripremite *svoje* sveske; Dao sam mu *svoj* broj telefona, a on ima *moj* broj; Vidio sam *svog* druga; Čuvam *svoje* stvari; Vi ste vidjeli *mog* druga ili *njegovog* druga; ja brinem o *svojim* problemima, a vi brinete o *svojim* problemima, ne o *vašim*. *Svako svoje* (a ne: *svako njegov*!)

Zamjenice su riječi koje zamjenjuju neke druge riječi, najčešće imenice i pridjeve. One ne imenuju, ali upućuju na osobe, predmete, pojave, osobine i količine.

Anita je posudila sestrinu torbu. **Ona je posudila njenu torbu.**



Roditelji su otpratili dedu. **Oni su ga otpratili.**



Imeničke zamjenice u rečenicama zamjenjuju imenice. One su u rečenici samostalne riječi, a vrše službu subjekta ili objekta. Dijelev se na **lične** i **ne-lične imeničke zamjenice**.

Vrste imeničkih zamjenica:

- lične: *ja, ti, on, ona, ono, mi, vi, oni, one, ona;*
- povratna zamjenica: *sebe, se;*
- upitne: *(t)ko?, šta?;*
- neodređene: *ne(t)ko, nešto;*
- odrične: *ni(t)ko, ništa;*
- opšte / opće: *sva(t)ko, svašta.*
 - upitne: *(t)ko?, šta?;*
 - neodređene: *ne(t)ko, nešto;*
 - odrične: *ni(t)ko, ništa;*
 - opšte / opća: *svako, svašta.*

Vrste pridjevskih zamjenica:

- prisvojne ili posesivne: *moj, moja, moje, tvoj, tvoja, tvoje, njegov, njegova, njegovo, nje(zi)n, nje(zi)na, nje(zi)no, naš, naša, naše, vaš, vaša, vaše, njihov, njihovo, njihova;*
- pokazne: *taj, ta, to, onaj, ona, ono, ovaj, ova, ovo, ovakav, ovakva, ovakvo, toliki, tolika, toliko, takav, takva, takvo, onoliki, onolika, onoliko, onakav, onakva, onakvo;*
- odnosno-upitne: *koji, koja, koje, koliki, kolika, koliko, kakav, čiji, čija, čije;*
- neodređene: *nekolik, nekoliko, nekakav, nekakva, nekakvo, nečiji, nečije, nečija;*
- odrične: *nikoji, nikoja, nikoje, ničiji, ničija, ničije, nikakav, nikakva, nikakvo, nikolik, nikolika, nikoliko;*
- opšte / opće: *svakakav, svakakva, svakakvo, svačiji, svačija, svačije...).*

*Dragi, **moji** roditelji, već dugo **vam** se nisam javila. Često mislim na **vas**. Razmišljam stalno o tome kako **vam** je. Da li **vam** pomažu **naši** susjedi. **Ovaj moj** posao se **nešto** odužio, ali do sljedećeg godišnjeg odmora završit ću **svoj** posao i doći ću **našoj** kući. Kada pođem, ponijet ću **sve one** suvenire **što** biste ih voljeli imati. Ovdje u Americi je vrlo lijepo, ali nigdje nije kao kod **naše** kuće. Jedva čekam da i **vi** dođete **meni**. Do skorog viđenja, **vaša** kćerka Andrea.*

*P.S. Mama, **tebi** ću donijeti haljinu. **Kakvu** želiš da **ti** kupim?*

Lične zamjenice, jednina					Povratna zamjenica
	1. lice	2. lice	3. lice		
N	ja	ti	on, ono	ona	---
G	mene, me	tebe, te	njega, ga	nje, je	sebe, se
D	meni, mi	tebi, ti	njemu, mu	njoj, joj	sebi, si
A	mene, me	tebe, te	njega, ga	nju, ju, je	sebe, se
V	-----	ti	-----	-----	---
I	sa mnom(e)	s(a) tobom	s(a) njim(e)	s(a) njom(e)	s(a) sobom
L	o meni	o tebi	o njemu	o njoj	o sebi

Lične zamjenice, množina			
	1. lice	2. lice	3. lice
N	mi	vi	oni, one, ona
G	nas	vas	njih, ih
D	nama, nam	vama, vam	njima, im(a)
A	nas	vas	njih, ih
V	-----	vi	-----
I	nama	vama	njima
L	nama	vama	o njima

Prisvojne zamjenice, jednina					Povratna zamjenica
	1. lice	2. lice	3. lice		
nominativ	moj	tvoj	njegov	njen/njezin	svoj, svoja, svoje
genitiv	mog(a)	tvog(a)	njegovog(a) njegova	njenog/ njezinog njena /njezina	svog(a)
dativ	mom(e)	tvom (e)	njegovom(u) njegovu	njenom / njezinom njenu / njezinu	svom(e)
akuzativ	mog(a)	tvog(a)	njegovog(a) njegova	njenog / njezinog njena / njezina	svog(a)
vokativ	-	-	-	-	
instrumental	s mojim	s tvojim	s njegovim	s njenim / s njezinim	sa svojim
lokativ	o mom (e/u)	o tvom (e/u)	o njegovom(u) o njegovu	o njenom / o njezinom o njenu / o njezinu	o svom (e / u)

Zamjenice trećeg lica jednine mijenjaju se kao pridjevi određenog i neodređenog vida (srela sam *njegovog* ili *njegova* brata)

Zamjenice *moj, tvoj, naš* mijenja se kao povratna zamjenica *svoj*.

Zamjenice *njegov, njen / njezin*, njihov kao neodređeni i kao određeni oblik pridjeva.

Prisvojna zamjenica za sva lica: *svoj, svoja, svoje*.

	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	svoj	svoje	svoja	svoji	svoja	svoje
G	svojeg(a), svog(a)	svojeg(a), svog(a)	svoje	svojih	svojih	svojih
D	svojem(u), svom(e)	svojem(u), svom(e)	svojoj	svojim(a)	svojim(a)	svojim(a)
A	svojeg(a), svog(a)	svoje	svoju	svoje	svoja	svoje
V	-----	-----	-----	-----	-----	-----
I	svojim	svojim	svojom	svojim(a)	svojim(a)	svojim(a)
L	svojem(u), svom(e)	svojem(u)	svojoj	svojim(a)	svojim(a)	svojim(a)

U **pokazne zamjenice** spadaju i pokazni zamjenički pridjevi: *ovakav, takav, onakav, ovolik, tolik, onolik* a mijenjaju se kao neodređen oblik pridjeva. Ovdje ubrajamo i pridjeve *sâm* i *isti* koji služe za pojačavanje značenja, pokazuju ili upućuju na nešto.

Odgovaraju na pitanja:

Koji? ----- (ovaj) ----- (taj) ----- (onaj)

Kakav ----- (ovakav) ----- (takav) ----- (onakav)

Kolik? ----- (ovolik) ----- (tolik) ----- (onolik)

Neodređeni oblik: N *ovakav* dječak, G *ovakva* dječaka, D *ovakvu* dječaku

Određeni oblik: N *ovakav* dječak, G *ovakvog(a)* dječaka, D *ovakvom(u / e)* dječaku

*Soba je **takva kakvu** samo možeš poželjeti u snovima.*

Upitne i odnosne zamjenice		
N	ko / tko	šta / što
G	kog(a)	čeg(a)
D	kom (e, u)	čemu
A	kog(a)	što / šta
V	-----	-----
I	kim(e)	čim(e)
L	kom(e)	čem(u)

Upitne i odnosne zamjenice						
	Jednina			Množina		
	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod
N	koji	koje	koja	koji	koja	koje
G	kojeg(a)	kojeg(a)	koje	kojih	kojih	kojih
D	kojem(u)	kojem(u)	kojoj	kojim(a)	kojim(a)	kojim(a)
A	koji, kojeg(a)	koje	koju	koje	koja	koje
V	-----	-----	-----	-----	-----	-----
I	kojim	kojim	kojom	kojim(a)	kojim(a)	kojim(a)
L	kojem(u)	kojem(u)	kojoj	kojim(a)	kojim(a)	kojim(a)

Zamjenica *čiji* mijenja se kao zamjenica *koji*.

Upitne i odnosne zamjenice imaju iste oblike a razlikuju se samo po načinu upotrebe. Upitne su svojstvene upitnim rečenicama (**Ko / tko** si ti? **Šta / što** želiš?) a odnosne zavisnim rečenicama (*To je dječak koji je pitao za tebe. Neka ide ko / tko je prvi na redu.*).

Neodređene zamjenice, tvore se od upitno-odnosnih zamjenica kojima se dodaju:

- prefiksi: *ne-* (*neko / netko*), *ni-* (*niko / nitko*), *i-* (*iko / itko*), *sva-* (*svako / svatko*), *gdje-* (*gdjeko / gdjetko*), *po-* (*pokoji*), *što-* (*štošta*), *koje-* (*koješta*);
- sufiksi: *-god* (*štogod*).

U neodređene zamjenice svrstavaju se i zamjenički pridjevi: *sav, sva, sve, svi, sve, sva*.

PRAVILA PISANJA NEKIH ZAMJENICA

Sastavljeno se pišu:

- zamjenice nastale od dviju zamjenica koje su pritom u složenici dobile novo značenje i jedan akcentat: *kojekakav, štogod, koješta* itd.
- upitno-odnosne zamjenice: *neko, nešto, svako, svašta, nikakav, nekakav, nečiji, ničiji, svakakav, svačiji, gdjekoji, gdječiji, i(t)ko, išta, ikoji, ičiji, ikakav* itd.
- zamjenice: *ne(t)ko, nešto, neki, koji*, s prefiksom *po-*: *poneko, ponešto, poneki, pokoji*.

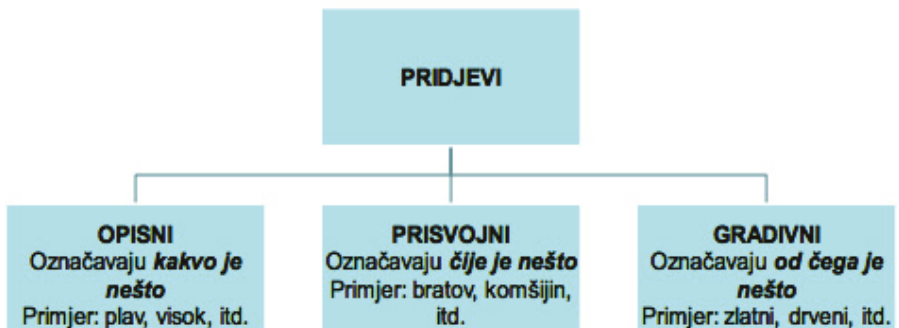
Odvojeno se pišu:

- odrične zamjenice i opće zamjenice s *i* – kad se upotrijebe s prijedlogom: *ni od koga, ni s kim, ni o čemu, ni o kome, ni za šta, ni zbog čega, ni s(a) čim*.
- enklički oblici zamjenica *me* (: mene), *te* (: tebe), *se* (: sebe), *nj* (: nju, ona), *mnom* (: ja): *sa mnom, preda me, uza me, za te, među se, na se, u nj, poda nj*,
- zamjenica s riječcom *god* u značenju opće zamjenice (s akcentom na riječi *god*): *(t)ko god, šta god, gdje god, koliko god*.

PRIDJEVI

U petom razredu učili ste osnovno o pridjevima.

Pridjevi su promjenjive nesamostalne riječi koje stoje uz imenice i pokazuju osobinu, pripadanje ili građu imenicom označenog predmeta, bića ili pojave.



Dobru djecu svako voli.

Uredna sveska ogledalo je dobrog đaka.

U prvoj rečenici: *Kakvu djecu?* Odgovor je: *Dobru*. Riječ *dobru* je pridjev.

Druga rečenica: *Kakva sveska?* Odgovor je: *Uredna*. *Kakvog đaka?* – *Dobrog* đaka.

Važno je da pravilno postavite pitanje! Postavljajte pitanje tako da odgovor bude istaknuta riječ.

Pridjevi su nesamostalne riječi, nemaju svog posebnog roda, već rod dobivaju od imenice uz koju stoje. Pridjevi se slažu s tim imenicama u rodu, broju i padežu. Zato kažemo da su pridjevi nesamostalne riječi.

Gramatičke osobine pridjeva su: **vid, rod, broj, padež, komparacija.**

PRIDJEVSKI VID

Pored mene je prošao visok dječak.

Pored mene je prošao onaj visoki dječak.

Da li saznajemo neku dječakovu osobinu iz prve rečenice?

– Znamo. *Dječak je visok.*

Da li je dječak iz prve rečenice poznat? Je li to neki određeni dječak?

– *Nije*, to je mogao biti bilo koji dječak.

Što iz druge rečenice saznajemo?

– Saznajemo istu osobinu kao iz prve rečenice da je *dječak visok*.

Je li nam dječak iz druge rečenice poznat (određen) ili nepoznat (neodređen)?

– To je poznati dječak. (određen)

U čemu je razlika između ove dvije rečenice?

– U prvoj rečenici pridjevom se daje samo osobina dječaka, da je *visok*. U drugoj rečenici daje se i osobina (da je *visok*) i određenost onoga kome se ta osobina pripisuje (da ga poznajemo, nije bilo koji *visok* dječak, nego onaj *visoki*).

Specifičnost pridjeva da mogu označavati samo osobinu ili i osobinu i određenost predmeta kojem se te osobine pripisuju naziva se **pridjevski vid**.

Pridjevski vid može biti **neodređen** (*visok dječak*) i **određen** (*visoki dječak*).

Neodređeni vid označava osobinu nepoznatog, neodređenog predmeta, njegovu općenitost, neodređenost. Dobija se odgovorom na pitanje **kakav?**

Određeni vid označava osim osobine i na koji se određeni predmet misli. Odgovara na pitanje **koji?**

Neodređeni vid pridjeva je uvijek u sastavu imenskog predikata, a određeni atributa, te je u tim pozicijama najlakše uočiti razliku u njihovom izgovoru.

Neodređeni pridjevski vid						
Jednina			Množina			
Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	
N drąg	drągo	draga	drągi	drąga	drąge	
G drąga	drąga	drągē	drągīh	drągīh	drągīh	
D drągu	drągu	drągōj	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	
A drąg / drąga	drągo	drągu	drąge	drąga	drąge	
V						
I drągīm	drągīm	drągōm	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	
L drągu	drągu	drągōj	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	

Određen pridjevski vid						
Jednina			Množina			
Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	Muški rod	Srednji rod	Ženski rod	
N drągī	drągō	drągā	drągī	drągā	drągē	
G drągōg(a)	drągōg(a)	drągē	drągīh	drągīh	drągīh	
D drągōm(e)	drągōm(e)	drągōj	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	
A drągī / drągōg(a)	drągō	drągū	drągē	drągā	drągē	
V drągī	drągō	drągā	drągī	drągā	drągē	
I drągīm	drągīm	drągōm	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	
L drągōm(e)	drągōm(e)	drągōj	drągīm(a)	drągīm(a)	drągīm(a)	

Ženski i srednji rod pridjeva **određenog i neodređenog vida** razlikuju se samo po akcentu. Kada izgovorimo pridjeve ženskog i srednjeg roda mogu se primijetiti razlike u dužini završnog samoglasnika.

Određeni pridjevski vid – krajnji samoglasnici su dugi.

ženski rod	srednji rod
<i>plāvā kosa</i>	<i>visokō drvo</i>

Neodređeni pridjevski vid – krajnji samoglasnici su kratki.

ženski rod	srednji rod
<i>pláva kosa</i>	<i>visoko drvo</i>

KOMPARACIJA PRIDJEVA

Promjena opisnih pridjeva po stepenu osobine koju označava naziva se **komparacija**.

Ako se pridjevom iskazuje osobina nekog predmeta ili bića, kažemo da je pridjev u svom osnovnom obliku koji se naziva **pozitiv**: *Djevojčica je niska. Karanfil je lijep.*

Ako se pridjevom iskazuje da je osobina nekog bića ili predmeta jače izražena u odnosu na istu osobinu nekog drugog bića ili predmeta s kojim se poredi kažemo da je pridjev u obliku koji se naziva **komparativ**, a tvori se dodavanjem nastavaka na osnovni oblik: *-ji, -iji, -ši* za muški rod: *žut+ji (žući), bogat+iiji (bogatiji), lak+ši (lakši)*; *-ja, -ija, -ša* za ženski rod i *-je, -ije, -še* za srednji rod.

Ako se pridjevom iskazuje da je osobina nekog bića ili predmeta najjače izražena u odnosu na istu osobinu nekog drugog bića ili predmeta s kojim se poredi, kažemo da je pridjev u obliku koji se naziva **superlativ**. Ovaj oblik se gradi dodavanjem riječce **naj** na komparativ pridjeva. Riječca *naj* piše se uvijek zajedno s komparativom, a u slučaju kada pridjev počinje slovom *j*, ono se piše dva puta: *Djevojčica je najniža u razredu. Ruža je najljepši cvijet.*

Primjer: *jak - jači - najjači, jasan – jasniji, najjasniji.*

Pridjevi kod kojih se komparativ i superlativ ne grade po pravilima za komparaciju imaju **nepravilnu komparaciju**. U te pridjeve spadaju:

pozitiv	komparativ	superlativ
dobar	bolji	najbolji
zao	gori	najgori
velik	veći	najveći
mali	manji	najmanji

On je dobar plivač, ja sam bolji od njega, ali je moj brat najbolji plivač!

BROJEVI

Brojevi su vrsta riječi koja označava količinu nečega i količinski odnos. To su glavni brojevi: *jedan, dva, tri, pedeset, stotinu, pet hiljada* itd.

Brojevi koji označavaju na kojem se mjestu po redu nešto nalazi, zovu se redni brojevi: *prvi, drugi, treći, pedeseti, sto i pedeseti*, itd. Da bi se razlikovali od glavnih brojeva, iza rednih brojeva uvijek se stavlja tačka.

Brojevi se mogu bilježiti slovima i brojkama (ciframa). Kada ih bilježimo brojkama ili ciframa, tada imamo dvije mogućnosti:

- 1) da brojeve bilježimo arapskim ciframa
- 2) da brojeve bilježimo rimskim ciframa.

Zašto se zovu arapski brojevi?

Brojeve o kojima je riječ Arapi su preuzeli od Indijaca (pazite, nisu Indijanci, nego Indijci – iz Indije!). Znakovi za brojeve zovu se brojke, cifre ili znamenke. Riječ cifra je od arapske riječi *al sifra*, što znači *nula* (0).

Arapi su usavršili pisanje brojki od 0 do 9 i predali ih Evropljanima.

U 12. vijeku Arapi su počeli poslovati s evropskim trgovačkim svijetom, a dotad se Evropa služila samo rimskim brojevima. Evropljani su vrlo brzo shvatili da arapski brojevi, čiji je brojni niz imao i nulu (0), olakšavaju računanje, ali su uvedeni u cijeloj Evropi tek u 16. stoljeću. Arapske cifre su: 1, 2, 3, 4, 5, 6, itd.

Rimski brojevi su nastali za vrijeme Rimljana. Sistem rimskih brojeva ima 7 cifara i to:

- I – cifra za broj 1;
- V – cifra za broj 5;
- X – cifra za broj 10;
- L – cifra za broj 50;
- C – cifra za broj 100;
- D – cifra za broj 500;
- M – cifra za broj 1000.

PISANJE GLAVNIH BROJEVA

- Glavne brojeve od 1 do 20 pišemo kao jednu riječ.
- Svaki glavni broj od 2 do 9 složen s brojem deset ili sto piše se zajedno.
- Dvočlani i višečlani glavni brojevi pišu se rastavljenom.

Glavne brojeve od 1 do 20 pišemo kao jednu riječ.		Svaki glavni broj od 2 do 9 složen s brojem deset ili sto piše se zajedno.	Dvočlani i višečlani glavni brojevi pišu se rastavljeno.
1 – jedan,	11 – jedanaest,	20 – dvadeset,	21 – dvadeset i jedan,
2 – dva,	12 – dvanaest,	30 – trideset,	dvadeset jedan
3 – tri,	13 – trinaest,	40 – četrdeset,	22 – dvadeset i dva,
4 – četiri,	14 – četrnaest,	50 – pedeset,	dvadeset dva,
5 – pet,	15 – petnaest,	60 – šezdeset,	31 – trideset i jedan,
6 – šest,	16 – šesnaest,	70 – sedamdeset,	trideset jedan
7 – sedam,	17 – sedamnaest,	80 – osamdeset,	32 – trideset i dva,
8 – osam,	18 – osamnaest,	90 – devedeset,	trideset dva
9 – devet,	19 – devetnaest.	100 – sto / stotinu	156 – sto pedeset šest
10 – deset,		200 – dvjesto / dvjesta / dvije stotine	566 – petsto šezdeset šest / petsto šezdeset i šest / pet stotina šezdeset i šest
		300 – tristo / tri stotine	
		400 – četiristo / četiri stotine	
		500 – petsto / pet stotina	
		600 – šeststo / šest stotina	

Tisuća je stari oblik za broj hiljadu i prisutna je u različitim indoevropskim jezicima: *thousand*, *tisoč* itd. Riječ hiljada posuđenica je iz grčkog jezika.

PISANJE REDNIH BROJEVA

- Redne brojeve od 1 do 20 pišemo kao jednu riječ.
- Svaki redni broj od 2 do 9 s rednim brojevima deseti, stoti piše se zajedno.
- Dvočlani i višečlani redni brojevi pišu se rastavljeno. Ispred posljednjeg člana može doći veznik *i*.
- Uvijek se stavlja tačka iza broja koji označava redni broj!!
- Po tome se razlikuje od glavnog broja, ako su napisani cifrom, a ne slovima.
- Sastavljeno se pišu brojne imenice: *Bilo nas je dvadesetorjica*.
- Zbirni brojevi su: *dvoje, troje, petero, šestero*.

Redne brojeve od 1. do 20. pišemo kao jednu riječ.		Svaki redni broj od 2 do 9 s rednim brojevima deseti, stoti piše se zajedno.	Dvočlani i višečlani redni brojevi pišu se rastavljeno. Ispred posljednjeg člana može doći veznik <i>i</i> .
1. – prvi, 2. – drugi, 3. – treći, 4. – četvrti, 5. – peti, 6. – šesti, 7. – sedmi, 8. – osami, 9. – deveti, 10. – deseti,	11. – jedanaesti, 12. – dvanaesti, 13. – trinaesti, 14. – četrnaesti, 15. – petnaesti, 16. – šesnaesti, 17. – sedamnaesti, 18. – osamnaesti, 19. – devetnaesti, 20. – dvadeseti.	20. – dvadeseti, 30. – trideseti, 40. – četrdeseti, 50. – pedeseti, 60. – šezdeseti, 70. – sedamdeseti, 80. – osamdeseti, 90. – devedeseti, 100. – stoti 200. – dvjestoti, 300. – tristoti, 400. – četiristoti, 500. – petstoti, 600. – šeststoti	21. – dvadeset i prvi/ dvadeset prvi/ 22. – dvadeset i drugi/ dvadeset drugi, 31. – trideset i prvi/ trideset prvi 32. – trideset i drugi/ trideset drugi, 156. – sto pedeset i šesti/ sto pedeset šesti 566. – petsto šezdeset šesti / petsto šezdeset i šesti

GLAGOLI

Glagoli su promjenljiva vrsta riječi i označavaju *radnju, stanje* i *zbivanje*.

Glagoli se po značenju dijele na:

- glagole radnje, označavaju svjesno djelovanje – *trčati, hodati, pogledati, dati, nositi*;
- glagole zbivanja, označavaju događaje koje uzrokuju prirodne sile i koji nisu uvjetovani našom voljom – *grmjeti, kišiti, rasti, sazrijevati*;
- glagole stanja označavaju stanje u kome se ništa ne radi niti se išta zbiva – *stajati, ležati, spavati, šutjeti*.

S obzirom na vid glagoli mogu biti:

- **svršeni (perfektivni)**: *kucnuti, mahnuti, donijeti*,
- **nesvršeni (imperfektivni)**: *kucati, mahati, donositi*.

Glagoli koji se javljaju u rečenici u sva tri lica u jednini i u množini nazivaju se **lični**.

Glagoli, koji dolaze u trećem licu ali bez oznake lica, subjekta tipa: *pada, grmi, sijeća*, nazivaju se **bezlični**.

Glagolskim stanjem označava se odnos između vršioca radnje, tj. subjekta u rečenici, i glagolske radnje. Glagolsko stanje može biti:

- radno stanje (aktiv): *Milena šeta psa. – Mama kupu bracu.*
- trpno stanje (pasiv): *Pas je prošetana. – Braco je okupan.*

Po prelaznosti radnje glagoli se dijele na:

– **prelazne** – za vršenje radnje potreban je predmet ili objekat: *Ja pišem zadaću. – Damir vozi bicikl.*

– **neprelazni** – za vršenje radnje nije potreban nikakav predmet ili objekat: *Amir pjeva. – Moja sestra trči.*

– **povratni** – označavaju radnju koju neko vrši na sebi (pravi povratni) ili uzajamno s nekim (uzajamno povratni) ili označavaju stanje u kome se nalazi subjekat:

Ja se sređujem. – Svako jutro se umivam. – Armin i Jasko se družu. – Oni se ljube. – Nadam se dobroj ocjeni. – Radujem se izletu.

Više o glagolima učit ćete u sedmom razredu.

PRILOZI

Prilozi su nepromjenljiva vrsta riječi koja najčešće stoji uz glagole i bliže određuje glagolsku radnju. Prilozi mogu stajati i uz imenice, pridjeve i druge priloge i bliže ih određivati:

Ahmed brzo trči. Sanja lijepo svira. – prilozi uz glagole.

Niko ima puno igračaka. Nemamo dovoljno novca za kupovinu. – prilozi uz imenice.

Senad je vrlo pametan. Maja je veoma ljuta. – prilozi uz pridjeve.

Sestra ti često pametno govori. Amra **veoma** brzo radi. – prilozi uz druge priloge.

Vremenski prilozi odgovaraju na sljedeća pitanja: kada? otkada? dokada?

kada?

danas, večeras, noćas, jučer, sinoć, preksinoć, sutra, preksutra, ljetos, proljetos, jesenas, zimus, ljeti, jeseni, zimi, odmah, smjesta, sada, tada, onda, ikada, bilo kada, nikada, nekada, ponekad, katkad, uvijek, svagda, često, rijetko, rano, kasno, prije, poslije, potom, nedavno, skoro, uskoro...

Danas putujem u Zagreb. **Rijetko** se viđam sa prijateljima. **Ljetos** sam išao baki. To se dogodilo **poslije**. **Ponekad** idem da trčim. **Skoro** sam ga vidjela. **Prije** sam voljela da sviram, ali **sada** više volim da crtam.

otkada?

odsad, otad, oduvijek, odavna, odmalena...

*On mi je oduvijek bio simpatičan i drag. **Odmalena** je volio knjige. **Odsad** ću da učim više.*

dokada?

dosad, dotad, dogodine, dovečer...

*Vidjet ću je **dogodine**. **Do večeri** ću da završim sliku. Nisam ga **dosad** primijetila.*

Mjesni prilozi odgovaraju na sljedeća pitanja: gdje? kamo? kuda? odakle? dokle? otkuda? dokud?

gdje?

*ovdje, tu, ondje, negdje, igdje, nigdje, ondje, gore, dolje, unutra, vani, straga... **Unutra** je ljepše nego **vani**. **Ovdje** je Petar odrastao. **Nigdje** nam nije bilo lijepo kao **ondje**. Idem **dolje** da ga vidim.*

kamo?

*ovamo, onamo, tamo, nekamo, nikamo, ikamo, naprijed, natrag, nazad... Otišli su **nekamo**. Okreni se **nazad**. Hajde **ovamo** da se igramo.*

kuda?

ovuda, onuda, tuda, nikuda, nekuda, ikuda, kojekuda...

Kojekuda smo išli skupa. **Ovuda** smo već prošli. **Nikuda** nisam išao iz kuće.

otkuda, odakle?

odavde, otud, odatle, odonud, odozgo, odozdo, izdaleka, izvana, izbliza...

*Knjiga se nalazi na trećem retku **odozgo**. Arnel dolazi **izdaleka**. **Otud** sam ih vidio da dolaze.*

dokle, dokud?

donekle, dovde, dotle...

*Njegov govor **donekle** ima smisla. **Dotle** ne biste smjeli ići. **Dovde** smo došli prošli put.*

Načinski prilozi

odgovaraju na sljedeća pitanja: *kako, na koji način?*

kako?

brzo, jedva, naglas, nikako, sporo, nekako, napreskok...

*Sve što misli rekao je **naglas**.*

***Nekako** sam to uspio završiti. **Sporo** idemo pa kad dođemo. **Jedva** sam čekala da ga vidim.*

Posljedični prilozi odgovaraju na sljedeća pitanja: *s kojom posljedicom / ishodom?*

s kojom posljedicom?

uzalud, uzaman, utaman.

***Uzalud** sam čekala da prođe.*

Količinski prilozi odgovaraju na sljedeća pitanja: *koliko? koliko puta?*

koliko?

ovoliko, nekoliko, malo, premalo, najviše, ponajviše, ponajmanje, dosta, odveć, sasvim, potpuno, previše...

***Previše** jedeš slatkiše. Staviti ću sasvim malo šećera u kolače. Najviše volim jagode.*

koliko puta?

jedanput, dvaput, triput...

***Triput** sam bio kod njega... Hajde već **jedanput** požuri! Nije čekala da joj se **dvaput** kaže.*

Prilozi mogu biti i promjenjivi. To su oni prilozi koji svoje porijeklo vode od pridjeva. Nastali su tako što se ti pridjevi preobražavaju u priloge i stoje uz glagole:

*On trči **brzo**. Lejla **tiho** govori. Olja **lagano** šeta kroz grad. Kiša **snažno** udara po krovu.*

PRIJEDLOZI

Prijedlozi su nepromjenjiva vrsta riječi koje stoje uz imenice i imeničke zamjenice, ali se mogu odnositi i na pridjeve i brojeve. Na osnovu prijedloga određuje se padežni oblik. Najčešći prijedlozi uz padeže uz genitiv su: *od, do, iz, ispred, iza*; uz dativ je: *k(a), prema*; uz akuzativ: *kroz, niz, uz*; uz lokativ: *u, na, o, po*; uz instrumental: *s(a), pred, za, nad(a),...*

O upotrebi prijedloga *radi* i *zbog*.

Prijedlog *zbog* iskazuje uzrok koji je izazvao neke posljedice, dok prijedlog *radi* iskazuje cilj ili namjeru.

*Tatjana nije otišla u školu **zbog** gripe.* – Gripa je bila uzrok izostanka iz škole.

*Otišla je u drugi grad **radi** posla.* – Zaposlenje je cilj odlaska u drugi grad.

VEZNICI

Veznici su nepromjenjiva vrsta riječi, a služi međusobnom povezivanju pojedinih riječi, skupina riječi i rečenica. Kada budete učili vrste rečenica u osmom razredu, tada ćete imati više informacija o vrsti veznika prema vrsti rečenica koje spajaju.

UZVICI

Uzvici su nepromjenljive riječi ili skupovi glasova kojima se izražavaju osjećanja ili se podržavaju zvukovi iz prirode:

Uzvikove možemo svrstati u sljedeće grupe:

- uzvici koji izražavaju osjećanja: *ih, oh, uh, uf, au, aj, joj, jao, ura, hm, oho...*
- uzvici za dozivanje i tjeranje: *hej, ej, o, oj, marš, mac, pis, iš, pi-pi, iha...*
- uzvici koji podražavaju razne zvukove: *tras, fiju, buć, pljus, bum, kuku-riku, av-av...*

Ih, kakve je Saša viceve znao da priča! Eh, šta si to razbio! Oho, kiša! Oho, ovi stvarno došli!

RIJEČCE / ČESTICE / PARTIKULE

Riječce su nepromjenjiva vrsta riječi kojima se iskazuje stav govornika prema onome o čemu se govori. To su: *ne, da, li, zar, čak, baš, god, ma, makar, sigurno, doista*, i sl.

Njima se služimo kada želimo:

- poreći neku tvrdnju (riječca **ne**): **Ne** razumijem zašto nije došao.
- saznati istinitost tvrdnje (riječce **li, zar**): *Je li vam lijepo bilo na bazenu? Zar ćeš sve to ponijeti?*
- pojačati tvrdnju ili poricanje (riječce *da, možda*): **Da**, to je bilo tako. Ona će **možda** ići kući.
- izreći nestrpljenje, želju, zadovoljstvo (riječce *bar, baš, čak, jedva, ni, niti, samo, tek, već*): **Baš** smo se dobro najeli. Išla je **čak** i u Australiju. Pitala je za njega **već** nekoliko puta.
- izreći ravnodušnost (riječce *ma, makar, god*): *Što se god desi, nas to ne zanima. Nemoj da se nerviraš ma šta da se desi. Trebalo je iz svega toga izvući makar nešto.*
- izreći svoj stav o onome o čemu se govori (modalne riječce *doista, možda, naravno, sasvim*): **Naravno**, svi su došli. Doći će, **možda**, danas. **Doista** si spreman uraditi to.

Riječce za iskazivanje ličnog stava nažalost, naravno, međutim i sl. u rečenicama se odvajaju zarezima.

*Sutra će, **nažalost**, ići kući.*

*Čuli smo, **naravno**, za taj stari most.*

*Oni odlaze, **međutim**, ja ostajem ovdje.*

PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA)

IZGOVARANJE STRANIH RIJEČI

U bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku ima mnogo riječi koje su davno ušle u jezički vokabular ili direktno iz nekog jezika ili indirektno preko nekog drugog jezika. Neke strane riječi su posuđenice koje su se potpuno prilagodile našem jezičkom sistemu, mijenjajući se po padežima, rodu i broju. Tog tipa su *automobil, radio, televizija*, nazivi pravaca u umjetnosti *humanizam, renesansa*, nazivi nauka - *filozofija*, i mnoge druge riječi. Takve riječi nazivaju

se internacionalizmi i prepoznatljive su u svakom jeziku, jer iako neki jezik ne razumijemo, te riječi možemo prepoznati.

Posuđene riječi su iz raznih jezika: *arabizmi* (iz arapskog), *turcizmi* (iz turskog), *romanizmi* (iz francuskog, ili iz svih romanskih jezika, npr. rumunski, francuski, talijanski, katalonski, španski, portugalski itd.), *galicizmi* (iz francuskog), *anglicizmi* (iz engleskog), *latinizmi* (iz latinskog), *hispanizmi* (iz španskog), *germanizmi* (najviše iz njemačkog, ali i iz ostalih germanskih jezika), *hungarizmi* (iz mađarskog), *rusizmi* (iz ruskog) itd.

Mnoge riječi su davno ušle u naš jezik, odomaćile su se i neke nemaju zamjenu u našem jeziku. Takve riječi se izgovaraju onako kako se i pišu: *jogurt, sandale, jastuk, kefir, šah, škola, limun, sapun, nafta* i mnoge druge riječi. U navedenim riječima nemamo dilemu u načinu izgovora. Potpuno su prilagođene fonetskom, morfološkom i akcenatskom sistemu bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika.

Postoje riječi koje su u novije vrijeme postale dio našeg jezika, te su u fazi prilagođavanja. Neke od njih pišu se i izgovaraju još uvijek onako kao u jeziku iz kojeg su došle. Navodimo primjere riječi koje se koriste u sportu, a u naš jezik su došle iz engleskog jezika i za sada su skoro nezamjenjive: npr. *rafting, aerobik, surfanje, paragliding, snowboarding, spin, lucky-luzer, mountain bike, a od starijih volej, servis, dribling, dream-team, fotofiniš, smeč, knockout, forhend, hat trick, play maker, fair-play.*

PISANJE VELIKOG SLOVA U VIŠEČLANIM GEOGRAFSKIM POJMOVIMA

U šestom razredu ste učili pisanje velikih i malih slova. Podsjetite se kako se pišu imena višečlanih naziva!

Pokušajte uraditi zadatak koji slijedi:

Zadatak: Ispravite sve greške

1) Bosanska Krajina, Kemal begova ulica, Aleja Lipa (ulica), vrelo Bosne (mjesto), Trg heroja, trg republike, aerodromsko naselje, Buća-Potok (naselje), Hrasno Brdo (brdo),

2) Sahat kula (objekat), stari most u mostaru, Brod na kupi (grad), Bijelo polje (grad), Han pijesak (grad), Ujedinjeno kraljevstvo velike britanije i sjeverna irske; južnoafrička republika, zapadna bosna, sjeverna amerika, balkansko poluostrvo,

3) Srednjo bosanski Kanton, zeničko dobojski kanton, unsko-sanski kanton; sarajevski kanton,

4) Dolac Malta, Dolac Malte; Sahat kula, Sahat kule; Kulen Vakuf, Kulen Vakufa; Buća Potok (naselje), Buća Potoka, Švrakino selo (naselje), Švrakinog sela.

Pravilno je ovako:

1) Bosanska krajina, Kemal-begova ulica, Aleja lipa (ulica), Vrelo Bosne (mjesto), Trg heroja, Trg Republike, Aerodromsko Naselje, Buća-Potok (naselje), Hrasno brdo (brdo);

2) Sahat-kula (objekat), Stari most u Mostaru, Brod na Kupi (grad), Bijelo Polje (grad), Han-Pijesak (grad), Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverna Irske; Južnoafrička Republika, zapadna Bosna (zapadni dio države), Sjeverna Amerika (kontinent), Balkansko poluostrvo;

3) Srednjobosanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, Unsko-sanski kanton; Sarajevski kanton ili Kanton Sarajevo;

4) Dolac-Malta, Dolac-Malte; Sahat-kula, Sahat-kule; Kulen-Vakuf, Kulen-Vakufa; Buća-Potok (naselje), Buća-Potoka, Švrakino Selo (naselje), Švrakinog Sela.

PISANJE SUPERLATIVA

Riječca *naj* piše se uvijek zajedno sa komparativom:

najljepši, najmirniji, najslađi, najhladniji, najstabilniji itd., a u slučaju kada pridjev počinje slovom *j*, ono se piše dva puta:

jak – jači – najjači, najjasniji.

NAJ + JAČI

U ovom slučaju, u našem jeziku dozvoljeno je pisati dva ista suglasnika jedan pored drugog.

КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

ПРИЧАЊЕ ХРОНОЛОШКИМ РЕДОМ

У току препричавања, односно, причања на неку тему, причања о неком догађају или причања свог доживљаја, треба обухватити битне дијелове, а то су:

1. О коме се ради?
2. Гдје живе, укратко описати ликове?
3. Који је основни проблем или догађај истакнут?
4. Да ли је проблем ријешен и на који начин (онај о ком се говори)?
5. Препричавање неког догађаја, доживљаја или неког дјела треба да садржи лични став о описаном догађају и ликовима.

Да би причање било увјерљивије и интересантније, потребно је:

1. говорити јасно, разговијетно, течно, увјерљиво, занимљиво;
2. не заборавити да је то битно за усавршавање говорне културе;
3. говорити својим ријечима, тј. износити своје мисли.

У причању догађаја треба обухватити ове елементе: мјесто и вријеме догађаја, ко је учествовао у догађају, временски слијед, ток радње (како је догађај почео, ток, кулминација радње, крај), елементи описа.

У причању догађаја битно је пратити сљедећи план:

1. Како је почео догађај?
2. Шта га је изазвало?
3. Како је догађај текао?
4. Ко су учесници догађаја?
5. Шта су учесници радили?
6. Зашто су тако радили?
7. Како се завршио догађај?

Причање доживљаја има све елементе причања догађаја, с тим да је потребно истаћи мисли и осјећања учесника у догађају, јер то прича онај коме се то и десило, онај ко је лично искусио и учествовао у нечему.

Доживљај има:

- одређено мјесто,
- одређено вријеме,
- одређен догађај,
- има учеснике у догађају,
- лично учествујемо у том догађају,

- обавезно је да се истакну своје мисли и своја осјећања у вези с тим догађајем.

Задатак:

Сјетите се и напишите о нечему што вам је остало у сјећању – писање доживљаја, при чему ћете поштовати претходно наведене елементе причања хронолошким редом.



Кадар са снимања филма

U šestom razredu učili ste o promjenjivim i nepromjenjivim vrstama riječi. Sve vrste riječi dijele se u te dvije velike skupine, s obzirom na to da li se mogu mijenjati po *padežima*, *licima* ili *vremenima*, da li se mogu komparirati ili se nikako ne mogu mijenjati. Promjenjive su: imenice, zamjenice, pridjevi, neki brojevi i glagoli. Nepromjenjive vrste riječi su: prijedlozi, veznici, uzvici i riječce, uz napomenu da su priloz i brojevi polupromjenjiva vrsta riječi.

Promjena po padežu naziva se *deklinacija*. Po tome se mijenjaju sve promjenjive riječi osim glagola. Promjena po licima i vremenima je *konjugacija*.

Riječ *konjugacija* je od lat. riječi *conjungatio*, što znači spajanje, a u gramatici je to promjena glagola po rodu, broju, licima, vreme-nima i po načinu.

Zapamtite: k-o-n-j-u-g-a-c-i-j-a!

Nije slovo *nj*, nego su to dva znaka za dva glasa: *n+j*. Ako ovu riječ napišete ćirilicom: *конјугација*, jasno je da su *n* i *j* dva glasa i da se tako izgovara. Tako je i sa riječima *konjuktura*, *konjunktivitis*, *injekcija*. Da je tu glas *nj*, pisalo bi ćirilicom „коњугација“, što je pogrešno.

Riječ konjugacija u Pravopisu stoji odmah poslije riječi *kongres* i *koničan*, i to ovim redom: *Kongo*, *kongres*, *koničan*, *konjugacija*, *konjugirati*, *konjunktiv*, *konjunktivitis*, *konjunktura*, *konkavan*, a tek poslije čak šezdeset riječi dolazi riječ koja ima *nj*: *konjanički*, *konjanik*.

GLAGOLI

Već ste naučili da su glagoli promjenjiva vrsta riječi i da označavaju *radnju*, *stanje* i *zbivanje*.

- **radnja:** *Jasna čita knjigu i vozi bicikl svaki dan.*
- **stanje:** *Ne volim kada grmi i sijeva. Uživam dok gledam kako raste cvijeće i sazrijevaju jabuke sakrivene u krošnjama.*
- **zbivanje:** *Dok stojim pored prozora, gledam kako pas leži ispred svoj kućice i mirno spava.*

GLAGOLSKI OBLICI

Kriteriji za podjelu glagolskih oblika:

1) Prema trajanju radnje, glagoli se dijele na dva glagolska vida – **svršeni** i **nesvršeni**:

- a) **svršeni** – označavaju po jedan trenutak i to svršen trenutak radnje (*donio, sjeo, ustao*),
Ja sam pročitao knjigu. On je pogledao kroz prozor. Ribar je upecao ribu.
- b) **nesvršeni** – označavaju radnju dužeg trajanja (*sjedi, čita, piše*).
Ja sam čitao knjigu. On gleda kroz prozor. Ribar peca ribu.

2) Prema predmetu radnje, glagoli se dijele na **prelazne, neprelazne i povratne**:

- a) **prelazni glagoli imaju** uza se predmet ili objekt na kojem se vrši radnja: *Pišem zadaću.* (Šta pišem? Zadaću. Moja radnja prelazi na *zadaću*. *Zadaća* je objekat.) *Vozim bicikl.* (Šta vozim? Bicikl.) *Bicikl* je ovdje objekt na kojem se vrši radnja. *Tanja hrani piliće. Hana pere suđe. Rijad piše pismo.* (radnja prelazi na objekat: *pilići, suđe, pismo..*)
- b) **neprelazni glagoli** označavaju radnju za čije vršenje nije potreban nikakav predmet, tj. radnja ne prelazi na objekat: *došao je, pjevale smo, govori* i sl.
Mirsad je došao kasno. Mirko je pjevao rok-balade. Sara govori lijepo.

c) **povratni glagoli** dijele se u tri grupe:

- **pravi povratni glagoli** označavaju radnju koja se vrši na vršiocu, te da je nečija aktivnost usmjerena na njega samog.
Primjer: *češljam se, oblačim se, tuširam se, protežem se, šminkam se, kupam se, spremam se* (*se = sebe*). U navedenim primjerima zamjenica *se* znači *sebe*: ja *sebe* češljam, ja *sebe* tuširam, ja *sebe* oblačim itd.
- **uzajamno-povratni glagoli** označavaju radnju koja se dešava između dvije ili više osoba: *grudvati se, rukovati se,*
tući se, ljubiti se, svađati se, pozdravljati se, dogovarati se (*se* ne znači *sebe*), radnja prelazi sa jedne osobe na drugu – uzajamno-povratni.
- **nepravi povratni glagoli** označavaju stanje u kojem se nalazi subjekat: *brinuti se, čuditi se, smijati se, ljutiti se, ...*

Uz povratne glagole uvijek stoji riječca *se*!

- 3) **S obzirom na to da li je glagolom obuhvaćeno lice koje vrši radnju ili nije**, glagolski oblici se dijele na:
- a) **lične** (svi vremenski glagolski oblici i glagolski načini),
 - b) **bezlične** (infinitiv, glagolski pridjevi radni i trpni, glagolski prilozi prošli i sadašnji).
- 4) **Prema značenju, glagolski oblici dijele se na: vremenske glagolske oblike, glagolske načine, glagolske priloge, glagolske pridjeve i neodređen glagolski oblik (infinitiv).**
- a) **Glagoli koji imaju oznaku vremena zovu se vremenski glagolski oblici.**
Razlikuju sadašnje, prošlo i buduće vrijeme.
Glagolski oblik za sadašnje vrijeme: **prezent**.
Glagolski oblici za prošlo vrijeme su: **perfekt, aorist, imperfekt, pluskvamperfekt**.
Glagolski oblici za buduće vrijeme: **futur I i futur II**.
 - b) **glagolski načini**
 1. imperativ (lat. *impero* = zapovjediti; zapovjedni način)
 2. kondicional I (pogodbeni način)
 3. kondicional II (pogodbeni način)
 - c) **glagolski prilozi**
 1. sadašnji
 2. prošli
 - d) **glagolski pridjevi**
 1. radni
 2. trpni
 - e) **infinitiv**, neodređen glagolski oblik.

BEZLIČNI GLAGOLSKI OBLICI

Glagolski oblici se dijele na **lične** i **bezlične glagolske oblike** s obzirom na to da li je glagolom obuhvaćeno lice koje vrši radnju ili nije, odnosno, da li glagoli mogu da se mijenjaju po licima. Bezlični glagoli ne mogu da se mijenjaju po licima, ne mogu vršiti funkciju predikata, ali služe za tvorbu složenih glagolskih oblika.

Bezlični glagolski oblici su:

1. **infinitiv**
2. **glagolski pridjev radni**
3. **glagolski pridjev trpni**
4. **glagolski prilog sadašnji**
5. **glagolski prilog prošli**

INFINITIV

Infinitiv je prosti, bezlični glagolski oblik koji samo imenuje radnju, stanje i zbivanje. Ne mijenja se po licima, nema oznaku vremena, a završava se na *-ti sjediti, gledati, čitati, nositi, slušati, pjevati*; nastavak *-ći* su primjeri: *peći, reći, teći, pomoći, naći, leći*.

Infinitiv ne može biti predikat u rečenici jer se ne mijenja po licima, nije lični glagolski oblik, ali može biti jezgro složenog glagolskog predikata: *moram raditi, počeo raditi*, i kada funkciju predikata vrši futur I: *Uskoro će doći zima. Voz će krenuti za pola sata.*

Amina želi vidjeti Stari most u Mostaru. Ona će čekati Selmu da pođu zajedno. Počinjemo čitati lektire. Lijepo je vidjeti te sretnu! Belma će napraviti sendviče za sve nas! Mirko može ostati koliko želi jer će krenuti tek sutra na put za Bosnu.

GLAGOLSKI PRIDJEV RADNI

Glagolski pridjev radni je bezličan glagolski oblik koji služi za tvorbu složenih glagolskih oblika. Ima sva tri roda, u jednini i množini: muškarac – *čitao*, žena – *čitala*, dijete – *čitalo*; muškarci – *čitali*, žene – *čitale*, djeca – *čitala*

Tvori se od infinitivne osnove svršenih i nesvršenih glagola dodavanjem nastavaka:

-o, -la, -lo; -li, -le, -la: čitao, čitala, čitalo; čitali, čitale, čitala

od glagola *pjevati*: *pjevao, pjevala, pjevalo; pjevali, pjevale, pjevala*

od glagola *trčati*: *trčao, trčala, trčalo; trčali, trčale, trčala*

Glagolski pridjev radni služi za tvorbu složenih glagolskih oblika: perfekta, pluskvamperfekta i futura II. U svim narednim primjerima oblici glagolskog pridjeva radnog istaknuti su tamnijim slovima, a podvučen je cijeli predikat u rečenicama.

1) Primjeri u kojima glagolski pridjev radni služi za tvorbu perfekta:

*Naučili smo sve lekcije. Djeca su **pojela** jabuke. Majka je **napravila** kolače. Baka mi je **isplela** čarape. Slavica je **otputovala** u Sarajevo.*

2) Primjeri u kojima glagolski pridjev radni služi za tvorbu pluskvamperfekta.

*Bili su **izgradili** lijepu kuću. Oni su bili **govorili** da će nam doći ovog ljeta. Feđa je bio **popravio** svoj auto. Amar i njegov brat su bili **kupili** novu opremu za skijanje.*

3) Primjeri u kojima glagolski pridjev radni služi i za tvorbu futura II: Ako budemo **učili**, dobit ćemo dobre ocjene. Milan i Maja će nastupati, ako ih budu **pozvali**. Ako se budemo **družili**, bolje ćemo se upoznati. Ko bude **želio**, moći će pokloniti svoje knjige. Ko god bude **pobijedio**, svi ćemo mu čestitati.

GLAGOLSKI PRIDJEV TRPNI

Tvori se od infinitivne osnove svršenih i nesvršenih prelaznih glagola i nastavaka:

Infinitiv	Broj	Nastavci	Glagolski pridjev trpni
pročitati	jednina	-n, -na, -no,	<i>pročitán, pročitána, pročitáno</i>
	množina	-ni, -ne, -na	<i>pročitáni, pročitáne, pročitána</i>
nadariti	jednina	-en, -ena, -eno,	<i>nadaren, nadarena, nadareno</i>
	množina	-eni, -ene, -ena	<i>nadareni, nadarene, nadarena</i>
sašiti	jednina	-ven, -vena, -veno	<i>sašiven, sašivena, sašiveno</i>
	množina	-veni, -vene, vena	<i>sašiveni, sašivene, sašivena</i>
nositi	jednina	-jen, -jena, -jeno,	<i>nošen, nošena, nošeno</i>
	množina	-jeni, -jene, -jena	<i>nošeni, nošene, nošena</i>
taknuti	jednina	-t, -ta, -to,	<i>taknut, taknuta, taknuto</i>
	množina	-ti, -te, -ta	<i>taknuti, taknute, taknuta</i>

Glagolski pridjev trpni služi za tvorbu pasiva. U narednim rečenicama istaknuti su oblici glagolskog pridjeva trpnog, a podvučen dio rečenice koji ima funkciju predikata. Da vas podsjetimo, ni glagolski pridjev trpni, kao ni ostali bezlični glagolski oblici, ne može biti predikat, ali zajedno s pomoćnim glagolima služe za tvorbu predikata.

*Posao **je završen**. Kuhinja **je pospremljena**. Ručak **je napravljen**. Njiva **je preorana**. Prijatelj **je spašen**. Cvijeće **je ubrano**. Kocka **je bačena** (poznata rečenica Gaja Julija Cezara), Djevojčice **su obučene** u narodnu nošnju svog kraja. Partija **je odigrana** neriješeno.*

GLAGOLSKI PRILOG SADAŠNJI

Glagolski prilog sadašnji je bezličan glagolski oblik koji označava radnju koja se dešava istovremeno s nekom drugom radnjom.

Gradi se tako što se na 3. lice množine prezenta nesvršenih glagola (*čitaju, pišu, pjevaju, hodaju, kuhaju, planiraju* itd.) **doda nastavak -ći** (**čita-ju-ći** > *čitajući, pišući, pjevajući, hodajući, kuhajući, planirajući* itd.).

Glagolski prilog sadašnji najčešće ima službu:

- priloške odredbe za vrijeme (kada?) – **Ulazeći** u učionicu, čuo sam zvuk klavira.
- priloške odredbe za način (kako?) – *Haris ide u školu pjevajući.*
- priloške odredbe za uzrok (zašto?) – **Radujući** se susretu s rodbinom u Bosni, zaboravio je spakovati obećane patike.

GLAGOLSKI PRILOG PROŠLI

Glagolski prilog prošli je prosti i bezlični glagolski oblik koji označava radnju koja se dešava prije radnje iskazane predikatom rečenice.

Gradi se dodavanjem nastavak -vši na infinitivnu osnovu:
infinitivna osnova + nastavak -vši

od glagola **uraditi**: *uradi + -vši = uradivši*

Iako može da se gradi od oba vida glagola, češći su oblici građenja ovog glagolskog oblika od glagola svršenog vida.

Ako se infinitivna osnova završava na suglasnik ispred nastavka -vši stavlja se samoglasnik *a*.

ček+a+vši = čekavši

rađ+a+vši = rađavši

staj+a+vši = stajavši

Nesvršeni glagol: *pečí, reći, teći*

pek (infinitivna osnova pek+oh) + a + vši (nastavak) = pekavši.

rek (infinitivna osnova rek+oh) > rekavši, tek+a+vši > tekavši

Glagolski prilog prošli najčešće ima službu:

- priloške odredbe za vrijeme (kada?) – **Stigavši** kući, Samra je zagrlila majku.
- priloške odredbe za način (kako?) – *Uhvatio je loptu skočivši iz sve snage.*
- priloške odredbe za uzrok (zašto?) – **Shvativši** da će zakasniti, potrčali su prema školi.

LIČNI GLAGOLSKI OBLICI

Lični glagolski oblici su oni koji se mogu mijenjati po licima, razlikuju prvo, drugo i treće lice jednine i množine. To su:

- a) prosti glagolski oblici (imaju samo glavni glagol)
1. prezent (lat. *praesens* = sadašnji, sadašnje vrijeme)
 2. aorist (grč. *aoristos* = neodređen, neograničen; prošlo svršeno vrijeme)
 3. imperfek(a)t (lat. *imperfectus* = nesvršen; prošlo nesvršeno vrijeme)
- b) složeni glagolski oblici (imaju glavni i pomoćni glagol)
1. perfek(a)t (lat. *perfectus* = svršen; prošlo vrijeme)
 2. pluskvamperfek(a)t (lat. *plus quam perfectum* - više nego perfekt, davno prošlo vrijeme)
 3. futur I (lat. *futurus* = budući; osnovno buduće vrijeme)
 4. futur II (zavisno buduće vrijeme).

– Svršeni vid označava završenu, a nesvršen vid – radnju koja traje. Primjer:
 – nesvršena glagolska radnja: *Sjedi i pije kafu.*
 – svršena glagolska radnja: *Sjeo je i popio kafu.*

PREZENT

Nejra **piše** zadaću i **sluša** muziku.

Svako jutro **pjevuše** Sanelini kanarinci, a onda **se smire** do nove pjesme.

Kad Nejra **piše** zadaću i **sluša** muziku? – **sada ovoga trenutka.**

Kada pjevuše kanarinci? – **svako jutro.**

Lični glagolski oblik koji označava radnju koja se dešava u trenutku govora ili radnju koja se konstantno ponavlja naziva se **prezent**.

Prezent ima značenje prave sadašnjosti, neprave sadašnjosti (– pripovjedački: *Amna, Lamija i Ibrahim dođu na Vrelo Bosne, prate odbojkašku utakmicu svoje ekipe i navijaju za svoje drugove i drugarice.* – poslovični: *Ko rano rani dvije sreće grabi.* – futurski: *Mirza sutra ide tetki.* – zapovjedni: *Odmah da opereš ruke, presvučeš se i sjedneš za sto da večeraš.*

Prezent se tvori od prezentske osnove i nastavaka za lica:

- **jednina:** -am, -em, -jem, -im (1. lice), -aš, -eš, ješ, iš (2. lice), -a, -e, -je, -i (3. lice);
- **množina:** -amo, -jemo, -imo (1. lice), -te, -ete, -ite (2. lice), -aju, -u, ju ili -e (3. lice).

Jednina				
1.	pjev-am	peč-em	kupu-jem	rad-im
2.	pjev-aš	peč-eš	kupu-ješ	rad-iš
3.	pjev-a	peč-e	kupu-je	rad-i

	Množina			
1.	pjev-amo	peč-emo	kupu-jemo	rad-imo
2.	pjeva-te	peč-ete	kupu-jete	rad-ite
3.	pjev-aju	pek-u	kupu-ju	rad-e

Prezent pomoćnih glagola

Prezent pomoćnog glagola *jesam*

	lice	jednina	množina
naglašeni oblici	1.	jesam	jesmo
	2.	jesi	jeste
	3.	jeste	jesu
nenaglašeni oblici	1.	sam	smo
	2.	si	ste
	3.	je	su

Ja **sam** prosula sok. Ti **si** otišao. On **je** šišao ogradu oko bašte.

Mi **smo** uselili u novi stan. Vi **ste** dobili poklone. Oni **su** postali prvaci Evrope.

Prezent pomoćnog glagola *biti*

lice	jednina	množina
1.	budem	budemo
2.	budeš	budete
3.	bude	budu

Ja **budem** sretan kad je vidim. Ti **budeš** zadovoljan kad pomogneš drugom.

On **bude** odmoran poslije treninga. Mi **budemo** umorni od trčanja. Vi **budete** uspješniji kad ste zajedno. Oni **budu** uporni u želji da mi pomognu.

Prezent pomoćnog glagola htjeti:**Prezent pomoćnog glagola htjeti**

Pomoćni glagol htjeti služi za tvorbu futura I (buduće vrijeme).

Ja **ću ići** u kino. Ti **ćeš odvesti** brata u školu. Vesna **će šetati** s drugaricom. Jasmin i ja **ćemo planinariti**. Vi **ćete ponijeti** vreće za spavanje. Oni **će doći** autom.

	Naglašen oblik	Nenaglašen (enklitički) oblik
Jednina	<i>Ja hoću.</i> <i>Ti hoćeš.</i> <i>On hoće.</i> <i>Ona hoće.</i> <i>Ono hoće</i>	<i>Ja ću (ići).</i> <i>Ti ćeš (ići).</i> <i>On će (ići).</i> <i>Ona će (ići).</i> <i>Ono će (ići).</i>
Množina	<i>Mi hoćemo</i> <i>Vi hoćete.</i> <i>Oni hoće.</i>	<i>Mi ćemo (ići).</i> <i>Vi ćete (ići).</i> <i>Oni će (ići).</i>

Primjeri za naglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola htjeti:

Ja **hoću** da učim. / Ja **hoću** učiti.

Ti **hoćeš** da pomogneš. / Ti **hoćeš** pomoći.

On **hoće** da izađe vani. / On **hoće** izaći vani.

Mi **hoćemo** da idemo na ekskurziju. / Mi **hoćemo** ići na ekskurziju.

Vi **hoćete** da vidite Vlašić. / Vi **hoćete** vidjeti Vlašić.

Oni **hoće** da šetaju. / Oni **hoće** šetati.

Primjeri za nenaglašeni oblik prezenta pomoćnog glagola htjeti:

Ja **ću** postati student. Ti **ćeš** sresti djevojku. On **će** putovati svijetom. Mi **ćemo** biti sretni. Vi **ćete** biti prijatelji. Oni **će** ostvariti svoje snove.

AORIST

Uradih zadaću vrlo brzo.

Ne **odgledasmo** film do kraja.

Miran i Nešo **skočiše** da uhvate loptu kad se pred košem **pojavi** igrač iz drugog tima.

Dječaci se **pohvališe** da su spremili svoje sobe i **otrčашe** na doručak.

Aorist je prosti glagolski oblik. Upotrebljava se za radnju koja se upravo dogodila.

On ga **pogleda** pravo u oči. **Podigoh** ruku da ga pozdravim. Htio sam da

preskočim ogradu, ali **padoh** pri prvom pokušaju. **Sjetih** se i odmah **spakovah** dokumente da sutra ne zaboravim

Aorist se gradi od infinitivne osnove svršenih glagola i nastavaka.

Ako osnova završava na suglasnik, nastavci su sljedeći:

- jednina: *-oh, -e, -e,*
- množina: *-osmo, -oste, -ošē.*

Ako osnova završava na samoglasnik nastavci su sljedeći:

- jednina: *-h, -ø, -ø,*
- množina: *-smo, -ste, -šē.*

	Jednina		Množina	
1.	stig-oh	uradi-h	stig-osmo	uradi-smo
2.	stiž-e	uradi-ø	stig-oste	uradi-ste
3.	stiž-e	uradi- ø	stig-oše	uradi-še

Aorist pomoćnog glagola *biti*

	Jednina	Množina
1. lice	bih	bismo
2.lice	bi	biste
3. lice	bi	bi / biše

Zapamtite!

Pravilno: ja **bih** volio; mi **bismo** voljeli; vi **biste** voljeli.

Nepravilno: ja **bi** volio; mi **bi** voljeli, vi **bi** voljeli

Primjeri pravilne upotrebe aorista, koristite ih svakodnevno:

Ja **bih** rado išao rođacima u Sarajevo, ali moram čekati raspust!

Ja **bih** voljela kupiti takve cipele.

Ja **bih** sve vrijeme razmišljala o njemu da se nije javio telefonom.

Mi **bismo** trebali posjetiti Amira jer danas nije došao na nastavu.

Mi **bismo** uradili sve što treba da nam je rekao.

Vi **biste** trebali krenuti kući da ne zakasnite na voz.

Vi **biste** sjeli na svoja mjesta da ste stigli prije početka filma.

IMPERFEK(A)T

Oni sjedahu na klupi.

Petar i ja putovāsmo ljetos u Italiju.

Tetka i tetak dolažāše svaku subotu i nedjelju.

Imperfek(a)t je prošlo nesvršeno vrijeme. Sve rjeđe se koristi u savremenom jeziku, u razgovoru skoro nikako, rijetko se može naći u publicističkom stilu (esejima, feljtonima i sl.). Čuva se u narodnim govorima i književnim djelima. **U govoru se zamjenjuje perfektom.**

Petar i ja putovāsmo ljetos u Italiju. – imperfekt

Petar i ja putovali smo ljetos u Italiju. – perfekt

Imperfektom se označava doživljena radnja neograničenog trajanja. Za tvorbu imperfekta služe prezentska ili infinitivna osnova nesvršenih glagolskih oblika na koju se dodaju nastavci:

-ah, -aše, -aše; -āsmo, -aste, -ahu,

-jah, -jaše, -jaše; -jāsmo, -jaste, -jahu

-ijah, -ijaše, -ijaše; -ijāsmo, -ijaste, -ijahu.

Nastavci za tvorbu imperfekta čija se infinitivna osnova završava na *-a*:

– jednina: *-ah, -aše, -aše*; množina: *-asmō, -aste, -ahu.*

(razgovārāh, razgovārāše, razgovārāše; razgovārāsmo; razgovārāste razgovārāhu...)

Nastavci za tvorbu imperfekta kod glagola čija se osnova završava na suglasnik:

– jednina: *-jah, -jaše, -jaše*; množina: *-jasmō, -jaste, -jahu.*

Imperfekt od glagola *voziti*:

jednina: *vožah (voz-jah), vožaše (voz-jaše),*

množina: *vožasmō (voz-jasmō), vožaste (voz-jaste), vožahu (voz-jahu)*

Ista glasovna promjena (jotovanje) vrši se i u imperfektu glagola *nositi, vidjeti, dolaziti*: *nositi – nošah, vidjeti – viđah, dolaziti – dolažah.*

Nastavci za tvorbu imperfekta koji se dodaju na prezentsku osnovu koja se završava na suglasnik: jednina: *-ijah, -ijaše, -ijaše*; množina: *-ijasmō, -ijaste, -ijahu.*

vuc-ijah, vuc-ijaše, vuc-ijaše, vuc-ijasmō, vuc-ijaste, vuc-ijahu

Imperfek(a)t pomoćnog glagola biti:

jednina – *bijah / bjeah, bijaše / bješe, bijaše / bješe*

množina – *bijasmō / bjesmō, bijaste / bjeste, bijahu / bjeahu*

Imperfek(a)t pomoćnog glagola biti:

jednina – *bijah / bjeah, bijaše / bješe, bijaše / bješe*

množina – *bijasmō / bjesmō, bijaste / bjeste, bijahu / bjeahu*

Zbog rijetke upotrebe imperfekta u svakodnevnom govoru, a i činjenice da u ovoj knjizi trebamo na jednom mjestu dati mnogo informacija iz raznih oblasti, mislimo da je za vas sasvim dovoljno podataka o imperfektu, dovoljno da prepoznate taj glagolski oblik dok budete čitali književna djela naših pisaca.

PERFEK(A)T

Perfek(a)t je lični glagolski oblik, što znači da ima tri lica u jednini i tri lica u množini. Perfekt je glagolski oblik za prošlo vrijeme. Označava radnju koja se potpuno desila u prošlosti.

*Sinoć **sam išao** u kupovinu. **Gledali smo** odličan film. Sinoć **sam pročitala** posljednje stranice nove knjige koju **sam čitala**. Na treningu **smo vježbali** nove korake. **Voljela sam** more više nego planine, dok **nisam vidjela** Treskavicu i njene proplanke. Mama **je napravila** kolač. Sinoć **sam tražio** podatke o električnim automobilima na internetu. **Sreo sam** Adnana u školskom dvorištu. **Rukovao sam se** s direktorom škole.*

Perfekt se gradi od nenaglašenih oblika prezenta pomoćnog glagola *jesam* i glagolskog pridjeva radnog koji se mijenja (*čitao, sjedio, rekao*, itd.).

sam čitao – perfek(a)t

sam – nenaglašeni (enklitički) oblik prezenta pomoćnog glagola *biti* (1. lice jednine)

čitao – glagolski pridjev radni

U našem jeziku se često u govoru i prilikom pisanja, pri građenju perfekta izostavlja pomoćni glagol. Takav perfekat zovemo **krnji perfekt**.

Primjer:

Pričali su o izletu. (*pričali su* – **perfekt**)

Razmišljali su i pričali o rođendanskom poklonu. (*pričali* – **krnji perfekt**)

Došao on tako s puta, sjeo i počeo pričati.

PLUSKVAMPERFEK(A)T

Pluskvamperfek(a)t (davno prošlo vrijeme) je složeni i lični glagolski oblik koji označava radnju koja se vršila ili izvršila prije neke druge prošle radnje.

Gradi se na dva načina:

a) **sam bio + došao** = perfekt pomoćnog glagola *jesam* (**sam bio**) i glagolski pridjev radni (**došao**)

Ja sam bio došao. Ti si bio došao. On je bio došao. Ona je bila došla. Ono je bilo došlo.

Mi smo bili došli. Vi ste bili došli. Oni su bili došli.

Nenad i Sanja su bili došli prije mene.

Moji roditelji su bili otišli na posao prije nego što sam ja otišao Ahmedu.

Da je bio naučio kako je planirao, sada ne bi bio nezadovoljan.

Maša je bila govorila da će poći sa nama.

b) od oblika imperfekta pomoćnog glagola *biti* (**bijah**) i glagolskog pridjeva radnog glagola koji se mijenja (**došao**): **bijah + došao**

Ja bijah došao. Ti bijaše došao. On bijaše došao.

Mi bijasmo došli. Vi bijaste došli. Oni bijahu došli.

Primjeri:

– Ana **bijaše završila** domaću zadaću.

– Planinari **bijahu stigli** prije jutra.

– Mi **bijasmo došli** do glavnog puta.

FUTUR I

Futur prvi je glagolski oblik za buduće vrijeme. **Upotrebljava se za radnju koja će se dogoditi ili nastaviti događati kasnije u odnosu na trenutak u kojem se govori.**

Tvori se od nenaglašenog prezenta pomoćnog glagola *htjeti* (*ću, ćeš, će; ćemo, ćete, će*) i infinitiva glagola koji se mijenja (npr. *putovati*).

ja ću putovati, ti ćeš putovati, on /ona /ono će putovati,

mi ćemo putovati, vi ćete putovati, oni /one /ona će putovati

Ako se nenaglašeni oblik pomoćni glagola **htjeti** (*ću, ćeš, će; ćemo, ćete, će*) stavi poslije glavnog glagola, onda se gubi *-i* dio nastavka infinitiva. Npr. **putovat ću**. Iako se zadržava u pisanju, krnji se infinitivni nastavak *-t* ne izgovara.

Piše se: *radit ću* ili *ću raditi; pjevat ću* ili *ću pjevati*

Izgovara se: */radiću* ili *ću raditi/*

Radit će do kasno u noć, jer sutra mora predati rad.

Miro će **raditi** do kasno u noć.

On **će ostati** s prijateljima. **Ostat** će s prijateljima.

FUTUR II

Ako me **budeš požurivao**, neću ići.

Prije nego što **budeš predao** pozivnice za rođendan, dobro sve isplaniraj.

Ako **budem saznao** kojim će putem ići, poći ću i ja sa njima.

Futur drugi je glagolski oblik za buduće vrijeme. Služi za označavanje radnje za koju se pretpostavlja da će se desiti prije neke druge radnje, za vrijeme neke druge radnje ili poslije neke druge buduće radnje.

Tvorba futura II: *prezent pomoćnog glagola biti (budem)* i glagolski pridjev radni glagola koji se mijenja (npr. **igrao**):

ja budem igrao, ti budeš igrao, on / ona / ono bude igrao mi budemo igrali, vi budete igrali, oni / one / ona budu igrali

Hrvatski jezik daje mogućnost samostalne upotrebe ovog oblika, npr. Na pitanje: *Hoćeš li doći?* Odgovor glasi: *Budem došao!* dok u bosanskom i srpskom jeziku, ovaj oblik imaju samo u pogodbenim rečenicama. *Ako budem došao, potražiti ću ih.*

GLAGOLSKI NAČIN

Razlikujemo četiri glagolska načina: izjavni (indikativ), zapovjedni (imperativ), moguć (pogodbeni, kondicional) i željni (optativ): *Živio! Živ bio!*.

Zapovjedni način izriče se imperativom koji je prosti glagolski oblik jer mu za tvorbu ne treba dopuna pomoćnog glagola. Njime se izriče zapovijed, molba, zabrana, podsticaj ili savjet. Imperativ je lični glagolski oblik i može vršiti funkciju predikata u rečenici.

Almire, izlazi iz kuće odmah! (Zapovijed)

Molim te, dodaj mi knjigu s police. (Molba)

Ne parkirajte auto ispred ulaza! (Zabrana)

Kupi svježe voće i povrće! (Podsticaj)

Pijte vodu i jedite zdravu hranu! (Savjet)

Gradi se od prezentske osnove i nastavaka.

Kada se prezentska osnova završava vokalom, dodaju se sljedeći nastavci:

2. lice jednine: *pjeva-j!* 1. lice množine *pjeva-jmo!*, 2. lice množine *pjeva-jte!*
Pjevaj! Igraj! Sviraj! Slušaj! Šetaj!

Kada se prezentska osnova završava na suglasnik, dodaju se sljedeći nastavci:

2. lice jednine: *let-i!* 1. lice množine *let-imo!*, 2. lice množine *let-ite!*
Lezi! Uči! Pazi!

Primjeri:

Završi s pospremanjem sobe, pa onda **idi** van! Redar, **obriši** tablu!
Pomozi mi da napravim tortu! **Obuci** džemperčić, hladno je.

Zapovijest se može izreći i trećim licem prezenta ispred kojeg dolazi riječca neka:

Neka ustanu svi! (3. lice jednine)
Neka se jave sutra! (3. lice množine).

Pogodbeni ili mogući način izriče se složenim glagolskim oblicima: kondicionalima (potencijalima).

Kondicional I je složen lični glagolski oblik kojim se izriče želja, mogućnost ili namjera da se izvrši neka radnja.

Gradi se od

aorista pomoćnog glagola *biti* i radnog glagolskog pridjeva:

bih + radio = kondicional I

<i>Ja bih trčao.</i>	<i>Mi bismo trčali.</i>
<i>Ti bi trčao.</i>	<i>Vi biste trčali.</i>
<i>On bi trčao.</i>	<i>Oni bi trčali.</i>
<i>Ona bi trčala.</i>	<i>One bi trčale.</i>
<i>Ono bi trčalo.</i>	<i>Ona bi trčala.</i>

Dijete **bi trčalo** svuda.

Slikarka **bi slikala** po platnu.

Djeca **bi skupljala** sličice.

Dragana **bi voljela** da trenira odbojku. (želja)

Ja **bih naučio** pjesmicu kad **bih imao** knjigu! (mogućnost)

Prošli smo tom ulicom samo da **bismo vidjeli** stare građevine. (namjera)

Vrlo rado **bismo ostali** samo da imamo vremena.

Da nije počela kiša, mi **bismo šetali** do večeri.

Ana **bi voljela** da joj kupiš čokoladicu.

Da sam znao da neće biti filma, **ne bih išao** u kino.

Kondicional II je drugi glagolski oblik kojim se označava pogodbeni način.

Tvori se od:

kondicional I pomoćni glagol biti (bih bio) + glagolski pridjev radni koji se mijenja bih bio + radio = kondicional II

Ja **bih bio pisao** pismo, da sam znao adresu.

Ti **bi bio pisao** pismo...

On **bi bio pisao** pismo...

Ona **bi bila pisala** pismo...

Ono **bi bilo pisalo** pismo

Mi **bismo bili pisali**

Vi **biste bili pisali**

Oni **bi bili pisali**

Sigurno **biste bili dobili** dobre ocjene da ste marljivo učili.

Ja **bih bio došao** kod tebe da sam znao da ćeš biti kod kuće.

Edin **bi bio ispjevao** pjesmu da je znao da ti se sviđa.

PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA)

IZGOVOR NEGACIJE UZ GLAGOLSKE OBLIKE

Kultura govora i pravilno čitanje podrazumijevaju poznavanje naglašanih i nenaglašanih riječi. Naglašene riječi su one koje nose akcenat, naglasak. One su samostalne, sadrže glavnu informaciju koju želimo prenijeti. Mogu stajati same: *sjedim, slušam, gledam* itd. Naglasak je na tim riječima. Ostale riječi su nenaglašene, stoje ispred ili iza naglašene riječi i u izgovoru se vežu za naglašenu riječ, te s njom čine cjelinu – akcenatski takt: *od jučer, u kino, pred školu, čitao sam* itd. Nenaglašene riječi u ovim primjerima su: *od, u, pred, sam*.

Negacija uz glagole čita se kao jedna riječ: *ne mogu, ne znam, ne stanujem, ne pokazuje, ne poznaje, ne završava.*

Primjer:

*Danas **lne mogu,** l ići lu školu. l**Ne znam** l kada ću ldoći. l Ja **lne stanujem** l blizu lškole. l Sat **lne pokazuje** l tačno l vrijeme. l Ljubav **lne poznaje** l granice. l Film l **ne završava** l kako sam l očekivao. l*

Pročitat ćete pravilno ove rečenice ako ste pratili oznake za naglašene cjeline – akcenatske taktove. Riječi koje se nalaze unutar dvije linije izgovaraju se kao jedna, jer je jedan akcenatski takt: „ne mogu“ čita se kao /nemogu/, tako sve ostale riječi unutar linija.

l cijela grupa riječi, dvije, tri, pa i četiri: *niz koju smo se* čita se se kao jedna cjelina: *u školu, kad ću, kako sam, rekao sam ti, da sam mu je dao, probudio sam se, ručao sam, pokazao mi je, niz koju smo se.*

Rekao sam ti l da sam mu je dao, l istu ltu lknjigu, l prošle l godine. l Probudio sam se l pred polazak. l Ručao sam l s roditeljima. l Pokazao mi je l planinu, l niz koju smo se l trebali l pustiti. l

IZGOVOR FUTURA PRVOG

Futur I je glagolski oblik koji se upotrebljava za označavanje budućeg vremena.

Naučili ste da se futur I **upotrebljava za buduću radnju**, naučili ste da znate pravilno napisati pomoćni i glavni glagol od kojih se sastoji futur I. Ponovimo: Futur I ima dva dijela: pomoćni glagol htjeti i glagol koji se mijenja.

Može se napisati *radit ću* ili *ja ću raditi* ili *radiću* (u srpskom jeziku). O tvorbi i pisanju futura I već ste učili u dijelu pod naslovom Futur I. Vratite se nekoliko listova unazad.

Sada je važno da naučite i kako se pravilno izgovara. Pismenost podrazumijeva znati pravopisna i gramatička pravila, ali i pravilan izgovor svih glasova i riječi (pogledajte lekcije na početku petog razreda). Međutim, to ne znači da se mora izgovoriti svaki glas koji je napisan.

Ako piše: *Ja ću kupiti jagode.* Izgovorite baš ovako kako je napisano. *l ja ću kupiti jagode l*

Ako piše: *Kupit ću jagode*. Nećete izgovoriti kako je napisano! To je nepravilno!

Pravilan izgovor ove rečenice, tj. futura I je: /*kupiću*/, kao da je jedna riječ, bez glasa t.

Glas *t* u futuru I ne izgovara se kad nenaglašeni ili enklitički, skraćeni oblik pomoćnog glagola *hijeti* stoji poslije glavnog glagola *kupit ću*, *radit ću*. Tad se ne piše ni puni oblik infinitiva *kupiti*, *raditi*. Infinitiv u ovom slučaju gubi nastavak *-i*.

Npr. *Ja ću ti poslati pismo*. Izgovara se i piše se isto. /*Ja ću ti poslati pismo*/

Ali: *Poslat ću ti pismo*. Izgovara se: /*poslaću ti pismo*/

Primjećujete li razliku u načinu pisanja, a zatim i izgovor futura I u navedenim primjerima?

U prvom slučaju futur I: *ću poslati* (infinitiv ima nastavak *-i*). Tad se čita sve kako je napisano.

U drugom slučaju futur I: *poslat ću* (infinitiv je bez nastavka *-i*). Tad se ne čita sve kako je napisano.

PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA)

PISANJE NEGACIJE UZ GLAGOLSKE OBLIKE

1) Negacija uz glagole piše se odvojeno:

ne znam, ne mogu (ne možeš, ne može, ne možemo, ne možete, ne mogu), ne pazi, ne piše, ne stojim, ne sjedim, ne radim, ne čekam, ne bih (ti ne bi, on ne bi, ne bismo, ne biste, oni ne bi), ne ljuti se itd.

Primjeri pisanja negacije uz glagole:

Ja ne bih volio ići bez druga na izlet. Lejla ne bi voljela da otkriju njenu tajnu. Mi ne bismo voljeli gledati utakmicu bez Gorana i Vedada. Vi ne biste radili toliko da se ne nadate uspjehu. Oni ne bi kampovali uz more da ne vole druženja uz obalu.

Muhamed ne ide često u teretanu jer ne voli biti mnogo u zatvorenom prostoru. Mirza ne vozi bicikl da ne bi povrijedio koljeno. On ne šeta kroz grad jer ne voli gužvu. Ana ne ide na planinu već nekoliko mjeseci jer ne može stići od obaveza.

Vinko ne piše zadaću na vrijeme i ne želi promijeniti svoje loše navike.

2) Negacija uz glagolske priloge piše se odvojeno.

Ne radeći ništa, postajemo lijeni. Ne okrećući se ni prema kome, uzeo je jaknu i izašao.

Prestao je trčati **ne rekavši** da je iskrenuo nogu, nego je samo usporio korak. **Ne misleći** da je zakasnio, ušao je u učionicu. Zorica je, **ne podigavši** pogled, počistila cijelo dvorište.

Podsjetite se šta su glagolski prilozi, potražite pod naslovom: Bezlični glagolski oblici.

Ne radeći ništa, postajemo lijeni. **Ne okrećući** se ni prema kome, uzeo je jaknu i izašao.

Prestao je trčati **ne rekavši** da je iskrenuo nogu, nego je samo usporio korak. **Ne misleći** da je zakasnio, ušao je u učionicu. Zorica je, **ne podigavši** pogled, počistila cijelo dvorište.

3) Izuzetak su glagoli koji se pišu zajedno sa riječcom ne: *neću, nemam, nisam* (to je negacija od jesam) i **nemoj!** Kao i: *nestati, nestajati, nedostajati!*

Primjer:

Neću izlaziti večeras. **Nećeš** biti grub ni prema kome. **Neće** on dozvoliti da stariji stoji pored njega. **Nećemo** mu reći da da će ići i Amela. **Nećete** stići ni do Mostara, a mi ćemo vam se javiti. Oni **neće** spremati večeru dok mi ne dođemo. **Nemam** vremena da sjedim. **Nisam** odgovorio na poziv. **Nemoj** govoriti o njemu ako nije prisutan. **Nestalo** je goriva u autu. **Nestaje** mi snage da izdržim do cilja. **Nedostaje** mi razgovor s prijateljem.

PISANJE FUTURA I

Već ste učili o futuru I, sada ćemo samo ponoviti i još nešto naučiti o pravilima pisanja futura prvog:

1. U bosanskom i hrvatskom jeziku pravilno je napisati *radit ću* ili *ja ću raditi*. U srpskom jeziku, pravilno je *radiću* ili *ja ću raditi*. Znači, u srpskom jeziku ispravno je pisati glavni i pomoćni glagol zajedno: *čitaću, pisaću, radiću*, pri čemu infinitiv glagola gubi nastavak *-ti*, a dodaje se pomoćni glagol *htjeti*.

2. Kad skraćeni oblik pomoćnog glagola *htjeti* stoji poslije glavnog glagola (*kupit ću*) tad se ne piše puni oblik infinitiva (*kupiti*). Infinitiv u ovom slučaju gubi iz nastavka *-i*. Npr. *Ja ću ti poslati pismo*. Izgovara se i piše se isto. *Ija ću ti poslati pismo!* Isto je u sva tri jezika.

3. Kada se infinitiv nekog glagola završava na *-ći* (*peći, reći, teći, doći, poći, stići*) futur I obavezno se piše odvojeno od pomoćnog glagola **htjeti**: *peći ću, reći ću, doći ću, poći ću, stići ću*. Isto je i u bosanskom i u hrvatskom i u srpskom jeziku.

Doći ću prije tebe. **Stići ćemo** na vrijeme. **Ući ćemo** mu svi u sobu.

Poći ćeš sa mnom. **Privući ćete** pažnju prolaznika.

Neppravilno je: *doću, stiću, stićemo, učemo, počeš!*

bosanski i hrvatski jezik

Pisat ću do kasno.

Govorit ću pred cijelim razredom.

Sjedit ću u parku.

Pit ćemo sok i častit ćemo se kolačima.

Mirjana će posjetiti baku. Posjetit će ...

Rijad će završiti fakultet. Završit će

Dario će brati maline. Brat će maline.

Važno:

Futur se piše odvojeno u bosanskom i hrvatskom jeziku, a izgovara bez nastavka

-t: /*pisaću, govoriću, sjediću*/ onako kako se i piše i izgovara u srpskom jeziku.

srpski jezik

Pisaću do kasno.

Govoriću pred cijelim razredom.

Sjediću u parku.

Pićemo sok i častićemo se kolačima.

Mirjana će posjetiti baku. Posjetiće baku.

Rijad će završiti fakultet. Završiće ...

Dario će brati maline. Braće maline.

U srpskom jeziku piše se spojeno: *pisaću, govoriću itd.*

KULTURA IZRAŽAVANJA

PRIČANJE S KORIŠTENJEM ELEMENTA KOMPOZICIJE

Kompozicija je riječ latinskog porijekla, a znači spajanje pojedinih dijelova i njihov međusobni odnos u književnom djelu. Naravno, kompozicija postoji i u muzici, u likovnoj umjetnosti, u arhitekturi, svugdje gdje se podrazumijeva spoj više elemenata u jednu cjelinu. Važno je urediti cjeline da se jedna cjelina uklapa u drugu i da slijede osnovnu nit od početka do kraja. U pripovijetkama i romanima to je niz događaja koji su podijeljeni u sljedeće cjeline: uvod, zaplet, vrhunac radnje i rasplet. Tako isto je u učeničkim radovima, kada pišete ili pričate o nekom događaju ili o doživljaju (podsjetite se šta je događaj, a šta doživljaj, o tome ste učili u petom razredu).

Da biste ispričali neku priču, događaj ili doživljaj, treba napraviti bilješke, elemente kompozicije budućeg teksta:

1. o čemu ćete govoriti – tema (naslov)
2. o kome ili o čemu govorite, zašto ste izabrali baš tu temu – uvod
3. kada se desilo, kome se desilo, gdje se desilo, kako se radnja odvijala – zaplet
4. vrhunac tog događaja ili najinteresantniji dio priče – vrhunac radnje ili kulminacija

5. kako se završilo – rasplet.

Ne zaboravite, dajte što više detalja, time ćete priču učiniti interesantnijom, priča će biti zanimljivija i privući ćete pažnju onih koji vas slušaju. Uvijek iznesite u priči i svoj stav. Prenesite emociju, recite jeste li bili sretni ili ste se uplašili, kako ste se osjećali ili kako se neko osjećao dok mu se dešavalo to o čemu pričate, po čemu se primijeti ta sreća ili strah.

Zadatak:

Na osnovu ovog redoslijeda, tj. plana pričanja, napravite svoj plan, napišite i ispričajte nešto što ste doživjeli ili nešto što se nekome desilo.

OPISIVANJE STATIČNIH I DINAMIČNIH POJAVA U PRIRODI

Naučili ste kako se treba pripremiti za pričanje nekog događaja ili doživljaja. Možda nije suvišno da se podsjetite, da pročitate tekst pod naslovom Pričanje s korištenjem elemenata kompozicije.

Opisati pojavu u prirodi znači naslikati riječima sliku koju vidite ili imate u mislima. To možete uraditi na dva načina: od šireg prema detaljima, ili počnete s detaljima pa širite do okvira koji obuhvata prostor o kojem govorite.

1. Možete početi od najšireg okvira (od šireg ka užem, detaljima): gdje se nalazite, šta vidite, i sužavati prema elementima i detaljima koji tu sliku čine. Recimo da prvo treba ograditi neku livadu, a zatim taj ograđeni prostor popunjavati detaljima, kako zamišljate taj prostor uređen, ili ste ga vidjeli.
2. Pričanje možete usmjeriti od pojedinih elemenata i širiti prema okolnim detaljima i popunjavati onoliko koliko želite.
3. Izdvojite i zapišite statične i dinamične pojave. Statične pojave su sve ono što miruje, stoji, što se ne kreće: priroda, stabla, kuće, planine, parkovi i sve što je u prirodi. Dinamične pojave su: vjetar, kiša, životinje, sva kretanja, zvukovi, šumovi. Pričanjem o statičnim ili dinamičnim pojavama u prirodi učinit ćete sliku koju slikate riječima toliko stvarnom, kao da ste sada u tom ambijentu, u prirodi, šumi, u parku, i sve što možete uhvatiti pogledom kao kamerom.
4. Trudite se da se sjetite i prepoznate što više detalja, raznih šumova, zvukova: kako lišće šušti pod nogama, kako snijeg škripi, kako se čuje potok ili rijeka, kako zuji tišina, kako se čuje vjetar kroz granje, cvrkut ptica, kuckanje neke ptice o stablo, pretrčavanje vjeverice s grane na granu, puckanje grana dok ih gazite, padanje neke šišarike s grane, kako svitac (sitna buba ili kukac) svijetli u mraku, u daljini ili blizu vas, kako zuje pčele ili muhe, kako neka ptica zalupeta krilima pri uzlijetanju s grane prema nebu itd. Sve su to dinamične pojave koje će oživjeti pričanje.

5. Važno je pripremiti se za izlaganje, napraviti plan, a zatim govoriti lijepo, prilagoditi jačinu i boju glasa i prostoru i publici i temi o kojoj govorite. Nije isto pričati o prirodi ili govoriti o privrednom razvoju neke zemlje. U priču o prirodi morate unijeti emociju da bi vam vjerovali. Svoj govor prilagodite temi, onome o čemu govorite. Uvijek gledajte one kojima govorite. Pratite njihove reakcije i znat ćete jeste li zanimljivi, jeste li uspjeli privući njihovu pažnju. Tako nastaje dobar pripovjedač!

PORTRET LIKA IZ UMJETNIČKOG DJELA

Opisati lik, uraditi portret nekog lika iz književnog djela koje ste pročitali, podrazumijeva više koraka. Kao i svaku temu o kojoj želite pisati, trebate imati plan. Plan rada na nekom portretu, kažemo analiza lika, koja je još širi pojam, obuhvata sljedeće:

1. izabrati lik koji želite da opišete
2. navesti razloge zbog kojih ste izdvojili baš taj lik iz djela, a ne neki drugi
3. opisati fizički izgled, u detalje: visina (nizak, visok, mršav, debeo, krupan), kosa (duga, kratka, čista, njegovana frizura ili opuštena), lice (duguljasto, okruglo, ima li podočnjake – tamne krugove oko očiju ili je svijetlo rumeno lice), boja kože (svijetla, tamna, nježna, gruba, pjegava itd.), oči (oblik, boja, pogled u određenim situacijama), ruke (ruke mnogo govore o osobi: nježne, grube, snažne, tamne, sa venama, bez izraženih vena, jesu li nemirne dok priča ili su mirno spuštene u krilo ili džepove; da li su uređeni nokti ili se primjećuje rad u zemlji, neki prljav fizički posao), držanje tijela (povijeno, uspravno, pognuta ili podignuta glava), čelo. Svaki detalj govori o lagodnom ili teškom životu osobe. Potrudite se da to prepoznate. Uočavanjem detalja učite se da i u životu upoznajete ljude, povezujući detalje tražite suštinu i razloge takvog stanja. Postajete osjetljiviji na tuđe probleme kroz koje prolaze.
4. Poslije opisa fizičkog izgleda opišite odnos te osobe, tog lika prema: porodici, a zatim i najbližim prijateljima, komšijama, drugovima, pa i životinjama, biljkama, prirodi. Opisivanjem odnosa između tog lika i osoba koje ga okružuju, pa i njegovog odnosa prema prirodi, prepoznajete njegove karakterne osobine: da li je lik kojeg opisujete pažljiv ili grub, da li je veseo, voli li društvo ili je stalno sam, da li je stidan ili slobodan, voli li da se šali, kako se smije, s kim najviše provodi vrijeme itd. Možda nije prema svima pažljiv, ali nije ni prema svima grub. Navedite osobe i razloge

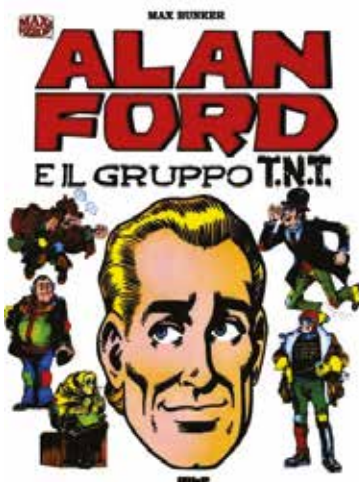
- prema kojima se tako ponaša. Ako to zaključite, morate navesti i primjer po čemu ste to zaključili.
5. Pokušajte zaključiti kakav ima odnos prema obavezama, prema životu, prema samom sebi.
 6. Obratite pažnju i na govor. Govor nas otkriva odakle smo, koliko smo obrazovani, koliko pažljivi prema drugima, prema starijima ili mlađima, kako bismo riječi, da li lik zamuckuje (što odaje nesigurnost, stid, neke strahove ili traume) itd. I to opišite, kako govori i kako se izražava. Narodna izreka kaže: „Progovori, pa da vidim ko si!“
 7. Jednako važno je i ime, tj. nadimak. Ima li taj lik neki nadimak koji mu je dala sredina u kojoj živi ili mu je pisac djela sam to ime izabrao zbog neke osobine.

Kada odgovorite na sva ova pitanja, dobit ćete potpun portret lika, detaljnu analizu. Koja je svrha ovog vašeg rada, pitate se?! Ovo je način da učite kako prepoznavati određene osobine kod ljudi oko sebe, sa kojima se tek upoznajete ili uz koje rastete. Jačate svoje sposobnosti da prepoznate kod drugih osobine koje se na prvi pogled ne vide, a možda su vrijedne pažnje. Potrudite se da upoznate jedni druge. Svako je vrijedan pažnje, samo treba biti strpljiv. Sretno!

Zadatak:

Uradite portret lika iz umjetničkog djela koji je u programu za sedmi razred. Analizirajte lik prateći prethodne upute.

MEDIJSKA KULTURA

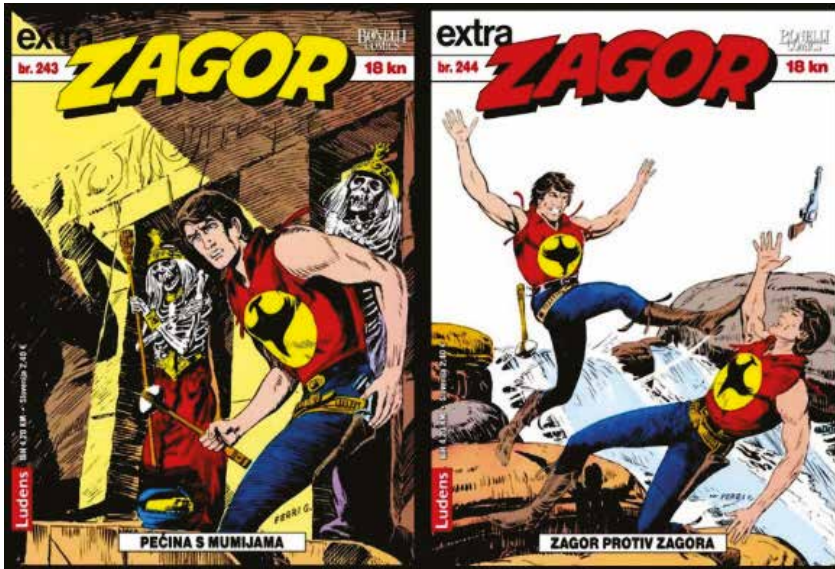


STRIP

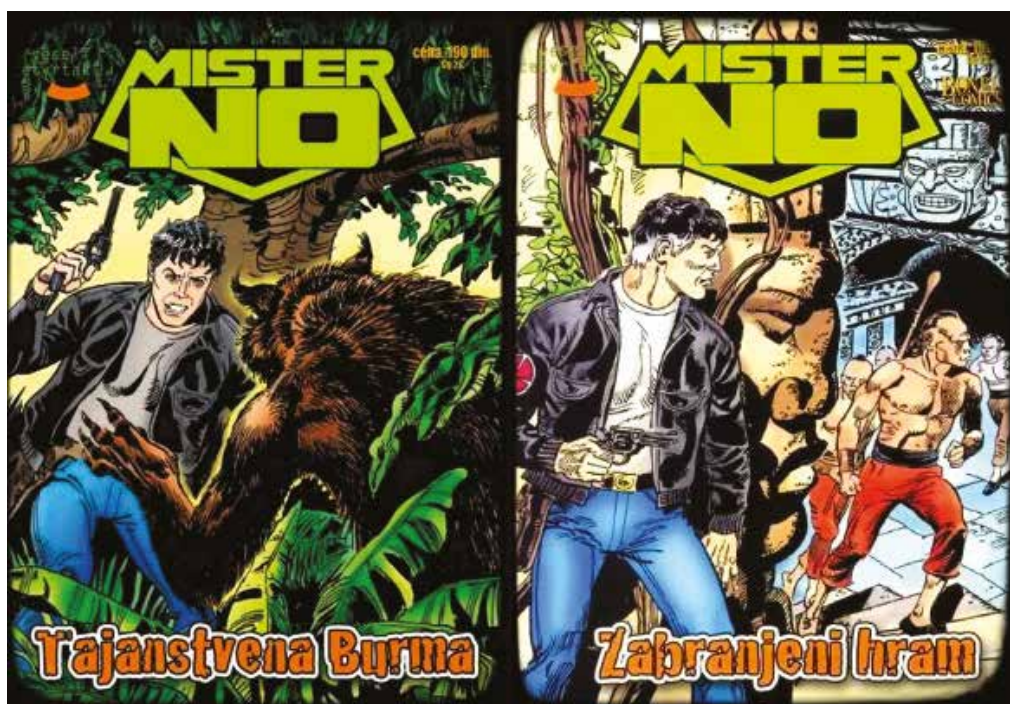
Strip je priča ispričana u slikama, niz pričom povezanih naslikanih situacija, crteža. Tekst u stripovima je sveden na kratke komentare likova ili autora stripa. Riječ strip dolazi od američkog naziva Comic Strip što je u prevodu bila komična traka.

Alan Ford je talijanski komični strip

Type a word or phrase to search for, or a
website address, title, or bookmark

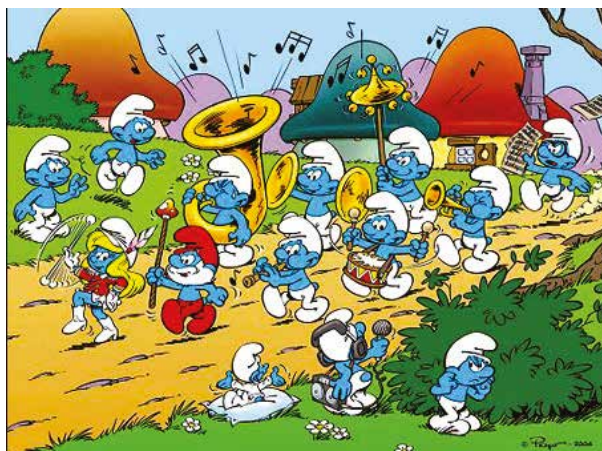


Zagor je talijanski pustolovni / western strip nastao 1961. godine



Mister No je talijanski akcijski strip junak i glavni lik istoimenog pustolovnog stripa

Kao i film, strip je podijeljen na žanrove, za sve uzraste i različita interesovanja. Prema sadržaju, stripovi govore o naučnoj fantastici, super-junacima, mogu biti dječiji, vestern, pustolovni, horor stripovi, komični itd.

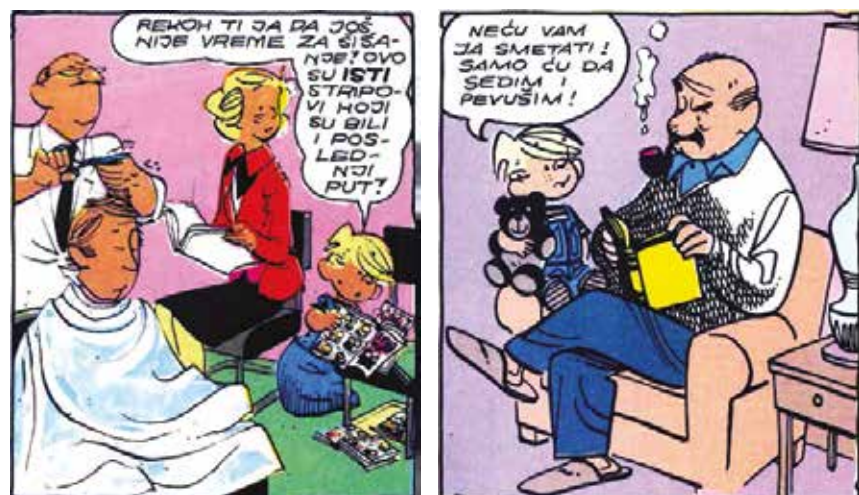


„Garfield“ je u Ginisovoj knjizi rekorda proglašen najčitanijim stripom na svijetu. Strip se pojavio 19. 6. 1978. Garfield je debeli narandžasti, lijeni i sebični mačak. Obično se dosađuje, jede ili spava. Živi s vlasnikom Jonom i psom Odiem. Omiljeno jelo su mu lazanje. Vjerovatno ste gledali bar nekoliko animiranih filmova u kojima je glavni junak neobični mačak Garfield.



U početku, strip je bio zabava za čitatelje novina, a zbog svoje popu larnosti naziva se devetom umjetnošću. Strip nudi priču kroz kratke slike, uz malo teksta, bez zvuka, i svega što ima film. To je posebna čarolija stripa. Izuzetnim crtežima likova s mnogo prepoznatljivih detalja, i uz sliku cijelog filmskog kadra, s pažljivo biranim detaljima koji će biti naslikani, da bi bili važni za cijelu priču u slikama, strip je postao vrhunsko majstorstvo.

„Denis vragolan“ je strip čiji je prvi broj objavljen 1950. Čitala su ga djeca u 68 zemalja na 19 jezika!



U Evropi se izdvajaju francuska, belgijska, talijanska i španska škola stripa.



Prvi strip Supermen, juni 1938. godine.



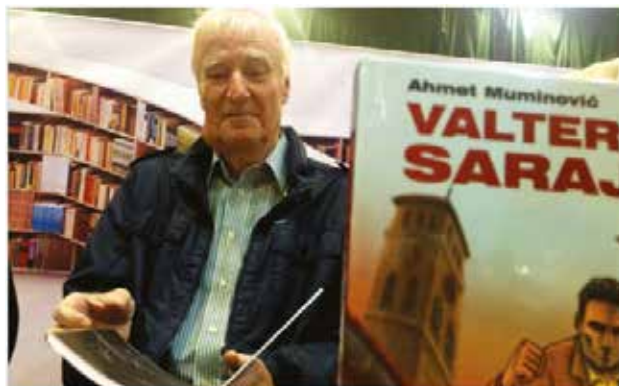
„Mumijevi“, strip finske ilustratorice i književnice Tove Jansson, originalno su objavljeni u Švedskoj, a kasnije i u Finskoj. To je pustolovna porodica skandinavskih trolova koji žive u vlastitoj kući u Dolini Mumijevih.





U Bosni i Hercegovini stripom su se do devedesetih godina dvadesetog vijeka bavili pojedini autori. Od kraja prošlog vijeka, domaći autori stripa počinju se aktivnije pojavljivati i objavljuju svoje radove, sudjeluju na svjetskim festivalima stripa.

Doajen bosanskohercegovačkog stripa (*doajen* znači: najstariji član ili pripadnik neke društvene grupe ili profesije) jeste Ahmet Muminović.



Ahmet Muminović je najstariji bosanskohercegovački autor stripa. Prvi svoj strip objavio je 1965. godine, a zvao se „Emir i Nikolino“. Strip je bio vrlo popularan, a tema je bila priča o Nikolinu iz Dubrovnika i Bosancu Emiru koji putujući kroz Bosnu prolaze kroz razne avanture. Ahmet Muminović bio je crtač čuvenog Velikog Bleka, junaka stripa „Blek Stijena“. Osamdesetih godina dvadesetog vijeka napravio je strip koji je bio najpopularniji u Jugoslaviji, a to je strip prema istoimenom filmu „Valter brani Sarajevo“. Prije „Valtera“ crtao je i strip „Otpisani“, zasnovan na scenariju istoimene serije, koji je također bio jedanod popularnijih u to vrijeme. Stripovi Ahmeta Muminovića objavljuvani su u Švedskoj, Finskoj, Francuskoj, Španiji, Turskoj i Kini.



Strip „Valter brani Sarajevo“ na kineskom jeziku.

Danas ima sve više mladih strip-crtača. Otvorena je striparnica „Agarhi Comics“ - u Sarajevu na Baščaršiji. Pored prodaje bavi se i licenciranim izdavanjem stripova. U Sarajevu je od 2011. godine djeluje udruženje „Drugi ugao“, koje je pokrenulo strip festival STRIPITI Fest. Tako su u gostili značajne njemačke i regionalne strip-crtače/ice (npr. Reinhard Kleist, Uli Oesterle, Sonja Gašperov i dr). Dvojica osnivača udruženja „Drugi ugao“, Emir Pašanović i Filip Andronik organizuju izložbe bh. strip-stvaralaštva od 2007. godine i svaku pošalju u više gradova u BiH (Srebrenicu, Bihać, Mostar itd).

Bosanskohercegovački strip-crtači Filip Andronik (autor tri albuma o „Amneziji, superjunaku koji ima problem s pamćenjem“) i Senad Mavrić crtači strip-albuma o muzi koja je inspirisala Kip slobode. To je jedan od najprodavanijih izdavačkih poduhvata u Francuskoj.



Među strip-crtačima iz Bosne i Hercegovine su i: Milorad Vicanović Maza (već 7 godina crta brojne albume za francusko tržište) iz Laktaša, Enis Čišić (crtao je za američkog izdavača Marvel Comics) iz Sarajeva, Duško Vučković (koji vodi školu stripa „Kljun“ u Banjaluci), Miroslav Slipčević, strip-autor iz Bihaća, Ines Dedović (autorica koja živi u Njemačkoj čiji su radovi uvršteni u monografiju „Ženski strip na Balkanu“), Vedad Šabanadžović (ilustrator naslovnice reizdanja stripa „Valter brani Sarajevo“ iz 2016) i drugi.

Tri crtača tzv. alternativnog stripa Admir Delić (Tuzla), Kostja Ribnik (Bihać) i Navid Bulbulija (Visoko) su 2015. godine učestvovali u regionalnoj izložbi stripa comiX-connection, koja je napravljena uz podršku Muzeja evropske kulture iz Berlina. Osim njih, na izložbi koja je obišla već 19 gradova u regijama Zapadnog Balkana, Istočne i Centralne Evrope, učestvovali su i brojni autori/ce iz Slovenije, Mađarske, Hrvatske, Srbije i Rumunije.

Zanimljiv zadatak:

Pokušajte i vi napraviti svoj strip. Smislite zanimljivu priču i ispričajte je u slikama, s vrlo malo teksta. Pokušajte! Ako vam se sviđa, možda postanete veliki strip-crtači! To je i zabava i umjetnost, a može vam biti i budući poziv!



Strip je uvijek bio literatura koja ima za cilj da zabavi čitaoce i zabilježi interesantne trenutke. Čak i u ratnom Sarajevu objavljeni su stripovi u maniru karikature kao što je strip Meme Peh, a i komični stripovi o životu jednog pripadnika specijalne policije, glavnih likova Muhe i Legende.

SLOŽENA REČENICA

Definicije rečenice:

Rečenica je skup riječi objedinjenih sadržajno, smisaono i intonacijski koje imaju određeno značenje.

Rečenica je dio teksta, može se izdvojiti, a da tekst i dalje ostane cjelina, da nosi jasne informacije, da ima određeno značenje. Npr.

Bio sam u gradu. Sreo sam druga. Otišli smo do restorana sa lijepom baštom i tu smo sreli još neke zajedničke prijatelje. Svi smo se dobro zabavili do kasnih poslijepodnevni sati.

Prethodnih nekoliko redova možemo reći da je tekst. Ako izdvojimo jedan dio teksta, npr. *Bio sam u gradu.* ostatak teksta sadrži neoštećene manje dijelove – rečenice, koje su cijele i imaju značenje, prenose informaciju, govore o nečemu što se desilo. Te manje cjeline od teksta su rečenice jer imaju glagol koji vrši funkciju predikata.

U petom razredu učili ste da rečenice mogu da se sastoje od jedne ili više riječi. One se zovu **jednostavne rečenice (neproširene i proširene)**. Ove manje cjeline unutar teksta su rečenice. One imaju dva osnovna dijela, **subjekat i predikat**, a ostalo su dodaci subjektu ili predikatu.

Ako rečenica u sadržaju ima više radnji, tj. ima više glagola koji su predikati, tada se kaže da je to **složena rečenica**. Složena rečenica ima više predikata. Unutar složene rečenice može biti više jednostavnih (neproširenih i proširenih) rečenica. Npr.

Siniša je očistio cipele, obukao je novi kaput i krenuo (je) na sestrično vjenčanje.

U ovoj rečenici ima više cjelina, više jednostavnih rečenica:

1. rečenica: *Siniša je očistio cipele.*
2. rečenica: *Obukao je novi kaput.*
3. rečenica: *Krenuo je na sestrično vjenčanje.*

Svaka jednostavna proširena rečenica koja je izdvojena može stajati i kao samostalna cjelina.

Prva rečenica je proširena objektom (šta je očistio: *cipele*).

Druga rečenica je proširena atributom (kakav kaput: *novi*).

Treća rečenica je proširena priloškom odredbom za mjesto (gdje je krenuo: *na sestrično vjenčanje*)

Sve tri rečenice zajedno, u nizu, čine složenu rečenicu koja se sastoji od tri rečenice.

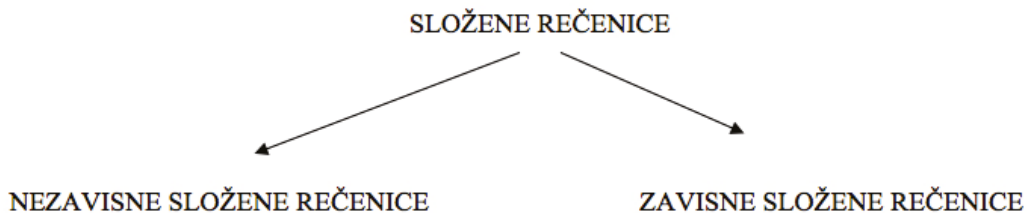
Siniša je očistio cipele, I obukao je novi kaput, I i krenuo je na sestrično vjenčanje..I

Koliko ima predikata, toliko ima rečenica. Broj predikata određuje broj jednostavnih rečenica u složenoj. Potcrtana su tri predikata.

Rečenice koje su unutar složene rečenice mogu stajati u nezavisnom (naporednom) odnosu, a mogu i zavisiti jedna od druge.

Prema tome da li jednostavne rečenice unutar složene zavise jedna od druge, da li se oslanjaju jedna na drugu, da li su u zavisnom odnosu ili mogu stajati samostalno, nezavisno jedna od druge, složene rečenice dijelimo u dvije grupe:

- 1. nezavisne složene rečenice,**
- 2. zavisne složene rečenice.**



NEZAVISNE SLOŽENE REČENICE

Nezavisne složene rečenice su one unutar kojih jednostavne rečenice stoje nezavisno jedna od druge, a radnja se odvija jedna za drugom, u nizu.

Primjeri složenih rečenica:

- 1. Dijana je otišla na spavanje na vrijeme, ustala je ranije i odvela je brata u vrtić.*
- složena rečenica – ima tri proširene rečenice
- 2. Danas je Zlatan položio ispit, došao je kući, uzeo je stvari i otišao je na trening.*
- složena rečenica – ima četiri proširene rečenice.
- 3. Krenuli smo prema jugu, zaustavili smo se u Tuzli, ručali smo pored jezera Modrac, posjetili smo piramide u Visokom i došli smo dedi u Vogošću.*
- složena rečenica – ima pet proširenih rečenica.

Svaka od proširenih rečenica unutar složene može stajati samostalno. Primjer:

1. *Dijana je otišla na spavanje na vrijeme, ustala je ranije i odvela je brata u vrtić.*
 - a) *Dijana je otišla na spavanje na vrijeme.*
 - b) *Ustala je ranije.*
 - c) *Odvela je brata u vrtić.*

2. *Danas je Zlatan položio ispit, došao je kući, uzeo je stvari i otišao je na trening.*
 - a) *Danas je Zlatan položio ispit.*
 - b) *Došao je kući.*
 - c) *Uzeo je stvari.*
 - d) *Otišao je na trening.*

Izdvojene proširene rečenice međusobno su razdvojene zarezima i spojene veznikom u složenu rečenicu. I po sadržaju se naslanjaju jedna na drugu, jer se radnja iz prve rečenice veže za drugu rečenicu, a radnja iz druge rečenice se nastavlja u trećoj rečenici.

Uloga veznika je da spajaju, vežu rečenice ili rečenične dijelove.

S obzirom na smjer radnje i na ono što se njima izriče, nezavisne složene rečenice dijele se na nekoliko vrsta:

1. sastavne

– **zaključne** (podvrsta sastavnih)

2. rastavne

3. suprotne

– **isključne** (podvrsta suprotnih)

4. gradacione.

SASTAVNE REČENICE

Sastavne rečenice su vrsta nezavisnih složenih rečenica kod kojih se radnja nadovezuje na sadržaj iz prethodne rečenice, ravnopravne su i ne zavise jedna od druge.

Veznici koji stoje uz sastavne rečenice su: **i, pa, te, ni, niti.**

Primjeri:

Okupali su se u Jablaničkom jezeru i nastavili put prema Mostaru.

Prva rečenica je: *Okupali su se u Jablaničkom jezeru.*

Druga rečenica je: *i nastavili put prema Mostaru.*

*Upecali su ribu **pa** su je ispekli na roštilju.*

Prva rečenica je: *Upecali su ribu.*

Druga rečenica je: ***pa** su je ispekli na roštilju.*

Krenuli su na utakmicu **te** kupili šalove sa bojama svog tima.

Prva rečenica je: Krenuli su na utakmicu.

Druga rečenica je: **te** kupili šalove sa bojama svog tima.

Nije znao da je padala kiša **ni** da je sijevalo cijelu noć.

Prva rečenica je: Nije znao da je pala kiša,

Druga rečenica je: **ni** da je sijevalo cijelu noć.

Ne voli jesti špinat **niti** voli zeljanicu.

Prva rečenica je: Ne voli jesti špinat.

Druga rečenica je: **niti** voli zeljanicu.

U primjerima su sastavne rečenice.

ZAKLJUČNE REČENICE

Zaključne rečenice podvrsta su sastavnih rečenica. Sadržaj prve rečenice veže se za drugu i idu u istom smjeru. Druga rečenica je zaključak onoga o čemu se govori u glavnoj rečenici. U funkciji veznika su modalne riječi: *dakle, prema tome, sigurno*.

Primjeri:

Učio je, **sigurno** će položiti.

Rekao sam mu, **prema tome**, znao je za moju tajnu.

Dovezao sam je do kuće, **dakle**, znam gdje stanuje.

RASTAVNE REČENICE

Rastavne rečenice su one u kojima se radnja odvija uporedo s radnjom iz glavne rečenice, ali je samo jedna moguća, tj. ne mogu se obje realizirati. Rastavni veznici su: *ili, bilo da, volja*. Ispred veznika *ili* ne stavlja se zarez.

Primjeri:

Spavat ću poslijepodne **ili** ću čitati knjigu.

Čuvat ću novac za ekskurziju **ili** ću ići s bratom u Beč.

Važno je trenirati, *bilo da trčim, bilo da radim sklekove.*

Volja ti ostati, volja ti ići s nama!

SUPROTNE REČENICE

Suprotne rečenice izražavaju suprotnost od onog što je značenje glavne rečenice. Radnje teku u suprotnom smjeru. Vezni su: **a, ali, nego, već, no**.

Primjeri:

*Ja mu govorim, **a** on me ne sluša.*

*Upisat će fakultet, **ali** neće studirati u svom gradu.*

*Neće baciti staru obuću, **nego** će je pokloniti nekome.*

*Nije otvorio poštansko sanduče, **već** je izvukao pismo kroz uski otvor.*

*Ne više na djecu, **no** ih pogledom smiri.*

ISKLJUČNE REČENICE

Isključne rečenice su podvrsta suprotnih rečenica. Razlika je u tome što radnja u isključnim rečenicama isključuje radnju iz prve rečenice. Veznici su: *samo, samo što, jedino, jedino što, tek*

Primjeri:

*Svi šute, **samo** on priča.*

*Cijeli dan je padala kiša, **samo što** je jutro bilo vedro.*

*Psi se igraju, **jedino** moj pas skače za grudvama.*

*Okrećili smo stan u bijelo, **jedino što** je moja soba žuta.*

*Nismo mnogo večerali, **tek** da preguramo noć.*

GRADACIONE REČENICE

Gradacione rečenice su one nezavisne rečenice u kojima je sadržaj u zavisnoj značajniji nego u uvodnoj rečenici, mada se radnje odvijaju uporedo.

Ne samo da ću zaliti cvijeće, nego ću i obrisati prašinu.

Neću ići ni na more, a kamoli na jezero.

Nisam ga ni vidio, a nek(a)moli da sam mu dao cedulju.

Nekada se rečenice s veznicima *a kamoli*, *a nek(a)moli* uvrštavaju u poredbene rečenice.

ZAVISNE SLOŽENE REČENICE

Zavisnosložene rečenice su rečenice u kojima se jedna rečenica izdvaja nad drugim tako što druge rečenice postale dijelom njenog gramatičkog ustrojstva. Ta rečenica se naziva glavnom, a ostale se nazivaju zavisnim.

*Poklonila sam joj knjigu **koju sam obećala**.*

*Išli smo tamo **gdje smo se i dogovorili**.*

*On je stigao **kad je ručak bio završen**.*

*Naslikao je zalazak sunca **kako je najbolje znao**.*

*Povrijedila sam ga, jer mu nisam rekla istinu.
Rekao je roditeljima da je posudio bicikl Sanjinu.*

U navedenim primjerima, zavisne rečenice su na drugom mjestu.

Zavisne složene rečenice dijele se prema različitim kriterijima/ kriterijumima, a mi ćemo izdvojiti dva:

1. Prema mjestu uvrštavanja tj. prema funkciji rečeničnih članova:

- 1) subjekatske / subjektne
- 2) predikatske / predikatne
- 3) objekatske / objektne
- 4) adverbijalne ili priloške / priložne
- 5) atributske / atributne
- 6) apozicijske ili apozitivne

2. Prema strukturi uvrštavanja, odnosno, podjela rečenica prema tome na koji se dio rečeničnog člana glavne rečenice (subjekat, predikat, glagolsku ili imensku riječ) se naslanja ili od kojeg dijela iz glavne rečenice zavisi zavisna rečenica:

- 1) atributske
- 2) mjesne
- 3) vremenske
- 4) načinske
- 5) uzročne
- 6) namjerne
- 7) posljedične
- 8) pogodbene
- 9) dopusne
- 10) izrične

Subjektske rečenice vrše funkciju subjekta glavne rečenice.

Primjeri:

1. *Stići će (t)ko bude vozio.*

Glavna rečenica je: *Stići će*

Subjektska rečenica je: *(t)ko bude vozio.*

Subjektska rečenica određuje se na osnovu pitanja subjekta:

(t)ko će stići?

Odgovor je: *(t)ko bude vozio.*

2. (t)ko pjeva, zlo ne misli. (narodna poslovice)

Glavna rečenica je: *Zlo ne misli.*

Subjektska rečenica je: *(T)ko pjeva.*

Subjektska rečenica određuje se na osnovu pitanja subjekta:

(T)ko zlo ne misli?

Odgovor je: *(T)ko pjeva.*

Predikatske rečenice su one koje stoje na mjestu neglagolske riječi u imenskom predikatu. (Podsjetite se kakav je imenski predikat!)

Imenski predikat je: *Ona je djevojčica. Ona je lijepa.*

Predikatske rečenice stoje u glavnoj rečenici kao njen predikat.

Primjeri:

Kolač je *da bolji ne može biti*. Zalaz sunca je *da ga nijedan slikar ne može naslikati*.



Objektske rečenice vrše funkciju objekta u odnosu na sadržaj glagola glavne rečenice, a to znači da zavisi od glagolske riječi iz glavne rečenice.

Objektske rečenice određujemo na osnovu postavljenog pitanja za objekat. *Šta?* Pitanje se postavlja pomoću predikata, jer je objekat dopuna predikatu. To znači da je cijela objektska rečenica u funkciji objekta glavne rečenice.

Primjeri:

Shvatila sam *da me svaki veseo pas podsjeća na Bonija*.

Pitanje: *Šta sam shvatila?*

Odgovor: *da me svaki veseo pas podsjeća na Bonija?*

Glavna rečenica: *Shvatila sam.*

Objektska rečenica: *Da me svaki veseo pas podsjeća na Bonija*

Rekla je učiteljici *da će donijeti crtež*.

Pitanje: *Šta je rekla učiteljici?*

Odgovor: *Da će donijeti crtež.* (objektska rečenica)

Adverbijalne rečenice su sve one rečenice koje imaju funkciju priloške odredbe glavne rečenice. Adverbijalna funkcija može biti: **vremenska, mjesna, načinska**, itd. Kakve postoje priloške odredbe, takve postoje i adverbijalne zavisne rečenice. To znači da se adverbijalne rečenice naslanjaju na predikat i pitanja za određivanje adverbijalnih rečenica se postavljaju pomoću predikata.

a) **Mjesne rečenice** imaju funkciju priloške odredbe glavne rečenice. Pitanje za određivanje mjesnih rečenica je kao i pitanje za određivanje priloške odredbe za mjesto: *gdje, odakle* itd.

Primjeri:

Išli su *gdje su htjeli*.

Pitanje: *Gdje su išli?* Odgovor: *Gdje su htjeli?*

Ostavili su stvari *gdje su procijenili da je najsigurnije*.

b) **Vremenske** vrše funkciju priloške odredbe.

Pitanje za određivanje vremenskih rečenica je kao i pitanje za određivanje priloške odredbe: *kad(a)?* Pitanje se postavlja pomoću predikata.

Primjeri:

Pomogao mi je *kad mi je bilo najteže*.

Pitanje: *Kad mi je pomogao?* Odgovor: *Kad mi je bilo najteže*.

c) **Načinske rečenice** u zavisnoj složenoj rečenici vrše funkciju priloške odredbe za način. Oslanjaju se na predikat iz prethodne rečenice.

I ove rečenice spadaju u grupu adverbijalnih rečenica.

Pitanje za određivanje načinskih rečenica je isto kao i pitanje za određivanje priloške odredbe za način: *kako*.

Primjeri:

Uradio je *kako je najbolje znao*.

Pitanje: *Kako je uradio?* Odgovor: *Kako je najbolje znao*.

d) **Namjerne rečenice** imaju funkciju adverbijalne odredbe za cilj, namjeru glavne rečenice. Namjerne rečenice se oslanjaju na predikat iz prethodne rečenice.

Pitanje za određivanje namjernih rečenica je *zašto, s kojom namjerom?*

Primjeri:

Ponio je štap za pecanje *da peca ribe iz jezera*.

Krenuo je prema gradu *da kupi knjige za školu*.

Otišao je u šumu *da se nadiše čistog zraka*.

Atributske rečenice vrše funkciju atributa unutar glavne rečenice, tj. imaju iste funkcije kao atributi unutar proširene rečenice. Vežući se za imensku riječ iz prethodne rečenice, to znači da se ponašaju kao atributi. Pitanja za određivanje atributskih rečenica jesu ista kao i pitanja za određivanje atributa: *koji, čiji, kakav*.

Primjeri:

Prošli smo ulicom *što podsjeća na sarajevsku Ferhadiju*.

Bihać ima rijeku *koja je poznata po ljepoti*.

Kupila sam sat *koji je želio*.

Složila sam stvari *koje neću nositi*.

Upoznao sam prijatelja *čiji roditelji su iz Goražda*.

Odnosne rečenice ponašaju se kao atribut uz imenicu na koju se oslanjaju. Oslanjaju se na imenice, te mogu biti atributske ili apozicijske. Zbog toga je pitanje za određivanje odnosnih rečenica, kao i pitanje za određivanje atributskih rečenica: *koji, čiji, kakav*. Svi primjeri koje smo naveli iznad su primjeri atributskih odnosnih rečenica.

Uzročne rečenice označavaju uzrok vršenja radnje iz prethodne rečenice. Imaju istu funkciju kao i priloška odredba za uzrok u sklopu proširene rečenice.

Veznici za uzročne rečenice: *jer, pošto, budući da i zato što*.

Primjeri:

Noge su mi mokre *jer je kiša padala*.

Ostali smo duže *zato što smo čekali autobus*.

Zaboravio sam ključ *jer sam požurio da stignem na autobus*.

Posljedične rečenice označavaju posljedicu vršenja radnje koja je označena predikatom. Svaka uzročna rečenica može postati posljedična zamjenom sadržaja.

Primjeri:

Kiša je padala, *tako da su mi noge mokre*.

(Uzročna: Noge su mi mokre *jer je kiša padala*.)

Čekali smo autobus, *tako da smo ostali duže*.

(Uzročna: Ostali smo duže *zato što smo čekali autobus*.)

Požurio sam da stignem na autobus, *pa sam zaboravio ključ*.

(Uzročna: *pa sam zaboravio ključ*.)

Pogodbene, uslovne/uvjetne rečenice iznose neki uslov/uvjet, pogodbu koja mora biti ispunjena kako bi se izvršila neka radnja. Izražava se ono što je izvjesno, što je sasvim moguće, ukoliko se zadovolji određen uvjet.

Primjeri:

Uspjet ćemo *ako mi pomogneš*.

Ići ćemo na utakmicu *ukoliko budemo imali karte*.

Budemo li složni, naši tim će pobijediti.

Dopusne rečenice dopuštaju da se ostvari radnja iz glavne rečenice, iako je suprotna sadržaju u zavisnoj rečenici. Veznici za dopusne rečenice su: *iako, mada, premda*.

Primjeri:

Odgovorila sam na čestitku, *iako nije zaslužio*.

Ispoštovao je dogovor, *mada se ne slaže s njima*.

Odustao je od dogovora, *premda je sve isplanirao*.

Nije ponijela kišobran, *iako je bilo oblačno*.

Izrične rečenice izriču sadržaj glagola mišljenja, osjećanja i govorenja iz glavne rečenice. S obzirom da su vezane za glagole, ove rečenice, prema mjestu uvrštavanja, spadaju u objekatske rečenice. Izrične rečenice mogu imati i atributsko značenje ako je uz glagole gledanja i slušanja naveden objekat. Veznici izričnih rečenica su: *da i kako*.

Primjeri:

Kupio je *šta je želio*. (izrična, objekatska rečenica)

Govorio je *da će uraditi*. (izrična, objekatska rečenica)

Osjećao je *da ju je zavilo*. (izrična, objekatska rečenica)

Sanjao sam drugove *s kojima sam proveo djetinjstvo*.

(izrična, atributska rečenica)

Upitne rečenice sadržajem glavne rečenice sagovornika podstiču da odgovori na pitanje. Ove rečenice uvode se upitnim riječima: *da li, kad, čija, gdje, koji* itd. Upitne rečenice ističu se podizanjem intonacije pri kraju rečenice.

Primjeri:

Pitam se *da li je sretan?*

Kad će ići u grad, nije mi znao reći.

Reci nam je *čiji je razred pobijedio?*

ПРАВОГОВОР (ОРТОЕПИЈА)

ПРАВИЛНО ИЗГОВАРАЊЕ СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА

Правилно изговарање сложених реченица значи научити да писани говор пренесете у усмени. Треба знати правилно прочитати оно што је написано, при чему су коришћени одређен знакови интерпункције, посебно црте, зарези којима су раздвојене реченице унутар сложене, издвојени дијелови унутар једноставне реченице, зарези који одвајају вокатив, знакови на крају реченице (узвичник, упитник, тачка). То је вјештина коју требате савладати, једнако онако како сте савладали читање од спајања слогова у ријечи до цијелих ријечи.

Упута за правилно изговарање сложених реченица:

1. Зарез је мјесто на ком требате на тренутак зауставити читање и спустити интонацију.

2. Црта је ознака за мало дужу паузу, него што је била пауза на мјесту гдје је зарез.

3. Зарез иза вокатива значи треба да промијените интонацију, јер је вокатив падеж за дозивање: *Аида, понеси ми кључеве!*

4. Узвичник, упитник и тачка одређују да ли ћете глас повисити или спустити. Од тога зависи да ли ће вас разумјети и хоћете ли и сами потпуно схватити садржај који читате. Промјеном интонације, висине и јачине гласа, можете да промијените значење исте реченице:

Идем у кино. (констатација – мирним тоном)

Идем у кино! (Узвичник значи да морате да подигнете тон, јер желите то посебно да истакнете.)

Идем у кино? (Упитник означава да ви оваквом реченицом постављате питање, да ли ја стварно идем у кино?)

5. Прво морате једном сами да се упознате са садржајем, да бисте испоштовали правила припреме текста за изражајно читање.

С обзиром на то да је овдје ријеч само о читању једноставних реченица у једној сложеној реченици, довољно је да се уз ово што сте научили подсетите правила писања и употребе знакова интерпункције. О томе сте учили у петом разреду, а у осмом разреду научили сте правила употребе зареза.

PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA)

ZAREZ U JEDNOSTAVNOJ I SLOŽENOJ REČENICI

O zarezima kao interpunkcijskim znakovima učili ste još u petom razredu. Zarez je interpunkcijski znak koji stoji uz rečenicu, a postoje pravopisni znaci koji stoje samo uz riječ. Važno je da ponovite lekcije koje su na početku petog razreda u ovoj knjizi!

U jednostavnim rečenicama, zarezi se upotrebljavaju kod:

1. nabranjanja: Doručkovao je *mlijek*o, *maslac*, *kifle*, *jaja* i *sir*.

2. odvajanja misaonih cjelina unutar proširene rečenice:

Primjer:

Sve je upućivalo na ljeto, toplo i zaljubljeno, otkako sam je sreo!

Uživali smo u prirodi, zelenoj i sočnoj od mirisa i sokova, sve dok ne poče kiša.

3. ispred veznika: a, ali, nego, već.

Primjer:

*Mi mu govorimo, **a** on ne sluša.*

*Rekao je da će doći, **ali** nije došao.*

*Nije došao, **nego** je nazvao.*

*Nije došao, **već** je poslao pismo.*

4. vokativ:

Primjer:

***Vesna**, zalij cvijeće!*

***Djeco**, otvorite sveske.*

*Molim Vas, **učiteljice**, mogu li otvoriti prozor?*

5. apozicija se odvaja zarezom.

Primjer:

Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, ugostit će mnogo turista.

Banju Luku, grad pun zelenila ukrašen Vrbasom, posjetim svake godine.

6. modalne riječi dakle, zaista, vjerovatno, možda, sigurno, uistinu.

Primjer:

*Mislili su, **zaista**, da će uspjeti. Naučio je, **dakle**, dobit će dobru ocjenu.*

*On je, **vjerovatno**, mislio drukčije.*

7. zarezom se odvajaju jednostavne rečenice unutar složene, ako radnja jednostavnih rečenica ide u jednom nizu ili ako su rečenice suprotnog značenja. Primjeri:

Sjeo je za sto, uzeo papir i olovku, zamislio se i počeo pisati.

Rekao mi je, ali je uradio drugačije

Upotreba zareza u složenim rečenicama:

1. Jednostavne rečenice unutar složene rečenice odvajaju se zarezom, posebno ako je glavna rečenica na drugom mjestu, a prva počinje veznikom. Tada znači da su rečenice u inverziji, jer je zavisna rečenica na prvom mjestu.

Primjer:

Iako smo zakasnili, lijepo smo se proveli.

Da sam znao, došao bih na vrijeme.

Ako sam pogriješio, odmah ću se izviniti.

VELIKO SLOVO PONAVLJANJE

UPOTREBA PRAVOPISA I RJEČNIKA STRANIH RIJEČI

U petom razredu učili ste pravila pisanja velikog i malog slova u jednočlanim i višečlanim nazivima. Ponovimo:

Sve vlastita imena dijelimo u dvije velike skupine:

1) jednočlani nazivi (imena ljudi, naroda, stanovnika, imenica Bog, vlastita imena životinja)

2) višečlani nazivi

a) nazivi kod kojih se **sve riječi pišu velikim slovom** (kontinenti, države, naseljena mjesta),

b) nazivi kod kojih se **samo prva riječ piše velikim slovom** (kantoni, praznici, ulice, trgovi, organizacije, institucije, geografski pojmovi, historijski događaji)

S obzirom na to da ste o ovome učili u petom razredu, pa ste ponavljali i u šestom, sve to možete ponoviti i pronaći u ovoj knjizi.

Ostalo je da više se više pažnje posveti razlici u bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku, a u vezi sa pisanjem imenice Banja Luka. Pravopisi ova tri jezika imaju izvjesne razlike, ali i dozvoljenu upotrebu dva oblika: *Banja Luka* i *Banjaluka*.

Pravopis bosanskog jezika navodi oblik *Banja Luka* kao jedino prihvatljiv, pridjev je *banjalučki*, etnik *Banjalučanin*, *Banjalučanka*.

Pravopis bosanskog jezika	
Nominativ	Banja Luka
Genitiv	Banje Luke
Dativ	Banjoj Luci
Akuzativ	Banju Luku
Vokativ	Banja Luko
Instrumental	s Banjom Lukom
Lokativ	o Banjoj Luci

Pravopis hrvatskog jezika navodi kao dozvoljene oblike *Banja Luka* i *Banjaluka*; pridjev *banjolučki* (prema *Banja Luka*) i *banjalučki* (prema *Banjaluka*); etnik *Banjalučanin*, *Banjalučanka* (prema *Banjaluka*), *Banjolučanin*, *Banjolučanka* (prema *Banja Luka*).

Pravopis hrvatskog jezika		
Nominativ	Banja Luka	Banjaluka
Genitiv	Banje Luke	banjaluke
Dativ	Banjoj Luci	Banjaluci
Akuzativ	Banju Luku	Banjaluku
Vokativ	Banja Luko	Banjaluko
Instrumental	Banjom Lukom	Banjalukom
Lokativ	o Banjoj Luci	o Banjaluci

Pravopis srpskog jezika propisuje oblik *Banja Luka* (dat. Banjoj Luci) i (češće) *Banjaluka* (dat. Banjaluci); etnik *Banjalučanin*, *Banjalučanka* (dat.- ki), prema *Banjaluka*; i pridjev *banjalučki* (prema *Banjaluka*), rjeđe *banjolučki* (prema *Banja Luka*)

Pravopis srpskog jezika	Češće	Rjeđe
Nominativ	Banjaluka	Banja Luka
Genitiv	banjaluke	Banje Luke
Dativ	Banjaluci	Banjoj Luci
Akuzativ	Banjaluku	Banju Luku
Vokativ	Banjaluko	Banja Luko
Instrumental	Banjalukom	Banjom Lukom
Lokativ	o Banjaluci	o Banjoj Luci

Da biste provjerili kako se nešto pravilno piše ili značenje neke riječi, važno je znati koristiti rječnike, pravopisne rječnike ili rječnike stranih riječi nekog jezika, enciklopedijske rječnike, i sl. To su knjige koje vam uvijek trebaju biti nadohvat ruke, da budu na vašem radnom stolu. Da biste pronašli neku riječ u rječniku, morate znati tačan raspored slova, abecedni ili azbučni, zavisno od toga kojim je pismom rječnik napisan. Bez poznavanja tačnog rasporeda slova nećete moći naći riječ koju tražite. Stoga, podsjetite se azbučnog i abecednog rasporeda slova. O tome ste učili u petom razredu.

KULTURA IZRAŽAVANJA

PRIČANJE O STVARNOM ILI IZMIŠLJENOM DOGAĐAJU S OPISOM I DIJALOGOM

O pričanju događaja i pripremi za pričanje učili ste u petom, a zatim u šestom razredu. Predlažemo vam da ponovite šta ste tada učili.

Ove godine, prepričavanju događaja trebate dodati opise i dijaloge. Dijalog je razgovor između dvije osobe.

U toku pričanja događaja, uvodeći dijalog, vi ćete dati živost priči, učiniti je interesantnijom i oživjeti događaj kao da se ponovo dešava pred vama. Ne zaboravite, vi niste sudionik u tom događaju, vi to posmatrate. Doživljaj je ono što ste vi doživjeli i pričate o tome.

ZADATAK:

Ispričajte događaj koji se desio, a koji ste vidjeli, sa svim detaljima, razgovorom kojem ste prisustvovali. Napomena: ne zaboravite označiti navodnicima tuđe riječi, razgovor prenosite dosljedno kako je neko govorio.

RASPRAVE O AKTUELNIM PROBLEMIMA

Razgovarati, voditi rasprave, debate o nekim temama je nešto što ste već učili u školi, možda ste i učestvovali u nekim debatama, možda čak bili i na takmičenjima. Takva takmičenja pokazala su koliko uspješno vaši vršnjaci, a i vi, sigurno, možete raspravljati o nekim aktuelnim temama, argumentovano, sa iznošenjem činjenica zašto je nešto dobro ili zašto nešto nije dobro. To znači rasprava. Rasprava podrazumijeva iznošenje činjenica, potvrdu da je ono što ste rekli tačno. Za kvalitetnu raspravu ili debatu potrebno je dobro se pripremiti.

Priprema za raspravu (debatu):

1. Izaberite temu o kojoj želite raspravljati, ili vam je tema već zadata.
2. Informirajte se! Prikupite što više informacija. Informacije rasporedite od bitnih ka manje bitnim.
3. Napravite strukturu izlaganja:
 - uvodni dio, osnovno o temi o kojoj se raspravlja i već iznijeti svoj osnovni stav koji ćete kasnije zastupati i braniti jakim argumentima.
 - suštinski dio, razrada, u kojem ćete iznositi jedan po jedan argument zašto smatrate da je vaš stav ispravan; ali i iznijeti argumente koji oslikavaju i negativne strane tog mišljenja;
 - zaključak.
4. Pripremite se za završnu riječ, zaključak.
5. Izlaganje mora biti jasno, sadržajno, objektivno, bez emocija. Ma koliko vaš sagovornik u raspravi ili debati bude jak, agresivnog nastupa, vi morate zadržati prisebnost, emocije potpuno isključiti, iznositi samo spremne argumente.
6. Uvijek pažljivo slušajte sagovornika i bilježite sve što smatrate da je bitno, da biste mogli dati jake kontra-argumente.

МЕДИЈСКА КУЛТУРА

ИНТЕРНЕТ

О интернету знате много! Користите га свакодневно, олакшава нам долажење до информација, умрежава људе, повезује људе, користи се и приватно и пословно, невјероватно олакшава свакодневицу. Скоро да је незамисливо живјети без коришћења свих погодности које нуди интернет. Овом приликом задатак је да вас упутимо на правила коришћења интернета, прије свега, у комуницирању.

1. Поштујте правописна правила и када пишете кратке поруке, информације које стављате доступним свима. Користећи друштвене мреже, онлајн комуникацију, представљате се у јавном комуницирању и није важна само информација коју желите да пренесете. Важно је како је то написано. Пазите на правописна правила, правописне, граматичке и стилске грешке. Никада не бирајте грубе ријечи и ружне изразе.

2. Не претјерујте са знаковима за изражавање емоција и расположења смајле (smile)! Ако се питате како су настали, можете да погледате на интернету, на википедији (wikipedia). Интересантно је знати да су ови знакови почели да се користе већ од давне 1881. у америчком сатиричном магазину Puck, а од 1982. предложени су за

редовну употребу. Сада их има разних, бескрајно много, толико да не можете да одолите, а да их не користите. Међутим, ти знакови за изражавање расположења не могу да замијене љепоту ваше искрене ријечи. Ниједна виртуелна порука коју је неко други осмислио, ма колико технички лијепо изгледала, не може да дирне особу којој је намијењена, иако, чињеница је, може да пренесе вашу емоцију. Научите се да преносите своје емоције својим ријечима. То је тешко, али вриједи!

3. Све што једном ставите доступним јавности, остаје забиљежено. Пазите како желите да се представите. И будући професори, пријатељи и послодавци могу да виде нешто што не желите да виде, јер неки текст или фотографија не представљају вас онако како желите.

4. У току школовања користите и користите интернетске базе података које су доступне из цијелог свијета. Све што преузмете и желите да користе, не смијете да преузimate а да не наведете извор, тј. страницу с које сте нешто узели, чији је текст, итд. То је кажњиво, то је крађа. Не смијете да узimate туђи текст и да га представљате као да је ваш, па ни само дио нечијег текста.

5. Интернет користите када вам треба, нека вам буде олакшица у учењу, послу и комуникацији, али не смије да постане једина комуникација са свијетом. То је виртуелна стварност. Дружите се, бавите се спортом, будите у природи, разговарајте с пријатељима и родитељима. Радујте се реалном животу и сваком јутру, заспите задовољни даном који је прошао, искористите сваки тренутак!

NAGLASAK

Akcent(a)t ili naglasak je isticanje jednog sloga u riječi bilo jačinom bilo jačinom i visinom glasa. Acenat u našem jeziku karakterizira i jačina i visina izgovorenog sloga na kojem se nalazi. Visina izgovora čini tonsku komponentu jer može da raste ili pada pa se akcentat u našem jeziku naziva melodijskim. U većini drugih jezika akcentat nema tonske komponente i naziva se ekspiratornim.

Naš jezik ima muzikalne akcente, što znači da se ostvaruju podizanjem i spuštanjem visine tona. Od slavenskih jezika muzikalne akcente ima još samo slovenski, dok makedonski, bugarski, ruski, ukrajinski, bjeloruski, češki, poljski. Neki veliki svjetski jezici kao što su engleski, francuski, njemački, španski, pa čak i italijanski, imaju dinamičku akcentuaciju koja ima izrazito snažan govor slogova pod akcentom.

Melodija, odnosno, naglasak je ono po čemu se prepoznaju jezici, po čemu se prepoznaju govornici istog jezika, ali iz različitih krajeva.

Prema mjestu u riječi, akcenti mogu biti:

- **slobodni**, kad mogu stajati na svakom slogu (kao u talijanskom jeziku),
- **ustaljeni**, kad uvijek stoje na određenom slogu višesložnih riječi (npr. u češkom, slovačkom i mađarskom – na prvom, u francuskom i turskom – na zadnjem, u poljskom – na predzadnjem, tj. drugom od kraja, u makedonskom – na trećem od kraja) i
- **pomični**, kad mogu mijenjati mjesto, kako je u našem jeziku (npr. u promjeni riječi: lijek – lijè-kovi, zèmlja – zemáljā, sèstra – sestárā ili pri preskakanju na proklitiku: kuća – ù kuću i sl.).

Pošto je akcenat vezan za slog, a slog može biti kratak ili dug, akcenat od sloga dobiva treću komponentu – kvantitet. Tri komponente našeg akcenta otvorile su mogućnost za četiri akcenatske jedinice. One se među sobom razlikuju po trajanju i tonu, tako da razlikujemo kratke od dugih, i silazne od uzlaznih, odnosno:

kratkosilazni (kŭća) od kratkouzlaznog (sèstra)

dugosilazni (sŭnce) od dugouzlaznog (rúka)

Uz četiri akcenta, akcenatski sistem čini još postakcenatska dužina (–) gen. jd. žènē, instr. jd. žènōm, gen. mn. žénā

PRAVILA STANDARDNE AKCENTUACIJE

1. silazni akcenti stoje samo na prvom slogu višesložnih riječi: *nèbo, kŭća, mŭsliti, ràdovati se, sŭnce*;
2. jednosložne riječi imaju samo silazni akcent:
3. uzlazni akcenti stoje na svim slogovima višečlanih riječi, osim zadnjega: *nòga, vòda, pèro, sèlo, širina, dubina, gláva, hvála, hváliti, zahváliti, zahvaljívati, preváliti, prevaljívati*;
4. na zadnjem slogu ne stoji nijedan akcenat (s izuzetkom nekih riječi stranog porijekla, kao što su *bicikl, fascikl* i sl.)
5. Postakcenatske dužine stoje poslije akcenta: *sjèdīm, spāvām, krompírā, jàbŭkā* itd.

Postakcenatske dužine redovno se javljaju:

- u genitivu i instrumentalu singulara imenica ženskog roda na e- deklinacije;
- u genitivu plurala imenica sva tri roda,
- u nastavcima svih oblika imperfekta (u 1. licu jednine na zadnjem, u ostalim licima na predzadnjem slogu): *čitāh, čitāše, čitāše, čitāsmo, čitāste, čitāhu*
- u glagolskom prilogu sadašnjem (na predzadnjem slogu): *čitajŭći, pišŭći*;
- u padežnim nastavcima u promjeni pridjeva – kod određenog vida u cijeloj paradigmi: *dòbrī, dðbrōg(a), dðbrōme...*

- u nastavcima komparativa (i superlativa): jačī, nājjačī, ljěpšī, nājljepšī...

Riječi bez akcenta (atone)

Postoje riječi koje nemaju vlastiti akcent. One se zovu atone i izgovaraju se kao jedna riječ sa riječima koje imaju akcent. Dijele se na:

- proklitike (prijedlozi, veznici i negacije) i
- enklitike (nenaglašeni glagolski i zamjениčki oblici i upitna riječca *li*).

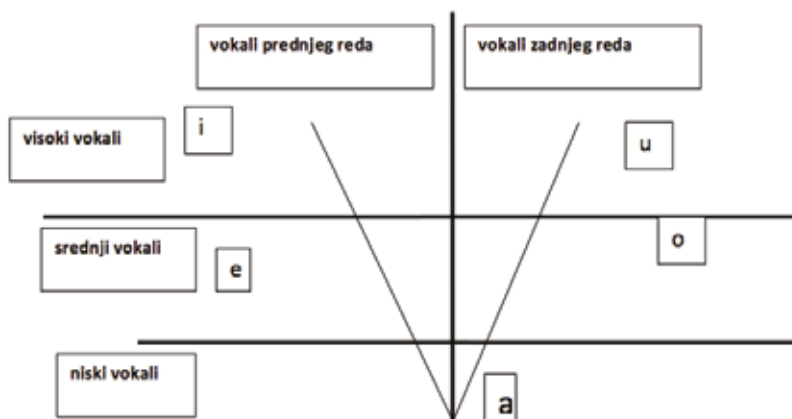
GLASOVNE PROMJENE

PODJELA GLASOVA

Savremeni bosanski, hrvatski i srpski jezik imaju po 30 glasova. Od ukupnog broja glasova, samoglasnika ili vokala ima samo 5 (a, e, i, o, u), a ostalo su suglasnici, ima ih 25. Izuzetak je suglasnik r koji ima dvostruku fonemsku vrijednost: u određenim pozicijama javlja se i u službi vokala: prst, krv, crn, trn, trgovina, zadržavati, itd.

Glasovi se dijele na suglasnike i samoglasnike. Razlika između suglasnika i samoglasnika jeste u tome što su samoglasnici ili vokali nosioci sloga. Broj slogova u riječi zavisi od broja vokala ili samoglasnika.

PODJELA VOKALA ILI SAMOGLASNIKA



Zahvaljujući ovoj shemi, lakše ćete zapamtiti podjelu vokala. S lijeve strane ose su vokali prednjeg reda, a s desne strane ose su vokali zadnjeg reda.

Kao što vidite: visoki su: *i* i *u*;
srednji su: *e* i *o*;
niski vokal: *a*.

Šta znači podjela na niske, srednje i visoke?

To znači koliko je podignut ili spušten jezik prilikom izgovora u odnosu na neutralni položaj. Neutralni položaj je kada je jezik opušten, tj. kad šutimo.

Šta znači podjela vokala na vokale prednjeg i vokale zadnjeg reda?

To znači da prilikom izgovora vokala prednjeg reda, srednji dio jezika malo ide prema naprijed. Prilikom izgovora vokala zadnjeg reda, srednji dio jezika je povučen nazad.

Koja je razlika između samoglasnika i suglasnika?

Vokali nemaju mjesto tvorbe, a suglasnici imaju. To znači da se prilikom izgovora vokala ili samoglasnika govorni organi ne dodiruju, tj. jezik ne dodiruje nepce. Jezik se samo primiče ili odmiče, podiže ili spušta u odnosu na neutralni položaj. Samoglasnici su svi zvučni i nosioci su sloga.

PODJELA SUGLASNIKA

Suglasnici se dijele po mjestu tvorbe, po načinu tvorbe i po zvučnosti.

a) podjela suglasnika po mjestu tvorbe

- 1) dvousnjeni (bilabijalni): *b, p, m*.
- 2) usneno-zubni (labio-dentalni): *v, f*.
- 3) zubni (dentalni): *c, d, s, t, z*.
- 4) nadzubni (alveolarni): *l, n, r*.
- 5) prednjonepčani (palatali): *č, ć, dž, đ, j, lj, nj, š, ž*.
- 6) zadnjonepčani (velari): *g, h, k*.

b) podjela suglasnika po načinu tvorbe:

- 1) eksplozivni ili praskavi ili okluzivi: *b, p, d, t, g, k*.
- 2) strujni ili tjesnačni ili frikativ: *z, s, ž, š, f, h*.
- 3) sliveni ili polupraskavi ili semiokluzivi: *c, č, ć, dž, đ*.
- 4) sonanti: *j, l, lj, m, n, nj, v, r*.

c) podjela suglasnika po zvučnosti

Svaki zvučni glas ima svoj parnjak bezvučni.

Zvučni	b	d	dž	đ	g	z	ž			
bezvučni	p	t	č	ć	k	s	š	c	f	h

Ne treba zaboraviti tri bezvučna glasa koji se ne mijenjaju po zvučnosti, ali utječu na promjenu, to su glasovi: *c, f, h*.

Šta znači podjela po mjestu tvorbe, po načinu tvorbe, po zvučnosti?

To znači na kojem se mjestu u usenoj šupljini dodiruju govorni organi prilikom izgovora glasova. Zato se kaže da suglasnici imaju mjesto tvorbe. Za izgovor glasova *b*, *p* i *m*, spajaju se usne, tj. pregrada vazdušnoj / zračnoj struji nastaje tek na usnama i tako nastaju dvousnjeni glasovi. Tamo gdje nastaje pregrada vazdušnoj / zračnoj struji, tamo nastaje glas, to je mjesto tvorbe.

Podjela suglasnika po načinu tvorbe znači na koji način se pravi pregrada vazdušnoj struji (potpuna, djelimična). Podjela suglasnika po zvučnosti znači da li glasne žice trepere ili ne trepere u odnosu na neutralni položaj.

Zašto treba znati podjelu suglasnika prema navedenim kriterijima?

Zato što se glasovne promjene dešavaju kada se jedan pored drugog nađu glasovi kojima je različito mjesto tvorbe i koji su različiti po zvučnosti. Ne mogu stajati jedan pored drugog ni glasovi koji se već sadrže u nekom ek-splzivnom glasu.

Znači, da bismo znali kako se pravilno nešto piše, moraju se znati glasovne promjene, a da bi se znale glasovne promjene, mora se znati podjela glasova i tačno gdje je mjesto kojem glasu.

PALATALIZACIJA

Prva palatalizacija je glasovna promjena u kojoj zadnjonepčani glasovi **k**, **g**, **h**, ispred vokala prednjeg reda **e**, u vokativu jednine imenica muškog roda prelaze u prednjonepčane parnjake **č**, **ž**, **š**.

Ova glasovna promjena je obavezna:

1. ako je u osnovnom obliku riječi *k*: *junak*, *unuk*, *ruka*, itd., kad se nađe glas **e** pored **k**, uvijek će biti **č**.
 junak + e > *junake* > *junače*
 unuk + e > *unuke* > *unuče*
 ruka + etina > *ruketina* > *ručetina*
2. ako je u osnovnom obliku riječi *g*: *drug*, *bog*, *noga*, itd., kad se nađe glas **e** pored **g**, uvijek će biti **ž**.
 drug + e > *druge* > *družē*
 bog + e > *boge* > *bože*
3. ako je u osnovnom obliku riječi *h*: *duh*, kad se nađe glas **e**, pored **h**, uvijek će biti **š**.
 duh + e > *duhe* > *duše*.

Druga palatalizacija ili **sibilarizacija** je glasovna promjena koja se odvija u dativu i lokativu singulara imenica ženskog roda i nominativu, dativu vokativu, instrumentalu i lokativu imenica muškog roda ispred vokala *i*, kad zadnjonepčani glasovi **k**, **g**, **h**, zbog vokala prednjeg reda, pređu u svoje zubne parnjake **c**, **z**, **s**. Ova glasovna promjena se zove i sibilarizacija, jer nastaju sibilanti, odnosno, zubni glasovi (*c*, *z*, *s*).

Druga palatalizacija ili sibilarizacija je obavezna:

1. ako je u osnovnom obliku riječi *k*: *ruka*, *muka*, *slika*, itd., kad se nađe glas *i* pored **k**, nastaje zubni glas ili sibilant **c**.

ruk + i > ruki > ruka

slik + i > sliki > slici

djevojk + i > djevojki > djevojci

jabuk + i > jabuki > jabuci

2. ako je u osnovnom obliku riječi *g*: *noga*, *snaga*, *njega*, itd., kad se nađe glas *i* pored **g**, nastaje zubni glas ili sibilant **z**.

nog + i > nogi > nozi

snag + i > snagi > snazi

njeg + i > njegi > njezi

3. ako je u osnovnom obliku riječi *h*: *orah*, *trbuh*, *uspjeh*, itd., ispred glasa *i*, od glasa **h** nastaje zubni glas ili sibilant **s**.

svrh + i > svrhi > svrsi

orah + i > orahi > orasi

uspjeh + i > uspjehi > uspjesi

Druga palatalizacija se ne vrši u sljedećim primjerima (navedeni su abecednim redom):

aga – agi, alga – algi, baka – baki, Banjalučanka – Banjalučanki, Bosanka – Bosanki, buha – buhi, crnka – crnki, četka – četki, čoha – čohi, deka – deki, djevojčica – djevojčicin (ne: djevojčičin), droga – drogi, epoha – epohi, frizerka – frizerki, građanka – građanki, guska – guskin, hadžinica – hadžinicin (ne: hadžiničin), Hanka – Hanki, ha- ringa – haringi, Hercegovka – Hercegovki, kocka – kocki, kolega – kolegi, Kostarika, Kostariki, kruška – kruški, kuga – kugi, kuka – kuki, liga – ligi, lutka – lutki, ljuska – ljuskin, mačka – mački, marka – marki, mazga – mazgi, Meho – Mehi, Meka, Meki, Milka – Milki, Mostarka – Mostarki, motka – motki, muha – muhi, Norvežanka – Norvežanki, Olga – Olgi, omega – omegi, ostriga – ostrigi, patka – patki, plavoj- ka – plavojki, pračka – prački, psiha – psihi, Sarajka – Sarajki, seka – seki, seljanka – seljanki, Slovenka – Slovenki, striko – striki, šminka – šminki, Šveđanka – Šveđanki, tačka – tački, tetka – tetki, travarka – travarki, ujko – ujki, vočka – vočki, zeko – zeki, Zeničanka – Zeničanki, značka – znački.

JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO ZVUČNOSTI

Jednačenje po zvučnosti je glasovni zakon po kojem se dva suglasnika različita po zvučnosti ne mogu izgovoriti jedan pored drugoga. Kada se nađu jedan pored drugoga prvi prelazi u svoj parnjak po zvučnosti.

Zvučni	b	d	g	z	ž	dz	đ			
bezvučni	p	t	k	s	š	č	ć	f	h	c

b > p: vrabac > vrapca, hljeb+čić > *hljepčić*.

p > b: ćevap+džija (-džinica) > **ćevabdžija, ćevabdžinica**
(nepravilno: ćevapdžija, ćevapdžinica).

k > g: burek + džija > **buregdžija, buregdžinica**
(nepravilno: burekdžija, burekdžinica).

d > t: pod+pis > **potpis**, sladak > sladka > **slatka**, pod+predsjednik > **potpredsjednik**.

Od ovog zakona nema izuzetaka u jeziku (promjena se dešava samo u govoru).

Pod uticajem ove promjene nastali su oblici riječi:

beskonačan: bez + konačan > bezkonačan > beskonačan

buregdžinica: burek + džinica > burekdžinica > buregdžinica

buregdžija: burek + džija > burekdžija > buregdžija (k > g)

ćevabdžinica: ćevap + džinica > ćevapdžinica > ćevabdžinica

držka: drž(ati) + ka > držka > drška (ž > š)

ishrana: iz + hrana > izhrana > ishrana (z > s)

naručiti: naruč(iti) + ba > naručba > narudžba (č > dž)

ploviti: plovit + ba > plovitba > plovidba (t > d - t je prešlo u d jer se nalazi ispred b)

poljubac: poljub + ci > poljubci > poljupci (b > p)

primijetiti: primijet(iti) + ba > primjetba > primjedba (t > d)

prositi: prosit + ba > prositba > prosidba (t > d)

sladak: slad + ka > sladka > slatka (d > t)

srpski: srb(in) + ski > srbski > srpski (b > p)

vjeriti: vjerit + ba > vjeritba > vjeridba (t > d)

ženiti: ženit + ba > ženitba > ženidba (t > d)

Izuzetak od ovog pravila je da nema promjene po zvučnosti:

- **kada je *d* ispred *s* i *š*** (*predškolski, podšišati, sredstvo, ljudski, gradski*);
- **u složenicama ili u vlastitim imenima** (*Edhem, Nuhbgović, Podhrastovi* – kvart u Sarajevu, *Podhum* – mjesto blizu Konjica, *predturski, postdiplomski, predtakmičenje* itd.).
- ***đ* ispred – *stvo*** se ne mijenja (vođstvo)
- **u stranim riječima** (Vašington, jurisdikcija,...)

JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO MJESTU TVORBE

Prvo ponovite podjelu glasova po mjestu tvorbe!

Samo četiri glasa sudjeluju u ovog glasovnoj promjeni: *s, z, h, n*.

Glasovi *s, z, h* prelaze u svoje parnjake prednjonepčane, kad se nađu ispred nekog prednjonepčanog suglasnika (*č, ć, dž, đ, ž, š, j, lj, nj*) - to je glasovna promjena jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe.

s + prednjonepčani: miris + ljav - mirišljav

z + prednjonepčani: mlaz + njak - mlažnjak

h + prednjonepčani: prah + njav - prašnjav

Djelovanjem ove zakonomjernosti nastale su riječi: *pažnja, nošnja, oraščić, piščev*.

Do jednačenja neće doći:

- u složenicama (izljubiti, iznjihati, iznjedriti)
- u riječima kada je *lj* i *nj* nastalo jotovanjem od jata (*ě*) (sljez, Snježana, Snješko, Sljeme..), ali je: *mlačnjak!!*

Jednačenje po mjestu tvorbe zahvatilo je i alveolarni suglasnik *n*. Kad se našao ispred dvousnenog *b* ili *p*, nije se mogao ostvariti kao zubni pa je prešao u sebi najbliži dvousnjeni *m*:

stan + beni - stambeni

zelen + bać - zelembać

stran + putica - stramputica

Ni od ove promjene nema izuzetaka u jeziku, ali se ona ne prikazuje uvijek u pisanju. Tako se piše *vanbračni, vanblokovski, jedanput* iako se *i* u ovim riječima *n* izgovara kao *m*.

GUBLJENJE SUGLASNIKA

1. Kad se **d** ili **t** nađu u ovakvoj poziciji (između navedenih glasova), uvijek se gube!

Z, S, Ž, Š + D, T, + B, K, J, V, L, R, LJ, M, N, NJ

Mast+na > mastna > masna (sirnica, ali burek je *mastan!*)

Radostan, častan, bolestan, slastan, ali je u ženskom rodu bez glasa *t*: *rado-sna, časna, bolesna, slasna*.

2. **d i t se gube ispred slivenih u kojima se sadrže:**

zadat + *ci* > zadatci > **zadaci**; početci > počeci; **izuzetci** > izuzeci; napitci > **napici**; nadčovjek (a ne: natčovjek); sudci > **suci** (Ovo pravilo se dosljedno primjenjuje u bosanskom standardu. U hrvatskom jeziku ostaje *t*: *zadatci*. U srpskom i bosanskom jeziku *t* se gubi: *zadaci*.)

3. Dva ista glasa ne mogu stajati jedan do drugog:

bez+zvučni > bezzvučni > bezvučni

bez + zakonje > bezzakonje > bezakonje

4. **d i t** ne pišu se ispred sufiksa – ština

neimat + ština – neimaština

bolest + ljiv – bolešljiv

Izuzeci:

1. superlativ pridjeva: *najjači, najjasniji, najjedriji*

2. složenice: *vannastavni, nuzzarada*.

3. Imenice u religijskoj sferi: *Muhammed a.s.*

4. u pridjevima tvorenim od imenica na *-st*: *protestni; -stk, -ist, -stlj* (popustljiv).

Kad je dozvoljeno pisati dva ista glasa jedan do drugog? Obavezno se pišu dva glasa ista glasa u sljedećim riječima:

najjači, najjasniji, vannastavni, kooperativan, koordinate, zoološki vrt, plavo-ok, ljepook, neemotivan, neefikasan, neekonomičan i sl.

PRELAZAK GLASA L U GLAS O

Prelazak glasa *l* u *o* se odvijao u prošlosti kao zakon, bez izuzetka, kada se *l* našlo na kraju sloga. Danas je ova promjena dosljedna samo kod imenica muškoga roda na *-lac* u kojem je *a* nepostojano (gledalac –gledaoca) i događa se u svim padežima osim nominativa jednine i genitiva množine: *gleda-lac*, *gledal-ca* – *gledao-ca*, *gledaocu*; *gledaoci*, *gledaocima* itd. U nominativu jednine i genitivu množine *l* nije na kraju sloga te se ne mijenja: *gleda-lac*, *gleda-laca*.

O ovome treba voditi računu jer je nedopustivo promjenu vršiti u nominativu singulara i genitivu plurala, odnosno pogrešni su oblici tipa: *posjetioc*, *gledaoc*: *bio je jedan posjetioc*, ili bilo je mnogo *posjetioca*. Kod imenica s *l* na kraju ova promjena se dogodila samo u nominativu: *sto*, *vo*, *go*, što se vidi iz oblika za druge padeže: *stola*, *stolu..*, *vola*, *volu..*, *gola*, *golu*. Ove imenice mogu zadržati ovo *l* i u nominativu: *stol*, *vol*, *gol*.

NEPOSTOJANO A

Nepostojano *a* je ono *a* koje se javlja u osnovnom obliku neke riječi, a izostaje u nekim drugim. Takvo *a* srećemo kod:

1) imenica muškog roda na *-ak* i *-ac*, tipa: *stalak*, *mačak*, *vrabac*, *lovac*. Ono se javlja još samo u genitivu množine: *stalaka*, *mačaka*; *vrabaca*, *lovaca*, dok u ostalim padežima nestaje: *stalku*, *mačku*, *vrapcu*, *lovcu*; *stalci*, *mačci*, *vrapci*, *lovci* itd.

2) kod pridjeva u nominativu jednine muškog roda: *gorak*, ali *gorka*, *gorko*; *sladak*, ali *slatka*, *slatko*,

3) u glagolskom pridjevu radnom muškog roda: *rekao*, ali *rekla*, *reklo*, itd.,

4) kod pridjevskih zamjenica: *takav*, *takva*, *takvo*; *nekakav*, *nekakva*, *nekakvo*, itd. Ostale kategorije izostaviti jer je u njima *a* naknadno dodavano radi lakšeg izgovora).

IJEKAVSKI IZGOVOR

Nekada je u našem jeziku postojao glas koji se bilježi znakom *ě* i koji se zove jat. Ovaj glas vremenom je dao različite reflekske u našim govorima:

a) *-ije* i *-je*

b) dugo *ē* i kratko *-ě*.

c) dugo *ī* i kratko *-ĩ*,

Tako su razvijena tri izgovora: ijekavski ekavski i ikavski. Prva dva su postali izgovori standardnih jezika. U Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj ijekavski, a u Srbiji ekavski. Ikavski izgovor ostao je obilježje nekih narodnih govora u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Ijekavski izgovor regulisan je u pet pravila:

1. **dugo ě > ije**: *mlijeko*, *bijelo*, *lijepo*, *korijen*, *pripovijetka*.

Prvo pravilo: riječi koje dugi *jat* (dugo *ē*) u ijekavskom izgovoru imaju dvosložni refleks (*ije*) – *mlijeko, bijelo, cvijeće* itd.

2. **kratko ě > je:** *djeca, ljepota, cvjetovi, zvjezdica, rječnik, pripovjedaka*.
Drugo pravilo: kada je kratki *jat* (kratko *e*), onda je ijekavski oblik samo s je: *djeca, cvječara* itd.

3. **dugo ě > je:** (Napomena: ovi oblici izgovaraju se s dugim *ě*, ali se pišu samo sa *je*!)

a) *razmještanje, namještati, odmjerati, odmjeranje, zasjedanje, zasjedati*;

b) u oblicima: ponedjeljak > g. jd. *ponedjeljka*, medvjeda > g. mn. *medvjeda*, gorjeti > gl. svrš. *gorjevši*

4. **ě > je/e:** *grjehota, grješka* u bosanskom i hrvatskom jeziku; *grjehota, greška* u bosanskom i srpskom jeziku;

5. **ě + o, j, lj > i:** htěo > *htio*, volěo > *volio*, želěo > *želio*; grějna > *grijna* (sezona), sějati > *sijati*, grějalica > *grijalica*; bělěška > *bilješka*.

SULASNIK H

Ovaj glas je karakterističan, pored ostalih svojih osobina, i po sljedećem:

1. Glas *h* nema svog zvučnog parnjaka, kao ni *f*, ni *c*. Svi ostali suglasnici su u paru, tj. svaki zvučni suglasnik, ima svoj parnjak bezvučni.

2. Jedini je strujni suglasnik među zadnjonepčanim, pored suglasnika *k* i *g* koji su eksplozivni. To znači da je najmanje otpora vazdušnoj / zračnoj struji prilikom izgovora glasa *h*. Zbog njegovog slabog izgovora, često se prave greške u i govoru i u pisanju. Izgovara se gdje ne treba, kao, naprimjer, u riječima *halat, havaz*, a zaboravlja se napisati gdje je obavezno: *ja bih, reko h, mojih* roditelja, plavih očiju, prvih kiša i sl.

Bosanski jezik	Hrvatski jezik	Srpski jezik
hamajlija	hamajlija	amajlija
haos	kaos	haos
hemija	kemija	hemija
heretik	heretik	jeretik
historija i istorija	historija	istorija
hrđa, hrđati	hrđa, hrđati	rđa, rđati
hrvač, hrvanje, hrvati se	hrvač, hrvanje, hrvati se	rvač, rvanje, rvati se
lahko i lako	lako	lako
mehko i meko	meko	meko
promaha i propuh	propuh	promaja i propuh
snaha	snaha	snaha i snaja
vihoriti se	vijoriti se i vioriti se	vijoriti se

3. Razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika su najveće kod upotrebe, tj. pravila pisanja glasa *h*. Navedeni su neki karakteristični primjeri razlike upotrebe glasa *h*.

JEZIK KAO SREDSTVO KOMUNIKACIJE

Језик је веома сложен систем знакова (с правилима за њихов избор, комбиновање и употребу) помоћу којих се људи у одређеној друштвеној заједници међусобно споразумијевају, исказују једни другима своје мисли и осјећања и обиљежавају се као припадници управо те заједнице, или пак ове или оне друштвене групе у оквиру ње.

Језик има три своје основне функције. То су:

- 1) комуникативна (споразумијевање, најважнија функција);
- 2) експресивна (изражавање мисли и осјећања, умјетничка функција);
- 3) симболичка (обиљежје припадности једној групи).

Стандардни језик је онај којим комуницирамо у школи, који слушамо на телевизији, језик који се употребљава у званичној комуникацији. Обавезно има договорена и утврђена правила, по чему се разликује од свакодневнoг, разговорног језика. **Обиљежја стандардног језика:**

1. Стандардни језик има јасна и обавезујућа правила.
2. Да би један језик постао стандардни језик треба да има: правопис, граматику, рјечник и термилошке стандарде.
3. Сваки стандардни језик дозвољава настајање нових ријечи, као и унос ријечи из других језика.
4. Стандардни језик присутан је у званичној употреби, у медијима (телевизија, радио, штампа), службена комуникација, у школи итд.
5. Стандардним језиком служе се сви образовани људи у говору и писању.

Књижевни језик је језик књижевности, културног стваралаштва и писмене комуникације. Књижевни језик почиње онда кад неки народ добије своје писмо. На нашим просторима је то било прије 1100 година. **Обиљежја књижевног језика:**

1. Основица књижевног језика је народни говор.
2. Није имао систематски изграђену, договорену и утврђену норму: графију (слова), правопис, граматику, рјечник.
3. Није био до краја прописан, него се формирао спонтано.
4. Степен уједначености језичких особина знатно већи него у народном говору.

Народни језик је скуп свих народних говора или дијалеката који су слични по неким својим битним карактеристикама. Основно обиљежје народног језика јесте његова неуједначеност. Народ у различитим крајевима различито говори.

Дијалек(а)т је народни говор или група говора обједињених неким заједничким особинама. Ми говоримо штокавским дијалек-том. То је говор једног краја, неуједначен је (на подручју једног језика различито се говори).

ТВОРБА РИЈЕЧИ

Морфологија је дио науке која се бави класификацијом, структуром и творбом ријечи. Основна јединице њеног проучавања су морфеме. То су најмање јединице језика које имају значење. Дијеле се на: **коријенске и деривационе морфеме**.

1. **Коријенски морфем** или коријен ријечи је основни морфем. Он носи лексичко значење ријечи. Може сам бити ријеч, нпр. пас – домаћа животиња, али служи и као основна ријеч за творбу нових ријечи – твореница.

2. **Деривациони морфеме** служе за творбу нових ријечи. Додају се на морфолошку основу и модификују њено значење. Дијеле се на префиксе и суфиксе.

Када се нова ријеч изводи додавањем префикса, кажемо да се ради о **префиксалној творби**: *пред+ услов – предуслов, под+зид – под-зид, за+рад – зарада*, а кад се то чини додавањем суфикса, кажемо да је то **суфиксална творба**: *ред+ар – редар, разред+ник – разредник, пут+ања – путања*. Нове ријечи настају префиксалном-суфиксалном творбом ако се изводе и префиксом и суфиксом: *у+пут+ница – упутница, пре+воз+ник – превозник*.

Низ ријечи које имају заједнички коријен, творбено су повезане, називамо **творбена породица**: вјетар – провјетрити, завјетрина, вјетровит, итд. Заједничко у наведеним примјерима је ријеч вјетар.

У творбеној породици јавља се исти коријенски морфем:

рука, рукохват, руковати, наруквица, рукавица – коријен је рук-.

PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA)

VJEŽBANJE IZGOVORA S NAGLASKOM NA AKCENTNE OSOBINE

Ako zamijenimo naglasak u riječi, može se promijeniti i značenje. Pokušajte pravilno pročitati istaknute riječi. Ako niste sigurni, obratite pažnju na značenje riječi u zagradi.

- *grād* (led, tuča) i *grād* (veće naseljeno mjesto),
- *pās* (domaća životinja) i *pās* (pojas),
- *lūk* (povrtnarska biljka) i *lūk* (dio krive linije i primitivno oruđe za bacanje strijela),
- *skûp* (više osoba ili predmeta na jednom mjestu) i *skûp* (koji nije jeftin),
- *nalâgati* (nagomilati laži) i *nalágati* (davati naloge),
- *râvan* (ravnicu) i *râvan* (koji je bez izbočina),
- *râdio* (aparatus) i *râdio* (obavljao posao);
- *hâla* (dvorana) i *hâla* (tur. zahod, nužnik),
- *kûpiti* (skupljati, podizati sa tla) i *kûpiti* (plaćati novcem),
- *štédite* (imperativ) i *štédite* (prezent),
- *bez učitelja* (jednog) i *bez učiteljā* (više njih),
- *göre* (suprotno od dolje) i *gõrē* (lošije);
- *mlâda* (koja nije stara) i *mlâdā* (nevjesta),
- *s kûmom* (muškarac) i *s kûmōm* (žena), itd.

PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA)

REČENIČNI I PRAVOPISNI ZNAKOVI (PROŠIRIVANJE I VJEŽBANJE)

Pomoćni znaci u pisanom tekstu dijele se na:

1) Interpunkcijske znaci (stoje uz rečenicu): zarez, tačka, tačka i zarez, dvotačka, navodnici, crta, zagrada, upitnik, uzvičnik.

Zarezom se odvajaju riječi, skupovi riječi i rečenice u okviru složene rečenice, kada nisu smislaono u tijesnoj vezi. **Zarez se upotrebljava za odvajanje dijelova rečenice:**

a) u nabrananju ili kad stoje naporedo: *On je odgojen, pristojan i kulturn. Kupio je i jabuka, i krušaka, i šljiva i odnio kući.*

b) u nizanju sintagmi: *Njegove kvrgave ruke, njegove nježnoplave oči, nisu ulijevale sigurnost. Preda mnog nije stajao dječak, nego odrastao čovjek.*

c) umetnuti dijelovi, apozicija, objašnjenje: *Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine, bio je domaćin XIV zimskih olimpijskih igara.*

d) vokativ, modalne riječi i izrazi, uzrečice: *Konobar, donesite račun! Mislio sam, međutim, da ništa ne kažem. Radujem se, zaista, tvom uspjehu. On je, ovaj, rekao da nije znao.*

e) prilikom navođenja mjesta uz označavanje datuma: *Sarajevo, 18. februar 2011; Mostar, mart 2008.*

Zarez se ne stavlja:

a) kada više atributa stoje naporedo uz imenicu i zajedno određuju sintagmatsku cjelinu: *lijep sunčan proljetni dan;*

b) ako se želi istaći povezanost: *I jabuke i kruške i šljive su dobro rodile ove godine;*

c) zadnji atribut u nizu ispred sastavnog ili rastavnog veznika: *Poželio je čisto, vedro i sunčano nebo.*

d) kad se značenje nekog pridjeva ili broja jedan pojačava pridjevom izvedenim od iste osnove: *Nosio je pun puncat cekere. Nisam izostao ni jednog jedinog časa.*

Zarez se upotrebljava između rečenica unutar složene rečenice:

a) Suprotne, isključne i zaključne rečenice se odvajaju zarezom: *Rekao je, ali nije došao. Svi sjede, samo on hoda. Naučio sam, sigurno ću dobiti dobru ocjenu.*

b) Sastavne i rastavne rečenice u nabranjanju: *Sjedi, čita, puši i nogom kucka o sto. Ili je donio, ili je zaboravio, ili je rekao da će donijeti sljedeći put.*

c) Nezavisne rečenice u nizu, osim posljednje koja se veže sastavnim veznikom: *Razmišlja, hoda i češe se po bradi.*

d) Kada glavna rečenica dođe na drugo mjesto, a zavisna na prvo, tj. rečenice u inverziji, obavezno se odvajaju zarezom: *Da sam znao, ja bih rekao.*

e) Zarezom se odvajaju umetnute rečenice: *Trčao je prema nama, kao da nas želi stići, i neočekivano se zaustavi pored njihove kuće.*

f) Zarezom se odvajaju apozitivne rečenice: *Gledao je Drinu, čija voda zapljuskuje zelene obale.*

Zarezom se ne odvajaju zavisne rečenice, kad je glavna rečenica na prvom mjestu.

a) objekatske rečenice: *Donio je šta sam mu i rekao.*

b) izrične: *Zamolio je da kupi sladoled.*

c) zavisno-upitne: *Pitao me jesam li stigao.*

d) načinske: *Uradio je kako sam mu rekao.*

e) vremenske: *Vidjeli su se kad su htjeli.*

f) mjesne: *Šetali su gdje je bilo manje ljudi.*

g) namjerne: *Otišao je da posjeti druga.*

- h) uzročne: *Okliznuo se jer je bilo moko.*
- i) posljedične: *Vikao je jako da ga je grlo zaboljelo.*
- j) atributske: *Kupio je sat koji sam mu rekao.*

Tačkom se označava kraj potvrdne i odrične rečenice. Npr. *Kupio je knjigu. Nije kupio knjigu.* Tačka se ne stavlja: a) iza naslova, ako u istom redu ne slijedi tekst, b) iza potpisa.

Interpunkcijski znak tačka i zarez upotrebljava se:

- a) prilikom nabiranja više grupa riječi;
- b) između dijelova rečenice sa istim značenjem, kao i između skupova od više rečenica u okviru jedne velike složene rečenice;
- c) kad se želi posebno istaći odvojenost između dijelova u rečenici;
- d) u nabranju, između dijelova koji započinju slovima (abecednim ili azbučnim redom), brojevima, crticama i sl.

Interpunkcijski znak dvotačka (dvije tačke) upotrebljava se:

- a) ispred nabiranja, nizanja podataka, detaljnijeg objašnjenja
- b) ispred upravnog govora: *Rekao je: „Kupi novine!“*

Interpunkcijski znak navodnici se upotrebljavaju:

- a) u navođenju tuđih riječi, citata, upravnog govora
- b) kada se riječima daje posebno značenje
- c) kad se pišu naslovi knjiga, časopisa, umjetničkih djela, nazivi ustanova.

Pravila pisanja navodnika:

- a) Ako se citira u cjelini nečiji tekst, navodnici se stavljaju iza nekog drugog rečeničnog (interpunkcijskog) znaka: *„Rekla je da će doći i ona!“*
- b) Ako se navodi samo dio teksta, onda se navodnici stavljaju ispred drugog rečeničnog znaka: *Napisao je da će ga, „sigurno, jednom sresti“, pri čemu je mislio na njihov raniji dogovor.*
- c) Ako se navedeni upravni govor prekida nekim objašnjenjem, pa se nastavlja, onda se bilježi na sljedeći način: *„Nemojte žuriti“, kritikovao ih je, „nikad nećete da uradite kako vam kažem“!*
- d) Umjesto dvostruke upotrebe navodnika, koriste se polunavodnici, koji se označavaju s jednom kosom crtom u gornjem dijelu: *„Kako: ‘Niko nije kriv!’ Neko je to morao uraditi!“*

Crta se upotrebljava kada se nešto želi posebno odvojiti, umetnuti, dodatno objasniti ili jače istaknuti.

Zagrada se upotrebljava kad misao u rečenici zahtijeva umetanje dodatnog objašnjenja ili kao dodato objašnjenje.

Upitnik, znak pitanja, se stavlja iz upitnih rečenica. Npr.: *Jesi li kupio knjige?*

Uzvičnik se stavlja na kraju uzvične rečenice. Njime se upućuje čitalac na pojačane emocije u tekstu i signalizira da na taj elemenat u značenju treba obratiti pažnju. Piše se iza vokativa i imperativa: *Sanja, ostavi sestru na miru! Pazi, auto!*

2) Pravopisni znaci (stoje uz riječi): tačka, dvotačka, tri tačke, crta, crtica, zagrada, zvjezdica, apostrof, akcenatski znaci, znak jedna- kosti, znaci porijekla (> i <).

Za razliku od rečeničnih (interpunkcijskih) znakova koji se vežu za rečenicu, pravopisni znaci služe za obilježavanje pojedinih riječi. To su: *tačka, dvotačka, tri tačke, crta, crtica, zagrada, zvjezdica, apostrof, akcenatski znaci, znak jednakosti, znaci porijekla*. Neki pravopisni znaci se podudaraju s interpunkcijskim znacima, ali samo po funkciji, ne po značenju.

Tačka se upotrebljava:

- a) iza skraćenica: *itd., sl., i dr.*
- b) iza rednih brojeva kada su napisani arapskim brojkama (ciframa): *1. (prvi), 2. (drugi), 3. (treći)* itd.
- c) iza rednih brojeva kada su napisani rimskim brojkama (ciframa) i označavaju redni broj poglavlja, odjeljka u knjizi: *I. Pravopisni znaci; II. Interpunkcijski znaci* itd.

Tačka se ne upotrebljava:

- a) iza rednih brojeva kada su napisani rimskim brojkama (ciframa), osim kada označavaju broj poglavlja;
- b) kada iza rednog broja piše neki drugi pravopisni znak: (2000-2007).

Dvotačka (dvije tačke) čita se i znači prema, upotrebljava se:

- a) uz objašnjenja porijekla riječi i oblika u gramatikama, kao u sljedećim primjerima: Novotravnčanin (: *Novi Travnik*), čaršijski (: *čaršija*), hemijski (: *hemija*), komšijski (: *komšija*), itd.
- b) između brojeva: *3 : 2* (rezultat takmice).

Nekoliko tačaka (tri tačke), piše se umjesto ispuštenog ili preskočenog dijela teksta i nedovršenog teksta:

Došao je kasno, večerao, ... i uzeo knjigu.

Na sastanak su došli: Dino, Selma, Maja, Amra, Lenka,

Miki, Muhamed...

Velike bosanskohercegovačke rijeke su: Una, Vrbas, Bosna, Drina, Neretva, ...

Crta kao pravopisni znak, koristi se u nekoliko slučajeva:

- a) između brojeva i znači do:
radno vrijeme od 8.00 do 16.00 sati ili 8.00 – 16.00 sati.
- b) između naziva mjesta označava udaljenost:
Autoput Sarajevo – Zenica; putovanje Bihać – Sanski Most – Ključ Mrkonjić Grad – Novi Travnik
- c) između pojmova ili imena koja su u nekoj vezi:
Sarajevo – Innsbruck – Coventry – Magdeburg – Friedrichshafen – Napoli – Bursa – Wolfsburg – Calgary – Venezia – Ancara – Budapest – Stockholm (gradovi pobratimi sa Sarajevom)
- d) između imena više autora jedne knjige: *Jahić–Halilović–Palić*

Crtica se koristi u sljedećim slučajevima:

- a) kod pisanja polusloženica:
spomen-park, sahat-kula, Mehmed-beg, Husein-kapetan,
- b) između dvostrukih prezimena: *Nasiha Kapidžić–Hadžić,*
- c) kod rastavljanja riječi na slogove i rastavljanja riječi na kraju reda: *pis-mo, tač-ka, stak-lo, sta-lak, te-le-vi-zi-ja* i sl.
- d) kad se prvi dio polusloženice piše brojem: 25-godišnjica (čita se dva-desetpetogodišnjica), 8-godišnji (čita se: osmogodišnji), 80-ih (osam-desetih godina),
- e) kad se dodaje padežni oblik uz skraćenicu: *UN-a, UNICEF-a* itd.

Zagrada kao pravopisni znak koristi se u slučajevima kada se neka riječ upotrebljava u dva oblika koji se razlikuju samo u jednom glasu, taj glas je u zagradi: *perfek(a)t, subjek(a)t, akcen(a)t* i sl.

Zvezdica ili asterisk (lat. asteriskus < grč. asteriskos) služi za:

- a) obilježavanje pretpostavljenih riječi i oblika u lingvističkoj obradi teksta
- b) za upućivanje na bilješku ispod teksta (na fusnote).

Apostrof se stavlja se na mjesto izostavljenog glasa: al', da l'.

Ne upotrebljava se:

- a) na kraju krnjeg infinitiva ili gl. priloga sadašnjeg jer oblici bez *-i* nisu pravilni: *sjedit, čitat*. Pravilno je: *sjediti, čitati; sjedeć, čitajuć ne nego sjedeći, čitajući.*
- b) umjesto samoglasnika koji se izostavlja u govoru zbog jednačenja i sažimanja samoglasnika: *čito, piso, čeko, reko*. Pravilno je: *čitao, pisao, čekao, rekao.*

- Akcentat (naglasak)** – za obilježavanje akcenata postoje akcenatski znaci:
- kratkosilazni – (označava se sa dvije kratke linije nagnute na lijevu stranu) – *kŭća*
 - kratkouzlazni – (označava se sa jednom kratkom linijom nagnu tom na lijevu stranu) – *sèstra*
 - dugosilazni – (označava se jednom kratkom linijom savijenom kao luk) – *sŭnce*
 - dugouzlazni – (označava se jednom dužom linijom nagnutom na desnu stranu) (*dúga*)
 - postakcenatska dužina – (označava se jednom ravnom linijom) – *čitajŭći, čitām,*

Akcentatski znaci se upotrebljavaju:

a) za označavanje akcenta u stručnoj literaturi

b) da bi se razlikovale riječi koje se pišu isto, ali se razlikuju u naglasku (akcentu): *kŭpiti* (skupljati) : *kúpiti* (dati novac za nešto, nabaviti); *lŭk* (biljka) : *lúk* (oruđe za gađanje strijelom), *sām* (kraći oblik od jesam) : *sâm* (bez ikoga: Stajao je *sâm*.)

Znak jednakosti se stavlja između jednakih riječi, rečenica, oblika, a čita se *jednako* ili *isto što*: *subjekt = subjekat*, *simpozij = simpozijum*, *korigirati = korigovati*, *lopov = kradljivac*, *mirotvorac = pacifist(a)*, i sl.

Znaci porijekla upotrebljavaju se u lingvističkoj literaturi kod određivanja i praćenja oblika riječi prije ili poslije glasovnih promjena.

a) znak > (čita se: *dalo je, razvilo se u*): *pek+jen* > *pečen*

b) znak < (čita se: *postalo je od*): *pečen* < *pek+jen*

SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI (PROŠIRIVANJE I VJEŽBANJE)

1) Pisanje polusloženica

Važno je istaknuti sljedeće: kad se promjenom po padežima **mijenja samo druga riječ**, onda se obavezno stavlja crtica.

nominativ	Han Pijesak	Kulen Vakuf
genitiv	Han-Pijeska	Kulen-Vakufa
dativ	Han-Pijesku	Kulen-Vakufu
akuzativ	Han-Pijesak	Kulen-Vakuf

Kada se u padežnoj promjeni **mijenjaju oba člana naziva**, onda se ne piše crtica.

nominativ	Bosanska Dubica	Donji Vakuf
genitiv	Bosanske Dubice	Donjeg Vakufa
dativ	Bosanskoj Dubici	Donjem Vakufu
akuzativ	Bosansku Dubicu	Donji Vakuf

Razmislite: Kako se piše Novi Travnik?

Odgovor: Piše se odvojeno, bez crtice, kao i Donji Vakuf.

Sahat-kula se piše s crticom, jer kada se taj pojam mijenja kroz padeže, onda se mijenja samo drugi dio: *sahat-kula*, *sahat-kule*, *sahat-kuli*, *sahat-kulu*.

Poznate su: Banjalučka sahat-kula – Banjaluka, Donjovakufska sahat-kula – Donji Vakuf, Fočanska sahat-kula – Foča, Gračanička sahat-kula – Gračani-
ca, Gradačačka sahat-kula – Gradačac, Gornjovakufska sahat-kula – Gornji
Vakuf, Jajačka sahat-kula – Jajce, Livanjska sahat-kula – Livno, Maglajska
sahat-kula – Maglaj, Mostarska sahat- kula – Mostar, Nevesinjska sahat-kula
– Nevesinje, Počiteljska sahat-kula – Počitelj, Prozorska sahat-kula – Prozor,
Prusačka sahat-kula – Prusac, Sarajevska sahat-kula – Sarajevo, Stolačka
sahat-kula – Stolac, Tešanjaska sahat-kula – Tešanj, Travnička sahat-kula na
Musali – Travnik, Travnička sahat-kula u Gornjoj čaršiji – Travnik, Trebinjska
sahat-kula – Trebinje.

Da li je među ovim gradovima i grad u kojem su rođeni vaši roditelji ili imate prijatelje ili ste već posjetili neku od sahat-kula?

2) pisanje riječce *li*

Riječca *li* piše se odvojeno: *da li*, *jesmo li*, *hoće li* itd.

3) Primjeri koji se obavezno pišu odvojeno: *ni s kim*, *ni o kome*, *ni o čemu*,
ni zbog koga, *sa mnom*, *o meni*.

KULTURA IZRAŽAVANJA

INTERPRETATIVNO ČITANJE RAZLIČITIH VRSTA TEKSTOVA I RASPRAVLJANJE

Interpretativno ili izražajno čitanje znači prilagoditi čitanje sadržaju, publici i cilju koji želimo postići. Ova vrsta čitanja razlikuje se od informativnog čitanja kojim se koriste spikeri. Interpretativno čitanje ima emociju koja s želi prenijeti na slušaoca. Potrebno je uraditi pripremu teksta za interpretativno čitanje, a to znači odrediti cjeline unutar rečenice (poslije kojih se pravi pauza) i cjeline unutar cijelog teksta. To su: akcenatski takt, blok, pasaž i pasažni krug. Akcenatski takt već ste određivali kada ste učili Izgovor negacije uz glagolske oblike, tada ste označavali akcenatske taktove. Blok je dio rečenice koji je, obično, označen zarezom, i tu treba usporiti čitanje i spustiti ton. Pasaž je više blokova, cjelina unutar cijelog teksta, odlomak u tekstu, npr. uvod.

Na ovaj način pripremite izabrani tekst za interpretativno čitanje. Prvo jednom pažljivo pročitajte da biste se upoznali sa sadržajem teksta. Pauze koje ćete praviti u toku čitanja na tekstu označite crtom, kao kad ste određivali akcenatske taktove.

KRITIČKI PRIKAZ FILMA, RADIJSKE, TELEVIZIJSKE EMISIJE, POZORIŠNE PREDSTAVE

O raspravama, tj. o kritičkom prikazu, učili ste u osmom razredu. Zadatak je da ponovite gradivo iz petog razreda o ovoj temi, da ponovite i kako se pravi priprema za raspravu ili debatu, što je upravo vaš zadatak i ovaj put. Kritički prikaz podrazumijeva navođenje argumenata na isti način kao i priprema za rasprave ili debate.

Pošto ponovite ono što ste učili u petom razredu o raspravama, raspravljanju i debatama, napišite prikaz nekog filma, radijske emisije, televizijske emisije pozorišne predstave.

Prvo što bi treba navesti su osnovni podaci:

1. kako se zove emisija,
2. kada i gdje je emitirana,
3. ko je autor,
4. tema emisije,
5. koliko je trajala,
6. ko su bili gosti emisije ili glumci u predstavi ili filmu,
7. da li je sadržaj emisije podijeljen na cjeline, koliko ih ima, a tek onda ići u suštinu i dati na kraju svoje mišljenje o filmu, emisiji ili nekoj predstavi.

МЕДИЈСКА КУЛТУРА

ФИЛМ

Подсјетите се шта сте учили о филму у петом разреду! Филм је визуелна пројекција у покрету. Филмска технологија се веома брзо развијала, па је то данас једна од најмоћнијих медијских индустрија у свијету.

Боја на филму појављује се тек 1935. године. До тада се боја наносила ручно на филмску траку у специјализованим студијима. Данас, кад се филмови израђују готово искључиво у боји, редитељи употребљавају црно-бијели филм када желе сугерисати одређени историјски период. Црно-бијела техника доприноси документаристичком дојму који истиче и употреба оригиналних документарних снимака одређенога историјског периода.

Колико год редитељ филма био успјешан и колико год глумци на најбољи начин одиграли своје улоге, каснија фаза је монтажа, врло важна у коначној изради филма. Монтажа је стваралачки поступак израде филма спајањем кадрова у смислен слијед. Монтажер је један од главних креативних и техничких редитељевих сарадника. Монтажер с редитељем одабире кадрове, одређује њихово трајање, одабире звукове који прате радњу. Многи сматрају да је управо монтажа основа филмске умјетности.

Документарни филм

Документарни филм заснован је на стварним животним чињеницама. Снима се на мјестима гдје су се збила одређена догађања или је, пак, у току њихово догађање. То значи да у њему учествују особе које су у филмској причи непосредни свједоци. У Босни и Херцеговини снимљено јемного филмова о животу радника (рудара, жељезничара, грађевинара, умјетника), о појединим дијеловима босанскохерцеговачке историје (вријеме ратова, страдања, различитих периода и сл.), о врстама занимања, о појединим значајним личностима итд.

Играни филм

Данас је, наравно, најраширенији и најпопуларнији играни филм. Играни филм назива се и филмом приче. Сама прича у филму је, као и у роману, узрочно-последични низ догађаја с одређеном временском перспективом. Филмска прича или сценариј може бити обрада или адаптација неког романа, драмског текста или другог књижевног дјела, новинске вијести или догађаја из живота, али може бити и изворно написана искључиво за филм.

Вјешто и узбудљиво филмско приповиједање осмишљава редитељ.

Научнопопуларни филм на популаран начин, прихватљив и онима који се не баве науком, представља разне теме из области науке.

Рекламни филм

Основни циљ и смисао рекламног филма је да се јавно истакне одређени пројекат, производ или установа, организација, најави неки догађај и сл.

Израда и приказивање филма

Филм је аудиовизуелан медиј, умјетност слике и звука, а не писане ријечи. Филмом се директно, у сликама и у звуку, приказује оно што књижевност мора да опише, а уз то преноси снажну емоцију, и мора да буде увјерљив.

Да би се дошло до филма, потребан је тим стручњака који раде у филмској индустрији, односно у кинематографији. То су: режисери, сценаристи, продуценти, директор фотографије, музички композитор, сниматељ звука, сценограф, костимограф, глумци, монтажери и многи други.

Знате ли навести неколико босанскохерцеговачких филмова, редитеља, глумаца?



MUZIČKA KULTURA
МУЗИЧКА КУЛТУРА
GLAZBENA KULTURA



Drage djevojčice i dragi dječaci, sigurno ste već upoznali neke od muzičkih zanimljivosti iz Bosne i Hercegovine, od narodnih običaja, preko dječijih igara i pjesama za djecu različitog uzrasta, do umjetničke muzike bosanskohercegovačkih kompozitora, ali ste vjerovatno i dalje radoznali šta to pjevaju i slušaju vaši vršnjaci u domovini. Ukoliko ste željni novih znanja o muzici u Bosni i Hercegovini, krenimo na muzičko putovanje i ispunimo zajedno vašu znatiželju.

Драге дјевојчице и драги дјечаци, сигурно сте већ упознали неке од музичких занимљивости из Босне и Херцеговине, од народних обичаја, преко дјечијих игара и пјесама за дјецу различитог узраста, до умјетничке музике босанскохерцеговачких композитора, али сте вјероватно и даље радознали шта то пјевају и слушају ваши вршњаци у отаџбини. Уколико сте жељни нових знања о музици у Босни и Херцеговини, кренимо на музичко путовање и испунимо заједно вашу знатижељу.

TRADICIONALNO MUZIČKO STVARALAŠTVO

SVATOVSKJE PJESME

TREPETLJKA TREPETALA

Zapisao: Cvjetko Rihtman
(Mostar)

The image shows two staves of musical notation in 2/4 time. The first staff is in treble clef with a tempo marking of quarter note = 78. The melody is written on a five-line staff with notes and rests. Below the staff, the lyrics are written in a spaced-out format: Tre - pet - lji - ka tre - pe - ta - la pu - na bi - se - ra. The second staff is also in treble clef and contains a more rhythmic accompaniment. Below it, the lyrics are: Ej, o - vi na - ši - bi je - li - dva - ri pu - ri ve - se - lja.

Ostali tekst:

Ovo majka sina ženi, pa se veseli,
Ovi naši bijeli dvori puni veselja.
Svak se tome veseljaše, majka najviše,
Ovi naši bijeli dvori puni veselja.

Vjerovatno ste nekada bili na svadbi i čuli najmanje jednu pjesmu koja je posvećena mladencima. U Bosni i Hercegovini, prema tradiciji starijih vremena, mlada (mladenka ili nevjesta) dovođila se u kuću mladoženjinih roditelja i, kako se tada govorilo, „predavala“ mladoženji uz pjesmu *Trepetljika trepetala* s najboljim željama za budući zajednički život mladenaca u novoj sredini. Širom raspjevane Bosne i Hercegovine ima različitih verzija ove pjesme, a mi ćemo poslušati i naučiti ovu koju je zapisao istaknuti bosanskohercegovački etnomuzikolog Cvjetko Rihtman (1902–1989). Svakako je poslušajte i u izvođenju poznatih pjevača sevdalinki: Safeta Isovića, Himze Polovine, Mehe Puzića. Primijetili ste da je ritam bogat različitim trajanjima nota, s izmjenama u broju notnih jedinica mjere i da je zato melodija vrlo pokretljiva.

Ponovimo:

Note po trajanju su: cijele note (♩), note polovine ili polovinke (♪), četvrtine ili četvrtinke (♫) osmine ili osminke (♮, ♪), a postoje još i duže i kraće note po trajanju od nabrojanih.

Naučimo:

Trepetljika – jasika, vrsta drveta iz porodice vrba, lišće joj treperi i na najmanjem vjetru te proizvodi vrlo nježne i ugodne zvukove.

Dul – vrsta cvijeta iz porodice ruža, ali često je to opći naziv za bilo koju vrstu mirisnog cvijeta.

Duvak – dio vjenčane opreme kod mlade, veo, prozirna tkanina koja pokriva dio glave ili je njime pokriveno mladino lice prije završnog čina vjenčanja.

Etnomuzikolog – istraživač / naučnik koji proučava tradicionalnu / narodnu muziku, instrumente i plesove svijeta.

СВАТОВСКЕ ПЈЕСМЕ

С ОНЕ СТРАНЕ ЈАЈЦА

Записао: Винко Крајтмајер
(Сарајево)

♩ = 70

S'o - ne stra - ne Jaj - ca gaj - tan - tra - va - ra - ste.

Pe - njoj pa - su - ov - - ce, cu - va - lo ih

mom - - ce. cu - va - lo ih mom - - ce.

Остали текст:

Момче тужно плаче, још тужније јечи:
„Свака туђа земља, туга је голема.“

У туђем свијету без оца, без мајке.
У туђем свијету нигдје никог нема.
Свака туђа земља, туга је голема.

Чезња за најдражим члановима породице, за неким драгим и блиским људима, мисли упућене према родном крају, одувјек су били довољни као разлог да се о томе испјева пјесма. Средњовјековни босански краљевски град Јајце, данас у централном дијелу Босне и Херцеговине, има препознатљиву традиционалну пјесму у којој је опјевано све ово што је написано. Пјесма се изводи у разним облицима, а нотни запис приредио је још један босанскохерцеговачки етномузиколог, Винко Крајтмајер (1940–2008), онако како се пјесма изводи у Сарајеву. Сигурно ћете врло брзо запамтити и ускоро и пјевати ову прекрасну народну пјесму.

НАУЧИМО:

Гајтан – свилена или памучна врпца, трака која се често користи као украс на одјећи. У пјесми има пренесено значење „густе траве“, односно квалитетне хране за овце.

Чобан (чобанин) или пастир – дијете или младић (рјеђе дјевојка) који је у нека ранија времена одводио на испашу и чувао стоку на пашњацима далеко од куће.

ДЈЕЧИЈИ НАРОДНИ МУЗИЧКИ ИНСТРУМЕНТИ

ИДИОФОНИ ИНСТРУМЕНТИ

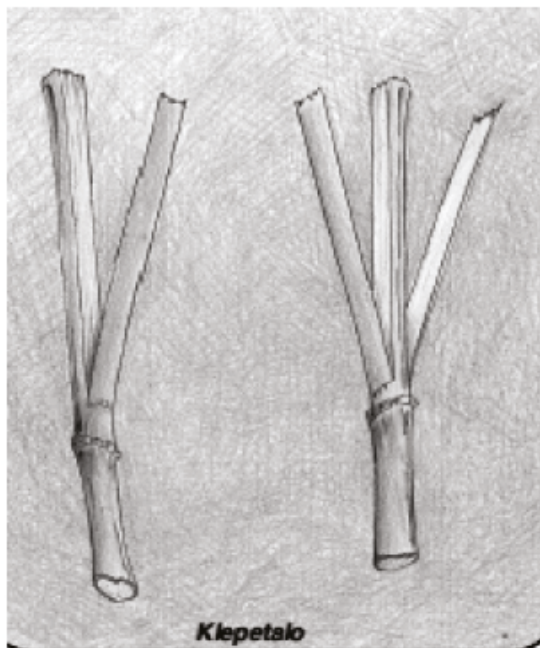
Драга дјецо,

да ли сте расположени да направите барем један дјечији музички инструмент као што су то некада правили чобани чувајући своја стада оваца или дјеца у игри на ливадама, поред ријека и другдје? Инструменти које су дјеца радо правила су: фук, клепетало, чегрталка. Овој групи припада и инструмент дромбуље за чију израду се морамо посебно припремати и то ћемо оставити за неку другу прилику. Набројани инструменти дају звук кад их потресате, затежете, стружете по њима и сл. Зато они спадају у групу самозвучара или идиофоних инструмената.

Најлакше је направити фук, а то можете на сљедећи начин: кроз велико, округло дугме од капута с два отвора у средини (дрвено или од тврде пластике) провуците гајтан (може и дебљи конац за шивење или канап) у дужини 60-70 цм. Крајеве гајтана омотајте око оба палца и лагано завртите дугме како би се гајтан усукao. Кад се гајтан умјерено заврти, затежете пажљиво (скраћујете или продужавате размак између палчева) и брзином којом желите, а од тога ће зависити звук овог инструмента који је познат свој дјечи свијета.

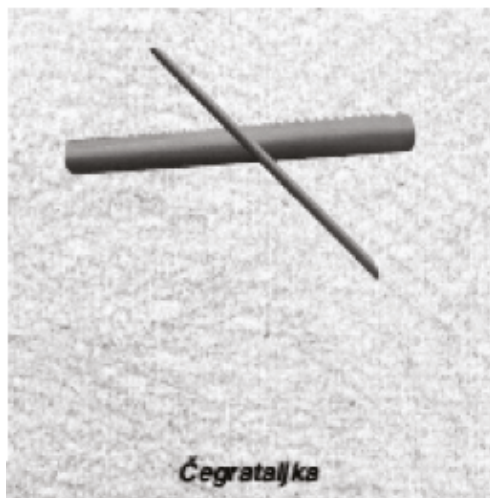
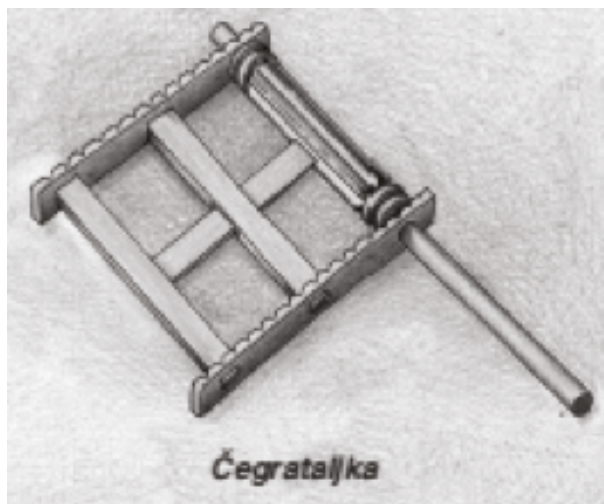


Ако у близини вашег мјеста становања постоји фарма или пољо-привредно земљиште гдје се узгаја кукуруз, онда можете израдити и клепетало од тврдих дијелова кукурузних стабљика. Горњи дио младе стабљике кукуруза (укупне дужине 70-80 цм) који има барем два чланка (зглоба или кољена) у облику прстенастог проширења раздвојите на два или три дијела (као на доњој фотографији), а доњи дио стабљике оставите у комаду јер он служи као дршка. Раздвојени дијелови потресањем „лупају“, а њихов звук ће вас можда подсетити на кастањете. Шта мислите у које годишње доба можемо направити овај инструмент? Размислите о томе.



Чегрталку можете израдити од разних комада дрвета и после је правити врло необичне звукове. Најједноставнија чегрталка састоји се од два дијела, од којих је један комад дрвета заобљен попут шипке и њиме стружете по другом дијелу назубљеног комада дрвета (доња фотографија). Ако направите двије или три чегрталке које имају значајно различите дужине дијелова дрвета, покушајте уочити разлику у звуцима.

Последња два инструмента, који су у давна времена имали намјену да растјерују штеточине с ливада и из њива или да плаше и тјерају разне дивље животиње што даље од кућа, можете израдити на основу датих цртежа/фотографија.



Слични традиционални инструменти могу се пронаћи у разним дијеловима свијета, али ако желите проширити ваша знања о традиционалним бх. инструментима, посјетите веб странице сљедећих установа: Земаљски музеј Босне и Херцеговине у Сарајеву (Одјељење за етнологију са збирком музичких инструмената), Музеј Републике Српске у Бањалуци (етномузиколошка збирка), Музеј Херцеговине Мостар (Интерпретацијски центар).

НАРОДНА КОЛА

ДОШЛО ПИСМО ИЗ БОСНЕ

Обрада: Решад Арнаутовић

ALLEGRO ♩ = 120

Doš-lo pi-smo iz Bos-ne da se šiš-ke ne no-se, a ja no-sim pa no-sim, pa se nji ma
 Zum zum zum zum zum zum zum zum zum zum zum zum zum zum

po-no-sim. Doš-lo pi-smo iz Bos-ne da se šiš-ke ne no-se, a ja no-sim
 zum zum

CODA

pa no-sim, pa se nji-ma po-no-sim. I ju ju ju ju ju ju ih.

Диригент Решад Арнаутовић (1951) желио је босанскохерцеговачку традиционалну музику представити и кроз форме умјетничке музике. Зато је приредио значајан број традиционалних пјесам у двогласним, трогласним и четворогласним аранжманима за различите врсте хорова или зборова: за дјечије, женске и, рјеђе, мјешовите хорова (зборове). Пјесму “Дошло писмо из Босне” Арнаутовић је приредио за двогласни хор (збор), за сопране и алтове, како би их могла пјевати и дјеца у школском хору (збору). Шаљива и брза пјесма, изводи се и као коло. Покушајте и сами заиграти у њу.

ПОНОВИМО:

Хор или збор – група аматерских или професионалних пјевача који изводе музику писану за један или више различитих гласова.

Сопран – високи женски или дјечији глас

Алт – дубоки женски или дјечији глас;

И: – знак за понављање мелодије или њеног дијела који се према италијанском језику зове још и „репетиција“.

UMJETNIČKA MUZIKA I KOMPOZITORI BOSNE I HERCEGOVINE

VRTEŠKA

Kompozitor: Milan Prebanda

Autor teksta: Hamza Humo

Solo
mf Vr - te - ška se vr - ti, vr - ti, po - da-mnom je ko - njič vran, sve o - ko - lo
ju - ri, le - ti ži - vot mi je ka - o san; sve o - ko - lo ju - ri, le - ti, ži - vot mi je ka - o san
Hore
f Ej, haj, ej, haj, haj, ži - vot nam je ka - o san, ej, haj, ej, haj, haj, ži - vot nam je ka - o san,

Ostali tekst:

*Vrteška se vrti, vrti,
kao treptaj zvijezde sja,
krila njena mene nose,
pa k'o oblak jurim ja;
krila njena mene nose,
pa k'o oblak jurim ja.*

*Ej, haj, ej, haj, haj.
život nam je kao san.*

*Majka gleda brižnim okom,
kako hrabro jašem ja,
mašem rukom i jaglukom,
radost joj na licu sja;
maše rukom i jaglukom,
radost joj na licu sja;
Ej, haj, ej, haj, haj;
život nam je kao san
Ej, haj, ej, haj, haj,
život nam je kao san.*

Mnoga djeca, ali i odrasli, uživaju da se ljuljaju na raznim ljuljačkama ili vrteškama. Poslušajmo kako je bosanskohercegovački kompozitor Milan Prebanda (1907-1979), koji je porijeklom iz Hrvatske, ali je volio živjeti u Bosni i

Hercegovini, muzikom opisao radost ljuljanja. Prebandu je za komponovanje ove radosne pjesme inspirisao tekst koji je napisao bosanskohercegovački književnik Hamza Humo (1895-1970).

NAUČIMO:

Jagluk – lanena ili svilena maramica u obliku pravougaonika, izvezena ukrasnim vezom.

LIST NA PUTU

Kompozitor: M. Đurović

Autor teksta: Šukrija Pandžo

ANDANTE TRANQUILLO

Sa - gnu - la se ma - la se - ka nad u - tr - ti put i po - di - gnu - la list sa ze - mje
 cr - ven a i žut, po - mi - sli - la on bo - lu - je met - nu ga na dlan,
 a nad nji - ma smje - ši - o se tih je - se - nji dan. Ka - plja ki - še gle, na nje - mu
 to je su - za trag, na - gnu se i ti - ho spu - sti na njeg' po - lju - bac blag.
 Za - šu - ska - o li - stić sve - li sle - ti - o na put, i u -
 to - nu - o u du - bok sa - nak ras - pla - kan i žut.

Jesen je godišnje doba kada se ubiru mnogi plodovi iz vrtova, bašči, iz voćnjaka. Ali jesen nam najavljuje i jedno vegetacijski mirnije razdoblje, vrijeme kiša, opadanja lišća i slično. Pjesma *List na putu*, za koju je tekst napisao poznati bosanskohercegovački pisac za djecu Šukrija Pandžo (1910–1984), može nam dočarati ljepote jeseni.

NAUČIMO:

Andante tranquillo – oznaka za tempo, u ovoj pjesmi je umjerena brzina izvođenja (ne prebrzo, ali ni sporo), više označava karakter pjesme i same jeseni.

TRADICIONALNO MUZIČKO STVARALAŠTVO

SVATOVSKJE PJESME

DOBRO DOŠLI MUŠTULUCI

Zapisao: Cvjetko Rihtman
(Neum)

Ostali tekst:

Dobra sreća s vama došla,
a nesreća pod put sašla!

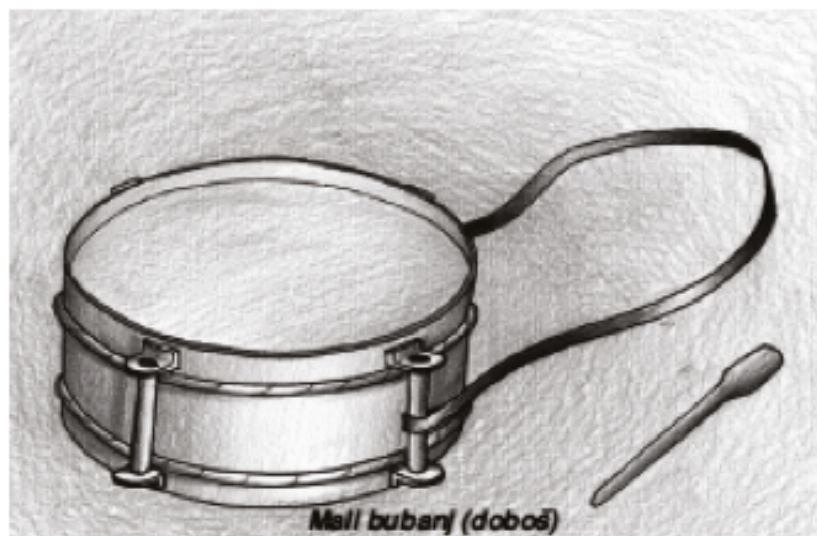
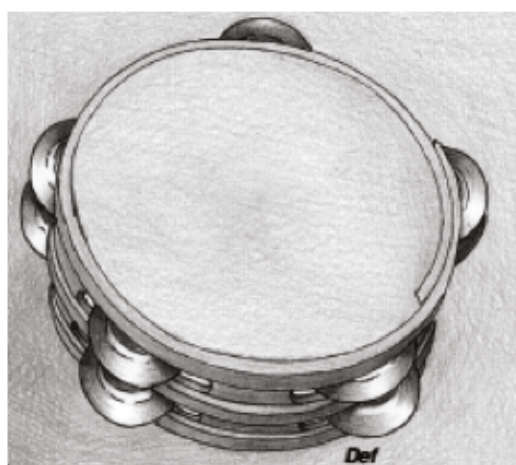
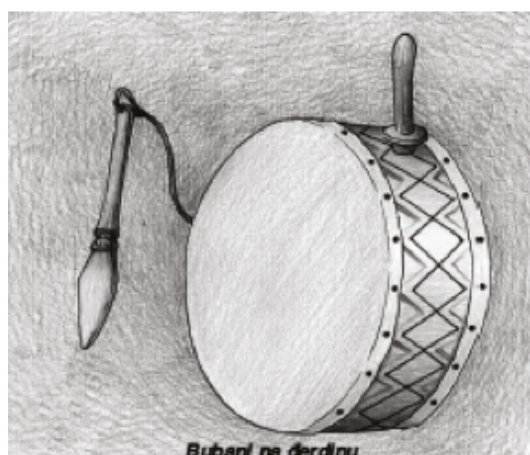
Širom lijepe Bosne i Hercegovine postoje različiti načini pjevanja tradicionalnih, posebno svatovskih pjesama. U pjesmi *Dobro došli muštuluci* čut ćete dva glasa koji se prepliću na gotovo istim tonskim visinama, a muzičari kažu da se ovdje pjeva u sekundama. Sigurno će vam vaša nastavnica / nastavnik objasniti kako da u dvije grupe i sami izvedete ovu neobičnu pjesmu, koju je u primorskom dijelu Bosne i Hercegovine zapisao Cvjetko Rihtman, o kome ste već ranije čuli.

ТРАДИЦИОНАЛНИ НАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

МЕМБРАНОФОНИ НАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ

Групи мембранофоних народних инструмената припадају: *деф*, *бубањ*, *добош* или *бубњић* (мали бубањ), *бубањ на ђердину* и *таламбас*.

То су инструменти на којима свирамо длановима и прстима, а нарочито уз помоћ разних палица које се зову још и маљићи, шипке и слично. Да бисмо произвели звук, треба да јаче или слабије ударамо по мембрани или опни затегнутој на тијелу инструмента. То тијело је грађено као обруч, односно мањи или већи, шири или ужи обод, на који је причвршћена природна, животињска кожа. Важно је нагласити да на овим инструментима може да се производи само ритам, а не и мелодија. Погледајте како изгледају неки од тих инструмената на доњим фотографијама и присјетите се успомена из најранијег дјетињства кад сте и сами били у прилици да свирате на сличним инструментима.



GRADSKA TRADICIJA, SEVDALINKE

OD KAKO JE BANJA LUKA POSTALA

Sevdalinke su narodne pjesme koje se vežu za gradsku muzičku tradiciju jer je način pjevanja potpuno različit od seoskog. Teme su vrlo često ljubavne, a opisuju se i mnogi gradovi širom Bosne i Hercegovine. Takva je sevdalinka *Od kako je Banja Luka postala* u kojoj se pjeva o ljepoti Banjalučanki. Ova pjesma se vrlo često izvodi prilikom raznih tradicionalnih druženja prijatelja i rodbine. Sigurno ste je već ranije čuli i zapamtili, a u ovom razredu je i pjevajte zajedno s vašim drugaricama i drugovima uz pratnju nastavnice / nastavnika. Ako želite da je odsvirate možete i sami potražiti notni zapis. Poslušajte i drugu pjesmu i uporedite sadržaj i karakter obje sevdalinke u izvornom obliku ili u obradi.

DJEVOJKA VIČE IZ TANKA GRLA

The image shows a musical score for the song 'Djevojka viče iz tanka grla'. It consists of two systems of music. The first system has a treble clef, a key signature of two sharps (F# and C#), and a common time signature (C). The melody is marked with a dynamic of *mf*. The lyrics are: 'Dje-voj - ka vi - če s'vi - so - ka br - da a-mana-mana-man a-man'. The second system also has a treble clef, the same key signature, and common time. The melody is marked with dynamics *mf*, *p*, and *mf*. The lyrics are: 'S'vi-so-ka br - da a-mana - man iz tan-ka gr - la la'. There are two endings: the first ending leads back to the beginning of the second system, and the second ending ends with a fermata.

Ostali tekst:

Ona doziva sultan Selima: „Sultan Selime, car gospodine!
 More li biti riba bez vode, riba bez vode, ptica bez gore?
 I Banja Luka bez kadiruka, i šehar Travnik bez pašaluka?
 I Sarajevo bez gaziluka, a ja, djevojka, bez ašikluka?“

Djevojka viče iz tanka grla je narodna pjesma koju je Rešad Arnautović priredio za dvoglasni dječiji i/ili ženski hor (zbor). Obratite pažnju na dijelove pjesme koji se ponavljaju i razmislite da li je svako ponavljanje isto ili različito.

Iz arhaičnog teksta u kojem se nepoznata djevojka obraća nekadašnjem vladaru, sultanu, podsjetit ćete se na razne zanimljivosti i ljepote bosanskohercegovačkih gradova, ali ćete sigurno prepoznati mudrost i skrivene poruke mlade i možda zaljubljene djevojke.

NAUČIMO:

1.  PRIMA VOLTA – prvi put se izvodi / pjeva

2.  SEKUNDA VOLTA – drugi put se izvodi / pjeva

UMJETNIČKA MUZIKA I KOMPOZITORI BOSNE I HERCEGOVINE

AZEMINA (iz starog Sarajeva)

Kompozitor: Milan Prebanda



U - mr - la je ju - tros pla - va A - ze - mi - na; ne - cuj - no ko zum - bul
klo - ma - o od sja - ja, sa ti - him o - smje - hom o - ko stje - po - cri - ca
dal - po - slje - dnje mi - sli, il' mo - drih od - sja - ja? **mf.**

Solo pjesma *Azemina*, kompozitora Milana Prebande (1907–1979), jedna je od najpoznatijih i najljepših pjesama u bosanskohercegovačkom umjetničkom stvaralaštvu. Kompozitor je, inspirisan životom u starom Sarajevu, komponovao pjesmu za ženski glas (poslušajte i analizirajte da li je u pitanju sopran ili alt) u pratnji klavira. Gornji notni zapis predstavlja sami početak pjesme o čijem sadržaju i karakteru možete napraviti malu debatu.

TAMBURICE

Kompozitor i autor teksta: Aleksa Šantić

SOPRAN

mf

1. Tam - bu - ri - ce u - da - ra - le, sjet - no - mom - će raz - dra - ga - le.
2. Ča - šu - na - gnu, vin - ce li - nu, pu - sti - pla - men sr - cem mi - nu.

ALT

mf

1. Tam - bu - ri - ce u - da - ra - le, sjet - no - mom - će raz - dra - ga - le.
2. Ča - šu - na - gnu, vin - ce li - nu, pu - sti - pla - men sr - cem mi - nu.

TENOR

mf

1. Tam - bu - ri - ce u - da - ra - le, sjet - no - mom - će raz - dra - ga - le...
2. Ča - šu - na - gnu, vin - ce li - nu, pu - sti - pla - men sr - cem mi - nu...

BAS

mf

1. Tam - bu - ri - ce u - da - ra - le, sjet - no - mom - će raz - dra - ga - le...
2. Ča - šu - na - gnu, vin - ce li - nu, pu - sti - pla - men sr - cem mi - nu...

Mostarski književnik Aleksa Šantić (1868–1924) je bio i amaterski kompozitor, a poznat je posebno po pjesmi *Emina* koju je komponovao u duhu tradicionalne bosanskohercegovačke muzike. Još jedna muzička kreacija iz njegovog pera je kompozicija *Tamburice*, pisana za četveroglasni, mješoviti hor. Kao što se vidi iz dijela partiture, zastupljena su dva ženska glasa, sopran i alt, te dva muška glasa, tenor i bas.

TRADICIONALNO MUZIČKO STVARALAŠTVO

SVATOVSKJE PJESME

Poštovani učenici, već ste naučili funkciju svatovskih pjesama i naredne dvije će vam potvrditi kako su se radost i veselje iskazivali s mladine, ali i svekrvine strane. Vjenčanje je vrlo važan događaj za mlade ljude koji se vole i žele za-

jedno živjeti, ali isto je značajno i za njihove roditelje. Svakako bismo poželjeli sreću svim budućim mladencima i pjevanjem raznih svatovskih pjesama.

VESELI SE ĐUVEGINA MAJKO

(Đuljci, Šipovo)

Musical score for the song "Veseli se Đuvegina majko". The score is written on two staves in treble clef with a 3/4 time signature. The tempo is marked as ♩=60. The melody is simple and folk-like. The lyrics are written below the notes.

Ve - se - li se, du - ve - gi - na maj - - ko,
e - - to te - - - bi - ki - ce - ni sva - to - val

ALTUN TOPI, NA GRADU PUCAJU

Prema pjevanju Munire Gradašević-Salihbegović

(Gradačac)

Musical score for the song "Altun Topi, na gradu pucaju". The score is written on two staves in treble clef with a 3/4 time signature. The melody is simple and folk-like. The lyrics are written below the notes.

Al - tun to - pi na gra - du pu - ca - ju
lije - poj - Mej - ri kr - nu po - sta - vija - ju

Ostali tekst:

Lijepa Mejro jel' ti žao majke?
Što će meni biti žao majke?
U 'vom dvoru bolju majku kažu.
Lijepa Mejro jel ti žao babe?
Što će meni biti žao babe?
U 'vom dvoru boljeg babu kažu.

ТРАДИЦИОНАЛНИ НАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

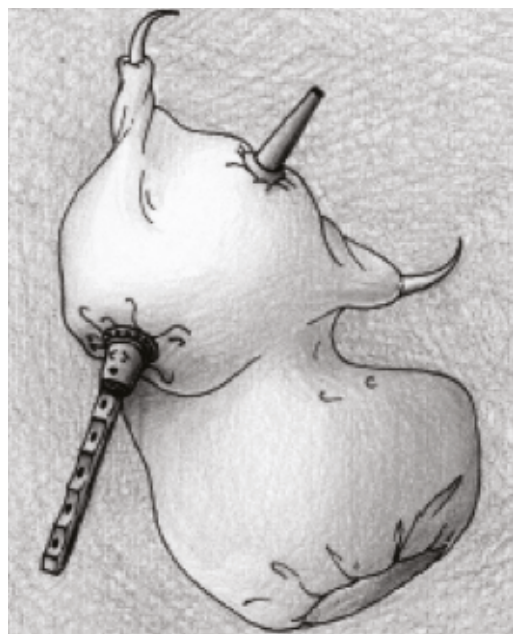
АЕРОФОНИ НАРОДНИ ИСТРУМЕНТИ

Различите народне светковине, весела, дружења у поводу вјерских празника или неки други разлози окупљања, углавном су праћени музичким садржајима. Осим што се пјева, често се заигра народно коло у пратњи различитих музичких инструмената. Међу инструментима који се често чују у таквим приликама су *аерофони народни инструменти*. То су инструменти код којих се звук, односно тон, производи струјањем зрака / ваздуха у резонантном тијелу. Упухивањем / убацивањем зрака / ваздуха у тијело инструмента, те затварањем и отварањем рупица / отвора на цијевима тих инструмената добијамо звукове / тонове различите висине, то јесте мелодију. У ове инструменте спадају: *дипле, зурне, једнојке, двојнице, славић, труба од коре*. Сваки од ових инструмената има више варијанти, а на илустрацијама погледајте само оне најзанимљивије. Сви ови инструменти праве се од домаћих врста дрвета (шљива, јавор, дрен, зова, шимшир и др.).

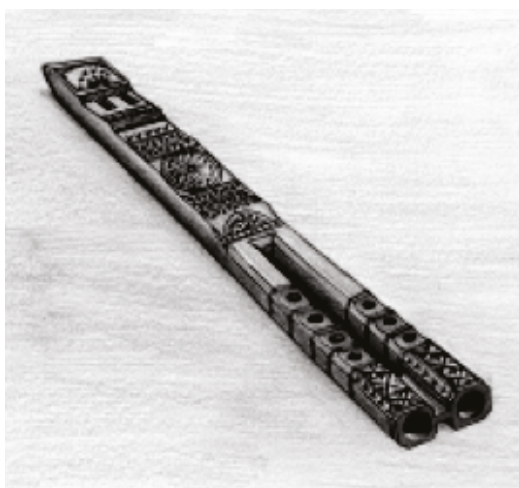
Дипле су традиционални аерофони босанскохерцеговачки инструмент који би по начину производње тона могао да се упореди с кларинетом. Иако има више врста дипли, најзанимљивије су дипле с мјешином: једнострукој или двострукој цијеви додата је мјешина (врећа од јареће коже која се напуше / испуни ваздухом и свирачу представља извор ваздуха) па се често упоређује и с гајдама.

Једнојке и двојнице припадају свиралама типа флауте, али у Босни и Херцеговини углавном се заједничким именом зову фруле. У складу с именом имају једну или двије дуже или краће цијеви од чега ће зависити и висина тонова, обим звучности инструмента, његова функција. Често се могу чути приликом извођења разних народних кола.

Зурна нас можда подсјети на обоу, како по боји врло продорних звукова тако и по изгледу због завршетка доњег дијела инструмента у облику лијевка.



Дипле



Двојнице



Једнојка



Зурна

Најједноставнији традиционални аерофоник јесте труба од коре коју и сами можете да направите у току излета. *Труба од коре* прави се у рано прољеће од коре младог дрвета, најчешће врбе, тополе, јохе, брезе или сличног листопадног дрвећа док им је кора свјежа, танка и савитљива. Од исјечене коре направи се фишек, добро се увије и састави како не би било шупљина јер се у том случају неће моћи свирати, а да се то не деси, крај трубе се „зашије“ трном / бодљом од глога. Након тога се затворени дио равно само мало зареже и та се страна прислања на усне, убацује се зрак из плућа и тако се свира.

НАУЧИМО:

Фишек – вафл у облику купе у којој се точи сладолед или се стављају кугле сладоледа, често се користи као купаста капа на рођенданским прославама, а у фишек се умотавају поједине врсте грицкалица (кошпице од бундеве) приликом одласка на спортске утакмице.

Глог – врста жбуна, грма или ниског дрвета с изразитим бодљама и црвеним, бобичастим плодовима, јако љековит.

GRADSKA TRADICIJA, SEVDALINKA

IMA L' JADA K'O KAD AKŠAM PADA

Иај, _____ и - мал _____ ја - да _____ к'о _____ кад _____ а - кšам
 Иај, _____ кад _____ саз _____ би - је _____ а _____ по _____ зме _____ ја -

па - - - - да _____ кад _____ рна - ха - ле _____ фе - ње - ре _____ за -
 - ци - - - - је

- па - ле _____ кад _____ та - на - ни _____ др - ђа - ша - др - ва - ни.

Ostali tekst:

Aman, jada kad akšam ovlada,
 u minute kad bulbuli šute,
 kad bol sanja kraj đulova granja,
 a dert guši i suze osuši.

Usne male kad šapuću iz tame:
 „Slatko gondže, da l' još misliš na me“?
 Draga dragog doziva bez daha:
 „Aman luče, mrijem od sevdaha“!

UMJETNIČKA MUZIKA I KOMPOZITORI

ZRIKAVCI

Kompozitorica: Nada Ludvig-Pečar

Obrađena: Vinko Krajtner

ALLEGRETTO

Tri zri-ka-vca zri - ču, pre-đu di-vnu pri - ču, ple - tu pri - ču du - gu,
Gdje to pre-đu ti - hu pri - ši - cu u sti - hu? Da! na sa-moj pla - ži?

o to-plo-me ju - gu. Zri, zri, ple-tu pri-ču da - gu.
Haj-de pa ih tra - ži. Zri, zri, o to-plo-me ju - gu.

Kompozicija *Zrikavci*, bosanskohercegovačke kompozitorice Nade Ludvig-Pečar (1929–2008), jedna je iz njenog opusa posvećenog djeci, a dočarava ljetne zvuke zrikavaca ili cvrčaka. Da li ste imali priliku čuti i vidjeti zrikavca ili cvrčka? Porazgovarajte o tome kad i kako se mogu čuti zrikavci? Pročitajte i poznatu basnu *Cvrčak i mrav* starogrčkog pisca Ezopa te opišite karakter cvrčka i uporedite vaše mišljenje o zrikavcima ili cvrčcima s muzičkom idejom kompozitorice. Porazgovarajte o tempu kompozicije i dijelovima koji se ponavljaju.

Vedra, vesela i živahna pjesma *Zrikavci* obrađena je za dva glasa i možete je otpjevati horski na priredbi za kraj školske godine i početak ljetnjega odmora.

NAUČIMO:

Opus – ukupno stvaralaštvo jednog umjetnika, kompozitora. *Allegretto* – oznaka za živahan tempo, ne prebrzo, svakako manje brzo od *allegro*.

HASANAGINICA, odlomak iz opere
Kompozitor: Asim Horozić

ANDANTE

Spa - vaj, spa - vaj, spa - vaj, si - ne,
li - jep sa - nak sni - vaj, gdje ti maj - ka tan - ku ko - šu
kro - ji, ko - šu kro - ji, a go - di - ne bro - ji.
Spa - vaj, si - ne, li - jep sa - nak sni - vaj.

Hasanaginica, svjetski poznato književno djelo, bila je inspiracija bosansko-hercegovačkom kompozitoru Asimu Horoziću (1958) za komponovanje istoimene opere. Libreto za ovu operu priredio je književnik Nijaz Alispahić (1940) i ovom prilikom analizirajte uspavanku iz spomenute opere. Uočit ćete raznovrsnost u ritmu (naročito muzičkom metru) i bogatstvo melodije. U skladu s karakterom, uspavanka je sporijeg tempa (andante).

NAUČIMO:

Libreto – tekst opere koji je napisan posebno i samo za određenu operu ili može biti prerađen tekst već postojećeg književnog djela.

BENDBAŠA, za klavir op. 145 (Ratne kajde '92)

Kompozitor: Josip Magdić

ANDANTE CANTABILE

mp

PED. * PED. * PED. * PED. PED. *

mf

PED. * PED. * PED. * PED. * PED. * PED. * PED. *

Poznata narodna pjesma *Kad ja pođoh na Bendbašu* inspirisala je bosansko-hercegovačkog i hrvatskog kompozitora Josipa Magdića (1937) na komponovanje instrumentalne kompozicije pod nazivom *Bendbaša*, za klavir solo. Kompoziciju je priredio za djevojčicu Ivanu, a ima i orguljaška verzija iste kompozicije.

NAUČIMO:

Bent – vodena brana, nasip, ustava. Prema ovoj riječi dobilo je ime naselje neposredno uz rijeku Miljacku u gradu Sarajevu prekoputa poznate Vijećnice.

Klavir / glasovir – instrument s dirkama / tipkama kod kojega se zvuk proizvodi pritiskom (udarom) batića na žicu. Pripada porodici takozvanih „uporednih“ muzičkih instrumenata i ne mora biti uvijek u sastavu simfonijskih ili sličnih orkestara. Značajan je instrument za izvođenje umjetničke muzike, kao i džez i popularne muzike.

TRADICIONALNA MUZIKA BOSNE I HERCEGOVINE

GRADSKE PJESME I SEVDALINKE

EMINA

Kompozitor i autor teksta: Aleksa Šantić



Sinoć kad se vraćah iz topla hamama
prođoh pokraj bašče staroga imama.
Kad tamo u bašči, u hladu jasmína,
s ibrikom u ruci stajaše Emina.

Ja kakva je pusta, tako mi imana
stid je ne bi bilo da je kod sultana!
Pa još kada šeće i plećima kreće,
ni hodžin mi zapis ništa pomoć' neće!

Ja joj nazvah selam, al' - moga mi dina –
ne šće ni da čuje lijepa Emina.
Već u srebren ibrik zahvatila vode,
pa niz bašču đule zalijevati ode.

S grane vjetar duhnu, pa niz pleći puste
rasplete joj one pletenice guste;
zimirisa kosa k'o zumbuli plavi,
a meni se krenu bururet u glavi.

Malo ne posrnuh, mojega mi dina,
al' meni ne dođe lijepa Emina.
Samo me je jednom pogledala mrko,
niti haje alčak, što za njome crk'o?

Pripjev: Ajšik, Ajša, javaša –
konja jaše subaša!

Aleksa Šantić (1868–1924) je bio oduševljen ljepotom djevojke po imenu Emina iz njihovog rodnog grada Mostara, toliko da joj je napisao pjesmu posebnu po tekstu i melodiji. Iako je nastala prije stotinjak godina, i danas se rado pjeva u različitim prilikama. Analizirajte muzički, ali i književni sadržaj pjesme i razumjet ćete umjetnikovu dušu i ushićenje. Vrsni interpretatori sevdalinki imaju obavezno ovu sevdalinku u svom repertoaru, a možda je ovu pjesmu najljepše otpjevao Himzo Polovina (1927–1986).

Dodatni stihovi:

Umro stari pjesnik, umrla Emina,
ostala je pusta bašča od jasmína!
Salomljen je ibrik, uvehlo je cvijeće,
pjesma o Emini, nikad umrijet' neće

Musical notation for the additional verses. The first line shows a melody in G major with chords G, H7, EM, and AM. The second line continues the melody with chords C, H, EM (marked 'priljev'), F# EM, F#7, and H.

UZEH ĐUGUM I MAŠTRAFU

Zapis (prema pjevanju Zaima Imamovića):

Rešad Arnautović

Musical notation for the song "UZEH ĐUGUM I MAŠTRAFU". The notation includes a melody line with lyrics and a guitar accompaniment line. The lyrics are: "U - zeh du - gum i maš - tra - fu po - doh na vo - du, mi - la mo - ja" and "u - zeh du - gum i maš - tra - fu po - doh na vo - du".

Ostali tekst:

Kad na vodi moja draga lice umiva
Kad smo bili na sastanku, zagledasmo se

Kad smo bili na sred bašče, poljubismo se
Kad smo bili na vrh bašče, darovasmo se.

Ljepota ašikovanja opisana je u još jednoj sevdalinki. Tempo ili brzina izvođenja ove pjesme je drugačiji u odnosu na pjesmu *Emina*. Šta mislite da li je ova pjesma brža ili sporija? Kad biste određivali dinamiku ili glasnoću, koju biste pjesmu pjevali glasnije, a koju tiše? S nastavnicom / nastavnikom porazgovarajte koje se oznake koriste za određivanje tempa i dinamike u muzici.

NAUČIMO:

Đugum – veća posuda za vodu (do deset litara, kako bi je i djevojke mogle nositi) izrađena uglavnom od bakra, rjeđe od srebra.

Maštrafa – ukrasna čaša iz koje se pilo šerbe, sok ili voda.

ТРАДИЦИОНАЛНИ НАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ

КОРДОФОНИ НАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ

Сигурно су вам познати неки жичани инструменти, односно инструменти код којих се тон најчешће добије окидањем жице прстима и трзалицама, али и повлачењем гудала преко жица. Ти инструменти припадају групи кордофоних инструмената јер се ријеч корда, поред неколико значења, у музици тумачи као жица на којој се производе звуци и тонови. Сигурно су вам познати многи кордофони инструменти на којима се изводи умјетничка музика (харфа, гитара, виолина и др.), али постоје и *народни кордофони инструменти*. У Босни и Херцеговини има их доста, а подсетит ћемо се само на најпознатије. То су: *саз, гусле, лирица или лијерица, шаргија, бугарија, бозук, карадузен*. Саз је највећи и звучно најбогатији инструмент. Има удвојене жице (од 8 до 12, ријетко више), попут нпр. италијанске мандо-лине, и најчешће је подлога босанској севдалинки. За свирање на овом инструменту користи се посебна трзалица звана „терзијан“, направљена од дрвета трешње, или је то перо птице, сокола и орла. Терзијаном се „куца“ у саз, а још се више свира „душом“.

Везан је искључиво за градску традиционалну музику. Гусле су жичани инструмент са само једном жицом (изразито ријетко има двије жице) усуканом од струна коњског репа. Жица је затегнута на резонантном





тијелу различитих облика па могу бити округле, овалне (јајоликог облика), у облику срца итд. Једноставна и врло скромна мелодија производи се превлачењем гудала у облику лука преко жице. Углавном се уз гусле пјевају јуначке и епске пјесме у сеоским срединама. *Лирица* или *лијерица* је такође инструмент с једном жицом и гудалом, а користи се за пратњу изузетно занимљивог народног кола линђе у неумско-дубровачком поднебљу.

Остали набројани инструменти припадају породици тамбура, а обично имају три, четири и више жица. Звук се производи окидањем жица разним врстама трзалица.

СЛУШАЊЕ МУЗИКЕ

РЕНЕСАНСА

РИЧЕРКАРИ

Композитор: Фрањо Босанац

Одаберите и послушајте три ричеркара за лутњу Фрање Босанца (1485–1535), композитора босанског поријекла који је већи дио живота провео у ренесансној Италији, у Венецији, на крају 15. и у првој половини 16. вијека (име које се појављује у литератури је Franciscus Bossinensis). Компоновао је ричеркаре, кратке инструменталне композиције за

соло лутњу и фротоле, вокално-инструменталне композиције, за глас и лутњу. Посјетите страницу јутуб (youtube) и видјећете који су умјетници на лутњи одсвирали композиције Фрање Босанца. Свакако са својим наставницима поразговарајте о ренесанси и једном од најпознатијих инструмената тог времена, лутњи или лаути. И још нешто: један од најбољих свјетских лаутиста данашњице је један Босанац, Един Карамазов из Зенице. Истражите на интернету информације о овом врском умјетнику.

Слиједи нотни запис композиције за лутњу *Ричеркар бр. 23, прва књига*, композитора Фрање Босанца.

The image displays a musical score for a lute piece, titled "Ричеркар бр. 23, прва књига" by Franjo Bosanac. The score is presented in four systems, each consisting of two staves: a treble clef staff on top and a bass clef staff on the bottom. The music is written in a single system with a common time signature (C). The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, as well as rests and accidentals. The piece is characterized by its intricate melodic lines and rhythmic patterns, typical of the lute repertoire from the Renaissance period.



РОМАНТИЗАМ

ПОРИН, одломак из опере, почетак арије *Порина*
Композитор: Ватрослав Лисински

LIAGNETTO

p
Zor-ko mo - ja, Zor-ko mi - la je - dva da si evje - tat sta - - la
vec si žr - tvom sud - be pa - la, vec si žr - tvom,
vec si žr - tvom sud - be pa - la.

Хрватски композитор Ватрослав Лисински (1819–1854) био је врло романтичне природе, а јако је волио своју домовину. Цјелокупно стваралаштво је на разне начине посветио управо својој Хрватској. Његова опера *Порин* сматра се најзначајнијом за развој хрватског оперног стваралаштва, иако није прва компонована. О значају Лисинског говоре и подаци да је у главном граду Хрватске, Загребу, у другој половини 20. вијека изграђена концертна дворана која је добила име по овом знаменитом умјетнику, те да су успостављене и музичке / гласбене награде с његовим именом.

РОМАНТИЗАМ

XXIV руковети, Песме из Босне
Композитор: Стеван Стојановић Мокрањац

Стеван Стојановић Мокрањац (1856–1914) један је од најзначајнијих српских композитора, често га називају оцем српске музике. Посебно су занимљиве његове руковети (збирке умјетнички обрађених народних мелодија из његове отаџбине Србије, али и из других средина, попут Босне, Далмације, Косова и др.). Босански мелос инспирисао је Мокрањаца да обради неке њему занимљиве пјесме из Босне за мјешовити, четворогласни хор. Пјесме које су уврштене у XIV руковет, посвећене Босни, јесу: *Кара мајка Алију, Свака тица у шумици, Дјевојка виче из танка грла, Што но ми се Травник замаглио, Узрasto је зелен бор.*

MUZIKA U XX STOLJEĆU

UMJETNIČKA MUZIKA

U Hrvatskoj i Srbiji u 20. stoljeću su djelovali mnogi poznati kompozitori, a za ovaj udžbenik odabrani su samo pojedinci. U Bosni i Hercegovini su, u drugoj polovini 20. stoljeća, također izrasli poznati kompozitori umjetničke muzike. Neke od njih predstaviti ćemo u nastavku.

Hrvatska: Jakov Gotovac (1895–1982) je komponirao komičnu operu *Ero s onoga svijeta*, koja je doživjela mnogobrojne izvedbe širom svijeta. Poslušajte neke od odlomaka (npr. *Đulina pjesma*, *Pjesma mlinara Sime*) i sigurno ćete se razonoditi uz takve glazbene sadržaje. Josip Štolcer-Slavenski (1896–1955) je bio vrlo plodan kompozitor, a jedno od njegovih poznatijih djela je kompozicija *Simfonija Orijenta* u kojoj kompozitor na poseban način koristi elemente folkloru i muzički opisuje velike monoteističke religije svijeta.

Srbija: Stevan Hristić (1885–1958) je najpoznatiji po svom jedinom baletu *Ohridska legenda*. Folklorni motivi iz Makedonije i bajkoviti sadržaj obezbijedili su baletu veliku popularnost. Preporuka za slušanje je odlomak *Rusalke*, plesa jezerskih vila.

Bosna i Hercegovina*Kameni spavač*

Kompozitor: Vlado Milošević

Moderato

Violončelo

p *mp* poco a poco crescendo

4

7

Vlado Milošević (1901–1990), Banjalučanin, Krajišnik i veliki Bosanac, kompletno svoje stvaralaštvo je zasnivao na bosanskohercegovačkoj, posebno krajiškoj grudi zemlje. Iskren u svojoj ljubavi prema domovini, pronašao je istomišljenika u književniku, velikom Bosancu i Hercegovcu Mehmedaliji Maku Dizdaru (1917–1971), čije je stihove *Kosare*, *Gorčina*, *Zapisa o zemlji*, *Zapisa o vremenu*, *Molitve*, *Ruku i Dažda*, pretočio u muziku u sedam stavova svite za gudače i naratora (glas).

NAUČIMO:

Svita – glazbena forma sastavljena od više stavova, samostalnih dijelova, nastala još u doba baroka kada je raspored stavova bio strogo utvrđen, ali se mijenjala te je u vrijeme romantizma i kasnije postala mnogo fleksibilnija po rasporedu i sadržaju stavova.

PROBUĐENA KASABA

Kompozitor: Avdo Smailović

Avdo Smailović (1917–1984) je rođen u gradiću Visoko na čijim obroncima i danas postoje ostaci starog grada Visoki, gdje su u ranom srednjem vijeku stolovali bosanski vladari. Orkestarsku kompoziciju, uvertiru za veliki orkestar *Probuđena kasaba*, Smailović je posvetio svome rodnom gradu, ali i svim drugim malim mjestima i glazbom opisao život u sredinama gdje se ljudi uglavnom dobro poznaju i često druže – život u kasabama. Pogledajte notne zapise dviju tema iz ponuđene uvertire.

The image displays two musical themes from the overture 'Probuđena Kasaba' by Avdo Smailović. Both themes are written in 4/4 time and G major. Theme 1, labeled 'I TEMA', consists of two staves of music. The first staff begins with a treble clef, a 4/4 time signature, and a key signature of one sharp (F#). The melody starts with a quarter note G, followed by eighth notes A and B, then a quarter note C, and continues with a series of eighth and sixteenth notes. Theme 2, labeled 'II TEMA', also consists of two staves. It begins with a treble clef, a 4/4 time signature, and a key signature of one sharp. The melody starts with a quarter note G, followed by a quarter rest, then a quarter note A, and continues with a series of quarter and eighth notes.

NAUČIMO:

Koncertna uvertira – samostalna kompozicija komponirana za orkestar i namijenjena koncertnom izvođenju. U vrijeme kad je komponirana prva uvertira, u 17. stoljeću, uvertira je imala isključivo funkciju uvoda u veće i značajnije glazbene forme. Od tih vremena uvertira se postupno osamostaljuje i već u 18. stoljeću postoje neovisne, potpuno samostalne uvertire.

BOSANSKI PASTORALE, za flautu i klavir

Kompozitor: Milan Prebanda

Sigurni smo da ste iz prethodnih razreda zapamtili interes i ljubav kompozitora Milana Prebande (1907–1979) prema svemu bosanskohercegovačkom, iako je podrijetlom iz Dalmacije, iz Hrvatske. Davne 1955. godine je komponirao kompoziciju za klavir / glasovir i puhački instrument flautu, *Bosanski pastorele*, koja ima više dijelova unutar cjeline, različitih po sadržaju i tempu. Sigurno ćete slušajući kompoziciju i sami uočiti različite melodijske i ritmičke motive tipične za bosanskohercegovačku tradicionalnu glazbu koju je Prebanda znalački utkao u umjetničku kompoziciju.

The image displays a musical score for 'Bosanski Pastorele' for flute and piano, divided into four sections:

- I TEMA LENTO ASSAI**: The first section is marked *mp* (mezzo-piano) and features a slow, melodic line with a triplet of eighth notes.
- II TEMA ALLEGRETTO GIOCOSSO**: The second section is marked *mp* and features a more rhythmic, playful melody with a triplet of eighth notes.
- III TEMA ANDANTE MOLTO SOSTENUTO**: The third section is marked *p* (piano) and features a slow, sustained melody with a triplet of eighth notes.

ПОП И РОК МУЗИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Сигурно сте чули за групу *Бијело дугме* и њихов богати опус балада, али и рок пјесама; приликом слушања покушајте у њиховим пјесмама препознати неке сличности с традиционалним музичким садржајима. Група *Индекси* такође у свом опусу има обраде неких традиционалних пјесама, нпр. *Жуте дуње*, у маестралном извођењу Даворина Поповића. Иста група је у њез варијанти фантастично испјевала пјесму *Снијег паде на бехар на воће*, а посебан квалитет томе дао је свјетски познат њез пијаниста и композитор Синан Алимановић. Врсна интерпретаторка севдалинке у модерним аранжманима била је и Јадранка Стојаковић. Пронађите и послушајте како је то урадила са сљедећим пјесмама и дајте своје мишљење о томе: *Емина*, *Што те нема*, *Босном воде теку и сл.* Истражите и репертоар сљедећих група: *Плави оркестар*, *Црвена јабука*, *Конвој*, *Ерогене зоне*, *Нокаут*. Свјетски трендови у популарној музици нису заобишли ни босанскохерцеговачке просторе па су се посљедњих десетак година појавиле и нове групе које се у својим пјесмама највише баве социјалним питањима, а издвајају се нпр. групе *Зостер*, *Сиктер* итд.

СЛУШАЈМО МУЗИКУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

У Босни и Херцеговини, али и изван њених граница, широм свијета постоје многи љубитељи традиционалне босанскохерцеговачке музике, нарочито севдалинке. То су грађани свијета поријеклом из Босне и Херцеговине, али и њихови пријатељи, комшије, који су управо преко Босанаца и Херцеговаца чули истинске драгуље босанскохерцеговачке музике. World music није тако нов покрет у свијету, али босанскохерцеговачка традиционална музика у новим аранжманима посљедњих десетљећа има све више простора и добива велики значај. Зато будите поносни на бх. традиционалну, као и умјетничку музику, научите о тој музици што више како бисте боље разумјели своје поријекло, али и дали прилику вашим пријатељима изван граница отаџбине да упознају то музичко богатство.

У претходним садржајима кроз све разреде имали сте прилику да чујете, али и да научите текстове и мелодије само једног малог броја различитих традиционалних пјесама из свих крајева отаџбине ваших родитеља, дједова и нена, бака и дека. Имате могућност да путем различитих звучних извора чујете многе мање или више познате композиције. На завршним часовима / сатима направите избор најзанимљивијих севдалинки у разним извођењима и модерним аранжманима. Вјероватно ћете бити у прилици да се укључите у школски хор / збор и да изведете стилизоване традиционалне пјесме или умјетничке пјесме у складу с вашим узрастом.

Традиционална музика увијек је била инспирација многим умјетницима, а посебно композиторима умјетничке музике. Међутим, и разни правци у популарној музици користе мање или више музичке мотиве традиционалне музике. Због малог броја сати / часова предвиђених за Музичку културу, као и ограниченог простора у овом уџбенику, дали смо вам само неке приједлоге и натукнице о коме и о чему да даље истражујете.

Желимо вам да уживате у босанскохерцеговачкој музици и да на најљепши начин представљате своје музичко наслијеђе широм предивне планете Земље.



**ЛІКОВНА КУЛЬТУРА
ЛИКОВНА КУЛЬТУРА**

VOLUMEN I PROSTOR

MASA U PROSTORU I PROSTOR U MASI

Volumen je riječ zajednička za sve oblike u prostoru. Svaki oblik u prostoru posjeduje obim i zapreminu, pa možemo kazati da volumen predstavlja obim ili zapreminu nekoga tijela u prostoru.

Karakteristika volumena je da može imati unutarnji prostor (lopta i kuća; posjeduju svoj unutarnji prostor) ili može biti ispunjen nekom materijom ili materijalom (stakleni kliker, jabuka, kameni oblutak, komad drveta, komad gline...)



Poludrugi kamen, volumen ispunjen materijalom koji ga sačinjava



Stećak, stari kameni bosanski srednjovjekovni spomenik. Ispunjeni volumen

MASA

MASA KAO KOLIČINA NEKE MATERIJE / TVARI

Za sve oblike u prostoru koji nemaju unutarnji prostor, ako su ispunjeni nekom materijom, kažemo da predstavljaju masu, nazivamo ih masa. Trodimenzionalni oblici (volumeni) mogu biti rezultat djelovanja prirode ili čovjeka.

Likovno stvaralaštvo čovjeka koje je vezano za oblikovanje volumena nazivamo: kiparstvo, vajarstvo ili skulptura.



Kosta Bogdanović, *Forma-urbana III*,
reljef (obojeno drvo) 45x45x8 cm, 1998. god.,
Muzej savremene umetnosti, Beograd, R. Srbija



Kamen /trodimenzionalna forma/ predstavlja masu, koja je rezultat djelovanja prirodnih sila, koju je oblikovala priroda

Drvena skulptura, rezultat ljudske aktivnosti, umjetničkog oblikovanja volumena

ŠUPLJINA KAO ELEMENT FORME

Za neke oblike kažemo da zauzimaju prostor, da zauzimaju određeni volumen ali da ne posjeduju masu jer nisu ispunjeni materijalom /materijom/.

Kao primjer nam može poslužiti vaza, koja zauzima određeni prostor, iznutra je šuplja pa kažemo da ne posjeduje masu. I ova suvremena poslovna zgrada zauzima volumen, ali ne predstavlja masu jer je skup projektiranih prostora u kojima ljudi rade.



Keramička vaza, japanska umjetnost, asuka umjetnost, 710. godina pr. n. e.



Poslovna zgrada ASA grupe, primjer suvremene arhitekture koju karakteriziraju jednostavnost i čiste ravne staklene plohe

OBLICI PREMA STUPNJU PLASTIČNOSTI

FORMA U PROSTORU – puna plastika

Naziv plastika – plastično, dolazi od grčke riječi *plasso* – što u prijevodu znači praviti, tvoriti, oblikovati. U likovnoj umjetnosti pojam plastika se poistovjećuje s pojmom skulpture ili kipa, forme u prostoru.

Vajarsku (kiparsku) formu po stupnju plastičnosti možemo podijeliti na: punu plastiku (ono što nazivamo skulptura, što se nalazi u prostoru) i plošnu formu koju nazivamo reljef.

Kada kažemo puna plastika, pojam se u likovnome smislu odnosi na tro-dimenzionalnu formu, koja se može sagledati iz svih kutova, može se promatrati dok je kružno obilazimo. Kako se skulptura sagledava iz svih uglova / kutova, zadatak skulptora je realizirati svoju ideju vodeći računa o svim kutovima gledanja. Punu plastiku možemo podijeliti na skulpturu i na mobile.



Ogist Roden /François Auguste René Rodin/
1840-1917. god., *Mislilac*, bronca,
Ny Carlsberg Glyptotek



Maks Bil /Max Bill/, 1908-1994. god., *Površina bez kraja*, bronca, 125x125x80 cm, Muzej kipova na otvorenom, Anvers, Middelheim

PLOŠNO ISTANJENA FORMA – Reljef

Reljef je vajarstva ili kiparstva forma koja dopušta sagledavanje oblikovana samo s prednje strane. Riječ reljef je francuskoga porijekla, a označava neravnu površinu (*plohu*), koja na sebi ima ispupčenja i udubljenja.

Reljef je skulptorska forma u kojoj se volumen oblikuje na istanjenoj plohi, podlozi. Prema stupnju plastičnosti forme, visini izbočenja koja izlaze iz plohe u prostor, reljef možemo podijeliti u tri skupine: visoki reljef, plitki reljef i udubljeni (*uleknuti*) reljef.

Visoki reljef

Visoki reljef je kiparska forma u kojoj su izbočenja na osnovici (podlozi) vrlo velika i gdje se oblici samo jednim svojim dijelom spajaju s podlogom. Kod visokoga reljefa oblikovane forme izlaze od osnovice u prostor, a prostor obavlja oblike i dolazi do podloge. Visoki reljef možemo sagledati skoro sa svih strana, s obzirom na to da su oblikovne forme skoro figure u prostoru,

osim sa zadnjeg dijela gdje se oblici utapaju u podlogu. Iz toga je razloga visoki reljef sličan punoj plastici.



Fidija, *Tri parke* (fragment visokog reljefa s Partenona), mermer / mramor, Akropolj u Atini, Grčka

Plitki reljef (niski reljef)

Karakteristika niskoga reljefa je da ispupčenja neznatno izlaze u prostor, udubljenja su vrlo mala i prostor plitko obavija volumen. Kod niskoga reljefa ispupčenja na plohi su vrlo mala, niska. Niski reljef najčešće susrećemo u formi predmeta kao što su: metalne novčanice (lica i naličja), odlikovanja, medalje s takmičenja, razne vrste znački, ili različiti predmeti iz oblasti primijenjene umjetnosti.

Podjela na visoki i niski reljef je opća, osnovna podjela s obzirom na to da između niskog i visokog reljefa postoji čitav niz reljefa, s manje ili više naglašenim ispupčenjima u odnosu na osnovnu plohu.



Srednjovjekovni zlatni novac bosanske države



Egipatska umjetnost /Staro carstvo/ Paleta faraona Narmera, plitki reljef, izvedena u kamenu načinjena je kao plošno istanjena masa



Plitki reljef predstavlja skulptorsku formu koja ima neznatno ispupčene forme. To znači da između ispupčenih i udubljenih dijelova nema velike razlike, da se nalaze skoro u istoj visini. U različitim vremenskim epohama realizirale su se ovakve skulptorske forme u cilju prikazivanja različitih scena i događaja

Udubljeni reljef (uleknuti reljef)

Udubljeni reljef je skulptorska forma koja nastaje kada određene oblike (forme) udubljujemo ili urezujemo dlijetima u neki materijal. Ovakav reljef se često poistovjećuje s duborezom (a on to nije). Karakteristika ovakvog reljefa je da se na plohi nalaze plitka udubljenja, a da se ispupčene forme nalaze u ravnini s osnovnom plohom, od koje je oduziman materijal.



Ehnaton /Amenhotep IV/, krečnjak, oko 1348–1336. godine pr. n. e., visina 7,9 cm, muzej Berlin. Egipatska umjetnost, uleknuti reljef

KOMPOZICIJA

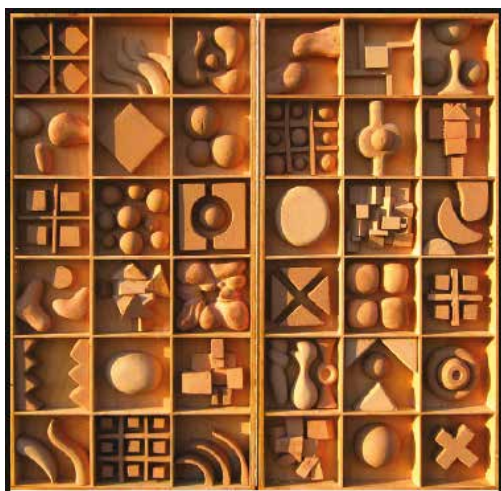
prostorno-plastične kompozicije

KOLAŽ I ASAMBLAŽ

Asamblaž dolazi od francuske riječi: *assemblage* = spajanje, (sklapanje), a odnosi se na kiparsku (vajarsku) tehniku oblikovanja (kolaža) različitih predmeta i materijala iz svakodnevne upotrebe.



Učenički rad realiziran u tehnici kolaža pomoću obojenog novinskog papira. Kompozicija je ostvorena slobodnim formama, naglašavajući prostorne odnose



Vinko Tušek, asamblaž realiziran u drvetu, 370x361 cm



Nejš Slapar, asamblaž, 60x60 cm



Učenički rad realizovan u tehnici obojenog plastelina, primjer prostorne kompozicije

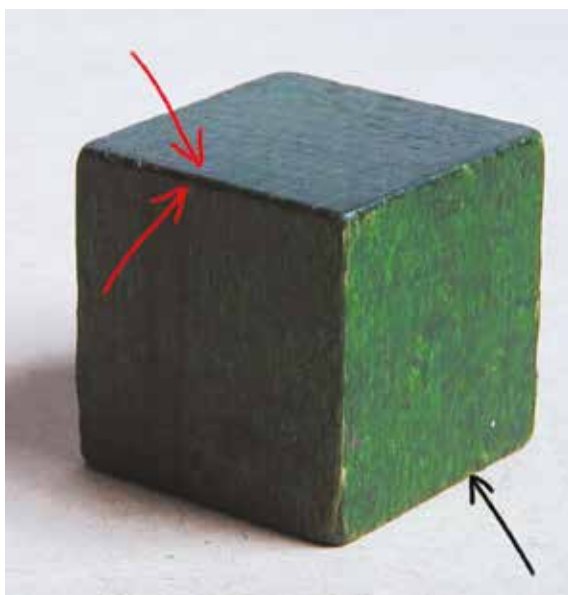
LINIJA

Osnovni likovni element crteža jeste linija. Ona je najstarije i prvo sredstvo likovnoga izraza. Pomoću linije možemo lako i na jednostavan način predstaviti značenje, karakteristike i osobine nekog oblika. Za crtež, kojemu je osnovno sredstvo izraza linija, možemo kazati da predstavlja temelj u svim oblastima likovnog izražavanja: slikarstvu, grafici, prostornom oblikovanju (vajarstvu), arhitekturi. Pojedini umjetnici se služe isključivo crtežom kao tehnikom svoga likovnog izražavanja.

S obzirom na to da linija predstavlja najjednostavniji i najsuptilniji element likovnog izraza, teško se može analizirati.

Linija po svome toku može biti neprekidna (kontinuirana), prava, kriva, a može se sastojati i od više pojedinačnih poteza ili tačaka, što u našoj svijesti dovodi do njihovog povezivanja u likove, oblike.

Linija ustvari ne postoji. Linija je rezultat našeg gledanja. Liniju vidimo kao rubove, kao ivicu, kao granicu nekog tijela ili granicu između dvije površine, koja nastaje u našem vidnom polju.



Rukom izvučena linija se naziva kaligrafska linija. Ona sadrži raznolikost i osobenost, može posjedovati čvrstinu ili mekoću, disciplinu ili lepršavost, elastičnost ili ukočenost, nježnost ili grubost, nejasnoću (zamagljenost) ili biti oštra, tvrda. Kaligrafska linija, a takve su linije u crtežu, odražava (simbolizira) individualna osjećanja izražena u ritmičnom kretanju, odražava karakter ličnosti s različitim raspoloženjima i osobinama.



Fotografija, *Zimski pejzaž*. Utisak linije stvara se u našem oku, kao granica između crnih i bijelih površina. Nit konca, vunice ili tanke grančice doživljavamo kao trodimenzionalne linije, linije u prostoru



Primjer kaligrafske linije
Ismet Mujezinović (Tuzla, 1907–1984),
List 105, crtež tušem na toniranom papiru, 22,5x19,5 cm; Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine



Stranica Bečke knjige Postanka, Jakov se bori s anđelom. Početak 6. stoljeća. Tempere i srebro na obojenoj podlozi 33,6x24 cm. Nacionalna knjižnica, Beč, Austrija



Rukopis na arapskom jeziku, izuzetan primjer kaligrafskog pisma

STRUKTURNA LINIJA

Strukturnu liniju možemo prepoznati kao liniju koja opisuje, određuje građu, sastav neke materije, kompoziciju likovnoga djela, građu oblika i općenito neki raspored ili sklop.

Ako govorimo o strukturi (sastavu/sklopu), u organizaciji kompozicije crteža, slike ili nekog drugog likovnog djela, tada govorimo o elementima kojima su ona ostvarena, kao što su linije, točke, boje, volumen i dr.

Kada neki prirodni ili umjetni (napravljen) oblik, geometrijski ili nepravilni, gradi linija, tada takvu liniju nazivamo strukturnom ili graditeljskom (konstruktivnom) linijom.

Primjeri primjene strukturnih linija s ciljem opisivanja forme i oblika strukture neke materije:



Leonardo da Vinči /Leonardo da Vinci/,
Studija muške glave, crtež srebrenkom na kartonu



Leonardo da Vinči /Leonardo da Vinci/,
Sveta Ana, /detalj studije/, crtež kredom u boji,
oko 1486. god.



Crtež mekom grafitnom olovkom

KONTURNA ILI OBRISNA LINIJA /SILUETA/

Kontura je francuska riječ, koja dolazi od riječi *contour*, što u prijevodu znači slika nečega u općim crtama, ocrtavanje, obris. Konturna linija se naziva linijom koja definira vanjsku formu nekog oblika ili predmeta i na taj način na crtežu ili slici izdvaja pojedine oblike (površine). Ustvari, mogli bismo reći da je konturna linija rezultat našega gledanja.



Učenički radovi, *Mrtva priroda*, *Vaze s cvijećem* i *Tri balerine*, predstavljaju primjere s naglašenim konturnim linijama

Bez obzira je li ona zamišljena linija, i kao takva predstavlja mjesto na kojemu se dodiruju dvije površine, ili mjesto koje predstavlja vanjsku granicu nekoga predmeta (oblika ili forme, lika) koji se nalazi u prostoru, uočiti ćemo da se zabilježeno mjesto (nacrtana linija), koje je predstavljalo liniju koja definira oblik, pomakla, a da imaginarna konturna linija i dalje egzistira kao granica između oblika i pozadine.

To nas definitivno navodi na zaključak da je konturna linija u prostornim odnosima apstraktna i da predstavlja rezultat naše percepcije, posmatranja, gledanja.

BOJA

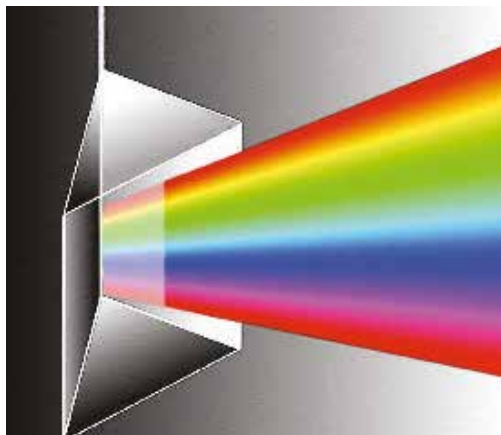
ŠTA JE TO BOJA?

Boja je rezultat svjetlosti. Ako nema svjetla, naše oko ne može ništa primijetiti, ni oblike ni boje. Svjetlost je skup elektromagnetnih talasa koje čovjekovo oko može registrirati i prepoznati. Različite elektromagnetne valne dužine

oko prepoznaje kao određenu boju. Kada se sve elektromagnetne valne dužine u istoj količini miješaju, naše oko ih prepoznaje kao bijelu svjetlost.

Naše oko ima sposobnost da prepoznaje vrlo mali opseg elektromagnetnih valova, koji se nalazi u rasponu od 360 do 780 milimikrona. Izvan navedenih veličina ljudsko oko nije u stanju registrirati elektromagnetne valove, jer prelaze vidljiv raspon.

Crno predstavlja odsustvo svjetlosti, odnosno suprotnost dnevnoj svjetlosti, predstavlja mrak ili tamu (crnu obojenost).



Shematski prikaz prelamanja svjetlosti kroz trostranu staklenu prizmu



Fotografija stambenih objekata sa sunčanim zrakama koje se prelamaju i predstavljaju spektar boja



OSVALDOV KRUG BOJA

Njemački fizičar Wilhelm Ostwald je objavio svoju teoriju o bojama u knjizi: *Die Farbenlehre I – III*, između 1918. i 1923. godine.

OSNOVNE /PRIMARNE/ BOJE

Osnovne, primarne boje ili boje prvog reda su: crvena, žuta i plava. Naziv osnovne ili primarne boje dobile su jer se ne mogu proizvesti miješanjem drugih boja, a miješanjem parova osnovnih boja dobijemo izvedene ili sekundarne boje, boje drugog reda.

Osnovne boje



IZVEDENE /SEKUNDARNE/ BOJE

Sekundarne, izvedene ili boje drugog reda, kako se nazivaju, jesu: narančasta, zelena i ljubičasta. Da bismo dobili sekundarnu boju, dvije osnovne boje miješamo u jednakome omjeru.

Miješanjem pigmenata osnovnih, primarnih boja, dobit ćemo izvedene ili sekundarne boje:

1. crvena + žuta = narančasta
2. crvena + plava = ljubičasta
3. plava + žuta = zelena

Izvedene boje



AHROMATSKE /NEUTRALNE/ BOJE

Boje koje ne posjeduju obojenost nazivaju se ahromatske boje (bezbojne boje). To su crna i bijela, od kojih se pravi čitava skala nijansi sivih boja, od potpuno crne do sasvim bijele boje.

Za boje sunčevog spektra, koje u sebi ne sadrže ni crnu ni bijelu boju, kažemo da su čiste boje.

To su boje za koje kažemo da su neobojene ili boje koje ne posjeduju hromu.

Ahromatske boje su sve nijanse sive boje, različitih valerskih /svjetlosnih/ vrijednosti, od najsvjetlije bijelo-sive do najtamnije sivo-crne, koje su nastale miješanjem crne i bijele boje.



Ahromatske boje, skala s podjelom na crno-sivo-bijelo, i druga s kontinuiranim (neizdijeljenim) prelazom od crne do bijele bezgraničnom skalom sivih tonova

BOJA I RITAM

RITAM

Ritam predstavlja ravnomjerno i pravilno izmjenjivanje likovnih elemenata, ponavljanje ili izmjenu suprotnosti.

Ritam se može javiti na različite načine. On može imati oblik niza, koji nastaje slijedom elemenata u određenom smjeru /pravcu/, ili oblik polja, koji nastaje umnožavanjem niza (niz do niza, niz iznad niza).

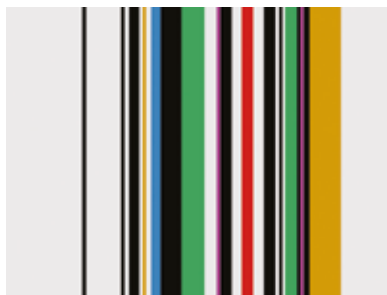
Ritmičko ponavljanje može biti pravilno (jednoobrazno, monotono, npr. a, a, a, a), ili u izmijenjenom obliku / alternaciji (izmijenjeno, promjenjivo)/, npr. a, a, b, c, a, b, b, itd.



Ritam ponavljanja slova A, u pravilnom rasporedu



Ritam ponavljanja slova A, u položajem promijenjenom rasporedu



Ritam ponavljanja vertikalnih linija, različite debljine, različitih boja i različitog razmaka

Ritam kao ponavljanje se pojavljuje u mnogim prirodnim i životnim procesima. Rad srca, udisanje i izdisanje, buđenje i spavanje, smjenjivanje dana i noći.

Ritam možemo definirati još i kao ponavljani element i ponavljani prostor između elemenata.

U likovnom izražavanju i stvaranju ritam se javlja kao određeni red i sklad, u međusobnom suprotstavljanju i izmjeni linijskih poteza kistom, izmjeni svjetla i tame, suprotstavljanjem toplih i hladnih boja, izmjenom stupova ili prozora u arhitekturi, itd.

Ritam se javlja u svim umjetnostima na različite načine. U poeziji, muzici i plesu ritam se događa u vremenu, a u arhitekturi, kiparstvu /vajarstvu/ ili slikarstvu događa se u prostoru ili na površini.



Muhamed Bajramović, *Vertikalni ritam*, aluminij 61x52 cm, 2012. god., Bosna i Hercegovina



Učenički rad, ritam različitih boja u tehnici kolaž, na kojoj su naglašene duge i kratke, uže i šire, vertikalne linije

Obrati pozornost:

Šta prepoznaješ na predstavljenim radovima umjetnika Muhameda Bajramovića i učeničkom radu? O kojem principu komponiranja je riječ?

KOMPOZICIJA BOJA

Boje u organizaciji kompozicije mogu biti u različitim kompozicijskim odnosima. Mogli bismo kazati da postoji veliki broj varijacija u primjeni boja. One se mogu nalaziti u harmoničnom odnosu, u odnosu malih kolorističkih razlika, odnosu kontrasta, u odnosu kontrasta krajnje suprotnosti.



Pol Gogen /Paul Gauguin/, *la Orana Maria*, ulje na platnu, 114x89 cm, 1891. god., Metropolitan, New York



Vinsent van Gog /Vincent van Gogh/, *Žitno polje sa čempresima*, ulje na platnu, privatna zbirka Waltera Annenburga, USA

Pogledaj i donesi odluku: u kakvom se odnosu nalaze boje, na slikama, na ovoj stranici, Pola Gogena i Vinsenta Van Goga?

U organizaciji kompozicije boje mogu imati veliku svjetlosnu a malu kolorističku razliku. Na primjerima ovih slika uočavamo da su boje slične: smeđi, crveni, oker, žuti i bijeli tonovi i da su slike organizirane po principu svijetlo-tamno.



Karavado /Caravaggio/, *Pozivanje sv. Mateja*, ulje na platnu, 1599–1600. god.



Žorž d La Tur /Georges de La Tour/, *Pokajnica Marija Magdalena*, ulje na platnu 128x94 cm, 1625–1650. god., Louvre, Paris

RAVNOTEŽA BOJA

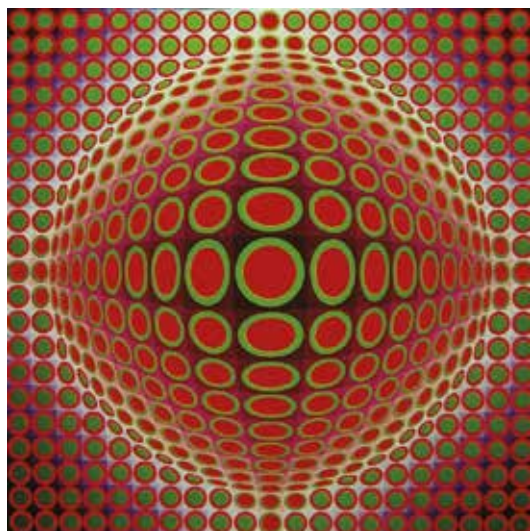
U organizaciji kompozicije ravnoteža se odnosi na izjednačen ili uravnotežen odnos između jedne /lijeve/ i druge /desne/ strane. U likovnom stvaranju postoje tri vrste ravnoteže:

1. simetrična ravnoteža,
2. asimetrična ravnoteža,
3. optička ravnoteža.

SIMETRIČNA RAVNOTEŽA

Simetrična ravnoteža ili simetrična kompozicija jeste ona u kojoj je raspored istih oblika i veličina u istom razmaku u odnosu na središnju osu. Ovakvu simetriju nazivamo pravilnom ili zrcalnom simetrijom.

Simetričnu ravnotežu možemo najjednostavnije objasniti na primjeru dječije ljuljačke klackalice.



Viktor Vazareli /Victor Vasarely/, Vega Per, 160x160 cm, 1969. god., Akademija umjetnosti, Honolulu



Čvorovima vunom tkan ćilim, tip-*Buhara*, ručna izrada, obojen biljnim prirodnim bojama, 291x200 cm, sa prostora Turkmenistana

ASIMETRIČNA RAVNOTEŽA

4-5

Asimetrična ravnoteža nastaje rasporedom oblika različitih ili kontrastnih veličina, oblika, boja i težina u različitom razmaku u odnosu na središnju osu.

Ona nastaje kada je s jedne strane klackalice odrasla osoba, a s druge strane dvoje ili troje djece koja će biti protuteža odrasloj osobi, ili kada na jednu stranu vage stavimo jedan kilogram oblika od željeza, a na drugi jedan kilogram drvenog oblika ili oblika od siporeksa. Ravnoteža je uspostavljena, težine su iste, ali veličine oblika su različite.

Asimetrična ravnoteža daje osjećaj nemira i dinamike, pa je nazivamo i dinamičnom ravnotežom. Za nju kažemo da je neformalna ili nepravilna ravnoteža.



Elšvort Keli /Ellsworth Kelly/, *Crveno, plavo i zeleno*, ulje na platnu, 213x396 cm, 1962. god., Pasadena, Art Museum, California



Adela Ber (Tuzla, 1888. – Sarajevo 1966.), *Dunje (mrtva priroda)*, ulje na platnu, 55,5x60 cm; Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine

OPTIČKA RAVNOTEŽA

Dok promatramo međusobne odnose i djelovanje pojedinih likovnih elemenata, neki nam se optički čine “težim“, neki “lakšim“. Za uspostavu ravnoteže među njima nužno je paziti na:

- određen oblik,
- njegovu težišnu vrijednost,
- njegovo mjesto na plohi ili u prostoru.

Svaki oblik određuje svoju imaginarnu težinu, tako npr. trokut i četverokut iste veličine neće djelovati jednako teško. Trokut će djelovati lakše, pogotovo ako mu je vrh okrenut prema gore. Zaobljeni oblici i likovi djeluju lakše od kutnih. Iz toga razloga, za uspostavu optičke ravnoteže među njima, treba voditi računa o njihovim veličinama. Oblici koji teže djeluju bit će u kompoziciji manji od oblika koji optički djeluju lakše.



Pol Gogin /Paul Gauguin/, *Vizija poslije propovijedi*, ulje na platnu, 1891. god., Metropolitan, New York



Irfan Handukić, *Homa 11*, višebojni duboki tisak, 70x100 cm, 2010. god., Sarajevo, Bosna i Hercegovina

RITAM BOJA

Pri organizaciji likovne kompozicije primjenjujemo smjenjivanje boja s ciljem ostvarivanja: prostornih odnosa bliže-dalje /svjetlo-tamno ili toplo-hladno/, željene dinamike ili ostvarivanja cjelovitosti.



Učenički rad, *Vaza s cvijećem*, kolaž papir, 42x29 cm



Pol Sezan /Paul Cézanne/, *Mrtva priroda s vrčem*, ulje na platnu, 114x89 cm, 1891. god., Metropolitan, New York

Kada promatramo ove dvije mrtve prirode, umjetničku sliku slikanu uljanim bojama i učenički rad u tehnici kolaž, vidimo da se boje u okviru kompo-

zicije ritmički smjenjuju /ponavljaju/, čime se ostvaruju vizualno bogatstvo i koloristička povezanost u cjelovit likovni izraz.

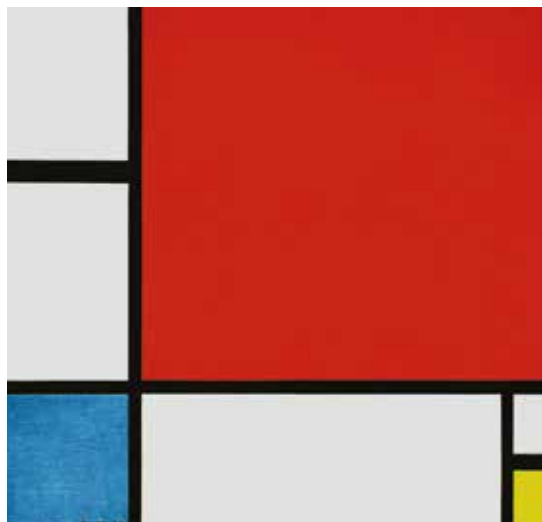
Pogledaj i prepoznaj koje boje se na kojim radovima ponavljaju i čine ritam boja /obojenih ploha/.

EKSPRESIVNA VRIJEDNOST BOJE

DOMINACIJA BOJA

Pod dominacijom boja podrazumijevamo organizaciju kompozicije, na kojoj jedna boja prevladava, najzastupljenija je i dominira. To je boja koju odmah u prvom trenutku prepoznajemo /uočavamo/ na likovnom radu.

Dominacija se može ostvariti: intenzitetom boje, zastupljenosti veličinom obojene plohe u okviru kompozicije ili karakteristikom oblika.



Pit Mondrijan /Piet Mondrian/, *Kompozicija sa crvenim, žutim i plavim*, ulje na platnu 51x51 cm. 1930. god., zbirka Armand P. Bartos, New York



Fehim Husković, *Veliko crveno i žuto*, kombinirana tehnika, 100x790 cm, 2005. god. Republika Makedonija

HARMONIJA BOJA

Riječ harmonija označava sklad, međusobnu usklađenost dijelova u nekoj kompoziciji. Harmonija nastaje kombiniranjem elemenata koji su međusobno slični, po jednoj ili više karakteristika/osobina/, svojstava, primjerice, slični i po obliku i po boji, ili slični samo po boji.

Harmonija ublažava, /smanjuje/ kontrast, ali ga ne ukida potpuno. Potpuna suprotnost kontrastu je monotonija (kada je nešto jednolično, dosadno).

Harmonija se nalazi između monotonije i kontrasta. Harmonija se odnosi na skup mirnih odnosa likovnih elemenata. Kad su elementi koji grade kompoziciju po nečemu slični, za njih kažemo da su usklađeni /harmonični/.

Harmoniju možemo usporediti sa sivom bojom u odnosu na crno ili bijelo. Bijelo i crno su kontrast, potpuno bijelo ili potpuno crno predstavlja monotoniju, a kombinaciju raznih sivih tonova doživljavamo kao harmoniju.

Susjedne boje u spektru boja /prirodna pojava duga/ su uvijek harmonične.



Željko Filipović, *Mlinice 02*, kompjuterska grafika, 60x42 cm, 2011. god., Bosna i Hercegovina



Jan Vermeer, *Žena s vagom*, ulje na platnu oko 1664. god. 42,5x38,1 cm, Nacionalna galerija, Washington D.C.

RUKOPIS UMJETNIKA /način nanošenja boje/

Faktura (lat. *factura* – izvedba, obrada, izrada, čin, postupak), i u likovnoj umjetnosti označava različite likovno-tehničke postupke obrade površine likovnih djela. U slikarstvu se to odnosi na potez kista, odnosno način vođenja kista i slojevito nanošenje boje na podlogu. Boju možemo nanositi na podlogu u tankom i prozirnomo sloju. Takav se nanos boje zove lazurni namaz, a površina je jednolična i glatka.

Drugi način nanošenja boje na podlogu jesu debeli vidljivi sloj boje i poteza kistom. Gusti, debeli nanos boje zove se još impasto, odnosno pastuozni namaz. Debeli nanos boje nanosi se na podlogu pomoću tvrdih kistova ili slikarskih lopatica (špahtli). On daje karakter grube, hrapave, reljefne površine. U kiparstvu faktura se odnosi na udarce dlijeta, načine modeliranja prstima kiparskih materijala (gline, glinamola, plastelina)... Fakturom se dobiva određena tekstura (hrapava, glatka, sjajna itd.).



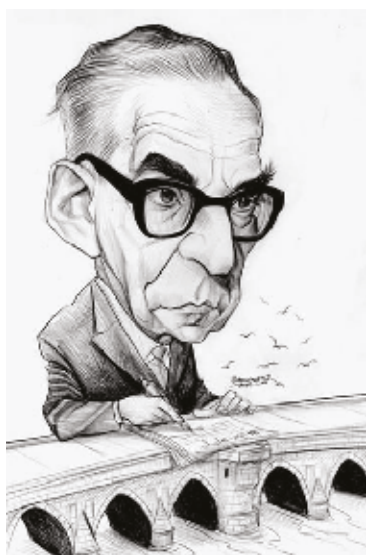
Vinsent van Gog /Vincent van Gogh/,
Zvezdana noć, ulje na platnu



Nadežda Petrović, *Stara ciganka*,
ulje na platnu 114x89 cm, 1891. god.,
Metropolitan, New York

VIZUALNI MEDIJI I KOMUNIKACIJA

Strip je likovna forma koja slikama /kadvovima/ dočarava radnju, a tekstualni dio slike predstavlja govor ili razmišljanje likova /aktera/. Junaci stripa trebaju biti ličnosti s naglašenim karakternim osobinama predstavljene u realističnoj formi ili mogu biti predstavljeni u formi karikature. Karikatura dolazi od riječi karikirati koja znači "potencirati", a kada je neka osoba /ličnost/ u pitanju treba prenaslogiti njezine karakteristike, ako ima velike uši predstaviti ih još većima, ili još više povećati veliki nos, ili još više naglasiti jake obrve i sl.



Lik našeg poznatog književnika,
nobelovca Ive Andrića u karikaturi



Stranica poznatog stripa *Galski junak*

LINIJA / CRTA

VRSTE I KARAKTER LINIJA

LINIJE PO TOKU

Liniju kao izražajni likovni element razlikujemo po prostornoj orijentaciji, po toku i obliku, po likovnim i estetskim svojstvima i po funkcionalnosti.

Po prostornoj orijentaciji linija može biti: vodoravna/horizontalna/, uspravna/vertikalna/ i kosa /dijagonalna/.

Po toku i obliku linija može biti:

- kratka, duga, ograničena /početkom i krajem/, neograničena /beskonačna/, isprekidana ili linija koja se nastavlja;
- prava, kriva, kružna, izlomljena, talasasta, uglasta, ispupčena i udubljena.

Po likovnim i estetskim svojstvima /karakteristikama/, odnosno po svom izgledu i vizualnom djelovanju, linija može biti:

- debela, tanka, slaba, jaka, uska, nježna ili gruba, tamna, svijetla, tvrda ili meka...;
- točna i uredna, slobodna i neuredna, linija koja sugerira pokret, stabilnost /mirovanje/, gibanje /uvijanje/, krutost, sigurnost, nesigurnost...

Po funkcionalnosti linija može biti:

- konstruktivna – linija koja dijeli prostor, konstruira pojedine oblike i cijeli prostor;
- ilustrativna – linija koja ima za cilj ispričati, prikazati prizor ili događaj;
- dekorativna – linija koja ukrašava oblik ili površinu;
- ekspresivna – linija koja svojim izgledom izražava emocije /raspoloženje/, temperament, osjećaj za mjeru i sl.

Pored ovih karakteristika, linija posjeduje i sposobnost da sugerira ili da izražava simboličko značenje.

Prava linija svojom jasnoćom, određenim pravcem, označava točnost i za nju kažemo da je pozitivna i određena, tvrda i stvarna.

Horizontalna /vodoravna/ linija svojim tokom sugerira mir, tišinu i prostor.

Vertikalne /okomite/ uspravne linije sugeriraju težnju ka visini, uzvišenost, smjelost, čvrstinu i snagu. Kose ili dijagonalne linije sugeriraju kretanje, padanje, dinamiku i dramatičnost. Blago zaokružena /talasasta/ linija je elastična i zbog svoga harmoničnog toka kretanja i promjene pravca ima kontinuiran tok. To lagano kretanje je mirno, blago i nježno, pa kažemo da je meko, često i ženstveno. Jako zaokružena linija koja naglo mijenja smjer aktivna je i snažna, a njeni dijelovi /koji su dio kružnice/, ako su jednaki i ako

se ponavljaju, predstavljaju najjednostavniju ali često i najmanje zanimljivu liniju, koja ne posjeduje raznolikost.

Cik-cak ili izlomljena linija, kriva crta s iznenadnom odsječnom promjenom pravca je nervozna i skokovita. Ritam linije je grčevit, ona uzbuđuje, nedovršena je i svojim oblikom nas podsjeća na strelice električnoga pražnjenja, sijevanje munje na nebu, sugerira suprotnost, borbu i nasilje.

Prava i kriva linija po svome toku u likovnom izrazu se dopunjuju. Prava linija sugerira čvrstoću i konstruktivnost, a kriva linija ostvaruje zanimljivost i dinamičnost.

Linije po toku ili kretanju možemo podijeliti na ravne i krive svih smjerova /pravaca/.

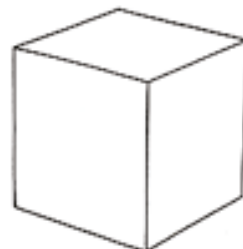
Po svome karakteru linije mogu biti otvorene i zatvorene. Zatvorene linije formiraju određeni lik, koji možemo definirati /prepoznati/ kao pravilan ili nepravilan.

Kada skupine linija ili konturna linija sugerira plohu ili volumen, onda takvu liniju možemo još nazvati funkcionalnom. Zadatak ovakvih linija je da prije svega predstave oblike, odnosno sugeriraju površinu ili oblik koji će ostvarivati dalju gradnju crteža. Nasuprot funkcionalnim linijama egzistiraju /postoje/ i samostalne linije koje međusobno kombinirane na različite načine izravno formiraju /oblikuju/ crtež.

Osnovni smjerovi linija su horizontalni /vodoravni/, vertikalni /okomiti uspravni/ i sve dijagonale /svi kosi pravci/.

Linija kao ivica 3-D predmeta

Linijom se služimo kako bismo na jednostavan način predstavili oblike koje registriamo u našem okruženju. Granicu između dvije plohe /površine/ doživljavamo kao liniju. Na kocki ne postoje linije, postoje bridovi /ivice/ i kada crtamo kocku granice površina /bridove/ predstavljamo linijom.



Plošnu liniju ne susrećemo u prirodi, ona je samo transponovanje /prenošenje/ viđenog na plohu. Linija se javlja kao granica površina ili granica likova, ili kao granica na mjestu gdje se susreću dvije površine, odnosno kao rub ili konturna linija nekog oblika /obris/.

SLOBODNI RITAM LINIJE

Kontrast obrisnih i strukturnih linija – igrom linija stvarati oblike

Već smo kazali šta je to strukturna linija. Nju prepoznavamo kao liniju koja opisuje ili određuje građu, sastav neke materije, kompoziciju nekog likovnog djela, kao liniju koja određuje građu oblika, neki raspored ili sklop nečega.

Kada govorimo o strukturi u organizaciji kompozicije crteža, slike ili nekog drugog likovnog djela, onda govorimo o elementima kojima su ona ostvarena; liniji, točki, boji, volumenu...

Kada neki oblik /geometrijski, pravilni ili nepravilni/, gradi linija, tada takvu liniju nazivamo strukturnom ili graditeljskom (konstruktivnom) linijom.

Dali smo i objašnjenje šta je to konturna linija. Konturnom linijom se naziva linija koja opisuje /određuje/ vanjski izgled nekog oblika ili predmeta.

Psihološko djelovanje linije

Psiholozi, historičari umjetnosti i drugi znanstvenici su se u prethodnim vremenima bavili izučavanjem vizualnog i psihološkog djelovanja linije i njenom simbolikom, pokušavajući dati jasnija tumačenja. Na temelju mnogobrojnih ispitivanja koja su vršena, došlo se do pokazatelja da linije svojim položajem, prostiranjem u prostoru, dužinom, karakterom, jačinom ili suptilnošću posjeduju određene psihološke karakteristike.

Te psihološke karakteristike, koje izazivaju određena psihološka stanja, imaju i određena simbolička značenja. Prihvaćajući da se linijom, najjasnije u usporedbi s drugim likovnim sredstvima /likovnim elementima/, izražavaju osjećanja: karakter, temperament, impulzivnost, emocionalna stanja, možemo zaključiti da linija ustvari odražava karakter osobe koja se njome koristi.

SIMBOLIKA I PSIHOLOŠKO DJELOVANJE LINIJE

VODORAVNA – HORIZONTALNA LINIJA

Naše asocijacije se u prvi mah vezuju za površinu vode. Zbog sile Zemljine teže površina vode, kada miruje, je horizontalna ili vodoravna. Iz toga razloga horizontalna linija nas asocira na mir, djeluje mirno, opušteno, statično, nagovještava opuštanje, može sugerirati blagostanje /zadovoljstvo/.

USPRAVNA /OKOMITA/ – VERTIKALNA LINIJA

Po svom prostiranju uspravna linija predstavlja suprotnost horizontalnoj, pa je i njeno psihološko značenje oprečno. Vertikalna linija nagovještava kretanje prema gore, stremljenje ka visini, osjećaj /rasta/ narastanja, težnju ka nečemu, uzvišenost življenja. Za okomitu liniju možemo reći da svojim kretanjem simbolizira rast i život.

DIJAGONALNA /KOSA/ LINIJA

Kada promatramo liniju koja svojim prostiranjem izražava kosi pravac ili dijagonalu, imamo osjećaj kretanja u prostoru /doživljavamo je kao kretanje u prostoru/. Kose linije u svim položajima nagovještavaju kretanje /gibanje/ i prostornost.

U psihološkom smislu kosa linija izaziva nesigurnost, nestabilnost i nelagodu /neprijatan osjećaj/, strah. Kao primjer ovom stavu možemo navesti Kosi toranj /zvonik/ u Pizi, svjetski poznatu turističku atrakciju, jer dok ga promatramo u svakom trenutku imamo osjećaj da će se srušiti. Kosi položaj tornja, njegova fizička nestabilnost, izaziva i našu unutarnju psihičku nestabilnost /neravnotežu, nemir, strah/ jer se pribojavamo /plašimo/ da će se svakog trenutka srušiti.



UVIJENA, OPUŠTENA /KONKAVNA/ LINIJA

Veći stupanj od stanja mirovanja, koje se izražava ravnom linijom, jeste opuštenost, a ona se ispoljava kroz pravac uvijenosti, na koju djeluje gravitacijska sila. Predstavimo sebi horizontalno zategnutu žicu između dva stuba. Njena težina djelovat će da se žica istegne i uvije. Ako bismo u odsječak lopte, plitku konkavno uvijenu formu, na rub stavili kuglicu i pustili je da se kreće, ona bi se s jednog ruba kotrljala na drugi sve dok se ne bi umirila u najnižem uvijenom djelu. Ovaj primjer nam govori da se i kliker kojemu smo dali početno kretanje u jednoj ovakvoj lagano uvijenoj formi, koja "prisiljava" na mirovanje, mora zaustaviti. U psihološkom smislu uvijena linija proizvodi osjećaj opuštenosti, umora, lijenosti.



ISPUPČENA, NAPETA /KONVEKSNA/ LINIJA

Ispupčena linija upućuje nas na kretanje, dinamiku. Ponovo zamislimo odsječak lopte, ali ovoga puta kao ispupčen, kao jedan ispupčeni oblik i kliker. Ako na takav ispupčen oblik stavimo kliker on se na njoj neće moći zadržati, kliker će se sa takve površine otkotrljati.

Uzmimo još jedan primjer. Dok pušemo balon i dok se njegova veličina povećava imamo osjećaj napetosti, napinjanja, čak i nelagode, osjećajući da svakog trenutka balon može pući. U psihološkom smislu djelovanje takve linije doživljavamo kao prisustvo energije, volje, snage i otpora.



LAGANO VALOVITA /TALASASTA/ LINIJA

Ovakva linija nas asocira na blago talasastu površinu vode. Znači da se nešto blago i nježno dešava s vodoravnom površinom, da neke sile, nešto djeluje na ravnu površinu. Ta lagana promjena kretanja, koja se manifestira kroz neznatnu promjenu pravca kretanja linije u psihološkom smislu proizvodi kod promatrača osjećaj blagosti, nježnosti, elegancije, ljepote, nježnih emocija i konačno ženstvenosti.



LOMLJENE LINIJE /IZLOMLJENE LINIJE/ – CIK-CAK LINIJE

Lomljenu liniju susrećemo kao radnu površinu /nazubljeni dio/pile za rezanje drveta, koja je oštra, opasna, i na čije zupce se možemo povrijediti. Također, izlomljena linija sa strelicom je simbol za struju, nešto čega se treba čuvati /paziti/. Ista lomljena linija se koristi i za simbolično predstavljanje munje groma. Čvrsta, snažno lomljena linija odražava grubost, energiju, čvrstinu, muškost.



OBLIK

GRUPIRANJE OBLIKA U PROSTORU

Grupiranjem oblika u prostoru ostvaruje se dinamika u organizaciji kompozicije, bilo da je riječ o prostornoj ili plošnoj kompoziciji. Slični oblici

Ivan Meštrović, *Zdenac života*,
bronz, 1905. god., Zagreb



Fidija, *Panatenejska povorka*, dio friza
Partenona, mramor, visina 105 cm,
447 – 432. god. pr. n. e., Louvre, Pariz



formom, bojom, veličinom i pravcima doprinose ostvarivanju cjelovitosti kompozicije.

DODIRIVANJE, PREKLAPANJE, PROŽIMANJE OBLIKA

U organizaciji kompozicije elementi se mogu: dodirivati zaklanjati, preklapati, prodirati jedan kroz drugoga i na taj način ostvarivati dinamiku i dubinu prostora /prostorne odnose/.



RITMIČKO KOMPONIRANJE

RITAM KAO ELEMENT KOMPOZICIJE

U cilju povezanosti /cjelovitosti/ i zanimljivosti likovnoga rada, u organizaciji kompozicije se koristi oblik komponiranja po principu ponavljanja /ritma/. To se jasno može uočiti na slici Pola Klea, *Kastel na suncu*, gdje je pomoću trokutova, kvadrata i pravokutnika organizirana likovna kompozicija. Po istom principu, upotrebom drugih elemenata, mnogi drugi umjetnici realiziraju svoja djela.



Pol Kle /Paul Klee/ 1879-1940. godine, švicarski slikar, *Kastel na suncu*

RITAM KAO ELEMENT STRUKTURE PRIRODNIH OBLIKA

Ako se osvrnemo i pogledamo oko sebe, vidjet ćemo da su u prirodi oblici strukturirani principom ponavljanja /ritma/ i grupiranja. Šumu čine stabla / koja se ritmički ponavljaju/, grad je organiziran ulicama, trgovima, zgradama i parkovima /zelenim površinama/, elementima koji se ritmično ponavljaju. U učionici su klupe, koje se ponavljaju.

RITAM KAO ELEMENT OBLIKOVANJA UMJETNIČKIH PREDMETA

Spiralna kružna forma primijenjena u kreiranju bakarnog nakita primjer je ukrasnog predmeta komponiranog po principu simetrije. Neolitski čovjek je imao istančan smisao za primjenu geometrijskog ornamenta u ukrašavanju predmeta svakodnevne upotrebe i nakita.



Bakarni nakit /kopča i metalni kaiš/ s naglašenom spiralnom šarom, razdoblje bakarnog doba, Glasinac, Bosna i Hercegovina



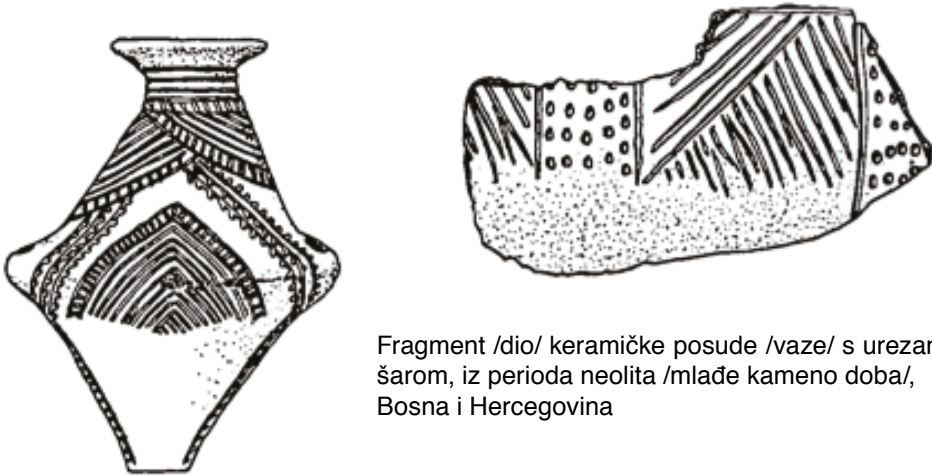
Bakarna kopča s naglašenom spiralnom šarom, razdoblje bakarnog doba, Glasinac, Bosna i Hercegovina



Izuzetno lijep primjer tkane i vezom ukrašene bošče, narodna umjetnost, Bosna i Hercegovina

Narodna umjetnost, bošča tkana na razboju i ukrašena isheklanim koncem, primjena je ritma /šara/ u ukrašavanju upotrebnog predmeta. Tamnocrvene linije, tanje i šire u užem i većem rasporedu, ostvaruju ritam u izmijenjenoj formi, izmjenju svijetlog i tamnog.

OBLIKOVANJE NA PLOHI – POVRŠINI /ornament/



Fragment /dio/ keramičke posude /vaze/ s urezanom šarom, iz perioda neolita /mlađe kameno doba/, Bosna i Hercegovina

Crtež restaurirane keramičke posude /vaze/ iz perioda neolita /mlađe kameno doba/, Bosna i Hercegovina

Stari kameni srednjovjekovni spomenik, *stećak*, s naglašenim ornamentalnim ukrasima: biljni spiralni ornament i lukovi sa stubovima, koji se u ritmičnoj formi ponavljaju



Koliko znamo o boji?

Ponovit ćemo o boji ono što smo već naučili, a i proširiti naše znanje.

U fizici svjetlost se tumači kao oblik elektromagnetnih talasa koji se prostire našim okruženjem, atmosferom. Elektromagnetni talasi svjetlosti iskazuju se u valnim dužinama i frekvenciji. Valne dužine koje čovjekovo oko može primiti je u rasponu su od 390 do 800 milimikrona /1 mikron = milioniti dio milimetra/. Svaka boja spektra ima svoju valnu dužinu. Bijela svjetlost je mješavina jednake količine svih boja spektra (duginih boja).

Predmeti u našem okruženju imaju sposobnost da neki dio svjetlosti / valne dužine/ upijaju, a neki odbijaju. Ako nema svjetlosti /nema od čega da se odbije/, za naše oko nema ni boje. Boje mogu biti obojene i neobojene. Obojene boje zovemo *hromatskim* bojama, a neobojene boje *ahromatskim*.

ASOCIJATIVNA VRIJEDNOST

Boje nas asociraju na određene situacije ili predmete koji nas okružuju. Plava boja nas asocira na prostranstvo neba, na nešto beskonačno, mir, tišinu, a ako je tamna na ozbiljno i svečano, hladno, nespokoj /nemir/, strah. To je najmirnija boja, najviše prigušuje i rashlađuje, a duh vodi razmišljanju i osjećajima.

Crvena ima najjači intenzitet od svih boja i najveću privlačnost. Djeluje snažno, nasrtljivo, uzbuđujuće, razdražujuće, raspoložujuće. Ona ubrzava i povećava krvni tlak /pritisk/, mišićnu napetost i disanje. Simbolizira radost, ljubav, veselje, strast. Zbog svoje nametljivosti i vidljivosti prihvaćena je i kao znak za opasnost. Tamno-crvena simbolizira čežnju, neslogu, bijes, okrutnost, mržnju, zloću, mučenje, borbu; boja vatre /ognja/, krvi, itd. Crvena boja je simbol revolucionarnih zastava skoro svih naroda i svih vremena.

Za boju koju naše oko registrira, kažemo da je rezultat svjetlosti s površine tijela i predmeta. Žuta boja djeluje poticajno, oslobađajuće i olakšavajuće. To je boja svjetla, topline i duševne slobode. Ona je živahna, radosna i vesela; to je boja velike vidljivosti, stoga je upotrebljavaju kao znak u prometu. Utječe na stvaralački rad. U kombinaciji s crnim i zlatnim djeluje svečano. Simbolički je boja znanja, duševnosti, a kao što je svjetlo simbol razuma, tako je žuta, kao najsvjetlija boja, postala simbol ljudske misli. To je boja svjetlosti i mudrosti. Sumpornožuta može kod nekog izazvati osjećaj odbojnosti i gađenja. Zelenkastožuta djeluje neugodno, nelagodno i bolesno.

Sumporna i zelenožuta, te tamniji tonovi žute, simboliziraju bolest, kuka-
vičluk, ljubomoru, zavist, prevaru, izdaju. Crvenkastožuta djeluje ugodno i
budi osjećaj topline i zadovoljstva.

*Na ovom grafičkom listu, u organizaciji kompozicije, vidimo dominaciju inten-
zivno crvene boje*



Dževad Hozo, *Plamena moreska*,
bakropis /duboki tisak/, istaknuti
bosanskohercegovački grafičar



Vinsent van Gog /Vincent van Gogh/,
Vaza sa suncokretima, ulje na platnu

Narančasta boja djeluje toplo, povjerljivo, svečano i veselo. Izaziva osje-
ćaj zdravlja, životne radosti i sunčeve snage. Simbolizira plodnost, sjaj i bo-
gatstvo.

Zelena djeluje blago, umirujuće, stabilno. Stvara unutarnji mir. Sugerira
odmor i ozdravljenje. Djeluje opuštajuće, osobito na vid. Žutozeleni tonovi
djeluju uzbudljivo, aktivno i životno /proljetno zelenilo/. Plavozelena može ne-
kom djelovati otrovno. Simbolički, zelena boja označava mir (grančica masli-
ne kao simbol mira, a lovorov vijenac kao simbol besmrtnosti), vjeru, nadu,
besmrtnost, obožavanje.

Ljubičasta djeluje svečano, očaravajuće, ali potiče na patnju. Ima neko
tajanstveno, mistično djelovanje. Prigušuje strasti. Svijetloljubičasta djeluje
uzvišeno i razotkriva bezličan i neskladan život. Simbolizira čarobnjaštvo,
pokornost, strpljenje, dobrotu.

Bijela boja je boja svjetla. Sjajna je i nježna. Ona umara kao i jako svjetlo.
Proširuje prostor. U odnosu s drugim bojama djeluje aktivno, te kao sred-
stvo osvjetljavanja i jasnoće. Izaziva osjećaj širine i poštovanja. Simbolizira



Pablo Pikaso, /Pablo Picasso/, *Noćno ribarenje u Antibima*, ulje na platnu 213x345 cm, 1939. god., Muzej moderne umjetnosti, New York



Ismet Mujezinović (Tuzla, 1907–1984), *Majka*, ulje na platnu, 162x108 cm; Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine

čistoću, red, jedinstvo, nevinost, svetkovanje, istinitost, poštenje, neovisnost.

Crna karakterizira nedostatak svih boja, prema tome nestaju svi podražaji. Izaziva osjećaj praznine, straha. Druge boje opkoljene crnom djeluju intenzivnije i aktivnije. Produbljuje prostor, daje privid beskonačnosti. Simbolizira žalost, tajanstvenost, brigu, nedaće, smrt, nesreću, teror / „crna ruka”, „crni petak”, „crni dani”, ukazuju na značenje crnog/.

Siva djeluje mirno i ozbiljno. S primjesom drugih boja može djelovati ugodno s nedostižnom finoćom. Postaje omiljena i dopadljiva. Ona je idealna u kombinaciji sa šarenim bojama jer ih međusobno usklađuje /harmimizira/. Simbolizira poniznost, bijedu, siromaštvo, ništavilo.

SIMBOLIČKA VRIJEDNOST

6-7

Pri građenju slike potrebno je poznavanje vizualnih svojstava boja. Tople boje vizualno djeluju bliže, a hladne boje djeluju dalje. Izmjenom nizova polja toplo – hladno – toplo ili hladno – toplo – hladno ostvarujemo hromatsku modulaciju, odnosno optičko dočaravanje volumena /prostora/ korištenjem boje. Ako za sjenu upotrijebimo hladnu boju, za prelaz ćemo upotrijebiti toplu boju iste valerske vrijednosti, a osvijetljena površina treba biti obojena svijetlom hladnom bojom. U slučaju da za sjenu upotrijebimo toplu boju, onda će izmjena odnosa toplo – hladno biti obrnuta u odnosu na prethodnu situaciju. Prelaz će biti hladna, a osvijetljeni dio ponovo topla boja.



Viliam Turner /William Turner/, *Brod sa robovima*, ulje na platnu, 121,9x90,8 cm, 1840. god., Muzej umjetnosti, Boston USA

PSIHOLOŠKI UČINAK

Kada govorimo o bojama, često upotrebljavamo imenovanje “tople boje” ili “hladne boje”. Ta nas formulacija ne bi trebala zbuniti /iznenaditi/. Naime, kada kažemo “tople” ili “hladne”, ne mislimo na fizičke osobine /karakteristike/ boja, na banalno značenje toga pojma, nego na njihovo psihološko djelovanje na promatrača.



Karel Apel /Karel Appel/, *Angry Landscape*, ulje na platnu, 192x130 cm, 1967. god., kolekcija Jimmy J. Younger, Houston, USA



Crvenonarančasta i saturnocrvena boja su najtoplije, a kao krajnja suprotnost najhladnija je plavozelena boja. Tople boje su: žuta, narančasta, narančastocrvena, crvenonarančasta, crvena i crvenoljubičasta.

Hladne boje su: zelenožuta, zelena, zelenoplava, plavozelena, plava, plavoljubičasta i ljubičasta.

Edvard Munk, /Edvard Munch/ *Krik*, tempera i pastel na kartonu, 90x75 cm, 1893. god., Munkov muzej, Oslo

Obrati pozornost na umjetničke slike predstavljene na prethodnim stranicama, analiziraj ih i prepoznavaj boje koje su na njima, koje su dominantne i na koji način one djeluju na promatrača, kakvo raspoloženje stvaraju? Da li smiruju ili uznemiruju, da li promatrača neka od njih čini ravnodušnim?

AHROMATSKE / AKROMATSKE BOJE

Ahromatskim bojama nazivamo boje koje nemaju obojenost, ton. Posjeduju samo valersku vrijednost, što se odnosi na prisustvo količine svjetlosti. Bijelo je puna svjetlost, crno je potpuno odsustvo svjetlosti, dok su sive nijanse stupnjevanog prisustva svjetlosti.

Bijeloj boji krajnju suprotnost predstavlja crna boja. Između te dvije krajnje suprotnosti postoji velika skala gradacije sive boje.



Bogatstvo skale sivih tonova između krajnje crne i bijele boje dopušta iznimno zanimljiva kreativna rješenja.

Na predstavljenom učeničkom radu vidimo dinamičnu kompoziciju organskih formi /formi nepravilnih oblika/ koja dočarava kretanje i dubinu prostora.



Učenički rad, *Kompozicija nepravilnih oblika*, tempera

HROMATSKE / KROMATSKE BOJE

Karakteristika hromatskih boja je da posjeduju ton i valer. Svaka boja ima i svoju svjetlosnu vrijednost, odnosno svjetlinu ili zatamnjenost. Od obojenih hromatskih boja, žuta je najsvjetlija, a ljubičasta boja najtamnija. Od neobojenih ahromatskih boja, crna je najtamnija, a bijela boja najsvjetlija.



Hromatske boje su boje koje susrećemo u spektru boja, prirodnom fenomenu duge na nebu, koja se javlja kada se Sunčeva svjetlost prelama na kišnim /vodenim/ kapima. Svaki umjetnik prema svom likovnom senzibilitetu pravi izbor palete boja kojom će se služiti. Neki umjetnici radije slikaju svijetlim, neki tamnim bojama. U paleti nekih umjetnika prevladavaju tople, a kod nekih hladne boje.



Mark Rothko /Mark Rothko/, *Crno, ružičasto i žuto sa narandžastom*, ulje na platnu, 295x235 cm, 1951–1952. god., Kolekcija William S. Rubin, New York

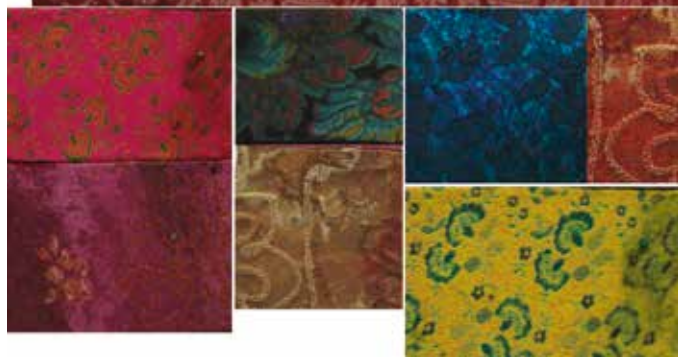
OBLIK I POVRŠINA

TEKSTURA

Bilo da su rezultat djelovanja prirodnih sila ili ljudske djelatnosti oblici, u prirodi ili načinjeni, mogu posjedovati ravnu i neravnu površinu. Ravna površina može biti bez sjaja, može posjedovati sjaj, biti uglačana ili glatka. Na predstavljenim primjerima vidimo spomenute teksture.



Ravna površina bez sjaja, hrapava površina i sjajna uglačana površina



U likovnom smislu tekstura objašnjava osobine neke površine koju možemo doživjeti čulom vida i dodirom. U primijenjenoj umjetnosti, a i u dizajnu, tekstura, kao karakteristika određene površine, predstavlja važan izražajni element.

U oblikovanju tekstila, pored dezena /šare/ koji se razlikuje u boji, razlika se može ostvarivati i kroz raspored niti osnove i potke u postupku tkanja.

Uzorci tekstila s naglašenom teksturom /razlika između osnove i potke/

Riječ "dizajn" dolazi od engleske riječi *design*, a znači crtež ili skica, neka ideja realizirana u likovnoj formi /u crtežu ili drugom materijalu/. Jednostavno rečeno, dizajn je umjetničko oblikovanje predmeta za svakodnevnu upotrebu. U svakodnevnom životu dizajn je prisutan svuda oko nas, a da često toga nismo ni svjesni. Danas se ova riječ koristi za razne oblasti i njeno značenje obično označava izvedbeni plan za izradu ili konačno rješenje nekog plana. U uobičajenoj primjeni riječ dizajn obuhvaća sve industrijske predmete masovne proizvodnje i maloserijske proizvode, namještaj, odjeću, grafički izgled stranica printanih publikacija, izgled web stranice na računalu i slično.

GRAFIČKI DIZAJN

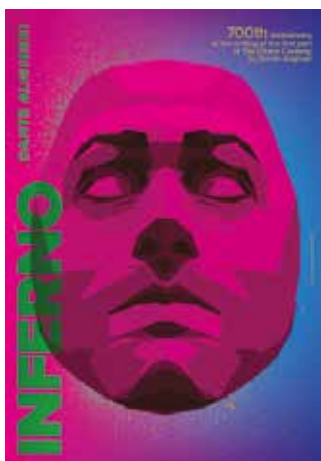
Grafički dizajn je široka oblast oblikovanja koja obuhvaća i kreiranje svih printanih materija, kreiranje i prijelom časopisa, ilustriranje i prijelom knjiga za djecu i odrasle, udžbenika, plakata, prospekata, pozivnica, čestitki, omota i pakiranja za prehrambene i industrijske proizvode, obrazaca /formula/, svega što je u funkciji vizualnog saopćavanja i informiranja. Likovna rješenja trebaju biti na visokoj estetskoj razini /nivou/, jer je to vid rada na izgradnji općih društvenih mjerila o estetskom i podizanju vizualne kulture na viši stupanj.





Dizajnerska rješenja ambalaže, prehrambenih predmeta i predmeta svakodnevne upotrebe također spadaju u oblast grafičkog dizajna. Sve proizvode s kojima se susrećemo i koje kupujemo kreirali su dizajneri.

Na prethodnoj i ovoj stranici su prikazana neka zanimljiva rješenja iz oblasti grafičkoga dizajna, koja predstavljaju simbole ili grafičke logotipe /znakove/ poznatih svjetskih kreditnih kartica u bankarstvu, dizajnerskih kuća, suvremenih komunikacija. Za grafički znak važno je da je jednostavan, uočljiv i prepoznatljiv.



Plakat za kazališnu predstavu, *Inferno*



Suvremeni plakat karakterizira sloboda kreacije i originalna rješenja, što možemo vidjeti iz primjera koji slijede.

U svom okruženju, dok se krećeš gradom, obrati pozornost na grafička rješenja: naslovnih stranica knjiga u izlozima, plakata na panoima, pakiranih proizvoda u prodavaonicama, u reklamnim / promidžbenim stranicama časopisa.

Pokušaj i napraviti grafičko rješenje za neki proizvod, koje će biti originalnije i privlačnije.

INDUSTRIJSKI DIZAJN

Industrijski dizajn se odnosi na područje dizajna u kojemu umjetnici daju likovna rješenja za predmete iz svakodnevne uporabe. Svaki industrijski predmet je rezultat rada tima ljudi koji su dali likovno i tehničko rješenje nekog proizvoda. Na ovoj stranici su predstavljeni dijelovi namještaja i predmeti iz svakodnevne uporabe.



Primjeri modernih rješenja stambenih prostora, šalice za bijelu kavu i paste za zube

Oblast industrijskog dizajna predstavlja i uređenje unutarnjeg prostora u kojemu živimo /enterijer/. Pojedini arhitekti se opredjeljuju i specijaliziraju za uređenje unutrašnjeg prostora, prave izbor i projektiraju: izgled predmeta za uređenje stana, određuju boje zidova, način osvjetljenja prostora, slike koje će biti u stanu, vrstu i izgled zavjesa, materijal podnih površina i prostirače na njima.



Fragment narodnog veza



Dio narodne nošnje s vezom i dukatima



Suvremeno dizajnersko rješenje u oblasti automobilske industrije predmet je stalne utrke proizvođača automobila

Posebno je atraktivan i zanimljiv posao dizajnera u automobilskoj industriji gdje dizajneri kreiraju linije novih modela poznatih svjetskih automobilskih kuća.

KOMPOZICIJA

RAVNOTEŽA I RITAM

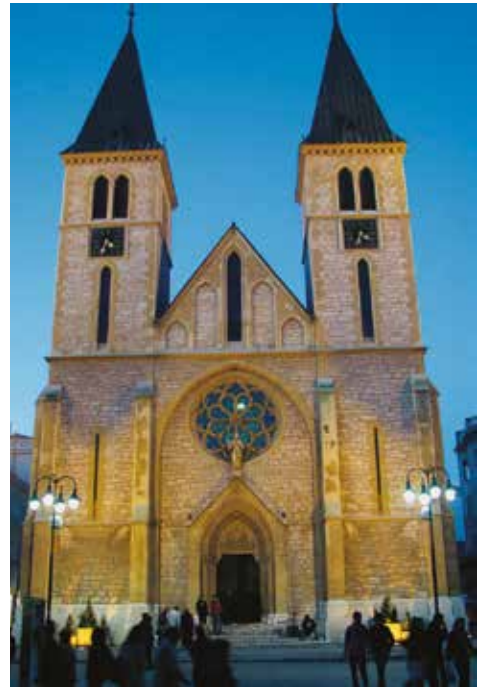
Ravnoteža označava uravnotežen odnos lijeve i desne strane. U likovnom izražavanju i stvaranju postoje tri vrste ravnoteže:

1. simetrična ravnoteža,
2. asimetrična ravnoteža,
3. optička ravnoteža.

1. Simetrična ravnoteža

Simetrična ravnoteža, odnosno simetrična kompozicija, nastaje rasporedom oblika istih veličina i težina u istom razmaku u odnosu na središnju osu. Ona proizlazi, dakle, iz simetričnih ili zrcalnih kompozicijskih odnosa elemenata. Naziva se još pravilnom i zrcalnom ravnotežom.

Simetričnu ravnotežu možemo najjednostavnije objasniti na primjeru dječije ljuljačke klackalice.



Katedrala Srca Isusova, rimokatolička Katedrala u Sarajevu, sagrađena je 1889. godine.

Projekt za izgradnju Katedrale je napravio Josip Vančaš, kombinirajući elemente romanike i gotike. Na taj je način ostvario sintezu koja ovaj objekt izdvaja od ostalih te vrste. Katedrala je izgrađena na mjestu nekadašnjeg janjičarskog logora.

U pročelju Katedrale se nalaze dva, 43,2 metra visoka, zvonika kvadratnog presjeka. U zapadnom zvoniku je 2,5 tona teško zvono. Duljina Katedrale je 41,9, a širina 21,3 metra.

U arhitekturi je vrlo često prisutan raspored kompozicije /elemenata koji čine cjelinu/, kada je u pitanju pročelje /prednji dio zgrade/, simetrija. To znači da, ako kroz sredinu prednje strane objekta zamislimo vertikalnu liniju, ona je dijeli na dva identična /simetrična/ dijela, koja kao da se zrcale u ogledalu. Ono što se nalazi na jednoj, potpuno isto, nalazi se i na drugoj strani.



Most Mehmed-paše Sokolovića /Stari most u Višegradu/ sagrađen je u razdoblju od 1571. do 1577. godine, na mjestu gdje je put povezivao Bosnu s Carigradom iznad rijeke Drine. Izgradnja mosta je povjerena najvećem turskom graditelju, Kodži Mimar Sinanu /dvorskom arhitekti/, vrhovnom graditelju Carstva

Ako dobro pogledamo, i na Starom mostu je pri gradnji jasno i uočljivo primijenjen princip simetrije. I na Kamenom Idolu, skulpturi kikaladske umjetnosti, jedne od egejskih umjetnosti, u organizaciji kompozicije je primijenjen princip simetrije.



Kameni Idol,
Kikaladska umjetnost,
oko 2500 godina
pr. n. e., mramorna
skulptura



Gradsku vijećnicu u Sarajevu je projektirao Aleksandar Vitek. Kao uzor za projektiranje ugledao se na džamiju Kemala II u Kairu. Gradska vijećnica u upotrebu je zvanično predata 1896. godine



Ed Rainhard /Ad Reinhardt/, Crvena slika, 195x366 cm,
Metropolitan muzej, New York



Kosta Bogdanović, *Bifora II*, nehrđajući čelik,
35x28x2.5 cm, 1995. godina,
Muzej savremene umetnosti, Beograd

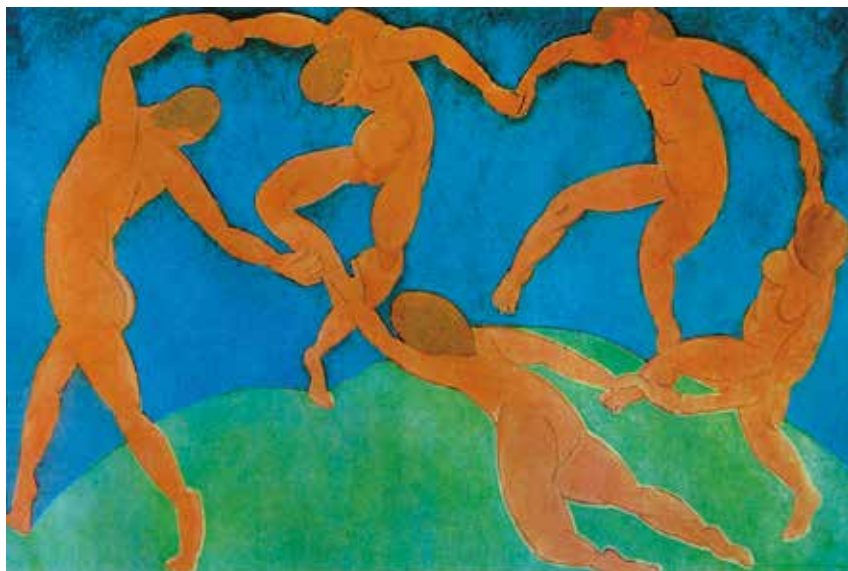


Frank Stela /Frank Stella/, *Luis Miguel Domingena*, 238x182 cm, New York

2. Asimetrična ravnoteža

Asimetrična ravnoteža nastaje rasporedom oblika različitih ili kontrastnih veličina i težina u različitom razmaku u odnosu na središnju osu. Asimetričnu ravnotežu također možemo objasniti na primjeru klackalice, odnosno vage. Ona nastaje kada s jedne strane klackalice sjedne odrasla osoba, a s druge strane dvoje ili troje djece koja će biti protuteža odrasloj osobi, ili kada na jednu stranu vage stavimo jedan kilogram nekog željeznog oblika, a na drugi jedan kilogram drvenog oblika ili oblika od siporeksa. Ravnoteža je uspostavljena, težine su iste, ali veličine oblika se razlikuju.

Asimetrična ravnoteža na klackalici može se uspostaviti i s jednim većim i jednim manjim djetetom, i to tako da veće dijete primaknemo bliže središnjoj osi /osovini ljuljanja/, a manje posjednemo na drugi udaljeniji dio daske. Te se zakonitosti primjenjuju i kod uspostavljanja ravnoteže u likovnom izražavanju na plohi i u prostoru. Kod oblikovanja na plohi, analogno navedenom primjeru, manji lik postavljen uz krajnji rub plohe na kojoj likovno oblikujemo bit će protuteža većem liku postavljenom bliže središnjoj osi.



Henri Matis /Henri Matisse/, *Ples*, ulje na platnu, 260x391 cm, 1910. god., Lenjingrad, Ermitaž

Matis je na svojoj slici "Ples" ostvario asimetričnu ravnotežu. Figure na jednoj i drugoj polovici nisu identične niti simetrično raspoređene, ali svojim položajem uspostavljaju ravnotežu.

Asimetrična ravnoteža daje osjećaj nemira i dinamike, pa je nazivamo i dinamičnom ravnotežom. Osim toga naziva, često je susrećemo pod nazivom neformalna i nepravilna ravnoteža. Simetriju i asimetriju možemo promatrati kao kompozicijske odnose i zasebno. Kompozicijski odnosi simetrije i asimetrije se podudaraju sa simetričnom i asimetričnom ravnotežom u svim njihovim karakteristikama.

3. Optička ravnoteža

Kada promatramo međusobne odnose i djelovanje pojedinih likovnih elemenata neki nam se optički čine težim, neki lakšim. Za uspostavu ravnoteže među njima nužno je paziti na:

- a) određen oblik
- b) njegovu težišnu vrijednost
- c) njegovo mjesto na plohi ili u prostoru.

Svaki oblik određuje svoju imaginarnu težinu, tako npr. trokut i četverokut iste

veličine neće djelovati jednako teško. Trokut će djelovati lakše, pogotovo ako mu je vrh okrenut prema gore.



Bizantska umjetnost,
Uskrsnuće Lazara,
slonovača, 19,1x8,9 cm,
XI-XII st.



Pol Sezan /Paul Cézanne/, *Krajolik Provanse*; ulje na platnu,
114x89 cm, 1891. god., Metropolitan, New York

Sezan je na svojoj slici Krajolik Provanse ostvario optičku ravnotežu suprotstavljajući tople i hladne plohe svojom zastupljenošću. Nasuprot manje toplih suprotstavljeno je više hladnih plavih i zelenih površina.

Oblici i likovi djeluju lakše od kutnih. Iz toga razloga, za uspostavu optičke ravnoteže među njima treba voditi računa o njihovim veličinama. Oblici koji djeluju teže bit će u kompoziciji manji od oblika koji optički djeluju lakše.

Osnovne boje, a osobito crvena i žuta, doživljavaju se kao teže i dinamičnije u odnosu na sekundarne. Katkada samo manja mrlja crvene ili žute boje može održati ravnotežu s velikim ploham sekundarnih boja s druge strane. Boje većeg intenziteta djeluju teže od boja manjeg intenziteta. Tople boje djeluju teže od prozračnih hladnih tonova. Da bi se uspostavila optička ravnoteža treba, dakle, obratiti pozornost na vizualno djelovanje pojedinih oblika, boja, svjetla i tame, i na njihov smještaj na plohi ili u prostoru.



Učenički rad, *Mostovi grada*,
tempera na papiru

Učenički radovi na temu stari dio grada, "Sebilj na Bašćaršiji" i "Mostovi grada", slikani temperama, ostvaruju kompoziciju po principu optičke ravnoteže. Izbalansirani su odnosi zastupljenosti toplih i hladnih boja, kao i njihovih odnosa u kompoziciji.



Učenički rad, *Sebilj na Bašćaršiji*, tempera na papiru

PROPORCIJE

Proporcija označava međusobni odnos veličina, dijelova neke cjeline. Riječ proporcija je latinskog porijekla, a znači – razmjer. Razmjer je odnos više veličina, dok se odnos dviju veličina naziva omjer.

Matematički bi se to moglo objasniti na ovaj način. Kod razmjera je omjer uvijek sačuvan. Omjer se uvijek određuje, a razmjer se radi prema tom omjeru, u smislu povećavanja ili smanjivanja odnosa veličina koje omjer određuje. Na primjer omjer je 1:100, 1:20 ili 2:5, a razmjer 2:3 u istom je odnosu kao 4:6, 8:12, ili 16:24 itd. /jer se u svim navedenim primjerima duplo povećala i prva i druga veličina/.

Kad govorimo o proporcionalnosti /razmjeru/, tada možemo govoriti o dvije vrste:

1. direktnoj proporcionalnosti i
2. obrnutoj proporcionalnosti.

Kod izravne proporcionalnosti, kada raste jedna, raste i druga veličina.

Obrnuta proporcionalnost je kada jedna veličina raste, druga se smanjuje. Temelj proporcije u slikarstvu i kiparstvu je prirodan izgled likova ili oblika.

ODNOSI VELIČINA

7-8

Proporcionalne veličine ili mjere su apsolutne kada do njih dolazimo mjerenjem, a ustanovljena jedinica mjere za veličinu je metar.

Međutim, kada govorimo o proporcijama moramo znati da su proporcije relativne jer do njih dolazimo usporedbom. Uspoređivati možemo dvije ili više veličina i tada govorimo o srazmjeri ili proporciji.

U psihi čovjeka je da nesvjesno donosi zaključak, ili stvara sud o tome je li nešto veliko ili malo praveći usporedbu sa samim sobom, odnosno svojom veličinom.

Predmeti i objekti u našem okruženju dobivaju obilježje da su veliki ili mali kada ih uspoređujemo s vlastitom visinom. Iako smo kazali da su veličine apsolutne, ako pravimo usporedbu vidjet ćemo da su veličine relativne.

Da su veličine relativne, možemo sebi jednostavno predstaviti ako usporedimo jednu desetokatnu zgradu s oblakoderom /neboderom/ od stotinjak katova. Desetospratna zgrada je u isto vrijeme velika i mala:

1. u odnosu na čovjeka je velika,
2. mala je u odnosu na oblakoder od stotinjak katova.

Primjer nam pokazuje da naš sud /zaključak/ o tome je li nešto veliko ili malo možemo donijeti samo kada uspostavimo odnos usporedbe.



Ako bismo sebi postavili pitanje je li ovaj sat velik ili je mali, na to pitanje bi nam bilo teško dati odgovor jer nemamo dodatnih elemenata na fotografiji s kojim bismo mogli napraviti usporedbu.



Perzijska minijatura

Kazali smo da veličinu možemo odrediti samo ako možemo praviti usporedbu. Ali veličina je relativna, jer nešto što je u jednom trenutku veliko, istodobno može biti i malo, u ovisnosti o tomu s čim ga uspoređujemo. Pogledajmo ovu Perzijsku minijaturu. Na njoj vidimo figure ljudi, prirodu, stabla i cvijeće. Ako uspoređujemo čovjeka s cvijećem, čovjek je velik, ali ako uspoređujemo čovjeka sa stablom, on je malen. Dakle, dobili smo istodobno podatak da je čovjek i velik i malen, u ovisnosti s čim ga uspoređujemo. Međutim, također su sve veličine koje smo naveli relativne jer je riječ o stranici rukopisa koja ima veličinu knjige, a knjiga i sve što je predstavljeno u njoj je manje od čovjeka.

ZLATNI REZ

Bilo da je riječ o jednakim ili nejednakim linijama ili površinama čovjekovo oko, da bi ih primilo bez napora, traži jasne odnose koji odgovaraju zahtjevima vizualnog sklada. Kada su ponovljene iste veličine, oblici ili pravci, kažemo da se radi o simetriji, koja predstavlja jasan odnos, pa time i estetski doživljaj.

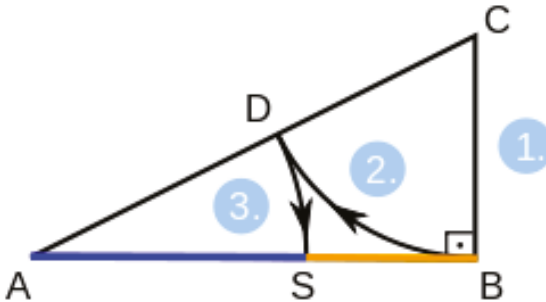
Asimetrija /nejednak odnos/ ne znači odsustvo estetskog. Dapače, i asimetrija može imati estetske vrijednosti, ali pod uvjetom da su odnosi između nejednakih dijelova jasni i određeni, a ne da izazivaju sumnju i kolebanje. Onome tko promatra mora biti jasno koji dio nad kojim dominira, odnosno koji je veći, a koji manji. Kao najljepši odnos nejednakih veličina uzima se razmjer zlatnog reza. To je odnos u razmjeri 1:1,618.

Šta je to zlatni rez?

Zlatni rez /na latinskom – *sectio aurea*/ označava odnos dviju nejednakih dijelova nekog pravca, kod kojega se manji dio odnosi prema većem dijelu kao što se veći dio odnosi prema ukupnoj dužini pravca.

Naziv ovome pravilu je dao talijanski renesansni slikar Leonardo Da Vinči.

Smatrao je da takva podjela daje utisak “linearne harmonije i ravnoteže u nejednakosti, ravnoteže upečatljivije negoli u ma kojem drugom presjeku“. Još u staroj Grčkoj je bio poznat odnos zlatnog reza koji je Euklid nazvao “dijeljenjem u krajnjem i srednjem odnosu“. Zlatni rez susrećemo veoma često ne samo u umjetnostima Europe nego i u umjetnostima Kine i Japana, iako su se razvijale neovisno jedne od drugih.



Zlatni rez je kompozicijski odnos u kojemu se manji dio prema većem odnosi kao veći dio prema cjelini. U praksi, ako želimo podijeliti nešto na taj način, podijelimo veličinu na 13 jednakih dijelova i onda to podijelimo u omjeru 8:5, ili pak podijelimo na 21 jednaki dio, pa onda uzmemo omjer 13:8.

Geometrijski podjelu duži A – B radimo tako da je podijelimo na pola i povučemo liniju pod uglom od 90°. Tako smo dobili duž B – C. Zatim spojimo točke A – C, dobili smo pravokutni trokut. Iz točke C šestarom prenese-mo veličinu C – B na liniju A – C, dobili smo točku D, i iz točke A dobivenu veličinu D spustimo na duž A – B. Dobit ćemo točku S, koja duž A – B dijeli po pravilu zlatnog reza u kojem se manji dio prema većem odnosi kao veći prema cjelini.

Pri projektiranju arhitekti Partenona su se, kada su u pitanju međusobni odnosi veličina, rukovodili primjenom odnosa zlatnog reza. Na taj su način dobili idealne proporcije hrama. Mnogi umjetnici pri ostvarenju svojih djela u organizaciji kompozicije primjenjuju princip zlatnog reza.



Partenon, dorski hram, izgrađen u Periklovo doba, 448-432. godine pr. n. e., arhitekti Iktina i Kalikrata, nalazi se na atinskom Akropolju

HARMONIJA I REPETICIJA

HARMONIJA

Općenito za harmoniju kažemo da ona predstavlja kombinaciju elemenata koji su slični po jednoj ili više osobina. Primjerice, elementi su harmonični ili se nalaze u skladu ako su slični oblikom, veličinom, bojom ili nekom drugom osobinom.

Ako postoji samo jedna zajednička /identična/ ili slična osobina elemenata, oni se nalaze u harmoniji. Povećavanjem broja zajedničkih osobina elemenata povećava se njihova povezanost, njihova harmoničnost.



Fehim Husković, *Kompozicija u zelenom*,
70x50 cm, akrilik na kartonu



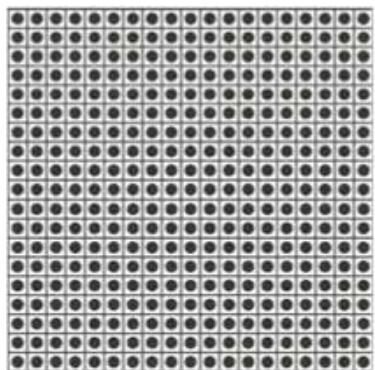
Henri Matis /Anri Matisse/, *Harmonija u crvenom*,
ulje na platnu

REPETICIJA

Repeticija /ponavljanje/ u likovnoj umjetnosti se odnosi samo na jednu dimenziju, onu koju zovemo prostornom. Kod repeticije nailazimo samo na jednu vrstu razlike, a to je prostorni interval. Šta to znači? To znači da isti element, sa svim njegovim karakteristikama /veličinom, oblikom, bojom i sl./, komponiramo ponavljajući ga u prostoru.

Ponavljanje može biti;

1. Identična repeticija /kada se isti element ponavlja u istom položaju s istim razmakom/,
2. Repeticija s varijacijom /mijenjanje jedne ili više osobina nekog elementa/,
3. Repeticija u alternaciji /ponavljanje u izmijenjenoj formi/.



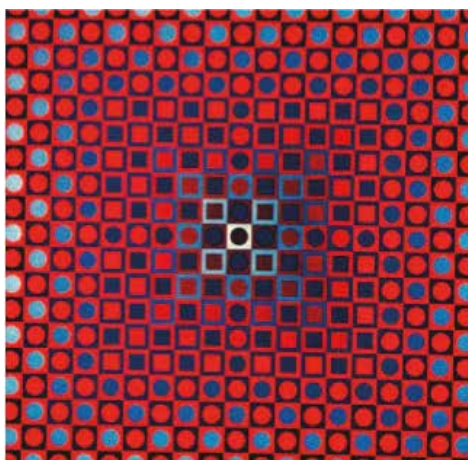
Identična repeticija, kada se jedan element (u ovom slučaju točka) ponavlja u istoj veličini i istom rasporedu



Repeticija s varijacijom, kada se jedan element (u ovom slučaju to su vertikalne linije) ponavlja u istom pravcu različitih veličina i debljina



Mirsad Konstantinović (1956–2008., Sarajevo), *La Silhouette*, kombinovana tehnika 1990. god., Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine



Viktor Vazareli, *Alom - detalj (16)*, sitotisak
Repeticija u alternaciji, ponavljanje u izmijenjenoj formi. Slični ili isti elementi se ponavljaju, ali kao promijenjeni oblikom ili bojom

GRAFIČKE TEHNIKE

GRAFIKA

Riječ grafika je izvedena od grčke riječi *grafo* – što u prijevodu znači pišem. U likovnim umjetnostima to je zajednički naziv za sve tehničke postupke koji služe za umnožavanje crteža, odnosno slika, uz pomoć matrice (klišea, šablona), izrađene ručno, kemijskim ili fotokemijskim putem. Matrica, šablon ili kliše izrađuje se kao slika u ogledalu (zrcalna slika), jer će se prilikom otiskivanja (štampanja) ono što se nalazilo na lijevoj strani nalaziti na desnoj. U grafičkom postupku tiskanja, kliše omogućava umnožavanje željenog broja identičnih (jednakih) otisaka originala.

Ovisno o načinu na koji je kliše izrađen i materijala koji se koristi za njegovu izradu, pravimo podjelu u grafici na: visoki tisak, duboki tisak, plošni/ravni tisak i propusni tisak.

VISOKI TISAK

Naziv za ovu vrstu štampe (tiskanja) nastao je prema razini na kojoj se nanosi grafička boja na šablonu. Grafička boja na kliše se nanosi gumenim valjkom na ispupčene (visoke) dijelove, dok će urezani dijelovi koji na sebi nemaju boju i prilikom otiskivanja na papiru ostati bijeli. Tehnike visokoga tiska su:

- linorez,
- drvorez,
- metalorez,
- graviranje u druge materijale.

Visoki tisak je grafička tehnika koja se realizira u okviru programa likovne kulture u osnovnoj školi. U nižim razredima se radi grafički tisak u karton grafici, a u višim se razredima realizira linorez. Na taj se način učenici upoznaju s principom tiskanja u tehnici visokoga tiska. Visoki tisak može biti jednobojan, a može se realizirati u više boja. Treba naglasiti da je za svaku

boju koju otiskujemo potrebno pripremiti (izrezati) poseban kliše, šablon.



Ovi grafički listovi su realizirani u grafici visokoga tiska, tehnikom linoreza. Na linoleumu su izrezane bijele površine, tako da su one u odnosu na površinu linoleuma udubljene / niže po visini/. Pošto se gumenim valjkom grafička boja za otiskivanje nanosi na površinu linoleuma, udubljeni dijelovi neće primiti boju i prilikom otiskivanja na list papira ostatak će biti bijele površine. Grafičku boju je potrebno valjkom ravnomjerno nanijeti na linoleum kako bi na otisku bila ujednačena.

Prikaz principa rada u visokom tisku, otiskivanje drvoreza. Nanošenje grafičke boje valjkom,



Rizah Štetić, *Stari nosač*, jednobojni linorez, 39x30,5 cm, 1935.godine, Bosna i Hercegovina



Učenički rad, *Kuća na selu*, jednobojni linorez, 24x19 cm

postavljanje lista na kliše s grafičkom bojom za otiskivanje, pritiskivanje papira na šablon /kliše/ s grafičkom bojom i skidanje otisnutog grafičkog lista s klišea.

DUBOKI TISAK

Iz samog naziva ovog tiskanja može se zaključiti da se grafička boja nanosi na udubljene dijelove klišea. Boja se na kliše nanosi utrljavanjem u udubljene (urezane ili izrezane) dijelove pomoću pamučne krpe savijene u čvrstu loptastu formu (tampon). Zatim se metalna ploča (bakarna ili cinčana) komadićima novinskog papira izbriše (očisti). Boja na klišeu je ostala samo u udubljenim dijelovima i prilikom provlačenja kroz presu boja će se preslikati na papir. Tehnike dubokoga tiska se koriste za najkvalitetnije tiskanje, kao što su novčanice, poštanske marke, vrijednosni papiri i sl.

Tehnike dubokoga tiska su:

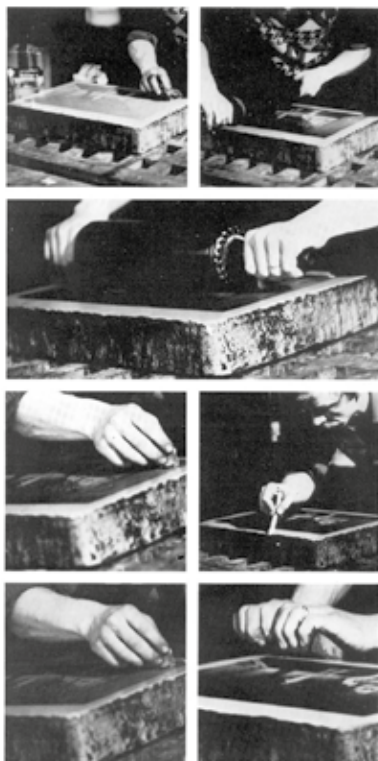
- suha igla,
- bakrorez,
- akvatinta,
- bakropis,
- graviranje u čeliku.



Bojana Mikulić, *Odmor*, suha igla, 35x45 cm, 2008. godine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

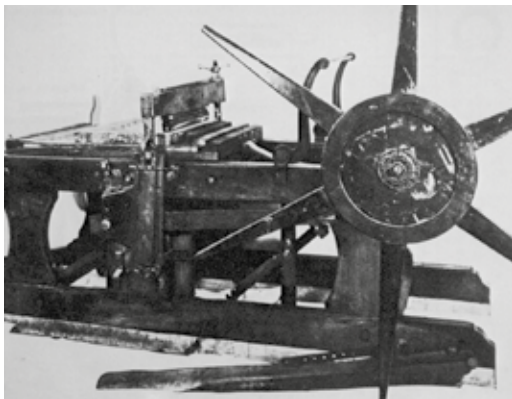


Dževad Hozo, *Srebrena gora*, reljefni bakropis, 64x49 cm, 1965. godine, Sarajevo, Bosna i Hercegovina



PLOŠNI/RAVNI TISAK

Naziv ravni / plošni tisak, kao i kod visokoga tiska, dolazi prema razini na koju se nanosi grafička boja. Boja se na ravnu površinu šablona nanosi kožnim valjkom, koji ima osobinu da na dijelovima na kojima je crtež primi boju za tiskanje. Najpoznatija tehnika ravnoga tiska je litografija. Naziv za ovu tehniku je izveden iz grčkih riječi: *litos* – kamen i *grafos* – pisanje, što bi prevedeno značilo pisanje (crtanje) na kamenu.



Najpoznatije tehnike plošnog /ravnog/ tiska su:

- litografija,
- algrafija,
- cinkografija.



Tuluz Lotrek /Henri de Toulouse-Lautrec/,
Réjane et Galiapaux, litografija kredom,
38,8x23,1 cm, 1894. god.



Edo Murtić, *Bez naziva*, litografija u boji, 67,5x97 cm, 1973. god., Republika Hrvatska

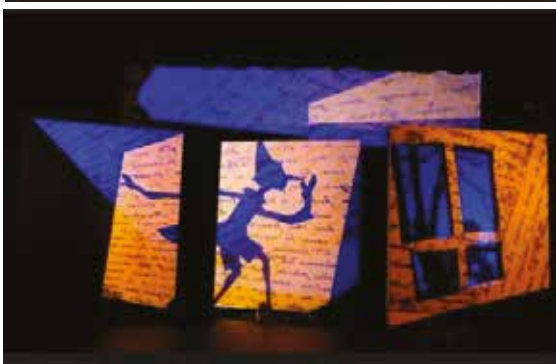
Kao i druge vrste tiska, i litografija može biti višebojna. Za realiziranje višebojnog grafičkog lista potrebno je napraviti onoliko klišea koliko na grafici imamo boja. Na grafički list se kroz presu otiskuje jedna po jedna boja. Pokušaj analizirati grafiku Ede Murtića. Koliko na njoj uočavaš boja?

SLOBODNO KOMPONIRANJE

SCENOGRAFIJA

Scenografija predstavlja likovno uređenje prostora kazališne ili filmske scene (mjesto gdje se odigrava kazališna predstava: balet, drama, komedija, opera, opereta ili snima igrani film). Scenografija je uvijek prilagođena, atmosferom i karakterom, onome čemu je namijenjena (predstave za djecu, predstave za odrasle, snimanje filma).

Ljudi koji rade na kreiranju i vizualnom osmišljavanju scene zovu se scenografi.



STATIČNO I DINAMIČNO JEDINSTVO

VIDEO I FILM

FILM

Kao i drugi oblici umjetnosti, i film je namijenjen publici. Filmovi se gledaju u posebnim prostorima za projekciju (kinima), ili i na drugim mjestima kada je riječ o videu. Za film se kaže da predstavlja sedmu umjetnost.

Film (engl. film – kožica, opna, tanki sloj) je vizualna projekcija u pokretu, najčešće sa zvukom. Razlika između slike i filma je ta što je slika statična (nepokretna), a film predstavlja niz slika koje stvaraju pokret (oživljenu sliku).

Film ima priču (fabulu), radnju koju priča. Mnogi romani, priče i pripovijetke su ekranizirani, pa iz tog proističe da film dijelimo na žanrove:

- biografski
- animirani
- povijesni (historijski)
- komedija
- kriminalistički
- vestern
- ljubavni
- mjuzikl
- drama
- avanturistički
- triler
- znanstvenofantastični / naučnofantastični
- horor
- dugometražni
- dokumentarni
- eksperimentalni
- kratkometražni
- jednogminutni

Video je skoro u potpunosti jednak filmu.



Scene iz filmova različitog žanra

Pokušajte se sjetiti jeste li gledali neki film koji je snimljen (ekraniziran) prema nekoj knjizi koju ste pročitali.



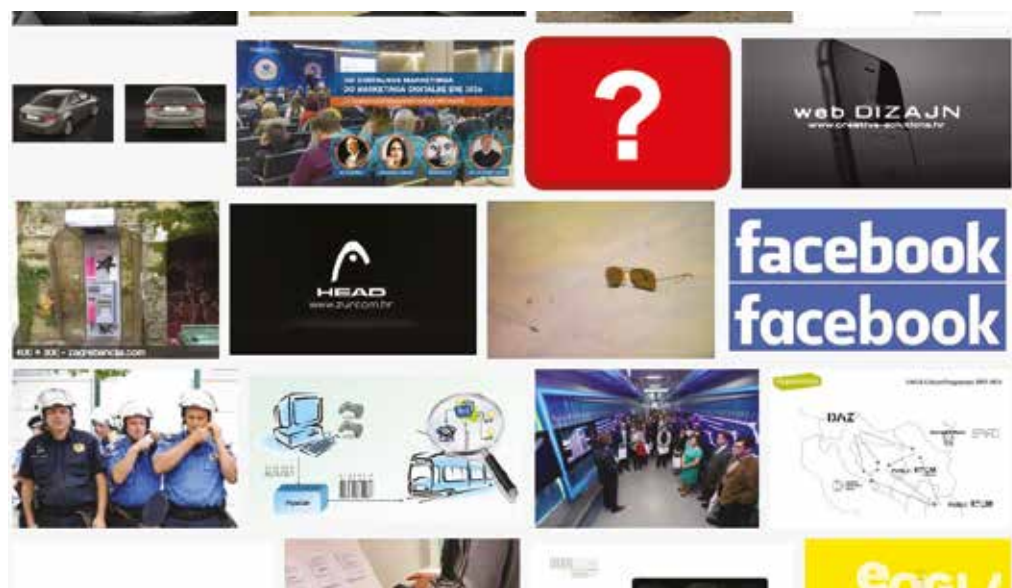
DOMINANTA KAO UVJET ZA POVEZIVANJE RAZNORODNIH ELEMENATA U CJELINU

DIGITALNI REDIZAJN

Digitalna tehnologija, primjena računala i računalne tehnologije, video projektora, skenera, laserskih i ink-jet printera, 3D printera, plotera za velike formate isprinta različitim medijima na različitim podlogama, pružaju mogućnost brze realizacije kreativnih ideja i njihove finalizacije.

Rad u oblasti dizajna danas ne možemo zamisliti bez uporabe digitalne tehnologije i za tu oblast specijalno namijenjenih programa, koji omogućuju brzu promjenu i preispitivanje ideje u velikom broju ponuđenih varijacija, koje se temelje na redizajnu početne ideje. Za kreativna rješenja, koja su iziskivala dane, tjedne, a nekad i mjesece mukotrpnog rada, uporaba digitalne tehnologije je olakšala posao pa se u kratkom vremenu mogu provjeriti razne varijacije i doći do optimalnoga rješenja.

Sva dizajnerska rješenja, da bi bila prihvatljiva, vremenom prisutna i korištena, imaju potrebu za redizajniranjem (osuvremenjivanjem) u tehnološkom, funkcionalnom i estetskom pogledu. Tako se, kako bi se postigao konačni cilj i dobio kvalitetniji proizvod, povezuju raznorodni materijali: plastične mase s metalom, plastične mase i grafitna vlakna... Digitalni redizajn se odnosi na kreiranje i redizajniranje internetskih stranica, facebooka, digitalnih reklamnih stranica i sl.



Ovo su samo neki od primjera primjene digitalnog redizajna u različitim sferama ljudskih aktivnosti.

VIZUALNA KOMUNIKACIJA I IMAGINACIJA

REALNO



Irfan Hozo, *U ateljeu*, ulje na platnu, 60x80 cm, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Pojam realnoga povezujemo sa svim onim što nas okružuje, što se dešava nama i oko nas. Zbog toga način slikanja, u kojemu se naše okruženje i objekti (predmeti i tijela) predstavljaju u stvarnom (realnom) izgledu, u umjetnosti nazivamo realizam.

Mnogi umjetnici u ranijim vremenima, a neki su pristalice takvog stava i danas, svoje slikarstvo su odredili u pravcu realizma.

U Americi je u prvoj polovici 20. stoljeća bio aktualan slikarski pravac hiperrealizam ili (fotografski realizam), koji karakterizira fotografska točnost u prikazivanju stvarnosti.

Jedan od najistaknutijih slikara hiperrealizma je Eloy Morales.



Ežen Delacroa, *Sloboda vodi narod*, ulje na platnu



Teodor Žeriko, *Splav Meduze*, ulje na platnu



Eloy Morales, *Portreti*, realizirani u hiperrealističkom maniru.

Zadivljuje kojom su fotografskom točnošću predstavljeni ovi portreti. Slikar u svome ateljeu pri realizaciji slika.





Safet Zec, *Tragedija Srebrenice*, tempera,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina



Safet Zec, *Stari ormar*, tempera,
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

NADREALNO

Nadrealizam je umjetnički pravac koji je nastao u Parizu, pod utjecajem talijanskog metafizičkog slikarstva i dadaizma. Francuski pjesnik Andre Breton je okupio umjetnike novoga smjera svojim "Manifestom nadrealizma" 1924. godine. Andre Breton je definirao nadrealizam kao "diktat misli, bez kontrole razuma, izvan svake estetske ili moralne preokupacije".

Oduvijek su fantazija, iracionalno i imaginacija bili prisutni u umjetnosti, ali tek su u nadrealizmu ove podsvjesne ideje ljudskog bića došle u prvi plan i okupile umjetnike u umjetnički pokret.

Najznačajniji predstavnici nadrealizma su: Pol Kle (Paul Klee, 1879–1940), Francuz Iv Tangi (Ives Tanguy, 1900–1955), Španjolci Salvador Dali (1904–1989) i Huan Miro (Joan Miro'), Nijemac Max Ernst (1881–1976), Talijan Alberto Đakometi (Alberto Giacometti, 1901–1966).



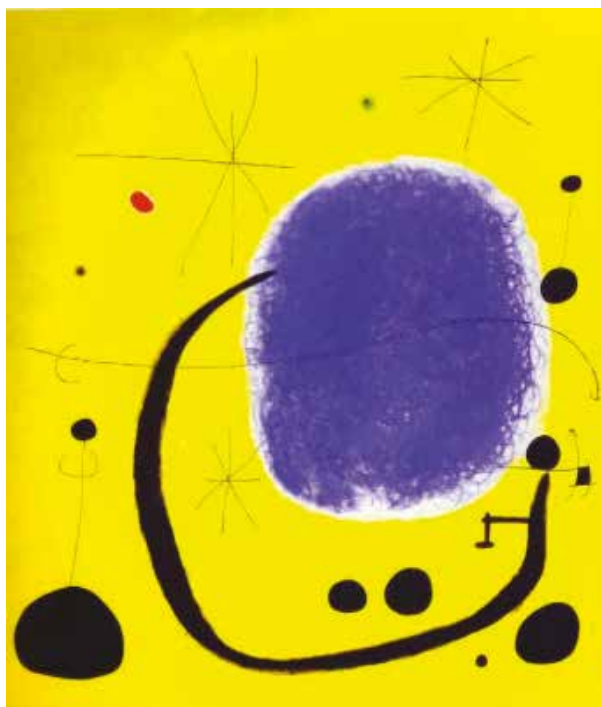
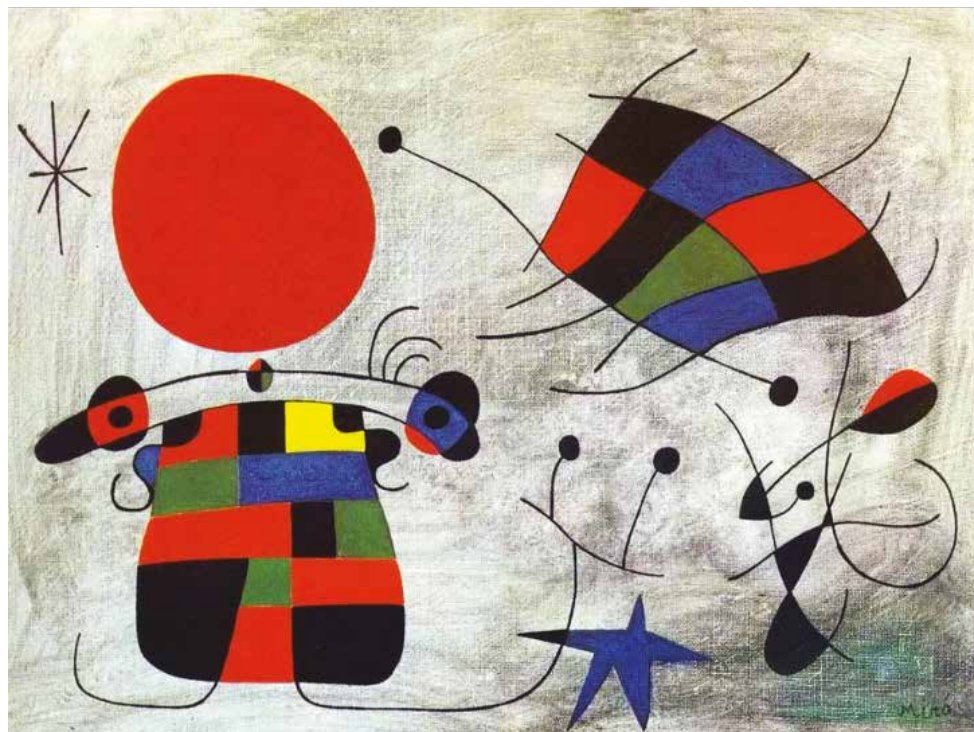
Antonio Gaudi, *Casa Batilo*, Barcelona

Nadrealno na osoben način može biti prisutno i u arhitekturi, što pokazuje primjer dijela fasade ove zgrade Antonia Gaudija.

Neke od slika poznatog španjolskog slikara nadrealizma, Salvadora Dalija.



Salvador Dali, *Istrajnost memorije*, ulje na platnu



Slike jednog od najpoznatijih svjetskih slikara nadrealizma, Španjolca Huana Miroa

ΓΕΟΓΡΑΦΙJA
ΓΕΟΓΡΑΦИJA
ZEMLJOPIS



Porijeklo imena

Različita su mišljenja o nastanku imena Bosne. Najčešće je da je prostor dobio ime po rijeci Bosni. Samo ime Bosna je predslavenski izraz i označava vodu tekućicu, tj. rijeku, a njima je ovaj prostor jako bogat.

Najstariji pisani dokument gdje se spominje *Horion Bosona* kao prostor potječe iz 9. vijeka i riječ je o djelu Konstantina Porfirogeneta *Upravljanje državom*.

Također se zna da su i franjevci jednu svoju provinciju nazvali Bosna Srebrena.

Ime Hercegovina je mlađe, a radi se o teritoriji kojom je upravljao Stjepan Vukčić Kosača od 1449. godine. On je te godine dobio titulu hercega, a prostor kojim je upravljao dobio je ime Hercegovina.

Geografski položaj

Bosna i Hercegovina se nalazi u sjevernom, umjerenom toplotnom pojasu, podjednako udaljena od sjevernog pola i ekvatora.

Pripada istočnom dijelu regije južne Evrope. Nalazi se na Balkanskom poluostrvu. Sjeverni joj je dio u Panonskoj niziji koja pripada centralnoj Evropi, a južnim izlazi na Jadransko more koje je dio Sredozemnog mora. Zato se kaže da je Bosna i Hercegovina zemlja jugoistočne Evrope, balkanska, srednjoevropska i sredozemna zemlja.

Posebno je značajno to što se nalazi na raskrsnici kopnenih puteva između Azije i zapadne Evrope, te Sredozemlja i srednje Evrope. Putevi su išli dolinama Bosne, Vrbasa i Neretve. Prostori uz puteve su se oduvijek brže razvijali i napredovali.

Današnje saobraćajnice uglavnom idu istim putevima kuda su se kretali davni karavani. I trasa autoputa Koridora 5c, koji je u izgradnji, ide uglavnom tim putem.

Granice

Bosna i Hercegovina kroz prošlost je često mijenjala granice prema susjedima. Najstarije su sjeverna granica na Savi i istočna na Uni, dogovorene Karlovačkim mirom 1700. godine, kao i granica između Austro-Ugarskog i Osmanskog carstva. Kod Neuma je granica izlazila na more i graničila s Dubrovačkom republikom. Istočna granica na Drini sa Srbijom i planinska granica prema Crnoj Gori formirane su na Berlinskom kongresu 1878. godi-

ne. Ove granice su uglavnom važile i u vrijeme Austro-Ugarske monarhije i Jugoslavije.

Kao takve priznate su i Dejtonskim mirovnim sporazumom, potpisanim 1995. godine.



Karta Bosne i Hercegovine

Državno uređenje

Prema Dejtonskom sporazumu, Bosna i Hercegovina je nasljednica Republike Bosne i Hercegovine. Glavni grad je Sarajevo. U unutrašnjoj strukturi postoje dva entiteta: Federacija Bosne i Hercegovine, u kojoj je glavni grad Sarajevo, i Republika Srpska s Banjalukom kao glavnim gradom.

Zasebna jedinica je Distrikt Brčko.

U Federaciji Bosne i Hercegovine formirano je deset kantona / županija, sa svojim sjedištima:

Kanton Sarajevo – Sarajevo,

Bosanskohercegovački kanton – Goražde,

Hercegovačko-neretvanski kanton – Mostar,

Kanton 10 – Livno,
 Srednjobosanski kanton – Travnik,
 Zeničko-dobojski kanton – Zenica,
 Tuzlanski kanton – Tuzla,
 Posavski kanton – Orašje,
 Unsko-sanski kanton – Bihać, i
 Zapadnohercegovački kanton – Široki Brijeg.

PITANJA I ZADACI:

Pronađite na karti i navedite granične rijeke i planine Bosne i Hercegovine!
 Kojim su mirovnim sporazumima ustanovljene današnje granice Bosne i Hercegovine? Pronađite na karti svih deset sjedišta kantona / županija u Bosni i Hercegovini!

HRVATSKA

Površina: 56.549 km²

Geografski položaj

Geografski položaj Hrvatske karakterizira dobra povezanost na sjeveru sa središnjom Europom, a na zapadu preko luka na Jadranskom moru sa svim morima i oceanima.

Takav položaj je omogućavao razvoj trgovine, prometa i brodogradnje, ali i olakšavao iseljavanje stanovništva.

Prirodno-geografske karakteristike

RELJEF

Na sjeveru je prostor Panonske nizine s otočnim planinama Bilogora, Papuk, Psunj, Dilj. Ove planine dijele panonsku Hrvatsku na Međumurje, Pođravinu, Baranju, Slavoniju, Posavinu i zapadni Srijem.

Planinsko područje se pruža od obale do granice s Bosnom i Hercegovinom, te na sjever do Zagorja uz najpoznatije planine: Dinara, Velebit, Biokovo i dr. U tu regiju spadaju i Ličko i Krbavsko polje, kao i Gorski kotar.

Dinarske planine, potonule u jadranski bazen, predstavljaju otoke i doprinose ljepoti krajolika duž cijele obale, od Brijuna, Krka, Raba, preko Kornata do Brača, Hvara, Mljeta itd.



Kornati

VODE

Najveće rijeke u panonskoj nizini su: Dunav, Drava s Murom, Sava s Kupom i Lonjom, a u planinskoj Hrvatskoj su to: Zrmanja, Krka, Cetina, te ušće Nere-tve. U Ličkom polju se nalazi ponornica Lika.

Rijeke su značajne za navodnjavanje, transport (panonske), turizam (Krka, Cetina), a predstavljaju i hidropotencijal za proizvodnju električne energije.

Što se tiče prirodnih jezera, osobito su atraktivna Plitvička na rijeci Korani, a veća su i Vransko kod Zadra, Vransko na Cresu, te Modro kod Imotskog. Osim za turizam, jezera su važna i za sportski ribolov.

Plitvička jezera su nastala kraškim procesom.



Plitvička jezera

KLIMA

U Panonskoj nizini vlada kontinentalna klima s toplim i vlažnim ljetima i umje-reno hladnim zimama. U planinskoj Hrvatskoj vlada planinska klima s veli-kom količinom snježnih padavina.

Sredozemna klima, bez obzira na to što se osjeti na uskom dijelu primorja s toplim i suhim ljetima, te blagim i vlažnim zimama, ima ogroman značaj jer omogućava vrlo razvijeni ljetni turizam.

Hvar je otok s najviše sunčanih sati.

BILJNI SVIJET

Može se reći da je, zahvaljujući različitim tipovima klime, biljni svijet veoma raznovrstan. Na planinama panonskoga područja raste hrast lužnjak, u planinskom području su četinarske šume, a iznad njih pašnjaci. U primorskoj Hrvatskoj tipična je sredozemna vegetacija s makijom koja je često ugrožena zbog ljetnih požara.

Društveno-geografske odlike

STANOVNIŠTVO

Broj stanovnika je oko četiri i po milijuna, te je Hrvatska s 80 stanovnika po km² srednje naseljena zemlja. Nizak priraštaj je posljedica niske rodnosti i iseljavanja stanovništva. Iz toga razloga Hrvatska ima veliki broj ljudi u iseljavi, a posljedice ovoga problema se osobito osjete na otocima gdje je sve veći postotak starog stanovništva. Broj pismenih i uposlenih, osobito u tercijarnim djelatnostima, je zadovoljavajući. U nacionalnoj strukturi najbrojniji su Hrvati, dok su od manjina najbrojniji Srbi, zatim Bošnjaci, Slovaci, Mađari itd. U religijskoj strukturi najbrojniji su pripadnici katoličke vjeroispovijesti, a zastupljeni su i pravoslavlje, islam i dr.

GOSPODARSTVO/PRIVREDA

Povoljne uvjete za razvoj gospodarstva čine bogata aluvijalna tla i šume u panonskoj Hrvatskoj, šume i pašnjaci u planinskoj, more, rijeke, bogatstvo mineralnih sirovina itd.

Regionalno-geografske karakteristike

Geografske regije se poklapaju s prirodnim regijama

PANONSKA HRVATSKA

Panonska Hrvatska je nizina s otočnim / ostrvskim planinama i umjereno kontinentalnom klimom, te nizinskim rijekama i plodnim tlom u kojemu je razvijena poljoprivreda, osobito zemljoradnja. Uzgajaju se žitarice, prije svih kukuruz i pšenica, a od industrijskih biljaka šećerna repa i suncokret. Značajan je i uzgoj krmnog bilja za razvijeno stočarstvo, u kojemu prevladava uzgoj goveda, svinja i peradi. Zahvaljujući sirovinama, u panonskoj Hrvatskoj najviše je zastupljena mlinska i prehrambena industrija. Proizvodnja mlijeka i mliječnih proizvoda razvijena je u svim većim centrima, a velika je i proizvodnja suhomesnatih proizvoda. Poznati proizvođači su: „Gavrilović“, „PIK Vrbovec“, „Belje“, „Podravka“.

Velika je proizvodnja vina, kako u industriji, tako i u domaćoj radinosti, te alkoholnih i bezalkoholnih pića. Vrlo su važni petrokemija, koja prerađuje i domaću naftu i gas za kojim se i danas intenzivno traga, te kemijska i farmaceutska industrija. Najveći industrijski centri su Osijek s kemijskom industrijom „Saponija“, Požega s prehrambenom industrijom „Zvečevo“, Brod s metalском industrijom, Sisak sa željezom i rafinerijom, a za gospodarstvo je značajan banjski i lječilišni turizam na izvorima termomineralnih voda Lipik i Pakrac.

PLANINSKA HRVATSKA

Ova se regija po visini reljefa i klimi razlikuje od ostatka zemlje. Što se tiče zanimanja ljudi, u planinskoj Hrvatskoj je razvijenije stočarstvo, osobito ovčarstvo, a manje zemljoradnja. Tradicionalna je drvna industrija. Najveći centri su Delnice, Ogulin, u Ličkom polju Gospić, a na Kordunu Slunj. Za turizam su najznačajnija Plitvička jezera na rijeci Korani, bukovi na Krki, kao i nacionalni parkovi na Velebitu.

PRIMORSKA HRVATSKA

Zahvaljujući sredozemnoj klimi razvijeno je tradicionalno vinogradarstvo, potom uzgoj maslina, a brojne su i plantaže mandarina i drugih agruma, kao i nara, smokve, rogača i dr.

Brodogradnja je tradicionalna grana koja se uspjela održati u velikoj svjetskoj konkurenciji zahvaljujući, među ostalim, i domaćoj crnoj i obojenoj metalurgiji. Velika brodogradilišta su u Splitu, Rijeci i Puli. Najvažnija tercijarna grana gospodarstva jeste turizam koji svake godine povećava poslovne rezultate.

Ljepote Jadranskog mora i plaža su, uz klimu, prvi preduvjet za razvoj ljetnog turizma. Ipak, stanovništvo je moralo mnogo toga uraditi da bi osiguralo ovakvu razinu posjeta turista destinacijama ljetnog turizma. Duž obale su uređene plaže i izgrađeni hoteli visokih kategorija, uređeni autokampovi te autoput koji je skratio vrijeme putovanja. Napravljeni su i modernizirani aerodromi, prilagođene luke za prihvat kruzera, marine, a sve je više teniskih i igrališta za golf. Organiziraju se Dubrovačke igre i Splitsko ljeto, filmski festival u Puli, glazbeni u Opatiji i Splitu. Jednom riječju, sve je podređeno turizmu kao tercijarnoj grani koja upošljava najviše radne snage. Početak komercijalnoga turizma se veže za Opatiju, na području Istre još su poznati Umag i otočje Brijuni, a u Kvarneru otoci Rab, Pag i dr. Prema jugu to su Zadar, Kornati, Šibenik, Split, Makarska, otoci Hvar, Brač, Mljet, te Dubrovnik sa zidinama i tvrđavom Lovrijenac, kneževim dvorom i drugim kulturno-povijesnim naslijeđem. Dubrovnik je vjerojatno najpoznatiji turistički centar Hrvatske.

U kontinentalnom turizmu važne destinacije su Plitvička jezera, te Velebit s više nacionalnih parkova. Svakako su važni termomineralni zvorim Pakrac, Lipik itd. U planinskom, ali i u panonskom području, razvijaju se eko i seoski turizam. Porasla je zainteresiranost i za razvoj zimskog turizma.

Zagreb je glavni i najveći grad, poznat po industriji i velesajmu, ali i po velikom kulturnom naslijeđu, što također privlači mnogo turista. Veliki gradovi su Osijek u panonskoj Hrvatskoj, Rijeka u Kvarneru, Split i Zadar u Dalmaciji itd.



Dubrovnik

PITANJA I ZADACI:

Nađi i pokaži na karti "otočne" planine panonske Hrvatske! Nađi i pokaži najveće otoke u Jadranskom moru!

Nađi i pokaži na karti rijeke Jadranskog sliva!

Nađi i pokaži najveće gradove planinske Hrvatske! Koji su prirodni preduvjeti za razvoj gospodarstva?

U kojim je gradovima razvijena brodogradnja?

СРБИЈА

Површина: 88.361 km²

Географски положај

Налази се на Балканском полуострву и у регионалном смислу припада источном дијелу јужне Европе. Војводина, сјеверни дио Србије, припада централној Европи, а кроз њу протиче Дунав, па је и подунавска земља. Захваљујући оваквом положају, на Србију су знатно утицали и европски и азијски континент, а тај утицај долазио је долином Мораве. Границе су углавном копнене, али и ријечне – Дунав с Хрватском, Дрина с Босном и Херцеговином.

Природно-географске карактеристике

РЕЉЕФ

Јужно од Саве претежно су планински предјели. У централном дијелу су старе громадне планине Родопи, западно од Родопа су младе Динарске планине Тара, Златибор, Копаоник, као и Пештарска висораван, те Косовска и Метохијска котлина. Источно су Карпатске планине. Ријечне долине Велике и Западне Мораве, Нишаве и других ријека значајне су због плодног земљишта и климе угодне за живот људи.

Сјеверно од Саве је Панонска низија у којој се налазе Острвске планине, Вршачке и Фрушка гора. Значајне су и лесне заравни Бачка, Банатска те Делиблатска пешчара.



Златибор

КЛИМА

Захваљујући положају у сјеверном умјереном појасу и отворености према европском континенту, у Панонској низији преовладава континентална клима с хладним и сувим зимама, те врућим и кишним љетима. У зимском периоду дува познати вјетар кошава.

Умјерено континентална клима одликује се по томе што су у њој изражена 4 годишња доба. Љета су свјежија, а зиме блаже него у континенталној клими, док су падавине претежно у прољеће и јесен. Ова клима влада у ријечним долинама и котлинама, а изнад 600 м надморске висине снижавају се температуре и повећава количина падавина, те прелази у планинску климу.

ВОДЕ

Ријеке

Ријеке Србије припадају сливу Црног мора, а мали дио сливу Егејског мора.

Дунав и његове притоке одводе воду у Црно море. Највеће лијеве притоке Дунава су Тиса и Сава, а десне Велика Морава и Тимок. Велика Морава настаје од Јужне и Западне Мораве. Веће притоке Саве су Дрина и Колубара.

Језера

Најпознатије природно језеро је Палић код Суботице, а вјештачка језера Ђердап I и Ђердап II.

Термоминералне воде

Ове воде представљају природно богатство по ком је Србија позната. Најпознатије бање су: Врњачка, Ковиљача, Јоша-ничка, Пролом, Нишка итд.

ТЛО – ЗЕМЉИШТЕ

Тло представља основу за развој земљорадње и производњу хране, па је у том смислу најважније природно богатство.

У Војводини је развијен чернозем, а у долинама ријека алувијално тло. У планинској регији је подзол, а на већим висинама планинска црница.

БИЉНИ СВИЈЕТ

Панонска низија је степа, подручје ниске траве. Трећина државе је под шумом. На нижим просторима (до 800 м) налази се храстова, а на вишим (до 1300 м) букова шума. Изнад је појас смреке и јеле. Изнад шума су пашњаци.

Становништво

Данашњи становници углавном су припадници словенског народа, који се доселио у 6. вијеку. То су Срби, Бошњаци, Хрвати итд. Поред словенског народа, ту су још и Албанци на Косову те Мађари у Војводини. Број становника стагнира због ниског наталитета и израженог иселјавања.

НАСЕЉА

Археолошке ископине Лепенски вир, Винча и др. свједоче о више од 4.000 година старим насељима. Данашња мрежа насеља састоји се од села с развијеном пољопривредом и градова с индустријом и терцијарним дјелатностима. Највећи градови су Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Чачак, Суботица, Краљево итд.

ПРИВРЕДА

ПОЉОПРИВРЕДА

Захваљујући повољној клими и плодном тлу, може се рећи да Србија има повољне услове за развој земљорадње. Данашња производња се све више прилагођава природним условима.

Војводина је житница у којој се узгајају кукуруз, који предњачи у производњи, и пшеница, док се јечам и ражузгајају на вишим планинама. Што се тиче поврћа, највише се узгајају кромпир, купус, парадајз и паприка. У воћарству је развијен нарочито узгој средњоевропског воћа. У Војводини, Шумадији и јужној Србији значајно је такођер и виноградарство. Од индустријског биља узгајају се шећерна репа, сунцокрет, мак, хмељ, а од текстилних лан и конопља.

СТОЧАРСТВО

Највише се узгајају говеда, затим су ту свињогојство и овчарство, нарочито у планинској зони. Врло су развијени перадарство и пчеларство, а све се више развијају лов и риболов.

ИНДУСТРИЈА

МЕТАЛУРГИЈА

Црна металургија развијена је у Смедереву, а обојена у Бору, Мајданпеку, Севојну и Трепчи.

МАШИНСКА ИНДУСТРИЈА

Машинска индустрија најразвијенија је у Београду, Нишу и Новом Саду.

ХЕМИЈСКА ИНДУСТРИЈА

Хемијска индустрија развијена је у Панчеву, Шапцу, Крушевцу и Лесковцу.

ПОТРОШАЧКА ИНДУСТРИЈА

Прехрамбена индустрија прерађује сировине пољопривреде и смјештена је уз сировинску базу. Највећи центри су Зрењанин, Врбас, Кула итд. Центри текстилне индустрије су: Лесковац, Нови Пазар и Кула, док је индустрија дувана у Нишу и Врању.

САОБРАЋАЈ

Најважнији пловни пут је Дунав, али су пловне и Сава и Тиса. Изграђени су аутопутеви према Хрватској и Македонији, те пруга према Црној Гори.

ТУРИЗАМ

Природни услови за развој туризма

Најважније су планине Златибор, Копаоник и Тара, које имају услове и за зимски и за љетни туризам. У крашким подручјима су бројне пећине. За туризам су интересантни Сићевачка клисура, језеро Палић, те вјештачка језера Ђердап и Власинско.

Најбројнији, а вјероватно и најпознатији, су термоминерални извори (видјети: воде Србије). Туристи посјећују и националне паркове Ђердап, Фрушка гора итд.

Од друштвених фактора, за развој туризма су значајни средњовјековни манастири, археолошке ископине итд. Користе се и повољни услови за развој сеоског и еко-туризма. За њихово коришћење граде се приступни путеви, хотели и остали садржаји. Ипак је Београд са својим садржајима и даље водећа туристичка дестинација у Србији. И Нови Сад, због својих културних садржаја, али и близине Фрушке горе, такође је туристички прометан град.



ХЕ Ђердап II

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

Покажите на карти младе вјеначне планине у Србији. Које ријеке спадају у ријечни систем Велике Мораве? Наведите најпознатије бање у Србији.

Пронађите на карти Србије највеће градове.

Покажите на карти с којим државама граничи Србија.

ЦРНА ГОРА

Површина: 13.812 км²

Црна Гора је балканска земља на југоистоку Европе. Излази на Јадранско море, а граничи с Босном и Херцеговином, Србијом, Албанијом и Хрватском.

ПРИРОДНО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

РЕЉЕФ

Рељеф Црне Горе је планински и дио је Динарских планина. Око горњих токова Зете, Мораче, Таре и Пиве налазе се површи и брда гдје се истичу Дурмитор, Голија и Сињајевина, а према Албанији Проклетије, Комови, Жљеб. У приморју су Орјен и Румија. Долине ријека и низија уз Скадарско језеро важне су за земљорадњу.

КЛИМА

Клима је на обали средоземна, с дугим топлим љетима и кратким, али врло кишним зимама. У горњим токовима ријека до 700 м надморске висине влада умјерена клима, а изнад је алпска.

Црногорско приморје око Црквица најкишовитије је подручје у Европи с више од 5.000 мм падавина, углавном зими.

ВОДЕ

Најважније је свакако море које од давнина прехрањује становништво и пружа могућност комуникација, а у посљедње вријеме значајно је и за туризам.



Кањон Таре

Скадарско језеро је такођер значајно за наводњавање и риболов, али и као пловни пут. Горњи токови ријека важни су због производње електричне енергије. Морача и њена притока Зета, као и Бојана, припадају Јадранском сливу, док Лим, Пива и Тара, с дубоким кањонима, припадају црноморском сливу. Најпознатији је кањон Таре.

Кањон Таре најдубљи је у Европи.

На планинама су шуме и пашњаци, док је при обали средоземна вегетација - црни храст, чемпрес, макија, лаванда, маслине, палме, олеандри и др. биљке.

СТАНОВНИШТВО

Број становника: 600.000

Густина насељености варира од ријетко насељених планинских крајева до више насељених подручја уз морску обалу.

Црногорци су најмногобројнији, а Срби су на другом мјесту. Има и Бошњака, Албанаца, Хрвата и др. Емиграције су и данас честе, али мање изражене него у ранијем периоду.



Бока которска

ПРИВРЕДА

ЗЕМЉОРАДЊА

Захваљујући плодној земљи и медитеранској клими земљорадња је најразвијенија у Скадарској низији. У приморју је важан узгој средоземних култура: маслине, нара, мандарина, лимуна итд. Планинска регија најповољнија је за сточарство.

РУДАРСТВО

Из Пљеваљског базена ваде се угаљ и олово. Највеће су хидроцентралне слап Зете и Мратиње.

ИНДУСТРИЈА

Индустрија је заснована на бази домаћих сировина, па су најпознатије производња уља у Бару и пива у Никшићу. Развијене су дрвна индустрија и индустрија коже. У Подгорици је алуминијски комбинат, а бродоградилнице у Бококоторском заливу.

ТУРИЗАМ

У туризму који је у успону ради све више радника. Може се рећи да се, поред приморског туризма, успјешно развијају и сеоски и еко-туризам. Најпознатији туристички центри су Свети Стефан, Будва и Улцињ. Црна Гора се прогласила првом еколошком државом. Главни град је Подгорица, а већи градови су још Никшић, Улцињ, Будва, Бијело Поље, Цетиње, Пљевља итд.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

Нађите на карти најпознатије планине!

Нађите на карти ријеке црноморског слива у Црној Гори! Набројте најпознатије туристичке градове!

Наведите пољопривредне производе јадранског приморја!

PRIRODNO-GEOGRAFSKE KARAKTERISTIKE

RELJEF

Ovaj prostor se kroz geološku prošlost nalazio na dnu Tetis-mora sve do paleozoika, kada pojedini dijelovi postaju kopno. Ipak, možemo reći da su naše planine nastale uglavnom u kenozoiku, tokom alpske orogeneze koja i danas traje.

Najviša planina je Maglić, a preko 2.000 metara su i Zelengora, Lelija, Bjelašnica, Čvrstica, Prenj, Cincar, Vran i druge. Ove planine zovemo mladim vjenačnim planinama.

JESTE LI ZNALI?

Najviši vrh Bosne i Hercegovine je Maglić, s visinom od 2.386 metara.



Maglić

U krečnjačkom prostoru Hercegovine i zapadne Bosne kraškim procesom su nastala kraška polja i površi, te vrtače i uvale. Najveće kraško polje je Livanjsko, a poznata su i: Kupreško, Glamočko, Popovo, Nevesinjsko, Gatačko polje, Mostarsko blato...



Cincar

JESTE LI ZNALI?

Prema površini, Livanjsko polje je najveće na svijetu.

Kraškim procesom su nastale jame i pećine. To su posebno interesantni oblici reljefa s prekrasnim pećinskim nakitom – stalaktitima i stalagmitima.

JESTE LI ZNALI?

Stalagmiti nastaju na dnu pećine, a stalaktiti vise sa stropa ili tavanice pećine.

Najveće pećine su: Vjetrenica u Popovom polju, Bijambarska kod Sarajeva, Glavičanska kod Foče, Propastva kod Višegrada i druge.

SJEVERNI POSAVSKI POJAS

Na sjeveru je bilo Panonsko more, koje su rijeka Sava i njene pritoke napunile materijalom koji su donosile. Tako je nastala današnja nizija na sjeveru. Njeni dijelovi su: Semberija uz Drinu, Brodska posavina uz Bosnu, Lijevo polje uz Vrbas, kao i Sanska i Sprečanska kotlina. Planine: Kozara, Motajica, Prosara i Majeвица u Panonskom moru su bile ostrva, pa ih danas zovemo ostrvske planine. One predstavljaju dio Dinarskih planina koje su potonule u Panonsko more.

PITANJA I ZADACI:

1. Pokažite na karti planine više od 2.000 metara!
2. Pokažite na karti najpoznatija kraška polja!
3. Pokažite na karti ugljonošne bazene!
4. Šta spada u pećinski nakit?

POJAS KOTLINA

Kada su se planine izdizale, između njih su ostajala jezera koja su plavila šumu na obali i ugljenisala je. Takvo jedno jezero bilo je u Sarajevsko-zenič-

koj kotlini. Na sličan način nastao je ugalj u tuzlanskoj, banjalučkoj i mostarskoj kotlini, kao i u kraškim poljima te Livanjskom, Gatačkom i Duvanjskom polju. Sve ih zajedno zovemo ugljenosni bazeni.

U Bosni i Hercegovini se više električne energije proizvede u termoelektranama na ugalj nego u hidrocentralama na rijekama.

ZNAČAJ

Visine naših planina uzrokuju alpsku klimu s dosta snježnih padavina, koje su omogućile da se u Sarajevu 1984. godine održe Zimske olimpijske igre.

JESTE LI ZNALI?

Sarajevska olimpijada je najjužnije održana zimska olimpijada na sjevernoj polulopti.

Tada su, za potrebe Olimpijade, na Trebeviću napravljene bob i sankaska staza, na Igmanu velika i mala skakaonica, kao i staze za bijatlon i skijaško hodanje na Velikom polju, na Bjelašnici i Jahorini staze za alpsko skijanje, a na Vlašiću skakaonica i staze za skijanje. Čajuša, Malovan kod Kupresa, Blidinje u podnožju Čvrsnice i Ravno Rostovo kod Novog Travnika, su novi centri alpskog skijanja.

KLIMA

Za klimu u Bosni i Hercegovini važni su: geografski položaj u središnjem dijelu sjevernog umjerenog toplotnog pojasa, planinski reljef te otvorenost prema Panonskoj niziji i Jadranskom moru.

U dolinama Drine, Bosne, Vrbasa, Une i njihovih pritoka, do visine od 600 metara, vlada prava umjerenom kontinentalna klima s četiri godišnja doba i preko 1.000 mm padavina, uglavnom u proljeće i jesen.

U kotlinama vlada poseban tip kotlinske klime s termičkim inverzijama.

JESTE LI ZNALI?

Termička inverzija je pojava koja se dešava zimi. Tada su na planinama temperature više nego u kotlinama.

Do 1.700 metara nadmorske visine prevladava planinska klima s kraćim i svježijim ljetom i dužom hladnom zimom, sa snježnim padavinama, a preko 1.700 metara nadmorske visine vladaju uslovi alpske klime, gdje su s povećanjem visine ljeta sve kraća, a zime sve hladnije i snježnije.

U prostoru Panonske nizije vlada prava kontinentalna klima s toplim i kišnim ljetima te hladnim i suhim zimama, a količina padavina se smanjuje ispod 800 mm.

U dolini Neretve i prostorima do 600 metara nadmorske visine u Hercegovini (niska Hercegovina) vlada sredozemna klima s vrućim i suhim ljetima te blagim i vrlo kišovitim zimama, s uglavnom oko 2.000 mm padavina.

PITANJA I ZADACI:

1. Koji su najvažniji klimatski faktori od kojih zavisi klima u Bosni i Hercegovini?
2. Šta je termička inverzija?
3. Koje su karakteristike umjereno kontinentalne klime?
4. U kojem klimatskom tipu ima najviše, a u kojem najmanje padavina?



Meteorološka stanica na Bjelašnici

VODE

Rijeke

Riječnu mrežu čine sve rijeke Bosne i Hercegovine, a gustina mreže zavisi od količine padavina, klime, vodopropusnosti stijena i reljefa.

U Bosni i Hercegovini gustina riječne mreže se ne podudara s količinom padavina. Najviše padavina je u Hercegovini, ali je površinska riječna mreža, zbog vodopropusnosti krečnjaka, rijetka. Jadranskom slivu pripadaju: Neretva s pritokama, Rakitnica, Grabovica, Buna, Trebižat, Bregava i druge čije vode odlaze u Jadransko more. Jadranski sliv zauzima 30% ukupne površine Bosne i Hercegovine.

VAŽNO!

Riječnu mrežu neke zemlje čine sve rijeke koje kroz nju protiču.

Riječni sistem čini rijeka sa svojim pritokama.

Riječni sliv (jezerski ili morski) čini prostor s kojeg se voda sliva u tu rijeku.



Vodopad Kravice na rijeci Trebižat

Vodopad Kravice i vodopad na rijeci Plivi su najpoznatiji, a najviši je vodopad Skakavac nadomak Sarajeva.

Ostatak voda pripada crnomorskom slivu, čiju riječnu mrežu čine: Sava sa svojim pritokama, Una sa Sanom, Vrbas s Plivom, Ukrina, Bosna s Lašvom, Krivajom i Sprečom, Drina s Čehotinom i Rzavom i druge. Rijeka Drina nastaje od rijeka Pive i Tare, koje se sastavljaju kod Šćepan-polja u Crnoj Gori.



Kajakaško takmičenje - kanjon Vrbasa

Na Uni se vozi tradicionalna regata čamcima, a u kanjonu Vrbasa održano je evropsko prvenstvo u kajaku na divljim vodama.



Unska regata

Na divljim vodama Drine popularno je turističko splavarenje, a na gornjem toku Neretve rafting.

Splavovi su nekad služili za transport balvana, a danas predstavljaju turističku atrakciju.



Rafting na Neretvi

Dio vode iz kraških polja odvodnjava se podzemnim kanalima, uglavnom u Jadransko more.

Poznatije ponornice su:

- Trebišnjica u Popovom polju,
- Zalomka u Nevesinjskom polju,
- Milač u Kupreškom polju,
- Mušnica u Gatačkom polju,
- Sturba u Livanjskom polju,
- Šuica u Duvanjskom polju i
- Ugrovača u Mostarskom blatu.

Naša najveća ponornica Trebišnjica i pritoka Neretve Trebižat dobile su nazive po rimskom imenu za jegulje.

Podzemne vode su vrlo bitne jer su nezagađene i idealne su za piće, što u svijetu postaje sve veće bogatstvo. Ima ih u Panonskoj niziji, sarajevsko-ze-ničkoj kotlini, ali i u kraškim područjima, te u podzemnim kanalima i jamama.

More

Jadransko more jednim svojim dijelom (25 km obale) pripada Bosni i Hercegovini, i to: Neumski zaliv, Malostonski kanal, kao i poluotok Klek. More je važno za razvoj ljetnog turizma. Značajna je njegova blizina drugim turističkim destinacijama pa se, osim stacionarnog, razvija i ekscuzijski način boravka turista.



PITANJA I ZADACI:

1. Pokažite na karti glavne riječne sisteme!
2. Koji su najpoznatiji vodopadi u Bosni i Hercegovini?
3. Navedite neke ponornice!

Jezera

Jezera u Bosni i Hercegovini dijelimo na prirodna i vještačka. Vještačka jezera napravio je čovjek.

Prirodna su uglavnom planinska kao Donje bare, Kotlaničko i Kladopoljsko na Zelengori, Prokoško na Vranici, Veliko i Blatno na Treskavici, Uloško na Crvnju, Blidinje u podnožju Vrana i Črvsnice.



Prokoško jezero

JESTE LI ZNALI?

Zbog njihove ljepote i boje vode, narod ova jezera naziva „gorske oči“.

Od riječnih jezera najpoznatija su Veliko i Malo jezero na Plivi, koja su nastala na mjestima gdje se taloži sedra i ujezeruje rijeka.

JESTE LI ZNALI?

Na Plivskim jezerima je održano svjetsko prvenstvo u veslanju na mirnim vodama.

Bare i močvare

Najpoznatije su: Hutovo blato kod Čapljine s dva jezera Deransko i Svitava, te Bardača u Posavini.



Hutovo blato

JESTE LI ZNALI?

Bardača je najveći ribnjak u Bosni i Hercegovini.

Rijeka Krupa, koja odvodi vodu iz Hutovog blata u Neretvu, tokom godine mijenja smjer kretanja. Za vrijeme visokog vodostaja Neretve ona se „okreće“ i vodu iz Neretve vraća u Hutovo blato, spašavajući dolinu Neretve od poplava. Stoga je taj svjetski rijedak fenomen jako koristan.

Termomineralne vode

Bosna i Hercegovina je bogata vodama koje se pakuju i upotrebljavaju za piće. Među poznatijim su: “Sarajevski kiseljak”, “Vitinka”, “Oaza” i druge. Poznate banje su: Ilidža, Kiseljak, Fojnica, Teslić, Kulaši, Guber kod Srebrenice, Gata kod Bihaća i druge.

Od vještačkih jezera najvažnija su hidroakumulaciona na rijekama, a najviše ih je na Neretvi (pet), na Drini (dvije), Vrbasu i Željeznici, a na rijeci Bosni u izgradnji je akumulaciono jezero s branom na Vrandučkoj klisuri. Na rijeci Spreči nalazi se akumulacija za potrebe industrije u Tuzli, gdje se nalazi i vještačko jezero Panonsko more.

Najveća vještačka akumulacija jeste Buško jezero u Livanjskom polju, napravljena na močvari Buško blato.



Buško jezero

PITANJA I ZADACI:

1. Koja su prirodna, a koja vještačka jezera u Bosni i Hercegovini?
2. Na kojim rijekama su napravljene hidroelektrane?
3. Navedite bare i močvare u Bosni i Hercegovini!

БИЉНИ СВИЈЕТ

Карактеристике биљног свијета зависе од климе, воде и земљишта (гла). С обзиром на чињеницу да Босна и Херцеговина има разноврсне климатске типове, то јој омогућава много врста биљних заједница. На више од половине површине у континенталној и умјереној клими заступљене су средњоевропске биљне заједнице. На вишим планинама заступљене су алпске, а у нижој Херцеговини средоземне биљне заједнице. Посавина и брдско подручје обилују храстом лужњаком, док су травне области у Посавини и у ријечним долинама. У планинском подручју биљни свијет распоређен је по висинским појасевима, тако да на нижим висинама, до 1.000 метара надморске висине, расту букове шуме, изнад којих су смрча и јела, а изнад њих су планински пашњааци. У ниској Херцеговини заступљене су: маслина, кадуља, крашка црника... Остатке некадашњих шума називамо макија.

Најпознатији ендеми биљног свијета су Панчићева оморика и црни бор.



Панчићева оморика

Перућица представља једину недирнуту прашуму у Европи.



Планински пашњаци



Перућица

ЖИВОТИЊСКИ СВИЈЕТ

Животињски свијет настањује ово подручје од постанка првог копна у Босни и Херцеговини, тј. од палеозојске ере. Данашњи састав формира се престанком леденог доба од прије 12.000 година. Брдско-планински простор обилује разноликошћу животињских врста, али се могу издвојити: медвјед, дивокоза, вук и др., а од птица – тетријаб.



Мрки медвјед

Од ендемских врста животиња најпознатија је сњежна волухарица.

У крашким подручјима познати су: јаребица камењарка, гуштер и блавор.

Најпознатији ендем је човјечија рибица која живи у пећинским језерима.



Човјечија рибица

ДА ЛИ СТЕ ЗНАЛИ?

Данас се неке врсте, као што је мрки медвјед, налазе пред нестанком па је лов на њих забрањен.

Животињски свијет вода, ријека и језера обилује рибама и ријечним раковима. Од ендема су најпознатији алпски тритон и риба гаовица. Најпознатије птице мочварице које настањују Хутово блато и Бардачу су чапље и више врста чигри.

Данас је, такођер, важан спортски лов на дивљач и на птице које имају своја станишта у Босни и Херцеговини.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Од чега зависи биљна разноликост у Босни и Херцеговини?
2. Наведите ендеме биљног свијета у Босни и Херцеговини!
3. Наведите ендеме из животињског свијета!

STANOVNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE

Najkompletnije podatke o stanovništvu dobijamo popisom stanovništva. Osim broja stanovnika, popisom doznajemo i mnoge važne strukture i karakteristike stanovništva.

Broj stanovnika zavisi od prirodnih i društvenih faktora.

PRIRODNI FAKTORI

Natalitet (rodnost) **prirodni je faktor koji govori koliko je beba rođeno za jednu godinu u odnosu na 1.000 stanovnika.**

Od prvog popisa, koji je održan 1851. godine, pa do popisa 1961. godine, broj novorođenih je bio konstantno visok. Tako je u popisanoj periodu od 1948. do 1961. godine natalitet iznosio više od 40 novorođenih na 1.000 stanovnika. Već od popisa 1971. godine pa do danas natalitet je u polaganom, ali stalnom padu.

Mortalitet (smrtnost) se odnosi na broj umrlih na 1.000 stanovnika. Početna stopa je bila preko 20 umrlih na 1.000 stanovnika. Povećanjem standarda, razvojem medicine i poboljšanjem higijenskih uslova ta stopa stalno je opadala. Već 1981. godine bilo je oko sedam umrlih na 1.000 stanovnika. Kasnije se smrtnost povećavala zbog toga što se u dobnoj strukturi povećavalo starije stanovništvo.

Prirodni priraštaj stanovništva je razlika između nataliteta i mortaliteta.

Ukupan broj stanovnika po popisu iz 2013. godine iznosio je 3.791.622.

DRUŠTVENI FAKTORI

Najvažniji društveni faktori koji utječu na kretanja broja stanovnika su ekonomski i politički.

Ekonomski faktori

Ekonomski faktori imaju za posljedicu kretanje stanovništva prema prostorima i državama gdje mogu naći zaposlenje. Ljudi se također doseljavaju u Bosnu i Hercegovinu, ali ih je ipak više onih koji odlaze. Zato se može reći da je Bosna i Hercegovina emigracijska zemlja s više odseljenih nego doseljenih stanovnika.

Politički faktori

U političke faktore spadaju nesređena politička situacija, ugrožena ljudska prava, rat i dr. Stanovništvo se kreće prema sigurnijim područjima ili, kao npr. u ratu, biva prisilno raseljeno.

Svi ovi faktori u prošlosti su doprinikli padu broja stanovnika u Bosni i Hercegovini.

Gustina stanovništva je broj koji pokazuje koliko prosječno stanovnika živi na 1 km² površine u nekoj državi.

U Bosni i Hercegovini je taj broj oko 70 stanovnika na km². Velika je razlika po područjima. Najgušće je naseljena sjeveroistočna Bosna i Hercegovina gdje su najrazvijenije industrija i poljoprivrede, a najrjeđe zapadna Bosna i Hercegovina zbog nedostatka površinske vode, te planinski prostori zbog klime.

STRUKTURE STANOVNIŠTVA

Kod spolne strukture stanovništva obično je broj muških i ženskih osoba podjednak. Danas je u Bosni i Hercegovini nešto veći broj osoba ženskog spola. Razlog tome je rat tokom kojeg je stradalo više osoba muškog nego ženskog spola. Također se muškarci bave fizički zahtjevnijim poslovima, kao što su rudarstvo, vožnja kamiona itd.

Dobna ili starosna struktura

Dobna ili starosna struktura govori da u Bosni i Hercegovini još uvijek prevladavaju mlađi ljudi, što je za razvoj društva.

Ekonomsko-socijalna struktura

Ekonomsko-socijalna struktura govori o broju radno aktivnih osoba, čiji se broj smanjuje, naročito u poljoprivredi, a povećava u tercijarnim aktivnostima. Zbog toga je povećan broj gradskog, a smanjen broj seoskog stanovništva.

U strukturu stanovništva spadaju i nacionalni i religijski sastav. U Bosni i Hercegovini žive Bošnjaci, Srbi, Hrvati, Bosanci, Romi, Jevreji, ali i mnoge druge nacije. Od religija su najzastupljeniji islam, pravoslavlje, katoličanstvo itd..

PITANJA I ZADACI:

1. Navedite faktore koji utječu na kretanje broja stanovnika!
2. Zašto je različita gustina naseljenosti pojedinih područja Bosne i Hercegovine?
3. Navedite osnovne strukture stanovništva!

NASELJA U BOSNI I HERCEGOVINI

Dijelimo ih na sela i gradove.

Sela su naselja gdje se ljudi pretežno bave poljoprivredom. U gradovima ljudi pretežno rade u industriji, trgovini, ugostiteljstvu i na drugim nepoljoprivrednim poslovima.

Također postoje mješovita naselja gdje podjednak broj ljudi radi u poljoprivredi i van nje. Najstarije poznato naselje u Bosni i Hercegovini je Butmir kod Sarajeva. Staro je preko 4.000 godina.

Prva naselja u Bosni i Hercegovini nastajala su na mjestima koja su bila sigurna od napada neprijatelja. To su bile kuće na vodi – sojenice i zemunice – ukopane u zemlju. Kasnije se naselja prave na dodiru ravnice i planine – u ravnici se ljudi bave zemljoradnjom, a na planinama su pašnjaci za stoku te šume za opskrbu drvima. Naravno da su se stvarala i čisto stočarska sela, kao npr. katuni na planinama. Pretežno zemljoradnička sela su u Posavini i dolinama rijeka. Prva jezgra gradova nastala su u rimskom periodu. To su bila naselja uz puteve gdje su živjeli vojnici. Oni su obezbjeđivali ceste kojima su išli putnici i roba.

Dio današnje mreže gradova formirao se uz karavanske puteve na mjestima gdje su se trgovci noću odmarali. Tu se trgovalo s domaćim stanovništvom. Osim što su trgovci robu prodavali, oni su je i kupovali. To je povećavalo domaću proizvodnju, odnosno razvijalo privredu. Na tim odmorštima, kao što su današnje Trnovo, Visoko, Konjic, Jajce, Banja Luka itd. građena su stovarišta. Tu su zapošljavani domaći ljudi za čuvanje i razmjenu robe. Nešto kasnije počelo se razvijati i zanatstvo. Tako su nastala naselja u kojima se ljudi nisu većinom bavili poljoprivredom. To su bili prvi gradovi.



Banja Luka

Također su gradovi nastajali na mjestima prelaza karavana preko rijeke, kao što su na Drini Foča i Višegrad, na Savi Brod, na Neretvi Mostar itd. Tu je karavan za vrijeme visokih voda, kada nije mogao preći rijeku, ostajao više dana.



Mostar

Izgradnjom ćuprije (mosta) na Drini u Višegradu karavani su počeli ići putem gdje više nisu zavisili od vodostaja Drine. Na putu iz Višegrada za dolinu rijeke Bosne, došli su na mjesto do kojeg su dolazili i dubrovački trgovci. Na dodiru tih puteva iz Azije i Dubrovnika događala se intenzivna trgovina. Na tom mjestu nastalo je Sarajevo.



Sarajevo

Uz sela na kraškim poljima nastajala su naselja u kojima su bile trgovine, zanatske radnje, škole, zdravstvene ustanove, administracija i druge institucije. One su zadovoljavale potrebe stanovništva kraškog polja za tim uslugama. Takvi gradovi su: Livno, Duvno, Trebinje, Gacko, Nevesinje itd.

Razvojem rudarstva nastaju gradovi kao npr.: Kakanj, Banovići, Ugljevik, Ljubija, Vareš itd., te industrijski gradovi: Zenica, Vogošća, Novi Travnik, Zavidovići.

PITANJA I ZADACI:

1. Navedite gradove nastale na mjestu prelaza karavana preko rijeke!
2. Navedite industrijske gradove!
3. Nabrojte rudarske gradove!
4. Koji su gradovi nastali u kraškim poljima?

GRADSKI CENTRI

Najveći centri su oni koji svojim funkcijama i institucijama privlače ljude iz manjih okolnih naselja. To su nodalni gradovi.

Sarajevo je svakako jedan od takvih gradova.

Sarajevo

Uporedo s trgovinom razvijalo se i zanatstvo, što uslovljava povećanje stanovništva. Povećanjem utjecaja kolskog i željezničkog saobraćaja izgrađuju se putevi i pruge, a počinje se razvijati i industrija. Među prvima su otvorene pivara, tvornica namještaja, tvornica duhana itd. Poslije Drugog svjetskog rata, u periodu industrijalizacije, naglo se povećava broj stanovnika koji se zapošljavaju u preduzećima "Famos", "Unis", "Energoinvest" itd. Danas je Sarajevo politički, univerzitetski, sportski, kulturni i medicinski centar Bosne i Hercegovine.

Banja Luka je također grad nastao u 15. vijeku, na mjestu izlaska Vrbasa iz klisure u Lijevče polje. Razvojem trgovine i zanatstva, a kasnije i industrijskih kapaciteta kao što su pivara, industrija celuloze i papira, livnica željeza, industrija elektronike itd., povećava se broj stanovnika pa je Banja Luka danas drugi grad po veličini u Bosni i Hercegovini. Glavni je grad entiteta Republika Srpska. Univerzitet, mreža srednjih škola, medicinski centar itd. razlog su svakodnevnog dolaska ljudi.

Tuzla

Duga tradicija iskorištavanja soli bila je uzrokom nastanka ovog naselja. Tuzla se u rimsko doba zvala Soli, dok je u osmanskom periodu dobila ime Tuzla. Na turskom jeziku tuz znači „so“. Na ovom području nalaze se i druge mineralne sirovine čije je korišćenje tražilo dosta radne snage. Izgradnjom energetskih i industrijskih preduzeća poslije Drugog svjetskog rata, kao što su termoelektrana, koksara, "Soda so", livnica, tvornica obuće itd. dolazi

do naglog širenja grada. Ima univerzitet, mrežu srednjih škola, medicinski centar.



Tuzla

Mostar

Uz trgovinu su se razvili zanatstvo i duhanska industrija. Iza Drugog svjetskog rata osnovana je tvornica „Soko“ gdje su se, između ostalog, proizvodili avioni, te aluminijski kombinat. Zahvaljujući njima brzo se povećavao broj stanovnika.

Također je izgrađena tvornica konca, vinarija „Hepok“ itd. Danas je medicinski i univerzitetski centar, a sve više postaje i turistički.

Bihac

Nastao je na rijeci Uni, s univerzitetom, srednjim školama, medicinskim ustanovama itd. Razvijena je metalska industrija, te industrija plastike.



Bihac

Na rijeci Savi nastao je **Prijedor** s razvijenom poljoprivredom, prehrambenom industrijom, te industrijom celuloze i papira. Sve na bazi lokalnih sirovina.

Brčko je sjedište Distrikta Brčko i predstavlja najveću luku na Savi koja je plovnim putem vezana sa Sjevernim i Crnim morem. Razvijene su prehrambena i grafička industrija.



Brčko

Bijeljina je centar prehrambene industrije i tržište poljoprivrednih proizvoda.

Travnik je u prošlosti bio politički centar. U neposrednoj blizini su razvijena drvena i metalska industrija, a nadaleko je poznat travnički sir.

Zenica je poznata po razvijenoj industriji, naročito crnoj metalurgiji, i industrijama vezanim za preradu željeza.

U **Goraždu** se razvila hemijska i metaloprerađivačka industrija. Livno ima kapacitete hemijske, tekstilne i prehrambene industrije.



Zenica

PRIRODNO-GEOGRAFSKI USLOVI ZA RAZVOJ PRIVREDE U BOSNI I HERCEGOVINI

Prirodni uslovi za život ljudi od samog početka naseljavanja na ove prostore bili su dobri i raznovrsni.

To se prije svega odnosi na poljoprivredno zemljište. Oranice, livade i pašnjaci pokrivaju oko polovinu teritorije Bosne i Hercegovine. Drugu polovinu zauzimaju šume, kao i mali dio (oko 1%) vodenih površina kao što su jezera, močvare i bare.

Za razvoj zemljoradnje najvažniji je kvalitet zemljišta. Za stočarstvo na planinama i danas su najvažniji pašnjaci. Gotovo sve naše planine na visinama preko 1700 m obiluju prostranim pašnjacima.

Šume do 1000 m visine su listopadne, a iznad crnogorične. Na početku su služile kao građevinski materijal i za ogrev, a kasnije kao sirovina za drvnu i hemijsku industriju, te industriju celuloze i papira itd.

Različiti klimatski tipovi omogućili su raznovrsnost poljoprivredne proizvodnje.

Od davnina se eksploatišu rudna bogatstva kao što su: so, ugalj, željezo, olovo, srebro itd. Oni su važni za razvoj crne i obojene metalurgije, hemijske industrije i energetike.

Fojnica, Kreševo i Japra bili su metalurški centri prije više od 2.000 godina.

Vode su vrlo važan resurs za navodnjavanje u poljoprivredi, ali i kao hidropotencijal za dobijanje električne energije.

NAJVAŽNIJE PRIVREDNE GRANE U BOSNI I HERCEGOVINI

POLJOPRIVREDA

Poljoprivreda je privredna grana koja se bavi uzgojem biljnog (**zemljoradnja, voćarstvo, vinogradarstvo**) i životinjskog svijeta (**stočarstvo, peradarstvo, pčelarstvo itd**).

Za razvoj zemljoradnje vrlo je važan kvalitet zemljišta. U Posavini su se razvila plodna stepska crnica (černozom), a uz rijeke aluvijalna tla.

U pobrdima sjeverne Bosne i pojasu listopadnih šuma najčešće su gajnjače, a u pojasu crnogoričnih šuma manje plodno sivo tlo podzol. U pobrdima sjeverne Bosne, u pojasu planinskih pašnjaka, plodna je planinska crnica.

Planinska crnica je po količini humusa jedno od najkvalitetnijih zemljišta, ali zbog planinske klime nije najbolje iskorištena.

U kraškim poljima zemlja crvenica (tal. terra rossa) nastala je kao ostatak kraškog procesa.

Terra rosa u kraškim poljima, vrtićima i uvalama predstavlja plodnu oazu u potpuno neplodnom kraškom okruženju. Zahvaljujući ovakvom razmještaju vrsta zemljišta, kao i raznolikosti klime, možemo reći da je Posavina žitnica gdje prevladava proizvodnja kukuruza i pšenice. U području brda i kotlina uzgaja se srednjoevropsko voće: šljiva, jabuka i kruška, a na planinskom području povrće i planinske žitarice: raž, zob, ječam itd. U niskoj Hercegovini proizvode se sredozemne kulture: mandarine, smokve, nar, vinova loza itd.

U posljednje vrijeme za potrebe svjetskog tržišta plantažno se uzgajaju malina i aromatična biljka smilje.

Iz ovoga se vidi da bi intenziviranjem zemljoradnje mogla biti smanjena zavisnost od uvoza prehrambenih proizvoda.

PITANJA I ZADACI:

1. Navedite vrste zemljišta!
2. Navedite proizvode zemljoradnje!

Stočarstvo

Možemo reći da je stočarstvo dugo vremena bilo glavna privredna grana. Tradicionalno su na planinskim pašnjacima uzgajane autohtone sorte ovce pramenke i krave buše. U kotlinama i nizijama razvijeno je govedarstvo i svinjogojstvo. Ovčarstvo je i danas najrazvijenije na planinskim pašnjacima. Proizvodi stočarstva su: mlijeko, meso, koža, vuna itd.

Peradarstvo je najrazvijenije u Posavini, ali su širom Bosne i Hercegovine podignute farme za uzgoj kokoški, pilića i ćurki, zbog mesa i jaja.

Pčelarstvo je vezano za uslove prehrane pčela. Njihova hrana je biljni svijet na livadama i šumama.

Navedi proizvode stočarstva, peradarstva i pčelarstva!

INDUSTRIJA

Industrija je privredna grana koja se bavi preradom sirovina mašinskim putem s ciljem dobijanja gotovih proizvoda ili poluproizvoda.

Duga je tradicija prerade željezne rude kada su se od istopljenog željeza dobijale, na primjer, alatke za zemljoradnju. Te alatke su bile i roba za izvoz jer su karavanima stizale u druge dijelove Evrope.

Na bazi te tradicije zanatstva i domaćih sirovina razvila se industrija. U početku su to bile tvornice piva i duhana, ali kasnije, naročito iza Drugog svjetskog rata, došlo je do povećanja industrijske proizvodnje. Razvile su se crna i obojena metalurgija, metalska, hemijska, drvna, prehrambena, tekstilna industrija itd.

Razmještaj industrijskih kapaciteta pogledati u dijelu udžbenika *Gradski centri*.

ПРИРОДНИ УСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ ТУРИЗМА

Високе планине с алпском климом у којој је снијег готово незаобилазан, за разлику од неких зимских центара у Европи, идеалан су предуслов за развој зимског туризма.

Размјештај зимских капацитета видјети у: Рељеф Босне и Херцеговине.



Бјелашница



Јахорина

Захваљујући рељефу све више се развијају алпинизам и планинарење, и све су чешће посјете многобројним планинарским објектима који грађанству и гостима представљају идеална излетишта у природу.

Врло су привлачне и воде. Најважније је море с медитеранском климом.



Неум

Број гостију у Неуму стално се повећава. За развој туризма врло је важна његова близина другим туристичким дестинацијама (Мостар, Међугорје, водопад Кравица) па се, осим стационарног, развија и екскурзијски начин обиласка и боравка туриста.

Ријеке су, захваљујући слаповима на Уни, водопадима на Требижату и Пливи, клисурама и кањонима Дрине, Неретве и Врбаса, све привлачније туристима.

Ријеке, нарочито у горњим токовима, осим за риболов, погодне су и за разне туристичке активности.

Најважније туристичке активности на ријекама видјети у: Воде Босне и Херцеговине.



Водопад у Јајцу



Бања Врућица



Бања Фојница

Атрактивна природна, али све више и вјештачка језера, постају мјеста која људи обилазе. Баре и мочваре као станишта птица интересантне су спортским ловцима из иностранства.

Видјети:
Воде Босне и Херцеговине.

Шумска пространства љети су атрактивна јер пружају освјежење људима, али и призори нетакнуте природе такођер су врло интересантни.

Видјети:

Биљни свијет Босне и Херцеговине.

*ДРУШТВЕНИ ПРЕДУСЛОВИ ЗА РАЗВОЈ
ТУРИЗМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ*

Од друштвених предуслова важно је културно-историјско наслеђе, као што су археолошке ископине.



Археолошке ископине из Бутмира



Тврђава Кастел у Бањалуци / Бањој Луци



Кула Змаја од Босне у Градачцу

Средњовјековни градови

Почитељ код Чапљине, с ликовном колонијом.



Почитељ

Острожац код Цазина с кипарском ликовном колонијом.



Замак Острожац



Мост на Дрини у Вишеграду



Стари град Бобовац - краљевски град

Значајан је и религијски туризам. То су ходочашћа у Међугорју, цркви Светог Иве код Јајца, те Ајватовици код Доњег Вакуфа. У друштвене претпоставке за развој туризма спадају добре саобраћајнице. Аутопут је у изградњи, а аеродроми се модернизују и спремни су да прихвате више путника. Такођер је све већи број хотела и угоститељских објеката, а организују се и разне културно-умјетничке манифестације: филмски, позоришни, музички и други фестивали.

GEOGRAFSKE REGIJE BOSNE I HERCEGOVINE

POJAM GEOGRAFSKE REGIJE

Regija predstavlja prostor koji se svojim prirodnim i društvenim karakteristikama razlikuje od susjednih prostora.

S karte Bosne i Hercegovine vidimo da su na sjeveru nizinski predjeli, prema jugu se reljef izdiže, dok se ka jugozapadu snižava prema Jadranskom moru. Pošto od klime, tla, biljnog svijeta, vode, mineralnih sirovina itd. zavisi čime će se ljudi baviti, možemo reći da se u Bosni i Hercegovini izdvajaju sljedeće regije:

REGIJA SJEVERNE BOSNE I HERCEGOVINE

Sjeverna granica je rijeka Sava, a južna pobrđe na ivici panonskog prostora. U panonskoj ravnici uzdižu se ostrvske planine, a pobrđa su razdvojena riječnim dolinama Une, Vrbasa, Ukrine, Bosne i Drine.

Zahvaljujući pogodnoj klimi i plodnoj zemlji, ova je regija od davnina poljoprivredni kraj. Ipak, postoje razlike unutar regije, pa je tako npr. Unska krajina na zapadu regije brdovitija. Zbog toga su od zemljoradnje razvijeniji stočarstvo



Nacionalni park Kozara

i voćarstvo. Pobrđe je bogato šumama, pa se u Prijedoru razvila drvna industrija, ali i prehrambena. Sanski Most također je centar drvne industrije. Za rudarstvo i industriju važna su ležišta željezne rude u Ljubiji i okolini.

Prema zapadu se nalaze doline Vrbasa, Ukrine i Bosne. Same doline s aluvijalnim tlom idealne su žitnice i obrađeno je više od polovine prostora. I ovdje su brdovita područja iskorištena za voćarstvo i stočarstvo.

Industrija se oslanja na domaće sirovine.

Veliki industrijski centri su Bosanski Brod s rafinerijom i Doboj, koji se naročito razvio izgradnjom pruga Šamac – Sarajevo i Banja Luka – Doboj.



Doboj

Teslić je centar drvne industrije.

Na istoku je dio brodske Posavine, tuzlanski bazen i Semberija. Semberija je tipičan zemljoradnički kraj s razvijenom prehrambenom industrijom. Najveći centri su Brčko i Bijeljina.

Ostala naselja i razmještaj industrije vidjeti u: Naselja Bosne i Hercegovine.

REGIJA SREDNJE BOSNE I HERCEGOVINE

Smještena je južno od Posavine do visokih planina na jugu. Tu se nalaze geološki najstarije planine Vranica i Bitovnja, nastale u paleozoiku. Za život ljudi najvažnije su riječne doline gornjih tokova Drine, Bosne i Vrbasa, s kotlinskim proširenjima, koje su spojene klisurama.

Svakako je najznačajnija sarajevsko-zenička kotlina. U ovom prostoru su ostaci najstarijeg naselja Butmir, Sarajevo, Zenica, Vareš, Kakanj, Breza, Travnik...



Kakanj



Travnik

U gornjem toku Vrbasa najznačajnije naselje je Bugojno s metalskom industrijom i industrijom tekstila. Pokraj Plivnog vodopada smješten je grad Jajce s bogatom istorijom, kao nekadašnji kraljevski grad u predosmanskom periodu.



Jajce

U gornjem toku Drine smješteni su Foča i Goražde.

Foča je centar drvne industrije.

Goražde naročito dobija na važnosti iza Drugog svjetskog rata, jer se u njemu razvile metalska i hemijska industrija.

Sjevernije je Višegrad, centar drvne i hemijske industrije.

REGIJA VISOKOG KRŠA

Nalazi se između centralne Bosne na istoku i niske Hercegovine na jugozapadu, te Panonske nizije na sjeveroistoku.

S obzirom na to da u geološkoj građi dominira stijena krečnjak, reljef je formiran pod utjecajem kraškog procesa, odnosno stvorene su planine zvane bila, a između njih su kraška polja.

Vidjeti:
Reljef Bosne i Hercegovine.

Zbog otvorenosti prema moru dobijaju povećanu količinu padavina, od 1.500 mm u poljima do 2.500 mm na bilima, naročito u jesen, kada se u pojedinim

poljima stvaraju jezera. Na bilima raste listopadna šuma, a na većim visinama crnogorična, iznad kojih su pašnjaci. U poljima teku uglavnom ponornice.

Vidjeti:
Riječna mreža Bosne i Hercegovine.

Od davnina se ljudi na planinama bave uzgojem ovaca, a u poljima zemljoradnjom, gdje se proizvode povrće i žitarice.

Pošto su kraška polja u većini slučajeva ugljonošna, dio ljudi bavi se rudarstvom. Na sjeverozapadu se, s obzirom na šumsko bogatstvo, razvila drveno-prerađivačka industrija.

Još uvijek je slabo razvijena prehrambena industrija, s obzirom na bogatstvo stočnog fonda. Ipak, poznata je proizvodnja tvrdih sireva, kao i mesnih prerađevina u okolini Livna, Kupresa itd. Rijeka Neretva i njena pritoka Rama iskorištene su za proizvodnju hidroenergije.

Na sjeverozapadu je i najveći grad regije Bihać, a na jugu je Konjic.

Vidjeti:
Naselja Bosne i Hercegovine.

U području bila i polja najveći centar je Livno.

Vidjeti:
Naselja Bosne i Hercegovine.



Livno

SREDOZEMNA REGIJA

Sastoji se od niske Hercegovine, do 600 m nadmorske visine, a iznad te visine je visoka Hercegovina.

U niskoj Hercegovini značajna su polja Popovo, uz rijeku Trebišnicu, Bijelo polje i Mostarsko blato u mostarskoj kotlini, Posuško blato itd. Uz stočarstvo, na bilima je u poljima razvijena zemljoradnja gdje je, uz povrće i žitarice, od davnina značajna proizvodnja duhana. Osim uglja, na bazi kojeg su otvoreni rudnici, važni su i rudnici boksita na osnovu kojih su izgrađeni termocentrala i aluminijski kombinat. Najveće naselje je Mostar.

Vidjeti: Naselja Bosne i Hercegovine.

Trebinje je nastalo u Popovom polju. Ima industriju alata, a u blizini su i hidrocentrale na Trebišnjici. Blizina Dubrovnika predstavlja šansu za razvoj turizma.



Trebinje

Na rijeci Bregavi smjestio se grad Stolac s tekstilnom industrijom, a uz more naselje Neum, s razvijenom turističkom privredom.

U visokoj Hercegovini razvijeno je stočarstvo na planinama i zemljoradnja na poljima. Također je važno bogatstvo ugljem u Gatačkom polju, gdje je

izgrađena termocentrala. Veća naselja su Bileća na Trebišnici i Nevesinje u istoimenom polju.

ГЕОЕКОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Можемо рећи да су у Босни и Херцеговини сви елементи природне средине угрожени, неки мање, а неки више. Вода је ипак најочуванија, нарочито подземна. Ту се налазе огромне залихе питке воде. Ријеке су угроженије, али оне, нарочито у горњим токовима, имају способност самоочишћења. Наш однос према природи је такав да ријеке загађујемо механичким отпадом. Много је опаснији хемијски, чији су загађивачи индустријски капацитети. Посебан проблем представља биолошки



Какањ



Бања Лука

и радиоактивни отпад. Атмосфера може бити загађена механички прашином, дијеловима биљака и поленом, пепелом, димом, чађи, неметалном прашином итд.

Што се тиче хемијског загађења, то су углавном гасови настали



Сарајево

сагоријевањем у фабричким и другим постројењима, а сви су опасни за дисајне органе. Најугроженији су тако градови с развијеном индустријом и рударством: Зеница, Тузла, Какањ, Вареш, Бања Лука, Маглај итд.

Што се тиче тла, оно може да буде угрожено хемијским путем хербицидима и пестицидима који се употребљавају у земљорадњи, али и другим токсичним елементима. Носиоци био-хемијског загађења су микроби који дјелују на квалитет тла. Ови загађивачи дјелују на биљни свијет који се, као наша храна, налази у великој опасности.



Зеница

Велики је проблем непланска сјеча шуме. Шума својим коријењем на стрмим планинским странама спречава брз доток воде у корито ријеке. То смањује могућност поплаве. Такође смањује одношење земљишта, тј. ерозију. Заштита угрожених елемената природне средине може да се постигне едукацијом и ширењем културе о овом проблему, константним праћењем степена загађења, али прије свега јасним законским актима повезаним са санкцијама према загађивачима. Јер: “Ми нисмо“, како рече један уман човјек, “планету Земљу наслиједили од предака, него смо је позајмили од будућих генерација“.



**HISTORIJA
ИСТОРИЈА
POVIJEST**



UVOD U HISTORIJU

Drage učenice i učenici! Kroz prethodno školovanje stekli ste mnoga korisna znanja o svijetu u kojem danas živimo. Vjerovatno ste nakon toga postali ponosni na brojne uspjehe koje je čovječanstvo postiglo. Ti uspjesi su zaista ogromni. Pogledajte samo sve te fabrike, puteve, hidrocentrale, škole, bolnice, aerodrome, robote, kompjutere itd.! Da li ste nekada razmišljali o tome kako su ljudi uspjeli sve to napraviti? Koliko vremena i truda je trebalo da se to sve izgradi? Sva ova dostignuća nauke i tehnike, kao i velika umjetnička djela kojima se divimo, nisu stvorena u nekoliko godina. To nije djelo jedne, već niza generacija koje su se smjenjivale na Zemlji tokom duge prošlosti. Svaka generacija se trudila da ide naprijed, da stvori nešto novo, koristeći se pri tome znanjima i iskustvima svojih prethodnika. Jednog dana i vi ćete svojim radom doprinijeti daljem napretku čovječanstva. Čekaju vas ozbiljni i odgovorni poslovi za koje se morate dobro pripremiti. To znači da treba još mnogo učiti i stjecati znanja iz raznih predmeta i raznih oblasti nauke. Isto tako trebate upoznati prošlost Bosne i Hercegovine i njenih naroda. Da vidite da su i naši narodi dali značajan doprinos u kulturno-historijskom razvoju čovječanstva. Nakon toga shvatit ćete da prošlost ljudskog društva podsjeća na dug i krivudav put na kojem je bilo uspona i padova.

Stečeno znanje omogućit će vam da ispravno shvatite zbivanja u savremenom svijetu i da bez teškoća nađete u njemu svoje mjesto. **Jer, bez poznavanja prošlosti ne može se shvatiti sadašnjost, niti graditi ljepša i sretnija budućnost. Ne kaže se bez razloga *Historia est magistra vitae* (Historija je učiteljica života).** Nauka koja proučava prošlost ljudskog društva zove se historija / istorija ili povijest. Sama riječ historija dolazi iz grčkog jezika od riječi *historeo – ispitivati*, kazivati o onome što se dogodilo. Riječ povijest ima etimološko porijeklo u povijedati, povjediti, tj. kazivati i jednako kao i historija ili istorija ima veoma široko značenje: ona obuhvata sve ono što se može „saznati“ i „ispričati“ o prošlosti ljudskog društva. U svakom slučaju, prvobitno značenje tih riječi vezano je uz kazivanje, što opet upućuje na prvobitnu vezu između historije i književnosti, čiji je sastavni dio bila.

HISTORIJSKI IZVORI

Naša spoznaja o prošlosti se zasniva na historijskim izvorima, a to su:

- 1) **pisani spomenici** – stari natpisi, pisma, stare karte i razni dokumenti (zakoni, povelje itd.);
- 2) **materijalni spomenici** – stara oruđa i oružja, posuđe, nakit, kovani novac, ostaci naselja;
- 3) **usmena predaja** – priče, narodne pjesme, pripovijetke,

anegdote, poslovice i legende. Osim spomenutih, u novije vrijeme u historijske izvore ubrajaju se zvučni i slikovni izvori.

Institucije koje evidentiraju, istražuju, prikupljaju, čuvaju, održavaju i prezentiraju javnosti historijsku građu, tj. izvore, su: muzeji, arhivi, biblioteke i instituti. Najznačajnije institucije u Bosni i Hercegovini koje se bave tom djelatnošću su: Zemaljski muzej u Sarajevu, regionalni i gradski muzeji koji se nalaze u Banjoj Luci, Tuzli, Mostaru, Travniku, Srebrenici itd., zatim Državni arhiv i Arhiv Federacije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Arhiv Republike Srpske u Banjoj Luci, Arhiv Bosanske krajine u Banjoj Luci, Arhiv Hercegovine u Mostaru, Nacionalna i Univerzitetska biblioteka u Sarajevu, Bošnjački institut u Sarajevu i Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu. Za historiju naše domovine Bosne i Hercegovine posebno su važni i arhivi u Dubrovniku, Zadru, Istanbulu, Beogradu, Zagrebu, Beču, Budimpešti, Veneciji, Ankari, Parizu, Londonu itd.

RAČUNANJE VREMENA

Svi vi znate koja je sada godina. Varate se, međutim, ako mislite da taj broj označava starost ljudskog društva. Ne! Ljudi žive na Zemlji mnogo duže – procjene naučnika se razlikuju, ali sežu do nekoliko miliona godina u daleku prošlost. U dalekoj prošlosti protok vremena nije imao značaj kakav danas ima, pa su naši preci vrijeme određivali približno, najčešće prema prividnom kretanju Sunca ili prema kretanju Mjeseca. Na osnovu tih mjerenja i pojave pisma ljudi su sačinili i prvi kalendar da bi tačnije računali vrijeme. Ali otkada da počnu računati vrijeme? Na to je pitanje bilo teško odgovoriti. Zato su pojedini narodi počeli računati godine od nekog značajnog događaja iz svoje prošlosti. To je moglo biti osnivanje nekog grada, rođenje neke poznate ličnosti, neka velika bitka itd. Tako su nastali različiti načini računanja vremena, odnosno različite ere. Tako je npr. danas najrasprostranjenija kršćanska era, prema kojoj se godine računaju od rođenja Isusa Krista, pa

prema toj eri prethodnih 2017 godina nazivamo nova era, a za ono što se dogodilo prije rođenja Isusa Krista kažemo da se dogodilo prije nove ere (skraćeno pr. n. e.).

Bizantijska era	Od 5509. god. prije nove ere (prije Krista)
Aleksandrijska era	Od 5494. god. prije nove ere
Jevrejska era	Od 3671. god. prije nove ere (po vjerovanju Jevreja postanak svijeta)
Grčka era	Od 776. god. prije nove ere, tj. od prvih olimpijskih igara
Rimska era	Od 753. god. prije nove ere, tj. od osnivanja grada Rima
Kršćanska era	Od rođenja Isusa Krista, 0. god.
Muslimanska era	Od Muhamedovog a.s. dolaska u Medinu (Hidžra – seoba), 622. god. nove ere

U životu svakog čovjeka postoje događaji koji se pamte, godine koje se ne zaboravljaju. I u historiji postoje godine koje ćete trebati zapamtiti.

PITANJA I ZADACI:

1. Šta je historija, istorija ili povijest?
2. Šta su historijski izvori i kako se dijele?
3. Kako se računaju godine nove ere, a kako godine prije nove ere?
4. Znate li neke od institucija kulture u Bosni i Hercegovini?

PREHISTORIJSKO RAZDOBLJE

PALEOLIT (grč. *palaios* – stari, *lithos* – kamen) – starije kameno doba

O počecima čovjekovog razvoja ne zna se ništa pouzdano. Sva dosadašnja saznanja temelje se na otkrićima arheologije, biologije, geologije, klimatologije, paleoantropologije. Prehistorija je podijeljena prema vrsti materijala od kojih su pravljena oruđa i oružja i prema korištenju tehnika u izradi oruđa i oružja. U historijskoj nauci uobičajeno je da se vrijeme od stvaranja prvih država i pojave pisma do danas naziva historijsko doba. Čitava ranija prošlost naziva se prehistorija, a njen početak se vezuje za pojavu prvog čovjeka.

Starije kameno doba (paleolit) trajalo je od oko 4 miliona godina pr. n. e. do oko 10.000 godina pr. n. e. Prve skupine ljudi obično su živjele u grupama, sakupljale su korijenje, insekte, brale su plodove po grmlju i drveću, vadile

iz zemlje jestivo korijenje biljaka, sakupljale po gnijezdima ptičija jaja, tražile med u šupljinama drveća itd. Kad bi ponestalo hrane, išli su u lov na životinje. Pri tome se lovac služio granama drveća, kostima uginulih životinja i kamenjem šiljatog oblika. Čovjek je tada bio u stalnom pokretu, živio je pod vedrim nebom i upotrebljavao oruđe i oružje od kamena, kostiju i drveta. Da bi mogli loviti velike životinje ljudi su usavršavali oruđa i oružja i stvarali nova: nož, šiljak, harpun, čekić itd.



Paleolitska oruđa

Radi bolje zaštite i lova ljudi su se udruživali u grupe ili zajednice. Tako je nastala prvobitna ljudska zajednica, kao prvi oblik društveno-ekonomskih odnosa. Odnosi su zasnovani na zajedničkom vlasništvu nad sredstvima proizvodnje i podjednakoj raspodjeli proizvoda. U takvim okolnostima pojedinac nije mogao opstati sam. Nepogodna klima tjerala je ljude da traže pogodnija skrovišta i staništa. Ta prva skloništa bile su pećine u kojima je čovjek živio.

Čovjek je često imao priliku da u prirodi vidi vatru, koja bi nastajala kao posljedica šumskih požara ili udara groma. U početku, čovjek se plašio vatre i bježao od nje. Prošlo je mnogo vremena dok nije shvatio da vatra grije, svijetli i da od vatre bježe divlje životinje. Tada je počeo da je čuva i održava, sve dok nije naučio da je i sam zapali.

Pronalazak vatre bio je ogroman uspjeh koji je u potpunosti promijenio način života paleolitskih ljudi. Vatra je omogućila ljudima da se održe u toku hladnih vremenskih razdoblja i da nasele hladnije predjele. Zahvaljujući tome, ljudi su počeli da peku, a zatim i kuhaju meso i razne biljne proizvode. Mnogo kasnije, ljudi su naučili da na vatri peku posuđe načinjeno od gline, da tope rude i izlivaju metalno oruđe i oružje.

ZAPAMTITE

Bez vatre ne bi bilo ni grnčarstva, ni rudarstva, ni metalurgije, ni čitavog kasnijeg razvoja tehnike.

U dalekoj prošlosti naši preci su živjeli od lova i sakupljanja divljih plodova. Pri tome su se služili oruđima od grubo klesanog kamena, drveta i kosti. To razdoblje se naziva starije kameno doba. U paleolitskom razdoblju se javlja i prvo umjetničko stvaralaštvo prethistorijskih ljudi. Ono nastaje na zidovima pećina, na kostima životinja, na kamenu i pečenoj zemlji. Najčešće su to vjerski motivi i prikazi iz lova i života.

DA LI STE ZNALI?

U hladnijim predjelima ljudi su odjeću i obuću pravili od životinjske kože. Naučili su da je omekšaju i da je tako učine toplijom i prijatnijom za nošenje. Za šivenje su upotrebljavali koštane igle, kroz koje su provlačili konac od životinjskih crijeva. U toplijim krajevima odjeću su pravili od upletene trave, ponekad čak i od kore drveta.

Prijelazno razdoblje između paleolita i neolita naziva se **mezolit** ili **srednje kameno doba**. U mezolitu dolazi do promjene klime na Zemlji, tj. do otopljanja, što povećava vodenu površinu na Zemlji. Jedno od glavnih čovjekovih zanimanja tog razdoblja jeste **ribolov**. Čovjek je izumio udicu i napravio prvi čamac – **kanu**.

NEOLIT

NEOLIT (grč. *neo* – mlađe i *lithos* – kamen) je **mlađe kameno doba**. Počinje od 10.000 god. pr. n. e. do pojave metala oko 3.500 g. pr. n. e., i to razdoblje označava snažan napredak ljudskog društva. U neolitu se javljaju novi oblici privređivanja kao što su **zemljoradnja i stočarstvo**. U nalazištima iz tog vremena, uz kosti divljih životinja nađene su kosti tada već pripitomljenih životinja i pougljenisano žito. Čovjek postepeno napušta skitalački i nomadski načina života i počinje se trajnije vezati za jedan prostor. Počinje uzgajati

biljke (prije svega žitarice i biljke koje daju sirovinu za odjeću: lan i pamuk) i pripitomljivati životinje (pas, ovca, konj, govedo, koza, deva, mačka, magarac, kokoš, alpaka). Stotinama hiljada godina ljudi su izrađivali od kamena različito oruđe i oružje. Vremenom, ruka je postajala sve vještija, a oruđe i oružje sve savšenije i raznovrsnije. Ljudi su naučili da kamen bruse i glačaju te su počeli izrađivati noževe, sjekire, vrhove koplja, strijele, motike, žrvnjeve. Koristili su se i životinjskim kostima, od kojih su pravili šila, bodeže, igle itd. Razvojem zemljoradnje i stočarstva od lovca i sakupljača plodova čovjek postaje proizvođač hrane. Zbog obrade zemlje, uzgoja i skladištenja životnih namirnica, čovjek se stalno nastanjuje na jednom mjestu. Tako nastaju i prva naselja. Iako još živi u **pećinama** i **zemunicama**, radi veće sigurnosti na rijekama i jezerima gradi naselja na kolju – **sojenice**.



Neolitska oruđa

ZAPAMTITE

Doba u kojem se čovjek služio oruđima od brušenog i glačanog kamena naziva se mlađe kameno doba.

ПРВИ МЕТАЛИ – БАКАР И ЖЕЉЕЗО

Kameno doba je završilo kad je čovjek počeo da upotrebljava metale. Prvi metal koji su ljudi upoznali bio je bakar. Tražeći kamen, čovjek je našao neobičan zelenkasti kamen. Bio je to samородni bakar. Ovo doba naziva se bakarno i traje od 3.500 do 3.000. год. пр. н. е.

Сљедећи велики успјех био је проналазак бронзе. Човјек је научио да бакру дода мале количине другог метала – калаја. На тај начин је добио врло чврст и постојан материјал – бронзу. Тако почиње бронзано доба и оно траје од 3.000. год. пр. н. е. до 1.200. год. пр. н. е. Бакар се не налази само на површини земље и не налази се само као самородан. Да би дошли до потребне сировине, људи су морали да копају дубоке јаме и ходнике испод земље и тако су постали рудари. С временом су људи, осим бакра и калаја, упознали и друге руде и метале. Нарочито је био значајан проналазак жељеза, које је све до данас остало у широкој употреби. Употреба жељеза почиње након 1.200. год. пр. н. е. Прво су га употребљавали народи Мезопотамије и Египта. Предмети од жељеза били су веома скупи. Жељезо се користило за израду оруђа и оружја, а Спартанци и Келти су од жељеза ковали и новац. Жељезно доба се дијели на старије и млађе. Старије – халштат – почиње око 800. год. пр. н. е. и то је доба развијене пољопривреде и трговине. Међу народима који су припадали халштатском добу истичу се Илири. Млађе – латен – почиње 450. год. пр. н. е. и носиоци ове културе били су Келти. Размјена производа у неолиту обављала се између земљорадничких и сточарских племена. У металном добу размјена је добила много већи значај. И земљорадња је јако напредовала. Камену мотику замијенила је метална, затим се појавило рало и на крају жељезни плуг. А онда се појавило једро и точак, затим прва кола и бродови.

ЗАПАМТИТЕ

Проналазак метала значио је огроман напредак у животу предисторијског човјека. Настало је ново, метално доба. Оно се дијели на: бакарно, бронзано и жељезно доба.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Који период називамо историјским, а који предисторијским периодом?
2. Како се дијели предисторија?
3. Која су највећа открића предисторијског човјека?
4. Која су се занимања појавила у каменом, а која у металном добу?
5. Набројите прве метале које је човјек упознао!

PREHISTORIJA NA PROSTORIMA BOSNE I HERCEGOVINE, SRBIJE, HRVATSKE I CRNE GORE

PALEOLITSKO RAZDOBLJE 120.000–10.000.
godina pr. n. e.

Sve donedavno se smatralo da je čovjek otpočeo život na tlu Bosne i Hercegovine tek u neolitu. Međutim, novija arheološka istraživanja pokazuju da se čovjek naselio na prostor današnje Bosne i Hercegovine još prije stotinjak hiljada godina. Bosna i Hercegovina, dakle, pripada onom krugu zemalja u svijetu u kojima je život započeo u paleolitu. Svjedočanstva o čovjekovom prisustvu iz tog razdoblja su gruba kamena oruđa. Nalazišta paleolita na teritoriji Bosne i Hercegovine veoma su brojna. Prvo nalazište je otkriveno u Makljenovcu kod Doboja. Slični ostaci su otkriveni u Kulašima kod Prnjavora, u Varvari na vrelu Rame, te u dolinama rijeka Usore i Ukrine itd. Nalazi predstavljaju grubo obrađene kamene strugalice i ručne šiljke, izrađene od tvrdog kamena. To su karakteristična nalazišta na otvorenom prostoru smještena na niskim brežuljcima. Najznačajnije paleolitsko nalazište je pećina Badanj kod Stoca. Ona predstavlja fenomen zbog gravura urezanih na stijeni, što je prvi



Pećina Badanj kod Stoca

slučaj ove vrste paleolitske umjetnosti na jugoistoku Evrope, čime se Bosna i Hercegovina priključila skupini rijetkih zemalja koje posjeduju djela paleolitske umjetnosti. U mlađem paleolitu čovjek šije odjeću, što dokazuju nalazi koštanih igala i dugmadi. Istovremeno, čovjek je ukrašavao tijelo nakitom i bojenjem. U Badnju kod Stoca su pronađene brojne ogrlice od probušenih puževa, školjki i zuba jelena. Na sjeveru Bosne, kod Prnjavora, pronađen je jedan primjerak kamene figure slične figuri divlje patke. Životinja slična konju pronađena je u pećini Badanj. To je čest motiv u umjetnosti paleolitskih ljudi. Na istaknutom mjestu su prikazivani konji kao simbol muškosti, a strelice s ranama smatraju se tipično ženskim simbolom. Najpoznatije paleolitsko nalazište u našem susjedstvu je Krapinska pećina u Hrvatskom zagorju.

НЕОЛИТСКИ ПЕРИОД

Бројна насеља неолитског доба показују да је Босна и Херцеговина била релативно густо насељена. Највећи број насеља налази се у долини ријеке Босне, те у долини Неретве. Бројношћу се истичу насеља у Босни, и то: *Обре код Какња, Горња Тузла, Бутмир, Околиште и Арнаутовићи код Високог* и неолитско насеље у *Лисичићима код Коњица*. Бутмирско налазиште једно је од највећих у Европи. Сва насеља припадају земуничком типу неолитског насеља. Њихови становници били су ловци и сточари. Насеље у Лисичићима припада медитеранском неолитском кругу и није повезано с насељима у Босни. Позната налазишта у Србији су Лепенски Вир на Ђердапу и Винча код Београда, док је Старчевачка култура (Славонија) најпознатија неолитска култура Хрватске.



Бутмирска култура

ЗАПАМТИТЕ

Неолитски налази из Босне и Херцеговине имају велики значај јер представљају спој два културна круга – средњоевропског и медитеранског.

PRVI METALI, BRONČANO I ŽELJEZNO DOBA

Brončano doba počinje oko 1.800. god. pr. n. e., kada iščezavaju najmlađe eneolitske kulture. U to vrijeme u Bosnu dolaze nositelji tzv. **slavonske** kulture, pa onda nositelji **panonske** kulture. Poznata naselja su pećina **Hrustovača kod Sanskog Mosta**, **Zecovi kod Prijedora** itd. Na brdima i dominantnim uzvišenjima pojavljuje se jedan novi tip naselja – **gradine**.

Željezno doba sa sobom donosi krupne promjene na prostoru Bosne i Hercegovine. Ističu se dvije vrste naselja: **sojenička** i **gradinska**. Od sojeničkih naselja ističu se ona kod **Donje Doline na Savi** i u **Ripču na Uni**. **Skupine gradina su na Glasincu, Bosanskoj krajini i oko Duvna**. Među važne gradine spadaju **Varvara kod Prozora, Debelo brdo kod Sarajeva, Pod kod Bugojna i Ošanići kod Stoca**. Uz gradine su redovito vezane skupine kamenih gomila koje predstavljaju grobove njihovih stanovnika. Najpoznatija nekropola je **Glasinac kod Sokoca**. Sojenička i gradinska naselja pripadaju **ilirskom** etničkom elementu. Glasinački stočari su već u 6. st. pr. n. e. imali dodire s grčkim naseobinama na Jadranu.



Brončana kolica s Glasinca

Nošnja je ovisila o podneblju, klimi, porijeklu stanovništva i same tradicije. Tkanine su izrađivane od vune i lana. Ogrtači su šiveni od ovčjih koža. Posebice je bila živopisna odjeća ratnika, a umrle su sahranjivali svečano opremljene. Žene su kosu ukrašavale brončanim dijademima. Obvezne su bile brončane narukvice, a ukrašavana je i dječja odjeća. Za religiju je karakterističan kult pokojnika. U sjevernim krajevima Bosne prevladavalo je spaljivanje, a na jugu sahranjivanje. Pored mrtvih, u grob su stavljeni i predmeti koji su im pripadali u svakodnevnom životu. Na Glasincu se razvio oblik rodovske grobne humke – **tumula**.

PITANJA I ZADACI:

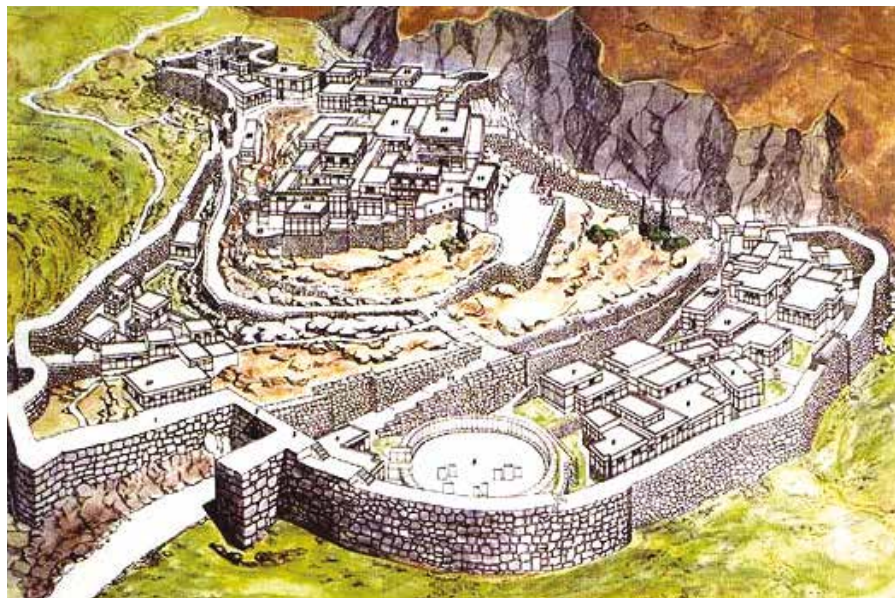
1. Koja su najpoznatija paleolitska nalazišta na tlu Bosne i Hercegovine?
2. Koja su najpoznatija neolitska nalazišta na tlu Bosne i Hercegovine?
3. Nabrojite najznačajnija arheološka nalazišta metalnog doba na tlu Bosne i Hercegovine!
4. Šta znate reći o duhovnom životu prehistorijskih ljudi na tlu Bosne i Hercegovine?
5. Nabrojite najznačajnija nalazišta i paleolita i neolita u Srbiji i Hrvatskoj!

ANTIČKO DOBA – NAJSTARIJE RAZDOBLJE GRČKE HISTORIJE

ZAPAMTITE

Grčkoj kulturi je prethodila kretska-mikenska kultura koju su stvorili različiti narodi. Pa ipak, one imaju mnogo zajedničkog. Zbog toga se razdoblje od 3.000. god. pr. n. e. do 1.200. god. pr. n. e. naziva zajedničkim imenom – kretskomikenska kultura.

Plemena, koja su se tokom drugog milenija pr. n. e. naselila na krajnjem jugu Balkana, a zatim i po ostrvima Jonskog i Egejskog mora te na zapadnim obalama Male Azije, stopila su se tokom vremena sa starosjediocima tog područja u jedinstven narod. Taj je narod sebe nazivao Heleni (Jelini), a svoju domovinu Helada (Jelada). Mnogo kasnije Rimljani su ih prozvali Grekoi, od čega potječe današnji naziv Grci. Kod Grka se dobro znalo ko pripada kojem rodu, bratstvu ili plemenu. Pojedini rodovi, a naročito njihove starješine, jako su se obogatili u ratovima. Ti bogati ljudi (**aristokrate**) živjeli su u malim, ali utvrđenim gradovima. Ostali siromašni narod živio je u seoskim zajednicama koje su se zvale **deme**, pa je po njima i dobio ime **demos**. Grci nisu stvorili jedinstvenu državu, već više državnica. Svaka od tih državnica obuhvatala je jedan grad i obližnja sela. Takav grad-država nazvan je **polis**.



Grčki polis

ZAPAMTITE

Najpoznatiji grčki polisi bili su: Atina i Teba u srednjoj Grčkoj, Sparta i Korint na Peloponezu, te Milet i Efes na obalama Male Azije.

NAJPOZNATIJI GRČKI POLISI – SPARTA I ATINA

Sparta se nalazila u oblasti Lakoniji na Peloponezu. Sparta je bila država vojnika, koji su cijenili samo fizičku snagu i vještinu ratovanja. Stanovništvo Sparte dijelilo se na: **spartijate, perijeke i helote**. Vladajući sloj činili su spartijati koji su prezirali svaki fizički rad. Imanja su im obrađivali heloti – državni robovi. Nešto bolje živjeli su perijeci – slobodni ljudi koji su se bavili trgovinom, zanatstvom i poljoprivredom. Zanimljivo je da su se na čelu Sparte nalazila istovremeno **dva kralja**, koji su u ratnom periodu imali neograničenu vlast. U razdoblju mira najvišu vlast je imalo Vijeće staraca koje je brojalo 30 ljudi. O izvršenju odluka Vijeća staraca brinulo se **pet efora**. Svakog mjeseca u Sparti se sastajala i narodna skupština koju su sačinjavali svi spartijati, muškarci stariji od 30 godina. I kraljevi i efori i članovi vijeća staraca potjecali su iz aristokratskih porodica (**grč. aristos – najbolji**) pa zato kažemo da je Sparta bila aristokratska republika. Polis **Atina** je obrazovan krajem herojskog doba. Zemlja nije bila bogata, obradivog tla je bilo malo i žito se uvijek moralo uvoziti. Najuglednije i najbogatije porodice u Atini zvale su se **eupatridi**, a sav ostali slobodni narod nazivao se **demos** (*seljaci, zanatlije*

i trgovci). Svi bogati ljudi u Atini imali su robove koji su radili za njih. Robovi nisu imali nikakva prava. U početku, sva vlast u Atini pripadala je **eupatridima**. Oni su između sebe birali **devet arhonata** koji su upravljali državom te članove vijeća **Areopaga**. To vijeće je donosilo zakone, a obavljalo je i druge sudske poslove. Demos je bio nezadovoljan ovakvim uređenjem. Značajne promjene u korist demosa uveo je zakonodavac **Solon** početkom 6. st. pr. n. e. Solonovim reformama seljaci su bili oslobođeni dužničkog ropstva, ali ne i bijede. Borba između demosa i eupatrida nastavila se i to u korist demosa.

Početkom 5. st. pr. n. e. Grcima je zaprijetila opasnost od Perzijanaca. Grčko-perzijski ratovi su trajali oko 50 godina – od 500. do 449. god. pr. n. e. Perzijanci su nanijeli ogromnu štetu Grcima, no ipak je pobjeda pripala Grcima. Grci nisu dugo uživali u radostima mira. Gotovo 30 godina Grčku je potresao tzv. Peloponeski rat vođen od 431. do 404. god. pr. n. e. Posljedice ovog rata bile su veoma teške. Neslogu Grka iskoristili su njihovi sjeverni susjedi Makedonci, koji su u 4. st. pr. n. e imali snažnu državu. Godine 338. makedonska vojska je prodrla u Grčku i kod mjesta **Heroneje** odnijela odlučujuću pobjedu. Junak ove pobjede bio je makedonski kralj Filip II. Dvije godine kasnije, Filip II je poginuo. Na prijestolju ga je naslijedio sin Aleksandar, koji tada nije imao ni punih 20 godina. Iako mlad, Aleksandar je 334. godine na čelu dobro organizirane vojske napao na Perziju. U toku narednih 12 godina njegova vojska je osvojila: Malu Aziju, Egipat, Iran, Afganistan i Pendžab u Indiji. Za prijestolnicu svoje države uzeo je Babilon. Tu je razmišljao o novim osvajačkim pohodima u čemu ga je omela smrt u 33. godini života. U osvojene zemlje Grci su unijeli elemente grčke kulture, pri čemu su i sami mnogo toga uzeli od osvojenih naroda.

ZAPAMTITE

Miješanjem grčke i istočnjačkih kultura nastala je helenistička kultura. Čitavo to razdoblje od Aleksandrove smrti do rimskog osvajanja Egipta naziva se helenističko doba. Osim Atine, koja se smatra najznačajnijim žarištem grčke kulture, razvijeni centri kulture bili su i gradovi: Korint, Teba, Milet i Efes. Grčka kultura čini jedan od najvažnijih temelja evropske kulture i civilizacije.

RIM - GRAD NA SEDAM BREŽULJAKA

Tokom 8. st. pr.n.e. najveći dio Apeninskog poluotoka naseljavala su plemena **Italika**. Među njima su najznačajniji bili Latini. Najbliži susjedi **Latina** bili su **Etruščani**. Rimljani su tvrdili da je Rim osnovan **753. god. pr.n.e.** i od tog događaja su računali godine. Prema predanju, u vrijeme osnivanja Rima stanovništvo je bilo podijeljeno na **300 rodova**, koji se smatraju osnivačima grada Rima. Potomci tih osnivača zvali su se **patriciji**. Ostalo stanovništvo nazivano je plebs ili **plebejci**, što u prijevodu znači „ljudi bez predaka“ ili „prosta

svjetina“. Samo muški pripadnici patricijskih rodova mogli su učestvovati u radu narodne skupštine, a predstavnici 300 patricijskih rodova sačinjavali su vijeće koje se zvalo senat. Najviša vlast pripadala je kralju. Od **753. god. pr. n. e. pa sve do 509. god. pr. n. e. trajalo je doba kraljevstva**. Naime, 509. god. pr. n. e. patriciji su protjerali kralja i na čelo države postavili dvojicu konzula kojima je povjerena najviša vlast. **Doba republike trajalo je od 509. god. pr. n. e. pa sve do 31. god. pr. n. e.** Konzuli su birani na godinu dana. Plebejci su bili nezadovoljni što su imali samo obaveze, a ne i prava. Borba između **patricija** i **plebejaca** vođena je tokom 5. i 4. st. pr. n. e. i to u korist plebejaca. Na zahtjev plebejaca, doneseni su i napisani zakoni koji su urezani na **12 bronzanih tablica** te istaknuti na glavnom rimskom trgu.

JESTE LI ZNALI?

U Rimu su sva činovnička zvanja smatrana čašću i nisu bila plaćana, te su kao takva bila dostupna samo bogatašima!

U periodu borbi između patricija i plebejaca, rimska vojska vodila je osvajačke ratove protiv susjednih naroda: **Italika, Etruščana i Grka** na jugu. Ovakav slijed zbivanja Rimljane je doveo u sukob s Kartazanima. Između Rima i Kartage vođena su tri rata u razdoblju od 264. god. pr. n. e. do 146. god. pr. n. e. To su tzv. **punski ratovi** iz kojih su Rimljani izašli kao pobjednici. Osvajački ratovi donijeli su Rimljanima mnogo zemlje, ratnog plijena i robova. Vremenom se u Rimu okupilo mnogo robova, koji su radili sve vrste poslova. Posebnu vrstu robova činili su gladijatori. Robovi su često dizali ustanke, od kojih je najpoznatiji **Spartakov ustanak koji je buknuo 73. god. pr. n. e.**



Grčki polis

Ustanak je teškom mukom ugušen u krvi. U posljednjim godinama republike bogatstvom i ugledom isticali su se: **Cezar, Kras i Pompej**, koji su osnovali savez poznat kao trijumvirat – savez trojice. Pristaše republike skovale su zavjeru i ubile Cezara 44. god. pr. n. e. Cezarova smrt dovela je do građanskog rata u kojem je Oktavijan savladao sve svoje protivnike. **Oktavijan je 31. god. pr. n. e. zavladao cijelom državom i otada se rimska država naziva carstvo.** Oktavijan je Carstvu pripojio mnoge zemlje, a sjevernu granicu je učvrstio na Rajni i Dunavu.

Krajem 3. i u 4. st. rimski carevi okružili su se istočnjačkom raskoši, a Carstvo je zapadalo u sve veće probleme, barbarski napadi bili su sve češći i opasniji. U takvim uslovima, Rimskim carstvom bilo je gotovo nemoguće vladati i upravljati iz jednog centra. Tako je 395. god. car Teodosije podijelio Carstvo na dva dijela – na Istočno i Zapadno, a granica je povučena na rijeci Drini. Prijestolnica zapadnog dijela ostala je u Rimu, a prijestolnica istočnog dijela postao je Konstantinopolis (Istanbul). U drugoj polovini 4. st. iz Azije su u Evropu prodrli Huni, koji su pokrenuli pravu lavinu naroda na oronulo carstvo. **Godine 476. nekoliko germanskih plemena, pod vodstvom Odoakara, zauzelo je Rim, što je označilo kraj Zapadnog rimskog carstva.**

Zahvaljujući trgovini i ratovima Rimljani su upoznali mnoge narode. Od svih njih su ponešto preuzeli i ugradili u svoju kulturu. *Najveći utjecaj na Rimljane izvršili su Etruščani i Grci.* Poslije osvajanja Grčke, u Rim su prenesene brojne dragocjenosti i vrijedni umjetnički spomenici. Tako su pokoreni Grci izvršili snažan utjecaj na pobjednika – *osvojena Grčka je zauzela Rim.* Od Grka su Rimljani preuzeli pismo i prilagodili ga svom latinskom jeziku. Tako je nastala današnja latinica.

Rimljani nisu imali toliko osjećaja za lijepo kao Grci, ali su posjedovali mnogo smisla za ono što je praktično i korisno. Praktični rimski duh najbolje se primijeti u građevinarstvu i to u: mreži puteva, vodovodima, rimskim mostovima i forumima – gradskim trgovima, amfiteatrima, javnim kupatilima.

Grčka, helenistička i rimska kultura čine cjelinu koja se naziva antička kultura. Antika je i naziv za razdoblje grčke i rimske historije, otprilike od 800. god. pr. n. e., do propasti Zapadnog rimskog carstva 476. god. Antička kultura postala je temelj na kojem će biti izgrađena čitava kasnija kultura evropskih naroda.

PITANJA I ZADACI:

1. Nabrojite najznačajnije grčke polise!
2. Kako se dijelilo stanovništvo Sparte?
3. Kakvo je bilo društveno uređenje u Sparti?
4. Ko je bio Solon?
5. U čemu je značaj bitke kod Heroneje?
6. Šta znate reći o postanku grada Rima?
7. Kako se dijeli prošlost rimske države?

BALKANSKI PROSTOR U ANTIČKO DOBA

ILIRI – PRASTANOVNICI BOSNE I HERCEGOVINE

Nalazi željezne troske na mnogim lokalitetima Bosne govore da je proizvodnja željeza već u prvim stoljećima prvog milenija stare ere uhvatila veliki zamah. To je dovelo do snažnog uspona ilirskih plemena. U periodu između 8. i 6. st. pr. n. e. odvijao se proces etnogeneze. U centralnom i zapadnom dijelu Balkana miješanjem se izdvojila heterogena zajednica **Ilira**, kasnije izmiješanih s **Keltima**. Sjeveroistočno od njih nalazila su se druga plemena **Tračana**, **Kimeraca**, **Skita** i **Dagoketa Panona**. Tako nas danas na Panone podsjeća naziv Panonija, na Dalmate – Dalmacija, a na Autarijate rijeka Tara. O njihovom ugledu i moći govore nam bogati nalazi tzv. kneževskih grobova s Glasinca i iz istočne Bosne u kojima su nađeni predmeti koje čine: nakit, oružje, ratna oprema, metalno i keramičko posuđe i druga roba porijeklom iz Grčke i Italije.



Karta ilirskih plemena

Posljedica jačanja nekih plemena bilo je stvaranje tzv. plemenskih saveza. Vodeća plemena koja su bili nosioci takvih saveza su: **Japodi, Dezidijati, Dalmati, Daorsi, Mezeji, Dindari, Breuci**. Oni su često vodili i međusobne ratove. Njihovu borbenost, pored navoda grčkih i rimskih pisaca, potvrđuju i brojni nalazi oružja i ratne opreme u njihovim grobovima. Za historiju Bosne i Hercegovine i njenih stanovnika veliki značaj imala su dva krupna događaja. Prvi je prodor Kelta (Gala), koji su došli iz sjeverne Italije, a drugi je osnivanje grčkih kolonija na otocima i jadranskoj obali. Oba događaja su za našu zemlju imali velike kulturne i političke posljedice. Keltska provala (između 370. i 360. god. pr. n. e.) najviše se odrazila na plemena sjeverne Bosne. Kelti su izvršili veliki utjecaj na Ilire. Iliri su od Kelta preuzeli brojne tekovine koje su trajno zadržali, kao što su lončarsko kolo, plug, grablje itd.

Grčka kolonizacija je išla u više smjerova. Prve grčke kolonije su osnovane na jugu, oko 627. god. pr. n. e. Korkirani osnivaju Epidamnos, današnji Drač u Albaniji. Prva faza grčke kolonizacije sjevernih prostora Jadrana počinje u 4. st. pr. n. e. Tada je osnovan grad **Issa** na današnjem otoku Visu. Issa, kao grčki polis, osniva kolonije na Korčuli i kopnu, kao što su one u Trogiru i Splitu. Na otoku Hvaru jonski Grci su osnovali naselje **Pharos**. Za osnivanje Pharosa vezana je i prva poznata bitka između grčkih kolonista i Ilira. Vidjevši da će im se naseliti kolonisti, Iliri su pozvali sunarodnjake s kopna. U bici koja je nakon toga uslijedila ilirske snage su bile razbijene, a preko 5.000 ilirskih vojnika je poginulo. Pored otoka srednje Dalmacije, Grci su se slabo naseljavali na istočnom Jadranu, zbog nedostatka obradive zemlje i neprijateljskog okruženja. Jedini grčki tragovi mogli su se naći u grčkim obalnim stanicama i emporijama koje su služile za povezivanje brodske plovne mreže.

Osnivanje grčkih kolonija je za bosanska plemena bilo značajno jer su s Grcima uspostavili trgovačke odnose, pa su tako Iliri došli u dodir s naprednom antičkom kulturom. Za bosanskohercegovačko područje najveći značaj je imala grčka naseobina na donjoj Neretvi. To je današnji **Vid kod Metkovića**. Odatle je dolinom Neretve vodio glavni trgovački put na sjever sve do Podunavlja. Grčke trgovce su najviše zanimali metali, kojih je u Bosni bilo u izobilju. Zlato, srebro, bakar, željezo i razni minerali predstavljali su traženu robu, posebno kada se ima u vidu da je Grčka siromašna rudama. Grci su u zamjenu davali svoje zanatske proizvode: nakit, oružje i posuđe. Grci su najveći utjecaj izvršili na plemena u južnoj Hercegovini, posebno na Daorse, koji su naseljavali ušće Neretve i oblast oko Stoca, s plemenskim sjedištem u Ošanićima. Oni su prvo ilirsko pleme s prostora Bosne i Hercegovine koje je pod grčkim utjecajem počelo kovati svoj novac.



Daorson, Ošanići kod Stoca

NAŠE ZEMLJE POD RIMSKOM VLAŠĆU

Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Srbija i Crna Gora bile su pod rimskom vlašću. Već u 3. st. pr. n. e. Rimljani su započeli osvajanje ovih krajeva. Trebalo im je više od 200 godina da u potpunosti skrše otpor brojnih plemena: Ilira, Kelta, Tračana i Panona, koji su tada živjeli na ovom prostoru. Mnoga od ovih plemena bila su udružena u čvrste plemenske saveze, a na području južnog Jadrana postojala je ilirska država. Najveći otpor osvajačima pružila su ilirska i panonska plemena u velikom ustanku koji je buknuo 6. god. n.e., a zahvatio je gotovo čitavo područje današnje Bosne, Slavonije i Srijema. To je bio posljednji pokušaj da se oslobode rimske okupacije. Borbe su trajale pune tri godine. I ovaj put Rimljani su primijenili svoju staru oprobano taktiku „**zavadi pa vladaj**“. Potkupili su i pridobili za sebe jednog ilirskog vođu po imenu Baton. Pobunjenici su uspjeli ubiti izdajicu i nastavili su borbu pod vodstvom drugog vođe koji se također zvao Baton. Međutim, njihove snage bile su oslabljene i Rimljani su ugušili ustanak 9. god. n. e. nakon čega su porušili ilirske utvrđene gradove i raselili njihovo stanovništvo.

Za potrebe svoje vojske Rimljani su u našim krajevima izgradili mrežu puteva koji su vremenom doprinijeli oživljavanju trgovine i zanatstva. U blizini vojnih logora, ponegdje i na mjestu starih plemenskih središta, Rimljani su podigli gradove. Otvoreno je i više rudnika iz kojih se vadilo rudno blago – posebno su bile značajne rude zlata i srebra jer je Rim trebao finansirati skupe ratove.

Rimljani su u naše krajeve donijeli i pismo. Sve do 10. god. n. e. rimski posjedi na ilirskom teritoriju sačinjavali su jednu provinciju koja se zvala Ilirik. Bila je to vrlo nesigurna oblast s čestim ustancima i pobunama. August je ovu provinciju podijelio na sjevernu Panoniju i južnu Dalmaciju. Područje Bosne i Hercegovine je u najvećoj mjeri administrativno pripadalo Dalmaciji, osim sjevernog dijela koji je pripadao Panoniji.

SPOMENICI RIMSKE KULTURE U NAŠIM ZEMLJAMA

Rimljani su i na Balkanu podigli više gradskih naselja koja su postala središte trgovine i zanatstva, te rasadnici rimske kulture. Svi ti gradovi davno su porušeni. Ipak, sačuvalo se dosta pojedinačnih spomenika, među kojima ima i veoma vrijednih. Među najpoznatije rimske spomenike ubrajaju se **Dioklecijanova palača u Splitu i amfiteatar u Puli**. Jedna od najznačajnijih cesta tog perioda povezivala je Salonu (Split) i Argentariju (Srebrenicu). Od vojnih utvrđenja najpoznatiji su bili **kastrumi kod Ljubuškog, Bratunca, Mostara, Šipova i Doboja**.

ZAPAMTITE

Najpoznatije vile rustike su kod Čapljine, Bileće, Doboja i Višegrada. Od gradskih naselja najpoznatiji su Aqarum S. kod Sarajeva, Domavia kod Srebrenice – centar rudarstva, Col Ris kod Rogatice, Municipium Diluntum kod Stoca, Municipium Reatinum kod Bihaća... Sačuvalo se više veoma lijepih mozaika, zatim ostaci fresaka, nadgrobni spomenici, žrtvenici, kao i nakit i posuđe.



Vila Rustika, Mogorjelo kod Čapljine

ПРОПАСТ АНТИЧКОГ СВИЈЕТА – УСПОН ВИЗАНТИЈЕ

У другој половини 4. в. кроз „врата народа“, како се назива крај између планине Урал и Каспијског језера, из Азије су у Европу провалили Хуни. Римски писци описују их као одважне и сурове ратнике који се скоро никада нису одвајали од својих малих здепастих коња. На њима су се борили, јели, па често и спавали. Римски цареви покушавали су да склопе мир с појединим варварским племенима, како би сачували мир на границама, али ништа није помагало. Попут снажне бујице, варварска племена упала су на римску територију. У вртлогу велике сеобе народа разорени су многи градови, уништени су вриједни умјетнички споменици, спаљена многа књижевна дјела. Послије пропасти Западнoг римског царства 476. год. из његове источне половине развила се моћна византска држава, која је постојала скоро 1.000 година. Становништво Византије су били Грци и други источни народи који су примили хеленистичку културу и називали су се Римљанима. Највећи успон Византија је доживјела за владавине цара Јустинијана у 6. в. Јустинијан је желио да обнови царску власт на западу, па је предузимао велике војне походе. То је исцрпило земљу, тако да се Византија морала помирити с тим да се на њеној земљи населе Авари, Словени, Арапи и други народи.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Који су народи насељавали централни и западни Балкан?
2. Набројите најзначајнија илирска племена!
3. Која су два велика народа извршила снажан утицај на Илире и зашто?
4. Колико је требало Римљанима да освоје балканске просторе?
5. Набројите најважније тековине античке културе код нас!
6. Када је срушено Западно римско царство?
7. Каква је судбина задесила источну половину царства?

ОСНОВНЕ НАПОМЕНЕ О ИСТОРИЈИ СРЕДЊЕГ ВИЈЕКА

Драге ученице и ученици! У току ове школске године у настави историје /историје/ повијести изучаваћемо историјски период који траје од 5. до краја 15. в. Као што видимо, то је хиљадугодишњи период који се надовезује на антички период и завршава великим географским открићима, а по некима, падом Цариграда 1453. год., те се као оквир за средњи вијек најчешће узимају 476. год. и 1453. год. Назив средњи вијек из данашње перспективе је неприкладан. Човјек средњег вијека није га познавао. Наиме, тадашњи људи сматрали су да живе у посљедњем раздобљу и живјели су у ишчекивању краја свијета.

Ради лакшег проучавања и смјештања људи и догађаја у простор и вријеме, историчари су извршили периодизацију средњег вијека на период раног, развијеног и касног средњег вијека. Неки историчари сликовито описују те фазе као зору, подне и сумрак средњег вијека. Треба нагласити да не постоји општеприхваћена периодизација – ово је само једна од понуђених. Доба раног средњег вијека (рани феудализам) трајало је од 5. до 10. в. Рани средњи вијек је раздобље које је уследило након пропасти Западног римског царства, као посљедица устанака робова и барбарских сеоба и освајања. У том периоду на историјску сцену излазе три „велика“ народа која ће у великој мјери обиљежити средњи вијек, а то су: Германи, Словени и Арапи. У том периоду на рушевинама Римског царства настају нове државе и постепено се формира нови друштвени поредак – феудализам. Доба развијеног средњег вијека (развијени феудализам) траје од 10. до 13.в. Обухвата епоху правог феудализма и кулминацију средњовјековног духа. Тај период означава пуни развитак феудализма, велику моћ свјетовних и црквених феудалаца, али и велику биједу и обесправљеност сељака. Почине развој градова, појава трговине и занатства, као значајно обиљежје градске привреде. Друштво средњег вијека почива на двијема важним одредницама: хришћанству и феудализму, које му дају дубок печат. Доба касног средњег вијека (касни феудализам) траје од 13. до краја 15. в. То је посљедњи период средњег вијека. Развијени средњи вијек наговјестио је кризу феудалног друштва. Криза се продубљује, тако да можемо рећи како средњи вијек почиње и завршава кризом. У овом периоду виде се наговјештаји надоласећег времена – времена које је водило из феудализма у националну монархију и из власти витезова у свијет занатлија, трговаца и слободних грађана и сељака.

ДОСЕЉАВАЊЕ СЛОВЕНА НА БАЛКАН

Словени (Славени) су живјели у широким низијама између ријеке Одре на западу и средњег Дњепра на истоку, до Балтичког мора на сјеверу и на југу до падина Карпата. Ти предјели били су прекривени густим шумама и испресијецани ријечним токовима, језерима и мочварама. Клима је била оштра, нарочито у зимском периоду. Сама природа (шуме и ријеке) пружали су им услове да се баве ловом и риболовом. Међутим, они су врло рано почели да се баве сточарством и земљорадњом. Начин обраде земље био је напреднији код Словена који су живјели на југу (**користили су рало, а гајили су просо, пшеницу и раж**). У сјевернијим крајевима земљорадња је била примитивнија. Обрадива земља добијала се крчењем и паљењем шума, а обрађивана је мотиком. Поред земљорадње, сточарства, лова и риболова, Словени су се бавили и примитивним пчеларством. Сакупљали су мед дивљих пчела, а од меда су правили пиће – медовину. Знали су да израђују разноврсно оружје (**копље, штит и стријела**), посуђе од глине и одјећу од домаћих и дивљих животиња. Њихове жене знале су да преду, ткају и израђују тканине од конопље и вуне. Становали су углавном у дрвеним колибама и земуницама. Стари Словени живјели су у родовским и племенским заједницама. На сјеверу, који је у сваком погледу био заосталији, родовске заједнице одржале су се дуже. У јужним крајевима стварана су велика племена и савези – када би запријетила опасност од непријатеља. Свако племе имало је свог старјешину, који је предводио и представљао племе. Ратне заробљенике нису убијали, него су их задржавали и за њих тражили откуп. Стари Словени су вјеровали у више богова. Заједничка божанства готово свих словенских племена била су бог **Сунца Дајбог** и бог грома и муње **Перун**. Уз њих су слављени и богиња прољећа **Весна**, богиња плодности и живота **Жива** и богиња зиме **Морана**. Вјеровали су у загробни живот, па су уз покојнике закопавали разне предмете.

ДОСЕЉАВАЊЕ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА НА БАЛКАН – УЗРОЦИ И ПРАВЦИ РАСЕЉАВАЊА

Словени су се расељавали из своје прапостојбине из више разлога, као што је примитивна пољопривреда, која није могла да обезбиједи довољно хране за многобројно становништво, што их је присиљавало да чешће мијењају мјесто становања. Сеобе Словена трајале су од 4. до 7. в. Словени су се кретали у три правца: **источном**, **западном** и **јужном** те отуда данас имамо подјелу Словена на *јужне*, *источне* и *западне*.



Словени у прапостојбини

Западнословенска племена населила су се око ријека **Висле, Одре и Лабе**. Од ових племена настали су: **Чеси, Словаци, Пољаци, Лужички Срби те Полапски и Приморски Славени који су у највећој мјери германизовани**.

Источни Словени населили су простор од ријеке **Висле на западу до Волге и Каспијског језера на истоку, и од Балтичког мора на сјеверу до Црног мора на југу**. Од тих племена настали су данашњи: **Руси, Украјинци и Бјелоруси**.

Јужни Словени населили су простор Балкана и области источних Алпа. Од њих су настали данашњи: **Бошњаци, Срби, Хрвати, Црногорци, Словенци, Македонци и Бугари**.

Словенска племена су у току сеобе кренула према југу прешавши шумовите Карпате и у другој половини 5. в. населила су се на лијевој обали доњег Дунава, на граници с Византијом, тако да византски писци ту област почињу називати **Склавинијом**. Одатле иду у пљачкашке походе на Балканско полуострво, пљачкајући византске градове. Византија је била заузета ратовима с Перзијом и у јужној Италији, што је Словенима олакшало посао. Опасност за Византију постала је још већа када су у другој половини 6. в. у Панонску низију продрли **Авари (Обри)** који су већ били покорили многа словенска племена на доњем Дунаву те их онда присилили на сеобу са собом. Одатле им је био отворен пут на Балканско полуострво. Предвођени својим поглавицом – каганом – Авари и Словени заједно су упадали на византску територију да би је пљачкали. У својим походима стизали су чак и до Солуна и Царграда, али их нису успјели освојити. За разлику од Авара, који су се послје пљачкашких похода враћали назад, Словени су остајали на Балкану, постепено се насељавајући у опустошеним крајевима. Њихово насељавање завршено је средином 7. в. Јужни Словени населили су Балканско полуострво (претежно његов сјеверни дио) и област источних Алпа те доњу Аустрију.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Гдје се налазила прадомовина Словена?
2. Опишите какав је био њихов живот?
3. Набројите словенске групе народа!
4. Када су и како јужни Словени доселили на данашње просторе?

POKRŠTAVANJE JUŽNIH SLAVENA – STVARANJE PRVIH JUŽNOSLAVENSKIH DRŽAVA

Kršćanstvo su među slavenskim narodima širili njihovi susjedi **Germani** i **Grci**, sa željom da im s kršćanstvom nametnu i svoju vlast. Kršćanstvo se najranije učvrstilo u **Karantaniji (Slovenija)**, a širili su ga germanski svećenici. Narod je pružao otpor novoj vjeri jer ga je opterećivala nametima i obvezama, namećući tuđinsku vlast. **Najjači otpor izbio je 819. god. u Panonskoj Hrvatskoj, a na čelu mu je bio knez Ljudevit Posavski.** Kršćanstvo se među Hrvatima počelo širiti pod utjecajem franačke vrhovne vlasti početkom 9. st. U dalmatinskim gradovima su bile obnovljene stare biskupije sa splitskim biskupom na čelu. Crkveni poglavar Hrvatske bio je biskup iz Nina. U povijesti je osobito ostao upamćen **Grgur Ninski**, koji je branio uporabu glagoljice i crkvenu službu na narodnom jeziku. Među Srbima, hrišćanstvo se počelo širiti pod bizantijskim utjecajem sredinom 9. st.

Njemački svećenici su širili kršćanstvo među zapadnim Slavenima, što je nalazilo na otpor. Tako je velikomoravski knez Rastislav zatražio od bizantskog cara da mu pošalje misionare koji će novu vjeru širiti na narodnom jeziku. Bizantski car se odazvao pozivu i u Moravsku (današnja Češka) poslao dva brata: **Metodija** i **Konstantina**, poznatog i kao **Ćirilo**. Ćirilo i Metodije su bili rodom iz Soluna. Završili su tadašnje visoke škole, a poznavali su i jezik Slavena. Imajući u vidu da su živjeli među njima i da Slaveni tada nisu imali pismo, Ćirilo je morao sastaviti slavensku azbuku kako bi crkvene knjige mogao prevesti na slavenski jezik. Konstantin Ćirilo je sastavio prvu slavensku azbuku i to prvo slavensko pismo je poznato kao **glagoljica**. U Moravskoj su braća naišla na jak otpor njemačkih svećenika koji su ih optužili da šire „lažnu vjeru“. Zbog toga su morali ići kod pape u Rim i braniti se od optužbi. Ćirilo je u Rimu i umro, a Metodije se vratio u Panoniju, a zatim u Moravsku, gdje je ponovno imao problema u misionarskom radu. Kada je 885. god. umro i Metodije, oko 200 njegovih učenika je protjerano iz Moravske. Protjerani učenici su tada došli među južne Slavene i tu nastavili širiti kršćanstvo. Središte njihovoga djelovanja je postao grad **Ohrid**, a radom su se osobito istakla dva učenika: **Kliment** i **Naum**. Oni nisu širili samo vjeru nego i pismenost na narodnom jeziku. Tada se počelo širiti i novo, jednostavnije pismo koje učenici u čast svoga učitelja prozvaše

ćirilica. Učenici Ćirila i Metodija su širili kršćanstvo i među Hrvatima. Hrvati su dugo ostali vjerni glagoljici u službi u crkvi na narodnom jeziku. Po njoj su se svećenici koji su je koristili prozvali **glagoljašima**. *Stvaranjem slavenskog pisma i uvođenjem slavenskog jezika u crkvu postavlja se osnova slavenskoj pismenosti i kulturi.*



Glagoljica

STVARANJE JUŽNOSLAVENSKIH DRŽAVA – HRVATSKA DO 1102.

Nakon doseljenja, Hrvati žive u zadrugama sa starješinom na čelu i rade na organiziranju države po teritorijalnom principu u župe. Knezovi Dalmatinske Hrvatske su nastojali proširiti svoju vlast i na bogate gradove na obali i otocima. S druge strane, Bizantija je nastojala proširiti svoju vlast na oblast cijele provincije Dalmacije. Sredinom 4. st. Dalmatinskom Hrvatskom je vladao knez Trpimir (845–864), koji se smatra osnivačem hrvatske biskupije u Ninu te hrvatske državne dinastije Trpimirovića, koja je uz male prekide vladala

Hrvatskom do konca 11. st. *Trpimir se u jednoj povelji iz 852. god. naziva knezom Hrvata, što je prvi spomen hrvatskog imena.* U prvoj polovici 9. st. mladoj hrvatskoj državi javlja se prijetnja u vidu Mletačke republike, čiji su se stanovnici nazivali Mlečani i koje je privlačilo bogatstvo ovih krajeva. Oko 900. god. Dalmatinska Hrvatska se oslobodila tuđinske vlasti, te će svoju samostalnost čuvati narednih 200 godina. Sjedište države je najprije bilo u Ninu, a kasnije u Klisu. Hrvatska kneževina je bila podijeljena na župe kojima su upravljali župani. *Svoj vrhunac Hrvatska je dostigla u 10. st. pod velikim knezom Tomislavom (910–928).* Tomislav je vodio uspješne borbe protiv Bugara i Mađara, nakon čega je svojoj državi pripojio i Panonsku Hrvatsku, a i dalmatinski gradovi i neki otoci su po prvi put ušli u sastav hrvatske države. Kao logičan slijed zbivanja uslijedilo je krunisanje **Tomislava za hrvatskog kralja 925. god.**

Kraljevina Hrvatska za Tomislava



Kraljevina Hrvatska za vrijeme Tomislava

Zbog sve izraženijih klasnih suprotnosti država je znatno slabila. Među posljednjim hrvatskim kraljevima bio je Zvonimir (1075–1089). On se u poslovima oslanjao na papu, čime je protiv sebe izazvao narod. Poslije smrti kralja Zvonimira, na čelo hrvatske države je došao kralj Petar. U borbi protiv ugarskog plemstva Hrvati su poraženi, a kralj Petar je 1097. god. poginuo na planini Gvozd, koja je po njemu kasnije nazvana Petrova gora. Kralj Petar je bio posljednji vladar hrvatske krvi. *Poslije njegove smrti, Hrvati su 1102. god. sklopili s ugarskim kraljem Kolomanom povijesni ugovor u Biogradu na Moru (**pacta conventa**), čime Hrvati ulaze u personalnu uniju s dinastijom Arpadovića.*

РАШКА ДО СРЕДИНЕ 12. В.

Најстарија српска држава настала је средином 9. в. у планинском подручју око ријека Рашке, Лима, Ибра и Западне Мораве. Израсла је из племенског савеза, а први владари носили су титулу **велики жупан**. Основне управне јединице у Рашкој биле су жупе, а као први жупан спомиње се велики жупан Властимир. Кроз цијели 9. и 10. в. Рашка је била између „двје ватре“, Византије и Бугарске, које су се бориле за превласт на Балкану. Тако је Рашка некад признавала једну, а некад другу власт. Да би учврстила своју власт, Византија је у Рашку слала свештенике да шире хришћанство, што је изазивало незадовољство народа. Средином 10. в. Рашка држава знатно је ојачала, а од 11. в. постаје снажно упориште отпора византском утицају на Балкану. Од 12. в. центар српске државе је у Рашкој, у граду **Расу**, гдје се налазило и сједиште епископије. То је доба када Византијом влада ратоборна династија Комнена. Велики жупани који управљају Рашком у вазалном су односу према Византу.



Остаци старог Раса

ДУКЉА ДО 12. В.

Данашња Црна Гора првобитно се звала Дукља. Назив потјече од имена римског града Доклеје недалеко од данашње Подгорице. Упоредо с овим јавља се у 11. в. друго име – **Зета**, по истоименој ријеци. Владајући слој државе чинили су жупани, кнезови и њихове дружине, а сиромашни су претварани у потчињено становништво. *Од краја 10. в. Дукљом је управљао кнез Владимир, ког је заробио македонски краљ Самуило.* Након што му је постао зет, вратио га је као свог вазала да влада Дукљом. Распадом Самуиловог царства Дукља је признала власт Византа. Средином 11. в. у Зети је избио устанак против византске власти, а на челу устанка био је кнез Војислав. Устанак није успио, али је борбу наставио његов син **Михаило, који је потукао византску војску, након чега је 1077. год. од римског папе добио знаке краљевства и тако је постао први краљ Зете.** За кратко вријеме владари Зете су успјели да прошире своју власт на Захумље, дио Босне и Рашку. Средином 12. в. у држави су почеле пријестолне борбе, што је резултирало слабљењем државе и губитком самосталности у корист сусједне Рашке.

SAMUILOVO CARSTVO

Dok je za Slovence sudbonosno bilo njemačko susjedstvo, ostali južni Slaveni su bili uklješteni između **Ugara, Mlečana i Bizantije**. *Slaveni koji su naselili prostor antičke Makedonije uz rijeke: Vardar, Strumu i Maricu uzeli su ime po nekadašnjoj pokrajini Makedoniji.* Zbog svog geostrateškog položaja, Makedonija je bila kamen spoticanja u bizantsko-bugarskim odnosima, što se odražavalo u čestoj promjeni vlasti nad Makedonijom između Bugarske i Bizanta. Makedonsko stanovništvo je bilo nezadovoljno tuđinskom vlašću i iz takvog nezadovoljstva je izbio ustanak na čijem čelu je bio sin jednog domaćeg kneza, **Samuilo (976–1014)**. Čitava Makedonija je oslobođena, te je osnovana makedonska država čije je sjedište najprije bilo u **Prespi**, a kasnije u **Ohridu**. **Velika makedonska država nije dugo trajala, a posljednja velika bitka se odigrala 1014. god. na planini Belasici kod Strumice, kada je slomljena vojna snaga makedonske države.**

HRVATSKA U SASTAVU UGARSKE, DO 1527.

Razvoj Hrvatske nakon 1102. god. nije bio ujednačen. Župani južno od Gvozda se sve više osamostaljuju u obavljanju poslova, dok je u Slavoniji situacija drugačija. Nakon 1180. god. ugarsko-hrvatski kraljevi nastoje izravno vladati Slavonijom, sve je više podvrgavajući pod svoju vlast. Ostala Hrvatska je živjela samostalnim plemenskim životom. Ispočetka se ugarski kralj krunisao

posebice hrvatskom, a posebice ugarskom krunom. Kasnije se to spojilo u jedan obred, pa su se od Bele IV vladari krunisali samo jednom krunom koja se zvala **kruna sv. Stjepana**, a simbolički je objedinjavala sve zemlje koje su bile u državnoj zajednici s Ugarskom. Nova država postala je snažnom braćom za širenje njemačkog utjecaja na jugoistok. Hrvatska je doživjela teške trenutke 1242. god. prilikom provala Mongola, koji su na svome putu rušili sve pred sobom.

Arpadovići su sišli s povijesne scene 1301. god., a na ugarskom prijestolju ih zamjenjuje dinastija Anžuvina. Prvi vladar te dinastije bio je Karlo I Robert (1301–1342). Karlov sin Ludovik I Anžuvina je bio veoma ambiciozan, te je poveo rat s Venecijom oko dalmatinskih gradova, nakon čega ju je prisilio na mir. To je Zadarski mir iz 1358. god. kojim se Venecija odrekla svih posjeda u Dalmaciji, od Kvarnera do Drača. Mlečani se nisu mogli tek tako odreći bogatih dalmatinskih gradova. Zato su od napuljskog kralja Ladislava, koji se borio za ugarski prijestol 1409. god., kupili dalmatinske gradove i otoke za 100.000 dukata. Otpor takvoj odluci slomljen je 1420. god. i otada su Mlečani vladali Dalmacijom i otocima sve do propasti Mletačke republike 1797. godine.

Na Mohačkom polju se 29. augusta 1526. god. odigrala čuvena Mohačka bitka između Ugara i Osmanlija. U toj bici Ugari su poraženi, a i sam ugarski kralj je stradao u nabujalom potoku, bježeći pred Osmanlijama. Njegovom pogibijom Ugarsko-Hrvatsko kraljevstvo ponovno je ostalo bez kralja. U Cetingu gradu je 1. januara 1527. god. hrvatsko plemstvo izabralo Ferdinanda I



Cetingrad

Habsburškog, austrijskog nadvojvodu, za hrvatskoga kralja. Te 1527. god., Hrvatima se ponovila 1102. god. izborom Ferdinanda za hrvatskoga kralja Hrvatska nije prekinula veze s Ugarskom jer su i Mađari 16. decembra 1526. god. u Požunu, također, izabrali Ferdinanda za svoga kralja.

PITANJA I ZADACI:

1. Koje su velike države živjele u susjedstvu južnih Slavena?
2. Ko je i kako širio kršćanstvo među južnim Slavenima?
3. Što znate reći o djelatnosti solunske braće Ćirila i Metodija?
4. Ko je bio Grgur Ninski?
5. Kada je Hrvatska postala kraljevina?
6. Kako se zvala i gdje je nastala prva srpska država?
7. Kako se zvao prvi crnogorski kralj?
8. Ko je bio Samuilo?
9. Pronađite simboliku 1102. i 1527. godine za hrvatsku državu!

РАШКА ЗА ВЛАДАВИНЕ ДИНАСТИЈЕ НЕМАЊИЋА

Од 12. в. центар српске државе је у Рашкој. Велики жупани који управљају Рашком у вазалном су односу према Византији. Византски цареви су смјењивали непокорне жупане и постављали друге. *Прекретница у развоју српске државе десила се поткрај 12. в. за владавине Стефана Немање*, који је искористио унутрашње нереде у Византији, и раскинуо доташњи вазални однос. Дипломатским маневрима између Угарске, Византа и Бугарске, те крижара, успио је да оснује самосталну српску државу. *Обновљена српска држава се отада назива Србија. Стефан Немања оснивач је владарске династије Немањића, која ће владати Србијом око 200 год. (од средине 12. до средине 14. в.).*

Пад Византа и успостава Латинског царства 1204. год. утицали су и на јачање Бугарске. **Немањин син Стефан добио је од тадашњег папе Иноћентија III краљевске знаке, те се крунисао за краља 1217. год. Због тога је Стефан и прозван Првовјенчани. Двије године касније, 1219. год., Сава Немањић одлази у Никеју у Малој Азији, гдје је добио дозволу да у Србији оснује самосталну цркву, чиме је Србија стекла црквену самосталност, а Сава је постао њен први архиепископ.** Снажан привредни развој у Србији одразио се и на јачање краљевске власти, те ширење граница српске државе. Правац освајања водио је ка југу, а први владар који је водио такве ратове био је **краљ Милутин (1282–1321)** који је своју пријестоницу премјестио у Скопље.



Србија у вријеме цара Душана

Српска држава је своје границе највише проширила за вријеме цара Душана (1331–1355), чија је владавина обиљежена освајањима. Освојивши значајне територије, посебно на југу, он 1346. год. сазива сабор у Скопљу, гдје је и крунисан за цара Срба и Грка, а српску архиепископију уздигао је на степен патријаршије чије је сједиште било у Пећи.

Након Душанове смрти српска царевина брзо се распадала. Душана је наслиједо син Урош Нејаки, који није имао снаге да сачува мир у држави, тако да је Србију захватила феудална анархија. Српска држава распала се на низ феудалних подручја. У Зети су се уздигли Балшићи, у Македонији браћа Угљеша и Вукашин Мрњавчевић, на Косову је владао Вук Бранковић, а око Новог Брда Лазар Хребељановић. Феудалне борбе и трвења опустошили су земљу која ће у таквом стању дочекати Османлије – силу у успону.



Портрет цара Душана, фреска око 1350.

Браћа Мрњавчевићи пружили су отпор у бици на ријеци Марици 1371. год. и доживјели тежак пораз. Послије заузимања Македоније, Османлије су кренуле на Србију. До битке је дошло на Косову пољу 15. (28) јуна 1389. год. Срби су претрпјели пораз, а оба владара, и кнез Лазар и султан Мурат, погинули су у бици.

ZETA BALŠIĆA I CRNOJEVIĆA

Poslije raspada Dušanovog carstva, u Zeti su oko 60 godina vladali Balšići. Kroz sve to vrijeme vodili su borbe da bi učvrstili svoju vlast i osamostalili Zetu. Borili su se protiv otpora vlastele i protiv Mlečana. U doba vladavine despota Stefana, Zeta je nasljedstvom došla u sastav Srpske despotovine, mada despot nije uspio učvrstiti svoju vlast u Zeti. Čvrsta centralna vlast, koju je despot zaveo u Srbiji, u Zeti nije mogla da se učvrsti, tako da je za vrijeme vladavine despota Đurđa Brankovića prestao svaki utjecaj despotovine u Zeti. *Tada se u Zeti osamostalila od ranije utjecajna vlastelinska porodica Crnojevića. Oni su najprije zavladao planinskim predjelima gornje Zete.* Ta oblast tad se počela nazivati Crnom Gorom. Uz pomoć Mlečana proširili su svoj utjecaj i na oblast donje Zete, tako da sredinom 15. st. upravljaju cijelom Zetom. Tada je Crnom Gorom vladao Stefan Crnojević. I on i njegov sin Ivan oslanjali su se na Mlečane u borbama protiv Osmanlija. Osmanlije su upadale u Crnu Goru iz pravca Bosne i Albanije. Jednom prilikom Osmanlije su upale u Ivanovu prijestolnicu Žabljak, kod ušća Morače u Skadarsko jezero. Nakon toga Ivan Crnojević je premjestio svoju prijestolnicu u podnožje Lovćena, u planinski i teško pristupačan kraj. *Nesloga među posljednjim Crnojevićima – Ivanovim nasljednicima ugrožavala je opstanak Crne Gore, te je na taj način osmanskom namjesniku iz Skadra olakšan posao da 1499. god. osvoji i potčini Crnu Goru osmanskoj vlasti.*

SRPSKA DESPOTOVINA

Osmanska osvajanja na Balkanu za neko vrijeme zaustavio je napad Mongola u Maloj Aziji. U bici kod Angore (Ankare) 1402. god. kao osmanski vazal učestvovao je i Lazarev sin Stefan Lazarević. Osmanska vojska je poražena, nakon čega su državu zahvatili nemiri. *Zbog osmanskog poraza Stefan se oslobodio vazalske obaveze. Pri povratku u Srbiju navratio je u Carigrad i od bizantskog cara dobio titulu despota – otada se Srbija naziva despotovinom.* Despot je pokušao obnoviti nekadašnju moć srpske države, za prijestolnicu je odabrao Beograd, a zavladao je i Zetom. U Srbiji su se ponovo razvili rudarstvo i trgovina, a obnovljeni su i trgovački ugovori s Dubrovnikom.

Kad su prestali unutrašnji nemiri u Osmanskom carstvu despot je ponovo morao priznati osmansku vlast. Despota Stefana naslijedio je njegov sestrić Đurađ Branković, koji je priznavao vrhovnu vlast sultana i mađarskog kralja. Ova dva vladara bila su gotovo u neprekidnom ratu, što je slabilo Srbiju. *Osim toga, Đurađ je morao vratiti Mađarima Beograd te je morao graditi novi grad na Dunavu – Smederevo i tamo prenijeti svoje sjedište.* Nakon osmanskog zauzeća Carigrada 1453. god., Osmanlije su nastavile s napadima na ostatke srpske države. Poslije smrti despota Đurađa nastali su sukobi u zemlji – jedan dio plemstva bio je za savez s Mađarima, a drugi je bio za sporazum s Osmanlijama. **U takvoj situaciji Osmanlije su 1459. god. osvojile Smederevo, čime je Srbija postala sastavni dio Osmanskog carstva, u čijem će sastavu ostati sve do 1878. god., tj. do Berlinskog kongresa.**

PITANJA I ZADACI:

1. Opišite ulogu dinastije Nemanjića u afirmaciji srpske državnosti.
2. Kada je i ko Srbiju uzdigao u rang carevine?
3. Opišite ulogu porodica Balšić i Crnojević za Crnu Goru.
4. Kada i kako Crna Gora gubi samostalnost?
5. Kada je nastala Srpska despotovina?
6. Kada je pala Srpska despotovina?

DUBROVNIK U SREDNJEM VIJEKU

Najveći srednjovjekovni grad na istočnoj obali Jadrana bio je Dubrovnik, utemeljen početkom 7. st. Kada su Slaveni i Avari porušili rimski grad Epidaurus, koji se nalazio na mjestu današnjega Cavtata, njegovo stanovništvo je izbjeglo na sjever i na jednom otoku podiglo grad Ragusium. Nešto kasnije Slaveni su na suprotnoj strani kanala sagradili naselje u dubravi, tj. šumi. Kasnije su se ova dva naselja spojila u jedno, koje je dobilo ime Dubrovnik – koji sve više postaje slavenski grad. Vremenom se širio i dubrovački teritorij – nešto darovima susjednih vladara, nešto kupnjom. Od samog nastanka Dubrovčani su bili upućeni na more, ribolov, zanatstvo i trgovinu – koja je bila i osnovni izvor prihoda. U to vrijeme Dubrovčani su sklopili trgovačke ugovore s banom Kulinom, Nemanjom, te s talijanskim gradovima. *Na kopnu su najviše trgovali s Bosnom i Srbijom, iz kojih su uvozili metale, sir, med, vosak, kožu, krzno, vunu, drvo za gradnju, a u njih su izvozili luksuzne proizvode.* Tako su Dubrovčani postali trgovački posrednici između Balkana i Sredozemlja, pretvorivši svoj grad u „vrata Balkana“. Gospodarski razvoj grada je omogućio gradskim vlastima da podignu mnogo lijepih građevina, kao npr. **Knežev dvor** i druge palače. Bogataši Dubrovnika sebe su nazivali vlastela, a sve ostalo stanovništvo činili su pučani. Oko grada su živjeli seljaci obrađu-

jući zemlju vlastele. Vlast u Dubrovniku je bila podijeljena na: **Veliko vijeće, Malo vijeće i Vijeće umoljenih**. Gospodarski razvoj i bogatstvo su omogućili Dubrovčanima da razviju bogatu kulturu i sagrade veličajne građevine. Grad je dobio kanalizaciju, ulice su bile popločane, a otvorena je i bolnica, jedna od najstarijih u Europi. *Među prvima u svijetu u Dubrovniku je 1317. god. otvorena apoteka.*

POČECI MLETAČKE VLASTI NA BALKANU

Grad Venecija se razvio od naselja plemena Veneta – bilo je to područje laguna gdje su se Veneti bavili ribolovom. U 7. st. dvanaest općina se sjedinilo u jednu političku cjelinu. Venecija se ubrzo povezala s Bizantom, da bi se u 8. st. naselje počelo osamostaljavati, ali ne ratom, već pomorskim uslugama koje je kao država pružala Bizantu. *U 12. st. Venecija se u potpunosti osamostalila, postavši poznata kao Mletačka republika.* Svu vlast u Veneciji imale su bogate trgovačke obitelji (patriciji), a na čelu države se nalazio dužd. Mlečani su vodili dugotrajne ratove za jadransku obalu. Mletačka republika 1098. god. preotima Hrvatskoj dalmatinske gradove i otoke. Uočavajući njihov značaj, kralj Koloman 1105. god. odlučuje taj kraj ponovno vratiti matici zemlji, pa tako napada Mlečane i vraća osvojene gradove. Međutim, zbog slabih Kolomanovih nasljednika na ugarskome prijestolju, Mlečani će postati vladari Dalmatinskog temata i gradova Šibenika i Biograda.

PITANJA I ZADACI:

1. Kada je i kako nastao grad Dubrovnik?
2. Kako je bila uređena vlast u Dubrovniku?
3. Objasnite posredničku ulogu Dubrovnika!
4. Kako je nastala Venecija?

SREDNJOVJEKOVNA BOSANSKA DRŽAVA

Slavensko zaposjedanje Balkana nije izvršeno odjednom, odvijalo se u dužem vremenskom periodu (6–7. st.). Ipak time proces seoba nije ni izdaleka bio završen, nego se nastavio i u narednom periodu. Početne slavenske formacije, organizirane na teritorijalno-plemnom principu, nose naziv sklavinije. Za rani srednji vijek nema mnogo izvora koji bi osvjetlili život Slavena na području Bosne i Huma, pa ih neki historičari nazivaju „tamna stoljeća“.

Bosna je historijsko ime južnoslavenske zemlje, današnje Bosne i Hercegovine, koja u različitim državno-pravnim oblicima postoji duže od hiljadu godina. Slavenska plemena zaposjela su ovaj prostor u 7. st. u jednom od valova velike seobe naroda. Prije je taj prostor, pod imenom Ilirik (Dalmacija i Panonija), bio pet stoljeća dijelom velikog Rimskog carstva. U periodu ranog srednjeg vijeka nema mnogo vijesti o životu Slavena na području Bosne i Huma. *Geopolitički, Bosna se prvi put spominje 949. god. u djelu bizantskog pisca i historičara Konstantina Porfirogeneta De administrando imperio kao oblast s dva grada: Katerom i Desnikom. Bosna je u to vrijeme obuhvatala područje oko gornjeg toka istoimene rijeke Bosne, čiji je nukleus bilo Sarajevsko polje, gdje se i danas nalazi njeno geopolitičko središte. S nejasnim stepenom političke samostalnosti, Bosna je u ovo vrijeme naizmjenično pod vlašću čas Ugarske, čas Bizanta.*



Najranije i osnovne političke cjeline bile su župe u dolinama i ravninama oko riječnih tokova, gdje je postojao kontinuitet življenja. O kontinuitetu života najbolje govori podatak da su mnogi srednjovjekovni gradovi podignuti na nekadašnjim prethistorijskim i antičkim gradinama.

U ovom periodu desio se i proces prelaska iz nižeg oblika rodovsko-plemenskih zajednica u viši stepen na čelu sa starješinom (*dux, princeps, arhont, župan*). Ovaj proces prelaska iz plemenskog uređenja u državu bio je sličan procesu nastanka svih ranofeudalnih država Evrope. Povoljan geografski položaj centralne Bosne i Sarajevske kotline, koja je pokazivala kontinuitet razvoja od prehistorijskog razdoblja, preko rimskog perioda, do srednjovjekovne Katere, s političkom i kulturnom tradicijom, odigrao je važnu ulogu u nastanku i razvoju državne organizacije kod novopridošlog slavenskog stanovništva. Kratkotrajne vladavine srpskih, hrvatskih i dukljanskih vladara nisu ostavile značajnijeg utjecaja na razvoj ove državne organizacije.

Krajem 11. st. Bosna je predstavljala jedan teritorijalno-politički organizam čije su granice obuhvatale područje od gornje Drine do gornjeg Vrbasa. Imala je relativno organiziranu vlast i bana kao nosioca te vlasti. Naime, samo spominjanje Bosne i njenog bana govori o postojanju jedne jezgre iz koje se razvila srednjovjekovna bosanska država. Bosna je imala i svoju biskupiju, koja je po srednjovjekovnim mjerilima jedan od bitnih osnova postojanja državnog tijela. Iako se ne zna gdje je bilo sjedište, pretpostavlja se da se radi o Sarajevskom polju. Dakle, na prelazu iz 11. u 12. st. formirana je političko-geografska teritorija pod imenom Bosna sa svim obilježjima ranofeudalne države, a to su: jedinstvo teritorija, klasno rasloženo društvo s prvim spomenom bosanskog plemstva „magnates Bosne“ i vjerovatno jednom vladarskom dinastijom.

Početakom 12. st. dolazi do jačanja Ugarske, koja 1102. god. uzima hrvatsku krunu i od tada počinju sukobi za prevlast Bizanta i Ugarske nad južnoslavenskim prostorima. **Prvi imenom poznati bosanski vladar bio je ban Borić (1154–1163)**, koji je uvučen u sukobe Ugarske i Bizanta sredinom 12. st. U izvorima se prvi put spominje 1154. god. kao saveznik ugarskog kralja protiv Bizanta u opsadi grada Braničeva na Dunavu. Bizantski pisac Kinam, hroničar ovog događaja, svjedoči sljedeće: „Kad stiže blizu Save, odatle zakrenu prema drugoj rijeci po imenu Drina koja izvire negdje odozgo i odvaja Bosnu od ostale Srbije. Bosna nije potčinjena velikom županu Srba, nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja.“ S banom Borićem u potpunosti je završen proces stvaranja ranofeudalne bosanske države.

Bana Borića je na banskome prijestolju naslijedio **ban Kulin (1180–1204)**, jedna od centralnih ličnosti bosanskog srednjovjekovlja. Od vremena bana Kulina, vještog i, kako se kaže, „sretnog“ vladara, jednog od najvećih i najznačajnijih u prošlosti Bosne („veliki ban“, „plemeniti i moćni muž“), Bosna se počinje razvijati usporedno sa susjednim južnoslavenskim državama. Za njegove uprave počinje političko-ekonomska stabilizacija i širenje Bosne, njezino trgovačko otvaranje i pomak kulturnog života. Spomenimo samo

njegovu povelju dubrovačkim trgovcima kojom im dozvoljava da slobodno trguju po Bosni. Tako je ban Kulin prvi bosanski vladar koji je ostavio pisani trag iza sebe. *Povelja Kulina bana predstavlja dragocjen izvor za upoznavanje brojnih aspekata života srednjovjekovne bosanske banovine. „Ja, bosanski ban Kulin, kunem se tebi, kneže Krvašu, i svim dubrovačkim građanima da ću vam od sada pa do vijeka biti prijatelj i da ću, dok sam živ, čuvati s vama pravo prijateljstvo i pravu vjeru. Svi Dubrovčani koji budu išli po mojoj zemlji trgujući moći će se kretati kud koji hoće. Čuvat ću ih pravom vjerom i pravim srcem ne nanoseći im nikakvo zlo. Ako neko hoće, može mi od svoje volje dati poklon. A od mojih časnika da im ne bude sile. I dok budu kod mene, davat ću im pomoć i savjet kao i sebi samome, koliko mogu, bez ikakve zle pomisli. Ja, Radoje Dijak, pisah ovu knjigu po naređenju bana godine 1189, na dan 29. mjeseca augusta“.* Osim toga, treba istaći da se bosanske povelje pisane na narodnom jeziku javljaju pola stoljeća ranije nego kod Nijemaca, kod kojih se prva javlja 1238/39. god., nešto malo kasnije nego u Španiji i južnoj Francuskoj. Ban Kulin imao je samo jedan ratni pohod, 1183. god., kada je s Mađarima i s Nemanjom potiskivao Bizantinca iz Srbije. Ostalo vrijeme svoje vladavine je proveo u miru izgrađujući državu i njeno blagostanje, tako da ne čudi da se i dan danas može čuti izreka: „Od Kulina bana i dobrih dana“.



Povelja Kulina bana

Za vrijeme vladavine bana Kulina stigle su i prve optužbe za pojavu hereze u Bosni. Optužbe je uputio dukljanski knez Vukan, koji je papi Inoćentiju III pisao da je i sam ban sa svojom porodicom prihvatio herezu. Odmah nakon toga počeli su crkveni pritisci ugarskih kraljeva i katoličkih biskupa na Bosnu. *Ban Kulin se pritiscima odupro diplomatskim putem. Tako 8. aprila 1203. god., kao papin izaslanik, na Bilino polje stiže Ivan de Casamaris, koji se susreo s prvacima Crkve bosanske.* U bilinopoljskoj abjuraciji ban Kulin se odrekao svih hereza zbog kojih je i optužen, te izrekao odanost Rimskoj crkvi. Iako su se zvanično odrekli hereze taj problem nije riješen, nego je bio uvod u dešavanja koja će obilježiti bosanski srednji vijek.

Nakon Kulinove smrti Bosna je postala ozloglašena na papinskoj kuriji zbog patarenskog učenja. **Bosanski ban Ninoslav (1233–1250)** imao je zato teških muka. U početku je popuštao papinim željama. Međutim, kada je ban Ninoslav uvidio da akcije Rima zadiru u njegova suverenska prava i da rade za mađarske interese, on je prihvatio borbu 1235-1238. god. Krstaška akcija trebala je potčiniti Bosnu Ugarskoj, tako da je u pitanju bio daljnji opstanak države. Ovaj rat nanio je mnogo štete Bosni, ali se Ninoslav održao i tada, kao i u kasnijim borbama. Tako se u jednoj povelji samosvjesno naziva: „Ja Matej Ninoslav, po milosti božijoj veliki ban bosanski“. Posljednji put ban Ninoslav se spominje 1249. god. Krajem 1253. god. Ugarski kralj Bela IV napao je Bosnu i uspio da savlada otpor. Bosnom je, pod njegovom zaštitom, zavladao **ban Prijezda (1254–1287), Ninoslavov rođak, praotac čuvene bosanske dinastije Kotromanića**. Udajom kćerke srpskog kralja Dragutina za Prijezdina sina Stjepana (Kotromana) orodila se bosanska dinastija Kotromanići sa srpskom dinastijom Nemanjića. U vremenu ugarske prevlasti, koja traje od kraja 13. st., Bosna je nazadovala u svakom smislu. O tome kako je teško stanje bilo možda najbolje govori činjenica da se Bošnjani prodaju kao roblje na trgovima Dubrovnika. Rimski crkva dozvoljavala je trgovinu robljem ako se radilo o hereticima. Zbog slabljenja centralne vlasti u Ugarskoj krajem 13.st., na Bosnu su, ali ne zadugo, svoju vlast proširili hrvatski velikaši Šubići.

SNAŽENJE I TERITORIJALNO ŠIRENJE BOSNE

Razdoblje banova **Stjepana II Kotromanića (1322–1353) i Tvrtka I Kotromanića (1353–1377)** bana, a **1377–1391. kralja**, vrijeme je svestranog napretka srednjovjekovne države Bosne. Tada je Bosna dostigla vrhunac političke snage i teritorijalne veličine, a Tvrtko se sa svojim ugledom i moći vinuo do najvećeg južnoslavenskog vladara. Sam put do slave bio je mukotrpan. Počeo je sa Stjepanom II, za čije vladavine pojedine oblasti ulaze u sastav bosanske države. **Ono što je kralj Milutin bio za cara Dušana, to je Stjepan II bio za Tvrtka I, tvorac bosanske državne stabilnosti i organizator njene unutrašnje snage.** Sve do 1322. god. ban je živio u sjenci Šubića.

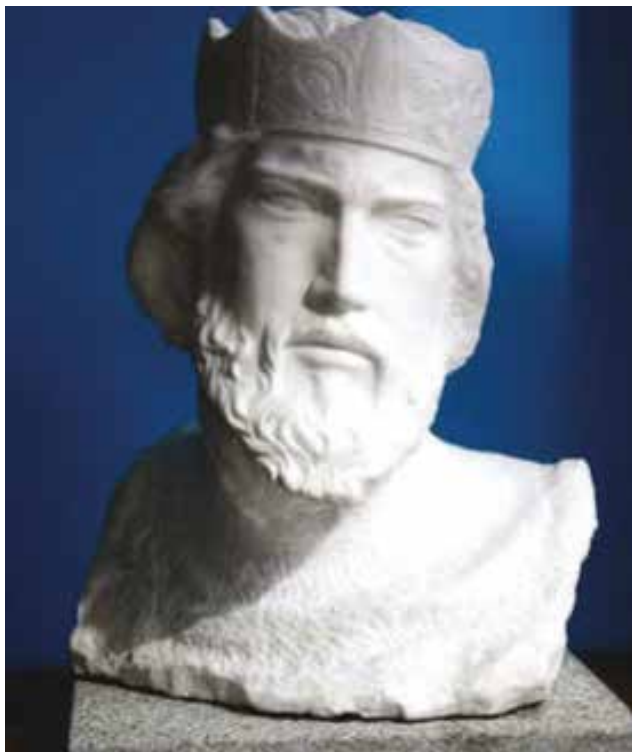
Kada je 1322. god. umro Mladen Šubić, Bosnom je u potpunosti ovladao Stjepan II Kotromanić, koji je nastavio širiti teritoriju države. Poslije svih ovih osvajanja vlast Stjepana II prostire se, kako piše u jednoj povelji, „od Save do mora i od Cetine do Drine“. On je „po milosti božijoj gospodin svim zemljama bosanskim i Soli i Usore i Donjim Krajem i Humskoj zemlji“. Njegov ugled je vidljiv. Ojačao je Bosnu na sve načine i ujedinio je od Drine do Cetine i Save, dajući joj izlaz na more. *Utvrđio je banski autoritet i svoju dinastiju, a svoju kćer jedinicu Elizabetu (Jelisavetu) dao je 1353. god. za tada najmoćnijeg evropskog kralja Ludovika Anžuvinca, kralja Ugarske.*



Hrvoje Vukčić Hrvatinić, bosanski velikaš

Poslije smrti bana Stjepana II na prijestol je došao njegov sinovac – bratić **Tvrtko I (1353–1391)**. Nezadovoljstvo plemstva razvojem situacije podržao je ugarski kralj Ludovik I i prisilio Tvrtka da mu kao miraz ustupi Hum, zapadno od Neretve. Nakon što je slomio vlast krupne vlastele u Hrvatskoj,

kralj Ludovik pokušao je da i Bosnu jače stavi pod svoju vlast. To su pokazali i njegovi postupci prema Tvrtku I. Nakon nekoliko neuspješnih pohoda, godina 1363. završila se trijumfom bosanske banovine. S ovom pobjedom Bosna je očuvala svoj politički individualitet, koji najljepše odslikava kada Tvrtka I Mlečani oslovljavaju s „*dei gratia banus totius Bosne*“ – **Božijom milosti ban cijele Bosne**.



Kralj Tvrtko I (1353–1391)

Godine 1371. cijela srpska država poljuljana je iz temelja porazom od Osmanlija. Te iste godine umro je i car Uroš, posljednji izdanak dinastije Nemanjića, što mnogi oblasni moćnici koriste da prošire svoj teritorij, na taj način usitnjavajući državni teritorij. *Tvrtko se umiješao u borbe srpskih oblasnih gospodara i cijelu situaciju okrenuo u svoju korist. Kao potvrdu svog vojnog i diplomatskog umijeća, on se 1377. god. kruniše za kralja, čime je Bosnu doveo na najvišu tačku državno-pravnog razvoja.* Krunisanje „počtenom krunom bosanskom“ obavljeno je najvjerojatnije u Milama kod Visokog u krunidbenoj i grobnoj crkvi Kotromanića, mada ima i mišljenja da se sam čin krunidbe odigrao u manastiru Mileševi. Tvrtkova titula je glasila **“kralj Srbijem, Bosni, Primorju i Zapadnim stranam”**. Nakon smrti ugarskog kralja Ludovika Anžuvina 1382. god. u Ugarskoj je izbila kriza, što je Tvrtko I iskoristio da proširi teritorij bosanske države na jugozapad prema Jadranu. Tako pred kraj vladavine Tvrtkova kraljevska titula glasi **„Stjepan Tvrtko, po božijoj milosti kralj Raške, Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Primorja”**.

VJERSKE PRILIKE U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSANSKOJ BANOVINI – KRALJEVINI

Uz Kulinovo ime vezana je i prva vijest o pojavi bogumilstva ili patarenskog učenja u Bosni (1199), koje je već tada uzelo tolikog maha da ga je prihvatio i sam ban s porodicom i mnoštvom naroda. Bosna je postala središte ovog učenja i to je umnogome predodredilo njen dalji historijski put. Porijeklo ovog pokreta nalazi se u heretičkim učenjima koja su se ranije javila u Maloj Aziji i u čijoj je osnovi bilo shvatanje da je materijalni svijet proizvod zla te da je jedini čovjekov spas u odbacivanju svega materijalnog. *Patarenstvo karakterizira kritika crkvenog blještavila, taštine i suvišne crkvene hijerarhije.* Zbog toga se pristalice ovog učenja zovu „čisti“ ili „pravi hrišćani“ ili „bogumili“. *Oni ne primaju krštenje, ne priznaju naknadne svetitelje.* Bogumili istupaju kao ljudi koji su uspjeli savladati strasti. *Odlikuje ih krotkost, ćutljivost, bezglasna su smijeha i vidljive ublijedjelosti od posta.* Među narodom su vrlo aktivni. Prvi spomen **Crkve bosanske je 1323. god.** na državnom saboru u Moštrama kod Visokog. Crkva bosanska s posebnim vjerskim i socijalnim svjetonazorom bila je organizirana tako što joj je na čelu stajao **djed** ili **did**, na nižem stepenu **gosti** i **starc**i te **vjernici** „**krstjani**“ i „**krstjanice**“. *Osvajački pohodi Stjepana II i Tvrtka I su u sastav bosanske države uključili brojno katoličko i pravoslavno stanovništvo.* Ovim je Crkva bosanska prestala biti dominantna sila u odnosu na raniji period. Ona se vremenom svela na uski krug „savršenih“, „pravih krstjana koji grijeha ne ljube“. Takav odnos ostavio je prostora Pravoslavnoj i Katoličkoj crkvi da za sebe preotimaju bivše vjernike Crkve bosanske. U Bosni je 1340. god. osnovana Franjevačka vikarija, što je ojačalo pozicije katoličke crkve. Treba istaći da su od 1291. god. u Bosni prisutni i franjevački redovnici. Bosna je u tadašnjoj Evropi predstavljala jedan buntovni vjerski specifikum, daleko prije Lutera i protestantskog nauka.

PITANJA I ZADACI:

1. Ko i kada prvi put spominje državu Bosnu?
2. Navedite ime prvog po imenu poznatog bosanskog bana!
3. Navedite neke događaje koji su se desili u vrijeme Kulina bana!
4. S kakvim se problemima u upravljanju državom susreo ban Ninoslav?
5. U čemu je značaj Stjepana II za bosansku državnost?
6. Navedite ime najvećeg bosanskog vladara?
7. Kada je Bosna uzdignuta u rang kraljevstva i kako glasi kraljevska titula?
8. Navedite neke specifičnosti u organizaciji i učenju Crkve bosanske!

KRALJEVINA BOSNA – JAČANJE OBLASNIH GOSPODARA – HERCEGOVINA

Nakon Tvrtkove smrti (koja je za bosansku državu značila ogroman gubitak) 1391. god. slabi jedinstvo bosanske države. Veze odanosti i poslušnosti njegovim su odlaskom naglo olabavile. *Kao po nekoj srednjovjekovnoj tradiciji, nakon smrti kralja u zemlji zavlada rasulo i opća borba za upražnjeni prijestol.* Tako je i Bosna upala u istu zamku; naime, Tvrtkovi nasljednici nisu bili sposobni održati jaku centralnu vlast, pa ona prelazi u ruke bosanske vlastele. Glavni činioci bosanske politike postali su krupni feudalci iz porodica: **Hrvatinića, koji su imali posjede u sjeverozapadnoj Bosni; Vukčića-Kosača, koji su imali posjede na obje strane rijeke Neretve, i Pavlovića koji su imali posjede u istočnoj Bosni.**

Dok je za Tvrtkove vladavine prevladavala snaga kralja, pod njegovim neodlučnim i povodljivim nasljednikom **Dabišom (1391–1395)** granice Bosne smanjiše se u okvire koje je imala prije Tvrtka I, a sve se više afirmišu bosanski velikaši: **Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Sandalj Hranić Kosača i Pavle Radenović.** Od Tvrtkovih nasljednika niko nije imao značajnijih vladarskih vrлина, čak su se istovremeno u Bosni znala pojavljivati dva kralja. U ovom periodu slabljenja na prijestolju se javlja i jedna žena – to je **Jelena Gruba (1395–1398)**, za čije se vladavine vlastela naročito osilila. U tim bosanskim krizama vlasti posrednici su ili Mađari ili Osmanlije. Osmanlije su se postepeno uvlačile u Bosnu, tako da od osamdesetih godina 14. st. pa sve do pada Bosne predstavljaju stalnu prijetnju bosanskoj državi. Na kraljevskoj stolici ubrzo se smjenjuju: **Stjepan Ostoja, Tvrtko II, ponovo Stjepan Ostoja pa Stjepan Ostojić.** Osmanski utjecaj na Bosnu sve je veći, a od 1415. god., kada je osmanska vojska odnijela važnu pobjedu nad ugarskom vojskom kod Doboja, taj utjecaj postaje dominantan. Od 1451. god. Osmanlije su vladale župom Hodidjed, a neki bosanski velikaši se u međusobnim borbama oslanjaju na Osmanlije.

Iako se obavezao na danak sultanu, bosanski kralj **Stjepan Tomaš (1443–1461)** uvelike se nadao pomoći sa strane. *Ta nova nada za Bosnu ukazala se kada je 1458. god. ugarski kralj podržao ujedinjenje Bosne sa Srpskom despotovinom, koje se desilo sklapanjem političkog braka između Tomaševog sina Stjepana i kćerke umrlog srpskog despota, kako bi lakše odoljeli Osmanlijama.* Međutim, ubrzo je i ovaj plan propao, 1459. god., padom Smedereva u ruke Osmanlija. I naredna, 1460. god., bila je teška za Tomaša, jer su Osmanlije zauzele važne gradove na Drini, tj. na istoku Bosne. Sljedeće godine kralj Tomaš je umro, a tešku situaciju je iskoristio novi vladar, kralj **Stjepan Tomašević (1461–1463).** On šalje brojne apele na zapad, ali osim moralne podrške i izraza simpatija, potrebna pomoć nije stizala. Istina, u Bosnu konačno stiže kruna koju je je Stjepanu Tomaševiću poslao sam papa,

kao službeno priznanje države. Međutim, bosanska vojska bez pomoći saveznika nije imala šanse protiv vojske koja je deset godina ranije osvojila Carigrad. **To se i obistinilo tako da je 1463. god. srušeno Bosansko kraljevstvo.** Kralj je iz tadašnje prijestolnice Jajca pobjegao u Ključ, gdje je zarobljen, a nakon toga i pogubljen. Ono što treba istaći jeste da su Osmanlije prethodnih **punih 77 godina (1386–1463)** stalno ugrožavali i potkopavali Bosnu, da bi u posljednjem obračunu upotrijebili 150-200 hiljada vojnika predvođenih jednim od najvećih svjetskih vojskovođa i osvajača Mehmedom II El-Fatihom i srušili Bosansko kraljevstvo. Kakav je ugled uživalo Bosansko kraljevstvo najbolje ilustrira pismo koje je iz Venecije upućeno Firenci i u kojem se kaže “da je pred očima svijeta izgorjelo jedno ugledno kraljevstvo“.



Stari grad Jajce

Unutrašnji neredi, koji su od kraja 14. st. sve više zahvaćali bosansku državu, najjače su se osjećali na jugu Bosne, jer je taj dio bio najizloženiji osmanskim napadima. Oblasni velikaš **Stjepan Vukčić Kosača proširio je posjede, te je 1448. god. uzeo titulu herceg. Zemlje kojima je on vladao od tada se nazivaju Hercegovina.** Kada je pala Bosna, ni Hercegovine zemlje nisu bile pošteđene osmanskih osvajanja. Tako su 1465. god. Osmanlije zauzele veći dio njegovih zemalja. *Ovako smanjenu oblast ostavio je herceg Stjepan svome sinu Vlatku, koji ju je držao sve do 1482. god. Te godine Osmanlije zauzeše Novi, i time pod osmansku vlast pade i posljednji ostatak nekada moćne bosanske države.*

СОЦИЈАЛНЕ ПРИЛИКЕ И КУЛТУРНО НАСЉЕЂЕ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСАНСКЕ ДРЖАВЕ

Културно раздобље босанског средњовјековља првенствено је занимљиво по надгробним споменицима стећцима. Сачувало их се на десетине хиљада. На неким стећцима постоје и натписи, затим сцене из лова или поворке коњаника. О њиховој љепоти и значају говори и податак да су уврштени на UNESCO-ову листу заштићене културне баштине. Краљеви и босанско племство одржавали су живе везе с Дубровником и Будимом. Тамо су им додјељивана одликовања, а учествовали су и на тадашњим витешким турнирима. Неки босански великаши посједовали су и куће у Дубровнику. Све те везе утицале су и на укус и културу босанско-хумске властеле. Поред тога што су босански феудалци држали на дворовима своје музичке групе, и дубровачки свирачи знали су им бити чести гости. Уз музички, постојао је и позоришни живот. Босански краљеви и властелини држали су око себе позоришни свијет који је често знао боравити и у Дубровнику. Босански културни свијет прихватио је витешкодворјанску културу средњег вијека. Живот феудалне елите одвијао се на дворовима, који су били један од главних носилаца развоја средњовјековне културе. И у одијевању су се слиједили западни модели, али постојале су и неке посебности у стилу одијевања, специфичан босански стил „**al modo di Bosna**“. У средњовјековној Босни била је развијена култура књиге. Познато је двадесетак босанских црквених књига написаних у Босни, али су оне послје 1463. год. доживјеле различиту судбину. Најстарија два рукописа потичу с краја 12. в. **То је Еванђеље хумског кнеза Мирослава и тзв. Глигорович-Гиљфердингови записи**. По броју илустрација и њиховој умјетничкој вриједности истичу се **Млетачки зборник, Хрвојев глагољски мисал и Хвалов зборник**. Круна спада у најважније симболе државне власти, а из писаних извора се зна да је босанска круна чувана у Бобовцу.

ОСМАНСКО ОСВАЈАЊЕ БАЛКАНСКИХ ЗЕМАЉА

Око 1300. год. дијелове некадашње Селџучке државе у Малој Азији почео је да уједињује султан Осман. Он је основао снажну државу која се по њему назива Османско царство. У 14. в. Османлије освајају готово сав византски териториј у Малој Азији. Имали су дисциплиновану војску, а знали су да искористе неслогу међу Византијцима. Првобитна османска пријестоница била је у Бурси, да би је 1366. год. султан Мурат пренио у Едрене. Године 1370. Османлије су освојиле јужну Бугарску. Од јужнословенских земаља први су се на удару нашли посједи Угљеше

и Вукашина Мрњавчевића у Македонији. До коначног обрачуна дошло је 1371. год. када су Османлије у бици на ријеци Марици потукле војску браће Мрњавчевића, након чега су завладали Македонијом. Након заузећа Македоније, Османлије предузимају нове нападе, међу којима вриједи споменути онај из 1389. год. када је султан Мурат довео огромну војску на Србију. Кнез Лазар Хребељановић је с друге стране окупио војску на Косову пољу недалеко од Приштине. Срби су претрпјели пораз. Након Косовске битке Србија је морала да прихвати вазалне односе према Османском царству. Године 1393. Османлије су заузеле Бугарску, а сљедеће године су провалили у Влашку (данашња Румунија). Османска освајања Балкана накратко су зауставили Монголи, али то је био само кратки предах који јужнословенски народи нису могли или нису знали да искористе да би спријечили пропаст својих државних творевина.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Каква је судбина задесила Босну после смрти краља Твртка I?
2. Наведите имена неких босанских краљева после Твртка II!
3. Ко је и када срушио Босанско краљевство?
4. Набројите познате великашке – племићке породице у средњовјековној Босни!
5. Како је и када Херцеговина добила име?
6. Набројите најпознатије средњовјековне босанске рукописе!
7. Наведите кључне битке у којима су Османлије стицале превласт на Балкану!

OSNOVNE NAPOMENE O POVIJESTI NOVOG VIJEKA

Drage učenice i učenici, u ovoj školskoj godini vi se susrećete sa sadržajem koji obuhvata povijesno razdoblje od 15. do kraja 19. st. Ovo povijesno razdoblje je iznimno bogato događajima i ličnostima koji su snažno mijenjali svijet i donijelo je toliko novoga da se s pravom naziva razdobljem „novog vijeka“. To je razdoblje velikih geografskih otkrića i snažnih vladara. U tome se razdoblju počinju stvarati kolonijalna carstva, a javljaju se i nove religije, ratovi i revolucije. Dakle, sadržaji koji su pred vama započinju 1492. god. Kolumbovim otkrićem Amerike, a završavaju Berlinskim kongresom 1878. god. Ovo razdoblje je inače bremenito događajima koji su promijenili svijet kao malo koja epoha prije ili kasnije. Neki od tih događaja su pojava humanizma, koji je donio novi način mišljenja, zatim pojava prosvjetiteljstva, kao pokreta građanstva čija učenja utječu na ukidanje kmetstva, francusku Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina, Ustav SAD-a itd. Ovo razdoblje su obilježila i velika znanstvena otkrića, koja će dovesti do pojave industrijske revolucije u Engleskoj te do uspona nacija, širenja kolonija, jačeg povezivanja kontinenta i zamaha kapitalizma. Za južnoslavenske narode ovo je razdoblje obilježeno vladavinom Osmanlija, Habsburga i Mlečana. Jedino je slobodarska Dubrovačka republika uspjela sačuvati svoju slobodu. Osamnaesto stoljeće su obilježili ratovi koje su europske kršćanske zemlje vodile protiv Osmanlija. Mnogobrojne revolucije, ustanci, ratovi i kongresi obilježili su 19. st. U takvim prilikama južnoslavenski narodi će dočekati početak 20. st.

ORGANIZACIJA OSMANSKE VLASTI NA BALKANU DO KONCA 18. STOLJEĆA

ADMINISTRATIVNO UREĐENJE - OSNIVANJE BOSANSKOG PAŠALUKA

Osmansko carstvo je u teritorijalno-administrativnom pogledu bilo podijeljeno na velike provincije: **ejalet**, **pašaluke** ili **beglerbegluke**. Na osvojenim prostorima Osmanlije su izbrisale sve zatečene granice država.

ZAPAMTITE

U doba najvećega uspona, Osmansko carstvo je imalo 40 pašaluka na prostoru Azije, Afrike i Europe. Osvojene južnoslavenske zemlje su pripadale bosanskom, rumelijskom i temišvarskom pašaluku.

Pašaluci ili ejaleti su se dijelili na manje oblasti – **sandžake** – zastave (danas nas na to podsjeća oblast Sandžak u Srbiji i Crnoj Gori). Sandžak su činile najmanje jedinice, **nahije**. *Na čelu države je bio sultan, upravnik pašaluka je bio vezir, sandžakom je upravljao sandžak-beg.* Posebno mjesto u teritorijalno-administrativnoj podjeli imali su **kadiluci – sudski okruzi** u kojima je glavnu riječ imao kadija. Kadije su sudske odluke donosili u skladu sa šerijatom, islamskim vjerskim zakonodavstvom, i kanunima, sultanovim zakonskim aktima. Sultan se nalazio na čelu carstva. On je bio vlasnik cjelokupne zemlje i odluke je donosio samostalno ili po savjetu državnih organa. U državi je sultan osiguravao red i mir, štiteći sve podanike, bez obzira na vjeru i sl. Osmansko carstvo je u razdoblju uspona bilo u pravom smislu pravna država. *Uz njegovu svjetovnu titulu, od 1517. god., poslije osvajanja Meke i Medine, sultanu je dodata titula halife, čime je postao i svjetovni i duhovni vođa muslimana Osmanskog carstva.* Važnu ulogu u donošenju odluka imao je i Divan, koji je imao savjetodavnu ulogu. Divan je činilo mnogo službenika, a predsjedavajući Divana bio je veliki vezir.

Poslije pada srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva 1463. god., Osmanlije su od osvojenih oblasti osnovali bosanski sandžak sa sjedištem u Sarajevu. Tako je, dakle, 1463. god. formiran Bosanski sandžak koji je pripadao Rumelijskom ejaletu sve do 1580. god. Kasnije su osnovani Hercegovački sandžak 1470, Zvornički sandžak između 1478. i 1483. i Kliški sandžak 1537. Oni su u početku pripadali Rumelijskom ejaletu. Kada je osnovan Budimski ejalet 1540. god. Zvornički sandžak je ušao u njegov sastav. Nakon izdvajanja Bosanskog, Hercegovačkog, Kliškog, Pakračkog i Krčkog sandžaka iz Rumelijskog, te Zvorničkog i Požeškog iz Budinskog ejaleta, 1580. god. je osnovan Bosanski ejalet, kao najviša administrativno-teritorijalna forma u Osmanskom carstvu. Kada je osnovan, Bosanski ejalet je obuhvaćao cijelo područje suvremene Bosne i Hercegovine, dijelove Slavonije, Baniju, Liku, Krbavu, znatne dijelove Dalmacije, dijelove današnje zapadne i jugozapadne Srbije te dijelove sjeverne i zapadne Crne Gore. Tako je Bosanski pašaluk obuhvatio sve okolne zemlje koje je držao bosanski kralj Tvrtko I. Time je održan svojevrсни političko-teritorijalni kontinuitet između Kraljevine Bosne i Bosne kao osmanske provincije, štoviše, Bosna je jedina od svih južnoslavenskih i drugih država koja je poslije gubitka državne samostalnosti kao osmanska vojno-upravna teritorijalna jedinica u kontinuitetu zadržala i sačuvala svoje povijesno i geopolitičko ime.



Za prvog beglerbega Bosanskog ejaleta izabran je **Ferhat-beg Sokolović (utemeljitelj Banje Luke)**. Ovakve granice Bosanski ejalet je imao sve do velikog Bečkog rata (1683–1699), kada je Karlovačkim mirom Osmanско carstvo ostalo bez posjeda u Lici, Krbavi i Slavoniji.

VJERSKE PRILIKE

Za razliku od drugih balkanskih država, srednjovjekovna Bosna je imala specifičnu crkvenu povijest. U Bosni su postojale tri crkve: **Crkva bosanska, Katolička** i **Pravoslavna crkva**. Sve crkve imale su krhku i slabu crkvenu organizaciju. Samo su predstavnici Crkve bosanske učestvovali u radu **stanka – bosanskoga sabora**. Seosko stanovništvo je bilo pod slabim utjecajem ovih crkava, što će u velikoj mjeri olakšati da dio seoskog stanovništva prihvati islam. Osmansko carstvo je toleriralo postojanje različitih vjersko-etničkih skupina na svome teritoriju. Vjersko-etnička tolerancija je

bila utemeljena na šerijatu, po kojem su se muslimani morali ponašati tolerantno prema sljedbenicima knjige (*ehlil kitab*). Osmanlije općenito nisu imale politiku da se pojedinci prisile na prihvaćanje islama, tako da su druge vjerske zajednice mogle opstati u okviru Osmanskog carstva.

Razlozi za prihvaćanje islama su bili raznovrsni. Najčešće se navode sljedeći razlozi: prelaskom na islam pojedinci i njihove obitelji bi poboljšali svoj ekonomski položaj, dobivali su mogućnost za izgradnju karijere u administraciji ili vojsci, ratni zarobljenici bi prihvaćanjem islama mogli zatražiti oslobođanje iz ropskog položaja i, četvrti razlog za prihvaćanje islama, je razvoj gradova za koje je važila institucija **muafijet**. Ovom institucijom gradsko stanovništvo je oslobođano rajnskih obveza. Da bi se oslobodili ovih obveza, pojedinci su prelazili na islam i nakon toga se useljavali u gradove. Pored ovih, čisto svjetovnih razloga, vjerojatno su neki bili motivirani i samim učenjem islama. Ne smijemo zaboraviti da je bilo i razloga da ostanu odani svojoj vjeri, jer npr. kao muslimani su također plaćali poreze i morali su ići u ratne pohode te plaćati vjerske obveze (zekat). Proces prihvaćanja islama bio je sporiji u mjestima gdje su bile crkve i samostani, jer su očigledno svećenici imali aktivniju ulogu. U razdoblju sultana Murata I uvedena je „**devširma**“ (tur. *branje cvijeća*), u narodu poznato kao „danak u krvi“. Pod ovim pojmom podrazumijeva se uzimanje kršćanskih dječaka u janjičare. Bošnjaci i Albanci, koji su prihvatili islam, mogli su također slati svoje sinove u janjičarske škole u Istanbulu. Devširma je ukinuta u 17. st. *Ono što posebno treba istaći jest činjenica da su islam prihvaćali svi slojevi bosanskog društva, od seljaštva do plemstva.*

Nositelji prelaska na islam su bili ljudi iz državnog i vojnog aparata te ulema, kadije i imami, a posebnu ulogu su odigrali derviški redovi. Islam se širio postupno, tako da nijedna osmanska pokrajina u Europi nije odjednom i masovno prihvatila islam. Najbolji i najvjerodostojniji izvori za praćenje procesa prihvaćanja islama su osmanski defteri. Pored procesa prihvaćanja islama na broj muslimana toga doba je utjecalo iseljavanje kršćanskog stanovništva iz oblasti pod kontrolom osmanske vlasti. Izvori pokazuju da su islam prihvaćali svi društveni slojevi. Tako su, primjerice, islam više prihvaćali zemljoradnici nego stočari. Kada je u pitanju bosansko plemstvo, osmanske su vlasti posebice bile zainteresirane za srednje i sitno plemstvo.

SOCIJALNO-EKONOMSKI ODNOSI. BUNE I USTANCI. MIGRACIJE STANOVNIŠTVA

U Osmanskom carstvu je vojska **vladajućoj klasi** dala ime **asker**. Pored spahija, askeru su pripadali i činovnici, vjerski službenici i svi oni koji su bili

u državnoj službi. Drugu je klasu činila raja. *Podjela na askere i raju nije u cjelosti odgovarala vjerskoj podjeli, jer je i među muslimanima bilo raje, kao što je i među spahijama bilo kršćana.* Pojedine društvene kategorije su imale različite porezne obveze – tako su npr. Vlasi stočari plaćali porez **filuriju** u iznosu od jednog dukata. *Položaj raje (seljaka) je bio snošljiv, a počeo se pogoršavati u vrijeme raspada timarskog sustava.* U početku je seljak bio zaštićen od pljačke činovnika, plaćao je umjerene poreze, najprije u naturi, a kasnije i u novcu. Obveza prema spahiji je bila unaprijed utvrđena. *Za razliku od europskog feudalizma, u timarskom sustavu seljaci nisu bili vlasništvo feudalca (spahije), niti je on nad njima imao sudbenu vlast.*

Sva zemlja u Carstvu je pripadala sultanu. On je dijelio zemlju u manje posjede i davao je zaslužnim pojedincima uz obvezu da na sultanov poziv krenu u rat s određenim brojem vojnika. Najbogatiji izvori prihoda – rudnici, jezera, velike obradive površine i čitava sela

– bili su hasovi, posjedi koje je koristio sultan ili ih je davao veziri ma i visokim činovnicima. *Manji posjedi od hasova bili su zijameti, a uživatelji zijameta su se zvali zaimi. Najmanji feudalni posjedi su bili timari, a njihovi uživatelji su nazivani timarnicima, pa se po njima osmanski feudalni sustav nazivao timarski ili spahijsko-timarski sustav.* Timarnici i zaimi su spadali u red osmanskog vojnog plemstva koje se nazivalo spahije. Uživatelj timara ili zijameta je dobivao berat. Spahija je bio odgovoran za provedbu i primjenu državnih i agrarnih zakona i za red na posjedu. *On hapsi, ali ne sudi.* Spahija je uživao posjed dok je obavljao vojničku službu, u oprečnom, posjed mu je oduziman.

ZAPAMTITE

Spahije i ostali istaknuti pojedinci za ispunjavanje vojne obveze su dobivali dvije vrste posjeda – timare i zijamete.

U timarskom sustavu seljak koji je obrađivao zemlju je imao status nasljednog zakupca. On je zbog toga imao pravo uživanja plodova. Zakup je prenošen s oca na sina, ali se nije mogao prenijeti na treće lice. Seljak, koji je bio glava obitelji, dobivao je dovoljno veliku parcelu zemlje s koje se može prehraniti jedna obitelj. Ovi posjedi muslimana seljaka nazivani su čifluk, a posjedi seljaka kršćana baština. *Osmanski feudalizam u Bosni je od samoga početka ispoljavao elemente posebnosti, kao npr.: postojanje kršćana spahija, zatim poseban položaj vlašskog stanovništva, osobito u Hercegovini, te u tome smislu da je bilo i muslimana u statusu raje. Najznačajnija odlika je bila ta da su se od 1516. god. timari u Bosni mogli dodjeljivati isključivo domaćim spahijama. Tako će nastati tzv. odžakluk timari.* Kršćanska raja je spahiji davala naturalnu rentu, rajinski podanički porez i sultanu harač, kao

zamjenu za oslobađanje kršćana od služenja vojne službe. Muslimanska raja je davala naturalnu rentu, razne novčane naknade i podanički porez. Pokoreno kršćansko stanovništvo nije mirno podnosilo osmansku vlast. Kroz razne oblike otpora oni su se borili protiv Osmanlija. Otpor osmanskoj upravi osobito dobiva na snazi kada Osmansko carstvo počne slabiti. Jedan od prvih oblika otpora je bila pojava hajduka i uskoka – hajduka je bilo u svim južnoslavenskim zemljama, te su oni predstavljali prvi izraz otpora i nezadovoljstva. Hajduci su se skupljali u čete na čijem čelu su bile harambaše. Po hajdučiji je osobito bila poznata planina Romanija. Hajducima su pomagali jataci koji su im nabavljali hranu i obavještavali ih o kretanju osmanske vojske.

Po načinu borbe koju su vodili, hajducima su slični bili uskoci. Uskoci su bili pojedinci koji su iz susjedne Hrvatske i Dalmacije nastavljali borbu protiv Osmanlija. Najpoznatija grupa uskoka je branila tvrđavu Klis. Poslije pada Klisa u osmanske ruke 1537. god., njihovo sjedište postaje Senj. Senjski uskoci su vodili borbe ne samo protiv Osmanlija nego i protiv Mlečana. O uskočkom ratovanju su nastale mnoge narodne pjesme, slične onima o hajducima. Kako je Carstvo počelo slabiti, tako se pogoršavao i položaj pokorenog stanovništva. Tako se već koncem 16. st. u pojedinim krajevima počinju javljati ustanci. Ustanaka protiv osmanske vlasti je bilo u Dalmaciji, Banatu, Srijemu, zapadnoj Bosni, Hercegovini i Crnoj Gori. U teškom položaju su bili i muslimanski seljaci. Pritisnuti raznim porezima i nametima, muslimanski seljaci su počeli vrlo rano pružati otpor. U 17. st. je bilo nekoliko buna u okolici Sarajeva, ali je prava buna izbila u prvoj polovici 18. st. i trajala je dulje od 10 godina.

Demografske promjene i migracije na Balkanu su započele s osmanskim osvajanjima. One su imale različite uzroke: strah od Osmanlija, plansko naseljavanje različitih etničkih skupina na opustjelim područjima, unutar-nje migracije selo–grad. Tako je cijeli Balkan postao veliko migracijsko područje. Od same pojave osmanskih trupa na Balkanu započela su velika migracijska kretanja, tako da ni područje BiH nije bilo zaobiđeno. Migracijska kretanja nisu ništa novo, ona su oduvijek prisutna, i u srednjovjekovnoj Bosni bili su snažni migracijski tokovi. Pod pritiskom Osmanlija došlo je do velikog pomjeranja vlašskog stanovništva s jugoistoka na sjeverozapad Bosanskog ejaleta. Nakon pada srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva 1463. god., veliki broj katolika je izbjegao iz Bosne. U toku 16. st. osmanska vlast je planski naseljavala stanovništvo u granična područja prema granici s Habsburškom monarhijom. Međutim, dvije su najpoznatije migracijske epizode. Jedna od njih je bila iseljavanje Srba, poznato kao Velika seoba, nastala kao posljedica velikog Bečkog rata 1683–1699, predvođena patrijarhom Arsenijem III Čarnojevićem 1690. god. Tada je došlo do masovnog iseljavanja Srba s Kosova i južne Srbije na habsburški teritorij. Prodor princa Eugena Savojskog u Bosanski ejalet 1697. god. je pokrenuo

drugu veliku migraciju, egzodus katoličkog stanovništva, koje je uslijedilo s povlačenjem jedinica Eugena Savojskog. Ovim činom je znatno smanjeno katoličko stanovništvo u Bosanskom ejaletu. Posljedice migracija su bile mnogostruke: promijenjena je etnička i vjerska slika, došlo je do veće izmiješanosti naroda i vjera, što će se odraziti na njihovu kasniju povijest.



Paja Jovanović, *Velika seoba Srba*

KULTURNO NASLIJEĐE

Kulturna djelatnost na Balkanu pod osmanskom vlašću je usko povezana s procesom prihvatanja islama. Naime, širenjem islama širila se i islamska kultura, obrazovanje i znanost u onome dijelu koji je primio islam. Utjecaj se najjače ispoljio na planu građevinarstva. Gradovi tako poprimaju orijentalni izgled. U njima je podignut čitav niz građevina koje danas predstavljaju veliku povijesnu vrijednost, a neke su zbog svoje ljepote uvrštene na UNESCO-vu listu svjetske baštine. Najbrojnije su džamije koje su često gradili domaći graditelji. Najljepše su Ferhat-pašina džamija u Banjoj Luci, Aladža u Foči te Gazi Husrev-begova i Ali-pašina džamija u Sarajevu. Pored džamija podizane su i škole, od kojih je najznačajnija Gazi Husrev-begova medresa, podignuta 1537.god.

U sastavu mnogih medresa postojale su i knjižnice s knjigama na orijentalnim jezicima. Osim objekata vjerskoga karaktera, podizani su i kameni mostovi, kao što je most Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu, Stari most u Mostaru, Arslanagića most u Trebinju i Most na Žepi, te bezistani, hanovi, karavansaraji, hamami. U 15. i 16. st. u Bosni i Hercegovini je podignut ili obnovljen veći broj srpskih manastira: Tvrdoš i Žitomislić u Hercegovini te Ozren i Lovnica u Bosni. U 16. st. u Goraždu je radila i prva štamparija kod nas. Široku kulturnu djelatnost u Bosni i Hercegovini su ostvarili bosanski franjevci, koji su dobili od sultana Mehmeda II El-Fatiha Ahdnamu, tj. Odobrenje da slobodno ispovijedaju vjeru među katoličkim stanovništvom. Najznačajniji samostani su oni u Kreševu, Fojnici i Kraljevoj Sutjesci.



Most Mehmed-paše Sokolovića, Višegrad

PITANJA I ZADACI:

1. Tko je, kada i gdje, osnovao Osmansko carstvo?
2. Opišite administrativno uređenje Osmanskog carstva!
3. Tko su bili nositelji vlasti u Osmanskom carstvu?
4. Kada je osnovan Bosanski pašaluk i koji su sandžaci ulazili u njegov sastav?
5. Kako se zvao feudalni sustav kod Osmanlija i znaš li neku njegovu posebnost?
6. Koje su se velike seobe desile tijekom Velikog bečkog rata?
7. Nabrojite najznačajnije graditeljske poduhvate iz osmanskog razdoblja!

JUŽNOSLAVENSKI NARODI POD HABSBUURŠKOM I MLETAČKOM VLAŠĆU

VOJNA KRAJINA

U krajevima koji nisu pali pod osmansku vlast, Habsburgovci su nastojali učvrstiti svoju vlast. Imajući u vidu da je Osmansko carstvo bilo jako i da su osmanske jedinice često upadale na prostore pod habsburškom i mletačkom vlašću, Habsburzi su bili primorani poduzeti određene korake. Ti učestali upadi su prisilili cara Ferdinanda I Habsburškog da povede više brige oko odbrane granice, osobito ako se ima u vidu da su Osmanlije imale za cilj osvajanje Beča. *Tada je povećan broj vojnika u pograničnim oblastima*, čime je ustvari formirana vojna oblast koja se zvala *Vojna krajina (odbrambeni bedem na granici prema Osmanskom carstvu)*. *Vojna krajina se sastojala iz dva dijela, s centrima u Karlovcu i Varaždinu*. Kako bi povećali broj stalnih vojnih posada, habsburški carevi naseljavaju u ova područja prebjeglice iz Osmanskog carstva, prije svega Srbe i Hrvate, dajući im posjede kao slobodnim seljacima uz uvjet da obavljaju vojnu službu u Krajini. Kao slobodni seljaci nisu imali nikakvih obveza prema plemićima i crkvi, plaćali su porez samo caru. Stvaranjem Vojne krajine Habsburška monarhija je učvrstila granicu prema Osmanskom carstvu, spriječila daljnje osmansko nadiranje, a u graničarima su dobili odlične vojnike. *Koliko im je Vojna krajina bila važna, govori i podatak da su je Habsburzi držali i onda kada je prestala opasnost od Osmanlija*.

Položaj seljaka kmetova se u 15. st. pogoršao osobito u Sloveniji i Hrvatskoj. Povećane su dadžbine feudalcima i porez državi, povećan je i broj dana kojima je seljak morao besplatno raditi na feudalčevom imanju. *Seljak je bio u potpunosti ovisan o feudalcu, jer mu je on i sudio. Kazne su bile teške globe i batine, a seljak se nije imao kome potužiti. Feudalci su, kako kaže jedan suvremenik, „bolje postupali sa svojom stokom negoli sa svojim kmetovima“*. Ovakvo ponašanje je uvjetovalo pojavu seljačkih buna u Sloveniji i Hrvatskoj. Jedna od većih buna u Sloveniji je izbila 1515. god., ali bez dovoljne uvezanosti buna je doživjela neuspjeh. *Velika buna hrvatskih i slovenskih seljaka je izbila 1573. god. Buna je izbila u Hrvatskom zagorju, na imanju najvećeg nasilnika Franje Tahija. Pobunjeni seljaci su za vođu izabrali Matiju Gupca*. Pobunjeni seljaci su tražili jednakost u oporezivanju plemića i svećenika i ukidanje carine. Najjači otpor su pružili seljaci u Donjoj Stubici pod Matijom Gupcem. Seljačka vojska je bila poražena, tisuće seljaka su ubijene, a Matija Gubec je odveden u Zagreb, gdje je ubijen umirući u strašnim muka-

ma. Iako poraženi, seljaci su i dalje dizali bune i ustanke tražeći više pravde i kruha za sebe i svoje obitelji.



Bitka kod Donje Stubice

Habsburgovci su stalno radili na učvršćivanju središnje vlasti. Ugarsko i hrvatsko plemstvo je bilo nezadovoljno ovakvom politikom bečkog dvora. Kulminacija nezadovoljstva ovakvom politikom uslijedila je poslije 1664. god., kada je car sklopio mir s Osmanlijama. Na čelo zavjere protiv Habsburgovaca stao je Nikola Zrinjski, koji je ubijen u lovu. Nakon toga, na čelo zavjere stali su njegov brat Petar Zrinjski i Krsto Frankopan. I ova je pobuna ugušena, a vođe su pobijeni. Kazne koje su primjenjivane protiv pobunjenika bile su izuzetno surove. Međutim, seljačke bune su se javljale sve do 1848. god. kada je i ukinuto kmetstvo. *Gušenje Zrinjsko-Frankopanske zavjere uvelike je utjecalo na dalji položaj Hrvatske, čiji se teritorij nastavio usitnjavati uz sve jači utjecaj Nijemaca u Hrvatskoj.*

Vrhovnu vlast nad Dalmacijom je imao mletački predstavnik, providur, sa sjedištem u Zadru. *Dalmacija je za vrijeme mletačke uprave nazadovala, jer je bila odvojena od svoga zaleđa i potčinjena mletačkim interesima.* U Dalmaciji toga vremena značajem su se isticali gradovi **Zadar**, **Šibenik** i **Split**, koji su bili važni zanatski i trgovački centri te su kao takvi bili trn u oku Venecije. Ratovi s Osmanlijama u 16, 17. i početkom 18. st. još više su pogoršali teško stanje. *U Dalmaciji toga vremena stanovništvo u gradovima je bilo podijeljeno na plemiće i pučane. Plemići su bili vlasnici zemlje i oslobođeni plaćanja poreza, a podržavali su i mletačku vlast. Pučani – zanatlije, trgovci, ribari, mornari – nisu imali nikakva učešća u upravljanju gradom i morali su plaćati poreze.* U najtežem položaju su bili seljaci i gradska sirotinja. Zbog ovakve podvojenosti među stanovništvom često su izbijale bune, od kojih je najpoznatija **Buna pučana na Hvaru. Buna je izbila 1510.** Na čelu bune je bio Matija Ivanić.

RATOVI S OSMANSKIM CARSTVOM

Po završetku **Kandijskog rata (rat između Osmanlija i Mlečana vođen od 1645. do 1669.)** nastupilo je razdoblje prividnog mira, iako su hajdučke i uskočke čete s habsburške i mletačke teritorije napadale osmanske posjede u Bosanskom ejaletu. **Posljednji prodor Osmanlija u središnju Europu (poznat kao Veliki bečki rat 1683–1699) pod zapovjedništvom velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića završio se neslavno.** Habsburška vojska, koju je potpomogao poljski kralj Jan Sobjeski je 12. rujna pobijedila Osmanlije i prekinula opsadu Beča. **Pod utjecajem pape su 1684. god. Habsburška monarhija, Poljska i Venecija formirale vojni savez, tzv. Svetu ligu.** Poraz pod Bečom je imao osobitog odjeka u Bosanskom ejaletu. Duž granica prema Vojnoj krajini i venecijanskih posjeda u Dalmaciji započeli su upadi hajdučkih i uskočkih četa. Obrana je stabilizirana nakon smjena nekoliko bosanskih vezira, ali su Osmanlije 1687. god. izgubile dvije važne tvrđave: Knin i Sinj. Uspješna obrana Bihaća ostala je u sjeni osmanskog poraza kod Sente 11. rujna 1697. god. i prodora princa Eugena Savojskog u Bosanski ejalet. Prodor je okončan 24. listopada 1697. god., kada je princ ušao u Sarajevo, koje je nakon osvajanja prepustio plamenu, a sebi priskrbio titulu „princa palikuće“. Rat je završen Karlovačkim mirom 1699. god.

Od Bečkog rata pa nadalje cilj Habsburške monarhije i zemalja okupljenih oko Svete lige bio je protjerivanje Osmanlija iz Europe. U 18. st. je vođeno nekoliko ratova između Osmanlija s jedne i Habsburške monarhije i Mlečana s druge strane. Prvi rat poslije Karlovačkog mira bio je **Morejski rat 1714–1718.** Rat je izbio zbog uznemiravanja osmanskih brodova i pružanja zaštite crnogorskom vladici Danilu. **Najveće bitke su vođene kod Sinja 1715. i Petrovaradina 1716. god. U obje bitke Osmanlije su doživjele poraze, a mir je zaključen 1718. god. u Požarevcu.** Nakon Morejskog rata uslijedio je **Habsburško-osmanski rat 1737–1739.** god. Požarevačkim mirom je uspostavljeno primirje na habsburško-osmanskoj granici. U to vrijeme Habsburška monarhija je spremala novi napad na Osmansko carstvo, čime je trebalo odvojiti Bosanski ejalet od ostalih dijelova Osmanskog carstva. **Glavna bitka se odigrala kod Banje Luke 4. kolovoza 1737. god. i u njoj je poražena habsburška vojska. Rat je završen potpisivanjem Beogradskog mira 1737. god.** Posljednji veći pokušaj Habsburške monarhije da prodre na područje Bosanskog ejaleta desio se za vrijeme **Dubičkog rata 1788–1791.** Vojne operacije su započele 1788. god., a **najveće operacije su vođene oko grada Bosanske Dubice te je rat u anale povijesti ušao kao Dubički rat. Rat je završen Svištovskim**

mirom 1791. god. U ratovima koje su Osmanlije vodile s Habsburgovcima i Mlečanima, koncem 17. i u 18. st., odnosno mirovnim ugovorima kojima su završeni ti ratovi, tekao je proces formiranja suvremenih granica Bosne i Hercegovine.

Revolucionarna 1848/49. god. poznata je i kao „Proljeće naroda“. U prvoj polovici 19. st. Evropu su povremeno zahvaćala revolucionarna previranja. Revoluciju u Habsburškoj monarhiji su započeli pretežno studenti. Revolucija je počela 13. marta 1848. god., istodobno u Beču, Pragu, Požunu (Bratislavi), Lombardiji i Veneciji, a onda je popraćena masovnim pokretima u svim dijelovima Habsburške monarhije. Martovska događanja u Beču su izazvala val revolucionarnih protesta u slavenskim dijelovima monarhije. *U južnoslavenskim oblastima su dominirala uglavnom dva pitanja – socijalno i nacionalno.* U Hrvatskoj je nakon demonstracija 25. ožujka 1848. god., na sjednici Narodnog sabora, hrvatski ban Josip Jelačić proglasio ukidanje kmetstva u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Ovom odlukom seljaštvo nije bilo zadovoljno, jer je ono tražilo podjelu zemlje i ukidanje ostalih feudalnih obveza. Nacionalni pokret je bio najjači tamo gdje su djelovali ilirci. Zbog sukoba s mađarskim nacionalnim pokretom, koji je negirao nacionalna prava slavenskih naroda, hrvatski politički vrh se sve više priklanjao Beču.

Jelačićeva Hrvatska



Hrvatski ban Josip Jelačić je sudjelovao u gušenju revolucije u Beču i samim tim je stao na stranu reakcije. Bečki dvor je iskoristio bana Jelačića i za gušenje revolucije u Mađarskoj. Poslije gušenja revolucionarnih pokreta, Habsburška monarhija je organizirana kao centralistička država. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Vojna krajina su ostale razjedinjene.

Naziv Habsburška monarhija je, austrougarskom nagodbom iz 1867. god., promijenjen u Austro-Ugarska. Te je godine između Beča i mađarskih vladajućih slojeva sklopljena nagodba, pri čemu su hrvatske zemlje podijeljene između Austrije i Ugarske. U Austro-Ugarskoj otada postoje dvije vladajuće nacije čije će međusobno trvenje uz otpor drugih naroda u državi samo ubrzati kraj Austro-Ugarske. Naredne, 1868. godine, sklopljena je Hrvatsko-Ugarska nagodba između predstavnika hrvatskog sabora i mađarskog parlamenta o uređenju odnosa između Hrvatske i Mađarske. Hrvatski sabor nije htio priznati dogovor, a svi kasniji pokušaji da se odredbe nagodbe ospore nisu doveli do bitnijih promjena u odnosima Hrvatske i Mađarske, sve do raspada Austro-Ugarske 1918. god.

OPADANJE MOĆI DUBROVNIKA. ILIRSKJE PROVINCIJE

Dubrovačka republika je bila jedini slobodni južnoslavenski teritorij, i dok su ostali dijelovi bili okupirani, Dubrovnik je proživljavao svoj najveći uspon. *Smatra se da je u 16. st. dubrovačka flota bila treća u svijetu*, a trgovali su po cijelom Mediteranu i po unutrašnjosti Osmanskog carstva, uživajući razne povlastice. Dubrovački trgovci su imali svoja predstavništva u svim važnijim gradovima u unutrašnjosti, kao što su Sarajevo, Skoplje, Novi Pazar i Sofija, a bili su posrednici između zapadnoeuropskih zemalja i Osmanskog carstva. Od 17. st. dubrovačka trgovina je počela opadati zbog konkurencije sa zapada i učestalih ratova u unutrašnjosti. Na opadanje moći Dubrovnika snažno je utjecao i zemljotres koji je pogodio Dubrovnik 1667. god. i uništio cijeli grad. Iako su se Dubrovčani uspjeli oporaviti u 18. st., ipak to više nije bio onaj stari Dubrovnik, tako da više nikada nisu dostigli onu raniju moć. Ulazak francuskih trupa u Dubrovnik 1806. god. označio je kraj samostalnosti Dubrovačke republike. Nestankom Ilirskih provincija 1813. god., Dubrovnik je zajedno s ostalom Dalmacijom došao pod habsburšku vlast i ostaje pod njenom vlašću sve do sloma Austro-Ugarske 1918. godine. Kako se Dubrovnik gospodarski razvijao, tako se u njemu snažno razvijala i kulturna djelatnost. Bogata vlastela i građani gradili su lijepe palače, ali je najveće dostignuće njegova bogata književnost. Među piscima toga vre mena ističu se Marin Držić i Ivan Gundulić. Od znanstvenika poznat je i Ruđer Bošković, koji se svojim djelima proslavio u tadašnjem svijetu.

Ilirski pokret je nacionalni pokret nastao u Hrvatskoj tridesetih godina 19. st. Trajao je do 1848. god., a bio je okrenut protiv pritiska Beča, prije svega protiv mađarskog nacionalnog pokreta koji je nastojao da se „Velika Mađarska protegne od Karpata do Jadrana“. Slom Napoleona doveo je do likvidacije Ilirije, čije je sjedište bilo u Ljubljani. Neposredno poslije Julske revolucije javlja se Ilirski pokret. On nastaje u vezi s nacionalnim strujanjima kod Čeha i Slovaka, a svoje ideje crpi iz književnosti i povijesti. Pokret je u prvom redu obuhvatao mladu inteligenciju i plemstvo, dok među seljaštvom nisu dobili potporu. Utemeljivač pokreta je bio Ljudevit Gaj, koji je počeo borbu za narodni jezik. Ilirski pokret je dobio obilježje političkog pokreta izdavanjem djela „Disertacija“, čiji je autor grof Janko Drašković, koji je tražio „Veliku Iliriju“ kao samostalnu političku zajednicu južnih Slavena. Pokret je u početku bio južnoslavenski, a završio je kao hrvatski nacionalni pokret.

PITANJA I ZADACI:

1. Kako je nastala Vojna krajina i koja je bila njena uloga?
2. Tko je bio Matija Gubec?
3. Nabroji najvažnije ratove i bitke koje su Osmanlije vodile protiv Habsburgovaca i Mlečana!
4. Koja su pitanja istaknuta u revolucionarnoj 1848/49. godini?
5. Kada je i zašto Dubrovnik počeo slabiti?
6. Nabrojite najznačajnije prvake Ilirskog pokreta!

POKUŠAJ REFORME OSMANSKOG CARSTVA

Devetnaesto stoljeće je jedno od najznačajnijih u cjelokupnoj povijesti, između ostalog, i zbog društvenih promjena koje su se desile u tome razdoblju. Ni Osmansko carstvo nije bilo izuzeto od tih vjetrova promjene. Promjene u Osmanskom carstvu su prouzročene pokušajima osmanske vlasti da reformama zaustavi zaostajanje za europskim državama i sprječji propast Carstva. Reforme u vojnoj, ekonomskoj, sudbenoj i financijskoj oblasti su trebale modernizirati državu i društvo, te jače vezati provincije za središnju vlast. Ta nastojanja središnje vlasti da provede reforme

obilježavaju se s dva termina: **nizami-džedid**, koji počinje za vladavine sultana **Selima III (1789–1807)** i traje za vladavine sultana **Mahmuda II (1807–1839)**, te **tanzimat**, koji je počeo proglašenjem **Hatišerifa od Gihane i traje do donošenja prvog osmanskog ustava 1876. godine**. Sveobuhvatni plan reformi Osmanskog carstva počinje u vrijeme sultana Selima III. U to vrijeme Osmansko carstvo je preživljavalo teške trenutke, međutim, Sultan je započeo reforme poznate kao „**nizami-džedid**“ (**ново uređenje**). *Osnovni cilj sultana Selima III bio je ukidanje janjičara, reorganizacija timarsko-spahijske organizacije i stvaranje nove redovne vojske koja bi se zvala nizam.*



Sultan Selim III

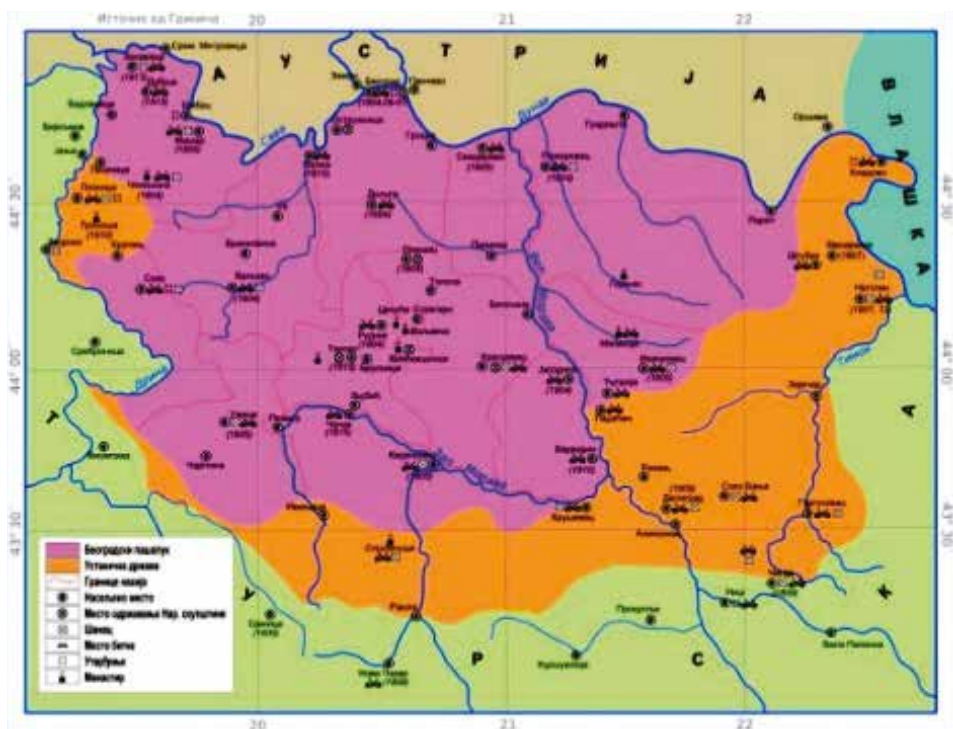
Druga reforma je bila ozdravljenje financija, smanjenje rashoda, suzbijanje korupcije i iznalazjenje novih izvora prihoda za državu. Treća reforma je imala za cilj jaču centralizaciju države uz potčinjavanje provincija Porti, ali zbog snažnih opstrukcija Sultan nije mogao ostvariti svoje planove. Reformske ideje sultana Selima III je nastavio sultan Mahmud II. On je „**Poveljom sloge**“ na svoju stranu pridobio ajane koji su bili veoma utjecajni u državi. Vojna reforma je podrazumijevala uvođenje nove vojske. Mahmud II je uporno radio na jačanju središnje vlasti i slabljenju provincijskih namjesnika. Tako je 1826. god. ukinuo janjičarski odžak u Istanbulu u krvavom obračunu na Atmejdanu. Izvršio je reorganizaciju središnje uprave, ukinuo je divan i formirao vladu u kojoj su ministri dobivali plaću umjesto zemljišnih posjeda.

Reforme koje je proveo sultan Mahmud II su omogućile njegovom nasljedniku sultanu Abdul Medžidu da nastavi reformski pokret. Učvršćen je autoritet središnje vlasti, oslabljeni konzervativni elementi i zauvijek uništeni janjičarski odredi. Novi ljudi koji su bili spremni nastaviti reforme bili su dovoljni razlozi da sultan **Abdul-Medžid 1839. god.** Hatišerifom od Gilhane Osmansko carstvo uvede u tanzimatsko razdoblje. Ovo razdoblje je dobilo takav naziv zbog službenog naziva fermama "Tanzimat i hajrije" („dobre reforme“) od 3. studenoga 1839. god. Ovaj hatišerif je proklamirao sljedeće principe: *a) zaštita časti života i imetka, b) reguliranje poreznog sustava i ubiranja poreza, c) reguliranje vojne obveze, kroz određivanje načina mobilizacije i roka trajanja službe i d) jednakopravnost svih podanika bez razlike na vjeru i klasu.* **Ovim hatišerifom je prestao postojati klasični osmanski poredak i počeo je novi poredak bez vojničke klase kao osnove sustava.**

Novi reformski akt je donesen 1856. god. pod nazivom Hatt-humajn, kojim se potvrđuju i proširuju načela Hatišerifa od Gilhane. U ovome se aktu osobito ističu prava kršćana koji su dobili veće slobode i prava glede osobne slobode i imovinskih prava, te pravo sudjelovanja u državnim službama i građanskim sudovima – koji su se trebali formirati neovisno o šerijatskim sudovima. Oni su mogli služiti u vojsci, čime je ukinut harač, uz mogućnost otkupa od vojne obveze plaćanjem poreza *bedeli-askerije*.

ПРВИ И ДРУГИ СРПСКИ УСТАНАК

Послије Свиштовског мира 1791. год., стање у Србији је побољшано. Својим ферманима из 1793, 1794. и 1796. год. султан Селим III озаконио је извјесне елементе самоуправности у Београдском пашалуку. Посебним ферманом Султан је забранио повратак јањичарима у Београдски пашалук и тиме поново озаконио класичне аграрне односе (тимарски систем). Такво стање било је краткотрајно јер су се јањичари 1801. год. поново вратили у Београдски пашалук. Притисак јањичара на сељаке главни је узрок избијања **Првог српског устанка (1804–1812)**. Покрет је почео против јањичарских вођа дахија, а прерастао је у покрет за ослобођење. У току овог устанка српско питање је интернационализовано. Већ од првих дана покрета устаници себи постављају циљеве: тражење аутономије у оквиру Османског царства и стране гаранције да ће се споразум одржати. У другој половини 18. в. Београдски пашалук био је гранично подручје према Хабсбуршкој монархији, преко њега се одвијао главни трговачки промет између Османског царства и Хабсбуршке монархије. У пашалуку се развила трговина свињама – трговци су били домаћи људи из којих ће израсти



СМЕДЕРЕВСКИ САНѢАК (1804-1815), историјска карта

танак слој богаташа, од којих ће неки бити вође устанка. Подршку устаницима пружала је царска Русија, настојећи искористити устанак као пут за освајање источног Балкана. Ратујући заједно с Русима против Османлија, устаници су своју судбину везали за исход руско-османског рата, а велике борбе вођене су на Иванковцу и Мишару. Врховни вођа устанка **Карађорђе Петровић** био је изабран на скупштини у Орашцу 1804. год. Након објаве руско-османског рата, потписан је мир у Букурешту 1812. год. Тим миром српским устаницима загарантована је амнестија и унутрашња самоуправа. Због заузетости Русије у рату с Наполеоном одредбе мира нису проведене, а Османско царство извршило је пацификацију Србије уз примјену казни за устанике. Карађорђе и друге вође и старјешине устанка су пребјегле преко Саве и Дунава у јесен 1813. год. Османлије запосједају Београд и друге градове и тиме је Први српски устанак био сломљен послје девет година борби.



Карађорђево велико печат

Други српски устанак, који букнуо је у Србији у априлу 1815. год., као и развој прилика у овој земљи у сљедеће двије деценије, одвијаће се у знаку сталне османске попустљивости. На ово је, у првом реду, утицала међународна ситуација која није била наклоњена Османском царству. У прољеће 1815. год. Србија је поново била спремна на устанак. Милош Обреновић, један од ријетких старјешина који није побјегао 1813. год., осјетио је расположење народа и ставио се на чело устанка, који је почео као Таковска буна. Брзина којом се устанак ширио и снага устанка показали су да отпор народа није био сломљен у ранијем устанку. Два мјесеца по избијању устанка османска власт осјећала се још само у Београду и неколико утврђених градова. Још од избијања првих сукоба Милош је избјегавао да заоштрава односе с Османлијама, знајући да се не може ослонити на Русију или другу велику силу. Све ове околности тјерале су вође устанка ка компромису, што се и десило када је Марашли Али-паша кренуо на Србију с војском. Милош је направио споразум с Марашли Али-пашом и тим споразумом завршио се Други српски устанак. Суштина споразума била је да Османска војска пролази ка Београду без борбе, али српски народ остаје наоружан, док ће се остало регулисати наредним преговорима. Милошу је главни циљ био да се не понови 1813. год. Наиме, Први српски устанак увјерио је Србе да је Османско царство сувише јако да га сами могу поразити, а савез с Русијом је показао слабости везивања судбине за велике силе. Од 1815. год. Милош Обреновић настојао је да написмено добије аутономију. Притисак на Османлије извршен је Акерманском конвенцијом 1826. год. и одредбама Једренског мира 1829. год. Под притиском великих сила, превасходно Русије, Кнежевина Србија је добила аутономију хатишерифом из 1830. год. Аутономија је проширена другим хатишерифом из 1833. год. По овим хатишерифима, Србија је постала аутономна кнежевина у оквиру Османског царства, а Милош Обреновић постао је насљедни кнез, вршећи тihu ликвидацију османске власти у Србији. Од Босанског ејалета одузет је дио Зворничког санџака на десној обали Дрине, а требало је да муслимани продају своју имовину и напусте Србију у одређеном року. У периоду до његовог свргнућа с власти, кнез Милош успоставио је апсолутистичку власт. То је



Милош Обреновић

наишло на отпор унутар Србије. Због тога је османска власт 1838. год. наметнула тзв. „турски устав“, којим је власт кнеза Милоша била ограничена. Он је одступио с власти у корист свог сина, који је владао као и његов отац. Династији Обреновића власт је одузета 1842. год., кад је наступио период владавине уставобранилаца. У овом периоду формира се у Србији грађанско друштво. Нова фаза у раду на ослобађању од османске власти трајала је од 1862. год. до 1867. год.

ИЗГРАДЊА ЦРНОГОРСКЕ ДРЖАВНОСТИ

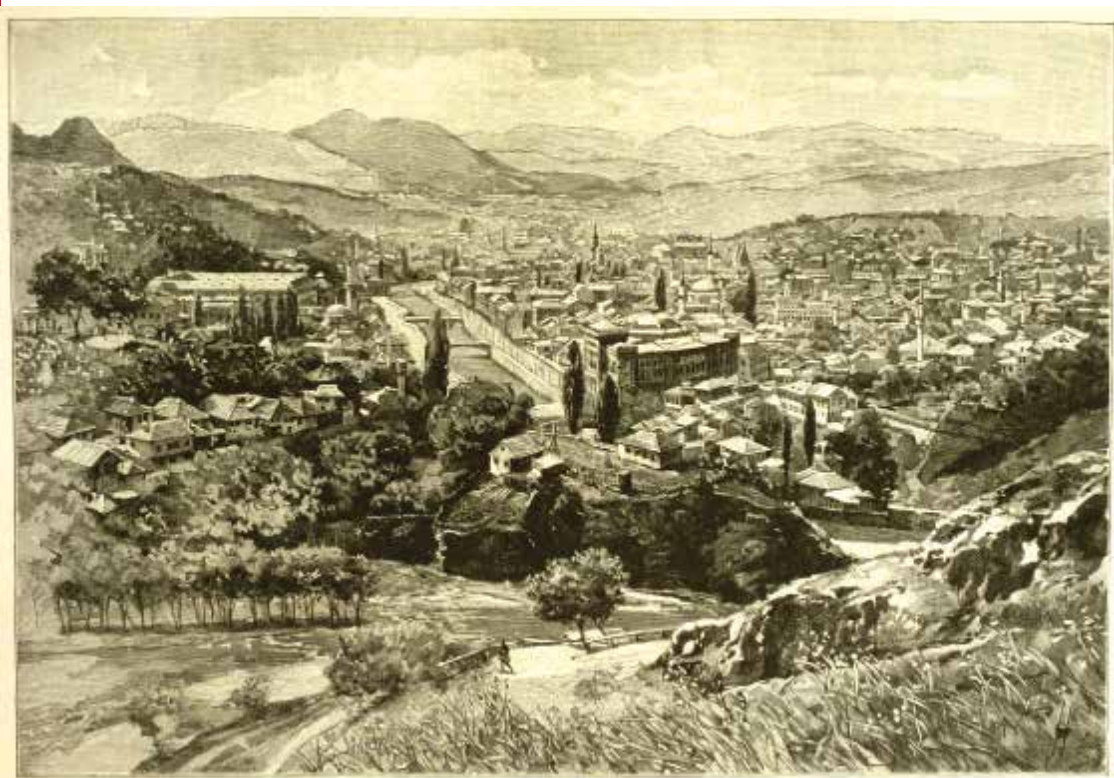
Од краја 18. в. Црна Гора је била организована као црквена кнежевина у којој је владика имао црквену и свјетовну власт. Издвајање Црне Горе из оквира Османског царства започело је послје битке на Крусима 1796. год. Носилац ове борбе био је црногорски владика **Петар I Петровић (1781–1830)**. Његов наслједник, владика **Петар II Петровић Његош (1830–1851)**, наставио је с изградњом црногорске државе, формирао је сенат, наоружану формацију перјанике и неку врсту суда гвардију, те је у договору с херцеговачким мутесарифом Алипашом Ризванбеговићем утврдио границу према Херцеговини. Његов наслједник кнез **Данило Петровић (1851–1860)** промијенио је статус Црне Горе уздигавши је у ранг кнежевине. Уз посредовање великих сила 1859. год. Османско царство успоставило је границе с Црном Гором, чиме је Црна Гора фактички постала независна, само је требало да услиједи међународно признање. **Његов наслједник кнез Никола I (1860–1914)** настојао је да одржи постојеће стање. У току Источне кризе Црна Гора је ушла у сукоб с Османским царством. *По окончању Кризе, исто као и Србија, и Црна Гора је на Берлинском конгресу 1878. год. постала независна држава уз територијално проширење којим је удвостручила своју територију.*

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Који су то реформски султани?
2. Набројите најзначајније реформске акте!
3. Какве промјене доносе Танзимати-хајрије?
4. Откад докад је трајао Први српски устанак и ко му је био вођа?
5. Ко је био вођа Другог српског устанка и како је завршио тај устанак?
6. Опишите методе борбе Срба након Другог српског устанка!
7. Који су владари били носиоци стицања црногорске независности?

BOSNA I HERCEGOVINA OD KRAJA 18. STOLJEĆA DO 1878.

U sastavu Osmanskog carstva Bosna i Hercegovina je bila duže od četiri stoljeća, tačnije 415 godina, tj. od 1463. do 1878. god., odnosno do austrougarske okupacije. U tom periodu snaga i moć Osmanskog carstva se mijenjala, od sjajnog razdoblja koje počinje sa **Sulejmanom Veličanstvenim (1520–1566)** do sveobuhvatne dekadencije u drugoj polovini 19. st. Prelomna tačka toga velikog perioda nalazi se negdje na njegovoj sredini, tj. na samom početku 17. st., nakon osmanskog poraza pod Bečom i povlačenja granica Osmanskog carstva na Savu. *Sve vrijeme tih dešavanja Bosna i Hercegovina stoji na najdramatičnijem kraju Carstva, kao pokrajina koja dodiruje „drugi svijet“ – svijet Evrope.* Čitavim nizom odredbi, postupaka i upravno-političkih normi osmanska uprava je uvijek pokazivala poštovanje prema posebnom položaju Bosne i Hercegovine, kao i neke njene zatečene državne i društvene tradicije. Tako već u 16. st. Bosna i Hercegovina dobija punu teritorijalno-administrativnu, političku



RAZGLEDNICA STAROG SARAJEVA

i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva. **Bosanski pašaluk, s kasnijim nazivima beglerbegluk te ejalet, osnovan je 1580. godine, a prvo sjedište bilo mu je u Banjoj Luci sve do 1639. god., zatim u Sarajevu od 1639. do 1697. god., u Travniku od 1697. do 1850. god., a potom opet od 1850. god. u Sarajevu.**

U ekonomskom pogledu Osmansko carstvo je počivalo na timarskom sistemu, u kojem je vlasnik zemlje bila država. Krajem 16. st. počinje proces razaranja državne svojine nad zemljom, a samim tim i narušavanja spahijsko-timarskog sistema. Taj proces se naziva čiflučenje, a prvi oblici mu se javljaju u 17. st. U procesu čiflučenja država prestaje biti vlasnik zemlje i umjesto nje vlasnik postaje spahija ili čifluk-sahibija. Procesom čiflučenja spahija se ekonomski osamostalio od države, tako što prihodi s timara i zijameta nisu više bili njegovi osnovni prihodi. Čifluk-sahibije, kao vlasnici čifluka, povećavali su namete i izazivali nezadovoljstvo kako muslimanske tako i nemuslimanske raje. Kada su se spahije ekonomski osamostalile u odnosu na državu počeli su izbjegavati borbu, kao svoju osnovnu obavezu, a njihova brojnost i disciplina sve su više opadali. *Najveći poraz spahijska organizacija pretrpjela je pod Bečom, 1683. god. U janjičarskoj organizaciji došlo je do radikalnih izmjena. Devširma je ukinuta 1637. god., janjičarski način života je napušten, a u janjičarski odžak uzimana su samo djeca janjičara.*

Slabosti u administraciji bile su vidljive, sve više su je zahvaćali mito i korupcija. Pojava krize u sistemu osmanske vlasti dovela je do otkazivanja poslušnosti, izbijanja pobuna i to uglavnom muslimanskog stanovništva, a neki su se odmetnuli i počeli ugrožavati stanovništvo Bosanskog ejaleta. *Među prvim oblicima neposluha je pobuna krajiških begova 1638. god. Vanredni porezi i nepravde koje su provodile lokalne vlasti nad stanovništvom Bosanskog ejaleta su bili vrlo čest uzrok pobuna muslimanske raje i gradskog stanovništva. Takve pobune desile su se 1637. i 1682. godine. Ove pobune bile su uvod u velike staleške nemire i seljačke bune u toku 18. st. Prve decenije 18. st. u Bosanskom ejaletu prošle su u nastojanjima da se on očuva u toku velikih ratova. Teret odbrane snosilo je domaće stanovništvo, a bosanske spahije odlazile su na daleka ratišta. Poslije 1739. god. socijalni nemiri postaju sve češći, a veziri koji su dolazili s namjerom da uguše pobune nisu imali značajnijeg uspjeha, tako da je pobuna svoju punu snagu dobila od 1747. god. do 1757. god. Neredi su počeli u Sarajevu, nakon čega se pobuna proširila i na ostale dijelove Bosanskog ejaleta. Tek energičnom akcijom **bosanskog vezira Mehmed-paše Kukavice 1752–1762. počelo je postepeno uvođenje reda. Pobune u 18. st. imale su isključivo socijalni karakter i bile su usmjerene protiv lokalnih moćnika, a sultanova vlast nikada nije dovođena u pitanje. Društveno vrenje u 19. st. zahvata i pravoslavno i katoličko stanovništvo. Prvo je bilo u kontekstu šire balkanske politike Rusije i pod utjecajem ustanaka u Srbiji, a drugo s nadom***

u oslobodilačku misiju Habsburške monarhije i uz snažno djelovanje narodnog prepорода podstaknutog ilirskim idejama.

POKUŠAJI OTPORA REFORMAMA. ADMINISTRATIVNE PROMJENE – INTERVENCIJA OMER-PAŠE LATASA

Bosna i Hercegovina je dugo vremena bila pogranična oblast Osmanskog carstva. To je Bosni donijelo poseban i privilegiran položaj u okviru Carstva. Ona je graničila s Habsburškom monarhijom i Mletačkom republikom, s kojima su Osmanlije često vodile ratove. Porta je povezanim sistemom utvrđenja, s posadama i zapovjednicima, nastojala što bolje čuvati granice. U ratovima s evropskim državama od kraja 16. st. Osmansko carstvo doživljava prve poraze. Ti neuspjesi nastavljaju se i u narednim stoljećima. Gubljenjem ratova Carstvo je gubilo i teritorije – ovi neuspjesi nepovoljno su se odrazili i na prilike unutar Carstva. Vojnim, administrativnim, sudskim i finansijskim

reformama od kraja 18. st. sultani pokušavaju da po ugledu na evropske države moderniziraju državu i društvo. Ovim reformama centralne osmanske vlasti naročito snažan otpor pružaju bosanskohercegovački feudalci, jer su reformskim potezima najviše bile ugrožavane njihove pozicije. Među vođama otpora reformama istakli su se **Husein-kapetan Gradašćević** i **Ali-paša Rizvanbegović**.

U toku provođenja nizami-džedida sultan Mahmud II suočio se s nizom pobuna unutar države. *Te pobune imale su dvojak karakter – pobune kao što su srpski ustanci i grčki ustanak (1822–1827) imale su za cilj oslobađanje od osmanske vlasti. Druge vrste pobuna imale su za cilj ostvarenje autonomije unutar Osmanskog carstva. Na području Bosanskog ejaleta 1831/32. god. došlo je do pobune bosanskih ajana i kapetana.* Uzroci pobune bile



Husein-kapetan Gradašćević

su reforme koje su zadirale u prava: kapetana, ajana, spahija, janjičara i ostalih pripadnika vodećih slojeva društva. Drugi razlog bio je to što su reforme bile shvaćene kao novotarije kojima se vjerski ugled muslimanskog stanovništva ruši. Treći razlog bio je popustljiv stav Sultana prema kršćanskim narodima koji su već izborili autonomiju unutar Carstva. Zbog svega toga **od 20. januara do 5. februara 1831. god.** održan je skup bosansko-hercegovačkih prvaka u Tuzli. Na ovom sastanku doneseni su sljedeći zaključci: *a) Porta mora opozvati privilegije date kneževini Srbiji i teritorijalne ustupke koji su joj dati, b) Porta mora obustaviti provođenje reformi i uvođenje nove vojske, c) Porta mora dopustiti uvođenje autonomne vlasti na čijem čelu bi bio vezir iz redova bosanskih prvaka i d) da se Bosna prema Porti postavi kao autonomna pokrajina koja bi godišnje plaćala danak od 4.000 kesa. Za vođu pokreta izabran je Husein-kapetan Gradašćević.* Porta je zaključke iz Tuzle odbila, nakon čega slijedi ulazak kapetana i ajana u Travnik, marta 1831.god., čime je otpočet pokret za autonomiju. Bosanskom veziru Namik-paši saopćeni su zaključci sa skupa u Tuzli. Vezir ih je odbio, nakon čega je pobjegao iz Travnika. Nakon vezirovog bijega proglašena je opća mobilizacija, što je bio uvod u oružane borbe u kojima će ulogu glavnog zapovjednika vojske dobiti Husein-kapetan Gradašćević (**u narodu poznat kao Zmaj od Bosne**) s titulom seraskera. Tada su se od pokreta odvojili hercegovački prvaci predvođeni **Ali-pašom Rizvanbegovićem i Smail-agom Čengićem** i time strašno oslabili pokret.

S ciljem spajanja s pobunjenim Albancima, Husein-kapetan se uputio na Kosovo gdje će bosanska vojska u bitkama kod Lipljana i Štimlja potući osmansku vojsku. Nakon ovih pobjeda Husein-kapetan se odlučuje na pregovore, što će Osmanlije, kao vješti diplomati, itekako znati okrenuti u svoju korist. Po povratku u Bosnu, Husein-kapetan je pokušao slomiti otpor hercegovačkih prvaka, ali bezuspješno – u isto vrijeme veliki vezir Rešid-paša uspješno je radio na razjedinja-vanju pokreta. U proljeće 1832.god. veliki vezir uputio je vojsku od 30.000 vojnika koja je nanosila poraze bosanskoj vojsci. *Posljednje dvije bitke odigrale su se na Palama i Zlom Stupu krajem maja i početkom juna 1832. god.* Bitka na Zlom Stupu bila je neizvjesna sve dok se nisu pojavili hercegovački prvaci sa svojim snagama. Njihov ulazak u bitku na strani Osmanlija bio je ključni za poraz bosanske vojske. Bosanska ustanička vojska je razbijena, a Husein-kapetan se sa svojim pristalicama povukao i napustio Bosnu prešavši na habsburški teritorij. Gušenjem pokreta za autonomiju nastale su neke promjene koje su dale samo djelomične rezultate: *ukinute su neke stare feudalne i privredne institucije – janjičari su ukinuti 1826. god., kapetani 1835. god., a spahije i esnafi 1851. god.* Kao nagradu za svoje držanje u ustanku Ali-paša Rizvanbegović nagrađen je izdvajanjem Hercegovačkog sandžaka u poseban mutesarifluk.

Odredbe Hatišerifa od Gilhane sporo su se provodile u cijelom Carstvu, pa i u Bosanskom ejaletu. Muslimani su bili nezadovoljni reformama, pa su čak nastajale i pobune koje su na kraju ugušene. *Vrijedi spomenuti pokušaj Tahir-paše koji je 1847. god. došao u Bosnu sa zadatkom da provede reforme centralne vlasti. Zbog snažnog otpora provođenju reformi Tahir-paša je sve vrijeme svoje uprave morao gušiti pobune. Ovakav razvoj situacije bio je ključan pri odluci Porte da u Bosnu pošalje Omer-pašu Latasa, koji je bio specijalist za gušenje pobuna. Dolazak Omer-paše u Sarajevo 1850. god. nije uplašio pobunjenike. Sve pobune Omer-paša je ugušio vojnom silom, nakon čega su slijedile vojne, administrativne i personalne reforme. Tako je sandžake pretvorio u kajmekamluke, a nahije u mudirluke. Formirao je Novopazarski sandžak, a Hercego-vačkom sandžaku je ukinuo status mutesarifluka i postao je kajme-kamluk. Sjedište vezira prenio je iz Travnika u Sarajevo. Na sve važnije položaje doveo je strance, potisnuvši domaće ljude. Time je s političke scene uklonjen domaći politički element, a posljedice ove čistke Bošnjaci su osjećali još dugo. Rad na reformama u Bosanskom ejaletu posebno je intenziviran dolaskom **Šerif Topal Osman-paše 1861–1869**. *Vilajetskim zakonom iz 1865. god. zamijenjen je zvanični naziv „ejalet“ s „vilajet“, a namjesnik je dobio titulu valije.**

PITANJA I ZADACI:

1. Otkad i dokad se Bosna i Hercegovina nalazila u sastavu Osmanskog carstva?
2. Navedite imena gradova koji su bili sjedište Bosanskog pašaluka!
3. Koji su procesi slabili snagu Osmanskog carstva?
4. Ko i kada je izabran za vođu pokreta za autonomiju Bosne?
5. Koji su uzroci propasti pokreta za autonomiju?
6. Ko je bio Omer-paša Latas i kakve su posljedice njegove uprave nad Bosnom?

VELIKA ISTOČNA KRIZA

Reforme centralne osmanske vlasti samo su ozakonile postojeći položaj bosanskohercegovačkih seljaka. Uz trećinu i desetinu, kao glavne uzroke **bosanskohercegovačkog ustanka (1875–1878)**, jedan od važnijih pokretačkih faktora za pobunu pravoslavnih i katoličkih seljaka bila je i njihova težnja za dobivanjem zemlje, iako to na početku nije stavljano u prvi plan.

Treba istaći da muslimanski seljaci nisu učestvovali u ustanku. Od početka 19. st. Bosanski ejalet je imao stabilne granice prema zapadu, a zbog svojih problema Habsburška monarhija je smanjila aktivnosti na Balkanu. U vremenu od Bečkog do Pariškog mira (1815–1856) interes velikih sila prema Bosanskom ejaletu je oslabio. Krimski rat i Pariški kongres pokazali su ovisnost Osmanskog carstva o velikim silama. Jedno od sredstava kojim su evropske velesile željele postići svoje ciljeve bilo je i pružanje pomoći kršćanskim narodima u toku njihove borbe protiv Osmanlija. Interes velikih sila ka Bosanskom ejaletu nakon Pariškog kongresa najbolje se odlikava u broju konzulata koji su otvoreni u Bosni. Od 18. st. Istočno pitanje je postalo aktuelno u evropskoj diplomaciji, a najveći interes za njegovo rješavanje pokazivale su Habsburška monarhija (od 1867. g. Austro-Ugarska) i Rusija. Tako je suparništvo ove dvije zemlje i protivljenje ostalih velikih sila usporavalo uništenje Osmanskog carstva.

*Ustanak je počeo u nevesinjskom kraju jula 1875. god., da bi se uskoro proširio i na ostale krajeve Bosne i Hercegovine. Ovo i ne čudi jer se ustanički pokreti javljaju samo uz bosansku granicu, što govori da je i ovaj ustanak imao podršku susjeda. Posebno su Rusija i Austro-Ugarska budno pratile dešavanja u Osmanskom carstvu. Povod za takvu akciju upravo su dobile ustankom u istočnoj Hercegovini. Srbija i Crna Gora su ušle u rat protiv Osmanskog carstva, što je bio povod za rusko uplitanje u ovaj sukob. Ruskim uplitanjem sukob je internacionaliziran. U isto vrijeme, krajem juna 1875. god., pobunila su se i katolička sela uz dalmatinsku granicu, a ustaničke je predvodio **don Ivan Musić**. Ustanak je u početku imao isključivo socijalni karakter, kao što je rušenje postojećeg agrarnog sistema i stvaranje slobodnog seljačkog posjeda, međutim, ubrzo su im priključeni i politički zahtjevi – oslobađanje od osmanske vlasti i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom. Međutim, ustaničke vođe nisu bile jedinstvene, što je oslabilo ustanak. Kriza u ustanku je posebno izražena 1877. god., kada su ustaničnici izgubili podršku srbijanske vlade. Proglašenje ujedinjenja Bosne sa Srbijom spriječile su velike sile. Već 1876. god. Berlinskim memorandumom i Budimpeštanskom konvencijom odlučeno je da Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu.*

BERLINSKI KONGRES

Kako bi ostvarila svoje ciljeve, a uz prethodnu saglasnost Austro-Ugarske, Rusija je 1877. god. ušla u rat protiv Osmanskog carstva. Poslije nekoliko pobjeda, početkom 1878. god. došlo je do mirovne konferencije u **San Stefanu**, blizu Istanbula. Prema odredbama ove konferencije, Bosna i Hercegovina je trebala dobiti određenu autonomiju unutar Osmanskog carstva.

Rezultati Sanstefanske konferencije nisu bili po volji evropskim silama i na

njihovo traženje je sazvan **Berlinski kongres, koji je trajao od 13. juna do 13. jula 1878. god.**, i na njemu je izvršena revizija Sanstefanskog mira. I ovaj kongres je, kao i prethodni, pokazao da se odluke o malim narodima nalaze u rukama velikih sila. Pored ostalih pitanja, Berlinski kongres je trebao rješavati i pitanje Bosne i Hercegovine. U načelu, to pitanje je riješeno već u prethistoriji kongresa. Stav austrougarskih predstavnika se sastojao u nastojanju da se opravda nužnost okupacije. **Članom XXV Berlinskog ugovora Austro-Ugarska je dobila mandat da privremeno okupira Bosnu i Hercegovinu.** Time je Austro-Ugarska ostvarila početne planove za prodor na jugoistok. *Berlinski kongres je bio samo jedan u nizu pokušaja da se riješi Istočno pitanje (pitanje podjele i opstanka Osmanskog carstva u Evropi), na način koji su nametale tadašnje evropske velesile.*



PITANJA I ZADACI:

1. Koji su uzroci doveli do izbijanja Hercegovačkog ustanka?
2. Koje su države podržavale ustanike i zašto?
3. Koje su ciljeve postavili ustanici?
4. Koji je mirovni ugovor prethodio Berlinskom kongresu?
5. Zašto je Berlinski kongres važan za južnoslavenske narode?

Drage učenice i učenici! Tokom prethodne školske godine imali ste priliku upoznati se s povijesnim događajima vezanim za južnoslavenske prostore u vremenskome razdoblju od skoro 400 godina, tj. od početka 16. st. pa sve do svršetka 19. st. S obzirom na to da ste stekli nužno znanje o minulim vremenima, lakše ćete moći pratiti povijesne događaje koji su predviđeni za ovu školsku godinu. U 19. st. Evropa je postala najrazvijenije gospodarsko i kulturno područje svijeta. Ona je utjecala i na velike civilizacije na drugim kontinentima. Svijet je postao mnogo „širi“, a zemlje i narodi međusobno povezani kao nikada do tada. Ekonomski ojačane i politički organiziranije, europske su zemlje krenule u bjesomučnu trku u naoružavanju te su počele s formiranjem vojnih saveza, a sve s ciljem osvajanja i podjele svijeta. Njihova borba je izazvala mnogobrojne krize i ratove koji će konačno dovesti i do izbijanja dva svjetska rata. U tome razdoblju bit će stvorene nove ideologije i političke stranke. Osim toga, 19. i 20. st. je obilježio ekonomski, kulturni i politički preobražaj južnoslavenskih naroda. To je vrijeme pobuna, revolucija, ratova te nastanka i nestanka jugoslavenskih državnih tvorevina.

Драге ученице и ученици! У току претходне школске године имали сте прилику да се упознате с историјским догађајима везаним за јужнословенске просторе у временском периоду од скоро 400 година, тј. од почетка 16. в. па све до краја 19. в. С обзиром на то да сте стекли неопходно знање о минулим временима, лакше ћете моћи да пратите историјске догађаје који су предвиђени за ову школску годину. У 19. в. Европа је постала најразвијеније привредно и културно подручје свијета. Она је утицала и на велике цивилизације на другим континентима. Свијет је постао много „шири“, а земље и народи међусобно повезани као никад до тад. Економски ојачане и политички организоване, европске земље кренуле су у бјесомучну трку у наоружавању те су почеле да формирају војне савезе, а све с циљем да освоје и подијеле свијет. Њихова борба изазвала је многобројне кризе и ратове који ће коначно довести и до избијања два свјетска рата. У том периоду биће створене нове идеологије и политичке странке. Осим тога, 19. и 20. в. обиљежио је економски, културни и политички преображај јужнословенских народа. То је вријеме побуна, револуција, ратова те настанка и нестанка југославенских државних творевина.

ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ЗЕМЉЕ У ПЕРИОДУ 1878–1914.

СРБИЈА ОД 1878. ДО 1912.

Циљеви и стремљења јужнословенских земаља послје Берлинског конгреса имали су више праваца. Земље које су се нашле у Аустро-Угарској покушавале су да се у њеним оквирима уједине. Србија и Црна Гора гајиле су наде у територијално проширење на рачун сусједа, док се македонски национални покрет базирао на покушајима ослобођења од османске власти. Иако је одлукама Берлинског конгреса добила независност и територијално проширење, Србија све до почетка 20. в. није забиљежила значајнији напредак у привреди нити у својој унутрашњој и спољној политици. Један од узрока таквог стања је и тај што су велике силе на Берлинском конгресу одредиле односе на Балкану. Тако је Аустро-Угарска успјела да онемогући остварење националних планова Србије и осталих новонасталих држава.

Разочаран политиком Русије у Источној кризи 1875–1878. год., **Милан Обреновић** је Србију везао за Аустро-Угарску. Ту везу је обезбиједио склапањем тајне конвенције с Аустро-Угарском 1881. године. *Тајном конвенцијом кнез Милан се обавезао да неће водити агитацију у Босни и Херцеговини и да неће склапати политичке уговоре без консултација с Аустро-Угарском. Као накнаду за то, Аустро-Угарска је обећала подршку Србији у случају њеног ширења ка југу, династији Обреновића је гарантовано пријестоље Србије, па је тако само неколико мјесеци касније, у фебруару 1882. год., Србија проглашена краљевином.* У вријеме проглашења краљевине у Србији су организоване политичке странке модерног типа. Незадовољство владавином Милана Обреновића било је огромно, у земљи су владали мито, корупција и политичко насиље, није се поштовао устав итд. У страху од побуне влада је наредила да се од народа одузме ватрено оружје, што ће довести до оружаног сукоба познатог као Тимочка буна. Влада је прогласила ванредно стање и буна је угушена за неколико дана интервенцијом регуларне војске. Ускоро је и краљ Милан доживио неуспјех у спољној политици. Након проглашења уједињења Бугарске с источном Румелијом 1883. год., Србија је објавила рат Бугарској и у том рату доживјела пораз.

Народна скупштина донијела је 1888. год. нови Устав, а већ наредне године Милан Обреновић је абдицирао у корист малољетног сина Александра. Његова владавина обиљежена је честим промјенама устава, кризама и државним ударима. Недовољно самосталан, краљ Александар се тешко сналазио у времену велике политичке подијељености. *Због незадовољства режимом, у марту 1903. год.*



Петар I Карађорђевић

избиле су демонстације, а у ноћи 28/29. маја 1903. год. група официра је с војском опколила двор и убила краља Александра и краљицу Драгу. Послије државног преврата Народна скупштина је, мјесец дана касније, изабрала за краља **Петра I Карађорђевића**, сина уставобранитељског кнеза Александра. Краљ Петар, наклоњен идејама грађанске демократије, уводи Устав из 1888. год. У љето 1905. год. Србија и Бугарска су склопиле тајни уговор о царинском савезу, који је био први корак ка економском осамостаљењу од Аустро-Угарске. Аустро-Угарска је одговорила затварањем границе за српску робу, чиме је почео царински рат из ког је Србија изашла економски ојачана. Србија се окренула ка лукама Солун и Варна, а у спољној политици се ослањала на Француску и Русију, што ће нарочито доћи до изражаја у току Првог свјетског рата.

ЦРНА ГОРА ОД 1878. ДО 1912.

Кнез Никола се у својој унутрашњој политици супротстављао демократским снагама, покушавајући да учврсти свој апсолутизам. Међутим, био је присиљен да направи неке уступке. Тако је 1879. год. укинут Сенат и формирано пет министарстава, основан је Државни савјет, као и врховна судска установа – Врховни суд. Под притиском демократских снага, крајем 1905. год. Уставотворна скупштина је прихватила октроисани Устав. Доношење Устава и завођење парламентарног система створили су услове за политички живот, који се одвијао у знаку сукобљавања двију политичких странака (клубаши и праваши). Врхунац политичке кризе у Црној Гори означила је тзв. бомбашка афера 1908. год. Као организатор завјере против кнеза оптужена је Србија, а односи између двије државе су се заоштрили. Само је анексиона криза 1908. год. поново зближила двије земље. Да би учврстио пољуљани углед у народу, Никола се 1910. год. прогласио краљем – након чега је успједило склапање војног савеза са Србијом.

HRVATSKA, SLAVONIJA I DALMACIJA U SASTAVU AUSTRO-UGARSKE OD 1878. DO 1914.

Unatoč brojnim problemima, na prijelazu iz 19. u 20. st. u Hrvatskoj je načinjen značajan napredak. Naime, koristeći svoj položaj stvoren austrougarskom nagodbom iz 1867. god. te godinu dana kasnije hrvatsko-ugarskom nagodbom, Mađari su uspjeli da u Hrvatskoj ostvare svoju gospodarsku prevlast. Sve do posljednjih godina 20. st. kapital u Hrvatskoj je uglavnom bio njemačkog i mađarskog porijekla i bio je u funkciji ekonomskog potčinjavanja Hrvatske Beču i Budimpešti. *Zbog očiglednih mjera mađarizacije, u Hrvatskoj je raslo nezadovoljstvo. Nemiri koji su izbili postigli su vrhunac u narodnom pokretu iz 1883. god. Na ove demonstracije u Zagrebu je odgovoreno zatvaranjem Sabora, ukidanjem Ustava i imenovanjem Kuena Hedervarija za hrvatskog bana.* Hedervari je upravljao Hrvatskom od 1883. do 1903. god. bez ustavnih propisa, provodeći nasilnim mjerama mađarizaciju i političku prevlast Beča.

Opozicija Hedervarijevoj vlasti je djelovala u granicama lojalnosti. Najznačajnije stranke koje su djelovale u tom periodu su: *Nezavisna stranka, Stranka prava i Hrvatska pučka seljačka stranka – braće Radić*, a od srpskih stranaka se isticala *Srpska narodna samostalna stranka*, koja je za Srbe tražila **autonomiju Crkve, ravnopravnost ćirilice i latinice te jednakost Srba i Hrvata**. Oslanjanjem na Beč i Budimpeštu, političke stranke u Hrvatskoj su izazvale nezadovoljstvo mlade inteligencije. To će dovesti do sloma režima Kuena Hedervarija 1903. god. Djelovanje opozicije je dovelo do izražaja politiku novog kursa. Njeni zahtjevi su bili uvođenje građanskih sloboda te ujedinjenje Hrvatske i Dalmacije. Ova politika je potvrđena donošenjem *Riječke rezolucije 3. listopada 1905. god.* Naime, autori Rezolucije su smatrali da se zacrtani ciljevi mogu postići samo suradnjom Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Poslije Riječke rezolucije srpski političari i poslanici donijeli su *17. listopada iste godine Zadarsku rezoluciju*, kojom je prihvaćena politika novog kursa. Ove dvije rezolucije su bile temelj hrvatsko-srpske koalicije obrazovane u prosincu 1905. god. Koalicija je pobijedila na izborima 1905. i 1908. god., a taj uspjeh je ponovila i na izborima 1910. i 1911. godine.

PITANJA I ZADACI:

1. Koji su ciljevi borbe južnoslavenskih zemalja u razdoblju 1878–1914?
2. Koje su posljedice majskog prevrata za Srbiju?
3. Ko i kada je Crnu Goru proglasio za kraljevinu?
4. Ko je bio Kuen Hedervari?
5. Koji je značaj Zadarske i Riječke rezolucije za buduća dešavanja u Hrvatskoj?

BOSNA I HERCEGOVINA U AUSTROUGARSKOM PERIODU 1878–1914.

Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. god. predstavlja najznačajniji događaj u njenoj historiji od sredine 15. st., tj. od pada srednjovjekovnog Bosanskog kraljevstva 1463. god. pod osmansku upravu. Nakon 415 godina osmanske vlasti, Bosna i Hercegovina se našla u sastavu Austro-Ugarske u čijem će sastavu ostati narednih 40 godina 1878–1914. To je ostavilo dalekosežne posljedice na njen daljnji razvoj. Okupacijom su zaokružene istočne granice Bosne i Hercegovine, određene međunarodnim priznanjem Srbije i Crne Gore.



Administrativna podjela Bosne i Hercegovine 1895. godine

Osnovni međunarodni akti koji su regulirali status Bosne i Hercegovine pod austrougarskom upravom bili su Berlinski ugovor i Novopazarska konvencija. **Četvrtog jula 1878. god. članom XXV Berlinskog ugovora uprava nad Bosnom i Hercegovinom je povjerena Austro-Ugarskoj, dok je Novopazarski sandžak godinu dana ranije odvojen od Bosne i Hercegovine i prepušten sudbini ostalih osmanlijskih posjeda na Balkanu, mada je određeno da Austro-Ugarska ima pravo da na području Novopazarskog sandžaka**

drži svoje garnizone. Odredbama Berlinskog ugovora garantirana su prava manjinama na Balkanu. Sultan je ostao suveren Bosne i Hercegovine. Svim stanovnicima Bosne i Hercegovine je garantirana sloboda vjeroispovijesti, a Bošnjacima je dato pravo održavanja duhovne veze sa Stambolom. Austro-Ugarska se obavezala da će prihode Bosne i Hercegovine koristiti isključivo za potrebe ove pokrajine.

Zakonom o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. god. zajedničkoj austrougarskoj Vladi je povjerena uprava u Bosni i Hercegovini. Bosna i Hercegovina je postala posebno područje (*corpus separatum*) Austro-Ugarske. U ime zajedničke Vlade, administrativne poslove je obavljalo zajedničko ministarstvo finansija. Zemaljska vlada je osnovana carskom naredbom u oktobru 1878. god. Na njenom čelu se nalazio poglavar, koji je ujedno bio i komandant okupacionih snaga. Civilni poslovi su bili povjereni posebnom licu – civilnom adlatusu. Pored Zemaljske vlade, formirano je i Zemaljsko upravno vijeće. *Zemlja je podijeljena na okruge, srezove i seoske općine.* Ustanovljen je i Vrhovni zemaljski sud pri kojem je djelovao i Vrhovni šerijatski sud. Posljedice ustanka i borbi protiv okupacije bile su veliki ljudski gubici i migracije stanovništva. Prema rezultatima prvog popisa stanovništva iz 1879. god. (od četiri popisa koja je Austro-Ugarska provela), u Bosni i Hercegovini je živjelo oko 1.160.000 stanovnika, od čega pravoslavnih oko 43%, muslimana 39%, katolika 18% i Jevreja 0,29%. U naredne tri decenije demografska slika se značajno izmijenila, što govore i podaci s popisa stanovništva iz 1910. god., tj. da se broj pravoslavnog stanovništva povećao za 66%, muslimanskog za 36%, katoličkog za 107% i jevrejskog za 246%. U početku austrougarske uprave najbrojniji su bili kmetovi i slobodni seljaci, da bi se vremenom polovina kmetova uspjela osloboditi kmetovskog položaja. Najveći broj naselja je zadržao agrarni karakter.

Na početku austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini su ukinuti svi zakoni koji nisu odgovarali načelima građanske jednakosti. Zbog rješavanja finansijskih problema, Bosna i Hercegovina je uključena u carinsko područje Austro-Ugarske, čime je ukinuta carinska linija prema Monarhiji. Od samog početka okupacije moglo se uočiti da Austro-Ugarska nije došla privremeno. Jedna u nizu takvih mjera bila je i donošenje Vojnog zakona krajem 1881. god., prema kojem su stanovnici Bosne i Hercegovine trebali služiti austrougarsku vojsku. Uvjereno da ovaj zakon narušava sultanov suverenitet nad Bosnom i Hercegovinom, njeno stanovništvo se pobunilo u februaru 1882. god. Ustanak je ugušen, ali je ostavio značajne posljedice, kao što je iseljavanje muslimana, a na čelo Ministarstva finansija došao je energični **Benjamin Kalaj (1882–1903)**. Autonomni pokreti Srba i Bošnjaka predstavljali su borbu za političku autonomiju Bosne i Hercegovine. Kako nije bilo mogućnosti za legalno političko organiziranje, oba pokreta su bila orijentirana na vjerskoj osnovi. Prva građanska stranka u Bosni i Hercegovini bila je *Muslimanska narodna organizacija, osnovana 1906. god., zatim Muslimanska*

napredna stranka, formirana 1908. god., a prva stranka koju su osnovali Srbi bila je Srpska narodna organizacija, osnovana 1907. god. Hrvatska narodna zajednica je formirana 1908. god., a 1910. god. je formirana Hrvatska katolička udruga, dok je Socijaldemokratska stranka formirana 1909. godine.

ANEKSIJA BOSNE I HERCEGOVINE

Formalni sultanov suverenitet je podrazumijevao da je austrougarska vlast privremenog karaktera. Međutim, potezi koje je vlast povlačila ukazivali su na to da ona ne misli tako. Tako su austrougarske vlasti odlučile da se aneksija izvrši onda kada se procijeni da je za to najbolji trenutak. *Povoljan trenutak je bio izbijanje mladoturske revolucije 1908. god. Nakon užurbanih priprema, aneksija je proglašena 5. oktobra 1908. god.* Jednostrano proglašenje aneksije izazvalo je veliku međunarodnu krizu. Posebno su se zaoštrili odnosi između Austro-Ugarske s jedne i Srbije i Crne Gore s druge strane. Osmansko carstvo je priznalo aneksiju 1909. god., a zauzvrat je dobilo 2,5 miliona funti. **Činom priznanja aneksije Bosna i Hercegovina je i formalno postala sastavni dio Austro-Ugarske. Zemaljski ustav i za njega vezane zakone car Franjo Josif je sankcionirao februara 1910. god. Prema Ustavu, Bosna i Hercegovina je jedinstveno područje i posebna jedinica.** U politički život Bosne i Hercegovine su uvedene tri nove kategorije: **Sabor, Zemaljski savjet i Kotarsko vijeće. Granice Bosne i Hercegovine su ostale netaknute i nepovrijeđene tokom svih četrdeset godina austrougarske uprave (1878–1918). Sa stanovišta svog unutrašnjeg pravnog poretka, Bosna i Hercegovina je u dualističkoj strukturi Austro-Ugarske predstavljala, u odnosu na austrijski i mađarski dio, treće zasebno državnopravno tijelo, tj. *Corpus separatum*.**

PITANJA I ZADACI:

1. Od kada do kada je Bosna i Hercegovina bila u sastavu Austro-Ugarske?
2. Koji su međunarodni ugovori regulirali položaj Bosne i Hercegovine u tom periodu?
3. Kakve je promjene doživjela Bosna i Hercegovina u tih četrdeset godina?
4. Kada je došlo do aneksije i šta je taj čin promijenio?
5. Objasnite značenje pojma *corpus separatum*!
6. Do kakvih je promjena u Bosni i Hercegovini došlo nakon aneksije?

MEĐUNARODNE KRIZE I PRVI SVJETSKI RAT

BALKANSKI RATOVI 1912–1913.

Godine prije izbijanja Prvog svjetskog rata bile su ispunjene nizom sukoba, od kojih je svaki mogao dovesti do rata širih razmjera. Takvi sporovi su: *dvi-je marokanske krize, aneksiona kriza i balkanski ratovi*. Na početku 20. st. zaoštrili su se odnosi malih balkanskih zemalja i Osmanskog carstva. Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka su pod pokroviteljstvom Rusije sklopile savez protiv Osmanskog carstva. *Prvi balkanski rat je počeo napadom Crne Gore na Osmansko carstvo (8. oktobra 1912), a ubrzo su u rat ušle i ostale članice saveza*. Za manje od mjesec dana osmanska vojska je na svim frontovima potisnuta i stjerana pred zidine Istanbula. *Mirovni ugovor, po kojem se Osmansko carstvo moralo odreći posjeda na Balkanu, zadržavši za sebe samo uski pojas oko Istanbula, sklopljen je u Londonu 30. maja 1913. Po odredbama ovog mira stvorena je nezavisna Albanija. Drugi balkanski rat izbio je napadom Bugarske na Srbiju zbog spora oko Makedonije, svega mjesec dana nakon mira u Londonu. U rat su se ubrzo uključile Rumunija i Osmansko carstvo. Nakon poraza Bugarske, sklopljen je mir u Bukureštu 10. augusta 1913. god.* Srbija, Grčka i Bugarska podijelile su sporna područja u Makedoniji. Osmansko carstvo je povratilo istočnu Trakiju i time zadržalo Edirne s okolinom, dok je Rumunija Bugarskoj oduzela Dobrudžu s okolinom. U balkanskim ratovima počinjeni su mnogobrojni zločini i etničko čišćenje nad muslimanskim stanovništvom, koje je bilo najveća žrtva ovih ratova. Balkanski ratovi su još više zaoštrili odnose među evropskim velesilama, pa ih mnogi s pravom nazivaju uvodom u Prvi svjetski rat.

PRVI SVJETSKI RAT

Nepomirljive suprotnosti između dva bloka imperijalističkih sila dovele su ih do toga da sukobe rješavaju ratom. Potpuno spremne za rat, članice saveza Centralnih sila (**Njemačka, Austro-Ugarska i Italija**) čekale su priliku da ga i otpočnu. Drugi savez, Antantu, činile su **Velika Britanija, Francuska i Rusija**. *Kao povod za otpočinjanje rata uzele su atentat na Franca Ferdinanda, austrougarskog prestolo-nasljednika, koji je 28. juna 1914. god. u Sarajevu izvršio pripadnik Mlade Bosne, Gavrilo Princip*. Ohrabrena od Njemačke, Austro-Ugarska je Srbiji uputila ultimatum. **Nakon negativnog srbijanskog odgovora uslijedila je Austro-Ugarska objava rata Srbiji 28. jula 1914. god., čime je i počeo Prvi svjetski rat**. Odmah nakon objavljivanja rata, austrougarska vojska je napala Srbiju iz pravca Bosne i Srijema, a Crnu Goru

iz Hercegovine. Srpska vojska je uspjela poraziti austrougarsku vojsku u bici na planini **Cer 14. augusta 1914. god.**, nakon čega je prešla u protivnapad. S organiziranom i jačom armijom *Austro-Ugarska je brzo obnovila ofanzivu na Srbiju i Crnu Goru, da bi ponovo bila poražena u bici na rijeci Kolubari*. Ni na jednom od tri fronta Centralne sile 1914. god. nisu postigle svoje ciljeve. U jesen 1914. god. na stranu Antante prišao je Japan, a na stranu Centralnih sila Osmansko carstvo. Naredne, 1915. god., Antanti je prišla Italija. U jesen 1915. god. nesigurnoj austrougarskoj vojsci pomoć je pružila njemačka vojska. Napadnuta od daleko nadmoćnije armije, srpska vojska se povlačila prema Grčkoj, da bi zbog bugarske ofanzive morala da se povlači preko Albanije i Crne Gore. *Isprpljenu srpsku vojsku prihvaćali su saveznici i brodovima ih prebacivali na ostrvo Krf. Na Krfu se srpska vojska oporavila da bi na kraju rata uzela učešća u operacijama na Solunskom frontu*. Početkom januara 1916. god. i Crna Gora je bila okupirana. Zbog sukoba Austro-Ugarske i Srbije i Crne Gore, Bosna i Hercegovina je postala neposredno ratno područje. Zbog posljedica rata u Bosni i Hercegovini je uvedena ratna privreda.



Gavrilo Princip

Naredne, 1916. god., zaraćene strane su pokušale velikim bitkama da odnesu pobjedu. Na Zapadnom frontu su se odigrale najveće bitke Prvog svjetskog rata, kod **Verdena** i na rijeci **Somi**, te najveća pomorska bitka, kod **Jilanda**. Na istoku su Austro-Ugarsku od gotovog poraza spasile njemačke jedinice. Kako je rat sve duže trajao, u zaraćenim zemljama je raslo nezado-

voljstvo. Tako je nezadovoljstvo ratom u Rusiji dovelo do Februarske revolucije 1917. god., a **Oktobarskom revolucijom 1917. god. na vlast u Rusiji su došli boljševici i Rusiju izveli iz rata.** *Izlazak Rusije iz rata oslabio je Antantu kojoj se priključuju SAD i time u posljednji čas okreću odnos snaga u korist sila Antante.* U 1917. god. saveznici su od poraza morali spašavati svoju saveznicu Italiju. Pošto su s Rusijom potpisale *Brest-Litovski mir 3. marta 1918. god.*, Nijemci su počeli prebacivati snage na Zapadni front da završe posao. Međutim, ojačana moćnim saveznikom, britansko-francuska vojska prelazi u protivofanzivu, potisnuvši njemačku vojsku prema Rajni. Tada je bilo pitanje dana kada će se rat završiti. Na Solunskom frontu srpska vojska je, potpomognuta saveznicima, uspjela probiti linije. Bugarska je kapitulirala u septembru, a Osmansko carstvo u oktobru 1918. god. Austro-Ugarska je kapitulirala 3. novembra. **Ostavši sama, Njemačka je također morala kapitulirati, a to se desilo 11. novembra 1918. god., čime je nakon četiri godine završen Prvi svjetski rat.**

U Prvom svjetskom ratu je učestvovalo 36 država, oko 70 miliona ljudi je mobilisano, oko 10 miliona ljudi je ubijeno. Poraz Centralnih sila je promijenio političku kartu Evrope, pokrenuo borbu pokorenih naroda za oslobođenje, čime je počeo proces slabljenja evropskih država. Posebno su bila velika stradanja srpskog naroda, naročito civila. Mnogi od njih su ubijeni, a mnogi su umrli od bolesti izazvanih ratnim uslovima života. **Od bosanskohercegovačkih zemaljskih pripadnika u toku Prvog svjetskog rata poginulo je 38.000 boraca, preko 12.000 su ostali invalidi.** Vojnici iz Bosne i Hercegovine sve tri bosanske vjere ratovali su na Istočnom i Sočanskom frontu, istakavši se hrabrošću i požrtvovanošću, plativši za to ogromnu cijenu. O tome kako su stradali na Sočanskom frontu, gdje su izvojevali jednu od najvećih pobjeda za Austro-Ugarsku u Prvom svjetskom ratu 7. juna 1916. god. – čuvena bitka za Monte Melettu – pjesmu je napisao Miroslav Feldman: *Kao zelen ćilim, posut makovim glavama, crveni fesovi lete, strminom Monte Melete. Težak ih vjetar nosi, teška ih kosa kosi. Ruše ih crni bumbari, bodu ih trobridni žalci. Ćilim u ponosnoj Bosni, domaći tkali su tkalci. Čovječe, to nije ćilim i nije slika.*

Na mirovnim konferencijama sile pobjednice su diktirale svoje uslove za mir poraženim državama. **Glavna mirovna konferencija u Versaju trajala je gotovo šest mjeseci, od 18. januara do 28. juna 1919. god.** Ugovor o miru između sila Antante i Njemačke potpisan je u Versaju, a s njenim saveznicima nešto kasnije – s Austrijom u Sen-Žermenu, s Mađarskom u Trijanonu, s Bugarskom u Neiju i s Turskom u Sevru. Glavnu riječ u Versaju su imali predstavnici velikih sila. Na prijedlog američkog predsjednika Vilsona na Versajskoj konferenciji je stvoreno Društvo (Liga) naroda sa sjedištem u Ženevi, čiji je osnovni cilj bio mirno rješavanje međunarodnih sporova.

PITANJA I ZADACI:

1. Kada je počeo Prvi balkanski rat i koje su njegove posljedice?
2. Kada je počeo Drugi balkanski rat i koje su njegove posljedice i rezultati?
3. Kada i kako je počeo Prvi svjetski rat?
4. Šta je bio povod izbijanju rata?
5. Koje su se bitke odigrale na tlu Srbije u toku rata?
6. Nabrojite najveće bitke Prvog svjetskog rata!
7. Koji su to prelomni trenuci u Prvom svjetskom ratu?
8. Kada i kako je završen Prvi svjetski rat?

FORMIRANJE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (SHS) 1918.

BOSNA I HERCEGOVINA I JUGOSLAVENSKO PITANJE

Dešavanja tijekom Prvog svjetskog rata su nagovijestila raspad Austro-Ugarske, a time i slobodu za pokorene južnoslavenske narode. Upravo su tokovi rata inicirali prijedloge o budućoj zajednici južnih Slavena. Glavni nositelji jugoslavenskog programa ujedinjenja bili su srpska vlada i Jugoslavenski odbor. Politika srpske vlade se temeljila na Niškoj deklaraciji, koju je još u prosincu 1914. god. donijela Narodna skupština. Prema toj Deklaraciji, Srbija će se boriti za oslobođenje i ujedinjenje, a pod tim se podrazumijevalo da se Srbija proširi na Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i južnu Dalmaciju. Drukčiji stav o ujedinjenju imali su članovi Jugoslavenskog odbora, koji su smatrali da se ujedinjenje treba izvršiti na najdemokratskiji način. Kada je srpska vlada prihvatila ideju o ujedinjenju južnih Slavena, ona je željela da Jugoslavenski odbor radi u njenom interesu.

Tokom 1917. god. je došlo do življih političkih kretanja u Monarhiji. Sve južnoslavenske skupine predstavljene u Bečkom parlamentu ušle su u Jugoslavenski klub koji je **30. maja 1917. god. izdao Deklaraciju kojom se tražilo stvaranje treće države u okviru Austro-Ugarske**. Članovi Jugoslavenskog odbora i srpske vlade su smatrali kako bi pred saveznike trebalo izaći sa zajedničkim programom. **Do pregovora je došlo na Krfu, gdje su predstavnici Jugoslavenskog odbora Ante Trumbić i srpske vlade Nikola Pašić 20. jula 1917. god. potpisali sporazum o stvaranju zajed-**

ničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovaj sporazum poznat je kao **Krfska deklaracija**. Srpska vlada se izjasnila o stvaranju zajedničke države, a Jugoslavenski odbor je prihvatio dinastiju Karađorđevića. *Deklaracijom su riješena i druga pitanja, kao što su: jednakopravnost vjeroispovijesti, jednakopravnost ćirilice i latinice, izjednačavanje kalendara, grb i državna zastava.* Ratni događaji u 1918. god. su se razvijali na štetu Centralnih sila. U takvim okolnostima u Zagrebu je 8. oktobra 1918. god. osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, kao političko tijelo naroda koji žive u Austro-Ugarskoj. **Definitivno formiranje Države SHS (Države Slovenaca, Hrvata i Srba) je uslijedilo 29. oktobra 1918. god.** Nakon povratka bosanskohercegovačkih delegata iz Zagreba 31. listopada 1918. god., u Sarajevu je konstituiran Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu, kojemu je general Stjepan Sarkotić, austrougarski poglavar Bosne i Hercegovine, 1. novembra 1918. god. predao vlast.



U trenutku raspada Austro-Ugarske, Bosna i Hercegovina je, u svojim povijesnim granicama, ušla je u sastav Države Slovenaca, Hrvata i Srba, faktički s federalnim statusom. Taj se status pravno-politički izražavao kroz postojanje i djelovanje Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu. **Kao dio Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Bosna i Hercegovina je 1. decembra 1918. god. ušla u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.** U okviru te nove jugoslavenske države teritorijalna cjelovitost i

integritet Bosne i Hercegovine su potvrđeni i zaštićeni, prvo Senžermenskim ugovorom, a zatim Vidovdanskim ustavom.

Regent Aleksandar Karađorđević je primio delegaciju Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja je predstavila odluku Narodnog vijeća u Zagrebu o ujedinenju sa Srbijom. **Regent Aleksandar Karađorđević je 1. decembra 1918. god. proglasio formiranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.** U novostvorenoj državi su se našli narodi s različitim karakteristikama, neki od njih su stoljeća proveli u sastavu drugih država i tuđih kultura, regionalno zatvoreni i na periferijama carstava – Osmanskog i Austro-Ugarskog. *U novoj jedinstvenoj državi zajednički život su trebali graditi narodi koji su u prošlosti imali različite državne sustave, tako da je nova država naslijedila pet poreznih sustava, više valuta u opticaju, isparceliran pravni sustav, dva pisma u opticaju itd. Nacionalni sastav nove države je bio šarolik.* Novostvorena država je imala oko 12 milijuna stanovnika. Od samog nastanka Kraljevine pa do njene propasti 1941. god. u Jugoslaviji nije bilo riješeno nacionalno pitanje, koje je zbog toga postalo glavno pitanje preko kojega su se prelamala sva ostala neriješena pitanja. Tako su se sve vrijeme sukobljavale dvije koncepcije: centralistička iz Beograda i federalistička koja je dolazila iz dijelova nekadašnje Države SHS. **Vidovdanski ustav je donesen 28. lipnja 1921. god. i potvrdio je centralističko uređenje države,** a prilikom donošenja Ustava nisu glasovali poslanici Hrvatske seljačke stranke. **Vidovdanski ustav je sadržavao „turski paragraf“, tj. članak 135, kojim je određeno da Bosna i Hercegovina ostaje u svojim sadašnjim granicama, s time da dotadašnji okruzi važe kao oblasti.** *To je značilo da se zadržava upravno-teritorijalna podjela, naslijedena iz osmanskog i austrougarskog razdoblja, na šest okruga, koji će se ubuduće zvati oblasti, a to su: tuzlanska, sarajevska, mostarska, travnička, vrbaska i bihaćka. Tako je ovim strogo centralističkim ustavom garantiran teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine te naglašen državopravni, odnosno političko-teritorijalni kontinuitet Bosne i Hercegovine.*

ŠESTOJANUARSKA DIKTATURA – KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 1929–1941.

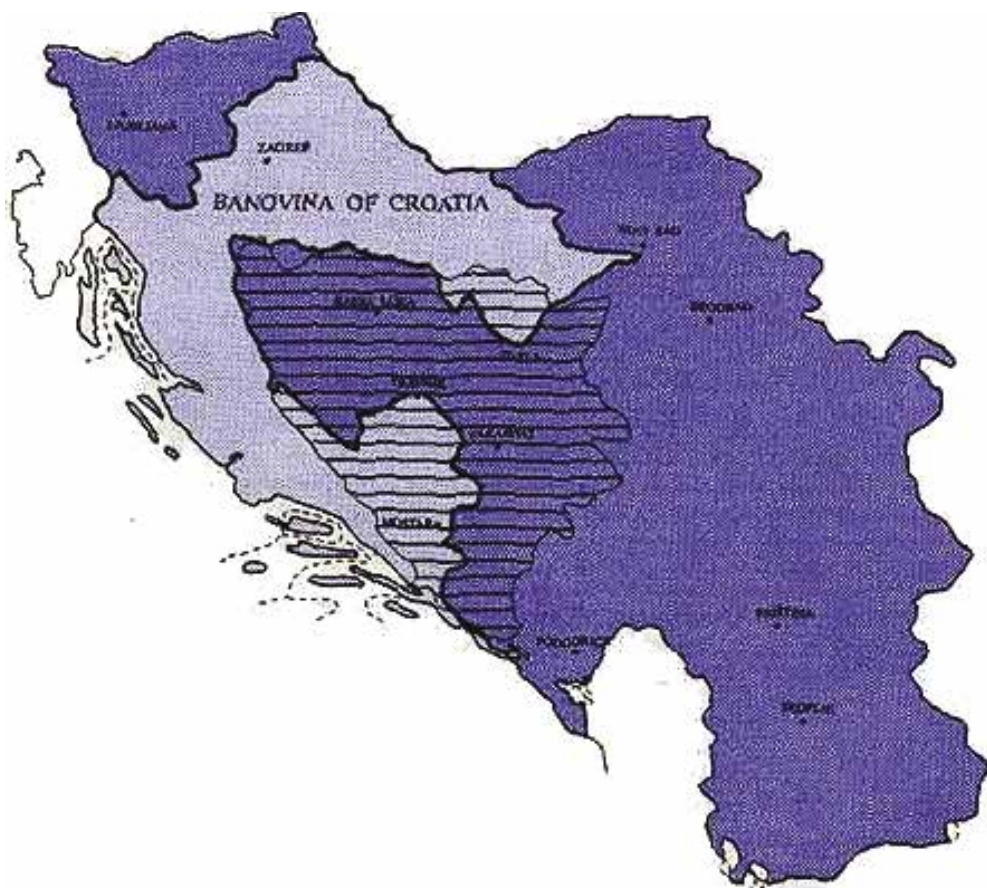
Velika ovlaštenja koja je imao po Ustavu, Kralj je ipak znao prekoračiti. *Neslogu između vodstava političkih stranaka i nezadovoljstvo naroda nastalo ekonomskom krizom iskoristio je Kralj, pa je 6. januara 1929. god. izvršio državni udar i zaveo diktaturu poznatu kao šestojanuarska diktatura.* Kralj je ukinuo Ustav, raspustio Narodnu skupštinu i zabranio rad većine političkih stranaka, i tako preuzeo na sebe sve funkcije države. Kao povod za uvođenje diktature poslužio mu je atentat na Stjepana Radića, vođu HSS-a, koji je 20. juna 1928. god. izvršio Puniša Račić, poslanik Narodne radikalne stranke u Narodnoj skupštini. Tom prilikom je ubijeno ili ranjeno nekoliko poslanika

HSS-a. Da bi izvršio potpunu centralizaciju države Kralj je 3. oktobra 1929. god. dekretom uveo integralno jugoslavenstvo, a država se od tada naziva Kraljevina Jugoslavija, koja je podijeljena na devet banovina i upravu grada Beograda. Položaj Bosne i Hercegovine unutar Kraljevine Jugoslavije se pogoršao. Njene višestoljetne granice su izbrisane, kao i njena teritorijalna kompaktnost. Od devet banovina, teritorij Bosne i Hercegovine podijeljen je unutar četiri banovine, od kojih je samo Vrbaska banovina u cijelosti bila na bosanskohercegovačkom tlu. Razbijena je i teritorijalna kompaktnost muslimanskog stanovništva.



Od političkih stranaka u Državi SHS / Jugoslaviji najutjecajnije su bile: Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka, u Hrvatskoj – Hrvatska seljačka stranka, u Bosni i Hercegovini Jugoslavenska muslimanska organizacija, koju je predvodio dr. Mehmed Spaho, i u Sloveniji Slovenska ljudska stranka, koju je predvodio Anton Korošec. Radnički pokret se okupljao oko KPJ dok je vlasti nisu zabranile naredbom poznatom kao Obznana krajem 1920. god. Već u junu 1921. god. vlasti donose Zakon o zaštiti države koji je bio rigorozniji od Obznane, nakon čega KPJ prelazi u ilegalu. Namjesništvo koje je uspostavljeno poslije atentata na kralja Aleksandra 1934. god. u Marseju i vla-

da Milana Stojadinovića (1935–1939) počinju se sve više vezati za fašističku Njemačku. Ovaj trend je nastavila i vlada Cvetković–Maček (1939–1941), ali bezuspješno jer, kao što je poznato, Njemačka je ipak u aprilu 1941. god. napala Jugoslaviju. **Političko-teritorijalni kontinuitet Bosne i Hercegovine razbijen je prvi put za vrijeme šestojanuarske diktature, tj. Zakonom o nazivu i podjeli Kraljevine Jugoslavije. Razbijanje je nastavljeno Sporazumom Cvetković – Maček i uspostavljanjem Banovine Hrvatske 26. augusta 1939. godine.**



PITANJA I ZADACI:

1. Kada i kako je nastala Država SHS?
2. Kada i kako je nastala Kraljevina SHS?
3. Kada je izglasan Vidovdanski ustav?
4. O čemu govori tzv. „turski paragraf“?
5. Kada je uvedena šestojanuarska diktatura i koje su njene posljedice?
6. Koja je od spomenutih stranaka imala najveći utjecaj u Bosni i Hercegovini?
7. Kada je potpisan sporazum Cvetković–Maček?

DRUGI SVJETSKI RAT I KRALJEVINA JUGOSLAVIJA

APRILSKI RAT I PODJELA JUGOSLAVIJE FORMIRANJE NDH

U zoru **1. septembra 1939. god. Njemačka je bez objave rata napala Poljsku.** Time je otpočeo Drugi svjetski rat, koji je bio najveći ratni sukob u historiji čovječanstva i trajao je punih šest godina. Po otpočinjanju rata, vlada Cvetković–Maček je proglasila neutralnost i pokušala taktizirati između zaraćenih strana, ali to joj nije pomoglo jer su se u državi sukobljavale pristalice prozapadne i proosovinske orijentacije. *Računajući da na taj način neće uvući zemlju u rat, predsjednik vlade Dragiša Cvetković i Cincar Marković, ministar spoljnih poslova, 25. marta 1941. god. u Beču potpisuju Ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.* Vijest o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu izazvala je nezadovoljstvo kod većine naroda u Jugoslaviji. *Samo tri dana nakon pristupanja Trojnom paktu, 27. marta 1941. god., u Beogradu su organizirane demonstracije protiv Pakta, a grupa oficira je, na podsticaj Velike Britanije, izvršila vojni udar zbacivši namjesništvo i vladu Cvetković – Maček.* Iako nije imao 18 godina, kralj Petar II Karađorđević je proglašen punoljetnim, a vođa pučista general Dušan Simović obrazovao je novu vladu.

Događaji koji su se desili 27. marta poremetili su njemačke planove o početku napada na SSSR. Da bi dobio na vremenu, Hitler je naredio da Jugoslavija bude uništena kao država. **Bez objave rata, 6. aprila 1941. god. sile Osovine su napale Jugoslaviju.** Jugoslavenska vojska je nespremno dočekala napad, pa nije mogla pružiti snažniji otpor najsnažnijoj vojnoj sili u Evropi. Kraljevsku vojsku je zahvatilo pravo rasulo, a među prvima koji su pobjegli, ostavljajući narod na milost i nemilost, bili su vlada i kralj. **U takvim okolnostima Vrhovna komanda Kraljevske vojske je zatražila primirje i 17. aprila 1941. god. potpisala bezuslovnu kapitulaciju.** Njemačkim i italijanskim planovima predviđeno je uništenje Jugoslavije njenim rasparčavanjem, što je i uslijedilo po samom činu kapitulacije. Ono što sigurno ne može služiti na čast jeste činjenica da se veliki broj pojedinaca (ban Natlačen, Ljotić, Nedić, Pećanac i dr.) stavio u službu okupatora. **U takvom ozračju, pod okriljem nacističke Njemačke, nastaje i Nezavisna država Hrvatska (NDH) 10. aprila 1941. god. Bečkim dogovorom 20. aprila 1941. god. između ministara spoljnih poslova Njemačke i Italije, Bosna i Hercegovina je ušla u sastav NDH.**

Odmah po proglašenju NDH počele su aktivnosti na promjeni etničke strukture stanovništva, pa su muslimani proglašeni Hrvatima islamske vjeroispovijesti, a ime Bosna i Hercegovina nije se smjelo upotrebljavati u javnim sredstvima informiranja. Paralelno sa zločinima ustaša nad Srbima počeli su zločini četnika nad muslimanima, posebno na prostoru jugoistočne Bosne i Sandžaka.



Okupacijska podjela Jugoslavije

Najutjecajniji pojedinci su zajedno s Kraljem, Vladom, generalima i vodećim političarima još u aprilu pobjegli u London. Oni nisu bili za to da se pruži oružani otpor okupatoru, nego da se čeka povoljniji momenat. Najjača snaga u zemlji koja je zastupala interese Vlade i Kralja bili su četnici Draže Mihailovića, koji su još od ljeta 1941. god. počeli stvarati četničke odrede na Ravnoj gori u Srbiji, a zatim i u drugim krajevima Jugoslavije. U suštini, četnici su se borili za obnovu Kraljevine Jugoslavije. Formiranje NDH, na čijem čelu se nalazio Ante Pavelić, dovelo je do građanskog rata u kojem će mnogi ne-dužni ljudi izgubiti živote. Zločini počinjeni na jednoj strani usloveli su zločine na drugoj i tako se klupko zločina počelo odmotavati zavijajući u crno cijele porodice i naselja.

ANTIFAŠISTIČKA BORBA I STVARANJE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Jedina organizirana snaga koja je ponudila platformu bratstva i zajedništva bila je Komunistička partija Jugoslavije (**KPJ**), na čelu s **Josipom Brozom Titom 1892–1980**. Kada je Narodnooslobodilački pokret (**NOP**), na platformi

KPJ, pokazao da se ne bori samo protiv okupatora već i protiv nosilaca starog poretka, dolazi do raskola među ustaničkim masama na one koji su za partizane i **Tita** i one koji su za četnike i **Dražu Mihailovića**. Treba naglasiti da su na samom početku rata **Tito** i **Draža** saradivali. U raspoređenoj Jugoslaviji okupatori su našli jedan broj bivših političara i fašističkih grupa koji su na području Jugoslavije formirali „države i vlade“. Ove vještačke fašističke tvorevine pomagale su okupatorima u provođenju terora, nasilja i pljačke nerijetko i nad svojim narodom. U ostvarenju svojih ciljeva okupatori i domaći kvislinzi vršili su masovna ubistva i etničko čišćenje, tako da će Jugoslavija na kraju rata biti u samom vrhu po broju žrtava u Drugom svjetskom ratu. Važno mjesto u toj nečasnoj radnji imali su koncentracioni logori: Jasenovac, Gospić, Stara Gradiška, Banjica, Niš i druga mjesta. Stradanje Bošnjaka (pretežno su ubijani djeca, žene i starci) bilo je naročito izraženo u slivu rijeke Drine, posebno s kraja 1941/42. godine.



Josip Broz Tito

U takvoj atmosferi **KPJ** je istupila kao jedina snaga koja se zalagala za Jugoslaviju kao državu. Borba za obnovu i stvaranje nove Jugoslavije bio je glavni cilj koji je **KPJ** istakla 1941. god. U tom programu **KPJ** se ističe: *borba za oslobođenje zemlje, borba za bratstvo i jedinstvo i borba protiv starog te za izgradnju novog društvenog uređenja, u kome će svi narodi i građani Jugoslavije biti slobodni i ravnopravni, bez obzira na nacionalnu, vjersku ili političku pripadnost. Od 7. do 27. jula ustanak su digli narodi Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije*, a u Makedoniji je ustanak podignut nešto kasnije. Ustanak se širio, stvarane su manje ili veće slobodne teritorije. **U Bosni i Hercegovini ustanak je počeo 27. jula 1941. god. u Drvaru.** Od septembra 1941. god. u partizanske jedinice stupao je sve veći broj Hrvata, Muslimana i Srba. Najznačajnija slobodna teritorija u ljeto 1941. god. bila je u okolini Užica. Njemačka komanda je odlučila da u jesen 1941. god. zauzme tu teritoriju, što joj je i uspelo. Ono što je važno istaći za daljnji tok borbe jeste činjenica da je u borbama za Užice došlo do raskola u ustaničkom pokretu na četnike i partizane. Partizani su prihvatili borbu s okupatorima, a četnici su smatrali da treba čekati povoljniji trenutak za nastavak borbe.

Nakon pada slobodne teritorije Vrhovni štab je prešao u jugoistočnu Bosnu i tada centar partizanske slobodne teritorije postaje Foča. Nijemci su brzo

procijenili da slobodna teritorija na granici Bosne i Hercegovine i Crne Gore postaje žarište otpora, te sredinom januara započinju napad na partizanske snage u istočnoj Bosni. U sklopu tih borbi se odigrao i čuveni **Igmanski marš 27/28. januara 1942.** god. Glavninu partizanskih jedinica su u početku činili Srbi, dok su rukovodioci najčešće bili Muslimani, Hrvati i Jevreji. U toku 1942. god. partizanske snage su neprekidno rasle, tako da je njihov broj krajem 1942. god. iznosio oko 150.000 boraca. U toku 1943. god. Tita i partizanske snage prihvatile su sve sile antihitlerovske koalicije. Afirmacija NOP-a utjecala je na to da sve veći broj pojedinaca iz svih naroda pristupi Narodno-oslobodilačkom pokretu. *Masovno opredjeljenje svih naroda Bosne i Hercegovine za NOP značilo je negaciju nacionalističkih sukoba i hegemonističkih pretenzija. Te promjene su bile pouzdana osnova za pravedno rješenje statusa Bosne i Hercegovine u novoj federalnoj državi.*

IZGRADNJA BOSANSKOHERCEGOVAČKE DRŽAVNOSTI. STVARANJE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Usporedo sa stvaranjem oružanih snaga i vođenjem borbe protiv okupatora trajao je proces izgradnje države. **Tako je 25. novembra 1943. god. u Mrkonjić-Gradu na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) istaknuto da narodi Bosne i Hercegovine, u zajednici s ostalim narodima, stvaraju novu Demokratsku Federativnu Jugoslaviju slobodnih naroda. Tako je ZAVNOBiH ratni parlament Bosne i Hercegovine svojom odlukom obnovio teritorijalno jedinstvo i državnost Bosne i Hercegovine.**



*Na neposredno održanom Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ), održanom 29. novembra 1943. god. u Jajcu, donijeta je odluka o federalnom uređenju nove Jugoslavije, s Bosnom i Hercegovinom kao jednom od šest ravnopravnih članica buduće federacije, a službeni naziv države je Demokratska Federativna Jugoslavija. Ako se samo sjetimo šta su Bosni i Hercegovini uradili **26. augusta 1939. god.**, onda uviđamo koliki je značaj ZAVNOBiH-a za današnju Bosnu i Hercegovinu. **Odlukama koje je ZAVNOBiH donio na svom Drugom zasjedanju, održanom u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. god., Bosna i Hercegovina je u svojim historijskim granicama konstituirana kao država njenih ravnopravnih građana Srba, Muslimana i Hrvata, odnosno kao federalna jedinica u okviru DFJ.** Na Trećem zasjedanju održanom u Sarajevu 26–28. aprila 1945. god. ZAVNOBiH je rekonstruiran u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Istovremeno je izabrana prva poslijeratna vlada, a 30. decembra usvojen je i prvi Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine.*

Po razaranjima i štetama Drugi svjetski rat prevazilazi sve ratove u historiji čovječanstva. Računa se da je za šest godina trajanja rata (**od 1. septembra 1939. do 2. septembra 1945. god.**) živote izgubilo preko 50 miliona ljudi, od čega se veliki broj odnosio na narode Jugoslavije. Jugoslavija je u Drugom svjetskom ratu pretrpjela ogromne ljudske i materijalne gubitke, procjene se kreću od **1 do 1,7 miliona** žrtava. Posebno teška razaranja pretrpjela je Bosna i Hercegovina, čija je teritorija bila poprište najžešćih bitaka i vojnih ofanziva, sjetimo se samo: **Igmanskog marša, Kozare, Neretve, Sutjeske, Drvara** itd. Neki gradovi su bili potpuno uništeni: **Drvar, Ključ, Bihać, Bosanski Petrovac** itd. **Za četiri godine ljudski gubici iznose preko 400.000 stanovnika, od čega: 209.000 Srba, 100.000 muslimana, 79.000 Hrvata, oko 10.000 Jevreja i 4.000 pripadnika drugih naroda.**

Na samom početku oružanog ustanka, stvaranjem prvih slobodnih teritorija postavilo se pitanje kako ih organizirati – trebalo je rješavati gomilu problema. Da bi se rješavali problemi i pitanja koja je nametao svakodnevni život, pristupilo se formiranju narodnooslobodilačkih odbora (**NOO**) kao novih organa narodne vlasti. Time je vršena smjena vlasti i izgradnja novog budućeg poretka. Daljnji korak bilo je donošenje Fočanskih i Krajiških propisa kojim je reguliran rad **NOO**, tako da oni od privremenih postaju stalni organi vlasti. Veliki uspjesi saveznika i uspješan razvoj Narodnooslobodilačkog rata (**NOR**) bili su uslov za formiranje AVNOJ-a, političkog tijela s pravima najvišeg organa vlasti. Prvo zasjedanje AVNOJ-a je održano u Bihaću 26. i 27. novembra 1942. god. Drugi važan korak u izgradnji vlasti bilo je formiranje antifašističkih vijeća u pojedinim jugoslavenskim zemljama. **Ozakonjenje tekovina borbe koja je ujedno bila i revolucija izvršeno je na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Odlukama II zasjedanja AVNOJA 29/30. novembra 1943. god. u Jajcu udareni su temelji nove Jugoslavije. Jugoslavija je tada**

dobila svoj parlament, svoju vladu (Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije – NKOJ) i ostale važne odluke za budućnost Jugoslavije.

PITANJA I ZADACI:

1. Šta se dešavalo u Jugoslaviji u predvečerje Drugog svjetskog rata?
2. Kako je Jugoslavija dočekala napad?
3. Ko i kada je formirao NDH?
4. Kakva je situacija u Jugoslaviji poslije aprilskog sloma?
5. Zašto se i kada narod digao na ustanak?
6. U čemu je važnost Prvog zasjedanja ZAVNOBIH-a i Drugog zasjedanja AVNOJA-a?
7. Koji je broj žrtava u svijetu, a koliki u Jugoslaviji u Drugom svjetskom ratu?

ЈУГОСЛАВИЈА У ПЕРИОДУ 1945–1990.

Борба за признавање нове Југославије била је упорна и тешка. **Послије Другог засједања АВНОЈ-а постојале су двије југословенске владе, Краљевска влада у Лондону, коју су признавали савезници и НКОЈ.** Борба за признање НКОЈ-а била је уједно и борба за признање нове Југославије. *Након серије преговора и споразума 7. марта 1945. год. формирана је Привремена јединствена влада ДФЈ, чији је предсједник био Тито.* Већину чланова заједничке владе представљали су чланови Народно-ослободилачког покрета (НОП), а у владу су ушли и неки чланови из редова емиграције. Избори за Уставотворну скупштину одржани су 11. новембра 1945. год. Комунисти су у потпуности контролисали изборни процес и побиједили су на изборима.

Већ 31. јануара 1946. год. Уставотворна скупштина је усвојила први Устав Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), којим су проглашени социјалистичко друштвено уређење, суверенитет народа и савезни карактер државе. Обнова земље услиједила је по самом окончању ратних дјеловања и вршена је властитим снагама, а посебно је била интензивирана у периоду 1945-1947. год. Да би обнова била што успјешнија организоване су радне акције, доношени петогодишњи планови развоја, извршена је аграрна реформа и национализација, тако да су прављене грешке и неправде, посебно у процесу аграрне реформе и национализације.

УНУТРАШЊЕ И СПОЉАШЊЕ ГРАНИЦЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1945–1991. ГОДИНЕ



У највећем жеку обнове дошао је и сукоб Тито – Стаљин 1948. год., који је оставио велике посљедице на живот Југославена и њихову будућност. Затим је 1953. год. услједила уставна реформа, која је потврдила политичке и друштвено-економске промјене до којих је дошло у претходном периоду. Због сукоба са Стаљином, Тито је потражио савезнике у земљама Азије и Африке, из чега ће настати **Покрет несврстаних**, у ком су Тито и Југославија играли важну улогу. Нове промјене у Југославији донио је **Устав из 1963. год.**, којим се држава службено назива **Социјалистичка Федеративна Република Југославија**. Овим Уставом потврђен је и ојачан положај република као федералних јединица. **Југославија је у послјератном периоду имала високу стопу развоја која је од 1953. до 1964. год. износила 8,6% и била је међу највећим стопама у свијету.** Уставним промјенама настојао се ријешити основни социолошко-политички проблем: како живјети заједно и истовремено бити свој. У процесу рјешавања ових проблема донесен је **Устав 1974. год.** Овим Уставом заокружена је изградња југословенске федерације којом се акценат с државе више усмјерио на републике, данашње независне државе настале распадом Југославије. **Тако је Устав у свом првом**

члану дефинисао Босну и Херцеговину као социјалистичку и самоуправну демократску државу и заједницу радних људи и грађана народа Босне и Херцеговине – Муслимана, Срба и Хрвата и припадника других народа и народности који у њој живе. Једна од најважнијих тековина Другог свјетског рата је обнова државноправног индивидуалитета Босне и Херцеговине, те исправан став КПЈ о националном идентитету Муслимана као равноправног народа југославенске заједнице. Крај рата Босна и Херцеговина је дочекала с великим људским и материјалним губицима. Основни правци развоја усмјерени су на развој оних дјелатности у којима је Босна и Херцеговина имала предност у односу на остале републике, као што су прерада дрвета, рударство и металургија. Снажан привредни развој пратиле су културне и образовне промјене. С уставним реформама 1974. год. Босна и Херцеговина је постала важан фактор у изградњи југословенске заједнице у сваком погледу. Круна таквог развоја била је и организација 14. зимских олимпијских игара у Сарајеву 1984. године.

Poslije Titove smrti (4. maj 1980. god.) otvoreno se izlazi s idejom rušenja Jugoslavije, što je praktično vodilo disoluciji države. Tokom 1990. god. održani su višestranački izbori u svim republikama, ali ni to nije pomoglo stabilizaciji političkih prilika u Jugoslaviji. Krajem juna 1991. god. Slovenija i Hrvatska su proglasile nezavisnost. Referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine održan je, na insistiranje Evropske zajednice, 29. februara i 1. marta 1992. god. **Referendumu se odazvalo oko 64% građana koji su glasali da Bosna i Hercegovina bude nezavisna i jedinstvena država.** Mjesec dana kasnije, tj. 6. aprila 1992. god., nezavisnost Bosne i Hercegovine priznale su članice Evropske zajednice, nakon čega je uslijedio prijem Bosne i Hercegovine u Ujedinjene nacije zajedno sa Slovenijom i Hrvatskom, 22. maja 1992. god. Odmah po proglašenju nezavisnosti uslijedili su napadi na Bosnu i Hercegovinu, tako da je tu nezavisnost trebalo braniti i odbraniti.



КУЛТУРА И ШКОЛСТВО

Привредни развој пратиле су и културне и образовне промјене. Одмах по окончању рата организовани су течајеви описмењавања, да би 1949. год. законом било уведено обавезно основно школовање у трајању од осам година. За те потребе изграђене су многе школе, написани уџбеници. Као посљедица тога и средњошколско образовање је доживјело убрзани развој. Подигнуте су и многе значајне културне институције: музеји, позоришта, кино сале, библиотеке, РТВ станице. Универзитет у Сарајеву основан је 1947. год., затим је слиједило отварање универзитета у Бањој Луци, Тузли и Мостару. Као логичан слијед планирања, седамдесетих и осамдесетих година Босна и Херцеговина је постала важан фактор културно-умјетничког стваралаштва у југословенским оквирима. Тако, рецимо, спортски клубови из Босне и Херцеговине постају југославенски и европски прваци, а босанскохерцеговачки писци, сценаристи и режисери освајају европске и свјетске престижне награде.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ:

1. Како је текла борба за међународно признање социјалистичке Југославије?
2. Како се зове Југославија послје уставних реформи из 1963. год.?
3. Зашто је за Босну и Херцеговину важан Устав из 1974. год.?
4. До каквих промјена у Југославији долази послје Титове смрти?
5. До каквих промјена долази у културном животу Босне и Херцеговине?

SADRŽAJ

KNJIŽEVNOST

MAK DIZDAR	4
<i>ZAPIS O ZEMLJI</i>	4
IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ	5
<i>ŠUMA STRIBOROVA</i>	5
<i>TITIZ I DŽOMET</i>	8
NIKOLA ŠOP	12
<i>BAKINE NAOČARI</i>	12
<i>У ПОЗНУ ЈЕСЕХ</i>	13
VOJISLAV ILIĆ	13
<i>U POZNU JESEN</i>	13
DUŠKO RADOVIĆ	14
<i>ŠTA JE NA KRAJU</i>	14
<i>ZAMISLITE</i>	15
KEMAL MAHMUTEFENDIĆ	17
<i>ROMAN O NOVČIĆU</i>	17
IVO ANDRIĆ	19
<i>ASKA I VUK</i>	19
<i>SMRT OMERA I MERIME</i>	23
<i>MAJKA FATU KROZ TRI GORE VIČE</i>	27
<i>ЈЕТРВИЦА АДАМСКО КОЛЕНО</i>	28
MUSA ĆAZIM ĆATIĆ	30
<i>BOSNA ŽUBORI</i>	30
DŽEMALUDIN LATIĆ	33
<i>DJEDOV VOČNJAK</i>	33
GRIGOR VITEZ	35
<i>ŠEVINA JUTARNJA PJESMA</i>	35
ĆAMIL SIJARIĆ	36
<i>HRT</i>	36
ŠUKRIJA PANDŽO	39
<i>STRAH</i>	39
BRANKO ĆOPIĆ	42
<i>LUNJA HOĆE BATINE</i>	42
DINKO ŠIMUNOVIĆ	45
<i>DUGA</i>	45
SKENDER KULENOVIĆ	48
<i>GROMOVO ĐULE</i>	48
ISAK SAMOKOVLJA	50
<i>NOSAČ SAMUEL</i>	50
PETAR KOČIĆ	54
<i>JAZAVAC PRED SUDOM</i>	54
VESNA PARUN	57
<i>KAD SUNCE UMIVA OČI</i>	57
HAMZA HUMO	60
<i>AKVAREL</i>	60
DRAGUTIN TADIJANOVIĆ	61
<i>NEBO</i>	61
BRANISLAV NUŠIĆ	62
<i>СУМЊИВО ЛИЦЕ</i>	62
ZIJA DIZDAREVIĆ	67
<i>NAZA VEZILJA</i>	67
NARODNE IZREKE, POSLOVICE, ZAGONETKE, PITALICE.....	71
<i>HASANAGINICA</i>	74
SKENDER KULENOVIĆ	77
<i>STEĆAK</i>	77
ANTUN GUSTAV MATOŠ	78
<i>NOTTURNO</i>	78
JOBAN ДУЧИЋ	80
<i>МОРСКА ВРБА</i>	80
NEDŽAD IBRIŠIMOVIĆ	81
<i>BOSNA</i>	81
TIN UJEVIĆ	83
<i>DAŽD</i>	83
DOBRIŠA CESARIĆ	84
<i>OBLAK</i>	84
<i>BALADA IZ PREDGRAĐA</i>	85
ALEKSA ŠANTIĆ	86
<i>EMINA</i>	86
<i>ВЕЧЕ НА ШКОЉУ</i>	88
<i>ВЕЧЕ НА ШКОЉУ</i>	88
ISIDORA SEKULIĆ	89
<i>OSLO POD SNEGOM</i>	89
ZUKO DŽUMHUR	91
<i>NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI</i>	91
AHMET HROMADŽIĆ	95
<i>VODENI CVJETOVI</i>	95
CVETOZAR ЋОРОВИЋ	97
<i>ШПИЈУН</i>	97
ABDULAH SIDRAN	101
<i>KUDUZ</i>	101
MUHAMED NERKESI	106
<i>O PERU</i>	106
MAK DIZDAR	107
<i>MODRA RIJEKA</i>	107
<i>GORČIN</i>	108
<i>KOSARA</i>	108
MEŠA SELIMOVIĆ	109
<i>ZLATNA PTICA</i>	109
ABDULAH SIDRAN	111
<i>BAŠESKIJA</i>	111
VESELKO KOROMAN	112
<i>DOĆI ĆE VRIJEME BLAGOG NARODA</i>	112
ЂОРЂО СЛАДОЈЕ	113
<i>ОТКРОВЕЊЕ</i>	113
ЂОРЂО СЛАДОЈЕ	113
<i>ОТКРОВЕЊЕ</i>	113
IVO ANDRIĆ	114
<i>KNJIGA</i>	114
SLAVKO KOLAR	116
<i>BREZA</i>	116
BRANKO ĆOPIĆ	118
<i>BAŠTA SLJEZOVE BOJ</i>	118
DERVIŠ SUŠIĆ	120
<i>VELIKI VEZIR</i>	120

IRFAN HOROZOVIĆ	123	UZVICI.....	193
ZELENA DEVA.....	123	RIJEČE / ČESTICE / PARTIKULE	194
JEZIK		PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA).....	194
KROZ ČASOVE JEZIKA OD I DO		IZGOVARANJE STRANIH RIJEČI.....	194
IV RAZREDA.....	127	PISANJE VELIKOG SLOVA U	
JEZIK.....	135	VIŠEČLANIM GEOGRAFSKIM POJ-	
SLOVNICA (GRAMATIKA)	135	MOVIMA.....	195
JEDNOSTAVNA REČENICA.....	135	PISANJE SUPERLATIVA.....	196
PROŠIRENA REČENICA.....	136	KULTURA IZRAŽAVANJA.....	197
PRIDJEVI.....	137	PRIČANJE HRONOLOŠKIM	
GLAGOLI.....	138	REDOM.....	197
PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA)	140	JEZIK	199
UPRAVNI I NEUPRAVNI GOVOR.....	140	GLAGOLI.....	199
PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA).....	143	GLAGOLSKI OBLICI.....	200
VELIKO SLOVO.....	143	BEZLIČNI GLAGOLSKI OBLICI.....	201
PISANJE VELIKOG ILI MALOG		LIČNI GLAGOLSKI OBLICI.....	204
SLOVA U JEDNOČLANIM IMENI-		PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA).....	214
MA.....	143	IZGOVOR NEGACIJE UZ GLAGOL-	
PISANJE VELIKOG ILI MALOG		SKE OBLIKE.....	214
SLOVA U VIŠEČLANIM IMENI-		IZGOVOR FUTURA PRVOG.....	215
MA.....	144	PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA).....	216
PRAVOPISNA PRAVILA PISANJA		PISANJE NEGACIJE UZ GLAGOL-	
PRIDJEVA.....	147	SKE OBLIKE.....	216
KULTURA IZRAŽAVANJA	148	PISANJE FUTURA I.....	217
PREPRIČAVANJE S PRO-		KULTURA IZRAŽAVANJA.....	218
MJENOM	148	PRIČANJE S KORIŠTENJEM ELE-	
PREPRIČAVANJE	148	MENATA KOMPOZICIJE.....	218
ZAMIŠLJENOG DOGAĐAJA.....	148	OPISIVANJE STATIČNIH I DINA-	
OPISIVANJE (PREDMETA, LIKOVA,		MIČNIH.....	219
UNUTRAŠNJI I VANJSKI OPIS,		POJAVA U PRIRODI.....	219
OPIS KRAJOLIKA).....	149	PORTRET LIKA IZ UMJETNIČKOG	
OPIS PEJZAŽA	149	DJELA.....	220
INTERPRETATIVNO ČITANJE.....	150	MEDIJSKA KULTURA.....	221
MEDIJSKA KULTURA.....	151	STRIP.....	221
ANIMIRANI FILM.....	151	SLOŽENA REČENICA.....	229
REČENICA.....	153	NEZAVISNE SLOŽENE REČE-	
DIJELOVI REČENICE.....	153	NICE.....	230
SUBJEKAT.....	154	ZAVISNE SLOŽENE REČENICE.....	233
PREDIKAT.....	155	PRAVOGOVOR (ORTOEPIJA).....	239
DODACI SUBJEKTU.....	161	PRAVILNO IZGOVARANJE SLOŽE-	
PROMJENJIVE I NEPROMJENJIVE VRSTE		NIH REČENICA.....	239
RIJEČI.....	163	PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA).....	240
IMENICE.....	164	ZAREZ U JEDNOSTAVNOJ I SLO-	
PADEŽI.....	169	ŽENOJ REČENICI.....	240
PODJELA IMENICA PREMA		VELIKO SLOVO PONAVLJANJE.....	241
DEKLINACIJI.....	171	KULTURA IZRAŽAVANJA.....	243
ZAMJENICE.....	175	PRIČANJE O STVARNOM ILI	
PRIDJEVI.....	183	IZMIŠLJENOM DOGAĐAJU S OPI-	
KOMPARACIJA PRIDJEVA.....	186	SOM I DIJALOGOM.....	243
BROJEVI.....	187	RASPRAVE O AKTUELNIM PROB-	
GLAGOLI.....	189	LEMIMA.....	243
PRILOZI.....	190	MEDIJSKA KULTURA.....	244
PRIJEDLOZI.....	193	INTERNET.....	244
VEZNICI.....	193	JEZIK.....	245
		NAGLASAK (AKCENT).....	245

PRAVILA STANDARDNE AKCENTU- ACIJE.....	246	ZRIKAVCI	288
GLASOVNE PROMJENE.....	247	TRADICIONALNA MUZIKA BOSNE I HERCEGOVINE.....	291
PODJELA GLASOVA.....	247	GRADSKJE PJESME I SEVDA- LINKE.....	291
PALATALIZACIJA.....	249	TRADICIONALNI NARODNI INSTRUMENTI.....	294
JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO ZVUČNOSTI.....	251	SLUŠANJE MUZIKE.....	295
JEDNAČENJE SUGLASNIKA PO MJESTU TVORBE.....	252	RENASANS.....	295
GUBLJENJE SUGLASNIKA.....	253	ROMANTIZAM.....	297
PRELAZAK GLASA L U GLAS O	254	SRBIJA.....	298
NEPOSTOJANO A	254	MUZIKA U XX STOLJEĆU.....	298
IJEKAVSKI IZGOVOR.....	254	UMJETNIČKA MUZIKA.....	298
SULASNIK H	255	POP I ROK MUZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI.....	302
JEZIK KAO SREDSTVO KOMUNIKACIJE.....	256		
TVORBA RIJEČI.....	257	LIKOVNA KULTURA	
PRAVOGOVOR (ORTOPIJA).....	258	VOLUMEN I PROSTOR.....	307
VJEŽBANJE IZGOVORA S NAGLAS- KOM NA AKCENTNE OSOBINE.....	258	MASA U PROSTORU I PROS- TOR U MASI.....	307
PRAVOPIS (ORTOGRAFIJA).....	258	MASA.....	307
REČENIČNI I PRAVOPISNI ZNAKOVI.....	258	MASA KAO KOLIČINA NEKE MA- TERIJE TVARI.....	307
SASTAVLJENO I RASTAVLJENO PISANJE RIJEČI.....	263	ŠUPLJINA KAO ELEMENAT FORME.....	308
KULTURA IZRAŽAVANJA.....	265	OBLICI PREMA STEPENU PLASTI- ČNOSTI.....	309
INTERPRETATIVNO ČITANJE RAZLI- ČITIH VRSTA TEKSTOVA I RASPRAV- LJANJE.....	265	FORMA U PROSTORU – puna plastika	309
MEDIJSKA KULTURA.....	266	PLOŠNO ISTANJENA FORMA – Reljef.....	310
FILM.....	266	KOMPOZICIJA.....	313
		KOLAŽ I ASAMBLAŽ.....	313
MUZIČKA KULTURA		LINIJA.....	314
TRADICIONALNO MUZIČKO STVARA- LAŠTVO.....	272	STRUKTURNA LINIJA.....	316
SVATOVSKJE PJESME.....	272	KONTURNA ILI OBRISNA LINIJA /SILUETA/.....	317
NARODNA KOLA.....	276	BOJA	317
UMJETNIČKA MUZIKA I KOMPOZITORI BOSNE I HERCEGOVINE	277	ŠTA JE TO BOJA?.....	317
TRADICIONALNO MUZIČKO STVARALAŠTVO.....	279	OSNOVNE /PRIMARNE/ BOJE.....	319
SVATOVSKJE PJESME.....	279	IZVEDENE /SEKUNDARNE/ BOJE.....	319
TRADICIONALNI NARODNI INSTRU- MENTI.....	279	AHROMATSKE /NEUTRALNE/ BOJE.....	319
GRADSKA TRADICIJA, SEVDA- LINKE.....	281	BOJA I RITAM.....	320
UMJETNIČKA MUZIKA I KOMPOZITORI BOSNE I HERCEGOVINE	282	RITAM.....	320
TRADICIONALNO MUZIČKO STVARALAŠTVO.....	283	KOMPOZICIJA BOJA.....	321
SVATOVSKJE PJESME.....	283	RAVNOTEŽA BOJA.....	323
TRADICIONALNI NARODNI INSTRU- MENTI U BOSNI I HERCEGOVINI	285	RITAM BOJA.....	325
GRADSKA TRADICIJA, SEVDA- LINKA.....	287	EKSPRESIVNA VRIJEDNOST BOJE.....	326
UMJETNIČKA MUZIKA I	288	HARMONIJA BOJA.....	326
		VIZUELNI MEDIJI I KOMUNIKACIJA.....	328
		LINIJA – CRTA.....	329
		VRSTE I KARAKTER LINIJA.....	329
		OBLIK.....	333

GRUPISANJE OBLIKA U PROS- TORU.....	333	Državno uređenje.....	376
DODIRIVANJE, PREKLAPANJE, PROŽIMANJE.....	334	REPUBLIKA HRVATSKA.....	377
RITMIČKO KOMPONIRANJE.....	334	Geografski položaj.....	377
RITAM KAO ELEMENT KOMPO- ZICIJE.....	334	Prirodno-geografske karakteristike.....	377
RITAM KAO ELEMENT STRUK- TURE.....	335	Društveno-geografske odlike.....	379
RITAM KAO ELEMENT OBLIKO- VANJA UMJETNIČKIH PRED- META.....	335	Regionalno-geografske karakte- ristike.....	379
OBLIKOVANJE NA PLOHI – POVRŠINI /orna- ment/.....	336	SRBIJA.....	381
BOJA.....	337	Geografski položaj.....	381
ASOCIJATIVNA VRIJEDNOST.....	337	Prirodno-geografske karakteristike.....	382
SIMBOLIČKA VRIJEDNOST.....	340	Stanovništvo.....	383
PSIHOLOŠKI UČINAK.....	340	PRIVREDA.....	383
AHROMATSKE BOJE.....	341	INDUSTRIJA.....	384
OBLIK I POVRŠINA.....	343	SAOBRAĆAJ.....	384
TEKSTURA.....	343	TURIZAM.....	384
GRAFIČKI DIZAJN.....	344	CRNA GORA.....	386
INDUSTRIJSKI DIZAJN.....	347	PRIRODNO-GEOGRAFSKE KARAK- TERISTIKE.....	386
KOMPOZICIJA.....	348	STANOVNIŠTVO.....	387
RAVNOTEŽA I RITAM.....	348	PRIVREDA.....	387
PROPORCIJE.....	353	INDUSTRIJA.....	388
ODNOSI VELIČINA.....	354	TURIZAM.....	388
ZLATNI REZ.....	355	BOSNA I HERCEGOVINA.....	389
HARMONIJA I REPETICIJA.....	357	PRIRODNO-GEOGRAFSKE KARAK- TERISTIKE.....	389
HARMONIJA.....	357	KLIMA.....	391
REPETICIJA.....	357	VODE.....	392
GRAFIČKE TEHNIKE.....	358	BILJNI SVIJET.....	399
GRAFIKA.....	358	ŽIVOTINJSKI SVIJET.....	400
VISOKI TISAK.....	359	STANOVNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE.....	403
DUBOKI TISAK.....	360	NASELJA U BOSNI I HERCE- GOVINI.....	405
PLOŠNI TISAK.....	361	PRIRODNO-GEOGRAFSKI USLOVI ZA RAZVOJ PRIVREDE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	410
SLOBODNO KOMPONIRANJE.....	363	NAJVAŽNIJE PRIVREDNE GRANE U BOSNI I HERCEGOVINI.....	411
SCENOGRAFIJA.....	363	GEOGRAFSKE REGIJE BOSNE I HERCEGOVINE.....	420
STATIČNO I DINAMIČNO JEDINSTVO.....	363		
VIDEO I FILM.....	363		
DOMINANTA KAO UVJET ZA POVEZIVANJE RAZNORODNIH ELEMENATA U CJELINU.....	365	ISTORIJA/HISTORIJA	
DIGITALNI REDIZAJN.....	365	UVOD U HISTORIJU.....	431
VIZUALNA KOMUNIKACIJA I IMAGINA- CIJA.....	367	HISTORIJSKI IZVORI.....	432
REALNO.....	367	RAČUNANJE VREMENA.....	432
NADREALNO.....	369	PREHISTORIJSKO RAZDOBLJE.....	433
		PREHISTORIJA NA PROSTORIMA BOSNE I HERCEGOVINE, SRBIJE, HRVATSKE I CRNE GORE.....	438
GEOGRAFIJA		PALEOLITSKO RAZDOBLJE	
BOSNA I HERCEGOVINA.....	375	120.000–10.000. godina pr. n. e.	438
Porijeklo imena.....	375	NEOLITSKO RAZDOBLJE.....	439
Geografski položaj.....	375	PRVI METALI, BRONZANO I ŽELJEZNO DOBA.....	440
Granice.....	375		

ANTIČKO DOBA – NAJSTARIJE RAZDOBJE GRČKE HISTORIJE.....	441	VOJNA KRAJINA.....	485
NAJPOZNATIJI GRČKI POLISI – SPARTALATENA.....	442	RATOWI S OSMANSKIM CARSTVOM.....	487
RIM - GRAD NA SEDAM BREŽU-LJAKA.....	443	OPADANJE MOČI DUBROVNIKA ILIRSKE PROVINCIJE.....	489
BALKANSKI PROSTOR U ANTIČKO DOBA.....	446	POKUŠAJ REFORME.....	490
ILIRI – PRASTANOVNICI BOSNE I HERCEGOVINE.....	446	PRVI I DRUGI SRPSKI USTANAK.....	492
NAŠE ZEMLJE POD RIMSKOM VLAŠĆU.....	448	IZGRADNJA CRNOGORSKE DRŽAVNOSTI.....	495
PROPAST ANTIČKOG SVIJETA – USPON BIZANTIJE.....	450	BOSNA I HERCEGOVINA OD KRAJA XVIII ST. DO 1878.	496
OSNOVNE NAPOMENE O HISTORIJI SREDNJEG VIJEKA.....	451	RAZGLEDNICA STAROG SARAJEVA.....	496
DOSELJAVANJE SLAVENA.....	452	POKUŠAJI OTPORA REFORMAMA. ADMINISTRATIVNE PROMJENE – INTERVENCIJA OMER-PAŠE	498
DOSELJAVANJE JUŽNIH SLAVENA NA BALKAN - UZROCI I PRAVCI RASELJAVANJA.....	453	LATASA	498
POKRŠTAVANJE JUŽNIH SLAVENA – STVARANJE PRVIH JUŽNOSLAVENSKIH DRŽAVA.....	455	VELIKA ISTOČNA KRIZA.....	500
STVARANJE JUŽNOSLAVENSKIH DRŽAVA – HRVATSKA DO 1102.	456	BERLINSKI KONGRES.....	501
RAŠKA DO SREDINE XII st.	458	JUŽNOSLAVENSKA ZEMLJE U PERIODU 1878–1914.	504
DUKLJA DO XII st.	459	SRBIJA OD 1878. DO 1912.....	504
SAMUILOVO CARSTVO.....	459	CRNA GORA (1878–1912).....	505
HRVATSKA U SASTAVU UGARSKE, DO 1527.	459	HRVATSKA, SLAVONIJA I DALMACIJA U SASTAVU AUSTRO-UGARSKE (1878–1914).....	506
RAŠKA ZA VLADAVINE DINASTIJE NEMANJIĆA.....	461	BOSNA I HERCEGOVINA U AUTRO-UGARSKOM PERIODU (1878–1914)	507
ZETA BALŠIĆA I CRNOJEVIĆA.....	463	MEĐUNARODNE KRIZE.....	510
SRPSKA DESPOTOVINA.....	463	BALKANSKI RATOWI 1912–1913. ...	510
DUBROVNIK U SREDNJEM VIJEKU.....	464	PRVI SVJETSKI RAT.....	510
SREDNJOVIJEKOVNA BOSANSKA DRŽAVA.....	465	FORMIRANJE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA (SHS) 1918.	513
SNAŽENJE I TERITORIJALNO ŠIRENJE BOSNE.....	469	BOSNA I HERCEGOVINA I JUGOSLAVENSKO PITANJE.....	513
VJERSKE PRILIKE U SREDNJOVIJEKOVNOJ BOSANSKOJ BANOVINI – KRALJEVINI.....	472	ŠESTOJANUARSKA DIKTATURA – KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 1929–1941.	515
KRALJEVINA BOSNA – JAČANJE OBLASNIH GOSPODARA – HERCEGOVINA.....	473	DRUGI SVJETSKI RAT I KRALJEVINA JUGOSLAVIJA.....	518
OSMANSKO OSVAJANJE BALKANSKIH ZEMALJA.....	475	APRILSKI RAT I PODJELA JUGOSLAVIJE.....	518
OSNOVNE NAPOMENE O HISTORIJI NOVOG VIJEKA.....	477	ANTIFAŠISTIČKA BORBA I STVARANJE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE.....	519
ORGANIZACIJA OSMANSKE VLASTI NA BALKANU, DO KRAJA XVIII ST.	477	STVARANJE SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE.....	521
ADMINISTRATIVNO UREĐENJE - OSNIVANJE BOSANSKOG PAŠALUKA.....	477	JUGOSLAVIJA U PERIODU 1945–1990.	523
JUŽNOSLAVENSKI NARODI POD HABS-BURŠKOM I MLETAČKOM VLAŠĆU.....	485	KULTURA I ŠKOLSTVO.....	526

BESPLATAN PRIMJERAK / БЕСПЛАТАН ПРИМЈЕРАК



9 789958 915239 >